

Հարգելի՛ ընթերցող.

ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտը, չհետապնդելով որևէ եկամուտ, իր կայքերում ներկայացնելով հայագիտական հրատարակություններ, նպատակ ունի հանրությանն ավելի հասանելի դարձնել այդ ուսումնասիրությունները:

Մենք շնորհակալություն ենք հայտնում հայագիտական աշխատասիրությունների հեղինակներին, հրատարակիչներին:

Մեր կոնտակտները՝

Պաշտոնական կայք՝ <http://www.armin.am>

Էլ. փոստ՝ info@armin.am

Խորին շնորհակալություն
Սարյանի արվեստի ճշմարիտ երկրպագուներ՝ հարգարժան
Տեր և Տիկին ԶԱՎԵՆ և ՍՈՆԻԿ ԱԿԵԱՆՆԵՐԻՆ
հատորի տպագրությանը բերած աջակցության համար:

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
ИНСТИТУТ ИСКУССТВА

МАРТИРОС САРЬЯН

ПИСЬМА
Том второй
1929-1953

Подготовка текста, составление,
редактирование, предисловие
и примечания
РУЗАН САРЬЯН

Издательство «Тигран Мец»
ЕРЕВАН 2012

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՎԱՂԵՄԻԱՅԻ
ԱՐԿԵՍՏԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԱՐՅԱՆ

ՆԱՄԱԿՆԵՐ
Հատոր երկրորդ
1929-1953

Տեքստը պատրաստեց, կազմեց,
խմբագրեց, ծանոթագրեց
և առաջարանը գրեց
ՌՈՒԶԱՆ ՄԱՐՅԱՆԸ

«Տիգրան Մեծ» հրատարակչություն
ԵՐԵՎԱՆ 2012

ՀՏԴ 75
ԳՄԴ 85.14
Ս 271

**Հրատարակվում է ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ**

**Գիտական խորհրդատու՝
արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
ԱՐԱՐԱՏ ԱՂԱՍՅԱՆ**

**Գիտական խմբագիր՝ արվեստագիտության թեկնածու
ԱՐԹՈՒՐ ԱՎԱԳՅԱՆ**

**Գիրքը նվիրվում է մեծ մորս՝
ԼՈՒՄԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ
և քրոջս՝ կրտսեր
ԼՈՒՄԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ**

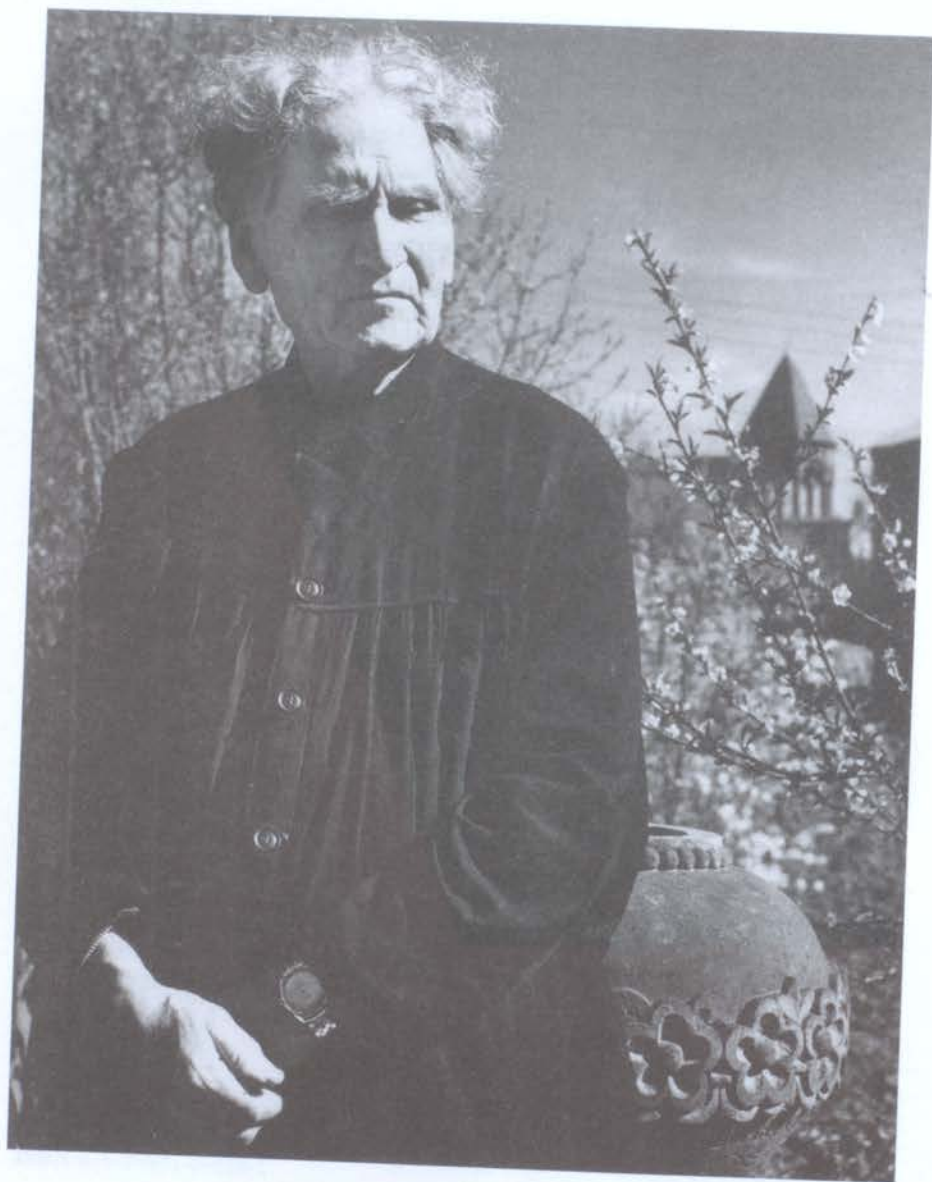
Մարտիրոս Սարյան: Նամակներ / ՀՀ Գիտ. Ազգ. Ակադեմիայի
U 271 արվեստի ինստիտուտ; Կազմ.՝ Ռ. Սարյան.-
Եր.: Տիգրան Մեծ, 2012. Հ. 2 : 1929-1953 .- 576 + 48 էջ

Մարտիրոս Սարյանի նամականու երկրորդ հատորն ընդգրկում է մեծ
նկարչի կյանքի մի տևական շրջանի՝ 1929-1953 թթ. գրված նամակներն
իր հայտնի ժամանակակիցներին՝ հայ և ռուս արվեստագետներին, գրող-
ներին, գիտնականներին, հասարակական և պետական գործիչներին և
հարազատներին: Բարդ և հակասական ժամանակաշրջան են բացահայ-
տում նկարչի նամակները, որոնցում ամենայն անկեղծությամբ վեր են
հանվում կարևոր խնդիրներ՝ կապված Սարյանի ստեղծագործության,
հասարակական գործունեության, ինչպես և անձնական կյանքի հետ: Հա-
տորն իր ժամանակի յուրահատուկ տարեգրությունն է՝ գրված դարիս մե-
ծագույն արվեստագետների մեծ առնչությամբ շեշտակ ձեռքով:

ՀՏԴ 75
ԳՄԴ 85.14

ISBN 978-99941-0-458-1

Ռուզան Սարյան, 2012
© Սարյան ընտանիք

ՆԿԱՐՉԻ ԿՅԱՆՔԸ ՆԱՄԱԿՆԵՐՈՒՄ

(1929-1953 թթ.)

Մարտիրոս Սարյանը Մոսկվայում 1929 թվականին մասնակցում է «4 արվեստ» անունը կրող մշակութային հայտնի ընկերության կազմակերպած վերջին ցուցահանդեսին: Հիշենք, որ այդ ընկերությունը ստեղծվել էր 1925 թ. ի հակակշիռ նոր վարչակարգի ծնունդ՝ գաղափարականացված գեղարվեստական միությունների:

«4 արվեստ» ընկերության առաջնային նպատակը ռուս ժամանակակից արվեստի չորս հիմնական ճյուղերի՝ գեղանկարչության, գրաֆիկայի, քանդակի և ճարտարապետության բնագավառում գործող առաջադեմ ու տաղանդավոր ստեղծագործողների համախմբումն էր և նրանց գործերի պարբերական ցուցահանդեսների կազմակերպումը: Այս շարժման ակունքների մոտ կանգնած էին Մ. Սարյանը, Պ. Կուզնեցովը և Պ. Ուլյանովը: Եվ այս երեք նկարիչների միմյանց գրած նամակներից երևում է, որ հիմնականում իրենց ջանքերով է ստեղծվել Ռուսաստանի գեղարվեստի 20-ական թվականների բեղմնավոր շրջանում արգասավոր, բայց ոչ երկար կյանք ունեցած այս առաջադեմ ընկերությունը:

Յավոք, 1930 թվականին «4 արվեստ» ընկերությունը դադարեցնում է իր գործունեությունը որպես «խորհրդային արվեստին անհարիր բուրժուական գաղափարախոսության» արգասիք: Մակայն ընկերության անդամներից շատերը, այդ թվում և Սարյանը, կշարունակեն պայքարը հանուն ճշմարիտ արվեստի և բարձր գեղարվեստականության, ի հեճուկս սոցոեալիզմի անկենդան, նատուրալիստական կտավների կստեղծեն իրենց ստեղծագործությունները:

1932 թվականից խորհրդային ազիտայրուպի բյուրոկրատական մեքենայի ճնշման ներքո ԽՍՀՄ-ում սկսում են կազմալուծվել նախկինում գոյություն ունեցող, պաշտոնապես գրանցված համարյա բոլոր ստեղծագործական խմբավորումները և կազմակերպությունները: Մոսկվայում հիմնվում են գրողների, կոմպոզիտորների ստեղծագործական միություններ, ապա և ԽՍՀՄ նկարիչների միությունը: Սոցիալիստական ռեալիզմի մեթոդն արվեստի և գրականության բնագավառում հայտարարվում է միակ ճշմարիտ և պետության կողմից խրախուսանք վայելող գեղարվեստական ուղղությունը:

Խորհրդային արվեստը պետք է լիներ ձևով ազգային, իսկ բովանդակությամբ՝ սոցիալիստական: Սա էր երկրի կարգախոսը մշակույթի բնագավառում:

Փարիզից ընդամենը մեկ տարի առաջ վերադարձած և ազատ ստեղծագործելու համն ըմբռնված Սարյանի համար շատ դժվար էր համակերպվել սոցոեալիզմի արվեստի պահանջներին: Նրան քննադատում էին թեմատիկ նկարներ չստեղծելու և իր գործերում սոցիալիստական աշխատանքի հերոսական իրականությունը չգովերգելու և չպրոպագանդելու մեջ: Զննադատվում էին Սարյանի նույնիսկ այնպիսի աշխատանքները, որոնք իրենց բովանդակությամբ կարծես թե համապատասխանում էին սոցարվեստի գաղափարական պահանջներին: Խոսքն, օրինակ, «Հինը և ամենանորը» (1929), «Խաղողահավաք Աշտարակում» (1933), «Կամուրջի կառուցումը» (1933) նկարների մասին է, և պետք է համաձայնվել այն բանի հետ, որ թեկուզ իր թեմատիկայով այս կտավները լիովին կապվում էին ժամանակի գաղափարախոսական պահանջների հետ, սակայն իրենց կատարման վարպետությամբ դրանք այդպես էլ անհաղորդ մնացին սոցոեալիզմի արվեստի դրույթներին: Ահա թե ինչ էր գրում 1930-ական թվականների Սարյանի ստեղծագոր-

ծությունների մասին քանդակագործ Մուրեն Ստեփանյանը. «Սոցիալիստական շինարարությունը նոր պատկերման նյութ տրամադրելով նկարչին, այնուամենայնիվ, դեռևս հիմնովին չի փոխում նրա արվեստը: Մարյանի արվեստը չի դառնում միտումնավոր, չի դառնում կոմպոզիտիվ, ինչպես և չի դառնում մինչև վերջը ռեալիստական: Իր արդյունաբերական էտյուդների մեջ նա դեռևս մնում է ըստ էության իմպրեսիոնիստ նկարիչ»¹:

Օբյեկտիվ լինելու համար նշենք, որ Ս. Ստեփանյանը նկատել էր փարիզյան ուղևորությունից հետո Սարյանի գեղանկարչության մեջ տեղ գտած փոփոխությունները՝ այն է՝ պոստիմպրեսիոնիզմից, ֆովիզմից դեպի իմպրեսիոնիզմ հետադարձ հայացք օգնելու և այդ մեկնակետից նոր ուղի որոնելու նրա փորձը: «Փարիզը, իբր համաշխարհային արվեստի կենտրոն, մի մեծ էտապ էր ինձ համար և իմ աշխատանքների համար առանձին նշանակություն ուներ», - կասի Սարյանը իր հարցազրույցներից մեկում²: Այն ստեղծագործական լիցքը, որ նկարիչը ստացավ Փարիզում, նրան դեռ երկար ժամանակ օգնելու էր դիմադրել և հակադրվել իշխանությունների կողմից պարտադրված սոցոեալիզմի մեթոդին: Եվ դրա վառ ապացույցը դարձավ 1933 թ. ստեղծած «Ինքնադիմանկար դիմակով» աշխատանքը, որով Սարյանը կարծես մարտահրավեր նետեց իրեն քննադատողներին և հավաստեց արվեստում իր որդեգրած սկզբունքներին հավատարիմ մնալու պատրաստականությունը: Բացի այդ, նկարչի ինքնադիմանկարի կողքին եզիպտական դիմակը, ընդգծելով հոգևոր հավերժական արժեքների կարևորությունը, միաժամանակ ասես կամերտոնի դեր է կատարում և հաստատում արվեստի համամարդկային կոչումը:

1929-1939 թվականները Սարյանի ստեղծագործության մեջ նշանավորվեցին հիմնականում որպես գրքային նկարագրողությունների, թատերական ձևավորումների և մոնումենտալ պանոների ստեղծման ժամանակաշրջան: Դրան զուգահեռ նկարիչը շարունակեց զարգացնել իր համար արդեն ավանդական դարձած բնանկարի, նատյուրմորտի և դիմանկարի ժանրերը:

1 Մուրեն Ստեփանյան, Գեղանկարչական արվեստ. Սոցիալիստական շինարարության պայքարում, «Խորհրդային արվեստ», 29 հոկտեմբերի, 1935 թ., էջ 8:

2 «Ի՞նչ է ասում Սարյանն իր այրված նկարների մասին», Մովետական Հայաստան, 1928 թ. ապրիլի 8:

1930 թ. Մոսկվայի ACADEMIA հրատարակչության հայտնի մատենաշարով լույս տեսան հայկական ժողովրդական հեքիաթների հավաքածուն՝ Հակոբ Խաչատրյանցի թարգմանությամբ, Մարիետա Շահինյանի առաջաբանով և Մարտիրոս Սարյանի նկարազարդումներով: Այդ գրքի նկարազարդումներում Սարյանը կերտեց հայ ժողովրդական կյանքի այն անկրկնելի միջավայրը, ուր դարերի ընթացքում ստեղծվել են ազգային հեքիաթային պատումները:

1933 թվականին լույս տեսավ հեքիաթների ժողովածուի զգալի ընդլայնված երկրորդ հրատարակությունը: Այս անգամ Սարյանը ստեղծեց առանձին հեքիաթների բովանդակությանը համապատասխանող նկարազարդումներ: Իսկ 1939-ին հայկական հեքիաթները հրատարակվեցին Մոսկվայի «Դետիզդատ»-ում, և այս ժողովածուի ամեն մի հեքիաթի համար Սարյանը նկարեց գլխազարդ, վերջնազարդ և ամբողջ էջով մեկ կամ երկու նկարազարդում: Ահա թե ինչ է գրում Սարյանը «Դետիզդատ»-ի խմբագիր Պ. Սուվորովին. «Ամենադժվարը էջով մեկ տուշանկարներն են: Պետք է ասել, որ աշխատանքը շատ է, ես չէի պատկերացնում, որ այն ինձանից այսքան ժամանակ կխլի: Ես դրանք կատարում եմ բարեխղճորեն, կարծում եմ, որ երեխաները, ինչպես և մեծահասակները, գոհ կլինեն, քանի որ նկարներն անձամբ ինձ բավարարում են, այնպես որ գիրքը պետք է լավ ստացվի» (1936 թ., դեկտեմբերի 1, Երևան):

Նամակներից հայտնի է դառնում, որ հեքիաթների երրորդ հրատարակության նկարազարդումները Սարյանը ստեղծել է 1936-ի վերջում 1937-ի սկզբում, զուգորդելով այն Փարիզի համաշխարհային ցուցահանդեսի խորհրդային տաղավարի համար արվող մեծադիր պանոյի աշխատանքների հետ: Լուսիկ Սարյանին գրած նամակներից մեկում կարդում ենք հետևյալը. «Վերջապես 59 նկար, դա հանաք բան չէ... Անշուշտ, ավելի ժամանակ լիներ և ուրիշ հարմար պայմաններ, կարելի էր ավելի հաջող նկարներ անել: Հիմա, ուրեմն, ավարտելու համար մնացել է ֆրոնտիսպիսը, մի հատ ֆորագս և մի հատ էլ նկար կազմի համար, դրանով կավարտվեն իմ տանջանքները այդ գրքի համար, որը կարծես թե մի կերպ դուրս բերեցի: Պետք է ասել, որ դուրեկան է հայկական հեքիաթների համար աշխատելը, մեր ժողովուրդը բարի և աշխատասեր ժողովուրդ է, նրա հեքիաթներն էլ կրում են իր դրոշմը՝ աշխատող ժողովրդի հեքիաթներ են, այլ ոչ թե իշխող» (1937 թ., փետրվարի 4, Մոսկվա):

1934 թ. Սարյանը նկարազարդեց պարսիկ հանճարեղ բանաստեղծ Ֆիրդուսու «Շահնամե» պոեմի «Ռոստամ և Սոհրաբ» հատվածը, որն առանձին գրքով լույս ընծայվեց բանաստեղծի ծննդյան 1000-ամյակի կապակցությամբ: 1930-ականներին Սարյանն ստեղծեց նաև Սայաթ-Նովայի, Հովհ. Թումանյանի և Ավ. Իսահակյանի բանաստեղծությունների ժողովածուների և Գ. Մահարու «Մանկություն և պատանեկություն» վեպի կազմանկարները, առանձին նկարազարդումներ արեց Թումանյանի «Հին օրհնություն» բանաստեղծության և «Գելը» պատմվածքի, Իսահակյանի «Աբու Լալա Մահարի» պոեմի, Թոթովենցի «Կյանքը հին Հռովմեական ճանապարհի վրա» վեպի համար և այլ գործեր:

Սարյանին, որպես նկարիչ, հայ գրքի ձևավորման աշխատանքների մեջ ներգրավելու գաղափարը պատկանում էր «Հայպետհրատի» գեղարվեստական բաժնի վարիչ Եղիշե Չարենցին, որի օրոք լույս տեսան տպագրական բարձր ճաշակ ունեցող մի շարք գրքեր: Բանաստեղծի խնդրանքով Սարյանը նկարազարդեց նաև նրա «Երկիր Նաիրի» վեպի ռուսերեն հրատարակությունը: Սյուժետային նկարչությունից խուսափող Սարյանը համարյա մեկ տասնամյակ զբաղվեց գրքային նկարազարդումներով: Այս փաստն ունի հետևյալ բացատրությունները. նախ, որ դժվար էր մերժել Չարենցին և սատար չկանգնել հայ միջնադարյան գրքի ավանդների վերածննան նրա ջանքերին և հետո, որ հեքիաթների և հայ դասականների գրքերի նկարազարդումները նկարչին թույլ էին տալիս խուսափել պարտադրողական թեմաներով կտավներ ստեղծելուց: Որքան կարող էր՝ ձգտում էր հեռու մնալ սոցոթալիզմի արվեստի սկզբունքներից: Նույնը կարելի է ասել թատրոնի համար կատարած Սարյանի ձևավորումների մասին:

1930-1939 թթ. Սարյանը իրականացրեց մի շարք թատերական ներկայացումների ձևավորումներ՝ Ալ. Սպենդիարյանի «Ալմաստ» օպերայի երեք բեմադրությունները, Ն. Ռիմսկի-Կորսակովի «Ոսկե աքլորիկ», Հ. Ստեփանյանի «Քաջ Նազար» օպերաները:

Սարյանի նամակներում բազմիցս մեկնաբանվում են 1931 թվականին Մեծ թատրոնի օպերային ստուդիայում Կ. Ս. Ստանիսլավսկու բեմադրած Ն. Ռիմսկի-Կորսակովի «Ոսկե աքլորիկ» օպերայի համար արված ձևավորման աշխատանքները: Կ. Ս. Ստանիսլավսկին շատ բժախնդիր էր «Ոսկե աքլորիկ»-ի վերաբերյալ և ոչ մի կերպ չէր գտնում

այն նկարչին, որի բեմական ձևավորումները կհամապատասխանեին իր պատկերացումներին Շեմախանի թագավորության վերաբերյալ: Ստանիսլավսկին ՄԽՍՏ-ի անվանի դերասան Պողոտնու բնակարանում պատահաբար տեսնելով Սարյանի բնանկարը, կայացնում է իր ընտրությունը և հրավիրում նրան ձևավորելու օպերայի երկրորդ գործողությունը: Սարյանը ծանոթ լինելով Ստանիսլավսկու հետ դեռևս 1907 թվականից, «Ազատ գեղագիտություն» ընկերությունից, համաձայնվում է համագործակցել նրա հետ: Սարյանը ոգևորված աշխատում է: Նրա կատարած Շեմախանի թագավորության մակետն ու մի քանի զգեստների էսքիզները շատ են դուր գալիս Ստանիսլավսկուն: «Մակետն այնքան անսովոր էր ու գեղեցիկ, որ Կոնստանտին Սերգենիչը տարվեց դրանցով, չնայած այն չէր համընկնում բեմադրության ողջ պլանի հետ»³: Ստանիսլավսկին նույնիսկ փոխում է իր որոշ միզանցեցները, հարմարեցնելով դրանք սարյանական բեմանկարներին, ինչն ինքնին արտառոց երևույթ էր: Համատեղ աշխատանքը Ստանիսլավսկու հետ Սարյանը միշտ հիացնումքով է մտաբերել: Ցավոք, ներկայացումը երկար չգոյատևեց: Ներկայացման առաջին և երրորդ գործողությունները ձևավորել էր նկարիչ Ս. Իվանովը, որին չէր հաջողվել Սարյանի արևելյան գունեղ երկրորդ գործողությանը համարժեք ստեղծել Դադոնի թագավորության հեքիաթային աշխարհը: Դրանով իսկ ներկայացման ձևավորումը որակական տարբեր մակարդակ ունեցավ: «Ոսկե աքլորիկ»-ի պրեմիերայի օրերին լրատվությունը գրեց. «Անսպասելի և թարմ ցուցադրված են Շեմախանի թագուհու տեսարանները (դրանք և Սարյանի ձևավորումներով ամենավառն ու լավագույնն են ներկայացման մեջ...)»⁴:

Դեռևս շարունակվում էին «Ոսկե աքլորիկ»-ի բեմադրական աշխատանքները, երբ Ստանիսլավսկին պատվիրեց Սարյանին Բիզեի «Կարմեն» օպերայի ձևավորումը: Նկարիչն աշխատանքն սկսեց մեծ ոգևորությամբ, պատրաստեց առաջին պատկերի և մի քանի գործող անձանց զգեստների էսքիզները, բայց Մոսկվա գնալու ճանապարհին նա հիվանդացավ թոքաբորբով և ստիպված եղավ վերադառնալ Երևան՝ գործը կիսատ թողնելով: Ժամանակի կորուստը թույլ չտվեց Սարյանին

ավարտի հասցնել պատվերը: Ստանիսլավսկին «Կարմենի» ձևավորումը հանձնարարեց Սարյանի մտերիմ ընկերոջը՝ նկարիչ Ն. Պ. Ուլյանովին: Այս ամենի մասին մենք ևս իմանում ենք Սարյանի նամակներից:

1934 թվականին Սարյանը Խորհրդային Թուրքմենիայի կառավարության հրավերով մոսկովյան մի խումբ նկարիչների հետ մեկնում է «ստեղծագործական գործուղման»՝ Աշխաբադ: Դա նրա համար շատ կարևոր ուղևորություն էր: Չէ՞ որ Միջին Ասիան մնացել էր միակ մատչելի Արևելքը ԽՍՀՄ-ից դուրս «մեկնելու իրավունք չունեցող» Սարյանի համար: Նրա երազանքը՝ տեսնել Հնդկաստանը, Չինաստանը և Արևելքի այլ երկրներ, այդպես էլ չիրականացավ: Եվ գուցե Թուրքմենիան ինչ-որ չափով հնարավորություն տվեց նրան նորից զգալու Արևելքը, նորանոր տպավորություններով ոգևորված շարունակելու իր ստեղծագործական որոնումները:

Սարյանը գրում է. «Ես անսահմանորեն երջանիկ եմ, որ եկա այստեղ ու տեսա այս ամենը»: Եվ հետո. «Ամենահետաքրքիրն ու հմայիչը թուրքմեններն են, թուրքմենուհիներն ու նրանց ուղտերը: Այս բոլորը միասին վիթխարելիորեն սքանչելի են, անդադար նայում ես ու երբեք չես ձանձրանում ... - այս բոլորը հրաշալի է, ուրիշիկ, հանգիստ, միևնույն ժամանակ խիստ: Սրանք բոլորը անապատի զավակներն են, դաժան անապատի, բայց դրա հետ մեկտեղ առիճքնող, զարդարուն: Այդ քարացած հուզող ծովը՝ անապատը, ցնցող տպավորություն է թողնում» (Ռ. Դրամբյանին, 1934 թ., հոկտեմբերի 27, Աշխաբադ):

Մեկ ամիս ապրելով Աշխաբադում, Սարյանը ստեղծում է «Խաղողի բերքահավաք» պանոն, մեկ տասնյակի հասնող գեղանկարներ, էսքիզներ, բազմաթիվ ջրանկարներ և գծանկարներ: Նկարչի ստեղծագործության այս շրջանը մեզանում քիչ է ուսումնասիրված, չնայած որ այն կարելի է դիտել որպես Սարյանի արևելյան շարքի յուրօրինակ շարունակություն: Ակներև են նրա տասական թվականների ստեղծագործությունների և թուրքմենական շրջանի աշխատանքների թեմատիկ և կոմպոզիցիոն ընդհանրությունները, բայց և զգացվում են նաև գունային ու լուսային լուծումների որոշակի տարբերությունները: Աշխաբադյան բնանկարները գունային առումով ավելի մեղմ են, դրանցում լույսի և ստվերների կոնտրաստները չեն առաջացնում շոգի ու տապի այն զգացողությունը, որն առկա է կոստանդնուպոլսյան, եգիպտական և պարս-

³ Румянцев П., Станиславский и опера. Москва, 1969, էջ 451.

⁴ “Советское искусство”, 27 мая, 1932 г.

կական շրջանի կտավներում, քանզի արևի ճառագայթները, անցնելով փոշու և ավազահատիկներով հագեցած օդի միջով, կարծես ավելի նվազ գործյամբ են հասնում պատկերված առարկաներին և ավելի աղոտ են լուսավորում դրանք: Սակայն այս աշխատանքներում Սարյանը վերակերտում է Միջին Ասիայի և մանավանդ Թուրքմենիայի անկրկնելի և յուրահատուկ մթնոլորտը, անապատի խստաշունչ բնության գրկում ապրող թուրքմենների, դազախների ավանդական միստուկացը, նրանց ազգային տարազների յուրահատուկ ձևն ու ոճը:

Սարյանի միջինասիական տպավորությունների տակ ստեղծված ճեպանկարներն ու զծանկարները մի քանի տարի անց նրա համար անփոխարինելի նյութ կհանդիսանան Փարիզյան միջազգային ցուցահանդեսի «Ժողովրդական արհեստների ծաղկումը» մեծաղիյր պանոն ստեղծելու պրոցեսում:

1936 թվականին Մոսկվայի Ա. Ս. Պուշկինի անվան կերպարվեստի քանդարանի, ապա Լենինգրադի գեղարվեստի ակադեմիայի դափնեհանդեսում տեղի ունեցան Մ. Սարյանի անհատական ցուցահանդեսները, ուր ներկայացված էին շուրջ 300 աշխատանք: Սակայն դրանց մեջ չկար նրա վաղ շրջանի, մինչ հեղափոխությունը ստեղծած ոչ մի նկար: Այսպիսով հարկադրաբար անտեսվել էր նրա ստեղծագործության հսկայական մի շերտ:

Պետք է նշել, որ սկսած 30-ական թվականներից, Տրետյակովյան պատկերասրահի, Լենինգրադի Ռուսական քանդարանի և խորհրդային բազմաթիվ այլ քանդարանների ցուցադրությունից հանվեցին և մինչև 1956 թվականը պահոցներում պահվեցին Սարյանի վաղ շրջանի գործերը, կոստանդնուպոլսյան և եգիպտական շրջանի գլուխգործոցները: Ստեղծագործության մի զորեղ շրջան ջնջված էր նկարչի կենսագրությունից, կարծես այն չէր էլ եղել: Այսպիսով կորցված էր Սարյանի և դարասկզբի ռուսական արվեստի տրամաբանական կապն իր նորարարական որոնումներով ու ձեռքբերումներով: Ըստ որում, XX դարասկզբի ռուսական արվեստը ևս ներկայացվում էր քննադատության ծուռ հայելիներում: Ահա սոսկ մի մեջբերում. «Արևմտյան անկումային» մշակույթով տոգորված «Արվեստի աշխարհ»-ի թունավոր սերմերը հետագայում տվեցին այնպիսի ծիւրեր, ինչպիսիք էին «Երկնագույն վարդ»-ը («Голубая роза»), «Ազուտի վալետ» («Бубновые валет»), «Ավանակի պոչ»

(«Ослиный хвост») և նման այլ խմբավորումները, որոնք, ինչպես տատակափշեր, երկար տարիների ընթացքում խլացնում էին ամեն մի կենդանի միտք ռուսական արվեստում»⁵, - գրում էր սոցետալիզմի ջատագով, «պալատական» վրձնահար Ալեքսանդր Գերասիմովը:

1936 թվականին Մոսկվայում պետք է լույս տեսներ Սարյանի ստեղծագործությանը նվիրված ժողովածու, որի համար հողավածներ էին գրել Ա. Էֆրոսը, Ն. Մաշկովցևը, Ն. Պունինը, Յա. Տուգենհոլդը և այլք: Գրքի առաջաբանի հեղինակը Ա. Լունաչարսկին էր: Հասկանալի է, որ թվարկված բոլոր հեղինակները չէին կարող լուրջամբ շրջանցել Սարյանի վաղ շրջանի ստեղծագործությունը՝ «արևելյան» շարքի կտավները, և բնականաբար չէին կարող իրենց հիացմունքը չհայտնել այդ կտավների վերաբերյալ: Եվ շուտով վարչակարգի «իդեոլոգիական ճիզվիտների» կողմից կանգնեցվեց գրքի հրատարակումը: Գիրքը տպագրության հանձնման պահին աշխատանքից ազատվեց «Հայպետհրատ»-ի գեղարվեստական բաժնի ղեկավար, գրքի խմբագիր, բանաստեղծ Եղիշե Չարենցը:

Դրանք ժամանակներ էին, երբ Տուգենհոլդին անվանում էին «մանր բուրժուական քննադատ», Պունինին՝ «իդեալիստ և ֆորմալիզմի քարոզիչ», Էֆրոսին՝ «բուրժուական կոսմոպոլիտիզմի գեղագիտության հետևորդ»: Տարիներ հետո Սարյանը պիտի գրեր Ռուբեն Դրամբյանին հետևյալ տողերը. «Եթե հիշել, թե ինչ էր կատարվում իմ մենագրության շուրջը Լունաչարսկու և գրեթե բոլոր արվեստաբանների մասնակցությամբ, ինչպիսի վիթխարի սկիզբ ուներ և ինչպես այդ բոլորը ջարդուփշուր եղավ և, ընդհանրապես, քանի տասնյակ միլիոն մարդ տուժեց միայն այն բանի համար, որ նրանք մարդ էին... Այս բոլորից հետո ես բուրովիմ չէի հետաքրքրվում իմ մասին գրված մենագրությամբ, ով և ինչ էր գրում իմ մասին և մոռացա... Դուք երևի հիշում եք, թե ես ինչքան էի փոխվել և ինչպես էի վախենում, որ որևէ մեկը իմ պատճառով չտուժի: Վոլոչինի նման մեկը հիմա դժվար թե գտնվի» (1956 թ., փետրվարի 10, Մոսկվա):

Մի կողմից ճանաչվում էր Սարյանի անժխտելի հեղինակությունը որպես ԽՍՀՄ առաջատար գեղանկարչի, մյուս կողմից բաց չէր թողնվում նրան քննադատելու առիթն այն բանի համար, որ նա արժանի տեղ չէր

5 Герасимов А., За социалистический реализм. М. 1952, с. 101.

հատկացնում սովետական թեմատիկային, ավելորդ չափով դեկորատիվ էր նրա արվեստը և ոչ մի կերպ չէր հաղթահարում ֆրանսիացի իմպրեսիոնիստ նկարիչների ազդեցությունը: Բայց երբ անհրաժեշտ եղավ 1937 թ. Փարիզում կայանալիք «Արվեստ և տեխնիկա» միջազգային ցուցահանդեսում բարձր մակարդակով ներկայացնել սովետական արվեստի նվաճումները, ընտրությունն ընկավ Մարյանի վրա: Եվ խորհրդային կառավարությունը հենց նրան պատվիրեց սովետական տաղավարի ձևավորումը Փարիզի միջազգային ցուցահանդեսի համար:

1936 թվականին Մարյանը երկար ժամանակով մեկնում է Մոսկվա. նա վերը հիշատակված փարիզյան ցուցահանդեսի համար պետք է ստեղծեր 46 քառ. մետրանոց «Ժողովրդական արհեստների ծաղկումը» թեմայով մեծադիր, մոնումենտալ պանոն: Առաջ է գալիս Մոսկվայում ապրելու և ստեղծագործելու խնդիրը, և այդ ժամանակ ՄՕՇՄ-ը Մարյանին հատկացնում է Հին Արբատի Կարմանիցկի նրբանցքի համար 2/5 տանը մի բնակարան, որպես արվեստանոց: Այդ նույն հասցեով իր կնոջ՝ Ելենա Միխայլովնա Բեյբուտովա-Կուզնեցովայի հետ ապրում էր Մարյանի ուսանողական տարիների ընկեր Պավել Կուզնեցովը: Այսպիսով Մարյանն ու Կուզնեցովը դառնում են հարևաններ, իսկ նրանց արվեստանոցները՝ հայ և ռուս մտավորականության ներկայացուցիչների հանդիպման սիրված վայրը: Այստեղ հաճախ էին նրանց հյուր գալիս Պյոտր Կոնչալովսկին, Պավել Կորինը, Սերգեյ Գերասիմովը, Մարիետա Շահինյանը, Ռուբեն Միմոնովը, Նիկոլայ Ուլյանովը, Վիկտոր Միդլերը, քանդակագործ Սերգեյ Կոնենկովը և շատ ուրիշներ:

Կնոջը՝ Լուսիկին գրած նամակներից մեկում Մարյանը մանրամասն պատմում է, թե ինչպես է աշխատում «Ժողովրդական արհեստների ծաղկումը» պանոյի վրա, և նաև փորձում նկարագրել այն. «Սկսեցի իմ սարերից. մատիտը լավ ընկեր է նկարչի երևակայությունը զարգացնելու տեսակետից, նա նկարչին տանում է առաջ, ռեալիզացիայի ենթարկելով նրա մեջ եղած, ժամանակի ընթացքում կուտակված զանազան տպավորություններ և ապրումներ, միայն առիթ է պետք..., որ այդ ամբարների դռները բացվեն և միջի եղածը դուրս թափվի: Սարերը, այն սարերը, որ ոչ ոք մինչև ինձ, կամ այդպես, ինչպես ես, չեն նկարել, իհարկե, երբ որ գյուտը արվում է, դա դառնում է հանրային սեփականություն և ամեն մեկը օգտվում է: Բարձր սարերն իջնում են ներքև, կազմելով հովիտներ,

ծորեր և դեպի տափաստան բերող գետեր, որոնք սկիզբ են առնում ձյունազագաթ սարերից. դաշտեր գույնզգույն, որոնք կրում են զանազան բույսերի գույներ, և այդպես ստացվում է գույների և ձևերի բազմազանություն: Հեռվում երևում է մի մեծ նոր քաղաք՝ գործարաններով: Իսկ մոտակա դաշտերում՝ տրակտորներ, ցույց տալու համար, որ գյուղացին արդեն մեքենայով է վարում հողը: Առջևում նորոգված ժողովուրդները դեռ իրենց ազգային սովորական աշխատանքն են կատարում, բայց շատ խորացած և ոգևորված՝ լի ապագա նոր կյանքի հույսերով, որ բերել է նրանց նոր իրավակարգը: Ամենաառջևում նստած 12 հոգի՝ Խորհրդային Միության զանազան ժողովուրդների ներկայացուցիչներ, զլխավորապես կանայք, իհարկե հայ, վրացի, ռուս, ուկրաինացի, ուզբեկ, թուրքմեն, խալի են գործում, կտորներ են կարում, խաղալիքներ են ներկում, բոլորը կենտրոնացած, ֆիգուրները առաջին պլանի վրա են. ահա պանոյի բովանդակությունը: Առանձին բան չկա, բայց ամբողջությամբ օպտիմիստական ոգով է լցված թե՛ գույների, թե՛ ձևերի տեսակետից» (1937 թ., մարտի 18, Մոսկվա):

Փարիզում կայացած «Արվեստ և տեխնիկա» միջազգային ցուցահանդեսի ԽՄՀՄ տաղավարի ձևավորման համար Մարյանն արժանացավ «Grand Prix» մրցանակի, իսկ «Ժողովրդական արհեստների ծաղկումը» պանոյի համար նրան շնորհվեց «Diplome d'Honneur»: «Grand Prix» մրցանակը ճակատագրական դեր խաղաց Մարյանի կյանքում և կարելի է ասել, որ դարձավ նրա համար ապրելու և «ազատ» ստեղծագործելու երաշխիքը:

Սակայն 1937 թվականին Երևանում նոր ինկվիզիցիան այնուամենայնիվ հաշվեհարդար տեսավ Մարյանի ստեղծած իր ժամանակակիցների թվով տասը դիմանկարների հետ: Դրանք հայ պետական և մշակութային այն հայրենասեր անհատներն էին, որոնց տոտալիտար ռեժիմը «ժողովրդի թշնամի» էր ճանաչել և ձերբակալել, իսկ շատերին՝ գնդակահարել:

Երբ երկարատև բացակայությունից հետո Մարյանը Մոսկվայից վերադարձավ Երևան, սոսկաց՝ տեսնելով, որ իր շրջապատը զգալի մութացել է: Այդ դժնդակ օրերի ապրումների մասին Մարյանը հասկանալի պատճառներով իր նամակներում համարյա ոչինչ չի գրում: Միայն Ստեփան Չորյանի հուշերում կարելի է կարդալ հետևյալ վկայությունը. «Իսկ 37 և 38 թթ., երբ ամեն օր լսում էր այս-այն ծանոթի, բարեկամի անմեղ

բանտարկությունը՝ Մարյանը հանգիստ չունեք: Տարուերում էր գեղեցիկ գլուխը և ասում վշտացած.

– Ախպեր, եթե դրանք այդքան հանցագործ մարդիկ էին՝ ինչո՞ւ մի օր գոնե մենք էլ չտեսանք, չլսեցինք դրանց վատ գործը: Ինչո՞ւ են մարդկանց բանտարկում առանց դատի, դատաստանի...

Չգիտեմ, ուրիշներին ծանոթ են նրա այդ օրերի ծանր ապրումները, թե՞ ոչ – ես գոնե կարող եմ վկայել նրա տառապալից ժամերը, երբ անհուսության մեջ հարց էր տալիս հաճախ.

– Ի՞նչ կարող ենք անել, հը՞... Կարո՞ղ ենք մի բան անել. մեկի հետ խոսել, որ սա թշնամական գործ է... Ուրիշ ինչ կարելի է ասել, երբ բանտարկում են լավ, փորձված գործիչների... Չէ, սա թյուրիմացություն է, թշնամական գործ...

Նա խոսքը չէր ավարտում և նորից օրորում էր գլուխը»⁶:

Այնպես, ինչպես 1915 թվականին ստեղծած բանաստեղծ «Ալեքսանդր Ծատուրյանի դիմանկարը» դարձավ հայ ժողովրդի ապրած ողբերգության՝ Մեծ եղեռնի յուրովի արտացոլումը, այնպես էլ Կարեն Կամսարականի դիմանկարը Սարյանի արվեստում կարելի է համարել ստալինյան ոճագործությունների դեմ հնչեցված բողոքի ձայն: Անհնարին է առանց սարսուռի մայել այս դիմանկարին: Դեռևս 1935 թվականին հալածանքների ենթարկված և խոշտանգումների հետքերը դեմքին Կամսարականի սառած, տանջահար հայացքը ստիպում է վերապրել դաժան իրականությանը գոհ գնացող անմեղ մարդու ողբերգությունը:

Կամսարականին գնդակահարեցին 1937 թվականին և սխալված չենք լինի, եթե ասենք, որ դրամատիզմի նման աստիճանի հասնող դիմանկար չի ստեղծվել խորհրդային շրջանի կերպարվեստում:

1937 թվականից Սարյանը ասես ապրում էր Երևանի և Մոսկվայի միջև, տարվա մեջ գնացքով մի քանի անգամ հաղթահարելով 2500 կմ ճամփան:

Սարյանի միակ սիոփանքը, հատկապես առավել դժվար պահերին, մնում էր աշխատանքը, երբեմն լրիվ ուժասպառության և ֆիզիկական ուժերի հյուսման հասցնող աշխատանքը: 1938 թվականը Սարյանի համար եղավ ինտենսիվ և լարված: Միայն այդ տարվա ընթացքում նա

ստեղծեց ութ պանո, որոնց մեջ էր Մոսկվայում Գյուղատնտեսության ցուցահանդեսի հայկական տաղավարի համար արված հայտնի պանոն, որն արժանացավ արվեստագետ Բ. Տերնովեցիի հետևյալ գնահատականին. «...Ոչ մի տեղ մենք չենք գտնի այդպիսի գեղող և ոգևորող կոմպոզիցիա, ինչպիսին Սարյանի մոտ է: Նկարիչը բացահայտել է թեման այնպիսի լայն ընդգրկմամբ, ազատ և թարմ զգացողությամբ, որը տրվում է միմիայն հարազատ հողի հանդեպ տածած սիրո և կատարյալ ճանաչման պարագայում: Նրա պանոն լուսանկարային տեսարանների մեխանիկական համադրում չէ և ոչ էլ հայտնի վայրերի նատուրալիստական նկարագրություն: Մա բանաստեղծի խանդավառ երգ է»⁷ (թարգմ. ռուսերենից – Ռ.Ս.):

Եվս մի հետաքրքիր փաստ՝ կապված Գյուղատնտեսության ցուցահանդեսի հայկական տաղավարի ձևավորման հետ: Սարյանը ոչ մի կերպ չհամաձայնվեց իր պանոյի մեջ ներառել Ստալինի կերպարը և տաղավարի պատասխանատուները որոշեցին այդ լուրջ քաղաքական և գաղափարական բացթողումն ուղղել՝ պանոյի ֆոնի վրա տեղադրելով քանդակագործ Քեպիճովիի հեղինակած առաջնորդի մեծադիր արձանը:

1939 թվականը նշանավորվեց նաև Ալ. Սպենդիարյանի «Ալմաստ» օպերայի համար արած Սարյանի նոր ձևավորմամբ:

Մի քանի խոսք «Ալմաստ» օպերայի ստեղծման նախապատմության մասին: 1916 թ. Սարյանը Թիֆլիսում կոմպոզիտոր Սպենդիարյանին ծանոթացնում է Թումանյանի հետ: Եվ հենց այդ հանդիպման ժամանակ ծնվում է «Թմկաբերդի առումը» պոեմի հիման վրա օպերայի ստեղծման գաղափարը, որը պետք է իրականացնեին երեք հայ մեծ արվեստագետները՝ Թումանյանը որպես լիբրետոյի հեղինակ, Սպենդիարյանը՝ երաժշտության, Սարյանը՝ բեմական ձևավորման: Ավա՛ղ, ո՛չ Թումանյանը և ո՛չ էլ Սպենդիարյանը չտեսան «Ալմաստ» օպերան բեմի վրա: Սարյանը պարտքի մեծագույն զգացումով ձեռնամուխ եղավ «Ալմաստի» ձևավորման աշխատանքին: Նա կերտեց «Ալմաստի» ձևավորման երեք տարբերակ, և վերջինը եղավ ամենահաջողը: Արդյունքում նա ստեղծեց իր երկու ընկերների պոետական և երաժշտական գլուխգործոցներին համարժեք իր թատերական ձևավորումը:

6 Ստեփան Զորյան, Դուշերի գիրք, Երևան, «Հայաստան», 1991, էջ 281-282:

7 “Советское искусство”, 29 августа, 1939 г.

1929-1930 թթ. նամակներում արտացոլվել է Սարյանի աշխատանքը «Ալմաստի» օդեսյան բեմադրության ձևավորման շուրջ և այն, թե ինչպիսի նախանձախնդրությամբ էր նա հետևել իր մտահղացումների իրագործմանը: Սակայն, ի սկզբանե, օպերայի լիբրետոն ժամանակի գաղափարական միտումների ազդեցության տակ ենթարկվել էր էական փոփոխությունների, ինչը, բնական է, չէր կարող անտարբեր թողնել Սարյանին: Նման «խմբագրման» վերաբերյալ Սարյանը մեծագույն հուսմորով արտահայտել է իր գնահատականը Ռ. Դրամբյանին ուղղված նամակում. «Օդեսայում շատ հաջող էր: Միայն առաջին գործողությունը ամորձատեցին և գեղարվեստական գաղափարը կործանեցին, իսկ մնացածը՝ հինգ է» (1931, հունվարի 18, Մոսկվա):

Օդեսյան 1930 թվականի «Ալմաստի» բեմականացումը Սարյանի առաջին փորձն էր Սպենդիարյանի հանճարեղ երկի վերաբերյալ: Ձևավորման երկրորդ տարբերակն արվեց երեք տարի անց, Երևանում: Այստեղ Սարյանը համահեղինակ ուներ հանձին թատերական ձևավորումների ասպարեզում հմտացած նկարչի՝ Միքայել Աբուտյանի: Այս ներկայացումը ևս մի նոր, «բարեփոխված» լիբրետոյի հիման վրա էր բեմադրվել:

Երևանյան ներկայացման ձևավորումը կարելի է համարել որոշակի տուրք՝ 1920-1930-ական թթ. Ռուսաստանում (Գ. Յակուլով, Ա. Տիշեր, Վ. Ռոմադին և այլն) և Հայաստանում (Երևանի առաջին պետքատրոնի ներկայացումների ձևավորումները) ճարտարապետության և մասն դեկորատիվ արվեստի բնագավառում բավական տարածում գտած կոնստրուկտիվիստական ոճին, որը կարելի է համարել որոնումների մի նոր աստիճան Սարյանի թատերական ձևավորումների շրջանում: Ցավոք, շատ քիչ վկայություններ են պահպանվել նրա 1933 թ. այդ «էքսպերիմենտալ» ձևավորման մասին: Օպերայի մակետները, զգեստները, էքզիզները համարյա լրիվ կորած են: Մնացել են մի քանի լուսանկարներ:

Շատ հետաքրքիր է մեկնաբանել անվանի արվեստաբան Աբրամ Էֆրոսը «Ալմաստի» սարյանական ձևավորումները «Театр» ամսագրում (1941, N3):

«Սարյանական առաջին «Ալմաստը» պայմանական ձևերի, խորհրդանշական պատկերայնության թագավորություն էր, ուր Սարյանն առավելապես նայում էր դեպի իր վաղեմի անցյալը՝ «Երկնագույն

վարդը»..., քան թե դեպի իր ապագան: Երկու տարի անց՝ 1932 թ., նա կրկին անդրադարձավ «Ալմաստին»: Երկրորդ մշակումը նոր փորձ էր և էլի ոչ այնքան հաջող: Սարյանը փորձել էր լուծել խնդիրը շրջանցիկ ձևով, ոչ վրձնով, ինչպես որ հարիր է նրա նման բնածին նկարչին, այլ ուրիշ զենքով՝ ճարտարապետությամբ, այն էլ հրամցված վեներտո կոնստրուկտիվիզմի ձևերով, մանկական կուբիզմից կազմված յուրովի կառույցի ձևով՝ ներկված և շարված սանդուխքներով և կամարներով: Պետք է անցներ ևս յոթ տարի, որ Սարյանը վերջապես գտներ ճիշտ լուծումը»⁸:

Մեզ հայտնի չէ՝ տեսե՞լ է արդյոք Ա. Էֆրոսը 1933 թ. Երևանի օպերային թատրոնի բեմում սարյանական «Ալմաստը», և երկրորդը՝ չպետք է մոռանանք, որ նա իր հողվածը գրել է 1941 թ., երբ շատ բան այլ կերպ էր ընկալվում: Սակայն բոլորից նշանակալիցը «Ալմաստի» 1939 թվականի երրորդ բեմադրության ձևավորումն էր, ուր Սարյանը վերջապես հասավ իր նպատակին: Ահա թե ինչ է գրել նա այս առիթով. «Անցյալի փորձն ինձ համոզեց, որ նախկին բեմադրությունների պայմանականությունը չի համապատասխանում օպերայի ժողովրդայնությանը, նրա մեղեդիների հարստությանն ու կենսունակությանը: Ես հասկացա, որ ոճավորված զարդաքանդակներով ու էթնոգրաֆիայով հրապուրվելն անհարիր են օպերայի ռեալիստական բնույթին» («Известия», 1939, հոկտեմբերի 21):

1939 թ. Մոսկվայում, Հայկական մշակույթի տասնօրյակին ներկայացվեց «Ալմաստ» օպերան՝ Սարյանի վերջին, բառիս բուն իմաստով կատարելության հասցված ձևավորմամբ: Դա նրա շուրջ տասը տարվա որոնումների արգասիքն էր: Սարյանի թատերային գեղանկարչությունը ցնցող տպավորություն թողեց հանդիսատեսի վրա և դարձավ հայկական տասնօրյակի մեծագույն նվաճումը: Սարյանն իր տաղանդի ուժով բեմ բարձրացրեց Ջավախքի էպիկական բնաշխարհը՝ Աբուլ լեռան ձյունափառ գագաթով, հայկական միջնադարյան ճարտարապետական կոթողների մոլշնչերով, ազգային զարդաքանդակներով, տարազներով, և ստիպեց Մեծ թատրոնի բազմազգ հանդիսականին հոտնկայս ծափահարել հայկական ազգային մշակույթի վերածնունդը խորհրդանշող բեմադրությամբ:

⁸ «Театр», 1941, N3, էջ 68:

«Ալմաստ» օպերան արժանվույնս գնահատվեց մշակույթի բազմաթիվ գործիչների կողմից: Դրանք թվում է նաև արվեստագետ, ակադեմիկոս Ի. Է. Գրաբարը, որի գրչին են պատկանում հետևյալ տողերը. «Ստեղծագործական կամքի ողջ նպատակասլացությամբ ու խանդավառությամբ և գեղանկարչական լեզվի իմաստուն պարզությամբ Սարյանը Մոսկվայի Մեծ թատրոնի բեմում ներկայացրեց «Ալմաստի» ցնցող բեմադրությունը փայլող լույսի և գույնի այնպիսի ուժով, որի նմանը շատ բան տեսած համբավավոր Մեծ թատրոնը դեռևս չէր իմացել»⁹:

Իսկ երկու տարի անց այդ ներկայացումը, որն, ի դեպ, ոչ մի կապ չունեի խորհրդային թեմատիկայի հետ, այլ զուտ ազգային ոճի արգասիք էր, արժանացավ Ստալինյան մրցանակի: Նույնիսկ այն դժնդակ տարիներին ճշմարիտ արվեստի գլուխգործոցը գնահատվեց բարձրագույն ատյանում: Իրոք որ շատ հարուստ է սարյանական ակնաստիանան: Առավել ցավալի է, որ մեր օրերում, տասնյակ տարիների ընդմիջումից հետո, դիլետանտական փորձ արվեց կրկին բեմ բարձրացնել «Ալմաստը», բայց... առանց Սարյանի հանճարեղ ձևավորման...

«Ալմաստի» շուրջ տարած երկարատև լարված աշխատանքը հյուժել էր Սարյանի առողջությունը: Նա որոշ ժամանակ անց ընկավ հիվանդանոց, ոտքերի երակների վիրահատության ենթարկվեց:

Այդ օրերին նա սկսեց գրել «Գրառումներ իմ կյանքից» գիրքը: «Ահա արդեն քանի շաբաթ հիվանդությունն ինձ գամել է անկողնում: Կյանքի անցուդարձից կտրված՝ ես ավելի ու ավելի հաճախ սկսեցի մտքերով ընկղմվել անցյալի մեջ: Հուշերն ինձ տանում են հեռու՝ դեպի մանկության օրերը... Կյանքը նման է հեքիաթի: Բանականությունն ինձ հուշում է՝ կյանքը գեղեցիկ խաբկանք է», - կգրի Սարյանն իր գրառումների նախաբանում: «Գրառումների» առաջին գիրքը, որն ավարտվում է 1928 թվականով և գրված է աշակերտական տետրերի մեջ, շարադրված է հիմնականում 1939, 1940 թթ.: Այդ մասին են վկայում հեղինակի ձեռքով դրված տարեթվերը:

1940 թվականի ամռանը Սարյանը հանգստանում էր մերձմոսկովյան

նշանավոր «Բարվիխա» առողջարանում, որտեղ այդ տարիներին խորհրդային բարձրաստիճան դեկավարների հետ հանգստանում էին նաև մշակույթի բնագավառի անվանի մարդիկ: Դա մի հազվագյուտ առիթ էր նկարչի համար «բնորդներ» ընտրելու, այնպես որ այստեղ ևս նա չէր բաժանվում վրձնից և ստեղծեց իր նշանավոր ժամանակակիցների՝ Վ. Կաչալովի, Գ. Ուլանովայի, Ս. Էյզենշտեյնի դիմանկարները: Սարյանն այս բնագավառում ասես շարունակում էր իր մեծ ուսուցչի՝ Վ. Մերովի ավանդույթը՝ կերտելու իր ժամանակակից մեծ արվեստագետների դիմանկարները: Այս շրջանին վերաբերող իր հիշողություններում Սարյանը գրում է. «Մի անգամ, երբ Մերգեյ Էյզենշտեյնը կրկին կողքիս երևաց, ես հասկացա, որ ավելի լավ բնորդի՝ դիմանկար ստեղծելու համար, ես չեմ գտնի: Ես սկսեցի նկարել նրա դիմանկարը: Հենց որ ձեռքս վերցրի վրձինը, ես ավելի լավ զգացի նրան և իմացա նրա մասին նույնիսկ այն, ինչի մասին մենք չէինք էլ խոսել: Իմ առջև նստած էր մի մարդ, որը ներքին տանջալից դրամա էր ապրում, ստեղծագործ մարդու դրամա: Դա խռովարարի դեմք էր»¹⁰:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմը, որը վաղուց արդեն սկսվել էր Եվրոպայում, 1941-ի հունիսի 22-ից ծավալվեց և ԽՍՀՄ-ի դեմ: Նկարչի կրտսեր որդին՝ Ղազարոս (Լազար) Սարյանը, որը երկու տարի արդեն ծառայում էր Կարմիր բանակում՝ Լվովից ոչ հեռու, և շուտով պետք է գորացրվեր, պատերազմի առաջին իսկ օրերից հայտնվեց ռազմաճակատի կրակային գծում: Սարյանի պատերազմական տարիների նամակներն արտացոլում են միլիոնավոր մարդկանց տրամադրությունները, հույզերն ու տազնայները: Ավելորդ է գրել կես տարուց ավելի իր զինվոր որդուց լուր չունեցող հոր ապրումների մասին: Եվ, սակայն, ոգու արիությունը երբեք չլքեց Սարյանին: Նա մարտնչում էր վրձինը ձեռքին, աշխատում, արարում: Չափազանց հուզիչ է հոր և որդու պատերազմական շրջանի նամակագրությունը, որն, ի դեպ, հրատարակվեց առանձին գրքով Ղազարոս Սարյանի այրու՝ Արաքս Սարյանի աշխատասիրությամբ: Ահա մի հատված 1943 թ. հունիսի 28-ին որդուն գրած Սարյանի նամակից. «Միտելի Չարիկ, քեզնից նամակ ստանալով, մենք անմիջա-

9 Գրատարակվում է ըստ Ի.Է.Գրաբարի ֆոնդում պահպանվող ձեռագրի, ОП ГТГ, Մոսկվա:

10 Գրառում Ս. Սարյանի արխիվից, պահվում է ՄՍԸԱ-ում:

պես շփվում ենք քեզ հետ, քո հասարակ նամակներն ու խոսքերը մեզ համար անզիհ բաներ են, մենք սկսում ենք ուրախանալ երեխաների պես: Բուպեական երջանկություն է. ահա Ջարիկը մեզ հետ է, ի՞նչ երջանիկ ենք: Բայց նամակն ավարտվում է. և դու նորից մեզնից հեռու-հեռու ես, նորից աչքներիս առջև ռազմաճակատն է, նորից մեր հերոսական Կարմիր բանակն է, նորից մեր հարազատները, որոնք իրենց կյանքի գնով պաշտպանում են մեր հանգիստը, մեր աշխատանքը, մեր կյանքը: Երկու տարին անցավ, սկսվեց երրորդը՝ պատերազմ, պատերազմ, պատերազմ...»:

1943 թ. վերջում Սարյանն իր տիկնոջ՝ Լուսիկի հետ մեկնում է Մոսկվա: Ինչպես արդեն նշվեց, այնտեղ՝ Արբատի փողոցի Կարմանիցկի նրբանցքում էր գտնվում նկարչի արվեստանոցը: Սարյանն այն գտնում է կողոպտված, սակայն, բարեբախտաբար, գողերը տարել էին միայն կենցաղային իրերը և ձեռք չէին տվել նկարչի կտավներին, ներկերին, վրձիններին: Ուրեմն կարելի էր աշխատել, իսկ աշխատանքը Սարյանի համար ամեն ինչ էր: Այնտեղ՝ Մոսկվայում, որդուն հանդիպելու հավանականությունն ավելի մեծ էր: Եվ հայր ու որդի, երկար բաժանումից հետո, հանդիպեցին 1944 թվականին, երբ Ղազարոսը եկավ Մոսկվա իր համագնդեցիներից կազմված երաժշտական մի խմբով՝ մասնակցելու ինքնագործունեության համամիութենական մրցույթին, որտեղ նրա ղեկավարած երաժշտախումբը շահեց առաջին մրցանակը:

Սարյանը Մոսկվայում ձեռնամուխ է լինում ստեղծելու մի շարք հայ և ռուս ականավոր գործիչների դիմանկարներ: Կարծես մեծ անհատների գոյությանը էր Սարյանն արժևորում կյանքը, դարաշրջանը, պատմությունը և ապագայի համար անմահացնում իր ժամանակակից մեծերի դիմագծերը: Դրանց թվում էին Հովսեփ Օրբելին, Արամ Խաչատրյանը, Կարո Հալաբյանը, Ալեքսանդր Ջիվելեգովը, Մարիետա Շահինյանը, Սուրեն Քոչարյանը, Միխայիլ Լոզինսկին, Աբրամ Էֆրոսը:

1941-1945 թվականների ընթացքում Սարյանն ստեղծեց ընդհանուր թվով 322 աշխատանք, որից 133-ը գեղանկարներ էին: Պատերազմի տարիների նրա գործունեությունը նշվեց «Աշխատանքի արիության» մեդալով: Այդ շրջանի նրա ստեղծագործության ապոթեոզը դարձավ «Հայրենական Մեծ պատերազմի մասնակից հայ մարտիկներին: Ծա-

ղիկներ» (կտ., յուղ., 196 x 250, ՀԱՊ) խորհրդանշային վերնագիրը կրող մեծադիր կտավը: Հայրենի դաշտերի ծաղիկների փնջերը հիշեցնում են կորուստների գնով ձեռք բերված հաղթանակի հրավառություն, և միաժամանակ դրանք ասես ծաղիկների վերածված բազում զոհված մարտիկների հոգիներն էին...: Շուրջ յոթ տարվա բացակայությունից հետո տուն վերադարձավ Սարյանի որդին՝ Ղազարոսը:

Պատերազմը ցույց տվեց թիկունքի և ռազմաճակատի միասնությունը, ցույց տվեց ժողովրդի հավատարմությունն ազգային սկզբունքներին: Կարելի էր լուրջ խթան դարձնել հաղթանակը և բազմակողմանիորեն զարգացնել արվեստը: Սակայն հաղթանակից շատ չանցած՝ մշակույթի ասպարեզում ստալինյան վարչակարգը նոր թափով սկսեց տաղանդավոր արվեստագետների հետապնդումները: Անհատի պաշտամունքի ջատագովներին անհրաժեշտ էր վերջնականապես կտրել ազատ մտաձող ստեղծագործողների կամքը, ենթարկել նրանց ռեժիմի պահանջներին: Ինչպես միշտ, սկսվեց գրականությունից. Աննա Ախմատովա, Միխայիլ Չոչչենկո, Բորիս Պաստերնակ, Կոնստանտին Պաուստովսկի, ապա երաժշտություն՝ Դմիտրի Շոստակովիչ, Սերգեյ Պրոկոֆև, և վերջապես՝ կերպարվեստ: Ախմատովայի և Չոչչենկոյի դեմ «Չվեզդա» և «Լենինգրադ» ամսագրերում հրապարակվեցին զրպարտիչ հոդվածներ: Սկսվեց մի նոր արշավ, այսպես կոչված, արևմտամետ, «կոսմոպոլիտ» արվեստագետների դեմ, նրանց թվում, բնականաբար, և Սարյանն էր: Այսպես կոչված «Ֆրոնալիզմի և կոսմոպոլիտիզմի» դեմ ուղղված ժլանովյան տխրահռչակ քարոզչությունը հետապնդում էր ծրագիր անհնազանդներին «խեղդել ռուբլիով»:

Նրան համակում են անկումային տրամադրություններ: Հուսահատության թուլեներին նա ոչնչացնում է իր վաղ շրջանի աշխատանքներից մի քանիսը: Դրանց շարքում կարող էր լինել նաև «Եգիպտական մեծ նատյուրմորտը» (1915), սակայն այն հրաշքով փրկում է Սարյանի արվեստի երկրպագու, երիտասարդ նկարիչ Հ. Չարդարյանը: Բայց և հենց այդ շրջանում Սարյանը ստեղծում է Ախմատովայի մեծադիր գեղանկարչական դիմանկարը: Դա նրա բողոքի յուրահատուկ քայլն էր և, իհարկե, բանաստեղծուհու կյանքի ամենադրամատիկ շրջանում նրան աջակցելու ձգտում:

Սարյանին խորապես ընկճում էին երկրում նոր թափ առած բռնու-

թյունները և ազնիվ արվեստագետների դեմ ուղղված հալածանքները: Նա ապրում էր ծանր հոգեվիճակ և այսպիսի տրամադրությամբ պետք է ձեռնամուխ լիներ ստեղծելու «Ժողովուրդների ստալինյան բարեկամությունը» գորելենի էսքիզը տոտալիտար ռեժիմը խորհրդանշող Մոսկվայի Խորհուրդների պալատի համար: Վերջինիս շինարարության և ներքին հարդարանքի աշխատանքների մեջ ներգրավված էին ԽՍՀՄ բոլոր կարող ուժերը՝ ճարտարապետներ, գեղանկարիչներ, քանդակագործներ: «Ժողովուրդների ստալինյան բարեկամությունը» գորելենի գաղափարն ինքնին հոգեհարազատ էր մանկությունից ինտերնացիոնալիզմի ոգով դաստիարակված Սարյանին, խնդիրն այն էր, որ կոմպոզիցիայի առանցքը պետք է կազմեր «Ժողովուրդների հայր» Ստալինը: Մինչ այդ գրեթե երկու տասնամյակ Սարյանին հաջողվել էր նրան չնկարել: Նույնիսկ 1938 թ. Գյուդատնտեսական ցուցահանդեսի հայկական տաղավարի համար ստեղծված պանոյում Սարյանը տեղ չհատկացրեց Ստալինի կերպարին: Բայց 1947-ից սկսած՝ նկարչի շուրջ ստեղծվել էր մի իրավիճակ, երբ Ստալինին պատկերելուց հրաժարվելն այլևս անհնարին էր: Արդեն չէր անցնում նկարչի այն փաստարկը, որ նա մարդկանց նկարում է բնօրինակից, այլ ոչ թե լուսանկարով: Եվ Սարյանը նկարում է «Ժողովուրդների հորն» այնպիսին, ինչպիսին իրականում նա չէր, բայց պիտի որ լիներ... «Նրա (Ստալինի – Ռ.Ս.) կերպարը պետք է համակված լինի անսահման սիրով և բարությանը դեպի մարդկությունը», - կգրի նա Մոսկվայի Խորհուրդների պալատի կառուցման կազմկոմիտեին ուղղված իր նամակում (1947 թ., ապրիլի 9, Երևան):

Խլացնելով սեփական երգը՝ Սարյանը սկսում է նկարել Խորհուրդների պալատի համար «Ժողովուրդների ստալինյան բարեկամությունը» մեծադիր գորելենի էսքիզը: Այս կտավի վրա նա ընդմիջումներով աշխատեց 1947-ից մինչև 1951 թվականը, յուրօրինակ ռեկորդ սահմանելով իր համար:

Սարյանական մոնումենտալ արվեստի այս եզակի ստեղծագործությունը, որի կենտրոնական մասում պատկերված է «Ժողովուրդների հայրը», այսօր թե՛ պատմական, թե՛ գեղարվեստական մեծ արժեք է ներկայացնում որպես տոտալիտար ժամանակաշրջանի մոնումենտալ արվեստի ուրույն նմուշ: Կտավի մեկ երրորդը զբաղեցնում է վերևում ծիածան կապած երկինքը, այնուհետև ծավալվում է լեռնաշղթաներով սահ-

մանված մի վիթխարի հարթավայր՝ գյուղերով, քաղաքներով, և կենտրոնական մասում՝ ԽՍՀՄ մայրաքաղաք Մոսկվան: Կոմպոզիցիայի ստորին մեկ երրորդ մասում Սարյանը պատկերել է ԽՍՀՄ տարբեր ժողովուրդների ներկայացուցիչներից հավաքված մի բազմամարդ խումբ, որի կենտրոնում Ստալինն է: Տղամարդկանց ձեռքերին՝ դրոշներ, կանոն և երեխաների մոտ՝ բազմաթիվ ծաղկեփնջեր: Կենսախիճը ժպիտները դեմքերին այս մարդիկ իրենց պարզությամբ և բարությանը կարծես չեզոքացնում են Ստալինի կերպարի հետ կապված բացասական զգացմունքները:

Գորելենի երկու եզրերը զարդարված են նատյուրմորտներով՝ մրգեր, բանջարեղեն, ցորենի հասկեր: Տարիներ անց Սարյանն իր այս ստեղծագործությունը չոչնչացրեց, գիտակցելով, որ գեղանկարչական առումով այն եզակի է և ուրույն հետաքրքրություն է ներկայացնում: Եվ հետո կոմպոզիցիոն խմբում պատկերված մարդկանցից շատերը նրա սիրելի հարազատներն էին. կինը՝ Լուսիկը, կրտսեր քույրը՝ Կատարինեն, թոռները՝ Կատյան և Ռուբենը, հարսը՝ Գալինան, Մերոբ եղբոր աղջիկ Ուստիանեն և թոռնիկ Սվետլանան և շատ ու շատ ուրիշներ: Նկարի ձախ կողմում Սարյանը պատկերել է ինքն իրեն: Արժե՞ր արդյոք Ստալինի կողմում Սարյանը պատկերել է ինքն իրեն: Արժե՞ր արդյոք Ստալինի պատճառով ոչնչացնել այս կտավը: Ո՛չ, իհարկե. պատմությունը հնարավոր չէ խմբագրել: Երբ Սարյանին հարցնում էին, թե ինչպես եղավ, որ նա պատկերեց Ստալինին, նա պարզապես պատասխանում էր. «Ես այդ նկարում շատ մարդկանց եմ պատկերել, նրանցից մեկն էլ Ստալինն է»: «Ժողովուրդների ստալինյան բարեկամություն» գորելենը այդպես էլ դուրս չեկավ Սարյանի արվեստանոցից: Այն մնաց որպես լուռ վկա այն ամենի, ինչ վիճակվեց վերապրել մի ամբողջ երկրի ժողովրդին և նրա նկարչին:

Հոգեկան ծանր ապրումների մասին է վկայում նկարչի 1948 թ. հետևյալ անտիպ գրառումը. «Ես հրաշալի գիտակցում եմ, որ ժամանակս մոտենում է ավարտին, նույնիսկ ուզում եմ հեռանալ, հանգստանալ, դառնալ հող, ծանր ու կարծր, ընդմիջտ հրաժեշտ տալով իմ Ես-ին»: Դժվար է նույնիսկ պատկերացնել, որ այս տողերի հեղինակը XX դարի մեծագույն կենսասերն ու լավատես Սարյանն էր:

Մտտ երկու տարի նա նույնիսկ նամակներ չէր գրում՝ երկյուղելով, որ գուցե իր պատճառով կտուժեն հասցեստերերը: 1948 թ. նոյեմբերի 2-ին

նկարիչ Խ. Եսայանին ուղղված իր նամակում նա գրում է. «Ի վերջո հայտնում եմ, որ Մարտիրոս Սարյանը կարծես թե այս անգամ էլ ողջ-առողջ տուն է վերադառնում, դուրս գալով Սոչիից նոյեմբերի 11-ին: Ինձ թվում է, այս բացիկը քո տրամադրությունը չի փչացնի...»: Այնուհետև մինչև 1950 թվականի մայիսը ոչ մի նամակ, բացառություն են կազմում Լուսիկ Սարյանին ուղղված մի քանի նամակներ, որոնք ավելի շատ անձնական բնույթի գրություններ են:

Պատերազմից հետո Հայկական հուշարձանների պահպանության կոմիտեն վերսկսում է իր գործունեությունը: Սարյանը նորից նշանակվում է վարչության նախագահ և դժվարին պայմաններում փորձում է հունի մեջ գցել կոմիտեի որոշակի իմաստով խաթարված աշխատանքները: Այս տեսակետից քաղաքացիական արիության քայլ պիտի համարել Սարյանի որոշումը՝ նամակով դիմել Լ. Պ. Բերիային և նրանից օգնություն ակնկալել այս հարցում: Որպեսզի առավելագույնս հնարավոր լինի փրկել, պահպանել հայոց պատմական հուշարձանները, որոնք Հայրենական պատերազմի շրջանում լրիվ աչքաթող էին արվել, 1946 թ. հունիսի 30-ի նամակում Սարյանը, առանց վարանելու, «համոզիչ կերպով խնդրում է» Բերիայից Հայաստանի հուշարձանների պահպանության կոմիտեին հատկացնել հայրենական արտադրության երկու ավտոմեքենա՝ իրենց անհրաժեշտ պահեստամասերով, հուշարձանների ուսումնասիրմանն ու պահպանությանն ուղղված աշխատանքները խթանելու նպատակով:

Ուշագրավ են նույն 1946 թ. Հովսեփ Օրբելուն գրված Սարյանի երկու նամակները՝ Գառնիում պեղումներ կազմակերպելու, տեղանքը հնագույն բնակավայր հռչակելու և հեթանոսական տաճարը վերականգնելու մասին: Դեռևս դարակազմին Անի կատարած իր առաջին ուղևորությունից Սարյանը մշտապես բարձրաձայնում է հայկական հուշարձանների պահպանության հարցը: Այս առաքելությանը նա շարունակել է զբաղվել նաև խորհրդային ժամանակներում: Նա գործում է, գրում, դիմում, բողոքում՝ մշտապես իր հետաքրքրությունների կիզակետում պահելով այս կարևորագույն հարցը թե՛ որպես մեծ հեղինակություն վայելող արվեստագետ, թե՛ որպես Հնությունների պահպանության կոմիտեի նախագահ (1921-1922 և 1946-1972): Սարյանը պաշտպանում էր Գառնիի տաճարի վերականգնման ծրագիրը և փորձում հանդգնել Օրբելուն.

«Հովսեփ Արզարիչը դեմ է Գառնիի տաճարի վերականգնմանը: Իսկ ես կարծում եմ, եթե լավ արվի, ապա անհրաժեշտ է վերականգնել, այդ բանը համաշխարհային նշանակություն ունի: Առհասարակ, Հայաստանը նրա մշակույթը շատ բարձր է: Ծիշտ է, այն համաշխարհային երկիր է, նրա մշակույթը շատ բարձր է: Ծիշտ է, այն սուրվա հայերը ոչ արժան ժառանգներն են այդ ամենի» (Ռ. Դրամբյասուրվա հայերը ոչ արժան ժառանգներն են այդ ամենի» (Ռ. Դրամբյասուրվա, 03.07.1936, Մոսկվա): «25 տարիների ընթացքում իրագործվել է մեր պատմության իրեղեն ապացույցների պահպանումը վերջնական կործանումից: Դուք գիտեք, թե ինչքան բան արդեն անվերադարձ կործանվել է: Տգետ մարդիկ առանց խղճի խայթի ոչնչացնում են դրանք: Ի՞նչ կարելի է նրանցից սպասել: Տգիտությունը միշտ մնում է տգիտություն» (Հ. Օրբելուն, 04.09.1945, Երևան):

Տարբեր տարիներին Սարյանը ստեղծագործական աշխատանքը համատեղել է ԽՍՀՄ Գեղարվեստի ակադեմիայի, ԽՍՀՄ նկարիչների միության, ԽՍՀՄ Գեղագույն խորհրդի հասարակական գործունեության հետ: Բոլոր հնարավոր համագումարների, ժողովների, նիստերի ժամանակ ձեռքի տակ մշտապես ունենալով թուրքն ու մատիտը՝ նա ստեղծում է իր ժամանակակիցների դիմանկարային գծանկարներ: Դրանց վրա կարելի է կարդալ այսպիսի մակագրություններ՝ «Հայ դեպուտատների ծոծրակները», «Չանձրալի է» և այլն: Այսպես են ծնվել շատ ու շատ արժեքավոր ճեպանկար-դիմանկարներ՝ Ավ. Իսահակյան, Դ. Դեմիրճյան, Վ. Համբարձումյան, Ե. Շահազիզ, Ա. Ֆադեև, Կ. Միմոնով, Ի. Էրենբուրգ, Դ. Շոստակովիչ, Վ. Մուխինա, Պ. Կոնչալովսկի, Ա. Գերասիմով, Պ. Կուզնեցով, Լ. Բրիկ և շատ ուրիշներ:

Սարյանը մշտապես հետաքրքրվում էր Հայաստանի կերպարվեստի թանգարանի (այժմ՝ Հայաստանի ազգային պատկերասրահ) գործունեությանը և եթե ինչ-որ բանով կարող էր օգտակար լինել թանգարանի տնօրեն Ռուբեն Դրամբյանին, ապա անում էր դա մեծագույն սիրով ու պատրաստակամությամբ: Սարյանի և Դրամբյանի նամակագրությունն արտացոլում է երկու մեծ անհատների նվիրվածությունը հայկական մշակույթին, արվեստին, թանգարանաշինության գործին: Եվ պատահական չէ, որ ինչպես Սարյանի նամականու առաջին, այնպես էլ երկրորդ հատորի հիմնական հասցեատերերից մեկը Ռուբեն Դրամբյանն է: Սարյանը մշտապես հոգ է տանում հարստացնելու պատկերասրահի հավաքածուն: Սիս նա առաջարկում է Դրամբյանին՝ ձեռք բերել նկա-

րիչ Հնայակ Արծաթպանյանի ութ ստեղծագործություններն են երևանյան պատկերասրահի համար, մի այլ նամակում հայտնում է, որ Մոսկվայում քանգարանի համար ինքը ձեռք է բերել Վ. Մուրենյանցի մի նկար, երրորդում գրում է, թե ումից կարելի է գնել Յակուլովի կամ Կուինցիի ստեղծագործությունները և այլն:

Մ. Սարյանի և Ռ. Դրամբյանի նամակագրությունը մարդկային բարձր հարաբերությունների լավագույն արտահայտություններից է. «Ինչպիսի թերություններ էլ ունենա Ձեր «Հայ գեղանկարչության արվեստի պատմություն» աշխատանքը, այն ազնիվ աշխատանք է, և դա ամենից կարևորն է, այնտեղ ոչինչ ուղղել պետք չէ... Այդ աշխատանքը, բոլոր դեպքերում, հետաքրքրություն է ներկայացնելու, և սեկտորին ուղղված նախատիքները, ուր Դուք բավական երկար ժամանակ աշխատել եք, պետք է ցրվեն: Իսկ ինձ ու Ձեզ միասին են ծեծելու... Լ. Ի. Դուրնովն խոստացել է այդ նույն ժամկետում ներկայացնել նաև իր աշխատանքը: Դա հարված կլինի թշնամիներին, որոնք անձնական նպատակով և հանուն շահի կեղծում են հայոց արվեստի պատմությունը» (1950 թ., սեպտեմբերի 1, Մոսկվա): Այս տողերը ներկայացնում են Սարյանին նաև որպես Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի արվեստի պատմության և տեսության սեկտորի վարիչ, վկայում նրա հայացքների սկզբունքայնության մասին:

Առաջին հատորի նամակներից մեկում, որը դարձյալ ուղղված է Դրամբյանին, Սարյանը կիսվում է իր մվիրական երազանքով. «Շատ ուրախ եմ, որ Երևանը կառուցվում է: Ես նույնպես երազում եմ կառուցել մի տնակ ու արվեստանոց, նույնիսկ մի առանձին փոքրիկ պատկերասրահ իմ գործերի համար: (1927 թ., հունվարի 24, Փարիզ)»: Եվ արդեն 1932 թվականից այս երազանքն իրականություն է դառնում:

Կառավարության որոշմամբ Մուրք Չորավոր եկեղեցու հարևանությամբ կառուցվում է Սարյանի համար բնակելի առանձնատուն՝ արվեստանոցով: Տան նախագծի հեղինակն էր մեծն Թամանյանը: Եվ միայն 52 տարեկան հասակում նկարիչն ստանում է իր տանն ստեղծագործելու, աշխատելու հնարավորություն:

Բայց Սարյանն ավելի հեռուն էր նայում և մտածում իր ապրած տանը կից թանգարան ստեղծելու մասին: Ահա թե ինչ ենք կարդում Մոսկվայից Լուսիկ Սարյանին 1937 թ. փետրվարի 3-ին գրած նրա նամակում.

«Իհարկե, երևանյան կյանքն ինձ ավելի է դուր գալիս, ես այնտեղ ինձ ավելի լավ և հավասարակշռված եմ զգում: Եթե ինձ հաջողվի, այսպիսի պլան եմ մտածել, փող աշխատելու հնար կա, եթե ավելորդ փող ձեռքս ընկներ, Երևանում ինքս շինեի մի հատ տուն, հատուկ պլանով, որը դառնար ապագայում փոքրիկ անհատական նկարների թանգարան, դա կլիներ իմ կողմից նվեր իմ երկրին, իմ ժողովրդին: Ես կարծում եմ՝ մինչև անգամ մեր իշխանությունն ինձ կօժանդակի որոշ չափով այդ գործում»:

Սարյանը նախորդ տարիներից արդեն մեծ փորձ էր ձեռք բերել թանգարանաշինության գործում՝ 1920 թվականին նա կազմակերպել էր Նոր Նախիջևանի երկրագիտական թանգարանը, իսկ 1921-ին հիմնադրել Հայաստանի պետական թանգարանը: Եվ այժմ մտածում էր երրորդ՝ իր անհատական թանգարանի ստեղծման մասին: 1967-ին նա տեսավ այդ երազանքն իրականացած և հնարավորություն ունեցավ հինգ տարի հետևել այդ նոր մշակութային օջախի կայացմանն ու զարգացմանը:

Սարյանի նամականու մի զգալի մասն ուղղված է Լուսիկ Սարյանին՝ նկարչի մուսային և կյանքի ընկերուհուն: Դրանք տարբեր բնույթի են՝ անձնական, գործնական, պատմողական: Այս նամակների մեջ արտացոլված ժամանակին և իրադարձություններին անդրադառնալիս մենք հաճախ ենք մեջբերումներ արել Լուսիկին ուղղված տողերից, իսկ այս հատվածը բացահայտում է կնոջ հետ ունեցած Սարյանի նամակագրության բուն էությունը. «Իմ բոլոր մտքերը անբաժանելիորեն քեզ հետ են, դու ինձ շատ ես օգնում, և ես հույս ունեմ, իմ Լուսաննա, որ մեր համառոտեղ կյանք-աշխատանքը կլինի էլ ավելի կազմակերպված» (1934, նոյեմբերի 9-12, Աշխաբադ-Մոսկվա): Բավական է ասել, որ իր ապագա անհատական թանգարանի տնօրենի պաշտոնում Սարյանն ուզում էր տեսնել իր սիրելի Լուսիկին. «Եկեք ամբողջ ընտանիքով ստեղծենք Սարյանական թանգարան: Դիրեկտոր եմ նշանակում կնոջս՝ Լուսիկ Ղազարոսի Սարյանին, գիտական քարտուղար՝ Սարգիս Մարտիրոսովիչին, իսկ մյուսների դերը կպարզվի գործունեության ընթացքում»:

(1951, մայիսի 1, Մոսկվա):

Իր նամակներում Սարյանը բնավ չի զգուշանում քննադատել իշխանությանը և արվեստի ոլորտում գործող չինովնիկներին այն բանի համար, որ փակուղի են մտցրել ժամանակակից արվեստը, զգել այն նատուրալիզմի և ֆոտոգրաֆիզմի գիրկը, ստեղծել հեղձուցիչ մթնոլորտ ար-

վեստագետների համար: Նա նրանց անվանում է «որդեր», քննադատում նրանց կազմակերպած ցուցահանդեսները, անհիմաստ քննարկումները և այլն: Ահա թե ինչ է գրում Սարյանը Լուսիկին 1951 թ. ապրիլի 7-ի իր նամակում. «Ինչևէ, օրերս ստացա երկու հեռագիր Մոսկվայից: Մեկը կազմկոմիտեից, որով 18-ին ինձ կանչում են Մոսկվա, կազմկոմիտեի պլենումին... Երկրորդ հեռագիրը Ակադեմիայից է, ապրիլի 19-ին կանչում են հիսուն թվի (1950) ցուցահանդեսի քննարկմանը: Պարզ է, որ մեզանում ամեն ինչ պատրաստվում է նախօրոք, այնուհետև սկսվում է թատերական գործողությունը: Այդ ամբողջ գործի վրա բազմաթիվ մարդիկ լավ փող են շինում, բացի լավ բան անելուց, ամեն ինչի ընդունակ այդ խարդախ աճապարարները կվխտեն և իրենց գործը կանեն ինչպես որդերը վերքի վրա, ինչը նրանց բազմացման համար շատ նպաստավոր միջավայր է: Նրանք մեր արվեստը զցել են ֆոտոգրաֆիզմի մեջ՝ զրկելով այն ամեն լավից, ինչի համար բոլոր ժամանակների վարպետները պայքարել են, իհարկե ծառայելով այս կամ այն գաղափարին»: Այս մեջբերման մեջ շատ հակիրճ, բայց և ամփոփ ձևով Սարյանն արտահայտում է իր ընդվզումն այն վարչակարգի դեմ, որն օգտվելով հայտնի լծակներից, ուղղորդում էր արվեստագետներին և զրկելով նրանց ազատ ստեղծագործելու իրավունքից, խաթարում արվեստի բնականոն զարգացումը: Հատկանշական է, որ այս նույն նամակում Սարյանը ձևակերպում է իր ազատ ստեղծագործելու կրեդոն. «Աշխատել, քայլել մեր արևի հետ, որն այնքան գեղեցիկ է նորոգում երկրագնդի կեղևը, քայլել ապագայի հավատով իրենց նոր երջանկությունը կառուցող մարդկանց հետ:» Այս նշանաբանի տակ Սարյանն ապրեց իր կյանքի դժվարին, սակայն արարումով իմաստավորված մի շրջան՝ 1929-1953 թվականները:

ՌՈՒԶԱՆ ՍԱՐՅԱՆ
Մարտիրոս Սարյանի
տուն-բանգարանի տնօրեն

1929

221. ԱՐՇԱԿ ՉՈՊԱՆՅԱՆԻՆ

1929, փետրվարի 2, Երևան

Սիրելի պ. Չոպանյան.

Շնորհակալությամբ ստացա Ձեր ուղարկած «Ռոզարի»-ի երրորդ հատորը¹: Ես իսկույն չկարողացա Ձեր նամակներին պատասխանել, զլխավորապես «Անահիտ»-ի² հետ կապված հարցերին, որոնք շատ շուտով կպարզաբանվեն, և Ձեզ կհայտնեն առանձին նամակով:

Միրալիր բարևներով՝ Մ. Սարյան

222. ПАВЛУ КУЗНЕЦОВУ

Эривань, 8 февраля, 1929 г.

Дорогой Павел!

Через четыре дня после того, как чествовали твой 25-летний юбилей¹, я получил извещение, так что я не мог поздравить телеграфно, а потому делаю это письменно.

Дорогой Павел, желаю тебе от души до конца дней своих сохранить присущую тебе бодрость духа и восторженность искусством живописи, которому ты всегда служил честно, не кривя душой. Искренне желаю тебе неизменно продолжать свою работу в этой области

сохранения культуры живописи для передачи ее новым поколениям, ибо прогресс только в благородной преемственности.

*Обнимаю и целую тебя трижды.
Твой Мартирос.*

Քարգանդայրում

222. ՊԱՎԵԼ ԿՈՒՋՆԵՑՈՎԻՆ

1929, փետրվարի 8, Երևան

Միրելի Պավել.

Ըն 25-ամյա հորեյանը¹ նշելուց չորս օր անց միայն ես ստացա ծանուցումը, այնպես որ չկարողացա շնորհավորել հեռագրով, ուստի այդ անում եմ նամակով:

Միրելի Պավել, ի սրտե կամենում եմ մինչև օրերիդ վերջը պահպանել քեզ հատուկ ոգու կորովը և բերկրանքը գեղանկարչական արվեստի հանդեպ, որին դու միշտ ծառայել ես ազնվաբար ու մաքուր: Անկեղծորեն մաղթում եմ անշեղորեն շարունակել աշխատանքդ այդ ասպարեզում՝ գեղանկարչության մշակույթը պահպանելու և նոր սերունդներին փոխանցելու համար, քանի որ առաջադիմությունը միայն ազնիվ ժառանգորդության մեջ է:

*Երիցս գրկում և համբուրում եմ քեզ:
Ըն՝ Մարտիրոս*

223. АНДРЕЮ БЕЛОМУ

Эривань, 22 февраля, 1929 г.

Дорогой Борис Николаевич!

Отвечаю сразу на Ваши письма. Причина опоздания — отсутствие некоторых членов правительства, с которыми наконец-то мне удалось переговорить, и вопросы все разрешены.

Время для приезда в Армению весной — май, июнь — хорошее. Первая половина мая — Эривань, Эчмиадзин и может быть ближайшие окрестности. А затем по возможности можно будет совершить некоторые налеты вглубь, смотря по обстоятельствам и физическим возможностям... и, в-третьих, дачный отдых — или Степанаван, или Цахкадзор (Дарачичак), Севан...

Значит, насчет помещения будут сделаны распоряжения и в Эривани, и в других местах. Председатель Совнаркома ССР Армении тов. Тер-Габриелян обещал также удобства для передвижения (автомобиль).

Я бы Вас просил предварительно меня оповестить или, вернее, составить приблизительный конспект интересующих Вас вещей, тогда бы я переговорил с разными сведущими лицами, заранее подготовив их, чтоб они были готовы дать Вам ответы на те или иные вопросы.

Я же со своей стороны сделаю все возможное, и если что-нибудь будет не так, то заранее прошу меня простить.

Значит, будем переписываться пока что (до Вашего приезда 2 месяца) и многое выясним.

Простите за запоздалый ответ на письма Ваши и Клавдии Николаевны, примите Люси Лазаревны и мой сердечный привет Клавдии Николаевне и Вам.

Любящий Вас М. Сарьян.

1. Աղասի Խանջյանը և Սահակ Տեր-Փարրիկյանը, 1929

223. ԱՆԴՐԵՅ ԲԵԼԻՒՆ

Эривань, 25 марта, 1929 г.

1929, փետրվարի 22, Երևան

Միրելի Բորիս Նիկոլակիչ:

Անմիջապես պատասխանում եմ Ձեր նամակներին: Ուշացման պատճառը կառավարության մի քանի անդամների բացակայությունն էր, որոնց հետ վերջապես հաջողվեց խոսել, և բոլոր հարցերը լուծված են:

Երևան գալու համար գարունը՝ մայիս, հունիս, լավ ժամանակ է: Մայիսի առաջին կեսը՝ Երևան, Էջմիածին և գուցե մոտակա շրջակայքը: Այնուհետև հնարավորության չափով կարելի կլինի մի քանի արշավ կազմակերպել դեպի խորքերը՝ մայած հանգամանքներին ու ֆիզիկական հնարավորություններին... և երրորդը՝ ամառանոցային հանգիստը՝ կամ Ստեփանավան, կամ Ծաղկաձոր (Գարաչիչակ), Սևան...

Ուրեմն, բնակարանի հարցով կարգադրություններ կարվեն թե՛ Երևանում և թե՛ մյուս տեղերում: Հայկական ԽՍՀ Ժողկոմխորհի նախագահ ընկ. Տեր-Գաբրիելյանը խոստացել է մաս փոխադրամիջոցներ (ավտոմեքենա):

Ես կխնդրեի նախօրոք տեղեկացնել ինձ, ավելի ճիշտ՝ կազմել Ձեզ հետաքրքրող բաների մոտավոր մի կոնսպեկտ, այն ժամանակ ես կբանակցեի տարբեր իրազեկ մարդկանց հետ՝ տեղյակ պահելով նրանց, որպեսզի պատրաստ լինեն պատասխանելու Ձեր այս կամ այն հարցերին:

Ես էլ իմ կողմից կանեն ամեն հնարավորը և, եթե որևէ բան այնպես չլինի, նախօրոք խնդրում եմ ներել ինձ:

Ուրեմն, առայժմ կապ կպահպանենք նամակագրությամբ (մինչև Ձեր գալը 2 ամիս կա) և շատ բաներ կպարզենք:

Ներեցեք Ձեր և Կլավդիա Նիկոլանուայի նամակներին ուշ պատասխանելու համար, ընդունեք Լյուսյա Լազարևուայի և իմ սրտագին ողջույնը Կլավդիա Նիկոլանուային և Ձեզ:

Ձեզ սիրող՝ Մ. Մարյան

Дорогой Борис Николаевич!

Отвечаю на Ваше письмо с небольшим запозданием. Все, что Вы пишете насчет обстановки для работы, наблюдений и отдыха, мне более чем понятно. Вы, вероятно, заметили, как я старался Вас ограждать от этого при первой нашей встрече.

Для создания минимальных удобств есть возможности (при жестких условиях Армении). Предсовнаркома Армении тов. Тер-Габриелян обещал помочь в вопросах помещения и переезда, это, мне кажется, самое главное, а остальное легче устроить.

Гостиница, в которой Вы жили, уже имеет все удобства, так что Вам уже не придется жаловаться на нее. Так что жизнь Ваша в Эривани будет обставлена относительно комфортабельно.

Поездку в Нахичевань и Джульфу будет устроить очень легко, коль скоро жел[езная] дор[ога] будет к Вашим услугам. Но это — деталь. Думаю, окончательную программу и место избрания дачи и поездок и многого другого придется выработать здесь, во время Вашего пребывания в Эривани.

Между Москвой и Эриванью курсируют прямые вагоны, если Вы думаете прямо ехать в Эривань, лучше сесть Вам в прямой вагон. Нужно справиться, в какие дни его пускают из Москвы. Поездка продолжается, кажется, 5 суток.

Вы меня известите заранее о дне приезда, чтоб я позаботился о предоставлении Вам комнат.

В случае крайности, Вас устраивает одна комната?

Приветствуем Вас и Клавдию Николаевну Люси Лазаревна и я —

Любящий Вас М. Сарьян.

1929, ապրիլի 26, Երևան

224. ԱՆԴՐԵՅ ԲԵԼԻԻՆ

1929, մարտի 25, Երևան

Միրելի Բորիս Նիկոլանիչ.

Ձեր նամակին պատասխանում եմ մի փոքր ուշացումով: Այն ամենը, ինչ Դուք գրում եք աշխատանքի, դիտարկումների և հանգստի հետ կապված խնդիրների շուրջ, ավելի քան հասկանալի է ինձ: Դուք, երևի, նկատել եք, թե ես որքան էի ձգտում Ձեզ հեռու պահել դրանցից մեր առաջին հանդիպման ժամանակ:

Նվազագույն հարմարություններ ստեղծելու հնարավորություն կա (Հայաստանի խստաշունչ պայմաններում): Հայաստանի Ժողկոմխորհի նախագահ ընկ. Տեր-Գաբրիելյանը խոստացել է օգնել օթևանի և շրջապայման հարցերում, և դա, իմ կարծիքով, ամենագլխավորն է, մյուս բաները հեշտ է կարգավորել: Հյուրանոցը, որտեղ Դուք ապրել եք, արդեն ունի բոլոր հարմարությունները, և Դուք առիթ չեք ունենա դժգոհելու: Այնպես որ Երևանում Ձեր կյանքը համեմատաբար հարմարավետ կլինի:

Ուղևորությունը Նախիջևան և Ջուլֆա շատ հեշտ կլինի կազմակերպել, քանի որ երկաթուղին Ձեր տրամադրության տակ է: Բայց սա էական չէ: Կարծում եմ՝ վերջնական ծրագիրը, ամառանոց ընտրելու և ուղևորություններ կատարելու, ինչպես և ուրիշ շատ բաների հետ կապված հարցերը կմշակենք այստեղ, Երևանում Ձեր գտնվելու ժամանակ:

Մոսկվայի և Երևանի միջև երթևեկում են ուղիղ վագոններ, եթե Դուք մտադիր եք ուղղակի գալ Երևան, ավելի լավ կլինի ուղիղ երթևեկի վագոն նստեք: Պետք է տեղեկանալ, թե այդ վագոնը Մոսկվայից երբ են բաց թողնում: Ուղևորությունը, կարծեմ, 5 օր է տևում:

Դուք ինձ նախօրոք տեղեկացրեք գալու օրվա մասին, որպեսզի ես հոգան Ձեզ սենյակներ տրամադրելու հարցը: Ծայրահեղ դեպքում, արդյո՞ք կբավարարի Ձեզ մեկ սենյակը:

Լյուսյա Լազարևան և ես ողջունում ենք Ձեզ և Կլավդիա Նիկոլանային:

Ձեզ սիրող՝ Մ. Մարյան

Միրելի պ. Չոպանյան.

Ստացա Ձեր վերջին գրությունը:

Շատերի հետ խոսեցի Ձեր թերթի մասին¹, խոստանում եմ աշխատակցել:

Ինչ վերաբերում է ինձ, ուրախությամբ կմասնակցեմ, կարող էի մի քանի բան գրել թանգարանային գործի վերաբերյալ և հնությունների պահպանության մասին:

Այս ամսում և ամառը հույս ունեմ շատ աշխատելու, նյութ շատ կա, բայց ֆիզիկական ուժերս քիչ են, ներեցեք, որ պատասխանեցի ուշ Ձեր նամակին:

Մնամ Ձեզ սիրող և հարգող՝
Մ. Մարյան

226. ԳԱՐԵԳԻՆ ԼԵՎՈՆՅԱՆԻՆ

1929, հոկտեմբերի 29, Երևան

Միրելի Գարեգին.

Այս նամակաբերս՝ Հրաչյա Գրիգորյանը, Հակոբ Գյուրջյանի քրոջ տղան է, որը սովորում է այստեղ՝ նկարչական դպրոցում: Ընդհանրապես տղա է, եթե Պետհրատում լինեն որոշ աշխատանքներ՝ իլյուստրացիաներից, բանից, կարող եք նրան տալ: Խեղճը նյութապես լավ չի, մի քանի ռուբլի փող կաշխատի:

Խնդրում եմ, ինչ-որ քեզանից կախված է, արա:

Ընկերական բարեկեցությամբ
քո Մարտիրոս Մարյան

2. Գարեգին Լեւոնյան, 1929

1929, նոյեմբերի 8, Երևան

Սիրելի Մուշեղ,

Ինչո՞ւ ոչինչ չես գրում, ի՞նչ եք անում. ես մտադրություն ունեի այս ամսի վերջերին գալ Մոսկվա: Այսօր եկել էին Գօթօպից¹ նկարիչ և ռեժիսոր ինձ հետ պայմանավորվելու համար Սպենդիարյանի «Ալմաստ»-ի բեմադրության հետ կապված²: Այս ամսի վերջերին ինձ պետք է իմաց տան, ահա այս էր պատճառը նամակ չգրելու: Այս օրերս պետք է գրեմ նամակ Դոժոբ, իմանամ, ի՞նչ դրության մեջ է օպերայի բեմադրության գործը:

Լուսիկը, երեխաները լավ են, Ջարիկը սովորում է կոնսերվատորիայում և դպրոցում, Սարիկը փոխադրվել է արդեն 7-րդ խումբը, Ռուբենը³ տեխնիկի 2-րդ կուրսումն է, մենք էլ Լուսիկի հետ մեր գործն ենք տեսնում և մի կերպ յուր ենք տանում [...]:

Մեզանում աշունը, ըստ սովորության, սքանչելի է, արև և տաք է, բայց մենք, չհավատալով արևին, որոշ պատրաստություն ենք տեսել ձմեռվա համար:

Ի՞նչ դրության մեջ են երեք նկարները, որ վերցրել է Ռուս[ական] Պետիրատը, որոնց համար պայման էի կապել մեկը 20/VIII, մյուսը 25/VIII, կարծեմ՝ երեք ամիսը լրանալու է, հետ վերցնելու [համար] ի՞նչ պետք է անել: Ընդունեցեք մեր կարոտալի բարևները, գրեցեք՝ ինչպես եք դուք այդտեղ:

Բարևներով՝ Սարգիսի

3. Վար, 1929

1930

228. ВИКТОРУ МИДЛЕРУ

[Эривань, август, 1930 г.]¹

Дорогой В[иктор] [М]аркович!

Вы не условились с Павлом Варф[оломеевичем]? Он из Кисловодска тоже пишет², что думает приехать сюда 15 августа; я ему писал, чтобы он приехал не раньше сентября. Во-первых, я буду занят по 1 сентября, я никак, ни минуты не смогу уделить Вам время, и, во-вторых, в августе здесь тропическая жара, а сентябрь хорош, и наступает период чудесного винограда, и я свободен буду тогда и, может быть, что-нибудь предпримем и [подыщем] место для жилья. Заранее сообщите о приезде, за несколько дней.

Деньги пришлите по моему адресу.

Пишите.

Ваш М. Сарьян.

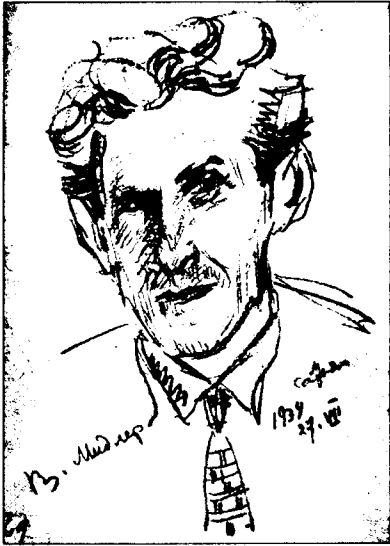
Թարգմանություն

228. ՎԻԿՏՈՐ ՄԻԴԼԵՐԻՆ

[1930, օգոստոս, Երևան]¹

Սիրելի Վիկտոր Մարկովիչ.

Դուք չե՞ք պայմանավորվել Պավել Վարֆոլոմեևիչի հետ: Նա Կիսլովոդսկից նույնպես գրում է², թե մտադիր է օգոստոսի 15-ին գալ այստեղ:

4. Նկարիչ Վիկտոր Միդլեր, 1934

Ես նրան գրել եմ, որ զա սեպտեմբերի 1-ից ոչ շուտ: Նախ՝ մինչև սեպտեմբերի 1-ը ես զբաղված եմ լինելու, ոչ մի կերպ չեմ կարող գեթ մի բույե ժամանակ տրամադրել Ձեզ, և երկրորդ՝ օգոստոսին այստեղ արևադարձային շոգ է, իսկ սեպտեմբերը լավ է, խաղողի հրաշալի ժամանակն է, այն ժամանակ ես էլ ազատ կլինեմ և գուցե միասին որևէ բան ձեռնարկենք, նաև ապրելու տեղ կգտնենք: Նախօրոք, մի քանի օր առաջ հայտնեք զալու մասին:

Փողն ուղարկեցեք իմ հասցեով:
Գրեք:

Ձեր՝ Մ. Սարյան

5. Ա. Սպենդիարյանի «Ալմաստ» օպերայի շիվորման էսքիզ Օդեսայի բալետին համար, 1930

229. КРИВЕНЮ

Эривань, 15 сентября, 1930 г.

Директору Одесской государственной оперы
Товарищу Кривеню

Тканей каких-либо для художественного оформления костюмов¹ здесь, в Эривани, нету, может быть в других городах Закавказья случайно можно найти, но для этого необходимо специально заняться этим делом.

Хотелось бы написать несколько слов относительно костюмов некоторых ролей. По-моему, необходимо для Алмаст, Шаха и Татула сделать костюмы из шелковой ткани, по возможности одеть хорошо, конечно, и некоторых лиц второстепенного персонажа, например, Гаяне, Рубен, Шейх, Ага, Певец и т. д.

Костюм Алмаст необходимо сделать темно-синего цвета с вышитыми золотом цветами. Тюль, прикрепленная к головному убору, должна быть очень широкая, во весь рост, светло-зеленого цвета или

светло-розовато-желтого цвета, в том и в другом случае с блестящими серебристыми цветочками, все другие цвета в рисунках указаны. Костюм шаха как бы из парчи, можно и из парчи, если найдется соответствующего цвета парча. Корона, пояс, сабля и нарукавники усыпаны жемчугом и другими драгоценными камнями.

Костюм Татула из красной парчи, но скромнее, только узорный воротник, затем тот же узор спускается спереди во всю длину наряда и окаймляет нижнюю часть наряда. Эти три костюма центральных фигур необходимо сделать щедро, далее идут второстепенные и третьестепенные фигуры. Нужно выделить, по-моему, фигуры Гаяне, Шейха, Ага, Рубена, вождей, певца и еще некоторых, остальные фигуры - декоративные. Вот и все.

В случае каких-либо разъяснений прошу списаться со мной.

Мне кажется, со стороны администрации и художественного совета необходимо обратить особенное внимание на постановку этой оперы, ибо постановка "Алмаст" на Украине имеет также большое политическое значение для заграницы и к тому же устанавливается культурная смычка Украины и Армении. Эти обстоятельства глав-

ным образом и моя личная дружба с покойным Спендиаровым заставили меня согласиться на предложение Одесской Госоперы [...]. Работы над макетами, а также эскизами костюмов у меня отняли 2 месяца с лишним, в продолжение коих других работ у меня не было, а потому просил бы Вас по возможности скорее выслать следуемые мне по договору остальные одну тысячу рублей.

С приветом, М. Сарьян.

P.S. Прилагаю фотоснимок третьего акта.

М. С.

Թաղամասային

229. ԿՐԻՎԵՆԻՆ

1930, սեպտեմբերի 15, Երևան

Օդեսայի պետական օպերայի տնօրեն ընկեր Կրիվենին

Կոստյումների գեղարվեստական ձևավորման համար¹ անհրաժեշտ որևէ գործվածքեղեն մեզ մոտ՝ Երևանում, չկա, գուցե Անդրկովկասի մյուս քաղաքներում պատահաբար կարելի է գտնել, բայց դրա համար պետք կլինի հատուկ զբաղվել այդ գործով:

Կցանկանայի մի երկու խոսք գրել որոշ դերերի զգեստների մասին: Ալմաստի, Շահի և Թաթուլի կոստյումները, կարծում եմ, պետք է պատրաստել մետաքսից: Նրանց հնարավորին չափ լավ հագցնել: Նույնը վերաբերում է նաև երկրորդական դերերի գործող անձանց, օրինակ՝ Գայանեին, Ռուբենին, Շեյխին, Աղային, Երզչին և այլն:

Ալմաստի կոստյումը անհրաժեշտ է պատրաստել մուգ-կապույտ գույնի գործվածքից՝ ոսկեգոծ զարդակարերով: Գլխարկին ամրացված շղարշը պետք է լինի շատ լայն, հասակով մեկ, բաց-կանաչ կամ բաց վարդա-դեղնագույն, փայլիլուն արծաթավուն ծաղիկներով, մնացած բոլոր գույները նշված են նկարներում: Շահի կոստյումը պետք է լինի դիպակից, եթե գտնվի համապատասխան գույնի դիպակ: Թազը, գոտին, բուրը և արմնկակալները պետք է զարդարված լինեն մարգարիտներով կամ այլ թանկարժեք քարերով:

Թաթուլի կոստյումը՝ կարմիր դիպակից, բայց ավելի համեստ, միայն նախշանկար օձիք, նույն նախշը առջևից իջնում է ամբողջ հագուստի

երկարությամբ՝ երիզելով նրա ներքևի մասը: Կենտրոնական գործող անձանց այդ երեք կոստյումներն անհրաժեշտ է պատրաստել շոայլորեն, այնուհետև զալիս են երկրորդական և երրորդական կարգի գործող անձինք: Կարծում եմ, պետք է առանձնացնել Գայանեին, Շեյխին, Աղային, Ռուբենին, առաջնորդներին, երզչին և էլի ոմանց: Մյուսները դեկորատիվ ֆիգուրներ են: Ահա այսքանը:

Որևէ բացատրության անհրաժեշտության դեպքում խնդրում եմ նամակով դիմել ինձ:

Կարծում եմ՝ վարչությունն ու գեղարվեստական խորհուրդը պետք է հատուկ ուշադրություն դարձնեն այդ օպերայի բեմադրության վրա, քանի որ «Ալմաստ»-ի բեմադրությունը Ուկրաինայում նույնպես քաղաքական մեծ նշանակություն ունի արտասահմանի համար, դրա հետ մեկտեղ նաև մշակութային կապ է հաստատում Ուկրաինայի և Հայաստանի միջև: Գլխավորապես այս հանգամանքը, ինչպես և հանգուցյալ Սպենդիարովի հետ իմ անձնական բարեկամությունն ինձ ստիպեցին համաձայնել Օդեսայի պետական օպերայի առաջարկությանը [...]:

Մանրակերտների, ինչպես և կոստյումների էսքիզների վրա աշխատանքը ինձանից ավելի քան 2 ամիս ժամանակ խլեց: Այդ ընթացքում ես ձեռքիս ուրիշ գործ չունեի, ուստի Չեզ կխնդրեի հնարավորին չափ շուտ ուղարկել ըստ պայմանագրի ինձ հասանելիք մնացած հազար ուրբին:

Ողջույն, Մ. Սարյան

Հ. Գ. Կից ուղարկում եմ երրորդ գործողության լուսանկարը:

Մ. Ս.

230. КРИВЕНЮ

Эривань, 18 ноября, 1930 г.

Уважаемый тов. Кривень.

Будучи убежденный, что открытка дойдет раньше, чем спешное письмо, пишу открытку.

Вопрос о кинолентах уже разрешился положительно. Театр платит только полтора рубли (150 р.), как Вы предлагали, а остальную часть расходов Наркомпрос ССР Армении берет на себя. По-видимому, сектор искусств¹ Вас известит об этом.

Сектор искусств обещает прислать Вам армянскую нотную литературу.

Ваш третий по счету режиссер решил молчать также, как и предыдущие, несмотря на Ваше заявление от 30 октября, что “новый режиссер Гречнев² намерен связаться с Вами по некоторым вопросам, главным образом в отношении мелких изменений в художественном оформлении оперы”.

Относительно киноленты: я постараюсь здесь просмотреть, чтобы это было и интересно художественно, и отвечало бы Вашим требованиям.

Меня очень интересует вопрос моего приезда (конечно, по железной дороге). Когда Вы думаете меня вызвать? Пишите, не стесняйтесь.

К сожалению, мне приходится напоминать Вам об деньгах, которые нужны дозарезу.

*С дружескими приветами
М. Сарьян.*

Թարգմանություն

230. ԿՐԻՎԵՆԻՆ

1930, նոյեմբերի 18, Երևան

Հարգելի ընկ. Կրիվեն.

Համոզված լինելով, որ բացիկը ավելի շուտ կհասնի, քան շտապ նամակը՝ գրում եմ բացիկ:

Կինոժապավենի հարցը դրականորեն է լուծվել: Թատրոնը վճարում է միայն հարյուր հիսուն ուրի (150 ռ.), ինչպես Դուք առաջարկել էիք, իսկ ծախսերի մյուս մասը Հայաստանի ԽՍՀ Լուսժողովման իր վրա է վերցնում: Արվեստի սեկտորը, հավանաբար, Ձեզ կտեղեկացնի այդ մասին:

Արվեստի սեկտորը¹ խոստանում է Ձեզ ուղարկել հայկական նոտաների գրականություն:

Ձեր հաշվով արդեն երրորդ ռեժիսորը նույնպես որոշել է լռել, ինչպես և նախորդները, չնայած հոկտեմբերի 30-ի Ձեր հայտարարությանը. «Նոր ռեժիսոր Գրեչևը² մտադիր է Ձեզ հետ կապվել որոշ հարցերով, գլխավորապես օպերայի գեղարվեստական ձևավորման գործում մի քանի անցան փոփոխություններ կատարելու խնդրով»:

Կինոժապավենի հարցով ես այստեղ կաշխատեմ հետևել, որպեսզի դա լինի գեղարվեստական տեսակետից հետաքրքիր և բավարարի Ձեր պահանջները:

Ինձ շատ է հետաքրքրում իմ գալստյան հարցը (իհարկե, երկաթուղով): Ե՞րբ եք մտադիր ինձ կանչել: Գրեք, մի՛ քաշվեք:

Ցավոք, ես հարկադրված եմ Ձեզ հիշեցնել փողի մասին, որն ինձ հույժ անհրաժեշտ է:

Բարեկամական ողջույնով՝

Մ. Մարյան

231. ЯКОВУ ГРЕЧНЕВУ

Эривань, 2 декабря, 1930 г.

Многоуважаемый Яков Алексеевич!

С некоторым опозданием отвечаю на Ваше письмо, которое попало ко мне как раз в разгар работ по подготовке к празднествам десятилетия Советской Армении 29 ноября.

Я буду писать об интересующих Вас вопросах¹:

I акт.

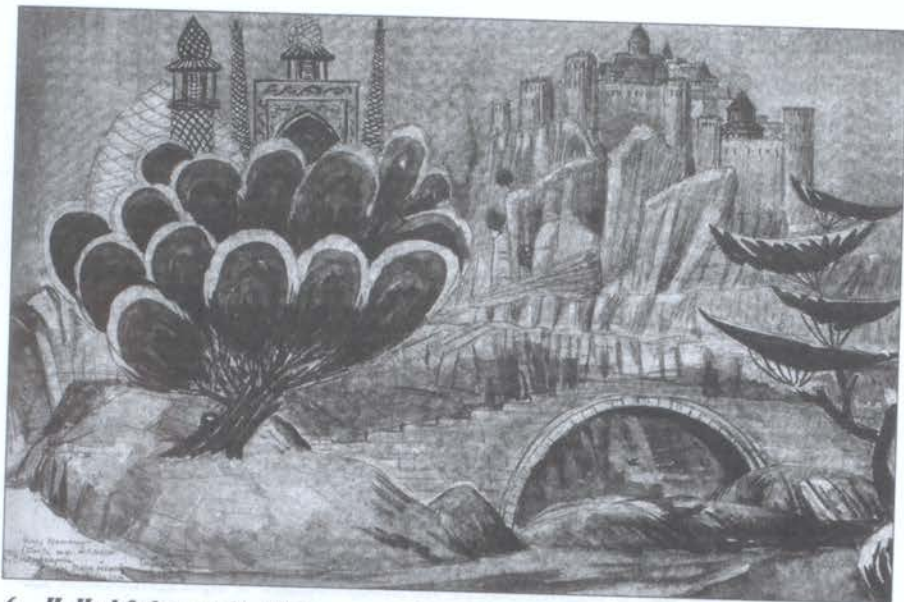
Я ничего не имею против транспарантного освещения “павлиньего дерева”²; при умелом разрешении этого вопроса это только должно усилить то монументальное в оформлении, которое имеется в первом акте. Необходимо впечатление дерева сохранить и в отношении форм, и в отношении цвета.

Категорически протестую против изъятия моста.

Если Вы, как Ваши предшественники, не хотите использовать мост для дефилирования персидских войск, то совершенно отпадает его громоздкость и сложность, остается мост как [ничто] декоративное и, может быть, символизирующее переход от одного мира — мусульманского — к другому — христианскому — и наоборот.

Мост, значит, сохраняет всю свою конструкцию, делается из легчайшего материала и отодвигается несколько вглубь, чтобы увеличить впереди площадку, нужную для персидских танцев, и несколько не задержит действие своей уборкой.

Насчет нововведения относительно прихода “Алмаст к шаху” я не высказываюсь. Это можно проделать отлично и с мостом.

6. Ա Սպինդիարյանի «Ալմաստ» օպերայի առաջին գործողության շեմվորման էտրիզ, 1930

II акт.

Согласен насчет уборки двух ковров с подставок, очень хорошо сделали, что воспользовались моими рисунками из «Ака[демии]» де-вушек с веретенами³.

III акт.

Насчет исправления в третьем акте у Вас в письме неясно, но если это не нарушает условную конструкцию, указанную в макете III акта, то делайте. По письму Вашему неясно, это место, прошу, напишите яснее.

Самое трудное и неудачное место в либретто — это как раз, я бы сказал, неубедительные «алмастовские переживания», ее решения и последнее свидание с шахом на фоне трупов. Здесь очень много фальши, если Вам каким-нибудь путем удастся избавиться от этой фальши, то это будет Ваша большая заслуга; от души желаю и Вам не впасть в фальшь и некоторый натурализм.

Идею окончания оперы на фоне [декораций] первого акта, как Вы предполагаете, я приветствую, ибо первый акт в смысле худож[ественного] оформления меня более всего удовлетворяет.

Относительно других вопросов: от гадалки Ваши предшественники отказывались, если нужна она Вам, я сделаю рисунок.

Относительно рисунков для костюмов: Хилькевич видел лично и нашел для них портниху, которую очень хвалил, а я в портняжном деле ни черта не понимаю.

Сабли армянкам нужно дать. Рисунок армянской обуви пришлю. Вот и все.

Очень рад с Вами познакомиться, Яков Алексеевич! От души желаю Вам, чтобы [Вас] не постигла участь Ваших предшественников и работу, начатую успешно, [Вы] довели бы до конца⁴.

М. Сарьян.

P.S. Быть может, увидимся?!

Թարգմանություն

231. ՅԱԿՈՎ ԳՐԵՉՆԵՎԻՆ

1930, դեկտեմբերի 2, Երևան

Հարգարժան Յակով Ալեքսեևիչ.

Ձեր նամակին, որը ձեռքս անցավ Խորհրդային Հայաստանի տասնամյակի (նոյեմբերի 29) տոնակատարության աշխատանքների ամենաթեժ պահին, պատասխանում եմ որոշակի ուշացումով:

Ես կգրեմ Ձեզ հետաքրքրող հարցերի մասին¹.

I գործողություն:

Ես դեմ չեմ «սիրամարզի ծառի»² տրանսպարանտային լուսավորմանը, հարցի գիտակ լուծման դեպքում այն միայն կուժեղացնի ներկայացման առաջին գործողության ձևավորման մոնումենտալ բնույթը: Անհրաժեշտ է ծառի տպավորությունը պահպանել թե՛ ձևի տեսակետից, թե՛ գույնի:

Կատեգորիկ դեմ եմ կամրջի վերացմանը:

Եթե Դուք, ինչպես Ձեր նախորդները, չեք ուզում պարսից գորբերի տողանցի համար օգտագործել կամուրջը, ապա բոլորովին զուր է դառնում դրա ծանր ու անշարժ լինելը, և կամուրջը մնում է դեկորացիա, գուցե և խորհրդանշող անցումը մեկ աշխարհից՝ մուսուլմանական, դեպի մյուսը՝ քրիստոնեականը, և հակառակը:

Կամուրջը, ուրեմն, պահպանում է իր ողջ կառույցը, սարքվում է

թեթևագուն նյութից և փոքր-ինչ հետ է քաշվում, որպեսզի հարթակը առջևի մասից լայնանա, ինչը անհրաժեշտ է պարսկական պարերի համար, և այս տեղաշարժը չի ուշացնի ներկայացման գործողությունը:

Ես չեմ խոսում «Ալմաստի՝ շահի մոտ գալու» հետ կապված նորամուծության մասին: Դա գերազանց կերպով կարելի է անել նաև կամրջով:

II գործողություն:

Համաձայն են երկու գորգը պատվանդանից հանելու հետ, շատ լավ եք արել, որ օգտագործել եք «Ակադեմիա»-ի³ իմ նկարներից՝ «Իլիկներով աղջիկները»:

III գործողություն:

Ձեր նամակում պարզ չէ, թե երրորդ գործողությունում ինչ ուղղումների մասին է խոսքը, բայց եթե դա չի խախտում պայմանական կառուցվածքը, որը նշված է 3-րդ գործողության մանրակերտի մեջ, ապա կատարեք: Ձեր նամակից պարզ չէ, խնդրում են, այդ մասին ավելի պարզ գրել:

Լիբրետոյի ամենադժվար ու անհաջող տեղը, ես կասեի, հենց Ալմաստի անհամոզիչ «տվայտանքներն» են, նրա որոշումները և վերջին տեսակցությունը շահի հետ՝ դիակների ֆոնի վրա: Այստեղ շատ կեղծիք կա, եթե Ձեզ որևէ կերպ հաջողվի ազատվել այդ շինծու բաներից, ապա դա Ձեր վաստակը կլինի: Ի սրտե ցանկանում եմ, որ Դուք մույնպես չընկնեք կեղծիքի ու որոշակի նատուրալիզմի մեջ:

Օպերան առաջին գործողության [դեկորացիաների] ֆոնի վրա ավարտելու միտքը, ինչպես Դուք ենթադրում եք, ես ողջունում եմ, քանի որ առաջին գործողությունը գեղարվեստական ձևավորման իմաստով ինձ ամենից շատ է բավարարում:

Մյուս հարցերի մասին. Ձեր նախորդները գուշակուհուց հրաժարվել էին, եթե նա Ձեզ պետք է՝ կարող եմ նկարել:

Հագուստների էսքիզների մասին. Խիլկևիչը անձամբ տեսել է և դրանց համար դերձակուհի է գտել, որին շատ է գովում, իսկ ես ինքս կարուճկից ոչինչ չեմ հասկանում:

Հայուհիներին պետք է թրեր տալ: Հայկական կոշիկի էսքիզը կուղարկեմ: Ահա ամենը:

Շատ ուրախ եմ Ձեզ հետ ծանոթանալու համար, Յակով Ալեքսեևիչ:

Ի սրտե ցանկանում եմ, որ Դուք Ձեր նախորդների բախտին չարժանանաք⁴ և Ձեր հաջող սկսած գործը հասցնեք մինչև վերջ:

Մ. Մարյան

Հ.Գ. Գուցե կհանդիպե՞մք...

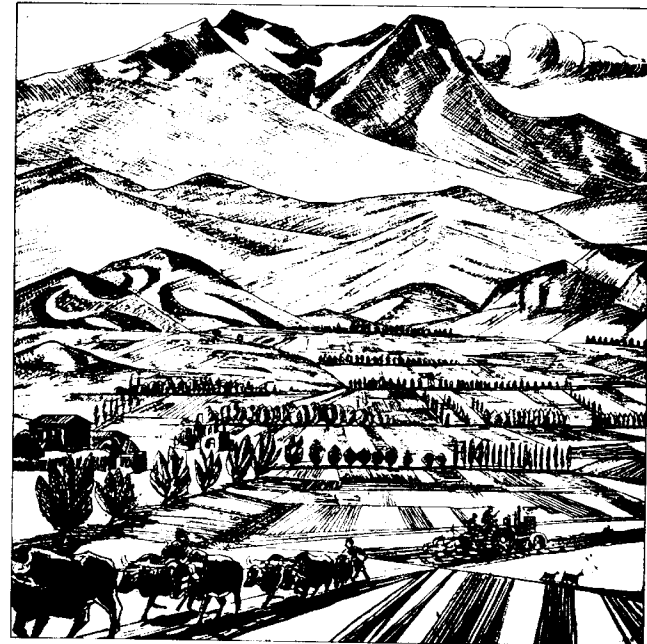
232. ԼՈՒՍԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

1930, դեկտեմբերի 20, Օդեսա

Միրելի ճապիկ ջան.

Ինչպես քեզ հայտնի է, Երևանից դուրս եկա դեկտեմբերի 18-ին, ժ. 3.40[-ին]:

Հրաշալի արև օր էր, չէ՞, երբ որ գնացքը անցնում էր Սարդարապատի դաշտով, իրիկնաժամ էր, և արևի վերջին ճառագայթներն ընկել էին մեկ կողմից Արագածի և մյուս կողմից Մասիսների վրա, գլխավորապես, իհարկե, մեծ Մասիսը հոյակապ էր, ավելի սիլուետային, քան Արագածը՝

7. Արագած, 1925

լուսավորված լինելով միայն մեկ՝ հարավային կողմից, և այդ լուսավորված կողմը կարծես թե կարմրած երկաթ էր հիշեցնում:

Արագածն ամբողջովին լուսավորված էր, որովհետև նրան նայում էինք հարավից, միայն տեղ-տեղ ձորերում կային մուգ կապույտ, կարմիր դարձած շվարքեր: Ներքևում փոված Արարատյան դաշտը յուր հարթությամբ ավելի շեշտում էր այդ բնության հրաշալիքների վեհությունը:

Արևի վերջին ճառագայթները քավեցին Մասիսի ամենաբարձր մասերին և անհետացան: Դեռ երկար ժամանակ երկնքի շողքն էր ընկնում Մասիսի վրա՝ դարձնելով նրան շատ մեղմ, քնքուշ, երկնային:

Մթնեց:

Քնեցինք:

Գիշերը Մանահիմուն մեզ զարթնեցրին, առաջարկելով փոխադրվել ուրիշ վագոն, որովհետև մեր վագոնը վնասվել էր և պետք է մնար: Քուններս գլուխներս՝ շտապ կերպով հավաքեցինք իրերը և փոխադրվեցինք կոշտ վագոնը, գիշերը ժամը 3-ին:

Առավոտը ժամը 10-ին հասանք Թիֆլիս:

Երկինքը ամպամած [էր], մառախուղ և ցեխ:

8. Ռոմանոս Մելիքյան, 1923

Չենողանս թողեցի կայարանում և գնացի քաղաք:

Առաջին հերթին գնացի վարսավիրանոց, կարգին մաքրել տվեցի երեսս, գլուխս և հետո մտա սրճարան, վերցրի կաթով թեյ, կարագ, հաց ու ըստ Ռոմանոսի՝ հետ պայմանի՝ սպասում էի նրան, որպեսզի հետո գնանք միասին որոշելու մեր մարշրուտը՝ ծովով, թե՞ ցամաքով:

Ես վերջնականապես որոշեցի գնալ ցամաքով, իսկ Ռոմանոսը՝ ծովով, և մենք, սեղմելով իրար ձեռք, մնաս բարև արինք և որոշեցինք հանդիպել Օդեսայում²:

Ինձ խոստացան այսօրվա գնացքում ժամը 23-ին «международный»՝ վագո-

նում տալ մի տեղ՝ Կիևի վրայով Օդեսա, այդ ճանապարհը, իմ կարծիքով, չորս օր կտևի, և ես հույս ունեմ, որ 24-ին կլինեմ Օդեսայում, իհարկե, եթե ճակատագրված է:

Տեսա Միանսարյանին³ և նրա հետ միասին գնացինք Կարա-Դարվիշի թաղմանը, բավականին մարդ կար հայ, վրացի գրողներից: Ես, մի քիչ ժամանակով թաղման երթին մասնակցելով, վերադարձա Միանսարյանների մոտ, քանի որ ինձ հոգնած և քնատ էի [զգում], պառկեցի մի քիչ և հանգստացա:

Ուրեմն, ճապու, ձեզ լավ պահեք, երեխաներին հետևիր, մի՛ ջղայնացա:

Յուզահանդես գնա անպատճառ⁴, նկարներին հետևիր, ավելի լավ կլինի, որ առժամանակ վերցնեն և պահեն թանգարանում, մեզանում առանց էն էլ տեղ չկա ման գալու, գոնե մինչև իմ գալը:

Ձեզ Միանսարյաններից բարևներ, ինձանից շատ-շատ կարոտալի բարևներ բոլորիդ, Մուշիկին առանձնապես:

Անվերջ համբույրներով, քո՝ Մարտիրոս

233. ԼՈՒՍԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

1930, դեկտեմբերի 30, Օդեսա

Շատ սիրելի Լուսիկ ջան և Մուշեղ,

Սկսեմ այն օրից, երբ որ դու Ռուբենի¹ հետ ինձ ճանապարհ գցեցիր Երևանից դեպի Օդեսա: Էն արև օրը Արարատյան դաշտը, որը տարածված էր Մասիսի գլխից մինչև Արագածի գագաթը, այնքա՛ն պայծառ էր, այնքա՛ն պայծառ:

Թիֆլիսում ամպ-մառախուղը մշուշապատել էր ցեխոտ փողոցները, այդ օրը թաղում էին Կարա-Դարվիշին:

Շատ տխուր էր մտածելը, որ այս լույս աշխարհից մի օր մենք էլ պետք է վտարվենք ու անէանանք: Մոայլ երկնքի տակով, ցեխոտ փողոցներով, մարդիկ, մեռած Կարա-Դարվիշին, սև կառքը առաջները գցած, հեռացան-գնացին նվազելով...

Ես հետ քաշվեցի:

Գնացի տուն: Պետք էր իմանալ, այսօ՞ր, թե՞ վաղը, ի՞նչ գնացքով ավելի հարմար և շուտ կարելի էր հասնել Օդեսա:

* Միջազգային:

9. *Լուսիկ Մարյան, Երևան, 1930*

Պարզվեց. ամսի քսանին ժամը 23.35-ին, Թիֆլիս, Բաքու, Ռոստով, Խարկով, Կիևի վրայով Օդեսա: Չույզ-գույզ անիվները իրար հետևից շարված՝ արագ-արագ գլորվեցին ռելսերի վրայով, վագոնները շարժվեցին առաջ, իսկ մենք, փակված վագոնների մեջ, առանց որևէ մեր ուժի լարման, սկսեցինք կտրել մեծ տարածություններ, հարյուրավոր և հազարավոր վերստեր:

Ահա և իրիկնաժամին «եկանք» Բաքու կայարանը: Դուրս եկա կայարանից, չլրպ-չլրպ ցեխ էր այն նեղ, կլոր փողոցում, որ անմիջապես սկսվում է կայարանի սանդուղքներից ցած իջնելիս: Մրսեցի, և ամբողջ մարմնովս սարսուռ անցավ, երբ տեսա մի հարբած ռուս մարդու թավալվելիս փողոցի ցեխի մեջ:

Ուժեղ, ցուրտ քամի էր փչում Կասպից ծովից, որը բշել էր մարդկանց իրենց բնակարանները, միայն պաշտոնյաները դուրս եկած աշխատում էին շուտով ճանապարհ դնել մեր գնացքը, որ նորից մտնեն իրենց տաք նկուղները: «Մախաչկալա»՝ գրված էր կայարանի վրա:

Արդեն լուսացել էր, քունս չէր տանում, ո՛չ պառկել էի ուզում, ո՛չ վեր կենալ: Սկսեցի հետաքրքրվել, թե արդյոք որտե՞ղ ենք հասել: Գնացքը սկսեց մոտենալ բավականին մեծ կայարանի: Ես աշխատում էի ամեն մի ցուցանակ, լոզունգ կարդալ, որ իմանամ, ո՞ւր ենք գտնվում: Մի տեղում կարծես թե կարդացի «Батайская...»^{*} խոսքը, էդ բավական էր, որ վեր թռչեի տեղիցս, դա նշանակում էր, որ մի քանի րոպեից հետո հասնե-

* Բատայսկայա:

լու ենք Ռոստով: Ինչքան էլ լինի, ծննդավայրս է, իմ մանկության, պատանեկության վայրն էր այստեղ՝ Նախիջևանում... Ես հուզվեցի՝ տարված իմ հիշողություններով, և առանձին ուշադրությամբ դիտում էի ամեն ինչ:

Махачкала*-ից սկսած ձյուն էր, երբ որ գնացքը անցնում էր հոյակապ կամրջով, տեսա, որ Դոնը սառել էր: Մեր գնացքը մոտեցավ մաքուր կայարանին, որտեղ կին և տղամարդ բանվորները, տաք շորեր հագած, առողջ դեմքերով, մաքրում էին մայթերը:

Բաքվի կայարանի հակառակն էր:

Մարտիրոս

234. ՄՈՒՇԵՂ ԱՂԱՅԱՆԻՆ

1930, դեկտեմբերի 31, Օդեսա

Սիրելի Մուշեղ.

Շնորհավոր Նոր տարիի, ցանկանում եմ եկող տարի մեր գործերը տանելու համար ավելի շնորհք: Երեկ անցավ «Ալմաստ»-ի երկրորդ ներկայացումը:

Չուբարը¹ չեկավ ու չեկավ, իսկ այստեղ մենք Չուբարի մասին էնքան ասեցինք, որ գալիս է մեր գլխարկեստը, որ Չուբարը Չուբարի² (ուկրաինական) կողքին տեղ ունի, և այստեղ բոլորը գիտեն, որ աշխարհի երեսին երկու Չուբար կա, մեկը՝ Ուկրաինայում, մյուսն էլ՝ Հայաստանում:

Ըստ ուկրաինացիների կարծիքի՝ դրանք եղբայրներ են և ուկրաինացիք, իսկ նրանց կանայք՝ հայուհիներ: Չէ՞ որ Ուկրաինայի Չուբարի կինը հայուհի է: Ի՞նչ կարծիք ունի կամ պետք է ունենա Հայաստանի հասարակությունը մեր Չուբարի մասին, որ այնքան անշնորհք գտնվեցավ և չկարողացավ ժամանակին տեղ հասնել և մեզ պարզերես անել, և ապագա кyльчyра**-կան մերձեցման գործը կարողանայինք ավելի ռեալ հողի վրա դնել: Ի՞նչ խոսք կարող է լինել այն մասին, որ իրա՞ Չուբարի³ համար էլ շատ օգտակար կլինե՞ր ծանոթանալու այստեղի աշխատանքի մեթոդների հետ: Վերջապես, ես ստիպված եղա չորս անգամ ճառախոսելու, Ռոմանոսը՝ երկու անգամ:

Իմ ճառախոսություններից երկուսն անհաջող էին, իսկ երկուսը, իմ

* Մախաչկալա:

** Կուլտուրա:

կարծիքով, հաջող, այսինքն, որտեղ ես խոսել եմ Չուբարի տեղ՝ անհաջող է անցել, իսկ որտեղ խոսել եմ իմ տեղը՝ հաջող կամ բավարար է անցել:

Վերջապես, ուրիշ գործերի մասին կգամ-կպատմեմ ավելի մանրամասն, իսկ առայժմ քեզ ուղարկում եմ մի ծրագիր՝ «Ալմաստ» օպերայի:

Վաղը, մյուս օր դիսպուտներ կան, մյուս օրվա դիսպուտը նվիրված է լինելու «Ալմաստ»-ի բեմադրությանը, ես մնում եմ դրա համար և երևի կխոսեմ էլ: Այսօր երեկոյան ժամը վեցին հյուրասիրելու եմ Պետոպերայի վարչությանը և աշխատակիցներին ու շնորհակալություն եմ հայտնելու մեր Լուսժողկոմատի կողմից՝ ցանկանալով մերձեցման գործն ավելի ուժեղացնելու և նրանց ապագայում ամենայն հաջողություններ պրոլետարական արվեստի ստեղծագործության ուղիների վրա:

Բարևներս Լուսիկին, մերոնց՝ Արտոյին⁴ և ուրիշներին:

Բարի քո՝ Մարտիրոս

10. *Արագած, 1929*

1931

235. РУБЕНУ ДРАМПЯНУ

Москва, 18 января, 1931 г.

Дорогой Рубен Григорьевич!

В Москве я с 4 января, только начал было входить в московскую жизнь: бывать, видеть, говорить и т. д. ...трахх! Заболел гнусным гриппом, с какими-то еще осложнениями и 7 дней сижу в комнате, гляжу на стены, точки и т. д., изучил все и убедился еще больше, какое это гнусное животное или подживотное человек, куда к черту философию!

В Одессе было весьма успешно. Только I акт кастрировали и погубили художественную идею, а остальное — 5¹.

В Москве меня очень тепло встречают все; были ребята и веселье, целовали меня в лоб, становились передо мною на колени, целовали мне колени, было по-детски глупо, но трогательно. Будут меня чествовать в товарищеском кругу².

Хочу прочнее связаться с Москвой: с ВОКС, с кооперативом «Художник»³ и с кем вообще нужно. Советую [...] работать без зависти, без конкуренции, работать честно, как простые рабочие, знающие свое дело. Конечно, необходимо осознать эпоху. Пишите, что думаете делать. Как закончилась выставка⁴

Привет милому Врганесу⁵ и Вам.

Ваш М.Сарьян.

235. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

1931, հունվարի 18, Մոսկվա

Միրելի Ռուբեն Գրիգորիչ:

Ես հունվարի 4-ից Մոսկվայում եմ և նոր էի մտել մոսկովյան կյանքի մեջ՝ լինել, տեսնել, խոսել և այլն... Թրըխկ... Հիվանդացա մի գարշելի գրիպով, այն էլ ինչ-որ բարդացումներով, և ահա 7 օր է մտած եմ սեռ-յակում, նայում եմ պատերին, կետերին և այլն, ուսումնասիրել եմ բոլորը և էլ ավելի համոզվել, թե այս ինչ զգվելի կենդանի կամ ենթակենդանի է մարդ արարածը... Գրողը տանի այս փիլիսոփայությունը:

Օղեսայում շատ հաջող էր: Միայն առաջին գործողությունն անորձատեցին և գեղարվեստական գաղափարը կործանեցին, իսկ մնացածը՝ 5-ի է՛:

Մոսկվայում բոլորն ինձ շատ ջերմ են ընդունում, հավաքվեցին տղաները՝ ուրախացան, համբուրեցին ճակատս, ծնկաչոք ելնում էին իմ առջև, համբուրում ծնկներս, մանկան պես նախվ, բայց սրտառուչ էր: Ինձ պատվելու են ընկերական շրջանակում²:

Ուզում եմ ավելի ամուր կապվել Մոսկվայի հետ: ВОКС-ի, «Խուրժ-նիկ» կոոպերատիվի³ և առհասարակ ում հետ որ պետք է: Խորհուրդ եմ տալիս [...] աշխատել առանց նախանձի, առանց մրցակցության, աշխատել ազնվորեն, ինչպես իրենց գործն իմացող բանվորներն են աշխատում: Իհարկե, անհրաժեշտ է գիտակցել դարաշրջանը: Գրեցեք, ի՞նչ եք մտածում անել: Ինչպե՞ս ավարտվեց ցուցահանդեսը⁴:

Ողջույն սիրալիր Վրթանեսին⁵ և Չեզ:

Չեք՝ Մ. Սարյան

236. ЮРИЮ БАХРУШИНУ

Эривань, май, 1931 г.¹

Глубокоуважаемый Юрий Алексеевич²,

Относительно некоторых размеров, которые я Вам не дал, думаю, Вы сделаете; что же касается декораций³, т. е. технического выполнения, из чего хотите, делайте, лишь бы впечатление было бы такое

легкое и хорошее. Мне кажется, фанера, обсыпанная опилками, не так хорошо получается, может быть, прессованная пробка будет лучше? А может быть, лучше металлическая сетка? Я предоставляю все это Вашей изобретательности и мастерству.

Очень печально и жаль, что Аристарху Васильевичу не удается⁴. Конечно, в самом начале, если был бы поставлен вопрос относительно других актов, я бы согласился сделать⁵, но ведь времени нет, и потом, я хочу поработать для себя немного, потому что театральная работа у меня отняла массу времени, и я мучаюсь, не могу сделать кое-как.

Очень я жалею, что огорчил Константина Сергеевича, к тому же, по-видимому, пропали мои рисунки костюмов, это очень печально⁶.

Завтра буду наводить справку на почте.

С приветом, Ваш М. Сарьян.

236. ՅՈՒՐԻ ԲԱՒԵՐՈՒՇԻՆԻՆ

1931, մայիս, Երևան¹

Մեծարգո Յուրի Ալեքսեևիչ²:

Որոշ չափսերի վերաբերյալ, որոնք ես Չեզ չեմ տվել, կարծում եմ՝ Դուք կանեք: Ինչ վերաբերում է ձևավորմանը³, այսինքն՝ դրա տեխնիկական կատարմանը, արեք, ինչպես ուզում եք, միայն թե տպավորությունը թեթև ու լավ լինի: Ինձ թվում է՝ տաշեղով պատած ֆաներան այնքան էլ լավ չէ, գուցե մամլված խցա՞նը ավելի լավ լինի: Կամ գուցե ավելի լավ ստացվի մետաղյա ցա՞նցը: Ես այդ ամենը թողնում եմ Չեք հնարամտությանն ու վարպետությանը:

Շատ տխուր է և ափսոս, որ Արիստարխ Վասիլևիչին չի հաջողվում⁴: Իհարկե, ամենասկզբից, եթե դրված լիներ մյուս գործողություններին վերաբերող հարցը, ես կհամաձայնեի անել, բայց, ախր, ժամանակ չկա, և հետո, ես ուզում եմ մի քիչ էլ ինձ համար աշխատել, որովհետև քատերական աշխատանքն ինձնից ահագին ժամանակ խլեց, և ես տանջվում եմ, չեմ կարող կիսատ-պռատ անել:

Շատ եմ ցավում, որ վշտացրել եմ Կոնստանտին Սերգեևիչին⁵, այն

էլ հավանական է, որ կորել են կոստյումների իմ նկարները, դա շատ տխուր բան է⁶:

Վաղը փոստում կտեղեկանամ այդ մասին:

Ողջույններով, Չեր՝ Մ. Սարյան

237. ЮРИЮ БАХРУШИНУ

Эривань, 6 мая, 1931 г.

Глубокоуважаемый Юрий Алексеевич!

В Вашем письме¹ не ясно было относительно получения вообще всего, что я выслал по адресу театра.

Во-первых, мною был выслан макет II акта второго апреля;

Во-вторых, мною были высланы эскизы костюмов:

2 костюма Шемаханки,

1 костюм для звездочета с хурджином для петуха,

3 костюма для служанок или подруг Шемаханки,

11. «Ոսկե արլորիկ» օպերայի համար Շեմախիյան բազուկու զգեստի էսքիզ, 1931

12. «Ոսկե արլորիկ» օպերայի համար զանազի զգեստի էսքիզ, 1931

1 костюм мулатки,

1 костюм негритянки,

1 рисунок коврика для шатра,

3 рисунка цветов в горшках,

В-третьих, 21 апреля – костюм для Додона, великанши, косилки, блюда, корзины, тюк и т. д.

Ко всем этим посылкам были мною написаны Остроградскому препроводительные письма. Судя по телеграмме Остроградского, полученной сегодня, видимо, посылки с эскизами костюмов, высланные 14 апреля мною отсюда, театр не получил; эта посылка в Москве должна была быть самое большее 21 апреля.

По-видимому, с рисунками костюмов что-нибудь случилось, пропали в дороге или кто-нибудь получил в театре². Надо справиться.

Если пропали эти рисунки, что причинило бы мне большое огорчение, придется сделать снова.

Завтра я пойду на почту здесь и потребую, чтоб они приняли меры [по] розыску этой посылки. На повторение рисунков понадобится от 8 до 10 дней.

А костюмы рисунков были очень интересные, думаю, что они понравились бы, если не более, то, во всяком случае, не менее тех, которые Вами уже получены.

С дружеским приветом

Ваш М. Сарьян.

Привет всем знакомым. Константину Сергеевичу, Вл[адиамиру] Сер[геевичу], Федору Дмитр[иевичу].

Թարգմանություն

237. ՅՈՒՐԻ ԲԱԽՐՈՒՇԻՆԻՆ

1931, մայիսի 6, Երևան

Մեծարգո Յուրի Ալեքսեևիչ.

Ձեր նամակից¹ պարզ չեղավ՝ ստացե՞լ եք արդյոք այն բոլոր բաները, որոնք ես ուղարկել էի թատրոնի հասցեով:

Նախ՝ ապրիլի երկուսին ուղարկել եմ 2-րդ գործողության մանրակերտը: Երկրորդ՝ ուղարկել եմ կոստյումների էսքիզները:

Շամախուի 2 կոստյումները. 1 կոստյում աստղագուշակի համար և խորջինը՝ արլորի համար:

3 կոստյում Շամախուի աղախինների կամ ընկերուհիների համար, 1 կոստյում մուլատուի համար, 1 կոստյում նեգրուի համար, վրանի գորգի 1 նկար, ծաղկամանում դրված ծաղիկների համար 3 նկար:

Երրորդ՝ ապրիլի 21-ին՝ կոստյում Դոդոնի համար, հսկա կնոջ համար, պատգարակ, ամաններ, զամբյուղներ, հակեր և այլն:

Այդ ծանրոցներին կից Օստրոգրադսկույն բացատրական նամակներ են գրել: Ըստ այսօր Օստրոգրադսկույց ստացված հեռագրի՝ այստեղից ապրիլի 14-ին իմ ուղարկած կոստյումների էսքիզներով ծանրոցը թատրոնը չի ստացել: Այդ ծանրոցը Մոսկվայում պետք է լիներ ամենաուշը ապրիլի 21-ին:

Երևի կոստյումների նկարների հետ ինչ-որ բան է պատահել, ճանապարհին կորել են կամ թատրոնում որևէ մեկն ստացել է²: Պետք է տեղեկանալ:

Եթե այդ նկարները կորել են, ինչն ինձ շատ կվշտացներ, ստիպված կլինեմ նորից անել:

Վաղը ես կգնամ այստեղի փոստը և կպահանջեմ, որ քայլեր ձեռնարկեն այդ ծանրոցը գտնելու համար: Նկարները կրկնելու համար կպահանջվի 8-10 օր:

Իսկ կոստյումների նկարները շատ հետաքրքիր էին, կարծում եմ, դրանք Ձեզ եթե ոչ ավելի, ապա գոնե ոչ պակաս դուր կգային, քան այն նկարները, որ Դուք արդեն ստացել եք:

Բարեկամական ողջույնով՝

Չեր՝ Մ. Սարյան

Ողջույն բոլոր ծանոթներին: Կոնստանտին Սերգենիչին, Վլադիմիր Սերգենիչին, Ֆյոդոր Դմիտրիևիչին:

238. ФЕДОРУ ОСТРОГРАДСКОМУ

Эривань, 8 мая, 1931 г.

Многоуважаемый Федор Дмитриевич!

Юрию Алексеевичу я телеграфно сообщил, когда и в какие числа мною были высланы рисунки костюмов¹.

1. Рисунки костюмов сданы мною на эриваньскую почту 14 апреля.

Это значит, Вы должны были получить их 20 или 21 апреля.

2. Рисунки реквизита и костюм Додона и т. д. сданы на почту 21 апреля, судя по Вашим письмам, Вы эти рисунки получили, но рисунки, высланные 14 апреля, раньше на 8 дней, Вы не получили.

Я здесь на почте подал заявление и уплатил телеграфный расход, чтоб сделали в Москве запрос. Квитанция № 895, вес 500 гр., ценность 500 рублей. Принята посылка 14.IV. в Эривани.

Я всю основную работу выполнил вовремя.

Справьтесь, может быть кто-нибудь в театре получил и Вам не вручил.

Если выяснится, что рисунки пропали, по-видимому, придется сделать новые - это потребует от меня дней 10 времени. При выяснении вопроса телеграфируйте. А деньги напрасно задерживаете. Вы этим связываете мне руки.

С дружеским приветом

Ваш М. Сарьян.

Թարգմանություն

238. ՖԵՃՈՂՈՐ ՕՍՏՐՈԳՐԱԴՍԿՈՒՆ

1931, մայիսի 8, Երևան

Մեծարգո Ֆյոդոր Դմիտրիևիչ.

Ես Յուրի Ալեքսեևիչին հեռագրով հաղորդել եմ, թե երբ և որ օրն եմ ուղարկել կոստյումների նկարները¹:

1. Կոստյումների նկարները ես երևանյան փոստին եմ հանձնել ապրիլի 14-ին: Դա նշանակում է, Դուք պետք է դրանք ստացած լինեիք ապրիլի 20-ին կամ 21-ին:

2. Ռեկվիզիտի նկարները և Դոդոնի կոստյումը փոստին եմ հանձնել ապրիլի 21-ին: Դատելով ըստ Ձեր նամակների՝ այդ նկարները Դուք ստացել եք, բայց դրանից 8 օր առաջ, ապրիլի 14-ին ուղարկված նկարները չեք ստացել:

Ես այստեղ՝ փոստում, դիմում եմ տվել և վճարել եմ հեռագրային ծախսը, որպեսզի Մոսկվային հարցում արվի: Անդորրագիր № 895, կշիռը՝ 500 գ, արժեքը՝ 500 ռուբլի: Ծանրոցը Երևանում ընդունվել է ապրիլի 14-ին:

Հիմնական բոլոր գործերը ես կատարել եմ ժամանակին:
Տեղեկացեք, գուցե թատրոնում որևէ մեկն ստացել է և չի հանձնել
Ձեզ:

Եթե պարզվի, որ նկարները կորել են, երևի պետք է նորից անել. դա
ինձանից կպահանջի 10 օր ժամանակ: Հարցը պարզելուն պես հեռա-
գրեք: Իսկ փողն իզուր եք ուշացնում: Դրանով Դուք կապում եք իմ ձեռ-
քերը:

Բարեկամական ողջույնով:

Չեր՝ Մ. Սարյան

239. НИКОЛАЮ МАШКОВЦЕВУ

Эривань, 10 июня, 1931г.

Дорогой Николай Егорович¹,

Письма Ваши вовремя были, конечно, получены, как в Гизе², так и мною. Дело вот в чем: одновременно или даже [на] два дня раньше было послано Арменгизом также письмо “Вашему другу” Солomonу. Конечно, не Мудрому, а Абрамову, редактору журнала “Русское искусство”... На каких условиях он согласился бы дать имеющийся у него материал относительно моих работ³, ответа пока от него нет. Так что многое будет зависеть от него, от его ответа, подожду еще некоторое время, если результаты будут отрицательные, тогда я сам займусь этим делом, у меня кое-что есть, как, напр[имер], фотоматериал весьма случайного характера, каталоги выставок, рецензии и т. д., начиная с первого года моего участия на худ[ожественных] выставках, т. е. с 16 декабря 1901 г. (стар[ого] стиля); немного хуже обстоит дело со списками работ. Я некоторое время вел записи, но потом как-то забросил это дело, и сейчас этот вопрос находится в весьма хаотическом состоянии, трудно указать размер работ, в котором году писаны; хотя я всегда на работах ставлю рядом со своей подписью и дату, но т[ак] к[ак] вещи не у меня, трудно мне проверить все это, да и каталоги не совсем точно могут указать, какого года работа. Так что приблизительно выяснить можно, что же касается вопроса количества печатных листов, Вы располагаете максимумом двумя печатными листами.

Автобиографические сведения, а также иные, о которых Вы пи-

шете, я Вам пришлю, безусловно. Относительно гонорара лучше было бы выяснить заранее, чтоб в дальнейшем не было бы недоразумений.

Вы сообщите мне приблизительно сумму, которая Вас устраивает, чтобы Вы спокойно могли бы работать в продолжение того отрезка времени, которое хотите посвятить этой работе. Просьба Егише Чаренца (замечательного поэта дней), завед[ующего] худож[ественным] издательством Армгиза⁴, чтобы Вы до некоторой степени отразили требования времени, вопрос касается общественно-го разреза, чтоб статья не была только идеалистической. Несколько слов относительно моих работ этого лета: жизнь рабочего, колхоз, пейзажи и т. д.

Но несколько дней тому назад получил телеграмму от дирекции Большого театра в Москве с предложением взяться за художественное оформление балета Стравинского “Жар-птица”, который пойдет в начале сезона. После долгих колебаний я решил согласиться⁵, но это поколеблет весь мой план работ, а посему возможен мой приезд в Москву.

Привет Вашей семье, пишите.

Крепко жму Вашу руку.

Ваш М. Сарьян.

Թարգմանություն

239. ՆԻԿՈԼԱՅ ՄԱՇԿՈՎՑԵՎԻՆ

1931, հունիսի 10, Երևան

Միրելի Նիկոլայ Եգորովիչ¹.

Ձեր նամակները, իհարկե, ժամանակին ստացվել են ինչպես Պետ-
հրատուն², այնպես էլ իմ կողմից: Սիսա թե ինչն է բանը. Հայպետհրա-

13. Նիկոլայ Մաշկովցե, 1941

տը միաժամանակ կամ նույնիսկ երկու օր շուտ նամակ է ուղարկել նաև «Ձեր բարեկամ» Սողոմոնին: Անշուշտ, ոչ Սողոմոն Իմաստունին, այլ «Ռուսկոյե իսկուստվո» ամսագրի խմբագիր Աբրամովին: Թե նա ինչ պայմաններով կհամաձայներ տալ իմ աշխատանքներին վերաբերող իր ձեռքի տակ եղած նյութը՝ պատասխան դեռ չի տվել: Այնպես որ, շատ բան կախված է լինելու նրանից, նրա պատասխանից, կսպասեմ որոշ ժամանակ, եթե արդյունքները բացասական լինեն, ինքս կգրադվեմ այդ գործով: Ինձ մոտ որոշ բաներ կան, ինչպես, օրինակ՝ խիստ պատահական բնույթի լուսանկարային նյութ, ցուցահանդեսների կատալոգներ, գրախոսականներ և այլն՝ սկսած գեղարվեստական ցուցահանդեսներին իմ մասնակցության առաջին տարուց, այսինքն՝ 1901 թվականի դեկտեմբերի 16-ից (հին տոմարով): Փոքրինչ ավելի վատ է աշխատանքներիս ցուցակների հետ կապված հարցը. ես որոշ ժամանակ գրի էի առնում, բայց հետո աչքաթող արեցի, և այժմ այդ գործը բավական քառսային վիճակում է: Դժվար է նշել աշխատանքների չափսերը և որոշել, թե որ թվականին են դրանք ստեղծվել, թեև ես միշտ աշխատանքներիս տակ, ստորագրության կողքին դնում եմ նաև տարեթիվը, բայց, քանի որ այդ աշխատանքներն ինձ մոտ չեն, ինձ համար դժվար է ստուգել այդ ամենը, և կատալոգներն էլ ոչ միշտ կարող են միանգամայն ստույգ նշել, թե տվյալ աշխատանքը որ թվականին է վերաբերում: Այնպես որ, պարզել կարելի է միայն մոտավոր հաշվումներով, իսկ ինչ վերաբերում է տպագրական մամուլների քանակին, ապա Ձեր տրամադրության տակ է առավելագույնս երկու տպագրական մամուլ:

Ինքնակենսագրական և այլ տեղեկությունները, որոնց մասին Դուք գրում եք, անշուշտ, կուղարկեմ Ձեզ: Հոնորարի հարցը լավ կլիներ նախօրոք պարզել, որպեսզի հետագայում թյուրիմացություններ չլինեն:

Հայտնեք ինձ մոտավոր գումարը, որը կարող է Ձեզ բավարարել, որպեսզի Դուք կարողանաք հանգիստ աշխատել այնքան ժամանակ, որքան մտադիր եք նվիրել այդ գործին: Հայպետհրատի գեղարվեստական բաժնի վարիչ Եղիշե Չարենցը⁴ (մեր օրերի հիանալի բանաստեղծը), խնդրում է, որ Դուք որոշակի չափով արտացոլեք ժամանակի պահանջը: Հարցը վերաբերում է հասարակական կտրվածքին, որպեսզի հողվածը չլինի միայն իդեալիստական: Մի քանի խոսք իմ այս ամառվա աշ-

14. Եղիշե Չարենցի դիմանկարը, 1933

խատանքների մասին՝ բանվորի կյանքը, կոլտնտեսություն, բնապատկերներ և այլն:

Բայց մի քանի օր առաջ Մոսկվայի Մեծ թատրոնի տնօրինությունից հեռագիր ստացա՝ Ստրավինսկու «Հրեղեն հավք» բալետի գեղարվեստական ձևավորումը ստանձնելու առաջարկով. այն ներկայացվելու է սեզոնի սկզբում: Երկար տատանումներից հետո որոշեցի համաձայնել⁵, բայց դա կխախտի աշխատանքներիս ամբողջ ծրագիրը, ուստի, հնարավոր է, որ Մոսկվա գամ:

Ողջույն Ձեր ընտանիքին: Գրեք:

Ամուր սեղմում եմ Ձեր ձեռքը:

Ձեր՝ Մ. Մարյան

15. Արևելյան ծաղիկներ, 1916

Москва, 25 сентября, 1931г.
Дорогой Рубен Григорьевич,
В Тифлисе на Дворцовой улице в магазине антикварных вещей продается одна из моих вещей — «Цветы»¹, которые я писал в Тифлисе в [19]16-[19]17 годах; была приобретена Таировой и много время припрятана владельцами.

Я советую Музею купить обязательно; в крайнем случае, я ее возьму себе².

С приветом

Ваш М. Сарьян.

Москва, Армянский пер. 3/5, 19, Агаян, мне.

Թարգմանություն

240. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄՔՅԱՆԻՆ

1931, սեպտեմբերի 25, Մոսկվա

Միրելի Ռուբեն Գրիգորևիչ.

Թիֆլիսում՝ Գվորցովայա փողոցի անտիկվար իրերի խանութում վաճառվում է իմ գործերից մեկը՝ «Ծաղիկները»¹, որը ես նկարել եմ Թիֆլիսում, 1916-1917 թվականներին: Այն ձեռք էր բերել Թաիրովան և երկար ժամանակ է, ինչ տերերը թաքցրել էին:

Թանգարանին խորհուրդ եմ տալիս անպայման գնել, ծայրահեղ դեպքում, ես այն կվերցնեմ ինձ²:

Բարևներով

Ձեր՝ Մարյան

Մոսկվա, Արմյանսկի պերեուլով, 3/5, Աղայանին, ինձ:

Эривань, 10 декабря, 1931г.

Дорогой Федор Дмитриевич!

Ровно через три недели я должен быть в Москве, это-по нашему официальному договору. Значит, надо принять все меры, чтоб это так было, а для этого, дорогой Федор Дмитриевич, прошу, вышлите мне на дорогу, чтоб я не задержался и вовремя успел бы в Москву.

В каком положении «Золотой петушок»¹? Удался ли костюм Шемаханки? Как ее шаровары? Как с общим состоянием декораций 2-го акта, смог ли тот декоратор дать то, что нужно, что случилось с кулисами, понадобились рисунки для кулис или решили оставить суконные кулисы — так, как я предлагал вначале? Конечно, их надо было бы выгладить и дать строгие складки. Как со всем остальным? Прошу ответьте сейчас же на все мои вопросы, если же Вам некогда, то поручите Ю.А.Бахрушину, он очень расторопный человек, быстро все сделает, а насчет денег не забудьте...

П.И.Румянцев обещанного материала для костюмов не прислал, так что теперь можно и не присылать, коль скоро я сам приезжаю в Москву, и думаю все работы для «Кармен»² делать в Москве. И очень просил бы театр предоставить мне какую-нибудь комнатку с непременным условием, чтоб она была теплая и не выше 3-го этажа, если нет лифта, и я бы вместе [...] с театром делал бы и макеты, и эскизы и т. д., в надежде с честью вовремя все сдать.

Относительно себя должен сказать, что чувствую себя весьма неважно и вернулся из Москвы нездоровым. Пришлось на две недели поехать на кур[орт], на отдых, но это мне не так уж помогло. Это состояние мне мешает нормально работать. Но все же работы по составлению первого акта идут как будто бы успешно, надеюсь, к сроку макет закончить. С костюмами труднее, черт их побери, но все же кое-что сделаю на основании имеющегося у меня материала.

Как здоровье Константина Сергеевича, работает ли он для театра?

Не буду отнимать у Вас времени. На этом заканчиваю свое письмо...

Ваш М. Сарьян.

241. ՖՅՈՂՈՐ ՕՍՏՐՈԳՐԱԴՄԿՈՒՆ

1931, դեկտեմբերի 10, Երևան

Միրելի Ֆյոդոր Դմիտրիևիչ.

Ուղիղ երեք շաբաթ անց ես պետք է լինեմ Մոսկվայում: Դա՛ ըստ մեր պաշտոնական պայմանավորվածության: Ուրեմն, պետք է բոլոր միջոցները ձեռնարկել, որպեսզի դա հենց այդպես էլ լինի, իսկ դրա համար, սիրելի Ֆյոդոր Դմիտրիևիչ, խնդրում եմ ճանապարհիս գումարն ուղարկեք, որպեսզի ես չուշանամ և ժամանակին լինեմ Մոսկվայում:

Ի՞նչ վիճակում է «Ոսկե արլորիկը»¹: Հաջողվե՞ց արդյոք Շամախուհու կոստյումը: Նրա տաբատներն ինչպե՞ս են: Ինչպե՞ս է 2-րդ գործողության դեկորացիաների ընդհանուր դրությունը, ձևավորողը կարողացա՞վ տալ ինչ-որ պետք է, թե՞ որոշեցիք թողնել մահուղե կուլիսներ, ինչպես որ ես սկզբից առաջարկել էի. իհարկե, դրանք անհրաժեշտ է արդուկել և լայն ծալքեր թողնել: Մյուս բաներն ինչպե՞ս են: Եթե Դուք ժամանակ չունեք, հանձնարարեք Յու.Ա. Բախրուշինին, նա շատ ժիր մարդ է, ամեն ինչ արագ կանի, իսկ փողի մասին չմոռանաք...

Պ.Ի. Ռուսյանցևը կոստյումների համար իր խոստացած նյութը չուղարկեց, այնպես որ հիմա արդեն կարելի է չուղարկել, քանի որ ես ինքս եմ շուտով Մոսկվա գալու, և մտածում եմ «Կարմեն»-ի² համար բոլոր գործերը նկարել Մոսկվայում: Եվ թատրոնին շատ կխնդրեի անպայման ինձ տրամադրել որևէ փոքրիկ սենյակ, այն պայմանով, որ այն լինի տաք և 3-րդ հարկից ոչ բարձր, եթե վերելակ չկա, և ես թատրոնի հետ մեկտեղ կկատարեմ թե՛ մանրակերտները, թե՛ էսքիզները և թե՛ մյուս բաները: Հուսով եմ, ամեն ինչ պատվով ժամանակին կատարել:

Պետք է ասեմ, որ ինձ լավ չեմ զգում և Մոսկվայից անառողջ եմ վերադարձել: Ստիպված էի երկու շաբաթով առողջարան գնալ, հանգստանալ, բայց դա ինձ այնքան էլ չօգնեց: Այդ վիճակն ինձ խանգարում է նորմալ աշխատելու: Բայց և այնպես, առաջին գործողության շուրջ աշխատանքները կարծես հաջող են ընթանում. հույս ունեմ մանրակերտն ավարտել ժամկետին: Կոստյումների հարցը ավելի դժվար է, գրողը դրանց տանի, բայց ինչ-որ բան կանեն իմ ձեռքի տակ եղած նյութի հիման վրա:

Ինչպե՞ս է Կոնստանտին Սերգենիչի առողջությունը, նա թատրոնի համար աշխատո՞ւմ է:

Ձեզանից ժամանակ չխլեմ: Մրանով ավարտում եմ նամակս...

Ձեր՝ Մ. Սարյան

242. ПАВЛУ РУМЯНЦЕВУ

Эривань, 18 декабря, 1931г.

Павел Иванович!

Получил Вашу последнюю посылку, т. е. либретто 2-го, 3-го, 4-го актов, а также сведения Ваши для второго акта; только не забудьте прислать такие же сведения и для третьего и четвертого актов, они очень необходимы.

Первый акт я уже оформил почти окончательно, в смысле конструкции и бесконечных возможностей для мизансцен, думаю, что Константин Сергеевич¹ и Вы будете довольны. Есть возможность для Кармен и для работниц показаться в окнах и на балконе фабрики, к которой тянутся ветки цветущей акации. Я предлагаю показать Кармен на балконе фабрики, отламывающей ветку цветущей акации, с этой веткой она появляется и в дальнейшем. Хабанеру она может петь и из окна, и с балкона, а также с площадки, выходящей на ули-

16. «Կարմեն» օպերայի համար վաճառողուհու էսքիզ, 1931

цу, причем работницы выходят и с первого, и со второго этажа на улицу. После ареста Кармен уходят за колонны, под открытый балкон кордегардии, но затем она появляется за решеткой окна во втором этаже кордегардии и выходит на случайно находящуюся рядом с окном открытую площадку, от которой по стене спускается вниз оригинальная каменная лестница, по которой может спускаться вниз. А еще лучше спеть с площадки второго этажа, выдвинутой очень удобно вперед.[...]

242. ՊԱՎԵԼ ԱՌԻՄՅԱՆՅԵՎԻՆ

1931, դեկտեմբերի 18, Երևան

Պավել Իվանովիչ:

Ստացա Ձեր վերջին ծանրոցը, այսինքն՝ 2-րդ, 3-րդ և 4-րդ գործողությունների լիբրետոն, նաև՝ Ձեր տեղեկությունները երկրորդ գործողության վերաբերյալ: Միայն չնոռանաք նման տեղեկություններ ուղարկել նաև երրորդ և չորրորդ գործողությունների վերաբերյալ: Դրանք շատ անհրաժեշտ են:

Առաջին գործողությունը ես արդեն ձևավորել եմ գրեթե վերջնականապես, կոնստրուկցիաների և միզանսցենների անվերջ հնարավորությունների իմաստով: Կարծում եմ, որ Կոնստանտին Սերգենիչը և Դուք գոհ կլինեք: Կարմենի և աշխատավորուհիների համար հնարավորություն կա երևալու պատուհաններից և ֆաբրիկայի պատշգամբում, դեպի ուր ձգվում են ծաղկող ակացիայի ճյուղերը: Առաջարկում եմ Կարմենին ցույց տալ ֆաբրիկայի պատշգամբում, ծաղկող ակացիայի ճյուղը կտ-

17. «Կարմեն» օպերայի չեավորումներ, 1931
Երիտասարդ բանվորուհի, Յունիզս

րելիս, այդ ճյուղի հետ նա հետագայում նույնպես երևում է: Նա Խաբաներան կարող է երգել թե՛ պատուհանից և թե՛ պատշգամբից, ինչպես և փողոց դուրս եկող հրապարակից, ընդամեն, աշխատավորուհիները փողոց են դուրս գալիս և՛ առաջին, և՛ երկրորդ հարկերից: Ձերբակալությունից հետո Կարմենին տանում են սյունների հետևը, կորդեգարդիայի բաց պատշգամբը, բայց այնուհետև նա հայտնվում է կորդեգարդիայի երկրորդ հարկի պատուհանի ճաղերի հետևում և դուրս գալիս պատուհանից անսպասելիորեն բացվող հարթակի վրա, որտեղից պատի տակով իջնում է մի յուրօրինակ քարե սանդուղք, որով կարելի է ներքև իջնել: Էլ ավելի լավ կլինի երգել երկրորդ հարկի հարթակից, որը շատ հարմար կերպով առաջ է մղված [...]:

18. Գեղջիական շուրջպար, 1929

1932

243. ЮРИЮ БАХРУШИНУ

1932, 4 января, [Эривань]

Дорогой Юрий Алексеевич,
К двадцатому января буду в Москве.
Вопросы, связанные с “Петушком”, выясним на месте.
Захватчу с собой также то, что я наметил для I акта “Кармен”¹.
Одним словом, все выяснится на месте.
С приветом —
М. Сарьян.

Թարգմանություն

243. ՅՈՒՐԻԻ ԲԱՒԵՐՈՒՇԻՆԻՆ

1932, հունվարի 4, Երևան

Սիրելի Յուրի Ալեքսեևիչ,
Մինչև հունվարի քսանը Մոսկվայում կլինեմ: «Աքլորիկ»-ի հետ կապված հարցերը կպարզենք տեղում:
Ինձ հետ կրերեմ ման այն, ինչ ես նախատեսել եմ «Կարմեն»-ի առաջին գործողության համար¹:
Մի խոսքով՝ ամեն ինչ կպարզվի տեղում:

Ողջույնով՝ Մ. Սարյան

244. ЮРИЮ БАХРУШИНУ

Тифлис, 22 января, 1932 г.

Дорогой Юрий Алексеевич!
По поводу дополнений к декорации II акт[а], II карт[ины] “Золот[ого] петушка” я полагаю, так же как и Вы, что можно сделать боковые прикрытия в тон занавесок темно-синего цвета.
Относительно драпировки у входа в шатер: можно сделать замаскированную дверь по форме и тону окружающих шатер скал.
Я выехал 10 января из Эривани в Москву по делам, но в дороге простудился, и пришлось остаться в Тифлисе (воспаление легких); вез с собой законченный макет I акта “Кармен” и эскизы для II акта.

Я лежу в постели и не могу сказать, когда встану. Если доктор разрешит, я выеду в Москву, в противном случае придется обратно выехать в Эривань.

Адрес мой: Тифлис, улица Энгельса, дом № 37, Георгию Миансаряну для Сарьяна.

С приветом дружеским —

М. Сарьян.

Թարգմանություն

244. ՅՈՒՐԻԻ ԲԱՒԵՐՈՒՇԻՆԻՆ

1932, հունվարի 22, Թիֆլիս

Սիրելի Յուրի Ալեքսեևիչ,

«Ոսկե արլորիկ»-ի 2-րդ գործողության 2-րդ պատկերի դեկորացիաները համալրելու նպատակով ես ենթադրում եմ, ինչպես և Դուք, որ կարելի է կողային ծածկույթներ անել՝ վարագույրի մուգ կապույտ երանգին համապատասխան:

Վրանի մուտքի վարագուրման համար կարելի է սարքել քողարկված դուռ՝ վրանը շրջապատող ժայռերի ձևով և գուներանգներով:

Ես հունվարի 10-ին Երևանից Մոսկվա գնացի գործերով, բայց ճանապարհին մրսեցի և հարկադրված եղա մնալ Թիֆլիսում (թոքերի բոր-

րոքում), հետս քերում էի «Կարմեն»-ի 1-ին գործողության ավարտուն մանրակերտը և 2-րդ գործողության էսքիզները:

Պատկած են անկողնում և չեն կարող ասել, թե երբ ոտքի կելնեն: Երբ բժիշկը թույլ տա, ես Մոսկվա կմեկնեմ, հակառակ դեպքում, ստիպված կլինեմ վերադառնալ Երևան:

Իմ հասցեն՝ Թիֆլիս, Էնգելսի փողոց, տուն 37, Գեորգի Միանսարյանին, Սարյանի համար:

Բարեկամական ողջույններով՝

Մ. Սարյան

245. ЮРИЮ БАХРУШИНУ

Тифлис, 20 февраля, 1932 г.

Сегодня по адресу театра выслал обратно исправленный макетик¹. Все недоразумение вышло из того, что я Вам не объяснил рисунки кулис.

В макете теперь все ясно. Думаю, что такое разрешение вполне удовлетворит Константина Сергеевича и никакого вопроса относительно пирога и разбросанных рядом ватрушек не может быть [...]. Первый ряд кулис, если найдете возможным, сделайте из дихта и несколько рельефно в характере центра, а вторые и третьи ряды можно сделать расписными, их очень легко будет вздернуть кверху. Никакого горизонта не нужно, только задник будет изображать небо голубое, несколько зеленоватое, но не темно-синее.

Вот и все.

Относительно шатра, занавески и падуги — я окрасил [их] в оранжевый цвет с красным и желтым отливом, падугу незначительно изменил, показав немного неба и дерева в верхнем правом углу; при хорошем освещении неба будет очень эффектно.

Относительно кулис (скал) я должен сказать следующее: при желании их можно подать в бока или вытянуть к кругу.

Можно, напр[имер], третьи кулисы приблизить к кругу, а вторые подать в бока, это будет зависеть от Константина Сергеевича, как ему будет удобнее.

Если будете ставить кое-где камни, то форма их должна быть не круглая, а острая кверху.

На днях думаю выехать в Эривань и заняться ремонтом вконец расшатанного здоровья.

Приношу свою искреннюю благодарность всем моим друзьям по театру и шлю Вам всем сердечный привет.

Ваш М. Сарьян.

Թարգմանություն

245. ՅՈՒՐԻ ԲԱԽՐՈՒՇԻՆԻՆ

1932, փետրվարի 20, Թիֆլիս

Այսօր քատրոնի հասցեով ետ ուղարկեցի ուղղած մանրակերտը¹: Ամբողջ խառնաշփոթը նրանից է, որ ես Ձեզ չեմ բացատրել կուլիսների նկարները:

Այժմ մանրակերտում ամեն ինչ պարզ է: Կարծում եմ՝ հարցի այդպիսի լուծումը միանգամայն կբավարարի Կոնստանտին Սերգեևիչին և

19. Ռիմսկի-Կորսակովի «Ոսկե արլորիկ» օպերայի երկրորդ գործողության բեմանկարի էսքիզ, 1930

թխվածքի ու կողքին թափված լոռաբլիթների վերաբերյալ ոչ մի հարց լինել չի կարող [...]:

Եթե հնարավոր համարեք, կուլիսների առաջին շարքը պատրաստեք դիֆտից և ըստ կենտրոնի բնույթի՝ մի քիչ ռելիեֆային, իսկ երկրորդ և երրորդ շարքերը կարելի է անել նկարագարդ, դրանք շատ հեշտ կլիմի վերձգել: Ոչ մի հորիզոն պետք չէ, միայն հետևի բեմավարագույրն է պատկերելու կապույտ, մի քիչ կանաչավուն, քայքայ ոչ մուգ կապույտ երկինքը:

Ահա և ամենը:

Վրանի, վարագույրի և վերնադեկորի մասին. ես դրանք ներկել եմ նարնջագույն, կարմիր և դեղին երանգներով, վերնադեկորն աննշան կերպով փոխել եմ՝ ցույց տալով մի փոքր երկինք և ծառեր՝ վերևի աջ անկյունում: Լավ լուսավորված երկնքի տակ շատ ցայտուն կինչի:

Կուլիսների (ժայռերի) վերաբերյալ պետք է ասեմ, որ ցանկության դեպքում դրանք կարելի է դեպի կողքերը տանել կամ ձգել դեպի կենտրոն:

Կարելի է, օրինակ, երրորդ կուլիսները մոտեցնել շրջանագծին, իսկ երկրորդները տանել դեպի կողքերը, դա կախված է լինելու Կոնստանտին Սերգենիչից, ինչպես իրեն հարմար կլինի:

Եթե որևէ տեղ դնելու եք քարեր, ապա դրանց ձևը պետք է լինի ոչ թե կլոր, այլ սուր և վեր ցցված:

Մտածում եմ օրերս մեկնել Երևան և կարգի բերել քայքայված առողջություս:

Անկեղծ շնորհակալությունս եմ հայտնում թատրոնի իմ բոլոր ընկերներին և հղում Ձեզ սրտագին ողջույն:

Ձեր՝ Մ. Սարյան

246. ЮРИЮ БАХРУШИНУ

Эривань, 7 марта, 1932 г.

Дорогой Юрий Алексеевич!

Из Тифлиса выслал Вам макеты “Зол[отого] петушка”¹.

В настоящее время я в Эривани и занят починкой испорченного здоровья.

Так досадно, что мой приезд в Москву не состоялся, и работа моя по “Кармен” приостановилась², сроки упустил, и от Вас не имею

сведений. Прошу, напишите, в каком положении “Петушок”, удовлетворило ли то, что я сделал, и как поступить с “Кармен”?

Всем сердечный привет.

М. Сарьян.

Թարգմանություն

246. ՅՈՒՐԻ ԲԱԽՐՈՒՇԻՆԻՆ

1932, մարտի 7, Երևան

Միրելի Յուրի Ալեքսեևիչ.

Թիֆլիսից Ձեզ եմ ուղարկել «Ոսկե աքլորիկ»-ի¹ մանրակերտները:

Ներկայումս ես Երևանում եմ և զբաղված եմ քայքայված առողջությանս նորոգմամբ:

Շատ ափսոս, որ Մոսկվա գալս չհաջողվեց: «Կարմեն»-ի գծով իմ աշխատանքը կանգ առավ², ժամկետներն անցան, և Ձեզանից տեղեկություններ չունեմ: Խնդրում եմ, գրեք, ի՞նչ վիճակում է «Աքլորիկը», Ձեզ բավարարե՞լ է իմ արածը, և ինչպե՞ս վարվեմ «Կարմեն»-ի հետ:

Բոլորին սրտագին ողջույն:

Մ. Սարյան

247. РУБЕНУ ДРАМПЯНУ

Эривань, 7 мая, 1932 г.

Дорогой Рубен Григорьевич!

Получил Вашу открытку, благодарю Вас за все хлопоты, которые Вы взяли на себя. Интересно, никакую беседу с Вами не имели в театре Станиславского?

Рубен Григорьевич, какие рисунки Вы повезли из музея? Напишите, что Вы доставили, или чего нет. Вчера я был в музее и увидел только 2 рисунка. Отложил А. Исаакяна и Маари. Почему Вы их не захватили, как обещали? Затем «Ապրե՛ք, երեխեք, քայքայ մեզ պես

20. Գորգեն Մահարու «Մանկություն և պարանկություն» գրքի կազմանկար, 1930

չապրեք» Вы захватили или нет², напишите, или Вы им доставили фото с них? Прошу, сообщите, чтоб я с них дал сделать снимки или рисунки переслал бы им. Они мне надоели. Самое важное то, что мне надо сделать современные рисунки, а я слаб, как черт, хотя возможно, что черти не бывают слабы.

Пишите о Вас.

Ваш М. Сарьян.

Թարգմանություն

247. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

1932, մայիսի 7, Երևան

Միրելի Ռուբեն Գրիգորիչ.

Ստացա Ձեր բացիկը, շնորհակալ եմ Ձեր ստանձնած բոլոր հոգսերի համար: Հետաքրքիր է, Ստանիսլավսկու անվան թատրոնում Ձեզ հետ ոչ մի գրույց չե՞ն ունեցել:

Ռուբեն Գրիգորիչ, Դուք ի՞նչ նկարներ եք տարել քանգարանից¹:

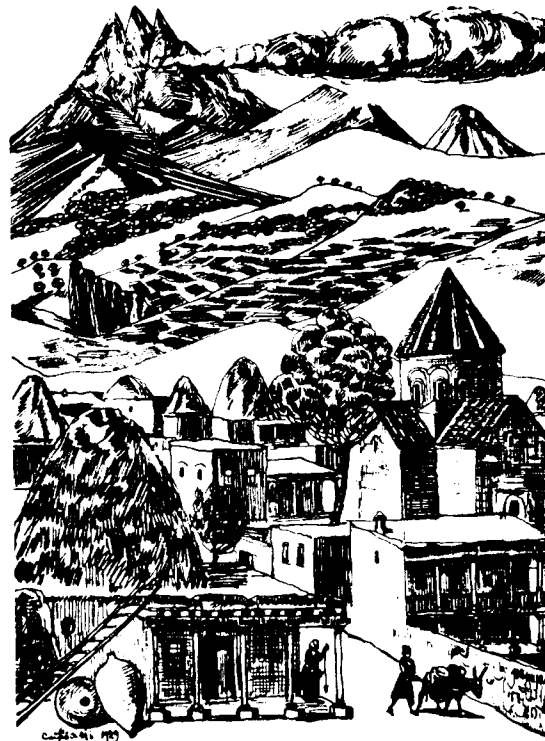
21. «Ապրե՛ք, երեխե՛ք, բայց մեզ պես չապրե՛ք», 1929

Գրեք, ի՞նչն եք Դուք տեղ հասցրել և ինչը՝ ոչ: Երեկ ես եղա քանգարանում և տեսա միայն 2 գծանկար: Առանձնացրի Ավ. Իսահակյանն ու Մահարին: Ինչո՞ւ դրանք չեք վերցրել, ինչպես խոստացել էիք: Հետո՝ «Ապրե՛ք, երեխե՛ք, բայց մեզ պես չապրե՛ք», վերցրե՞լ եք, թե՞ ոչ², գրեք:

Գուցե դուք տվե՞լ եք դրանց լուսանկարները: Խնդրում եմ, հայտնեք, որպեսզի կամ լուսանկարները հանել տամ, կամ գծանկարներն ուղարկեմ իրենց: Նրանք ինձ ձանձրացրել են: Ամենակարևորն այն է, որ ես պիտի անեմ ժամանակակից գծանկարներ, այնինչ թույլ եմ սատանայի պես, թեև, հնարավոր է, սատանաները թույլ չեն լինում:

Գրեցեք Ձեր մասին:

Ձեր՝ Մ. Սարյան

22. Հայկական գյուղ, 1929

1933

248. СААКУ ТЕР-ГАБРИЕЛЯНУ

Эривань, 22 февраля, 1933 г.

Дорогой Саак,

После того как мы с Александром Ивановичем¹ вчера навестили тебя, я потерял покой. Меня крайне взволновало мучительное беспокойство, охватившее нашего гениального архитектора.

Зная, как ты занят, и что связаться с тобой по телефону трудно, я решил написать тебе несколько строк, тем более что выразить свою главную мысль в письме мне будет легче, чем устно.

Нет нужды доказывать, что проект Александра Таманяна, добросовестно разработанный в течение нескольких лет, является, в чем я глубоко убежден, шедевром архитектуры². И его опасения насчет того, что будут строить не так, как нужно, вполне естественны и основаны на том, что под предлогом снижения стоимости строительства и ускорения его темпов могут быть использованы несовершенная техника и стройматериалы, а это недопустимо при строительстве подобного монументального сооружения. Мне кажется, что никто, кроме самого автора, не сможет построить дешево, быстро и, самое главное, хорошо. А другой, кем бы он ни был, построит хуже и дороже, я в этом ни минуты не сомневаюсь. Вот почему мой гражданский долг велит мне убедительно просить тебя как друга, как представителя нашей власти и руководителя социалистическим строи-

тельством передать техническое руководство строительством Нар[одного] дома Александру Ивановичу.

Дружески жму твою руку.

М. Сарьян.

Թարգմանություն

248. ՄԱՀԱԿ ՏԵՐ-ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆԻՆ

1933, փետրվարի 22, Երևան

Սիրելի Սահակ.

Երեկ Ալեքսանդր Իվանովիչի¹ հետ քեզ այցելելուց հետո հանգիստս կորցրել եմ: Ինձ ծայրաստիճան հուզել է մեր հանճարեղ ճարտարապետին համակած տանջալի անհանգստությունը:

Իմանալով, որ դու զբաղված ես և հեռախոսով դժվար է քեզ հետ կապվել՝ որոշեցի մի քանի տող գրել քեզ, մանավանդ որ հիմնական միտքս ավելի հեշտ կլինի արտահայտել նամակով, քան բանավոր:

Կարիք չկա ապացուցելու, որ Ալեքսանդր Թամանյանի՝ մի քանի տարիների ընթացքում բարեխղճորեն մշակած նախագիծը ճարտարապետության գլուխգործոց է², և դրանում ես խորապես համոզված եմ: Եվ նրա այն երկյուղները, թե կառուցելու են ոչ այնպես, ինչպես պետք է, միանգամայն բնական են և հիմնված են այն բանի վրա, որ շինարարության արժեքի նվազեցման և ժամկետների արագացման պատրվակի տակ կարող են օգտագործել ոչ կատարյալ տեխնիկա ու շինանյութեր, իսկ դա անթույլատրելի է մնան մոնումենտալ շինարարության դեպքում: Ինձ թվում է՝ հեղինակից բացի ուրիշ ոչ ոք չի կարող կառուցել ավելի էժան, ավելի

23. Ալեքսանդր Թամանյան, 1929

արագ և, որ ամենագլխավորն է, ավելի լավ: Իսկ ուրիշը, ով էլ լինի, կկառուցի ավելի վատ, ավելի թանկ, և ես դրանում ոչ մի բան չեմ կասկածում: Ահա թե ինչու քաղաքացիական պարտքս հրամայում է ինձ թախանձագին խնդրել Ձեզ, որպես բարեկամի, որպես մեր իշխանության ներկայացուցչի և սոցիալիստական շինարարության ղեկավարի, Ժողովրդական տան շինարարության տեխնիկական ղեկավարությունը հանձնել Ալեքսանդր Իվանովիչին:

Բարեկամաբար սեղմում եմ ձեռքը:

Մ. Սարյան

249. РУБЕНУ ДРАМПЯНУ

Железноводск, 8 июля, 1933 г.

Дорогой Рубен Григорьевич!

Я в Москве пробыл всего семь дней, можно сказать — не был. Был у Есяна, дал ему письма, так и не смог зайти к нему узнать результаты, я ведь попал как раз в разгар устройства выставок¹, и увидеть было трудно кого нужно.

Веши музейные находятся в Гознаке; дела монографии², по-моему, зависят в большей степени от Абова, который является сейчас новым редактором. Я к этому делу начал относиться пессимистически.

Выставки видел. Хорошо организована выставка РВС, легко смотрится, а выставка за 15 лет напоминает лавочку.

Выпишите каталоги иллюстрированные. Есть общие, заключающие в себе живопись, скульпт[уру] и графику, и отдельные. Для музея, вероятно, нужно и то, и другое.

24. Լեռնարշավ, 1932

В начале августа буду в Эривани; если напишете об эриванских новостях, буду благодарен.

Адрес: Железноводск, санаторий № 6 имени Крупской, худ[ожнику] Сарьяну.

Привет Вам, Ахику и Карену³.

Ваш М. Сарьян.

Թարգմանություն

249. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

1933, հուլիսի 8, Ժելեզնովոդսկ

Միրելի Ռուբեն Գրիգորևիչ:

Ես Մոսկվայում եղա ընդամենը յոթ օր. կարելի է ասել՝ չեղա: Տեսա Եսայանին, նամակներ տվի նրան, բայց չկարողացա արդյունքներն իմանալ, չէ՞ որ ցուցահանդեսներ¹ կազմակերպելու ամենաբուռն օրերն էին, և որևէ մեկին տեսնելը դժվար էր:

Թանգարանային իրերը գտնվում են Гознак-ում, մենագրության գործերը², իմ կարծիքով, մեծապես կախված են Արովից, որն այժմ նոր խմբագիրն է: Ես այդ գործին հոռետեսորեն եմ սկսել վերաբերվել:

Ցուցահանդեսները տեսա: Լավ է կազմակերպված РВС-ի ցուցահանդեսը, թեթև է նայվում, իսկ «15 տարի» ցուցահանդեսը կրպակ է հիշեցնում:

Դուրս գրեք նկարազարդ կատալոգներ: Կան ընդհանուր կատալոգներ, որոնք գեղանկարչություն, քանդակ, գրաֆիկա են պարունակում, կան նաև առանձին կատալոգներ: Թանգարանի համար, հավանաբար, պետք է թե՛ մեկը, թե՛ մյուսը:

Օգոստոսի սկզբին Երևանում կլինեն: Երևանյան նորությունների մասին եթե գրեք, շնորհակալ կլինեմ:

Հասցե՝ Ժելեզնովոդսկ, Կրուպսկայայի անվան թիվ 6 առողջարան, նկարիչ Սարյանին:

Ողջույն ձեզ, Ախիկին և Կարենին³:

Ձեր՝ Մ. Սարյան

25. Դեպի առաջ, 1932

1934

250. ԿԱՐԵՆ ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆԻՆ

1934, հունվարի 10 [Երևան]

Միրելի Կարեն.

Ուղիղ մի ամիս առաջ դու ինձ գրել էիր նամակ՝ հետաքրքրվելով Չարենցի գրքի վիճակով¹: Ես իսկույն չպատասխանեցի, չուզեմալով ասեկոսեների հիման վրա քեզ նամակ գրել: Նորերս միայն տեսա Չարենցին, նա ասաց, որ գրքի վիճակը կորոշվի Մոսկվայում:

Ինչ վերաբերում է Անդրկովկասին՝ Թիֆլիսը դեմ է եղել միայն «Ինտերմեդիային»²: Վերջ ի վերջո, իմ կարծիքով, ամենաթույլ գործերից այդ գրքի մեջ «Ինտերմեդիան» է:

Մեզանում այս ձմեռ այնքան էլ ցուրտ չէ, ջերմությունը 2-8-ի սահմաններում, սառնամանիք չէ, ինչպես այստեղ ասում են՝ «աղքատի ձմեռ է»:

Ջերմագին բարևներս քո սուրբ ընտանիքին և քեզ մերոնցից և ինձնից:

Քո՝ Մարտիրոս

Հ.Գ. Իսկ այն մարդուն (Ռ-ումյանցեին) երևի հանձնեցիր գրքերը: Մ.

26. Ե. Չարենցի փանը: Չախից աջ՝ Մ. Մազմանյան, Մ. Մարյան, Ե. Չարենց, Ի. Չարենց, Երևան, 1935

251. АЛЕКСАНДРУ ГАТОВУ

Эривань, 22 января, 1934 г.

Дорогой Александр Борисович!

Простите, что так поздно пришлось выслать Вам фотоснимки с Вашего портрета¹. Меня подвел фотограф, который недавно только принес их. Если Вы пожелаете иметь еще, то напишите, я закажу фотографу, он Вам вышлет сколько Вам угодно. Рисунок — экспромт, сделанный между разговором, — получился не такой уж плохой, и, когда я на него гляжу, он что-то мне говорит или хочет сказать, но расстояние в несколько тысяч километров мешает этому. Надеюсь, у Вас найдется несколько минут, конечно ценных, черкнуть, как Вы там поживаете.

Я уже работаю, горю желанием сделать лучше, чтоб черту нос свернуть.

Через месяц мы думаем ликвидировать зиму, несмотря на то, что у нас она в этом году не суровая, ровная, здоровая и бодрая.

С дружеским приветом —

Ваш М. Сарьян.

Թարգմանություն

251. ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ԳԱՏՈՎԻՆ

1934, հունվարի 22, Երևան

Միրելի Ալեքսանդր Բորիսովիչ:

Ներեցեք, որ ստիպված եմ այսքան ուշ ուղարկել Ձեր դիմանկարի լուսանկարները¹: Ինձ անհարմար կացության մեջ դրեց լուսանկարիչը, որը միայն վերջերս բերեց դրանք: Եթե կցանկանաք էլի ունենալ, գրեցեք, ես լուսանկարչին կպատվիրեմ, նա Ձեզ կուղարկի որքան որ ուզեք: Այս նկարը էքսպրտմտ է՝ գրույցի արանքում արված, բայց այնքան էլ վատ չի դուրս եկել, և երբ նայում եմ նկարին, նա ինչ-որ բան է ասում կամ ուզում է ասել, բայց մի քանի հազար կիլոմետրի տարածությունը դրան խանգարում է: Հույս ունեմ՝ մի քանի րոպե ժամանակ կգտնեք գրելու, թե ինչպես եք այնտեղ ապրում:

Ես արդեն աշխատում եմ՝ բռնկված ավելի լավ անելու ցանկությամբ, որպեսզի սատանայի քիթը տրորեմ:

Մտադիր եմք մեկ ամսից վերացնել ձմեռը՝ չնայած այս տարի այն խստաշունչ չէ, համաչափ է, առույգ և առողջ:

Բարեկամական ողջույնով՝

Ձեր՝ Մ. Մարյան

252. АЛЕКСАНДРУ ЧАЧИКОВУ

Эривань, 20 февраля, 1934 г.

Уважаемый Александр Михайлович!

Сегодня выслал по адресу “Московск[ого] тов[арищества] Писателей”¹ на имя Евлянова все рисунки для Вашей книги².

Мне кажется, Ваша 2-я книга будет иметь другой вид, — я работой своей доволен. Напишите, согласны ли Вы со мной, и какое на Вас произвело впечатление?³

Рисунки, по моему расчету, должны быть получены вместе с этим письмом приблизительно числа 26-27 февраля. Прошу Вас, сообщите об этом Евлянову. Надеюсь, на этот раз он получит, ибо я адресовал так: Москва 9, Б. Гнездииковск[ий], д. 10, Издательство “Московское Тов[арищество] Писателей”, т. Евлянову.

Надеюсь, Вы уже сообщили о моих условиях относительно возвращения мне рисунков обратно после использования их издательством, а также о гонораре, ибо деньги мне, как и всем, весьма нужны.

С дружеским приветом —

М. Сарьян.

Թարգմանություն

252. ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՉԱՉԻԿՈՎԻՆ

1934, փետրվարի 20, Երևան

Հարգելի Ալեքսանդր Միխայլովիչ:

Այսօր «Մոսկովյան գրողների ընկերության»¹ հասցեով, Եվլյանովի անունով ուղարկեցի բոլոր նկարները Ձեր գրքի համար²:

Ինձ թվում է՝ Ձեր երկրորդ գիրքն ուրիշ տեսք է ունենալու, ես իմ աշխատանքից գոհ եմ: Գրեք, համաձայն եք արդյոք ինձ հետ, և Ձեզ վրա ինչպիսի³ տպավորություն է թողել:

Նկարները, ըստ իմ հաշվարկների, այս մամակի հետ պետք է ստանաք մոտավորապես փետրվարի 26-27-ին: Խնդրում եմ, այդ մասին հայտնեք Եվլյանովին: Հույս ունեմ՝ այս անգամ նա կստանա, քանի որ ես այսպես եմ հասցես գրել՝ Մոսկվա 9, Բ.Գնեզդնիկովսկի, տուն 10, «Մոսկովյան գրողների ընկերություն», ընկ. Եվլյանովին:

Հույս ունեմ, Դուք արդեն հայտնել եք հրատարակչության կողմից այդ նկարներն օգտագործելուց հետո ինձ վերադարձնելու պայմանի, ինչպես և հոնորարի մասին, քանի որ ինձ, ինչպես բոլորին, հույժ փող է պետք:

Բարեկամական ողջույններով՝

Մ. Մարյան

253. АЛЕКСАНДРУ ГАТОВУ

Эривань, 4 марта, 1934 г.

Уважаемый Александр Борисович!

Прежде всего Вам большое спасибо за присланные журналы “Огонек” и за статью¹. Буду стараться оправдать себя как художни-

27. Մոսկվա, 1934

ка прежде всего, независимо от того, где я живу. Надо стремиться к вершине человеческого искусства.

Александр Борисович, я надеюсь, Вы мне презентуете книжку Ваших произведений. Я же в свою очередь, конечно, ни в коем случае [не] в порядке обмена, а в память наших встреч и собеседований, — рисунок, который сделал с Вас².

Я побеспокоил Валерия Яковлевича³, написал ему относительно жилплощади для меня в Москве. Это вопрос для меня первостепеннейшей важности, коль скоро я хочу перекинуться [со] своими работами в Москву. Надеюсь, Вы тоже молвите словечко. Дружески жму Вашу руку,

М. Сарьян

P.S.: в Эривани зима продолжается, идет снег, мороз 5 гр[адусов].

Թարգմանություն

253. ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ԳԱՏՈՎԻՆ

1934, մարտի 4, Երևան

Հարգելի Ալեքսանդր Բորիսովիչ.

Ամենից առաջ շատ շնորհակալ եմ Ձեր ուղարկած «Օգոնյոկ» հանդեսների և հոդվածի համար¹: Կաշխատեմ արդարացնել ինձ ամենից առաջ որպես նկարչի, անկախ այն բանից, թե որտեղ եմ ապրում: Պետք է ձգտել արվեստի համամարդկային բարձունքներին:

Ալեքսանդր Բորիսովիչ, ես հույս ունեմ, որ Դուք ինձ կնվիրեք Ձեր ստեղծագործությունների գիրքը: Ես էլ իմ հերթին, ոչ թե փոխանակման կարգով, այլ ի հիշատակ մեր հանդիպումների ու զրույցների, կնվիրեմ Ձեր դիմանկարը²:

Ես անհանգստացրել եմ Վալերի Յակովլևիչին³, դիմել եմ նրան Մոսկվայում ինձ համար բնակարան գտնելու խնդրանքով: Դա առաջնակարգ կարևորության հարց է, բանի որ ուզում եմ իմ աշխատանքներով տեղափոխվել Մոսկվա: Հույս ունեմ՝ Դուք նույնպես մի երկու խոսք կատեք:

Բարեկամաբար սեղմում եմ Ձեր ձեռքը՝

Մ. Սարյան

Հ.Գ. Երևանում ձմեռը շարունակվում է, ձյուն է գալիս, 5 աստիճան սառնամանիք է:

254. АЛЕКСАНДРУ ЧАЧИКОВУ

Эривань, 14 апреля, 1934 г.

Глубокоуважаемый Александр Михайлович!

Спасибо Вам за хлопоты. Моя жена с сыном выезжают 16-го в Москву. Надеюсь, в случае нужды, Вы им поможете в вопросе получения денег как у Вас, так и в ГИХЛ-е.

Замечательному Николаю Георгиевичу¹ мой сердечнейший привет, я по нему соскучился; скажите ему, что я готов работать. Кстати, взял ли он в Федерации писател[ей]² суперобложку Чаренца³, о чем я ему в свое время писал.

С дружеск[им] приветом —

Ваш М. Сарьян

254. ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՉԱՉԻԿՈՎԻՆ

1934, ապրիլի 14, Երևան

Մեծարգո Ալեքսանդր Միխայլովիչ.

Շնորհակալություն Ձեր ջանքերի համար: Կինս և տղաս անսի 16-ին մեկնում են Մոսկվա: Հույս ունեն, կարիքի դեպքում, Դուք նրանց կօգնեք փող ստանալու գործում ինչպես Ձեզ մոտ, այնպես էլ ГИХЛ-ում:

Հրաշալի Նիկոլայ Գեորգիևիչին¹ իմ սրտագին ողջույնը: Ես նրան կարոտել եմ: Ասացեք նրան, որ ես պատրաստ եմ աշխատելու: Ի դեպ, նա Գրողների ֆեդերացիայից² վերցրե՞լ է արդյոք Չարենցի սուպերշապիկը³, որի մասին ես նրան ժամանակին գրել էի:

Բարեկամական ողջույններով՝

Ձեր՝ Մ. Սարյան

255. АЛЕКСАНДРУ ГАТОВУ

Эривань, 14 апреля, 1934 г.

Глубокоуважаемый Александр Борисович!

16 апреля в Москву выезжают Люси Лазаревна с сыном. Валерий Яковлевич¹ любезно согласился приютить их в Нескучном². Люси Лазаревна привезет с собою Ваш рисунок: ввиду их приезда, я не выслал по почте, боялся, что затеряется.

Здесь цветут абрикосы и персики. Весна в цвету — это очень красиво. Меня наделили книжными иллюстрациями³. Я делаю их нехотя, жажда станкового размаха, все вот-вот собираюсь сделать назло хорошие вещи.

С дружеским приветом —

М. Сарьян.

28. Ե. Չարենցի «Երկիր Նաիրի» գրքի կազմաշապիկի դրվագ, 1933

255. ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ԳԱՏՈՎԻՆ

1934, ապրիլի 14, Երևան

Մեծարգո Ալեքսանդր Բորիսովիչ.

Ապրիլի 16-ին Մոսկվա է մեկնում Լյուսյա Լազարևնան՝ տղայիս հետ: Վալերի Յակովլևիչը¹ սիրալիբ համաձայնել է նրանց ապաստանել Նեսկուչնոյում²: Լյուսի Լազարևնան իր հետ կրեթի Ձեր նկարը: Քանի որ նրանք գալիս են, ես փոստով չուղարկեցի, վախեցա, որ կկորչի:

Այստեղ ծաղկում են դեղձն ու ծիրանը: Գարունը փթթում է, շատ գեղեցիկ է: Ինձ բեռնել են գրքի նկարազարդումներով³: Ես դրանք դժկամությամբ եմ անում, հաստոցային թափի ծարավ կա մեջս, և ահա-ահա, ի հեճուկս, կսկսեմ լավ բաներ անել:

Բարեկամական ողջույնով՝

Մ. Սարյան

29. Ե. Չարենցի «Երկիր Նաիրի» գրքի նկարազարդումներից, 1933

256. В ПРАВЛЕНИЕ СОЮЗА СОВ[ЕТСКИХ]
ХУД[ОЖНИКОВ] АРМЕНИИ
ТОВ. МГЕРУ АБЕГЯНУ И СМБАТУ САРКИСЯНУ

Москва, 24 апреля 1934 г.

Дом художников Союз должен взять.

Необходимо организовать приемочную комиссию, в которой был бы обязательно юрисконсульт для оформления вообще юридической стороны. Затем — архитектор или техник-строитель, чтоб зафиксировать все недочеты здания, чтоб в будущем иметь возможность получать кредиты на приведение этого “карвансарая” в приличный вид с удобствами.

При выдаче членских книжек должны быть представлены 2 фотокарточки, одна наклеивается в книжку, а вторая — на личную карточку. При получении книжек должны расписываться в общем списке. Членский взнос вступительный — 10 руб.

Членский взнос годовой единовременный — 12 руб.

Салон — производственно-кооперативная организация, он должен существовать самостоятельно при Комитете по делам искусств¹, наше дело только следить за его художеств[енным] качеством.

Необходимо иметь список всех членов Союза на одном месте, в алфавитном порядке, с точным адресом и, если есть, то номер телефона.

Я с собой привезу план работ МОССХ-а, общий и по секторам, на основании которых мы будем строить наш план сообразно нашим условиям.

Я отсюда выеду 4-5 мая.

С товарищеским приветом, М. Сарьян.

Гюрджяну² сообщите, что его просьбу выполнил я.

Թարգմանություն

256. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՆԿԱՐԻՉՆԵՐԻ
ՄԻՈՒԹՅԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԸՆԿ. ՄՀԵՐ ԱԲԵԴՅԱՆԻՆ ԵՎ ՍՄԲԱՏ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

1934, ապրիլի 24, Մոսկվա

Միությունը պետք է վերցնի նկարիչների տունը: Անհրաժեշտ է կազմել ընդունման հանձնաժողով, որն անպայման պիտի ունենա խորհրդատու իրավաբան՝ ընդհանրապես, իրավական կողմը ձևակերպելու համար: Այնուհետև՝ ճարտարապետ կամ շինարար տեխնիկ՝ շենքի բոլոր թերությունները հաշվառելու համար, որպեսզի հետագայում հնարավորություն ունենանք կրեդիտներ ստանալու և տեսքի բերելու այդ «քարվանսարայը»՝ իր հարմարություններով:

Անդամության գրքույկներ ստանալու համար պետք է ներկայացնել 2 լուսանկար. մեկը փակցվում է գրքույկի մեջ, մյուսը՝ անձնական քարտի վրա: Գրքույկն ստանալու ժամանակ պետք է ստորագրել ընդհանուր ցուցակի մեջ. անդամագրվելիս մուտքի վճարը 10 ռուբլի: Տարեկան անդամավճարը՝ միանվագ 12 ռուբլի:

Սալոնը կոոպերատիվ-արտադրական կազմակերպություն է. այն պետք է գործի ինքնուրույն՝ Արվեստի գործերի կոմիտեին¹ առընթեր, մենք պետք է միայն հետևենք նրա աշխատանքի գեղարվեստական որակին: Անհրաժեշտ է մեկտեղ ունենալ միության բոլոր անդամների ցուցակը՝ լրացված այբբենական կարգով, ճշգրիտ հասցեներով և, եթե կան, հեռախոսահամարներով:

Ես հետս կբերեմ ՄՕՍՍՄ-ի աշխատանքների ծրագիրը՝ ընդհանուրը և ըստ սեկտորների, որի հիման վրա, մեր պայմաններից ելնելով, մենք կստեղծենք մեր ծրագիրը:

Ես այստեղից կմեկնեմ մայիսի 4-5-ին:

Ընկերական ողջույններով՝ Մ. Սարյան

Գյուրջյանին² հայտնեցեք, որ ես իր խնդրանքը կատարել եմ:

1934, մայիսի 17 [Երևան]

Միրելի Լուսիկ ջան.

Քեզ ուղարկած գրությունը՝ իմ կողմից ուղղված БУДНОВ*-ին սենյակի վերաբերյալ¹, այդ գրությունը երևի արդեն ստացած կլինես, մյուսը արդեն կախված է քեզանից: Դու շատ խելոք բան ես մտածել օրագիր (ДНЕВНИК) պահելու մասին, միանգամայն կուլտուրական է քո այդ որոշումը, բայց վախենում եմ, որ դու այդ խելոք որոշումը ծուլանաս և չիրագործես²: Իսկապես, դա շատ անհրաժեշտ բան է: Ես էլ չունեմ այդ լավ սովորությունը³, որ ուրիշներն ունեն:

30. Ֆիրդուսու «Ռուսական և Սոխրաբ» պոեմի կազմաշապիկի դրվագ, 1934

ես լրիվ կերպով կկարողանամ իմ պլանը կատարել և ասպարեզ գալ պարզ երեսով, քանի որ իմ գործունեությանս 35 տարին կլրանա, իհարկե, ոչ մի դեպքում հորեյանական բանի չեմ համաձայնվի: Պետք է հավաքել հին աշխատանքները, թեկուզ խորհրդային շրջանի գործերը, և

Լուսիկ ջան, դու գրում ես, որ մոնոգրաֆիայի վերաբերյալ ուզում ես ամեն բան անել, որ գլուխ գա, պետք է ասել, որ բավական ժամանակ անցավ, այնպես որ պետք է աշխատանքների ցուցակը լրացնել և հողված գրողներն էլ երևի կուզենան որոշ բաներ վերանայել և փոխել, կամ լրացնել որոշ բաներ⁴: Всекохудожник-ը ինձ գրել էր և հարց էր տալիս, որ այս տարվա վերջը իմ անհատական ցուցահանդեսը կազմել 1934-35, այսինքն՝ 34-ի վերջը և 35-ի սկիզբը՝ հոկտեմբեր-հունվար երևի⁵: Ես նրանց պատասխանեցի, որ ես այդ ժամկետին չեմ կարողանա իրագործել իմ պլանները, խնդրեցի հետաձգել եկող տարվա՝ 1935-ի վերջը: Այն ժամանակ

31. «Քաջ Նազար» հեքիաթի նկարազարդում, 1936

նոր աշխատանքները, այն ժամանակ հետաքրքրական ԾԿԵՏ* կլինի և, իհարկե, մեկը ինձ պետք է օգնի, ես չեմ կարողանա մենակ բան անել: Առայժմ գլուխս կապել եմ, ուրեմն, «Քաջ Նազարով»՝ իլյուստրացիաներով, Ֆիրդուսին⁶ վերջացրել եմ, ուրիշ իլյուստրացիաներ պետք է ամեն դասագրքի համար՝ 5 հատ, հիմար բաներից հրաժարվել չեմ կարողանում, թույլ մարդ եմ, ինձ շրջապատողներն էլ ինձ նման անպետք են այդ գործում:

Հույս ունեի, որ Իվան Սերգենիչը կօգնի, բայց նա էլ եղ Հայսան-տեխշինի հաշիվները ոչ մի կերպ չի կարողանում վերջացնել: Ասեցի, որ իրա թոշակի հարցը մի կերպ կազմակերպի, բայց առանց ինձ երևի ոչինչ չի կարողանում անել: Եթե նա ազատ լիներ, կարող էր ինձ շատ օգնել, քանի որ ցուցահանդեսի համար պատրաստվելը վճռական նշանակություն ունի ինձ համար, և ինչքան ազատ լինեմ, այնքան լավ: Ես որ սկսում եմ նկարել, իսկույն գգում եմ, որ թեև կարող եմ լավ բաներ տալ, բայց պետք է ամեն օր կանոնավոր աշխատել, Լուսիկ ջան: Մի բան է ինձ անհանգստացնում՝ դա փողի հարցն է և հիվանդությունը:

Այսօր և առհասարակ մայիսը, այս տարի և մասամբ գարունը մեզ մոտ հիասքանչ է, այսպես հարատև գարուն այստեղ չեմ տեսել: Այսօր վիզիտով եկել էր պրոֆեսոր Գաբրիելյանը⁷ մեզ մոտ, այսօր էլ արդեն մեկնում է Բաքու և գալու է փետրվարին 1935 թվի: Իմիջիայլոց, նա նա-

* Բուքնով:

* Հաշվետվություն:

յեց Չարիկին, գտավ, որ առողջ է, տվեց մի քանի խորհուրդներ: Չարիկը ուզում է, որ իրա համար առնեն վելոսիպեդ, խոստացել են: Նրա քննությունները դպրոցի վերջանալու են այս ամսի 28-ին, իսկ երաժշտական տեխնիկումը՝ հունիսի 16-ին:

Չարիկի՝ Մոսկվա գալու հարցը չգիտես ինչպես կլուծվի, չգրեցիք, թե ինչքան փող է պետք, ամսական ինչ ձևով, ինչպես եք ծախսում և այլն:

32. Արշակ Բուրջայանի դիմանկարը, 1925

Եկել է Բաքվից Անահիտը⁸, բայց մեր կողմերը դեռ չի երևացել, այնպես որ նրա մասին ոչինչ չեմ կարող գրել, եկել է նույնպես Թագուհին⁹, մեզ մոտ եղավ մի քանի անգամ:

Թագուհին լավացել է, իրեն լավ է զգում, այստեղից գնալու է Ռոստով:

Ե. Թադևոսյանի էտյուդների ցուցահանդեսը բացվել է¹⁰, լավ է, ինքն էլ այստեղ է, այսօր կարծես մեկնելու է Թիֆլիս: Օպերան բեմադրեց «Չիո-չիո սանը», բավականին հաջող, բոլոր տեսակետից առաջին տեղն են գրավում Դանիելյանը, օրկեստրը՝ Բուդաղյանի շատ նուրբ դեկավարությամբ, լավ է Բուրջայանի աշխատանքը և լավ է գեղարվեստական ձևավորումը նկ[արիչ] Անանյանի: Առ-

հասարակ այս բեմադրությունը, կարելի է ասել, խալտուրային մոնենտներ համարյա չունի: Բարևներ քեզ, Սարիկին ինձանից, Չարիկից և ուրիշներից: Քո Մարտիրոս:

Ի՞նչ ասեց Օդինցովը Սարիկի աչքերի մասին:

258. ԼՈՒՄԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

1934, հունիսի 5 [Երևան]

Միրելի Լուսիկ ջան.

Այսօր միայն վերադարձա Թիֆլիսից, գնացել էինք Թիֆլիս՝ Անդրկովկասյան օլիմպիադայի¹, մայիսի 28-ին դուրս եկանք Երևանից. վե-

րադարձանք 8 օրից հետո: Այսօր միայն ստացա քո բոլոր նամակները և շտապում եմ քեզ պատասխանել, որովհետև շատ կարևոր հարցեր ես շոշափում:

Առաջին հարցը բնակարանն է²: Դու գրում ես, որ Միդլերի հետ գնացել ես *Перельман**-ի մոտ, շատ լավ ես արել, դա, իհարկե, պետք էր անել, դա ավելի լավ է, քան գնալը Լուստոկոլոմի մոտ: Դու գրում ես, որ սեպտեմբերին պատրաստ կլինի բնակելի տունը և հունվարին արվեստանոցները, դա ի՞նչ է նշանակում, երկու բանը իրար հետ կապված են, թե՞ առանձին է:

Լավ ես արել, որ փողը մուծել ես, կամ մեկը, կամ մյուսը կլինի, բայց մի հարց՝ արվեստանոցում կարելի՞ է ապրել: Հետո դու գրում ես, թե մեզ կարող են տալ միայն մի սենյակ, բան չեմ հասկանում, վերջապես, գրիդ պարզ: Եվ հիմա վերցնես նրանց առաջարկած մեկ սենյակը, ուրեմն ուրիշ մարդ է՞լ պետք է լինի այդ երկու կամ երեք սենյականոց բնակարանում: Ինչ կա որ, թող այդպես լինի, միայն պայմանով, որ կարելի լինի փոխադրվել կամ հետո ստանալ արվեստանոց: Համենայն դեպս, արա այնպես, ինչպես որ լավ է:

Եթե այդ միջոցով կարելի է ստանալ սենյակ կամ արվեստանոց, ի՞նչ կարիք կա անհանգստացնել *Буденов***-ին, կարծում եմ, ավելորդ է:

Դժվար գործ ես ձեռնարկել, պետք է համբերատար լինես, գլխավորը՝ չհիվանդանաս և առանց փող չմնաք [...]:

Մոսկվայից Մուշեղը հեռագիր է ստացել, որ Լյովիկը³ դուրս է եկել Երևան ամսի 4-ին [...]:

Չարիկը փոխադրվել է 7-րդ խումբ: Մնում է երաժշտական քննությունները հունիսի 16-ին:

Ինչ վերաբերում է Չարիկի գալուն, խելքս բան չի կտրում, արժի՞ արդյոք նրան գալ Մոսկվա և ծանրաբեռնել քեզ, քանի որ մեր տունը կատարյալ ամառանոց է, այնքան լավ է, շուրջը կանաչ այգիներ և այլն, երբ որ Թիֆլիսից վերադարձա, առանձնապես աչքիս զարնվեց դա [...]:

Վերջապես, քո կարծիքը այդ հարցի վերաբերյալ:

Այս տարի այստեղ էլ լավ է շարունակ, Երևանը ճանաչել չի կարելի, կլինան փոխվել է վերջապես...

* Պերելման:

** Բուքոնով:

Շատ վատ ես արել, որ մինչև հիմա չես բժշկվել, դրա համար, եթե ուզենայիր, իհարկե, ժամանակ կգտնեիր, ավելի լավ է, եթե Չարիկը չգա, և դու ազատ լինես և զբաղվես բժշկությամբ, իսկ Չարիկը այստեղ իրեն գգում է շատ լավ, օդ էլ կա, ջուր էլ կա, հաց էլ կա և գլխավորը՝ արև:

Իհարկե, ոչ մի դեպքում, այս տողերը գրելով քեզ, ես չեմ ուզում ազդել վրադ, որ դու փոխես ծրագիրը սենյակի հարցի վերաբերյալ, Սարիկի և քո սովորելու վերաբերյալ և այլն, դուք երկուսդ էլ պետք է որոշ պլան ունենաք և իրականացնեք դա: Ни в коем случае не расбрасывать[ся]*.

Թիֆլիսում մենք շատ մեծ հաջողություն ունեցանք, առաջին մրցանակ ստացան շատ-շատերը, առաջին հերթին, իհարկե, Շողիկ Մկրտչյանը: Նկարչական ցուցահանդեսին մասնակցում եմ ես ևս, գլխավորապես թանգարանային գործերով, նոր գործ տվել եմ միայն չորս հատ:

[Սարիկ ջան... ինձ Թիֆլիսում մի աղջիկ այդ գրականության վերաբերյալ ասեց, որ վաղ է, թե ինչևէ մտնելու համար պահանջվում է յոթնամյա կրթություն, ոչինչ չես գրում դրա մասին, մայրիկը գրում է, որ դու կարդում ես, ուշադրություն չդարձնելով նրան, որ վատ լուսավորություն է (мигание)]**:

Բոլորիդ բարևներ շատ, շատ բոլորից, ինձանից, Չարիկից համբույրներ [...]:

Մարտիրոս

259. ԱՐԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

1934, օգոստոսի 13 [Թիֆլիս-Մոսկվա]

Սիրելի Արա.

Եղա երկու տեղ՝ թանգարանում և Չակցիկում:

Առաջին տեղում պարզվեց հետևյալը՝ 1. ցուցահանդեսն արդեն փակվել է¹, Ադրբեջանը տարել է իրերը. սպասում եմ մեզ, որ մաքրեն շենքը և ուրիշ ցուցահանդես բաց անեն. 2. Միրզոնը հեռագրել է երկու անգամ, բայց Հայաստանից լուր չկա:

Շտապ կերպով հարկավոր է վերջ տալ այս դրությանը, ուղարկել Կարենին ու Միտիկին, որ բերեն էքսպոնատները: Մակետները հարկավոր է

* Ոչ մի դեպքում չշեղվել:

** Առկայծում:

ուղարկել բոլորը Պետքատրոն, որպեսզի Մաշիկը նորոգի բոլոր կոտրված մասերը. ես նրան գրում եմ առանձին նամակ:

Չակցիկում պարզվեց, որ բոլոր ցուցակներն անցել են Закайком-ից Ցիկ արդեն հաստատված: Հիմա Ցիկ-ում զբաղված են «ուտոչնենիաներով», այսինքն՝ Արշակ Ադամյանը [երաժիշտը]՝ նստած 11 սենյակում, Ցիկ-ի շենքում, սպասում էր, որ Լուսժողկոմատները հայտնեն նրան, թե ո՞վ է Շողիկ Մկրտչյանը, որտեղի՞ց է, ինչպե՞ս է նկարիչ Սարյանի անունը և մյուս նույն տեսակի հիմար բաներ: Ինչ որ վերաբերում է Հայաստանին, ես տվել եմ այդ պատասխանները, գլխավոր խանգարիչը, Ադամյանի խոսքերով, Վրաստանի Լուսժողկոմատն է, որն ինքը չգիտի, թե ումի՞ց է կազմված, ասենք, խնստորների կոլեկտիվը, ո՞ւմ պիտի հանձնեն պրեմիան և այլն: Մինչև բոլորը պարզվի, կանցնի էլի ժամանակ: Հետո պարզվեց, որ Ցիկ-ը պիտի տա միմիայն գրամոտաներ, մյուս բոլորը՝ փողը, պուտյովկաները, կոմանդիրովկաները և ուրիշ ծախսերը, փորձում են դնել հանրապետական Совнарком-ների վրա: Ես բողոքեցի, ասացի, որ տեղերը չեն կազմակերպել Չակոյիմպիադան, այլ Չակցիկը կամ Заковнарком-ը: Ադամյանը խոստացավ խոսել Татулов*-ի հետ, երբ վերադառնա:

Արա, դու պիտի Երևանում դալմադալ բարձրացնես, որ չթողնեն պրեմիաների հարցը տեղի Մովնարկոմների վրա, դրանից ոչինչ չի դուրս գա:

Դե, ց: Նստած եմ արդեն գնացքում, դրանից տողերս շարժվում են այդ ու ձախ: Բարևներ Ժենյային², Հ. Քոչարին, Իգիթին³:

Ըն՝ Մ. Սարյան

260. ԼՈՒՄԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

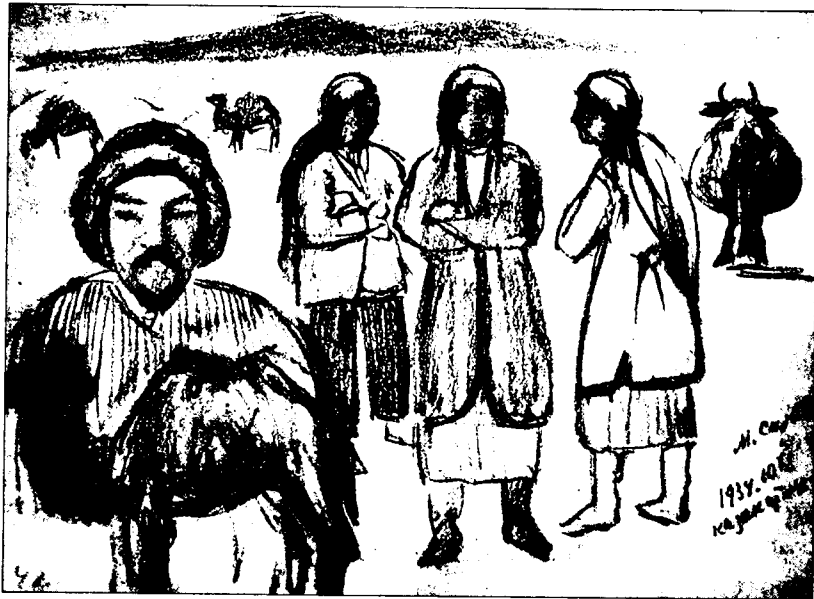
1934, հոկտեմբերի 23, Աշխաբադ

Սիրելի Լուստ ջան.

Ուշացա, այս ամսի վերջերին պետք է արդեն տանը լինեի, բայց հազիվհազ այս ամսի վերջին կկարողանամ գործս վերջացնել և այստեղից դուրս գալ¹: Այստեղից, եթե գնացքը կանոնավոր կերպով գնալու լինի, յոթերորդ օրը կհասնի Մոսկվա:

Մոսկվայում կմնամ երևի մի քանի օր՝ ոչ շատ, քան մի շաբաթ: Եթե

* Թաթուլով:

33. Ղազախստան, 1934

Մարիկը այնտեղից արդեն փախած չլինի և ցանկություն ունենա վերադառնալ մեր մայրաքաղաքը, կվերադառնանք միասին [...]: Այսօր պատվերը հանձնաժողովն ընդունեց, մնացել է նկարել մի հատ պանո², որի համար ինձ վճարում են 4000 ռ., կեսը ստացել են այդ փողից, որ քեզ ուղարկեցի, և մի քիչ թողել են, ուզում են խալիչա-մալիչա առնեն և քեզ համար լավ կտոր տեղական մետաքսից, որ հագնում են այստեղ թուրք-մենուիները:

Ապրում են այստեղ գյուղացու տանը ուրիշ երկու նկարիչների հետ՝ Ռադիսով և Շտերենբերգ: Երեքս տեղավորվել ենք երկու մեծ սենյակների մեջ, վատ չէ, բայց ուրիշ հարմարություններ չունի, [...], բայց մի ամսից հետո ամեն բանի սովորեցինք, էլեկտրական լույսը շատ թույլ է, մեծ մասը չի վառվում, բայց այսօր, թեպետ շատ աղոտ, լույս կա, դրա համար է, որ մտել են և քեզ գրում են մանրամասն նամակ: Վերջապես, ինչպես ասում են, «человек не собака, ко всему привыкает»*.

Պետք է ասեն, որ Թուրքմենիստանը բավականին մեծ երկիր է քար-

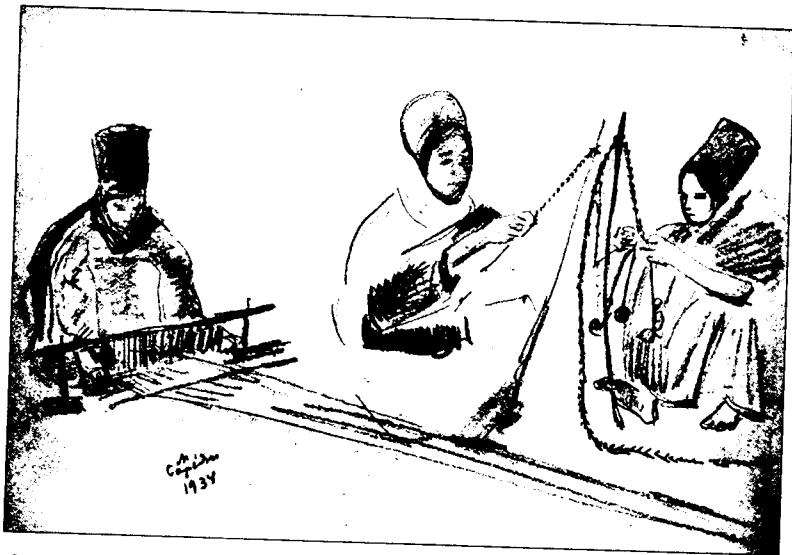
34. Թուրքմեններ, 1934

տեզի վրա և իրականում էլ նույնպես, բայց մեծ մասը նրա անապատ է և ամառի, կյանքը երկրի այն մասերում է, որտեղ որ ջուր կա, արևելյան մասում, որտեղ անցնում է Ամու-Դարյա գետը, դա ամենաառատ մասն է, այնտեղ է գլխավորապես բամբակի դաշտերի մեծ մասը, եթե ոչ բոլորը: Արևմտյան մասում, Կասպից ծովի եզրերում՝ դեպի Պարսկաստանի սահմանները, որտեղ ապրում են թուրքմենների յուրուղ կոչված ցեղերը, նույնպես հարուստ է, [այդ]տեղ մեծ ձկնորսություն կարծես պետք է լինի, և Карабыраз*-ը մեծ արդյունաբերական նշանակություն ունի, որտեղից արտահանում են յոդ և գլաուբերով[յան] աղ: Հետո, երկրի հարավային մասում զարգացած է կենդանաբուծությունը, այստեղ են գտնվում, այսպես կոչված, ախալթեքիսկի ձիաները և, վերջապես՝ հայտնի թուրքմենական խալիները, որոնք կրում են յուր շրջանի անունները: Թուրքմենիստանի մեծ մասը, երկրի կենտրոնը, Կարակում կոչված անապատներն են և, վերջապես, Աշխաբադ կոչված մայրաքաղաքը, որը ստեղծված է պարսիկների և գլխավորապես ռուսների ձեռքով, սա

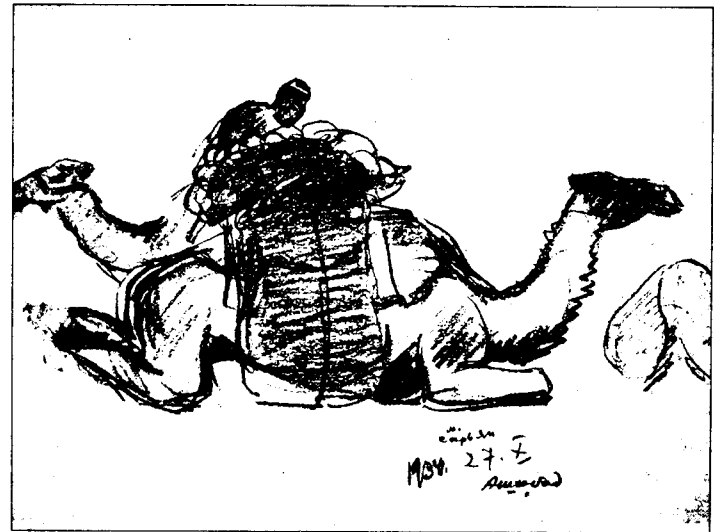
* Կարաբոդազ:

** Պատեր:

* «Մարդը շուն չէ, ամեն բանի սովորում է»:

35. Աշխարհ: Գորգագործուհիներ: Էսքիզ, 1934

36. Աշխարհ, 1934

պատերի քաղաք է (стены)**, տները բոլորը բակերումն են և լավ այգիներ ունեն, տները մի հարկանի են, փողոցների մեծ մասը քարած է, մայքերը ասֆալտած և կողքերին ծառեր տնկած: Եթե այդ միջոցառումները չլինեին, այստեղ անհնարին կլինեին ապրել, քանի որ սարսափելի փոշի է, իհարկե, մեր ամառվա կատաղի հով քամիների փոշին սրա առաջ ոչինչ է:

Իհարկե, Երևանի հետ որոշ նմանություն կա ընդհանուր, Երևանը ավելի մեծ претензия*ներ ունի մեծ քաղաք դառնալու ամեն տեսակետից:

Թուրքմենիստանի ազգաբնակչությունը մեկ միլիոնի չի հասնում: Իսկ Աշխարհը ռուսական քաղաքի տպավորություն է թողնում, ռուս և հայ շատ կա, դարաբաղցիներ են գլխավորապես հայերը:

Թուրքմեններն ապրում են իրենց վրաններում, իսկ շատ տեղերում տներ էլ կան հողից շինած, մեր տների նման հարթ կտուրներով, որոնց կողքին և վրան կա, իմ կարծիքով, դա կենդանի պատկեր է քափառական կյանքից դեպի նստակյաց կյանքը անցնելու:

Թուրքմենները և նրանց կանայք շատ գեղեցիկ են, իհարկե, յուրատեսակ կերպով պետք է հասկանալ դա: Թուրքմեն տղամարդիկ ունեն

* Հավակնություն:

գլխներին հսկա սև փափախներ, թողնում են շատ մոնումենտալ տպավորություն, այնպես որ նրանցից հետո ամբողջ, այսպես կոչված, եվրոպականը բոլորովին ոչինչ է: Կանանց շորերի գույնը քո սիրած գույնն է ВИШНЕВЫЙ*-կարմիր, այնպես որ քեզ համար անպատճառ առնելու են:

Ամենահոյակապն է, իհարկե, ուղտը և նրա կողքին մեզ բոլորիս ծանոթ և բոլորի կողմից սիրված և բոլորի կողմից ատված էշը: Այս երկու աշխատավոր կենդանիները՝ ամենադաժան և ամենասուղ, նեղ պայմաններում աշխատող:

Վերջապես, Լուստ ջան, քնելու ժամը հասել է, պետք է քնենք, որ վաղը նորից գնանք աշխատելու: Այս գործուղումը լավ եղավ, ես համոզվեցի, որ կարող եմ լավ նկարել:

Պետք է շարունակ աշխատել, ամեն օր [...] այդ տեսակետից ինձ պետք է օգնես միշտ, գուցե այս տեսակ ճանապարհորդությունները կատարենք միասին:

Համբուրում եմ քեզ և Ջարիկիս ու Մարիկիս, եթե եկել է:

Բարևները Հովհաննեսին, Մուշեղին և բոլորին՝ մերոնց ու ծանոթներին:

Ըն՝ Մարտիրոս

* Բալի գույն:

261. РУБЕНУ ДРАМПЯНУ

Ашхабад, 27 октября, 1934 г.

Дорогой Рубен Григорьевич!

Я давно написал бы Вам, если бы в этом городе вечерами горело электричество. Днем работаем. Я по договору должен сдать одну картину, три этюда и четыре рисунка¹.

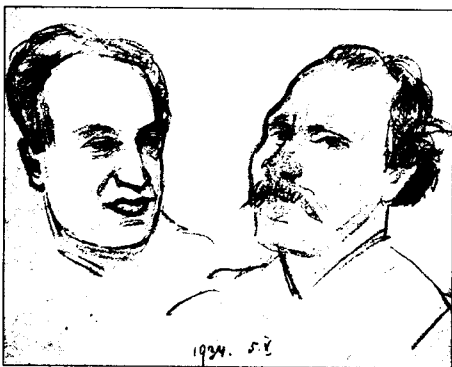
Все задание уже выполнено и принято, сейчас пишу панно величиною 2 x 3 метра. Тема — «Хлопкоуборка»². Рассчитываю через несколько дней закончить и выехать в Москву, отсюда — домой.

Днем в работе хорошо, время проходит очень незаметно и быстро, но зато ночи смертельно скучные, деваться некуда, в этом мрачном городе чувствуешь себя точно в ссылке. Город Ашхабад довольно благоустроенный: сделаны мостовые, улицы обсажены деревьями в виде аллей, во многих местах тротуары асфальтированы; улицы — это сплошные стены, а домики, исключительно одноэтажные, построены во дворах, где имеются хорошие садики. Здесь почва хорошая, родит вкусные вещи, конечно, там, где орошается.

Самое интересное и неотразимое — это сами туркмены, туркменки и с ними верблюды. Это все вместе монументально прекрасно; бесконечно смотришь на это, и никогда не надоедает. Верблюды, туркмены и туркменки, трудно сказать, что из них лучше, — все это замечательно, ритмично, спокойно, но и вместе с тем сурово. Это все дети пустыни, страшной, но вместе с тем чарующей, узорной.

Это застывшее волнуемое[ся] море. Эта пустыня производит потрясающее впечатление.

Живем мы в одной комнате с Штеренбергом Давидом и Радимовым, в одной комнате и работаем. Они тоже написали много этюдов, у Штеренберга есть неплохие работы, а Радимов делает штампованные вещи, конечно, интересны они с какой-то стороны. Здесь компания художников, среди них есть

37. Աշխարհում: Երկրհորհրդ և Ռադիմով, 1934

даровитые, но, в общем, халтурят и тематические вещи делают в два счета, так что для ура-идеологов это весьма хорошо. В общем, неутешительно, но спрос таков, — это кому-то нужно.

Ну, довольно, не стоит писать далее. Панно, я думаю, и у меня получится халтурное, сам материал диктует это, но платят неплохо.

До свидания.

Очень рад и бесконечно счастлив, что приехал сюда и видел все это. Привезу с собой несколько этюдов и рисунки и сделаю кое-что хорошее. Я очень жалею, что захватил мало полотна и красок, пришлось здесь подзанять немного.

Привет нашему Эривану, самому прекрасному, по-своему чудному городу. Много общего с этим городом у Ашхабада. Кстати, здесь очень много русских и армян.

Привет Вам и всем моим друзьям.

Ваш М. Сарьян.

Թարգմանություն

261. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

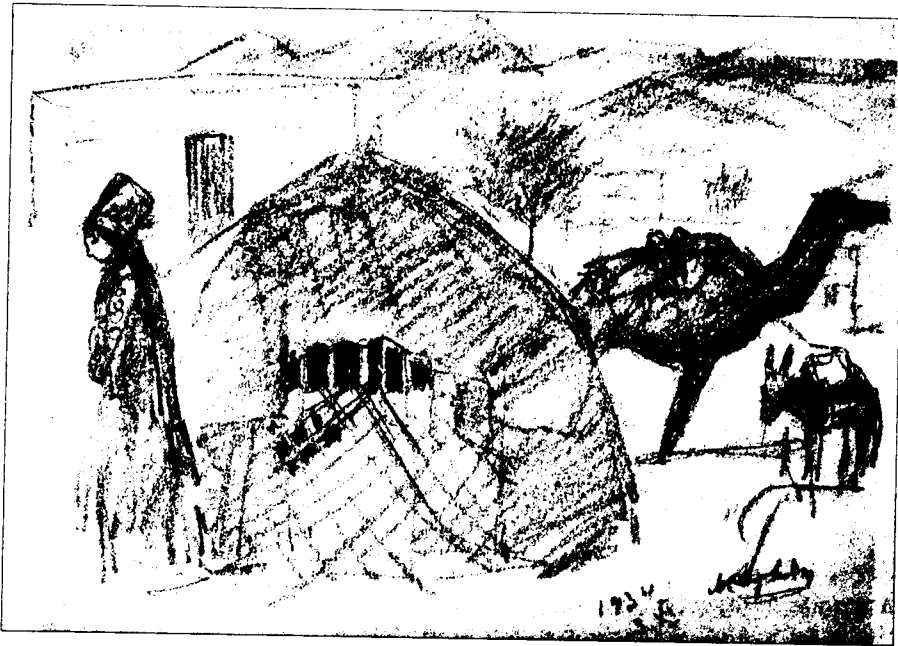
1934, հոկտեմբերի 27, Աշխարհում

Միրելի Ռուբեն Գրիգորիչ:

Ես վաղուց Ձեզ գրած կիսնեի, եթե այս քաղաքում իրիկունները էլեկտրականություն լիներ: Տերեկն աշխատում ենք: Ըստ պայմանագրի՝ ես պետք է հանձնեմ մեկ նկար, երեք էտյուդ և չորս գծանկար¹:

Բոլոր հանձնարարություններն արդեն կատարված են և ընդունված, հիմա մի պահով եմ անում՝ 2 x 3 մետր մեծությամբ: Թեման է՝ «Բամբակահավաքը»²: Հույս ունեմ մի քանի օրից ավարտել և մեկնել Մոսկվա, այնտեղից՝ տուն:

Տերեկը լավ է, աշխատանքի մեջ ժամանակը շատ աննկատ և արագ է անցնում, բայց գիշերները մահու չափ ծանձրալի են, ո՞ր փախչես, այս մռայլ քաղաքում քեզ զգում ես ինչպես աքտորում: Աշխարհում քաղաքը բավական բարեշեն է՝ փողոցներ են շինվել, որոնց երկու կողմերով ծառեր են տնկվել, հիշեցնում են ծառուղիներ, շատ տեղերում մայթերը ասֆալտապատել են: Փողոց ասածն ամբողջապես պատեր են, իսկ տնակները՝ բացառապես միահարկ, կառուցված են բակերում, որտեղ կան լավ

38. Թուրքմենական առյուծ, 1934

39. Գծանկարներ, 1934

այգիներ: Այստեղի հողը լավ է, համեղ բաներ է ծնում, իհարկե, այնտեղ, ուր ոռոգվում է: Ամենահետաքրքիրն ու գրավիչը իրենք՝ թուրքմեններն են, թուրքմենուհիներն ու իրենց ուղտերը: Այդ ամենը միասին մոնումենտալ գեղեցիկ է: Անվերջ նայում ես ու երբեք չես հոգնում: Ուղտեր, թուրքմեններ ու թուրքմենուհիներ՝ դժվար է ասել, թե նրանցից որն է ավելի լավը, այս ամենը հիանալի է, ուրբանիկ է, հանգիստ է, բայց, դրա հետ մեկտեղ՝ նաև խստաշունչ: Նրանք բոլորն անապատի զավակներ են, ահավոր անապատի, որը միաժամանակ թովիչ է, նախշազարդ: Դա մի հուզախոռվ, քարացած ծով է: Ցնցող տպավորություն է թողնում:

Մենք՝ Շտերենբերգ Դավիթի և Ռադիմովի հետ ապրում ենք մի սենյակում: Այդ սենյակում էլ աշխատում ենք: Նրանք նույնպես շատ էտյուդներ են արել, Շտերենբերգը լավ գործեր ունի, իսկ Ռադիմովը շտամպած բաներ է անում, որոնք, իհարկե, ինչ-որ առումով հետաքրքիր են:

Այստեղ նկարիչների ընկերակցություն է, նրանց մեջ կան շնորհալիներ, բայց, ընդհանուր առմամբ, խալտուրա են անում և հապճեպ, թեմատիկ նկարներ նկարում, այնպես որ դա շատ լավ է ուռա-գաղափարա-

խոսների համար: Կարճ ասած՝ գոհացուցիչ չէ, բայց, ինչ արած, պահանջարկն է այդպիսին և դա ինչ-որ մեկին պետք է:

Դե, հերիք եղավ, էլ միտք չունի գրելը: Ես կարծում եմ, իմ պանոն նույնպես կլինի խալտուրային, ինքը նյութն է այդպես թելադրում, բայց վատ չեն վարձատրում:

Ցտեսություն:

Շատ ուրախ եմ և անվերջ երջանիկ, որ եկել եմ այստեղ և տեսել այս ամենը: Ինձ հետ կբերեմ մի քանի էտյուդներ ու նկարներ և ինչ-որ լավ բան կանեն: Շատ եմ ափսոսում, որ հետո քիչ ներկեր ու կտավ եմ վերցրել, ստիպված էի այստեղ մի քիչ պարտք անել:

Ողջույն մեր Երևանին, ամենագեղեցիկ, ինքնատիպ, հրաշալի քաղաքին: Մեր քաղաքի ու Աշխաբադի միջև շատ ընդհանրություններ կան: Ի դեպ, այստեղ ռուսներն ու հայերը շատ են:

Ողջույն Ձեզ և իմ բոլոր ընկերներին:

Չեր՝ Մ. Մարյան

1934, նոյեմբերի 1, Աշխաբադ

Միրելի Լուսիկ ջան.

Վաղը վերջացնում եմ պանոն¹ և երկու-երեք օրից այստեղից արդեն դուրս կգամ դեպի Մոսկով:

Սա թող լինի իմ վերջին նամակը Աշխաբադից, փող ստանալուն պես բեզ կփոխադրեմ:

Այստեղ եղանակները հրաշալի են, աշունը շատ է հիշեցնում մեր աշունը [...]:

Արդեն ձանձրացել եմ: Ուզում եմ դուրս գալ: Այստեղ կա նկարիչ Բեգլյարով, նրա մոտ երկու անգամ եղա ճաշի, շատ լավ ընտանիք է, ինձ զգում էի Երևանում, լավ փլավ ունեին ճուտով:

Ըն՝ Մարտիրոս

263. ЛУСИК САРЬЯН

Ашхабад-Москва, 9-12 ноября, 1934 г.

Дорогая Лусанна!

Я так захотел тебя назвать сейчас, подъезжая к станции Камышибаш. Это недалеко от Аральского моря; скоро должны проезжать мимо северного хвоста этого моря-озера, заброшенного в степи и песках Азии. Кругом станции — пустыни; я бы назвал их так, потому что всюду специфическая растительность в виде мелких кустиков, раскрашенных осенью в разные цвета. Это очень сурово, но своеобразно красиво, если прибавить к этому замечательных верблюдов, так вяжущихся с этими степями, лишеными воды. Со временем, когда человеку удастся провести сюда воду, эти необозримые степи-пустыни Казахстана будут наиболее плодородными местами Союза ССР.

Сегодня в 10.30 ночи будет трое суток, как я уже еду по этому обширному малозаселенному краю. Сделал несколько рисунков, написал тебе 2 письма и прочитал 2 книжки — одну Генриха Гейне “Путешествие на Гарц”, а вторую Тихонова “Война”.

Уже вечерет, через час будет темно. На горизонте показалось Аральское море сине-зеленого отлива. Закатное небо, завуалирован-

40. Լուսիկ Մարյան, Երևան, 1934

ное очень густыми облаками, заалело там, где солнце опускается за линию горизонта.

Невысокий пожелтевший камыш, болота, птицы какие-то... Темнеет уже, письмо буду продолжать завтра утром, 10 ноября...

Сегодня ясный солнечный день, как будто бы погода установилась хорошая для этого края, но мы покидаем его, и, вероятно, там, на севере, будет все же зима. Здесь настоящие степи. Казахи — интересный народ; невысокого роста, но оставляют впечатление здорового народа; женщины в пижамах чувствуют себя так же свободно, как мужчины. [...]

Сегодня вечером должны проехать Оренбург, а 12-го предполагается Москва.

Станция Эмба носит название реки, которая, стремясь в Каспийское море, не доходя до него, теряется в песках.

Замечательный день — чистое небо, яркое солнце и широкая степь. Это очень красиво, но рисовать нечего, все слишком однообразно, очень редки местные мохнатые двугорбые верблюды, которых хочу зарисовать. Здесь степи более монотонные, скучные и однообразно серые [...]

Ясные солнечные дни продолжают. Небольшой мороз, но пого-

41. Октябрь, 1934

да приятная, чарующая, появились первые леса – сосны, березы – и русские поселки с церковками. Первая большая станция. Это будет Самара на Волге.

Поезд наш идет с опозданием на шесть часов. По расписанию он должен был прибыть в Москву 12-го в три часа дня.

Уже чувствуется близость Волги, через нее будем проезжать у Сызрани; я помню самые красивые берега Волги, так называемые Жигулевские, как раз у Самары.

Скучно, нудно катиться по двум стальным ниткам, тянущимся от Ашхабада до Москвы.

В Москве первым делом должен позаботиться о билете на экспресс (наш экспресс), потом увидеть Арпенина¹, узнать в каком положении вопрос издания монографии, увидеть Мидлера (вопрос об ателье). Конечно, Сарика думаю встретить на вокзале, если он не покинул еще Москву. Затем увидеться со знакомыми, если позволит время, и поскорее в Эривань, где меня ждет “Кач Назар”². Я думаю, за месяц справлюсь с ним. А затем работать каждый день, не покладая рук, каждый день, сколько физически возможно, сделать для персоналки³ хорошие вещи.

Меня художники не забыли и любят, ведь я для русской живописи много сделал, дал большой толчок, теперь вся молодежь горит творческим порывом, и путеводными являются только несколько человек, а это большое дело. Советская живопись будет крепнуть, но не надо ее душить.

Туркмения меня очень освежила, я от этой интересной страны получил очень многое, но надо сделать вещи крепко, сильно, монументально, с высоким мастерством. Со мною были и другие художники, среди них самый интересный – это Штеренберг, художник

культурный, затем Радимов с натуралистическим уклоном, человек тоже способный, затем идет молодежь, уже выдвинувшаяся, смело работающая.

В общем, с бригадой работать было интересно, и к тому же это подгоняет людей. Заказ выполнил я честно⁴, три этюда дал хороших, картина неплоха, но от нее я оторвался с чувством, что я ее мог бы сделать гораздо лучше. Панно⁵ по замыслу хорошее, исполнение удовлетворительное. Я думаю, и панно, и картину повторить, вернее, написать на эти темы и сюжеты по новой, варьируя по-иному.

Все мои мысли неразрывно с тобой, ты мне много помогаешь, и, я надеюсь, еще более организованной будет наша совместная работа-жизнь, моя Лусанна!

Как раз в эту минуту солнце ярко осветило мое купе, и стало жарко; на этом пока прекращаю к тебе свое письмо.

11.XI.1934

Самара – на левом берегу Волги; осенью все это не так приветливо, серо кругом, деревья совершенно осыпались, а снегу еще нет.

Отсюда до Сызрани километров 100, дорога мимо Волги, ее не видно, только к вечеру стали подъезжать к Сызранскому мосту, показалась Волга. Она здесь не очень широкая, обыкновенная речка с небольшими пароходиками.

Закат над Волгой. И в Волге оранжево-красно опрокинулось небо; справа на сравнительно высоком берегу серые деревянные избы поселка Батраки.

Четыре часа вечера, но уже темно. В вагоне при тусклом свете трудно читать или писать, поневоле приходится ложиться спать, убаюканным качкой поезда. Я сплю, часто пробуждаюсь; сосед мой по двухместному купе в мягком вагоне человек беспокойный: без конца покуривает, часто вылезает из купе, хлопая дверью; я пробуждаюсь, но опять засыпаю, погружаясь в область снов, иногда весьма приятных, – например, танцевал с очаровательной дамой фокстрот на Пензенской станции.

“Поезд на Москву стоит на первом пути, повторяю, поезд стоит на первом пути”... раздастся свисток, а затем гудок, и поезд, покачиваясь, по стальным ниткам мчится дальше в Москву.

Утро 12 ноября. Солнце еще раз показалось на востоке, окрасив концы облаков; затем, поднявшись выше, скрылось за облака, а над покрытыми инеем полями и далекими селами спустился туман.

Сегодня должны прибыть в Москву; там я опушу это письмо в ящик, думаю, оно раньше дойдет к тебе, чем я доеду.

Скоро будет Рязск, затем Рязань и Москва.

Целую крепко тебя и Зарика.

Привет всем нашим дорогим родственникам и знакомым.

Твой Мартирос.

Թարգմանություն

263. ԼՈՒՄԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

1934, նոյեմբերի 9-12, Աշխաբադ-Մոսկվա

Թանկագին Լուսաննա.

Ես այդպես ցանկացա քեզ անվանել, երբ մոտենում եմ Կամիշիբաշ կայարանին: Դա հեռու չէ Արալյան ծովից: Շուտով պետք է անցնենք Ասիայի տափաստանների և ավազների մեջ մոռացված այդ ծովակ-լճի հյուսիսային պոչի մոտով, շուրջբոլոր անապատ-կայարաններ են, ես դրանք այդպես կանվանեի, որովհետև ամենուր յուրահատուկ բուսականություն է, աշնան կողմից տարբեր գույներով ներկված մանր թփուտներ: Դա շատ խստաշունչ է, բայց և յուրովի գեղեցիկ, եթե դրան գումարենք հիանալի ուղտերին, որոնք այնքան ներդաշնակ են այս ջրագուրկ տափաստանների հետ: Ժամանակի ընթացքում, երբ մարդուն կհաջողվի այստեղ ջուր հասցնել, Ղազախստանի այս լայնարձակ անապատ-տափաստանները կդառնան Խորհրդային Միության ամենաբերրի հողերը:

Այսօր, գիշերվա 10.30-ին, կլրանա երեք օրը, ինչ ես արդեն սլանում եմ այս ընդարձակ, սակավաբնակ երկրամասով: Մի քանի նկարներ են արել, քեզ 2 նամակ եմ գրել, երկու գիրք եմ կարդացել, առաջինը՝ Հենրիխ Հայնեի «Ճանապարհորդություն դեպի Հարց», երկրորդը՝ Տիխոնովի «Պատերազմը»:

Արդեն իրիկմանում է, մեկ ժամից մութը կընկնի: Հորիզոնում երևաց կապտա-կանաչ գունախաղերով Արալյան ծովը: Շատ խիստ անպերով

ծածկված մայրամուտային երկինքը կարմրատակեց այնտեղ, որտեղ արևն իջնում է հորիզոնի գծի ետևում:

Ոչ բարձր դեղնած եղեգնուտ, ճահիճներ, ինչ-որ թռչուններ... Մութն ընկնում է արդեն, նամակս կշարունակեմ վաղն առավոտյան՝ նոյեմբերի 10-ին...:

Այսօր պարզ, արևկա օր է, կարծես թե լավ եղանակ է այս երկրամասի համար, բայց մենք լքում ենք այն, և այնտեղ, հյուսիսում, հավանաբար ձմեռ կլինի: Այստեղ իսկական տափաստան է: Ղազախները հետաքրքիր մարդիկ են: Բարձրահասակ չեն, բայց առողջ ժողովրդի տպավորություն են թողնում: Կանայք պիժամաների մեջ իրենց նույնքան ազատ են զգում, ինչպես տղամարդիկ [...]:

Այսօր երեկոյան պետք է անցնենք Օրենբուրգ, իսկ 12-ին ենթադրվում է հասնենք Մոսկվա:

Եմբա կայարանն այն գետի անունից է, որը, հոսելով դեպի Կասպից ծով, նրան չի հասնում, կորչում է ավազների մեջ:

Հիանալի օր է, մաքուր երկինք, պայծառ արև ու լայնարձակ տափաստան: Դա շատ գեղեցիկ է, բայց նկարելու բան չկա, ամեն ինչ չա-

42. Բարխաններ, 1934

փազանց միատարր է, շատ հազվադեպ են հանդիպում տեղական երկ-
սապատ, բրդոտ ուղտերը, որոնց կցանկանալի նկարել: Այստեղ տա-
փաստանն ավելի միապաղաղ է, ձանձրալի ու միակերպորեն գորշ [...]:

Արևային պարզ օրերը շարունակվում են: Ոչ խիստ սառնամանիք է, բայց եղանակը հաճելի է, գերող: Երևացին առաջին անտառները՝ սոճի-
ներ, կեչիներ, նաև ռուսական ավանները՝ իրենց փոքրիկ եկեղեցիներով: Առաջին մեծ կայարանը: Դա կլինի Վոլգայի Մամարան:

Մեր գնացքը վեց ժամ ուշացումով է շարժվում: Ըստ չվացուցակի՝
մենք պետք է Մոսկվա հասնեինք ամսի 12-ին, ցերեկվա ժամը 3-ին: Ար-
դեն զգացվում է Վոլգայի մոտիկությունը, նրա վրայով անցնելու ենք
Սիզրանի մոտով: Ես հիշում եմ, Վոլգայի ամենագեղեցիկ, այսպես կոչ-
վող Ժիգուլյան ավերը հենց Մամարայի մոտ են: Չանձրալի ու տաղտ-
կալի է երկու պողպատյա թելերի վրայով սահելը, որոնք ձգվում են Աշ-
խաբադից Մոսկվա:

Մոսկվայում առաջինը պետք է հոգան ճեպընթացի (մեր ճեպընթացի)
տոմսի հարցը: Հետո պետք է տեսնեն Արպենհինին¹, իմանամ, թե ինչ վի-
ճակում է մենագրության հրատարակման հարցը, այնուհետև՝ Միդլերին
(արվեստանոցի հարցը): Կարծում եմ՝ Սարիկին անպայման կհանդի-
պեն կայարանում, եթե նա Մոսկվայից դեռ չի մեկնել: Այնուհետև, եթե
ժամանակը ների, կտեսնվեն ծանոթներիս հետ և շուտափույթ կմեկնեն
Երևան, որտեղ ինձ սպասում է «Քաջ Նազարը»²: Կարծում եմ՝ մի ամ-
սում գլուխ կբերեն: Այնուհետև՝ աշխատել ամեն օր, ինչքան որ ֆիզիկա-
պես հնարավոր է, առանց ձեռքերը ծալելու, լավ բաներ անել անհատա-
կան ցուցահանդեսի համար³:

Նկարիչներն ինձ չեն մոռացել և սիրում են, չէ՞ որ ես շատ բան եմ
արել ռուսական գեղանկարչության համար, ուժեղ խթանել եմ նրա առա-
ջընթացը. այժմ ամբողջ երիտասարդությունը բռնկված է ստեղծագոր-
ծական ավյունով, միայն մի քանի հոգի են համարվում ուղեկիցներ, իսկ
դա մեծ բան է: Խորհրդային գեղանկարչությունն ամրանալու է, չի կարե-
լի այն խեղդել:

Թուրքմենիան ինձ շատ քարմաքրեց, այդ հետաքրքիր երկրից ես
շատ բան ստացա, բայց դեռ պետք է բարձր վարպետությամբ ստեղծել
ուժեղ, մոնումենտալ գործեր: Ինձ հետ կային նաև ուրիշ նկարիչներ,
դրանց մեջ ամենահետաքրքիրը Շտերենբերգն էր, կուլտուրական մի

նկարիչ, այնուհետև՝ նատուրալիստական թեքումով Ռադիմովը, նույն-
պես ընդունակ մի մարդ, հետո գալիս են երիտասարդները՝ արդեն առաջ
քաշված և համարձակորեն աշխատող:

Մի խոսքով, բրիգադով աշխատելը հետաքրքիր է ու նաև խթանում է
մարդկանց: Իմ պատվերը ես պատվով կատարեցի⁴, տվի երեք լավ
էտյուդ, մի ոչ վատ նկար, որից ես բաժանվեցի մի այնպիսի զգացողու-
թյամբ, որ կարող էի շատ ավելի լավ անել: Պանոն⁵ իր մտահոգանալի
լավն է, կատարումը՝ բավարար: Մտադիր եմ կրկնել թե՛ պանոն, և թե՛
նկարը, ավելի ճիշտ՝ այդ թեմաներով և սյուժեներով նորից նկարել, այլ
տարբերակներով:

Իմ բոլոր մտքերը անբաժանորեն քեզ հետ են, դու ինձ շատ ես օգնում,
և ես հույս ունեմ, իմ Լուսաննա, որ մեր համատեղ կյանք-աշխատանքը
կլինի է՛լ ավելի կազմակերպված:

Հենց այս րոպեին արևն ուժեղ լուսավորեց իմ կուպեն և շոգն ընկավ:
Սրանով առայժմ դադարեցնում եմ քեզ ուղղված իմ նամակը:

11.11.1934

43. Հ. Սյրենիանյանի «Քաջ Նազար» օպերայի բեմանկար, 1935

Մամարան Վուգայի ձախ ասին է: Աշնանը այդ տեղը դեռևս այնքան սիրալիր չէ, շուրջ բոլոր գորշությունն է, ծառերն ամբողջովին տերևաթափ են եղել, իսկ ձյուն դեռ չկա:

Այստեղից Սիգրան 100 կիլոմետր է, ճանապարհն անցնում է Վուգայի կողքով, բայց գետը չի երևում, միայն իրիկնամուտին սկսեցինք մոտենալ Սիգրանի կամրջին և Վուգան երևաց: Այն այստեղ շատ լայն չէ, սովորական գետակ է՝ իր փոքրիկ շոգենավակներով:

Մայրամուտը Վուգայի վրա: Նարնջա-կարմրավուն երկինքը փլվեց, ընկավ Վուգայի մեջ: Աջից, համեմատաբար ավելի բարձր ասին, կանգնած են Բատրակի ավանի փայտաշեն գորշ խրճիթները:

Երեկոյան ժամը չորսն է, բայց արդեն մութ է: Վագոնում, ադուտ լույսի տակ կարդալը կամ գրելը դժվար է, քո կամքից անկախ, պառկում ես քնելու՝ գնացքի նիւթուն օրորի տակ: Ես քնում եմ, հաճախ արթնանում: Փափուկ վագոնի երկտեղանոց խցիկի իմ հարևանն անհանգիստ մարդ է, անվերջ ծխում է, հաճախ դուրս է գալիս կուպեից՝ դուռը խփելով: Ես արթնանում եմ, բայց նորից ննջում՝ խորասուզվելով երազների մեջ: Այդ երազները երբեմն շատ հաճելի են, օրինակ՝ Պենգայի կայարանում ֆոքստորտ էի պարում մի հրապուրիչ տիկնոջ հետ:

«Մոսկվայի գնացքը կանգնած է առաջին ուղու վրա, կրկնում եմ, գնացքը կանգնում է առաջին ուղու վրա»... Լսվում է սուլիչի ձայնը, այնուհետև հնչում շշակը, և գնացքը պողպատե գծերի վրայով սլանում է դեպի Մոսկվա:

Նոյեմբերի 12-ի առավոտն է: Արևը մեկ անգամ էլ երևաց արևելքում՝ ներկելով ամպերի ծայրերը: Այնուհետև, վեր բարձրանալով, թաքնվեց ամպերի հետևում, իսկ եղյամապատ դաշտերի ու հեռավոր գյուղերի վրա իջավ մշուշը:

Այսօր Մոսկվայում նամակս կզգեն փոստարկը, և, կարծում եմ, այն ավելի շուտ կհասնի քեզ, քան ինքս կգամ:

Շուտով Ռ-յաժսկն է, այնուհետև Ռ-յազանը և Մոսկվան:

Ամուր համբուրում եմ քեզ և Ջարիկին:

Ողջույն մեր բոլոր թանկագին բարեկամներին ու ծանոթներին:

Ըն՝ Մարտիրոս

1935

264. ՄԻՔԱՅԵԼ ՄԱԶՄԱՆՅԱՆԻՆ

1935, օգոստոս, Երևան

Սիրելի Միշա.

Ես լսեցի, որ շուտով մեկնում ես Քոչարի¹ հետ Իտալիա: Որովհետև քեզ չեմ կարողանում տեսնել, կամենալով քեզ և ընկերոջդ բարի ճանապարհ և ամենայն տեսակ հաջողություններ, խնդրելու եմ քեզնից մի բան:

Ինձ համար քերես ջրաներկ Виндзор Ньютон* կամ ուրիշ լավ գործարանի:

Ցուցակը լավ կլինի տյուրիկներով.

кобальт 2 կորալտ 2

синяя небесная 3 երկնագույն կապույտ 3

кадмиум лимонный 2 կիտրոնագույն կադմիում 2

светлый 2 լուսավոր 2

крапак 1 կրապլաք 1

киноварь 1 կարմիր ներկ (ծմբաանդիկից) 1

ультрамарин 2 ուլտրամարին 2

слонов[ая]. кость 1 փղոսկր 1

поль веронез 2 պոլ վերոնեզ 2

* Վինձոր Նյուտոն:

44. Մ. Սարյան, Ա. Թամանյան, Մ. Մազմանյան, Երևան, 1935

изумрудн[ый] зел[еный] 2 գմրուխտականաչ 2
 зелен[ая] земля 1 կանաչ հող 1
 охра светлая 1 բաց օրրա 1
 умбра 1 սւմբրա 1
 сепия 1 սեպիաներկ 1

Валюты у меня нет, чтоб я тебе дал, что-нибудь сделай.

Привези мне эти краски, в долгу не останусь у тебя*.

Բարևներով՝ Մ. Սարյան

* Տարադրամ չունեն, որ քեզ տամ, մի բան արա: Բեր ինձ այդ ներկերը, պարտքի տակ չեմ մնա:

265. БОРИСУ КОРНЕЕВУ

Эривань, 7 октября, 1935 г.

Уважаемый Б[орис] Корнеев!¹

Ввиду отъезда из города я поздно получил Ваше письмо от 14 сентября 1935 г. относительно рисунка для газеты “На рубеже Востока”² в связи с 15-летней годовщиной Советской Армении.

Будучи крайне перегружен работами для выставок, я не смогу выполнить эту работу. Подобные работы графического характера здесь могут выполнить очень хорошо художник Акоп Коджоян, а также Хачванкян и Арарат Гарибян. Очень советую обратиться к ним по адресу Союза художников³ в Эривань.

Очень сожалею, что не могу выполнить Ваш заказ.

Примите уверение в искреннем к Вам уважении.

М. Сарьян.

Թարգմանություն

265. ԲՈՐԻՍ ԿՈՐՆԵԵՎԻՆ

1935, հոկտեմբերի 7, Երևան

Հարգելի Բորիս Կորնեև!¹

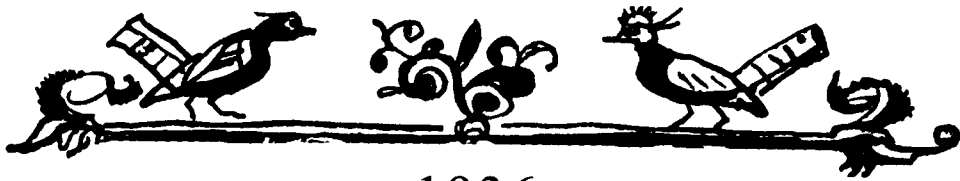
Քաղաքից մեկնելու պատճառով ես ուշ ստացա Ձեր՝ 1935 թ. սեպտեմբերի 14-ի նամակը՝ «Նա ռուբեժե Վոստոկա» քերթի² համար Խորհրդային Հայաստանի 15-ամյակին նվիրված նկար անելու վերաբերյալ:

Ծայրաստիճան ծանրաբեռնված լինելով ցուցահանդեսների համար գործեր պատրաստելով՝ ես չեմ կարող կատարել այդ աշխատանքը: Գրաֆիկական բնույթի այդպիսի գործեր այստեղ շատ լավ կարող են անել նկարիչ Հակոբ Կոջոյանը, ինչպես և Խաչվանքյանն ու Արարատ Ղարիբջանը: Խորհուրդ եմ տալիս դիմել նրանց հետևյալ հասցեով՝ Երևան, Նկարիչների միություն³:

Շատ եմ ափսոսում, որ չեմ կարող կատարել Ձեր պատվերը:

Ընդունեք անկեղծ հարգանքներիս հավաստիքը:

Մ. Սարյան

1936

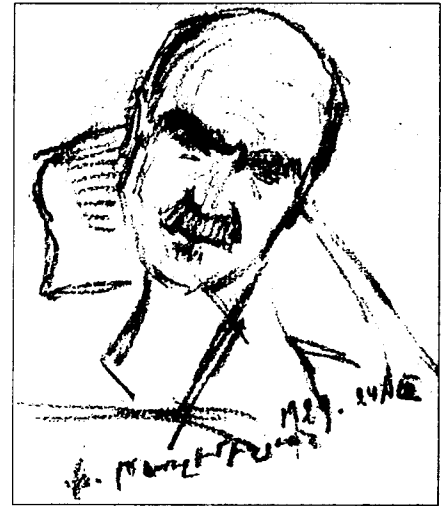
266. ԱՐԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

1936, մայիսի 19 [Մոսկվա]

Միրելի Արա.

Արրանակին շատ քաղցր էր խոսում, ես էլ հարյուր տոկոսով հավատում էի, բայց դրա գլխին մատած ավելի ուժեղները գործը կազմակերպեցին ուրիշ կերպ¹: Նախ՝ բոլորովին մերժեցին երրորդ ցուցակը. «Մենք բարեգործությամբ չենք պարապում, թող նրանք ներկայացնեն էսքիզներ, թե հաջող լինեն, մենք նրանց հետ պայմանագիր կկապենք և այլն»: Մա առաջին հարվածն էր, երկրորդը՝ սկսեցին մայել առաջին և երկրորդ ցուցակները և ընդունել դրանք ըստ թեմաների: Առաջին ցուցակից անընդունելի համարեցին Թերլեմեզյանի թեման, դրեցին մի կողմ. վեց հոգին անցան՝ Արա Սարգսյան, Խաչվանքյան, Սուր[են] Ստեփանյան, Հ. Կոջոյան, Առաքելյան, Գ. Գյուրջյան: Հերթը եկավ երկրորդ ցուցակին՝ անցան Վահ[րամ] Գալֆեճյանը («Ապագա ինժեներները»), Արարատ Ղարիբյանը, Ռաշմաճյանը («Հայրենիք վերադարձող գաղթականները».- այս թեման ես առաջարկեցի, կարծում եմ՝ Ռաշմաճյանին համապատասխանում է), Ուրարտուն, Թերզիբաշյանը (այս երկուսին պետք է կանչեն և իրենց հետ որոշեն թեման), Միեր Աբեղյանը: Կարծեմ, ուրիշների վերաբերյալ այսպես եղավ. Ստ. Թարյանը [պետք է] պարզաբանի իր թեման՝ «Революционер»-Б[ольшевик], как он будет тракто-

ВАТЬ*, ուրեմն՝ նրան կհայտնեն դրա մասին, մյուս մնացածների վերաբերյալ՝ պետք է առաջարկեն, որ նոր թեմաներ տան, այդ թեմաները, որ տվել են նրանց – «մեզ մոտ անհաշիվ են, և դա մեզ «նե ուստրաիվանտ»: Ես այստեղ, վախենալով, որ այդ գործն այդպես մնա և ուրիշների հետ չկարողանամ համաձայնության գալ՝ առաջարկեցի երրորդ ցուցակը մայել և այնտեղից ջուկել մի քանիսին: Դուր եկան երկուսի թեմաները, մեկը՝ Հ. Գրիգորյանինը՝ «Ղափան», երկրորդը՝ Ագրիյանինը՝ «Երևան»:

45. Փանոս Թերլեմեզյան, 1929

Ուրեմն, այս երկուսին ես անցկացրի, մյուսները պետք է հետաքրքիր թեմաներ առաջարկեն, որ նրանց գործը հաջողվի, կամ թե պետք է էսքիզներ առաջարկեն ժյուրիին, գուցե դա նրանց համար ավելի լավ կլինի: Ժյուրիի ժամանակ կարող են անցնել դրանք, իսկ փող ստացողները՝ մերժվել, աշխարհի բան է... Անհրաժեշտ է բոլոր փող ստացողներին հայտնել իրենց ճիշտ հասցեները և անձնագրերի համարները, թե չէ փող չեն ստանա:

Վերջապես, ինչ կարողացա անել՝ արեցի, համենայն դեպս, մեր ծրագիրը՝ 25 հոգու անցկացնելու, ձախողվեց, մնացինք քեզ հետ վատ. «Տան հաշիվը շուկայի հաշվին ույմիշ չիլալ», – ասում են նորմալիզևանցիները:

Ընկերները թող աշխատեն լավ էսքիզներ տան, և մենք դրանով կհաղթենք: Եթե մեր կառավարությունը կարողանար որոշ կերպով մպաստել մյութապես, լավ կլիներ: Մեր հանրապետությունը շահագրգռված է, որ իրա նկարիչները լավ ներկայանան, ուրեմն, հասկանալի է:

Իմ ցուցահանդեսը բացվել է հունիսի 6-ին, այստեղից գնացի Լենինգրադ²: Հույս ունեմ օգոստոսին գալ Կիրովական՝ Կարմիր բանակից նկարել:

*«Հեղափոխական»-բուլշևիկ, ինչպես է մեկնաբանելու:

Բարևներով՝ Մ.Սարյան:

Հա՛, մոռացա, այստեղի պատվեր տվողների բռուն ցանկությունն է, որ նկարիչներն արտացոլեն մեր միջավայրը և հայկական սպեցիֆիկան իբրև ազգային հանրապետության. ամեն տեսակետից՝ народ, народ, народ*: Հասկանալի է, չէ՞, – ինչպես դու ես ասում:

Ուրեմն, նորից ցտեսություն, բարևներ բոլորին ու հաջողություն:

Մարտիրոս Մարյան

267. ԱՐԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

1936, հունիսի 20, Մոսկվա

Միրելի Արա.

Ստացա երեկ քո նամակը, շատ ուրախ եմ, որ վերջապես նկարիչների գործը, գոնե մի մասինը, հաջողվեց, իսկ մյուս մասինը՝ երևի նոր թեմաներ առաջարկեցին¹: Պետք է ասել, որ վերջիվերջո ժյուրիին կարող են մասնակցել Երևանում բոլորը, և գուցե փող չստացողներն ավելի լավ էսքիզներ ներկայացնեն և այն ժամանակ կստանան պատվեր: Համեմայն դեպս, ոչ մի կասկածամտության տեղիք չպետք է լինի, նկարիչներին առիթ է ցույց տալ իրենց աշխատանքը: Պետք է մեր նկարիչները, ինչպես ռուսներն են ասում, “лицом в грязь не ударить”***: Ընչտ է, փողի հարցը լուրջ հարց է, բոլորը, որ գործ ունեն այս տեսակ պատվերների հետ, ինչպես «Ինդուստրիա սոցիալիզմա», փողից զանգատվում են, և այդ նկարիչները, որոնց էսքիզները ընդունել են, իրենց ախորժակի չափ փող չեն ստանում: Վերջապես, թողնենք այս հարցը: Համեմայն դեպս, բոլորն էլ շահագրգռված են ցույց տալ իրենց աշխատանքները: Պետք է ասել, որ հայ ժողովրդից շատ բան են սպասում և լավ են վերաբերվում այդ ցեղի արվեստագետներին: Շատ շնորհակալ եմ ցանկություններիդ համար և քո շնորհավորանքներիդ: Իմ ցուցահանդեսը² իսկապես Մոսկվայի համար сюрприз*** էր և մեծ հրճվանք առաջ բերեց այստեղ թե՛ գեղարվեստագետների հասարակության մեջ (որը շատ կարևոր է), թե՛ գեղարվեստասեր հասարակության մեջ և թե՛ առհասա-

* Ժողովուրդ, ժողովուրդ, ժողովուրդ:

** Չխայտառակվեն:

*** Անակնկալ:

րակ, բացի նրանցից, ովքեր արվեստը չեն սիրում: Համեմայն դեպս, այն մթնոլորտում, որ գոյություն ուներ վերջին ժամանակներս, շատերն ինձ խորհուրդ չէին տալիս թե՛ Երևանում և թե՛ այստեղ ցուցահանդես կազմակերպել: Բայց իմ ցուցահանդեսը, բոլորի ասելով, պարզեց շատ հարցեր. իմ ռեալիզմը, իմ օպտիմիզմը՝ դա շատ ուժեղ կապված է մեր շինարարության ու մեր կյանքի հետ: Իհարկե, բովանդակության տեսակետից դեռ շատ բան ունեմ անելու և ուզում եմ անել, եթե իմ առողջությունը թույլ տա: Պետք է ասել, շատ հարցեր, որ դրել եմ՝ զուտ նկարչական, կարողացել եմ լուծել. այսինքն՝ այն, ինչ անհրաժեշտ է թե՛ որակի, թե՛ վարպետության տեսակետից: Ինչևիցե, պետք է քիչ խոսել և շատ աշխատել, դեռ ամեն բան առաջներս է:

Շատ ուրախ եմ, որ Էդգար Շահինը իր խոսքի տերը դառավ. դեռ Վեներտիկում՝ 1924 թվին տված խոսքը, թեկուզ 12 տարի հետո, կատարեց³: Կեցցես, Էդգար Շահին, մեր մեծ ժողովրդի զավակ:

Շատ լավ է, որ Բաշինջաղյանին կարողացել եք այդ քանակությամբ հավաքել, շատ մեծ գործ է, այդ վարպետին պետք է ծանոթացնել մեր հասարակությանը և արժեքավորել⁴:

Ապրի՛ Հայաստանի նկարիչների բազմատանջ նախագահը, և կեցցե՛ Դրամբյանը, որ մեծ եռանդով երկուսը միասին հերոսական գործ են կատարում: Մեր հանճարեղ Թամանյանը մույնպես հաղթել է⁵, բոլորը միաբերան ասում են: “Армения победила”*:

Իմ և Լուսիկի բարևները քեզ և Ժենյային: Խորին հարգանքներով և սիրով՝ Մ.Սարյան:

Սա էլ լրացում.

Ես մոռացա քեզ ասել, որ ցուցահանդեսը փակվելու է 26-ին և այդ օրը МОССХ-ը կազմակերպելու է творческий вечер**՝ նվիրված իմ արվեստին⁶: Հուլիսի 16-ին ցուցահանդեսը բացվելու է Լենինգրադում: Առաջարկ կա տանել և Կիև, բայց այդ հարցը պարզվելու է շուտով⁷: Իսկ շուտով երևի կլինեմ միության կոմիտեում, կիմանամ ինչ դրության մեջ է Հայաստանի նկարիչների ցուցահանդեսը⁸:

Բոլորին շար բարևներ՝ Մ. Սարյան

* Հայաստանը հաղթեց:

** Ստեղծագործական երեկո:

268. РУБЕНУ ДРАМПЯНУ

Москва, 3 июля, 1936 г.

Дорогой Рубен Григорьевич!

Я Вам выслал каталог¹. Выставка закрылась 26/VI, переслали ее в Ленинград; она там открывается 16 июля в здании Академии художеств.

Выставка прошла с большим успехом, вызвав в сердцах художников и людей большую радость.

Госуд[арственная] закуп[очная] комиссия закупила следующие вещи:

14. Ущелье Зангу и сел[о] Зангу;

24. Улица. Проходящие;

36. Садовая кухня;

50. Автопортрет;

58. Прием винограда;

69. Туркменские дети;

71. Улица и арык в Ашхабаде;

72. Дворик колхозников в ауле;

73. Туркменск[ий] дворик;

76. Текинский базар;

77. Южная зима;

83. Портрет М. Абеяна;

110. Домик в саду;

Рисунки:

98. Портрет;

99. Чемпион СССР С. Амбарцумян;

102. Артистка туркмен[ского] театра;

118. Арарат;

121. Аул Ашхабад;

143. Барханы Туркмении.

По контрактации Всекохудожника за прошлый год закуплено:

35. Осенний свет;

95. Сбор овощей у колхоз[ников] Туркм[ении];

96. Май;

97. Июнь;

107. Остров на озере Севан;

108. На острове Севан;

114. Натюрморт;

115. Горные маки;

Дней через пять, вероятно, выеду в Ленинград; не знаю, сколько там пробуду.

Встретил здесь Иосифа Абгаровича и Тревер; они выезжали в Арм[ению], но Орбели должен вернуться в Ленинград, и мы там должны встретиться. Орбели будет делать раскопки в Амберде, Двине и т. д.

Давно было пора заняться этой работой. Но я не знаю, как [распорядятся] результатами раскопок: все это будет вывезено или же на месте раскопок или в Музее Эриванском будет это экспонировано?

Иосиф Абгарович против реставрации Гарнийского храма². Я же думаю, если это сделать хорошо, то необходимо реставрировать, дело это мировое.

Вообще, Армения – страна мировая, культура ее высокая. Правда, теперешние армяне недостойные наследники всего этого, но, может быть, из любви к своей “высокой” персоне любовнее отнесутся к замечательным памятникам прошлого. [...]

46. Чашішш Spkkr, 1936

Бережете ли Вы Свирина?³ О нем здесь все спрашивают и поздравляют⁴. Как с комнатой? Вероятно, не дали ему ее? Позор, стыд!

Бесконечное количество людей хотят приехать в Армению, она по моим работам кажется краем обетованным, прекрасным раем. Плохую агитацию делаю для своей родины.

В день закрытия моей выставки был творческий вечер⁵, я также выступал, все остались довольны моим выступлением.

Вы что-то ничего не пишете. Видел Добычину, Вам кланяется. Возможно, что после Ленинграда поеду в Киев⁶, а затем домой.

С приветом —

М. Сарьян.

Թարգմանություն

268. ՌՈՒԲԵՆ ԳՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

1936, հուլիսի 3, Մոսկվա

Միրելի Ռուբեն Գրիգորևիչ.

Կատարողը ես ուղարկել եմ Ձեզ¹: Ցուցահանդեսը փակվեց VI ամսի 26-ին: Այն ուղարկվեց Լենինգրադ: Այնտեղ կրացվի հուլիսի 16-ին, Գեղարվեստի Ակադեմիայի շենքում:

Ցուցահանդեսը մեծ հաջողություն ունեցավ, նկարիչների և մյուսների սրտերում մեծ ուրախություն առաջացնելով:

Գնման պետական հանձնաժողովը ձեռք է բերել հետևյալ գործերը՝

14. Չանգվի ծորը և Չանգու գյուղը,

24. Փողոց: Անցորդներ,

36. Պարտեզային խոհանոց,

50. Ինքնադիմանկար,

58. Խաղողի ընդունում,

69. Թուրքմեն երեխաներ,

71. Փողոց և ոռոգման ջրանցք Աշխարադում,

72. Կոլտնտեսականների բակ աուլում,

73. Թուրքմենական բակ,

76. Տեկինյան շուկա,

77. Հարավային ձմեռ,

1. Հողային աշխատանքներ Երևանի ժողովրդական շինարարության համար, 1930

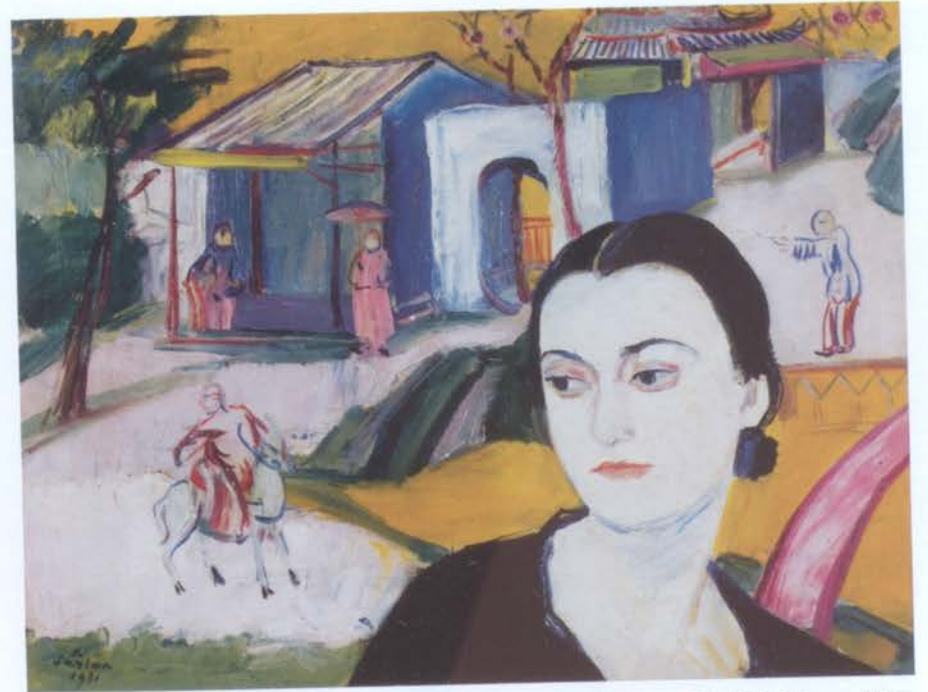
2. Հանգստի ժամ, 1930

3. Զարիկը և Սարիկը, 1929

4. Նոննի, 1930

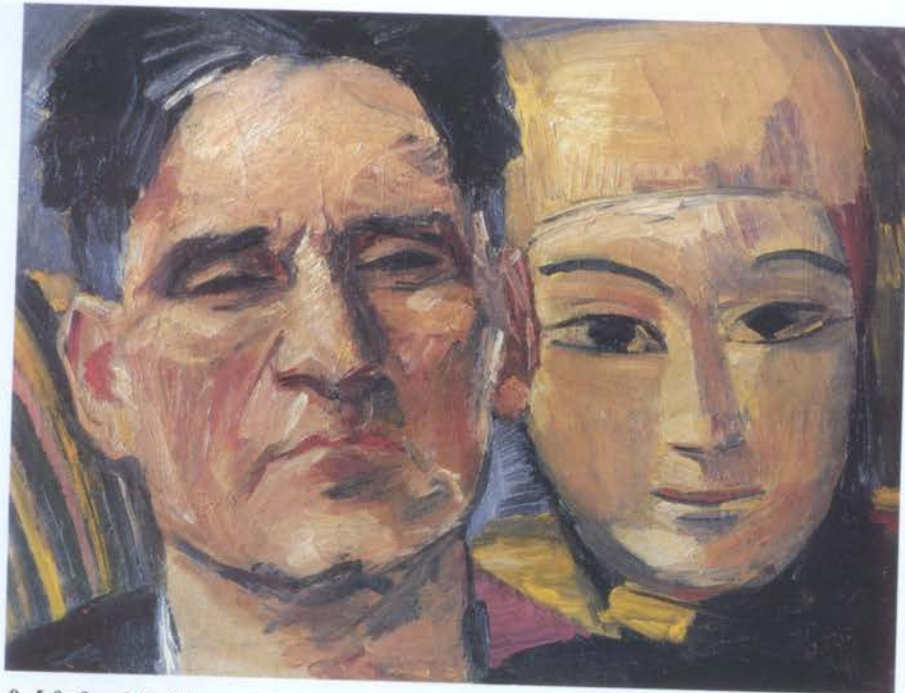
5. Վիկտորիա Հալաբյանի դիմանկարը, 1931

6. «Իմ փունը կառուցվում է», 1932

7. «Մեր փունը», 1940

8. Ինքնադիմանկար դիմակով. 1933

83. Մ.Աբեղյանի դիմանկարը,

110. Տնակ այգու մեջ,

Գծանկարներ՝

98. Դիմանկար,

99. ԽՍՀՄ չեմպիոն Ս. Համբարձումյանը,

102. Թուրքմեն[ական] թատրոնի արտիստուհի,

118. Արարատ,

121. Աշխարադ, աուլ,

143. Բարխաններ Թուրքմենիայում,

Всекохудожник-ի հետ կնքված պայմանագրի համաձայն անցյալ տարի գնվել է՝

35. Աշնանային լույս,

95. Բանջարեղենի հավաքում Թուրքմենիայի կոլտնտեսականներից,

96. Մայիս,

97. Հունիս,

107. Սևանա կղզին,

108. Սևանա կղզում,

114. Նատյուրմորտ,

115. Լեռնային կակաչներ:

Հինգ օր հետո, հավանաբար, կմեկնեմ Լենինգրադ: Չգիտեմ, որքան եմ այնտեղ մնալու:

Այստեղ հանդիպեցի Հովսեփ Արզարովիչին և Տրևերին: Նրանք մեկնում էին Հայաստան, բայց Օրբելին պետք է վերադառնա Լենինգրադ, և մենք այնտեղ կհանդիպենք: Օրբելին պեղումներ է կատարելու Ամբերդում, Դվինում և այլուր:

Վաղուց ժամանակն էր այդ գործով զբաղվելու: Բայց ես չգիտեմ, թե ինչպես են վարվելու պեղումների արդյունքների հետ՝ այդ ամենը արտահանվելու՞ է, թե՞ ցուցադրվելու է պեղումների տեղում կամ Երևանի թանգարանում:

Հովսեփ Արզարովիչը դեմ է Գառնիի տաճարի վերականգնմանը²: Իսկ ես կարծում եմ, եթե լավ արվի, ապա անհրաժեշտ է վերականգնել, այդ բանը համաշխարհային նշանակություն ունի:

Առհասարակ, Հայաստանը համաշխարհային երկիր է, նրա մշակույթը շատ բարձր է: Ընչտ է, հիմնկվա հայերն արժանավոր ժառանգները

Ленинград, 26 июля, 1936 г.

Дорогой Рубен Григорьевич!

Я Вам писал позавчера письмо, но кое-что забыл там написать. Надо будет наши выставки, устраиваемые в Эривани, лучше обставить в смысле популяризации и живописи, и художников. Устраивать выставку в молчании нельзя. Правда, это дело очень сложное, оно и здесь в Москве не сделано, но, если захотят, то сделают. Правда, это не должно быть официально, иначе получится сухо, скучно и, я бы сказал, даже вредно. Множество людей ничего не понимают в искусстве, они проходят мимо него и ничего от него не получают. А для чего тогда искусство? Вот Вы устроили выставку, открыли, показали — этого мало. Нужно устроить большой вечер, посвященный творчеству данного художника, сделать живой доклад и, может быть, попутно поговорить вообще о живописи. У нас до сих пор нет искусствоведов, экскурсоводов; несмотря на все отрицательное этих “спецов”, они все же играют положительную роль, об этом у нас давно говорили, но практически ничего не сделано.

47. Մարտիրոս և Լուսիկ Մարյաններ, Մոսկվա, 1936

չեն այդ ամենի, բայց գուցե, հանուն իրենց «բարձր» անձի, ավելի սիրով վերաբերվեն անցյալի հիանալի հուշարձաններին [...]:

Դուք պահպանո՞ւմ եք Սվիրինին³: Այստեղ բոլորը նրա մասին են հարցնում և նրան շնորհավորում⁴: Մենյակի հարցն ի՞նչ վիճակում է: Հավանաբար, նրան սենյակ չեն տվել: Ամոթ և խայտառակություն:

Անսպառ թվով մարդիկ են ցանկանում Հայաստան գալ, այն, ըստ իմ աշխատանքների, թվում է ավետյաց երկիր, սքանչելի դրախտ: Վատ ազիտացիա են անում հայրենիքիս համար:

Իմ ցուցահանդեսի փակման օրը կայացավ ստեղծագործական երեկո⁵, ես նույնպես ելույթ ունեցա, բոլորը գոհ մնացին իմ ելույթից:

Դուք ոչինչ չեք գրում: Տեսա Դոբրիչինային, Չեզ բարևում է: Լենինգրադից հետո հնարավոր է գնամ Կիև⁶, այնուհետև՝ տուն:

Ողջույնով՝

Մ. Մարյան

48. Մ. Մարյանի պարզվին խորհրդային նկարիչների Լենինգրադյան բաժանմունքում կազմակերպված ընդունելություն, 1936

Прошла интересная выставка Шаина¹, теперь выставка Башинджагына². Между прочим, я убедительно прошу Вас и Ара не закрывать ее до моего приезда, я ее хочу видеть и иметь полное представление об этом очень интересном художнике, ярком представителе своей эпохи. Стоило бы организовать вечер, посвященный его творчеству, выступить кому-нибудь с докладом и т. д.

Я с нашими думаю попасть в Эривань к 20-м числам августа. Мы уже стремимся в Эривань, и лучшего города нет; конечно, в своем роде Ленинград город мировой, об этом двух мнений не может быть.

До свидания. М. Сарьян.

Хотел было закончить письмо, но что-то не получается. Хочется еще Вам написать кое-что о своей выставке³. Здесь во всех газетах появились статьи хвалебного характера; они, конечно, имеют свои отрицательные стороны. Все же, как [ни]трудно людям писать, выражать свои впечатления, это дело весьма важное. По этим статьям чувствуется только их положительное отношение к моему творчеству, но рядом с этим, я бы сказал, много легкомыслия.

3 августа у меня очередная встреча с местными критиками. Один из них совершенно серьезно убеждал меня взять с собой ящик с красками и перед всеми ими продемонстрировать, как я пишу, как мешаю краски и т. п. Мне, конечно, очень часто приходилось демонстрировать [это] невольно, когда [я] писал с натуры тот или другой пейзаж в колхозе или на заводе, окруженный рабочими и колхозниками-ротозеями, которые в состоянии часами смотреть и ничего не понимать. Но большинство людей простых, неиспорченных, хорошо воспринимают и всегда с восторгом следят за процессом работы художника, как бы участвуя в процессе этого дела. Ну так вот, сегодня предстоит мне и такая трудная работа, думаю, что выйду с честью и научу критиков видеть картины и учить массы смотреть и понимать.

Ну, до свидания опять.

М. Сарьян.

Лучшие путешествия и дачи в Армении. Не хандрите. М.С.

Թարգմանություն

269. ՌՌԻԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

1936, հուլիսի 26, Լենինգրադ

Միրելի Ռուբեն Գրիգորևիչ.

Ես նախանցյալ օրը Չեզ նամակ եմ գրել, բայց ինչ-ինչ բաների մասին մոռացել եմ գրել: Հարկ կլինի Երևանում բացվող մեր ցուցահանդեսներն ավելի լավ կազմակերպել գեղանկարչության, նկարիչների, ինչպես նաև ժողովրդայնացման իմաստով: Լոռույան մեջ չի կարելի ցուցահանդես բացել: Դիշտ է, դա շատ բարդ գործ է, դա այստեղ՝ Մոսկվայում, նույնպես լավ չի կատարվում, բայց եթե ցանկանան, այստեղ կանեն: Դիշտ է, դա չպիտի լինի պաշտոնական, այլապես կստացվի չոր ու ձանձրալի, ես կասեի՝ նույնիսկ վնասակար: Բազմաթիվ մարդիկ ոչինչ չեն հասկանում արվեստից, անցնում են նրա կողքով և ոչինչ չեն ստանում դրանից: Իսկ այդ դեպքում ինչի՞ն է պետք արվեստը: Ահա դուք ցուցահանդես եք կազմակերպել, բացել, ցույց տվել: Բայց դա քիչ է: Պետք է անցկացնել տվյալ նկարչին նվիրված մեծ երեկո, կենդանի զեկուցում

49. Մ. Սարյանի անհատական ցուցահանդեսը Մոսկվայում, 1936

կարդալ, գուցե նաև, դրա հետ մեկտեղ, խոսել առհասարակ գեղանկարչության մասին: Մենք մինչև հիմա չունենք արվեստաբաններ, էքսկուրսավարներ: Չնայած այդ «մասնագետների» բոլոր բացասական կողմերին՝ նրանք, այնուամենայնիվ, խաղում են դրական դեր, այդ մասին մեզանում վաղուց են խոսում, բայց գործնականում ոչինչ չի արվում:

Եղավ Շահինի հետաքրքիր ցուցահանդեսը¹, հիմա էլ Բաշինջաղյանի ցուցահանդեսն է²: Իմիջիայլոց, ես Չեզ և Արային թախանձագին խնդրում եմ՝ այն չփակել մինչև իմ վերադարձը: Ես ուզում եմ տեսնել և իսկական պատկերացում կազմել այդ շատ հետաքրքիր նկարչի մասին, որն իր ժամանակաշրջանի ցայտուն ներկայացուցիչն է: Արժեք կազմակերպել նրա ստեղծագործությանը նվիրված երեկո, հանդես գալ զեկուցումով և այլն:

Ես մտադիր եմ մերոնց հետ Երևան գալ մինչև օգոստոսի 20-ը: Մենք արդեն ձգտում ենք Երևան, և ավելի լավ քաղաք չկա: Իհարկե, Լենինգրադն իր տեսակի մեջ հրաշալի քաղաք է, և այդ մասին երկու կարծիք լինել չի կարող:

Ցտեսություն: Մ. Սարյան

Ուզում էի նամակս ավարտել, բայց չի ստացվում: Ցանկանում եմ Չեզ էլի որոշ բաներ գրել իմ ցուցահանդեսի³ մասին: Այստեղ բոլոր թերթերում տպագրվել են գովասանական հոդվածներ: Դրանք, իհարկե, ունեն իրենց բացասական կողմերը: Իսկապես, ինչքան դժվար է մարդկանց համար գրելը, իրենց տպավորություններն արտահայտելը: Սա հույժ կարևոր գործ է: Այդ հոդվածներում զգացվում է միայն նրանց դրական վերաբերմունքն իմ ստեղծագործության նկատմամբ, բայց դրա կողքին, ես կասեի, շատ թեթևամտություն կա:

Օգոստոսի 3-ին իմ հերթական հանդիպումն է տեղի քննադատների հետ: Նրանցից ոմանք միանգամայն լրջորեն ինձ համոզում էին, որ հետս վերցնեն ներկայակալը և իրենց բոլորի աչքի առջև ցուցադրեն, թե ինչպես եմ նկարում, ինչպես եմ ներկերը խառնում և այլն: Ես, իհարկե, հաճախ եմ առիթ ունեցել այդ բանն ակամայից ցուցադրելու, երբ նկարելիս եմ եղել այս կամ այն բնապատկերը կոլլոզում կամ գործարանում՝ շրջապատված բանվոր կամ կոլխոզնիկ բերանբացներով, որոնք ի վիճակի են ժամերով նայել և ոչինչ չհասկանալ: Բայց մարդկանց մեծամասնությունը՝ հասարակ, չփչացած մարդիկ, լավ են ընկալում և միշտ

հիացմունքով են հետևում նկարչի աշխատանքին, ասես մասնակցելով այդ գործի ընթացքին: Դե, այսօր, ուրեմն, ինձ սպասում է այդպիսի մի դժվար աշխատանք, կարծում եմ՝ պատվով դուրս կգամ, քննադատներին կսովորեցնեմ տեսնել նկարները, իսկ զանգվածներին՝ տեսնել ու հասկանալ արվեստը:

Դե, նորից ցտեսություն

Մ. Սարյան

Լավագույն ուղևորություններն ու ամառանոցները Հայաստանում են: Մի՛ տխրեք:

Մ.Ս.

270. МАРИИ ЯКОВЛЕВНЕ

Ереван, 30 сентября, 1936 г.

Глубокоуважаемая Мария Яковлевна!

Большое Вам спасибо за внимание, получил Ваше письмо и в первую очередь вспомнил нашу поездку в Эчмиадзин и Звартноц к одному из замечательных памятников седьмого века, затерявшегося в виноградниках. Как было приятно после осмотра памятника наброситься на виноград и студеную воду из колодца, так было просто и хорошо. В Армении можно видеть много замечательных памятников, но они малодоступны из-за отсутствия дорог и элементарных удобств. Но нет сомнения, что творческая рука Советской власти все это делает доступным всем. Потоки туристов будут иметь возможность любоваться в разное время года красотами природы и искусства. Организованная защита и осмотр памятников во многих местах, как, например, Италия, Египет и др[угие] страны, являются еще и доходными для них. Надо надеяться, что в будущую осень, лучше всего к 10 сентября, приедете снова в Армению и мы организуем тогда экскурсии в более фантастические места с чудесными памятниками искусства и старины, почти забытыми человеком. Надо заметить, что эти памятники архитектурного искусства расположены в замечательно красивых местах, изумительно сочетаются с природой. Это сочетание природного творчества с человеческим производит потрясающее впечатление.

Простите за увлечение, теперь вернусь к содержанию Вашего письма, спасибо Вам, т. е. Комитету¹, что способствовали разрешить

денежную путаницу, теперь мне будет легче дышать и работать спокойнее.

Надо сказать, что в Арзни я не смог отдохнуть и принужден был из-за зубной боли вернуться в город и заняться этим жестоким лечением.

На днях думаю поехать в места, где проезжал Пушкин, и сделать несколько этюдов для картины [на тему] "Путешествие в Арзрум" и встреча его с телом Грибоедова².

У меня целый ряд других весьма серьезных тем, связанных с 20-летием Октября.

Сердечный привет Вам,

М. Сарьян

Թարգմանություն

270. ՄԱՐԻԱ ՅԱԿՈՎԵՎՆԱՅԻՆ

1936, սեպտեմբերի 30, Երևան

Հարգարժան Մարիա Յակովլևնա.

Մեծապես շնորհակալ եմ ուշադրության համար: Ստացա Ձեր նամակը և առաջին հերթին հիշեցի մեր ուղևորությունը դեպի Էջմիածին և յոթերորդ դարի ամենանշանակալից հուշարձաններից մեկը՝ Չվարթնոցը, որը թաղված է խաղողի այգիների մեջ: Ինչքան հաճելի էր հուշարձանը դիտելուց հետո հարձակվել խաղողի և ջրհորի սառնորակ ջրի վրա: Ինչ պարզ էր ու լավ:

Հայաստանում կարելի է տեսնել շատ ու շատ հիասքանչ հուշարձաններ, բայց դրանք քիչ մատչելի են ճանապարհների և տարրական հարմարությունների բացակայության պատճառով: Բայց կասկած չկա, որ խորհրդային իշխանության ստեղծարար ձեռքն այդ բոլորը մատչելի կդարձնի ամենքին: Մեծ թվով զբոսաշրջիկներ հնարավորություն կունենան տարվա տարբեր եղանակներին հիանալ բնության և արվեստի գեղեցկություններով: Հուշարձանների կազմակերպված պահպանությունն ու դիտումը շատ տեղերում, ինչպես, օրինակ՝ Իտալիայում, Եգիպտոսում և ուրիշ երկրներում, նրանց համար նաև եկամտաբեր է: Պետք է հուսալ, որ հաջորդ աշուն, ամենից լավ սեպտեմբերի 10-ին, Դուք նորից

50. Արզնի, 1937

կգաք Հայաստան, և մենք այն ժամանակ էրկուրսիաներ կկազմակերպենք էլ ավելի ֆանտաստիկ վայրեր, որտեղ կան մարդկանց կողմից համարյա թե մոռացված հնության և արվեստի հիանալի հուշարձաններ: Հարկ է նշել, որ ճարտարապետական արվեստի այդ հուշարձանները տեղադրված են հիասքանչ գեղեցիկ վայրերում և զարմանալիորեն ներդաշնակվում են բնության հետ: Բնության և մարդու ստեղծագործության այդ ներդաշնակությունը ցնցող տպավորություն է գործում:

Կներեք ոգևորության համար. այժմ անդրադառնամ Ձեր նամակի բովանդակությանը: Շնորհակալ եմ Ձեզ և Կոմիտեին¹, որ օգնեցիք ինձ պարզել փողային խառնաշփոթությունը: Հիմա ինձ ավելի հեշտ կլինի շնչել և հանգիստ աշխատել:

Պետք է ասեմ, որ Արզնիում ինձ չհաջողվեց հանգստանալ, և ես ստամիս ցավի պատճառով ստիպված էի վերադառնալ քաղաք և զբաղվել այդ դաժան բուժումով:

Օրերս մտածում եմ գնալ այն վայրերը, որտեղով անցել է Պուշկինը և

մի քանի էտյուդ անել նրա «Ճամփորդություն դեպի Էրզրում» և Գրիբո-
լեդովի դիակի հետ հաղիպման թեմայով²:

Հոկտեմբերի 20-ամյակի հետ կապված մի շարք այլ թեմաներ էլ ու-
նեն:

Սրտազին ողջույն,

Ձեր՝ Մ. Սարյան

271. АННЕ ИОАНИСЯН

Ереван, 5 ноября, 1936 г.

Дорогая Анна Ивановна!

Вы меня очень обрадовали Вашим письмом, оно как раз кстати.

Очень Вам благодарен, что Вы не забыли обо мне и хотите мне помочь. И я с нетерпением буду ждать ответа на мое письмо.

Очень признателен Юрию Николаевичу, что он охотно согласил-
ся дать мне “археологический” материал¹; надеюсь, к 20 ноября от
Вас получить ответ.

Меня Пушкин интересует в период своего пребывания в Арме-
нии: “Путешествие в Арзрум”, встреча его с телом А.С. Грибоедова
(по-моему, недалеко от Бзовдальского перевала). Интересно увязать
Пушкина с армянским пейзажем, с арбой, быками и фигурами ар-
мян, неправильно принятых им за грузин.

Значит, меня интересует наряд его, т. е. головной убор, какие
сапоги, костюм, верхнее платье. Сам Пушкин дает кое-какие све-
дения. Он говорит, что “туго натянул ремни бурки и накинул на
картуз башлык...” (из “Путешествия в Арзрум”). Значит, бурка,
башлык, картуз. Меня очень интересует тогдашняя форма картуза.
Если Вы мне пришлете этот, как остроумно выразился Ю.Н., “ар-
хеологический” материал, я Вам буду премного обязан. Во всяком
случае, это очень полезно и в том отношении, чтоб археологи-пуш-
кинисты не упрекнули бы нашего брата от искусства в невежестве
и т. п.

Наперед приношу свою благодарность Вам и Юрию Николаевичу
за содействие, так что доля работы в случае удачи будет принадле-
жать и Вам.

У нас чудесные золотые солнечные осенние дни. Но иногда дож-

дит; надо сказать, что этот год очень дождливый. Снеговая линия на
Араратах спустилась очень низко.

Ինչպես երևում է, Մասիսի գլխին հավիտյան նստած ձմեռը, ըստ սո-
վորության, այս տարի էլ կփռի յուր սալտակ փեշերը Արարատյան դաշ-
տի վրա:

Солнечно в нашем грустном городе.

Сердечный привет Вам, Юрию Николаевичу и многим ленин-
градцам, окутанным туманом, из солнечного города Еревана.

Лусик шлет привет и поцелуи.

Ваш М. Сарьян.

Жду ответа.

Թարգմանություն

271. ԱՆՆԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆԻՆ

1936, նոյեմբերի 5, Երևան

Թանկագին Աննա Իվանովնա.

Դուք ինձ շատ ուրախացրիք Ձեր նամակով, այն ճիշտ ժամանակին
էր: Ձեզ շատ շնորհակալ եմ, որ ինձ չեք մոռացել և ուզում եք օգնել: Եվ
ես անհամբեր սպասելու եմ նամակիս
պատասխանին:

Շատ երախտապարտ եմ Յուրի Նիկո-
լաևիչին, որ նա սիրով համաձայնել է
«հնարանական» նյութ տալ ինձ¹: Հույս
ունեն մինչև նոյեմբերի 20-ը Ձեզից պա-
տասխան ստանալ:

Պուշկինն ինձ հետաքրքրում է Հայաս-
տանում իր լինելու ժամանակահատվա-
ծում: «Ճանապարհորդությունը դեպի Էր-
զրում», նրա հանդիպումը Ա. Ս. Գրիբոլեդո-
վի դիակի հետ (կարծեմ, Բզովդալի լեռ-
նանցքի ճամփին): Հետաքրքիր կլինի Պուշ-
կինին կապել հայկական բնանկարի հետ,
սայլի, եզների և մարդկանց հետ, որոնց նա
սխալմամբ վրացիների տեղ է դրել:

51. Աննա Հովհաննիսյանի
դիմանկարը, 1939

52. Պուշկինի հանդիպումը Գրիբոյեդովի դիակի հետ Հայաստանի լեռներում, 1936

Ուրեմն, ինձ հետաքրքրում է նրա հագուստը, այսինքն՝ գլխարկը, սապոգները, կոստյումը, վերնագգեստը: Ինքը՝ Պուշկինը, որոշ տեղեկություններ տալիս է, նա ասում է. «Ամուր ձգեցի յափնջուս փուկերը և հովհարով գլխարկիս վրա բաշլուղ գցեցի...» («Ճանապարհորդություն դեպի Էրզրում»): Ուրեմն՝ յափնջի, բաշլուղ, հովհարով գլխարկ: Ինձ շատ է հետաքրքրում հովհարով գլխարկի այն ժամանակվա ձևը: Եթե Դուք ուղարկեք դա, ինչպես Յու[րի] Նիկոլանիչին է սրամտորեն արտահայտվել, «հնաբանական» նյութը, ես Ձեզ շատ և շատ երախտապարտ կլինեմ: Համենայն դեպս, շատ օգտակար կլինի այն տեսակետից, որպեսզի հնաբան-պուշկինագետները մեզ՝ արվեստագետներին, չհանդիմանեն տգիտության մեջ:

Նախօրոք իմ շնորհակալությունն եմ հայտնում Ձեզ և Յուրի Նիկոլանիչին աջակցելու համար, այնպես որ հաջողության դեպքում աշխատանքի մի մասը Ձեզ է պատկանելու:

Մեզ մոտ հրաշալի աշնանային արևոտ օրեր են, բայց երբեմն անձրև է գալիս: Պետք է ասել՝ այս տարին շատ անձրևոտ է: Այսօր ձյան գիծը Արարատների վրա իջել է շատ ցածր:

53. Պուշկինը Գրիբոյեդովի դիակի հետ հանդիպելուց հետո, 1936

Ինչպես երևում է, Մասիսի գլխին հավիտյան ցատած ձմեռն ըստ սովորության այս տարի էլ կփռի յուր սպիտակ փեշերը Արարատյան դաշտի վրա:

Արևոտ է մեր տխուր քաղաքում:

Սրտագին ողջույն Ձեզ, Յուրի Նիկոլանիչին և մշուշով պատված բազում լեռնագրադցիներին՝ արևային քաղաք Երևանից:

Լուսիկը բարևում և համբուրում է:

Ձեր՝ Մ. Սարգսյան

Սպասում եմ պատասխանի:

272. П. СУВОРОВУ

Ереван, 1 декабря, 1936 г.

Уважаемый тов. Суворов,

Спешу Вам ответить на Ваше письмо от 25 ноября 1936 г.

Работа идет хорошо¹, уже готовы 18 заставок, приступил к рисункам во всю страницу, их нужно сделать, как Вам известно, 18 штук. Это гораздо сложнее, а потому потребует большего напряжения

54. «Հերկոյ Օհանի որդին» հերիարի նկարազարդում, 1933

55. «Տարորհնակ կինը» հերիարի նկարազարդում, 1933

56. «Գեղին ջուր» հերիարի նկարազարդում, 1933

57. «Հուրի Փերին» հերիարի նկարազարդում, 1933

творческого и времени. Концовки, которых тоже 18 штук, потребуют не так много времени, я о них не беспокоюсь, их сделаю быстро; также не беспокоюсь о четырех цветных рисунках, над ними приятно работать, самое трудное — это рисунки тушью во всю страницу. Надо сказать, что работы куча, я не представлял, что это у меня так много времени отнимет.

Я делаю их добросовестно, думаю, что дети, да и взрослые, будут довольны, ибо рисунки меня лично удовлетворяют, так что книга должна получиться неплохая.

Вопрос касается срока, я приму все возможные меры, чтобы уложиться в этот срок и 15 января выслать все, в крайнем случае — часть вещей до конца января.

У меня есть большое препятствие — то, что я часто болею и не могу работать.

Сейчас моему выезду в Москву по вызову Комитета Парижской

выставки при СНК СССР² мешает моя болезнь; сегодня протелеграфирую им о невозможности моего приезда.

Кроме того, я работаю над очень интересными темами в связи с юбилейной выставкой Пушкина³; как Вам известно, срок уже приближается.

О качестве работ я не думаю, это обеспечено, боюсь только срока.

Работу теперь я произвожу так: к каждой сказке буду делать листовую рисунок и концовку, и к четырем сказкам — цветные рисунки.

С приветом —

М. Сарьян.

О ходе работ буду писать.

272. Պ. ՍՈՒՎՈՐՈՎԻՆ

1936, դեկտեմբերի 1, Երևան

Հարգելի ընկ. Մուվորով.

Շտապում եմ պատասխանել 1936 թ. նոյեմբերի 25-ի Ձեր նամակին: Աշխատանքը լավ է գնում¹, արդեն պատրաստ է 18 գլխազարդ, ձեռնամուխ եմ եղել էջով մեկ նկարների, դրանք, ինչպես Ձեզ հայտնի է, պետք է անել 18 հատ: Սա ավելի բարդ է, ուստի կպահանջի ստեղծագործական ուժերի գերազույն լարում և ժամանակ: Վերջնական, որոնք նույնպես 18 հատ են, կպահանջեն ոչ այնքան շատ ժամանակ, ես դրանց համար չեմ անհանգստանում, դրանք շուտ կանեն, չեմ անհանգստանում նաև չորս գունավոր նկարների համար, դրանց վրա հաճելի է աշխատել:

58. «Բժիշկ Լոխմանը» հերիաթի նկարազարդում, 1933

59. «Կիկոսի մահը» հերիաթի նկարազարդում, 1936

Ամենադժվարը էջով մեկ արվող տուշանկարներն են: Պետք է ասել, որ աշխատանքը շատ է, ես չեի պատկերացնում, որ դա ինձանից այսքան ժամանակ կխլի:

Ես դրանք կատարում եմ բարեխղճորեն, կարծում եմ, որ երեխաները, ինչպես և մեծահասակները, գոհ կլինեն, քանի որ նկարներն անձամբ ինձ բավարարում են, այնպես որ գիրքը պետք է լավ ստացվի:

Հարցը վերաբերում է ժամկետին, ես հնարավոր բոլոր միջոցները կգործադրեմ, որպեսզի ժամանակին հասցնեմ և մինչև հունվարի 15-ը ուղարկեմ բոլորը, ծայրահեղ դեպքում՝ մի մասը, մինչև հունվարի վերջը:

Ես մի մեծ արգելք ունեմ, հաճախ եմ հիվանդանում և չեմ կարողանում աշխատել:

Ներկայումս հիվանդությունս խանգարում է ԽՍՀՄ Ժողկոմխորիին կից Փարիզյան ցուցահանդեսի հրավերով Մոսկվա գնալու²: Այսօր նրանց կհեռագրեմ, որ գնալս հնարավոր չէ:

Բացի այդ, ես աշխատում եմ շատ հետաքրքիր թեմաների վրա՝ կապված Պուշկինի հոբելյանական ցուցահանդեսի հետ³: Ինչպես Ձեզ հայտնի է, ժամկետն արդեն մոտենում է:

Աշխատանքի որակի մասին ես չեմ մտածում, դա ապահովված է, վախենում եմ միայն ժամկետից:

Այժմ արդեն աշխատում եմ այսպես՝ յուրաքանչյուր հերիաթի համար կատարում եմ մեկական էջանկար և վերջնական և չորս հերիաթների համար՝ գունավոր նկարներ:

Ողջույնով՝ Մ. Մարյան

Աշխատանքի ընթացքի մասին կգրեմ:

273. ԼՈՒՄԻԿ, ՍԱՐԳԻՍ ԵՎ ԳԱԶԱՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆՆԵՐԻՆ

1936, դեկտեմբերի 28 [Մոսկվա]

Շատ սիրելի և թանկագին Լուսիկ.

Մարիկ և Չարիկ, ասա՝ Լուսազար,

Ես գիտեմ, դուք երևի ասում եք՝ դե գահլա տարավ իրա ձանձրացուցիչ նամակներով, բայց վնաս չունի:

Այսօր կամ վաղը կնայեն իմ էսքիզները¹, եթե ընդունեն՝ կսկսվի իմ

60. «Ճողովրդական արհեստների ծաղկում» պանոյի դրվագ, 1936

աշխատանքի երկրորդ էտապը, պետք կլինի անել էսքիզ պանոյի ամբողջ մեծությամբ 1.5, ուրեմն՝ 3 մետրից ավել, նրանից հետո ինքը՝ պանոն, մոտավորապես 14 մ: Ինչքան ժամանակ կխլի դա ինձանից, չեմ իմանում, բայց կարելի է ասել, որ մեծ դժվարությունների հետ է կապված. առաջինը՝ քնակարանի հետ, երկրորդը՝ այդ շափի կտավ առանց կարի և նյութ, այսինքն՝ ներկ և այլն, իսկ գլխավորը՝ քնակարանը լինի տաք, դուր գիտեք, որ ես ցրտավախ եմ: Երեկ երեկո ինձ մոտ էր եկել Վիկտոր Մարկոսիմ² իր սայախլայի հետ: Նա ասաց, որ ինձ կօգնի, երևի այդպես էլ կլինի, վերջապես գործը ցույց կտա: Իմիջիայլոց, Վսեկոխուդոժնիկում³ շատ հիմնական նորափոխություններ են կատարվելու: Նոր եկողները գտնում են, որ ամեն բան այնպես չէ, և գործը նորից պետք է սկսել ու նորից անել: Իհարկե, դա չէր կարող չանդրադառնալ նաև կոնտրակտացիաների վրա. ասում են, որ հունվարի 1-ից լիկվիդացիայի է ենթարկվում: Դա, պետք է ասել, շատ հաջող և ռացիոնալ ձեռնարկություն էր, որը հնարավորություն էր տալիս նկարիչներին աշխատելու և զարգանալու ու գլխավորը՝ զարգացնելու խորհրդային նկարչությունը: Իհարկե, մեծ աշխատանք պետք էր բա-

61. «Ճողովրդական արհեստների ծաղկում» պանոյի դրվագ, 1936

փել կանոնավորելու համար այդ գործը, ոչ թե խալտուրչիկների նոր շարան ստեղծել կամ թե ծույլերին նյութապես սպասարկել: Վերջապես, այդ հիմնարկությունը նոր մարդիկ են ղեկավարում և նոր կերպարանք են տալու ու նոր ձև, ես խորը կերպով համոզված եմ, որ վատ չի լինի: Համենայն դեպս, պետք է հասկանաք, որ այն ապահովությունը ամսական, որ ունեինք, այլևս կարող է չլինել, և այլևս այնքան էլ շռայլ չպետք է լինել:

[...]

Детиздат-ին հայտնեցի, որ իրենց պատվերը ժամանակին կատարել չեն կարողանա և ժամկետը հետաձգեն, գուցե որոշ ժամեր լինեն, կարողանամ մի կերպ այդ գործն էլ գլուխ բերել:

Եղանակներն այստեղ, բարեբախտաբար, ցուրտ չեն, այս ըոպելիս ձյուն է գալիս, այս տարվա ձմեռն անձյուն է, ամեն օր սպասվում են ցրտերը, այսպես կոչված, крещенские морозы*, դրանց ժամանակը մոտենում է:

Նամակները ուղարկիր Ռիմայի հասցեով, ամենաապահովն է: Կույ-

* Սկրտության ցրտեր:

տուրայի տունը լիկվիդացիայի է ենթարկվում և, իհարկե, Պետիրատի բաժանմունքը ևս, որի տպարանն արդեն տեղափոխվել է Երևան:

Մոնոգրաֆիայի գործերը խղճալի դրության մեջ են այդ փոփոխությունների հետ կապված, բայց ասում են, որ պետք է տպեն⁴:

Վերջապես, Լուսազա՛ր ջան, համբուրում են քեզ:

Ըն՝ Մարտիրոս

62. «Հայաստան» պանոյի էսքիզը Նյու-Յորքի ցուցահանդեսի համար, 1937

1937

274. ԼՈՒՍԻԿ, ՍԱՐԳԻՍ ԵՎ ՂԱԶԱՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆՆԵՐԻՆ

1937, հունվարի 1, Մոսկվա

Շատ սիրելի և թանկագին իմ Լուսազար.

Սա առաջին նամակն է, որ ես քեզ գրում եմ այս տարի: Ես ձեզ արդեն շնորհավորեցի՝ ցանկանալով առողջություն և հաջողություն, այս նամակս պետք է լինի յուր բովանդակությամբ գործնական: Ահա ինչ եմ խնդրելու ձեզնից, որովհետև պուշկինյան ցուցահանդեսը մոտենում է¹, որին այստեղ պետք է որ ես մասնակցեմ իմ որոշ աշխատանքներով: Որո՞նք են դրանցից Մոսկվայի համար, որո՞նք՝ Երևանի²:

Մոսկվայի համար.

1. “Встреча Пушкина с тел[ом] Грибоедова”
(մեծ նկարը, առաջինը)
2. “Вид с Бзовдальского перевала”
(որը 35 քվին եմ նկարել, երբ Լուսիկի հետ էինք ճանապարհորդել)
3. Նոր этюд “Старая дорога”, по которой ехал Пушкин (осенний этюд с желтыми деревьями)
4. Рисунок, тоже сделанный мною в мою последнюю поездку, он нарисован на двух листах альбомной бумаги и склеен в середине. Насколько помню, он, кажется, складывается. Это общий вид тропинки, по которой ехал Пушкин (это схематический рисунок).

63. Պուշկինի հանդիպումը Գրիբոյեդովի դիակին հետ Հայաստանի լեռներում, 1936

5. То же рисунок этого времени, кажется, на двух листах, это молотба на машине, колхозники молотят хлеб.

Вот и все, это для Москвы.

Вы не разбрасывайтесь, прочтите это письмо внимательно и все найдите.

Այդ բաները ավելի լավ գիտի Լուսիկը, она знает, где рисунки, найдет и все приготовит. А пересылать, я думаю, можно через музей. Драмбяна попросите, он все сделает. Я ему напишу отдельно тоже.

А вам вслед за этим, вернее ему будут высланы отсюда деньги на упаковку и указан адрес. А вы только приготовьте вещи.

На Ереванскую выставку³ нужно дать вторую работу “Встреча Пушкина с телом Грибоедова” (назвать ее надо эскиз), ибо она не окончена⁴. Затем вторую работу “Источник”, где предполагается сделать мемориальную доску. Это на Двальском перевале. Вот и все.

Жду от вас письма.

Թարգմանություն

1. «Պուշկինի հանդիպումը Գրիբոյեդովի դիակին» (մեծ նկարը՝ առաջինը):

2. «Բզովդալի լեռնանցքի տեսարանը» (որը 35 թվին եմ նկարել, երբ Լուսիկի հետ էինք ճանապարհորդել):

3. Նոր էտյուդը՝ «Հին ճանապարհ», որով անցել է Պուշկինը (աշնանային էտյուդ՝ դեղին տերևներով):

4. Գծանկար, որը նույնպես արել էի վերջին ճանապարհորդության ժամանակ, այն նկարված է ալբոմի երկու թերթերի վրա ու մեջտեղից ստանձված է: Ինչքան հիշում եմ՝ ծավում է: Դա ընդհանուր տեսքն է այն արահետի, որով անցել է Պուշկինը (դա սխեմատիկ գծանկար է):

5. Այդ նույն ժամանակվա մի գծանկար ևս, կարծեմ երկու թերթերի վրա է, դա «Ցորենի կալսումն» է, կոլտնտեսականները մեքենայի վրա ցորեն են կալսում:

Ահա ամբողջը, սա Մոսկվայի համար է: Առանց ցրվելու ուշադիր կարդացեք նամակը և ամեն ինչ գտեք:

Այդ բաները ավելի լավ գիտե Լուսիկը, նա գիտե, թե որտեղ են գծանկարները, կգտնի և ամեն բան կպատրաստի: Իսկ ուղարկել, մտածում եմ, կարելի է թանգարանի միջոցով: Խնդրեք Դրամբյանին, նա ամեն բան կանի: Ես նրան էլ առանձին կգրեմ:

Իսկ ձեզ, ավելի շուտ նրան այստեղից կուղարկվի հասցեն և փող՝ փաթեթավորման համար: Դուք միայն իրերը նախապատրաստեք:

Երևանյան ցուցահանդեսի համար³ պետք է տալ երկրորդ աշխատանքը՝ «Պուշկինի հանդիպումը Գրիբոյեդովի դիակին» (պետք է այն անվանել էսքիզ), բանի որ այն անավարտ է⁴: Այնուհետև երկրորդ աշխատանքը՝

64. Ելենա Բեյրուպովան և Պավել Կուզնեցովը, 1953

«Աղբյուր», դա այն տեղն է, որտեղ ենթադրվում է հուշատախտակ բացել: Դա Դվալի լեռնանցքում է: Ահա ամենը:

Մնամ սպասող չեք նամակին:

Նոր տարին դիմավորեցինք Ս. Кузнецов*-ի մոտ, շատ քիչ, բայց լավ կոմպանիա էր՝ ամբողջովին նվիրված էր արվեստին – նվագ, արտասանություն և խոսակցություն արվեստի շուրջը: Առավոտը ժամը 8-ին վերադարձա տուն:

Կարոտալի բարևներով, ձեզ սիրող՝ Մարտիրոս:

Այս տարի ձեզ անվերջ հաջողություններ, ուրախ և երջանիկ կյանք:

Մարտիրոս

275. ԼՈՒՍԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

1937, հունվարի 9, Մոսկվա

Շատ սիրելի Լուսազար.

Այսօր ամսի 9-ն է, վաղը կլինի արդեն մեկ ամիս, ինչ դուրս եմ եկել Երևանից: Ժամանակը արագ է անցնում, ավստո ժամանակը: Այսօր ինձ համար, կարելի է ասել, հաջողությունների օր էր, ամբողջ օրը վազում էի դեսուդեն և որտեղ որ գնում էի, ժամանակին հասնում էի, և գործերս հաջող էին գնում: Որպեսզի դու տեղյակ լինես, թե այսօր ես ինչ եմ արել, քեզ նկարագրեմ. իհարկե, վաղը առավոտվանից մինչև մութը ընկնելը պետք է էսքիզի վրա աշխատեմ¹, որ հասցնեմ (ոռու.), համաք բան չի, Մտալինն էլ պետք է լինի:

Ես, ինչպես գիտես, նույն հյուրանոցից փոխադրվեցի ուրիշ՝ ավելի էժան սենյակ, 16 ռ.: Առհասարակ այստեղ հյուրանոց ընկնելը շատ դժվար բան է, իսկի ռեխիդ էլ չեն նայի, եթե պիտանի մարդ չլինես կամ պաշտպան չունենաս:

Այս օրերը աշխատանքային հարցը կլուծվի, որն ինձ համար անհրաժեշտ է, որ այս պատվերները կարողանամ կատարել: Պատվեր[ներն] այնքան շատ [են], ուղղակի հարձակվեցին վրաս մեղվի պես: Հայ գիտի, քսան տարվա առաջվա առողջությունս լինե՞ր [...]: Համենայն դեպս, արհեստանոցի մասին բռռալու կարիք չկա, թեև հայտնի չէ՝ ինչով կվերջա-

* Պ. Կուզնեցով:

նա, բայց հույս կա: Այդ արհեստանոցը գտնվում է Պավել Կուզնեցովի արհեստանոցի կողքին, և նա կլինի պատճառը, եթե այդ գործը հաջողվի²:

Հեքիաթները կամաց-կամաց շարունակում եմ նկարել, արդեն 9 հեքիաթ պատրաստ է, աշխատանքի կարելի է ասել վեց տասներորդը կատարված է³: Գլխավոր գործը, իհարկե, Փարիզի պանոն է:

Այստեղ ձմեռը ցուրտ չի, ասում են՝ гнилая зима*, գրոյից բարձր է, այնպես որ ձյունը հալչում է:

Ուրեմն, արդեն գիշերվա ժամը մեկին է մոտենում, պետք է քնել, որ վաղը վեր կենամ ու գործով պարապեմ:

Բոլորիդ շատ համբուրում ու կարոտալի բարևներ եմ ուղարկում:

Մարտիրոս

Երկրաշարժի մասին գրեցեք, ինչպես անցավ, շա՞տ վնասներ կան:

«Խորհրդային Հայաստան»-ից ստացա՞ր նկարները:

276. ԼՈՒՍԻԿ ՍԱՐԳԻՍ ԵՎ ԳԱԶԱՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆՆԵՐԻՆ

Մոսկվա Ըստ սիրելի և բարեգոյի իմ Լուսազար Լուսիկ և Մարիկի հետ է, շնորհիվ էր անհրաժեշտ ինձ հարցազրույցի իմ աշխատանքի համար, է՞նչ սպասեցիք ձեռքով աշխատանքի: Ես գրեցի ինչ շեփուկա-նա սուրճի մոլ ճայ՛ էր ընթացում:

1937, հունվարի 12, Մոսկվա

Շատ սիրելի և բանկազին իմ Լուսազար՝ Լուսիկ.

Մարիկ և Չարիկ,

Այսօր հանգստի օր է, չնայելով դրան՝ ես շատ աշխատեցի, իսկ աշխատանքը, իհարկե, ամեն բանից բարձր է, է՞ն էլ ստեղծագործական աշխատանքը:

* Փոսած ձմեռ:

Ինչպես ձեզ գրել էի, ես ներկայումս, ապրելով նույն հյուրանոցում, որը կոչվում է “Новомосковская”*, փոխադրվել եմ 608 համարը, որի պատուհանից երևում է Замоскворецкий** կամուրջը, Կրեմլը և դեպի Կարմիր հրապարակը տանող կամուրջը: Պատուհանիս մոտ հավաքվում են աղավնիները և նայում ներս, սպասում են, որ ես նրանց համար պատուհանից դուրս հացի կտորներ գցեմ: Պետք է ասել, որ այդ իմ պարտականությունը կատարում եմ ոչ լավ, իմ վատ հիշողության պատճառով, մոռանում եմ հաց վերցնել և ինձ շատ վատ եմ զգում, երբ աղավնիները հետևում են պատուհանից իմ բոլոր շարժումներին, վերջապես, հիասթափված հեռանում, գնում են ուրիշ տեղից իրենց համար կեր ճարելու:

Երկու օր է, ինչ ցրտերն սկսեցին սեղմել, և տաք եղանակները տեղի տվեցին ցրտերին, ներկայումս արդեն 15 աստ[իճանի] է մոտենում և, երբ նայում եմ պատուհանից շտապող և վազվզող մարդկանց, փողոց դուրս գալու այնքան էլ ախորժակ չունեմ: Տների ծխնելույզներից ավելի շատ ծուխ և գոլորշի է դուրս գալիս, երկինքը բացվել է, իհարկե, կապույտ գույնի չէ, բայց ամպեր չկան և մի տեսակ մառախուղ է պատել, բայց կեղտոտ գույնի, երևի ծխից է, բայց Կրեմլի շենքերն արևից կարծես ոսկեզօծվել են, և դա շատ գեղեցկացնում է Մոսկվայի ամենագեղեցիկ կտորը: Մոսկվա գետը, որ մինչև հիմա ազատ էր սառույցից, սկսել է ծածկվել սառույցով, միայն տեղ-տեղ, որտեղ սառույց չկա, գոլորշի է բարձրանում: Եվ այսպես, կարծես թե, վերջ ի վերջո, ձմեռը եկավ, ինչ աստիճանի կհասնեն ցրտերը և ինչ տևողություն կունենան՝ մոտ ապագան ցույց կտա: Այսպես թե այնպես, առաջներս գարուն է, շուտ և արագ կանցնի ժամանակը՝ իր հետ ամեն բան տանելով հավիտենականության և մոռացության գիրկը, չարժի մտածել, այլ պետք է ապրել և սիրել կյանքը: Կյանքը շատ հրաշալի է և գեղեցիկ, իհարկե, ամենաառաջ մարդուց է կախված, մարդկանցից է կախված կյանքը դարձնել երջանիկ բոլորի համար, դրա համար մեծ աշխատանք կա առջևում, և դա կլինի, ինչքան էլ մեծ խոչընդոտների հանդիպի:

Ես իմ էսքիզը¹ վաղը վերջացնելու եմ, շատ աշխատանք չի մնացել, այս աշխատանքը միանգամայն պատահական էր և ահա թե ինչու: Նախ՝ ժամանակը քիչ է, որ կարողանաս սխալները ուղղել և կոմպոզի-

ցիան հարստացնել և ավելի խորացնել նկարչական տեսակետից: Սա հատուկ գործ է, պանո, որը յուր մեջ պետք է անպատճառ պարունակի զարդի էլեմենտներ և բովանդակությամբ լինի վերցված կյանքի ռեալ նյութերից: Պանոն շատ անգամ կապված է լինում պատի չափերի հետ, ճարտարապետության հետ, և ճարտարապետը ինքը դասավորում է թեմաներն ըստ սենյակների դասավորման և նպատակածառայության: Պանոն, եթե լինի մատուրալիստական, շատ շուտ կձանձրացնի և ապա, ուրեմն, կսկսի խանգարել հաճախորդներին, կամ, ավելի շուտ, այն մարդկանց, որոնք ստիպված են հաճախ տեսնել այդ նկարը: Ուրեմն, պանոն անպատճառ պետք է յուր բովանդակությամբ լինի ռեալ, իսկ նկարչական տեսակետից՝ պայմանական և դեկորատիվ, իհարկե, այդ բոլորը՝ որոշ սահմաններում, վերջապես, կարճ ասած, լավ պետք է լինի յուր սպեցիֆիկայի մեջ: Այս նամակս ստացավ կոնդակի ձև, թող սա էլ այսպես լինի, սա էլ մտնի իմ այսօրվա աշխատանքների մեջ², քանի որ ուղղված է իմ ամենասիրելի և ամենամոտիկ մարդկանց: Ձեզ՝ երեքիդ, շատ բարևներ և համբույրներ: Բարևներ նույնպես Հովհաննեսին, Մուշեղին և բոլոր մեր հարգելի բարեկամներին, ծանոթներին և ընկերներին:

Ձեր՝ Մարտիրոս

277. ԼՈՒՍԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

1937, հունվարի 17–18, Մոսկվա

Լուսազար, շատ սիրելի Լուսիկ ջան.

Ուրեմն, կարգին բան է եղել էլի երկրաշարժը: Քո բոլոր նամակները ստացա և ստացա Սարիկիս նամակը, տառերի միատեսակ գրելու պատճառով դժվար է կարդացվում Սարիկի նամակը, գուցե սովորած չեմ: Սարիկ ջան, բոլորը, որոնց որ իմանում ես, մեր ծանոթները, շատ լավ, սաղ-սալամաթ ապրում են և աշխատում, ինչպես որ կարգն է: Այստեղ վրացական ներկայացումները հաջողություն ունեին, ես կարողացա տեսնել միայն «Կետոն ու Կոտեն», սա ավելի շատ օպերետա է և ամբողջ հետաքրքրությունը նրա՝ Թիֆլիսի կյանքը ցույց տալու մեջն է¹. մոտավորապես «Պեպոյի»² նման է, բայց ավելի լայն դիապազոնով: Ներկայացումն անցավ աշխույժ և ուրախ, իսկ վրացիները լավ պարել գիտեն: Ընդհանուր առմամբ մարդիկ լավ աշխատել են և ստացած փո-

* «Նովոմոսկովսկայա»:

** Չամոսկովորեցկի:

ղը իզուր չեն ծախսել [...]: Իհարկե, ոչ մի չտեսնված բան չկա, միայն մարդիկ լավ կազմակերպել են, նախօրոք ամեն բան արել: Եթե մերոնք գալու են այստեղ՝ ցույց տալու համար մեր օպերաները, իհարկե, ավելի հաջող կարող են տանել գործը, եթե նախօրոք մի տարվա աշխատանք տանեն և բոլոր հայ լավ ուժերը հավաքեն դեսից-դենից, ինչպես արել են վրացիները՝ ոչ մի միջոց չխնայելով դրա համար³: Այդ գործը խոզյախն պետք է ունենա՝ խելքը գլխին մարդ: Չորս հատ օպերա պատրաստել՝ «Ալմաստ», «Անուշ», «Քաջ Նազար», «Սասունցի Դավիթ»⁴, գուցե ուրիշ բան էլ, կոնսուլտացիայի համար հրավիրել բանիմաց մարդկանց: Պետք է օրկեստրը կազմել մեծ բեմի համար, դա կարող է անել Са-раджян*-ը կամ Մելիք-Փաշայանը:

Անպատճառ պետք է այստեղից ժամանակավորապես ռեժիսորներ հրավիրել, գոնե մեկին, և, իհարկե, տեղացիներին, անշուշտ, օգտագործել: Միմոնով⁵ և Бейбутов В.**⁶, մեծ կուլտուրան յուրացրած մարդիկ ավելի լավ և հեշտ են տեսնում ազգային կուլտուրայի ինքնուրույն և արժեքավոր կողմերը, քան տեղացիները, որոնց համար հատուկ է подра-жательность центру, тем более, [что] у нас здоровой, хорошей критики нет, культурной критики.

Все грузинские оперы с несовременной тематикой, а наши, пожа-луй, испугаются, будут из кожи лезть новую тематическую оперу дать. Это, конечно, надо делать, но если она будет плохая, темати-кой никого не удивишь, Надо, чтоб было хорошо, оригинально, бод-ро, радостно, красочно, чтоб никаких недостатков не было. У нас певцов и певиц с хорошими голосами гораздо больше, чем у грузин, у них голоса средние.

Если наши думают показать нашу армянскую культуру⁶ – музы-кальную, хореографическую и балет, – должны получить соответ-ственную сумму, дело надо поставить хорошо, а не ежиться, если придется ежиться, то и не надо приезжать сюда, скандалить нашу ра-боту и унижать себя. У нас большая мировая и старая культура, от нас большего требуют, чем от других. У нас мировая архитектура, мировая литература, мировая научная литература, мировое миниа-турное искусство и т. д., а мы все чего-то ежимся*.

* Մարջյան:

** Բեյբութով:

*|Թարգմանություն

ընդօրինակել կենտրոնին, մանավանդ որ մեզանում առողջ, լավ քննադատություն չկա, առողջ քննադատություն:

Բոլոր վրացական օպերաները ոչ ժամանակակից թեմատիկա ունեն, իսկ մերոնք, ըստ երևույթին, կվախենան և կաշվից դուրս կգան արդիա-կան հնչեղության օպերա տալու համար: Դա, իհարկե, պետք է անել, բայց եթե վատ ստացվի, թեմատիկայով ոչ մեկին չես զարմացնի: Պետք է, որ լավը լինի, ինքնատիպ, առույգ, ուրախ, գունեղ, որպեսզի ոչ մի թե-րություն չլինի: Մենք վրացիներից շատ ավելի լավ ձայներով երգիչ և երգչուհիներ ունենք, նրանց ձայները միջակ են:

Եթե մերոնք մտադիր են ցույց տալ մեր հայկական երաժշտական մշակույթը, պարարվեստն ու բալետը, ապա նրանք պետք է ստանան համապատասխան գումար՝ գործը լավ դնելու համար, այլ ոչ թե խեղճա-նան: Եթե պետք է խեղճանանք, ապա կարիք չկա գալ այստեղ՝ խայ-տառակ անելու մեր աշխատանքը և ինքներս մեզ նվաստացնելու: Մենք ունենք մեծ և հին համաշխարհային մշակույթ, մեզանից ավելին են պա-հանջում, քան ուրիշներից: Մենք ունենք համաշխարհային նշանակու-թյուն ունեցող ճարտարապետություն, համաշխարհային գիտական գրականություն, համաշխարհային մանրանկարչական արվեստ և այլն, իսկ մենք, չզիտես ինչու, հա խեղճանում ենք]:

Ինչպես ժողովուրդն է ասում՝ «Պստիկցիր, պստիկցիր, ինչ-որ մի տեղ մտիր...»:

Մենք կարող ենք “Тоска”* դնել շատ լավ, դա այնքան էլ դժվար բան չի, բայց մենք պետք է ցույց տանք մեր նոր՝ խորհրդային կուլտուրան: Այստեղ մենք պետք է ցույց տանք մեր շնորհքը նոր բան ստեղծելու: Մեր հայկական օպերաները բոլորը մեծ արժեք ունեն և երաժշտական [տե-սակետից] ինքնուրույն են, բայց բոլորի վրա պետք է աշխատել, նոր բա-ներ ավելացնել, թույլ տեղերը կրճատել, ձանձրալի չլինի, բալետը ուժե-ղացնել, արիաներ գրել և այլն: Մովորեցնել կոլեկտիվորեն աշխատել, իրար հարգել և գլխավորը՝ գլուխն է, որ այդ բոլորը հասկանա և համառ կերպով առաջ տանի, ոչ թե պատահական մարդիկ, ինչպես յուր ժամա-նակ Խոջամիրյանը⁷, [որ] օպերայի էությունը կանանց փեշի տակ էր

* «Տոսկա»:

փնտրում, վերջապես, այդ մասնագիտությամբ էլ կարող են մարդիկ պարապել, դա իրենց գործն է, բայց ամեն մարդ իր տեղում:

Успех большой армянской оперы, конечно, можно гарантировать, если дело с самого начала будет правильно поставлено, а силы... прекрасные, работоспособности много*.

**[Թարգմանություն]*

Հայկական մեծ օպերայի հաջողությունը, իհարկե, կարելի է երաշխավորել, եթե գործը հենց սկզբից ճիշտ դրված լինի, իսկ ուժերը հիանալի են, աշխատասիրությունը՝ մեծ]:

Բավական է, ես շատ ոգևորվեցի, այս բոլորը Մուշեղից պահանջում է մաքսիմում, նա պետք է դուրս գա և ասի, որովհետև նա գիտի մեր երաժշտությունը և նրան լսեն պիտի: Վերջապես, կեցցե՛ մեր մեծ կուլտուրան, կեցցե՛ արվեստը: Բարևներով բոլորիդ, համբուրում եմ շատ-շատ:

Ավոյին⁸ հատուկ բարևներ:

Ձեր՝ Մարտիրոս:

Նամակս շարունակում եմ առավոտյան ժամը 8, 1/2, գիշերը ուշ լինելու պատճառով, ժամը երկուսն էր, կանգ առա, հանգստանալ էլ պետք է, չէ՞:

Երգեցիկ խմբի համար անպատճառ պետք է սիրուն, լավ կազմվածքով կանանց, աղջկերանց հավաքել, իհարկե, ձայնն էլ պետք է, բայց չէ՞ որ ամեն մարդ ձայն ունի և ամեն մարդ երգել կարող է, պարել, բայց արտաքինը անհրաժեշտ է, պետք է սովորեցնել մարդկանց մարդկային օսանկա ձեռք բերել, այդ բոլորը կարելի է հեշտությամբ անել և պետք է անել, բեմի համար ամեն բան կարևոր է:

Это дело надо начать с большим размахом, с хозяином во главе. У нас очень много мелочности, гонора, самомнения и невежества, которые будут все время мешать работе, если не будет крупного руководителя.

Теперь несколько слов опять об эскизах моих. Вчера был еще один просмотр, на котором присутствовали Керженцев, Межлаук, Ярославский и целый ряд других людей. Представленное, за исключением, было одобрено, в том числе и мой эскиз⁹.

Скоро должны приступить к исполнению панно в натуральных размерах, и эту работу нужно закончить к первому апреля, завтра-послезавтра будем заключать новые договора для выполнения этих работ.

Пушкинская выставка открывается 16 февраля¹⁰. Мои вещи, вероятно, не удастся показать, но я хочу вам телеграфировать, чтоб мою большую картину выслали багажом¹¹. Между прочим, здесь мне сообщили, что в багаж принимают только с пассажирским билетом. Надо, значит, иметь знакомого человека, едущего в Москву, попросить у него билет и сдать багаж, а потом, конечно, вернуть ему билет*.

**[Թարգմանություն]*

Այս գործը պետք է սկսել մեծ թափով, գործի գլխին տեր ունենալով: Մեզանում շատ է մանրախնդրությունը, գոռոգությունը, ինքնահավանությունը և անգրագիտությունը, այս բոլորը միշտ պետք է խանգարի աշխատանքին, եթե չլինի մի խոշոր ղեկավար:

Հիմա մի քանի խոսք իմ էսքիզների մասին: Երեկ ևս մեկ դիտում եղավ, որին ներկա էին Կերժենցևը, Մեժլաուկը, Յարոսլավսկին և մի շարք ուրիշ մարդիկ: Ներկայացվածը, շատ քիչ բացառությամբ, հավանության արժանացավ, այդ թվում նաև իմ էսքիզը⁹: Շուտով պետք է ձեռնամուխ լինենք պանոն իրական չափսերով իրագործելուն և այդ աշխատանքը պետք է ավարտենք մինչև ապրիլի մեկը: Վաղը, մյուս օրը նոր պայմանագրեր ենք կապելու այդ աշխատանքները կատարելու համար:

Պուշկինյան ցուցահանդեսը բացվում է փետրվարի 11-ին¹⁰: Իմ աշխատանքները, հավանաբար, հնարավոր չի լինի ցուցադրել, բայց ես Ձեզ պետք է խնդրեմ, որ իմ մեծ նկարն ուղարկեք բազաժով¹¹: Իմիջիայլոց, այստեղ ինձ ասացին, որ բազաժ են ընդունում միայն ուղևորի տոմսի առկայության դեպքում: Ուրեմն, պետք է Մոսկվա գնացող ծանոթ մարդ ունենալ, խնդրել նրա տոմսակը և բազաժը հանձնել, իսկ հետո, իհարկե, տոմսը նրան ետ վերադարձնել]:

Այսպիսի «հարմարություններ» կան մեզ մոտ, փոստն էլ ընդունում է որոշ մեծության արկղեր, սա էլ, իհարկե, ուրիշ «հարմարություն» է, բայց

ոչ Պուշկինի նկարի համար, որի լայնությունը կարծես մետրից ավելի է, իսկ պետք է դրկել подрамник*-ն էլ հետը, անշուշտ, ռուլոնի մեջ:

Վաղը բացվում է Սուրիկովի ցուցահանդեսը¹² երեկոյան ժամը չորսին, դա մեծ տոն պետք է համարել ռուսական ազգային կուլտուրայի համար, քանի որ Վասիլի Իվանովիչ Սուրիկովը լավագույն ռուս նկարիչն է:

Ինչ վերաբերում է երկրաչարժին, զգույշ եղեք, նայեցեք՝ մեր տանը ճեղքվածքներ արդյոք չի՞ տվել, վտանգավոր չի՞: Իսկ ինչ վերաբերում է այստեղի արվեստանոցին, Փարիզի ցուցահանդեսի համար պետք է հաջողվի, կարծես թե շուտով կպարզվի:

Ուրեմն, դուչադ կացե՛ք, քեֆներդ լավ պահե՛ք, իմ ուղարկած ծանրոցը արդեն ստացած կլինեք և ինչ որ պակաս է՝ գրի՛ր [...], համբույրներ բուրիդ:

Մարտիրոս

278. ԼՈՒՍԻԿ, ՍԱՐԳԻՍ ԵՎ ԳԱԶԱՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆՆԵՐԻՆ

1937, հունվարի 23, Մոսկվա

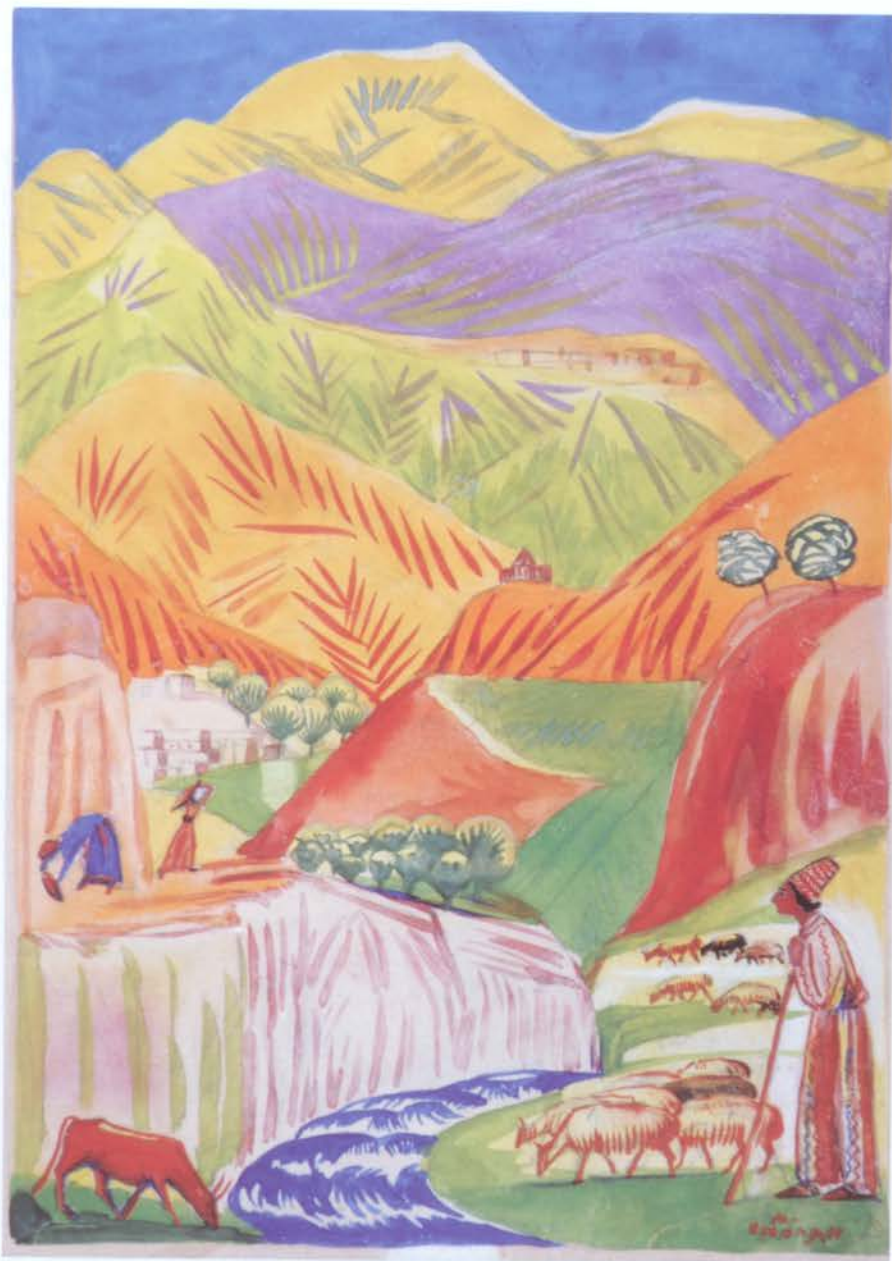
Շատ սիրելի և աննման Լուսազար.

Այս իրիկուն գնալու եմ Միդլերի մոտ, վաղուց էի խոստացել, բայց ժամանակ չլինելու և հեռու լինելու պատճառով չէի գնում նրանց մոտ, և, վերջապես, նրանց համար էլ որոշ նեղություն է՝ և՛ ֆիզիկական, և՛ նյութական: Այսօր հանդիպեցի Մարիետային Հակոբի հետ¹, նոր է վերադարձել Ուլյանովսկից, որտեղ գտնվում էր բավականին ժամանակ՝ իր նոր աշխատության հետ կապված²: Ես համարյա թե ոչ մի տեղ չեմ գնում, ամսի մեկից սկսել եմ արդեն նկարել մեծ պանոն³, ժամանակ քիչ կունենամ, ավելի շուտ՝ բոլորովին ժամանակ չեմ ունենա, քանի որ պանոյի աշխատանքը շատ պատասխանատու է, Փարիզ չի կարելի ամեն բան տանել: Ինչպես գիտես, այդ անպիտան քաղաքի ճաշակը առաջնակարգ է: Աշխատում եմ հեքիաթների վրա⁴, արդեն բոլորովին պատրաստել եմ 14 հեքիաթ, մնացել է չորս հատ, բայց այդ վերջին նկարները ավելի դժվարանում եմ նկարելու, մի քիչ ձանձրացել եմ: Այսօր խնդրեցին «Դեախիզատում»⁵, որ հեքիաթներից մեկի՝ «Օխիկ»-ի համար դարձյալ չորս նկար անեմ, որն ուզում եմ բաց թողնել առանձին գրքույ-

* Ենթաշրջանակ:

9. «ACADEMIA» հրապարակչության «Հայկական ժողովրդական հեքիաթներ» ժողովածուի 2-րդ հրապարակչության կազմաշապիկը, 1931

10. Տիպոսանկար, 1937

11. Փեղի Բուշունյան, 1931

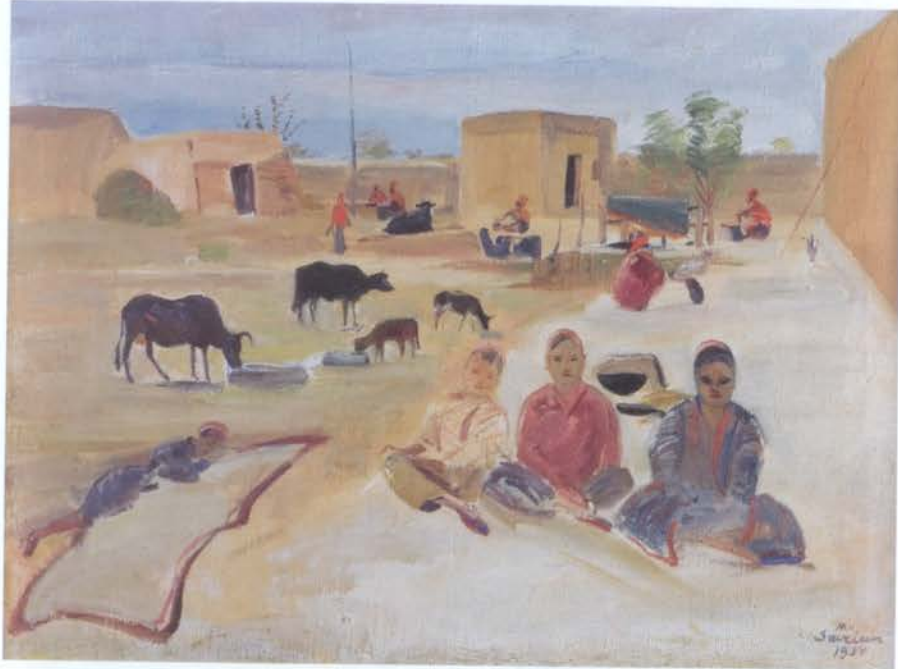
12. Ֆիրդուսու «Ռուսրամ և Սոհրապ» գրքի կազմաչապիկը, 1934

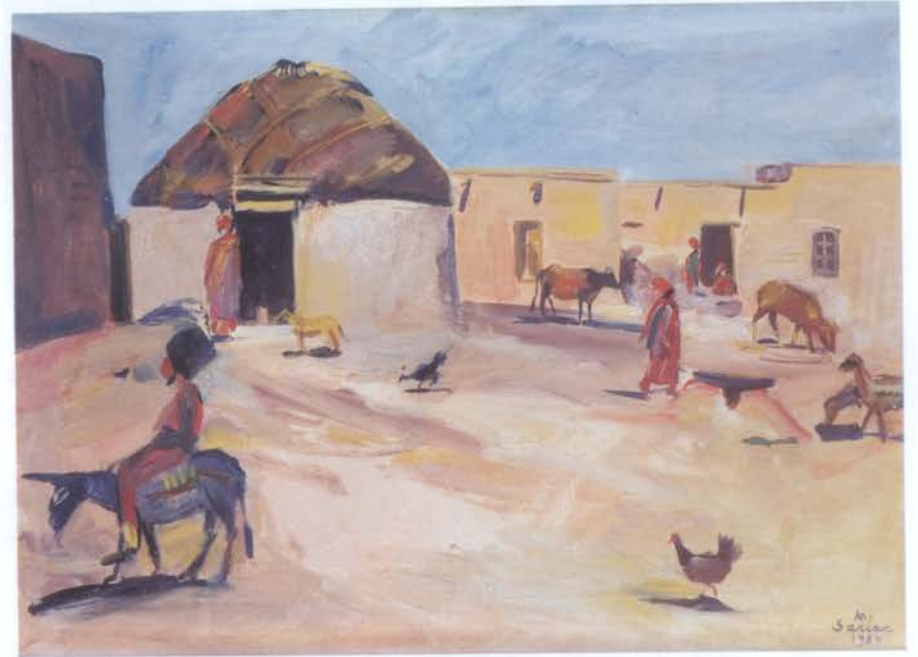
13. Ֆիրդուսու «Ռուսրամ և Սոհրապ» գրքի ֆորգաջը, 1934

14. Ֆիրդուսու «Ռուսրամ և Սոհրապ» գրքի տիպոդուսանկար, 1934

15. Բակ Աշխարհում, 1934

16. Բակ քուրքմենական սուլուն, 1934

17. Լուսիկ Սարգսյան: Նռադիմանկար, 1935

65. «Օխիկ» հեքիաթի նկարազարդումներ, 1937

կով, և մի հատ էլ նկար գունավոր՝ շապիկի համար⁶, որի համար առանձին վճար են տալու, այնպես որ՝ համաձայնվեցի:

Այսօր հանդիպեցի, ավելի շուտ ինձ գտավ Խոջամիրյանը և մի շարք աշխատանքներ է առաջարկում՝ կապված Գյուղատնտեսական ցուցահանդեսի հետ, թե՛ միութենական ցուցահանդեսի պավիլիոններից մեկում և թե՛ Հայաստանի պավիլիոնի համար⁷, այսինքն՝ ամեն տեղ պետք է նկարել, բայց ախր ո՞նց, ուրեմն, «Индустрия»-ի⁸ համար ինչպե՞ս անեն, չնկարե՞մ, Կարմիր բանակի համար չնկարե՞մ⁹, շատ պատասխանատու և հետաքրքրական գործեր են դրանք: Պետք է քննադատեն և ասեն, թե ես խալտուրայով եմ պարապում, լուրջ չեմ վերաբերվում գործիս: Առայժմ պաշտպանվում եմ, տեսնենք, ինչքան է իմ դիմացկունությունը:

Ինչպես երևում է, պետք է ուղղակի բրիգադ կազմել և ինչ աշխատանք տան՝ վերցնել առանց այլևայլի, դա կլինի կատարյալ խայտառակություն: Ես աշխատում եմ շատ և բավականությամբ, կաշխատեմ

* Ինդուստրիա:

այնքան, ինչքան որ կարողանամ, բայց որ ընկնեմ՝ պրծավ, էլ ելնելիք չկա:

Իմ սիրելի Լուսազարին ես շատ եմ սիրում, դուք երեքդ էլ դեմ եք նրան, դեմ եք ձեզ, թուլամորթներ¹⁰:

Ես Ջարիկից անբավական եմ, նա իմ հարցերին չի պատասխանում, թե ի՞նչ է անում, ինչպե՞ս է սովորում, ի՞նչ նոր բաներ է գրել: Սպասում եմ ձեր նոր գրությանը, իսկ Սարիկի համար Академия*-ից գրքեր [կզենեմ], նրա ծննդյան առթիվ անպատճառ, համեմայն դեպս, մի լավ ցուցակ դրկի՝ “Академия”-ի ո՞ր գրքերն ունի:

Կարոտալի բարևներ բոլորիդ՝

Մարտիրոս

279. ԼՈՒՄԻԿ, ՍԱՐԳԻՍ ԵՎ ՂԱԶԱՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆՆԵՐԻՆ

1937, հունվարի 28, Մոսկվա

Շատ սիրելի անմնան և թանկագին Լուսազար.

Այսօր ամսի 28-ն է, ժամանակը շատ շուտ է անցնում, եղավ 49 օր, ինչ դուրս եմ եկել Երևանից: Այս օրերս պետք է պանոյի մեծ նկարը սկսել¹, ես մի քիչ ծովել էի, բայց այսօր լավ եմ, երկու օր էլ որ այսպես լինի, կփորձեմ դուրս գալ: Բարեբախտաբար, սենյակս տաք սենյակ է, մի քիչ չափից դուրս գուցե, բայց լավ է, էլի, ինչ ուզում եք ասեք, տաքը ցրտից լավ է: Դուք քիչ եք գրում այդտեղի եղանակների մասին, ինչպե՞ս է անցնում առհասարակ ձմեռը: Այսօր թերթերում կարդացի, որ Բաբվում՝ Կասպից ծովի վրա, ձյուն և շտորն է, երևի Հայաստանում կցրտի: Ինչպե՞ս են մեր վառարանները և նրանց ուտելիքը՝ ածուխն ու փայտը, կրավականացնի՞ այս ձմեռվան, համեմայն դեպս, ամիս ու կես ձմեռ կա առաջներդ:

Ես համարյա թե ոչ մի տեղ չեմ գնում, այս քանի օրը էլի աշխատում էի տանը հեքիաթների համար², ուզում եմ բռնեմ գլուխս ազատեմ այդ աշխատանքից: Մնացել է չորս հեքիաթ, ևս հինգ նկար, որոնցից երկուսը՝ գունավոր: Երբ որ մի բան շատ է, մարդու զահլան գնում է, ձանձրանում ես մի տեսակ, իսկ ես գոռով աշխատել չեմ սիրում, իմ գործն ինձ

* Ակադեմիա:

համար բավականություն պիտի լինի, որ լավ դուրս գա և ուրիշներին բավականություն պատճառի, իսկ եթե ինձ համար ձանձրույթ է, ուրիշներին բոլորովին պետք էլ չի, դա իսկույն զգացվում է [...]:

Արդեն ուշ է, մոտենում է ժամը մեկին, ժամանակն է քնելու, նամակս սրանով վերջացնում եմ: Ջարիկը ինձանից պահանջում է, որ ամեն օր բացիկ գրեմ, իսկ ինքը հազիվ մի հատ նամակ գրեց, անշնորհքը:

[...]

Մարտիրոս

280. РУБЕНУ ДРАМПЯНУ

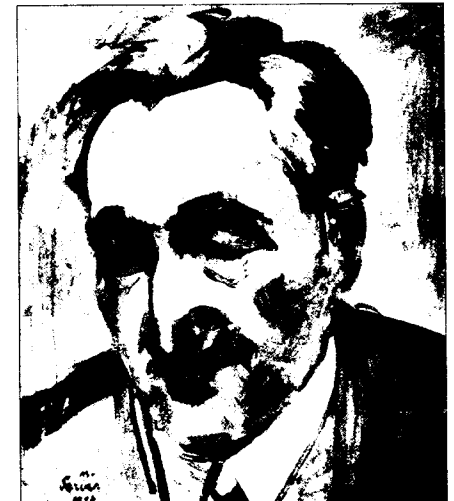
Москва, 31 января, 1937 г.

Дорогой Рубен Григорьевич!

Я Вас побеспокоил в связи с пересылкой моей неоконченной картины, посвященной Пушкину¹, она, кажется, вовремя прибыла, но какова ее участь, не знаю, ибо неделя, как не выхожу из дома, боясь осложнений гриппа. В настоящее время чувствую [себя] ничего, надеюсь на днях выйти, ибо дел очень много, работы много, а мочи нет, постарел ли я или мой организм-машина изнашивается уже, но внутренне бодр, полон стремлений всяких.

Вы не ответили мне, даже не сообщили, что выслали картину или еще что-либо другое, конечно, никакие оправдания не спасут Вас, не ответили и кончено. Во всяком случае, Вам спасибо за хлопоты и беспокойство. Вы, по-видимому, сейчас заняты организацией пушкинской выставки², хлопот, по-видимому, много, начальство вообще мало понимает в таких делах, а интеллигенция тоже в стороне.

Желаю Вам успеха, верю, что как-нибудь выйдете из этого дела парзерес.

66. Արվեստարան Ռուբեն Դրամբյանի դիմանկարը, 1934

Позавчера ко мне пришел с портфелем под мышкой недавно прибывший сюда заведующий Ереванским домом художника Набатян. Как подобает вообще ереванскому гражданину, хотя он новый ереванец, почему-то ежится, как-будто какое-то преступление совершил. Но потом оказалось – ничего подобного, достал список приобретенных картин у художников, прося помочь ему дать характеристику всех без исключения ереванских художников. Хотя у меня настроение было гриппозное, но все же я ему охотно помог в этом деле, которое требовал от него Всесоюзный Комитет искусств³.

Попутно я ознакомился со списком приобретенных картин, очень обрадовался, что комиссия была невероятно щедра и была весьма филантропически настроена, но свою доброту надо было распространить еще на кое-кого из художников, а главное – на молодежь, а Вы их почему-то безжалостно обошли: Рашмаджян, Чилингарян, Шаварш, Симон Галстян, Эдвард Саркисян и другие, совершенно недопустимое отношение к Кайфеджяну, у которого можно было хотя бы один этюд купить. Конечно, я никому не буду ничего говорить, но если бы и эти лица были бы включены в тот список, у которых приобрели, Ваша установка вполне нормально была бы доведена до конца и никто Вами недоволен не был бы. Во всяком случае надо быть логичным, задачу установленную доводить до конца.

Я не знаю, сколько здесь пробуду, но работа весьма ответственная, для Парижа ее надо сделать⁴. Эскиз мой правительственная комиссия также одобрила. Предлагают еще целый ряд работ, я же принужден отказать, ибо физически невозможно преодолеть.

Я мечтаю о весне, закончить здесь и вернуться в Ереван и писать весну, в связи с заказом работы для Красной Армии, “Индустрии социализма”⁵ и т. д. Как Вы пережили землетрясение и, как наирянин, не думали ли о бегстве со своим чадом и домочадцами. Здесь приехавшие оттуда страшные вещи рассказывали, а в газетах официальных сообщений из Еревана почти не было. Армянское ТАСС плохо работает.

Здесь суровая зима. Открылась суриковская выставка⁶, интересная, лучшие, хорошие его большие композиционные работы: на первом месте “Покорение Сибири Ермаком”, потом “Меньшиков в Березове”, “Боярыня Морозова”, “Утро стрелецкой казни” и т. д. Но

весьма убоги и незначительны его этюды и плохи портреты. Плох “Стенька Разин”, “Переход Суворова через Альпы”.

Здесь еще есть выставка Рембрандта⁷, но я ее еще не видел [...]

Желаю Вам успеха и настроения написать мне письмо, но прошу без оправданий.

Преданный Вам

М. Сарьян.

Թարգմանություն

280. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

1937, հունվարի 31, Մոսկվա

Միրելի Ռուբեն Գրիգորիչ.

Ես Ձեզ անհանգստացրի Պուշկինին նվիրված իմ անավարտ նկարն ուղարկելու հարցով¹, այդ նկարը, կարծես թե, ժամանակին է տեղ հասել, բայց ինչ եղավ՝ չգիտեմ, քանի որ արդեն մի շաբաթ է, գրիպի բարդությունից վախենալով, տնից դուրս չեմ գալիս: Ներկայումս, ոչինչ, լավ եմ զգում, հույս ունեմ շուտով դուրս գալ, քանի որ գործեր շատ ունեմ, իսկ ուժերս քիչ են, ծերացե՞լ եմ, թե՞ իմ օրգանիզմ-մեքենան է արդեն մաշվում, բայց ներքուստ ես առույգ եմ, լի ամեն տեսակ ձգաումներով:

Դուք ինձ չեք պատասխանել, նույնիսկ չեք հայտնել, որ նկարը կամ էլի ինչ-որ ուրիշ բան ուղարկել եք, իհարկե, ոչ մի արդարացում Ձեզ չի փրկի, չեք պատասխանել և վերջ: Համենայն դեպս, Ձեզանից շնորհակալ եմ հոգատարության և անհանգստության համար: Դուք, հավանաբար, այժմ զբաղված եք պուշկինյան ցուցահանդեսի² կազմակերպման գործերով, ղեկավարությունը քիչ բան է հասկանում այդպիսի գործերից, իսկ մտավորականությունն էլ մի կողմ է քաշված:

Ձեզ հաջողություն եմ մաղթում, հավատում եմ, որ այդ գործից մի կերպ պարզերես դուրս կգաք:

Երեկ չէ անցյալ օրը պորտֆելը կոնատակին ինձ մոտ եկավ Երևանի նկարչի տան վարիչ Նաբաթյանը, որը վերջերս է այստեղ հայտնվել: Ինչպես առհասարակ սազական է Երևանի քաղաքացուն, թեև նա նոր երևանցի է, չգիտես ինչու կուչ է գալիս, ասես ինչ-որ հանցանք է գործել: Բայց հետո պարզվեց, որ ոչ մի այդպիսի բան չկա: Նա հանցեց նկարիչ-

ներից գնված նկարների ցուցակը՝ խնդրելով անխտիր բնութագրել երևանյան բոլոր նկարիչներին: Թեև տրամադրությունս գրիպային էր, բայց ես սիրով օգնեցի նրան այդ գործում, որը նրանից պահանջել էր Արվեստի համամիութենական կոմիտեն³:

Միաժամանակ ես ծանոթացա ձեռք բերված նկարների ցուցակին և շատ ուրախացա, որ հանձնաժողովն աներևակայելիորեն շռայլ է եղել, տրամադրված է եղել շատ մարդասիրաբար, բայց իր բարությունը նա պետք է տարածեր նկարիչներից ևս մի քանիսի վրա, և գլխավորը՝ երիտասարդների վրա, իսկ Դուք, չգիտես ինչու, նրանց անխնա շրջանցել եք: Ռաշմաճյան, Չիլինգարյան, Շավարշ, Սիմոն Գալստյան, Էդվարդ Գայֆեճյանի նկատմամբ, որից կարելի էր գոնե մեկ էտյուդ գնել: Իհարկե, ես ոչ ոքի ոչինչ չեմ ասի, բայց եթե սույն անձինք մտցված լինեին այդ ցուցակի մեջ, Ձեր դիրքորոշումը միանգամայն բնականոն կերպով հասցված կլիներ ավարտին և ոչ ոք Ձեզնից դժգոհ չէր լինի:

Համենայն դեպս, պետք է տրամաբանական լինել, դրված խնդիրը հասցնել մինչև վերջ:

Ես չգիտեմ, թե այստեղ որքան կմնամ, բայց աշխատանքը խիստ պատասխանատու է՝ այն պետք է անել Փարիզի համար⁴: Կառավարական հանձնաժողովը նույնպես հավանություն է տվել իմ էսքիզին: Առաջարկում են դարձյալ մի շարք աշխատանքներ: Ես ստիպված եմ հրաժարվելու, քանի որ ֆիզիկապես հնարավոր չէ հաղթահարել:

Ես երազում եմ գարնան մասին, այստեղ գործերս վերջացնելու, Երևան վերադառնալու, Կարմիր բանակի և «Սոցիալիզմի ինդուստրիայի»⁵ հետ կապված պատվերների աշխատանքների համար գարունը նկարելու մասին և այլն: Դուք ինչպե՞ս տարաք երկրաշարժը, նախրցիները չէի՞ն մտածում

67. Նկարիչ Վահրամ Գայֆեճյանի դիմանկարը, 1954

արդյոք փախչել՝ իրենց ունեցվածքով ու ընտանիքներով հանդերձ: Այդտեղից եկածները այստեղ ահավոր բաներ էին պատմում, իսկ թերթերում Երևանից պաշտոնական հաղորդումներ համարյա չէղան: Վատ է աշխատում հայկական TACC-ը:

Այստեղ դաժան ձմեռ է: Բացվեց սուրիկովյան ցուցահանդեսը⁶, առաջին տեղում էին նրա լավագույն կոմպոզիցիոն մեծ աշխատանքները՝ «Երմակը նվաճում է Սիբիրը», «Մենշիկովը Բերյոզովում», «Բոյարուհի Մորոզովան» և այլն: Բայց խիստ աղքատիկ ու աննշան են նրա էտյուդներն ու վատ են դիմանկարները: Վատ են «Ստեռնկա Ռազինը», «Սովորովի անցումը Ալպերով»:

Այստեղ կա նաև Ռեմբրանդտի ցուցահանդեսը⁷, բայց ես այն դեռ չեմ տեսել:

Մաղթում եմ հաջողություններ և ինձ նամակ գրելու տրամադրություն, բայց խնդրում եմ՝ առանց արդարանալու:

Ձեզ հավատարիմ՝ Սարյան

281. ԼՈՒՍԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

1937, փետրվարի 3 [Մոսկվա]

Շատ սիրելի Լուսիկ ջան.

[...]

Արիեստանոց ստանալու հույսը կա¹, իհարկե, եթե բան չպատահի, ով իմանա, մեկ էլ տեսար թարս բան ռաստ եկավ [...]: Իհարկե, Երևանի կյանքը ինձ ավելի է դուր գալիս, ես այնտեղ ինձ ավելի լավ և հավասարակշռված եմ զգում: Եթե ինձ հաջողվի, այսպիսի պլան եմ մտածել. փող աշխատելու հնար կա, եթե ավելորդ փող ձեռքս ընկներ, Երևանում ինքս շինեի մի հատ տուն, հատուկ պլանով, որը դառնար ապագայում փոքրիկ անհատական նկարների թանգարան, դա կլիներ իմ կողմից նվեր իմ երկրին, իմ ժողովրդին: Ես կարծում եմ՝ մինչև անգամ մեր իշխանությունն ինձ կօժանդակի որոշ չափով այդ գործում²:

[...]

Սիրելի իմ Սարիկից շատ շնորհակալ եմ նրա խելոք նամակների [համար], բախկա և՛ աշխատում է, և՛ ժամանակ է գտնում մի քանի տող գրել հայրիկին, իսկ Ջարիկը այնպես էլ չգրեց, թե ինչ նոր բան է արել:

68. « Անահիպ» հեքիաթի նկարազարդումներ, 1937

Թատրոն, կոնցերտ գնո՞ւմ եք, էլեկտրական լուսավորությունն ինչպե՞ս է, էլի մթության մե՞ջ եք մնում: Երբ որ այստեղ ասում են, զարմանում են, թե ինչպե՞ս կարելի է մայրաքաղաքում ժողովրդին առանց լույսի թողնել:

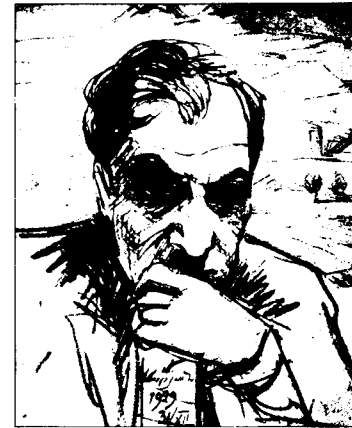
[...]

Լուսիկ ջան, քո նամակները ստանում են, գրիբ բացիկներ, երևի գործը շատ է հիմա:

Հեքիաթների իլյուստրացիա նկարելիս կարդում են հայրիկի³ հեքիաթները, շատ լավ են, հանճարեղ մարդ էր, բայց մենք խոզեր ենք անկուլտուրական, չենք գնահատում մեր մեծ մարդկանց: Եթե մենք մեր կուլտուրան չգնահատենք և ցույց չտանք ուրիշներին, մեզ ժողովրդի տեղ էլ չեն դնի:

Ի՞նչ է անում Նվարդը Թումանյան, она молодчина, что работает*.

* Ապրի, որ աշխատում է:

69. Ավերիք Իսահայանի դիմանկարը, 1929

70. Նվարդ Թումանյանի դիմանկարը, 1929

Ի՞նչ է անում Ավոն⁴, բնակարան ստացա՞վ, թե՞ մինչև հիմա հյուրանոցումն է: Սկսե՞լ է իր աշխատանքները, ինչպես ինքն ասում էր, չորս տարվա պլան, որ իր բոլոր աշխատանքները կարգի բերի: Իսկապես, մեր տարիքը չասեմ, այլ առողջությունը այնպես է, որ միշտ պետք է պատրաստ լինել հավիտենականության գիրկն ընկնելու և մասնակցելու կյանքի մեջ այնպես, ինչպես որ մասնակցել էինք ծնվելուց առաջ: Շատ բարևիր Ավոյին: Ի՞նչ է անում Իվան Սերգենիչը: Նրա գործերը ո՞նց են, հո հիմարություն չի՞ արել՝ նորից գործի անցել, բավական է, ինչքան որ աշխատել է...

Իմ կարոտալի բարևներս քեզ, Սարիկին և Չարիկին. համբույրներով:

Ըն՝ Մարտիրոս

282. РУБЕНУ ДРАМПЯНУ

Москва, 4 февраля, 1937 г.

Дорогой Рубен Григорьевич!

Вскоре в Ереван приезжают для жюри из “Индустрии социализма”¹. Они спрашивали меня, кого привлечь в состав жюри, коль скоро меня не будет в Ереване. Выбор, конечно, ясен: должны участвовать более или менее официальные лица. Я указал начальника Комитета искусств² А. Вартапетяна, председ[ателя] Союза художн[иков]

А. Саркисяна и директора Изомузея Р. Драмбяна³, конечно, по своему положению [подходит] и Башинджагян⁴.

Москвичи, вероятно, будут требовательны и [будут] требовать от ереванцев оригинального, нового, чего не дают другие советские художники; это очень важно — дать специфическое армянское. Я об этом говорил нашим художникам. Но на этот раз надо также поддерживать нашу молодежь, чтоб она окончательно не захирела под нашим прекрасным солнцем.

С приветом —

М. Сарьян.

Թարգմանություն

282. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

1937, փետրվարի 4, Մոսկվա

Միրելի Ռուբեն Գրիգորևիչ:

Շուտով ժյուրիի համար Երևան են գալու «Սոցիալիզմի ինդուստրիա»-ից¹: Ինձ հարցրին՝ ո՞ւմ ներգրավել ժյուրիի կազմում, քանի որ ես Երևանում չեմ լինելու: Ընտրությունն, իհարկե, պարզ է՝ պետք է մասնակցեն քիչ քե շատ պաշտոնական անձինք: Ես տվեցի Արվեստի կոմիտեի պետ Ա. Վարդապետյանի², Նկարիչների միության նախագահ Ա. Սարգսյանի, Կերպարվեստի քանդարանի տնօրեն Ռ. Դրամբյանի³, և, իհարկե, ըստ իր ունեցած դիրքի՝ Բաշինջաղյանի⁴ անունները:

Մոսկվացիները, երևի, պահանջկոտ լինեն, երևանցիներից պահանջեն նոր ու ինքնատիպ բաներ, որպիսիք չեն տալիս մյուս խորհրդային նկարիչները: Դա շատ կարևոր է՝ տալ սպեցիֆիկ հայկականը: Այդ մասին ես ասել եմ մեր նկարիչներին: Բայց այս անգամ պետք է նաև աջակցենք մեր երիտասարդներին, որպեսզի նրանք վերջնականապես չթռչնեն մեր հրաշալի արևի տակ:

Ողջույնով՝

Մ. Սարյան

283. ԼՈՒՍԻԿ, ՍԱՐԳԻՍ ԵՎ ՂԱԶԱՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆՆԵՐԻՆ

1937, փետրվարի 4, Մոսկվա

Շատ սիրելի Լուսազար:

Այսօր ես ինձ բախտավոր եմ զգում, խոսեցի ձեզ հետ և վերջապես դուք էլ լսեցիք ինձ, բայց դա ի՞նչ խոսել էր, իհարկե, դուք էլ, ես էլ տանջվեցինք, բայց էլի մի բան էր, որ երեք հազար կիլոմետրի հերն անիծեցինք, ճիշտ է, մեր հերն էլ անիծվեց բղավելուց: Համենայն դեպս, ձեր բռնի դժայնը լսեցի, եղ էլ մի բան էր: Անտարակույս, ինչ-որ դեֆեկտ կար, ձեզ ես շատ վատ էի լսում, ամենից լավ լավեց Մարիկի խոսքերը, իսկ Լուսիկի ասածները իրար խառնվում էին, համենայն դեպս, Լուսիկի ասածներից լսեցի հետևյալը. — Մի՛ հիվանդանա, ես չեմ կարող գալ: Բայց ո՞վ էր խոսում բացի ձեզնից՝ երեքիցդ, չհասկացա: Համենայն դեպս, ձեր տպավորությունների մասին կգրեք: Դա, իհարկե, մեզ համար պատմական երևույթ էր՝ մեր Մոսկվա — Երևան խոսակցությունը:

Ուրեմն այդպես, ես 18 հեքիաթների իլյուստրացիաները վերջացրի¹, ուրեմն՝ 18 սկզբնական (заставки), 18 վերջնական (концовки), 16 հատ մեծ նկարներ ամբողջ երեսի համար, 3 հատ գունանկար՝ նույնպես ամբողջ երեսի համար, հետո լրացուցիչ մեկ հեքիաթի համար՝ չորս նկար ամբողջ երեսի և մի հատ էլ գունավոր նկար շապիկի համար, սա առանձին գրքույկով է դուրս գալու՝ «Охик»*-ը, որի մեջ կլինի, ու-

71. Մարտիրոս և Լուսիկ Սարյանները, 1936

* Օխիկ:

րենն, 5 մեծադիր նկար, մեկ հատ սկզբնանկար, մի հատ վերջնանկար և գունավոր նկար շապիկի համար²: Վերջին հաշվով՝ 59 նկար, դա համարքան չէ, իհարկե, դրանց մեջ կան նկարներ, որոնք շատ լավ են, կան նաև միջակներ և թույլ նկարներ: Անշուշտ, ավելի ժամանակ լինել և ուրիշ հարմար պայմաններ, կարելի էր ավելի հաջող նկարներ անել: Հիմա, ուրենն, ավարտելու համար մնացել է ֆրոնտիսպիսը, մի հատ ֆորգաց և մի հատ էլ նկար կազմի համար, դրանցով կավարտվեն իմ տանջանքները այդ գրքի համար, որը կարծես թե մի կերպ դուրս բերեցի: Պետք է ասել, որ դուրեկան է հայկական հեքիաթների համար աշխատելը, մեր ժողովուրդը բարի և աշխատասեր ժողովուրդ է, և նրա հեքիաթներն էլ կրում են իր դրոշմը՝ աշխատող ժողովրդի հեքիաթներ են, այլ ոչ թե իշխող:

Ես երեկվանից տեղափոխվել եմ նոր սենյակ՝ նույն հյուրանոցում, համար 524, այս սենյակը ավելի մեծ է և լավ:

[Երեկ եկել էր Ռիման և բերել էր ինձ համար ուտելիք՝ խաշած հավ,

72. «Հայկական ժողովրդական հեքիաթներ» գրքի ֆորգացը, 1933

բազուկ և գազար: Արդեն կսկսեմ գնալ ճաշելու Цекубу, շատ լավ, մաքուր ճաշարան է, վեգետարիանական ճաշեր շատ կան և բավականին էժան է:

Հյուրանոցի ճաշերը, ռեստորանը մսակերների՝ թթու, աղի սիրողների համար է]:

Ուրենն, իմ սիրելի Լուսիկ, ինձանից մի՛ թաքցնի, գրի՛ր մեր տան նորությունների մասին, մեր երեխաների կյանքից, ազգականներից և ծանոթներից, ձեր բոլորի առողջության մասին:

Կարոտալի համբույրներով և բարևներով:

Քն Մարտիրոս

284. РУБЕНУ ДРАМПЯНУ

Москва, 5 февраля, 1937 г.

Дорогой Рубен Григорьевич,

Я все вспоминаю новые вещи. Здесь недавно был у меня Свирин, он уехал на несколько дней в Ленинград, вернется, обещал обязательно зайти ко мне до поездки в Ереван. Думаю, что Вы, а также заинтересованные учреждения помогут создать ему, человеку нетребовательному, минимальные условия, чтоб он закончил свою работу по изучению армянского искусства миниатюр¹.

Между прочим, он здесь имел небольшое выступление в МОССХ-е, устроенное текстильной секцией. Было очень мало народу, плохо было организовано. Лекция была интересная, материал замечательный, в который, надо полагать, он еще углубится, чтоб оценить гениальных мастеров армянской миниатюры и хачкаров (скульптуры).

Как получается у Вас пушкинская выставка?²

С приветом —

Ваш М. Сарьян.

Симону³ кланяйтесь, пусть не падает духом.

284. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

1937, փետրվարի 5, Մոսկվա

Սիրելի Ռուբեն Գրիգորիչ:

Ես շարունակ նոր բաներ եմ հիշում: Այստեղ վերջերս ինձ մոտ եղավ Սվիրիինը, նա մի քանի օրով մեկնեց Լենինգրադ, խոստացավ վերադառնալուն պես, մինչև Երևան մեկնելը, անպայման անցնել ինձ մոտ: Կարծում եմ, որ Դուք, ինչպես նաև շահագրգիռ հիմնարկները, կօգնեք նվազագույն պայմաններ ստեղծել ոչ պահանջկոտ այդ մարդու համար, որպեսզի նա ավարտի հայ մանրանկարչական արվեստի ուսումնասիրման իր աշխատանքը¹:

Իմիջիայրոց, նա այստեղ՝ ՄՕՇՇԽ-ում, ունեցավ մի ոչ մեծ ելույթ, որը կազմակերպել էր տեքստիլագործների սեկցիան: Ժողովուրդը շատ քիչ էր, վատ էր կազմակերպված: Դասախոսությունը շատ հետաքրքիր էր, նյութը՝ հիանալի, որի մեջ, պետք է ենթադրել, նա դեռ խորանալու է, որպեսզի զնահատի հայոց մանրանկարչության և խաչքարերի (քանդակի) հանճարեղ վարպետներին:

Ինչպե՞ս է ստացվում Ձեզ մոտ պուշկինյան ցուցահանդեսը²:

Ողջունում եմ՝ Ձեր Մ. Սարյան

Ողջույնով՝

Ձեր՝ Մ. Սարյան

Սիմոնին³ բարևեք, թող ոգին ամուր պահի:

285. ԼՈՒՄԻԿ, ՍԱՐԳԻՍ ԵՎ ՂԱԶԱՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆՆԵՐԻՆ

1937, փետրվարի 14, Մոսկվա

Շատ սիրելի, թանկագին և անմահ իմ Լուսազար:

Սա գրում եմ հյուրանոցից, վերջին մամակս, որտեղ լավ թե վատ ապրեցի ուղիղ երկու ամիս: Վաղը ժամը 11-ին թողնելու եմ հյուրանոցը և տեղափոխվելու մասնավոր բնակարան, հասցեն այսպես է.

Москва, Фурманов пер., д. 3/5., кв. 19, В. И.Залка для Сарьяна М.*

* Մոսկվա, Ֆուրմանովի նրբ., 2 3/5, բն. 19, Վ.Ի. Ջալկային՝ Մ. Սարյանի համար:

Դուք ձեր մամակները կարող եք հասցեագրել այդ հասցեով: Սենյակը լավ է, կարծես թե հանգիստ ընտանիք է՝ մայր և աղջիկ, երկուսն էլ ոչ գեղեցիկ, գրողի ընտանիք է, ЗАЛКА* է ազգանունները, ամուսինը գնացել է մի քանի ամսով գործուղում¹, իրենք չորս սենյակ ունեն, բավականին մեծ սենյակներ են՝ բոլոր հարմարություններով. մի անդուրեկան բան կա, դա էն է, որ կատու ունեն՝ КОТ**², էն կատվի նման, որ Լենինգրադում էր, բայց սպիտակ գույնի, ինչպես երևում է, երես տված և սիրված տան մեջ:

Ինձ համար ավելի հարմար և հանգիստ կարծես թե պետք է լինի: Վերջապես այդպես ձևավորվեց իմ այստեղի առաջիկա ամիսների կյանքը:

Երեկ վերջապես Հովհաննեսին մամակ գրեցի (բացիկ) և նույն օրը նրանից բացիկ ստացա:

Այսօր արվեստանոցի գործերով Լևոն Խալաթովի² հետ զնացել էինք ՄՕՇՇԽ: Այդ արվեստանոցը հատկացված է ինձ, պետք է տեր դառնալ [...]: Ես ձեզ կարծես գրել էի, որ դա գտնվում է Պավել Կուզնեցովի արվեստանոցի կողքին, վեցերորդ հարկում³, ինչպես գիտես, բավականին բարձր է: Բայց ոչինչ, կաշխատենք լիֆտը կարգի բերել, դա երկրորդական հարց է առայժմ: Ինձ համար, իհարկե, շատ ճիշտ կլինի այստեղի պատվերները կատարելը:

Փարիզյան պանոյի համար նախապատրաստական աշխատանքները կատարվում են⁴: Կտավակալի վրա կտավը քաշված է, ծածկում են գրունտով: Հետո կսկսեն փոքր նկարի վրայից արտանկարել*, по клеткам переносить на большое полотно. Площадь панно сорок шесть метров, надо все покрыть, оживить. [...]. У меня бригада, в эту бригаду взял Мидлера и еще одного молодого художника⁵. Эта работа требует большого физического напряжения, а я себя чувствую слабым, почему-то аппетит у меня стал паршивым. Хожу обедать в столовую КСУ, неплохо кормят. В общем чувствую ничего.

* Ջալկա:

** Կատու:

***Թարգմանություն**

Քառակուսի առ քառակուսի տեղափոխելով մեծ կտավի վրա: Պանո-
յի մակերեսը 46 քառակուսի մետր է, պետք է ամբողջը ծածկել, կենդա-
նացնել [...]: Ես ունեմ մի բրիգադ, որի մեջ ընդգրկել եմ Միդլերին և մեկ
ուրիշ երիտասարդ նկարչի⁵: Այդ աշխատանքը պահանջում է ֆիզիկա-
կան բարձր լարում, իսկ ես ինձ թույլ եմ զգում, այտորժակս էլ, չգիտես ին-
չու, վատացել է, ճաշելու եմ գնում КСУ, վատ չեն կերակրում, ընդհանուր
առմամբ վատ չեմ:]

Չարիկի վերաբերյալ՝ որոշել եմ այս ամառ լուրջ պարապել հետը
նկարչությամբ, թող այդ մասնագիտությունից էլ տեղյակ լինի, ո՞վ իմա-
նա, կյանք է, կարող է պետք գալ, ոչ մի ավելորդ գիտություն չի խանգա-
րի, վերջապես դա կուլտուրա է: Լուսո՛ ջան, քեզ համար ուզում եմ մի
հատ լավ ֆոտոապարատ առնել, եթե դեմ չես լինի:

Մոսկվայում փայլուն կերպով տոնում են ռուսական մեծ պոետ Պուշ-
կինի մահվան հարյուրամյակը: Սա մեծ կուլտուրական տոն է: Կուլտու-
րան անհրաժեշտ է, առանց դրա առաջ գնալն անհնարին է: Կուլտուրա
ձեռք բերելը նշանակում է կյանքի մեջ պրոգրեսիվ լինել, առաջադեմ լի-
նել և մարդկային լավագույն գաղափարներին տիրանալ [...]:

Պուշկինի ցուցահանդեսը բացվում է վաղը⁶:

Շատ լավ որոշումներ են արել մեզ մոտ Պուշկինի հիշատակը հավեր-
ժացնելու տեսակետից⁷:

Ի՞նչ եք մտածում երկրաշարժի մասին, կարծեմ, շատերը պանիկայի
են ենթարկվել, իսկապես հիմար բան է:

Ինչ վերաբերում է օթևանի հարցին՝ լավ գործ է, եթե հաջողվի՝ ես ող-
ջունում եմ: Այս օրերս ես ձեզ հետ կխոսեմ հեռախոսով այստեղից: Դուք
էլ կարող եք ինձ կանչել, իմ հեռախոսը՝ 6-47-83:

Կարոտյալի բարևներով՝ Մարտիրոս

Հ.Գ. Առողջությունն ամենաթանկագին և էական բանն է, դա որ լինի,
ամեն բան приложится*:

Աշխատանքից լավ բան, առողջ մարդու, ի՞նչ կարող է լինել, ոչինչ:
Աշխատող մարդու ուրախությանն էլ ուրախություն չի հասնի, զվարճու-
թյունն էլ նրան հալալ է:

* Ինքն իրեն կլինի:

Ես պայման կապեցի պանոն նկարելու, բնակարան չկա աշխատելու
համար, տեղ չկա, մեծ բնակարան է պետք:

Համեմայն դեպս, այս օրերս կպարզվի: Հետս վերցրել եմ աշխատե-
լու համար Միդլերին և ուրիշ մեկին, որին պետք է գտնի նա: Հեքիաթնե-
րը վերջացրել եմ, մնացել է միայն կազմի նկարը⁸:

Պինդ համբուրում եմ բոլորիդ՝

Մարտիրոս

286. ЛУСИК САРЬЯН

Москва, 22 февраля, 1937 г.

Дорогая Лусик!

Вот ты какая у меня трусиха, испугалась того, что толпа стояла
перед моим эскизом. Один этот факт говорит о том, что в этом эс-
кизе, еще не выявленной работе¹, значит, есть что-то хорошее. А ты
почувствовала себя плохо. Милая, будь крепка. Очень часто осмеи-
вались, не были поняты замечательные работы, тем более моя даже
не сделанная работа. Я уже думал над ней. Она, должно быть, зак-
лючает в себе что-то интересное. Но надо требовать не только от ху-
дожника, нужно многое и от публики, ибо эта публика может вос-
торгаться пошлостью какой-нибудь. Милая, будь крепка, не трусь,
не поддавай под дурное влияние.

Крепко целую тебя и моих ребят.

Твой Мартирос.

Թարգմանություն

286. ԼՈՒՍԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

1937, փետրվարի 22, Մոսկվա

Թանկագին Լուսիկ.

Ահա թե դու ինչ վախկոտն ես, վախեցել ես նրանից, որ ամբողջ
խմբվել է իմ էսքիզի առջև: Հենց միայն այդ փաստը խոսում է այն մա-
սին, որ էսքիզում՝ դեռևս չբացահայտված այդ աշխատանքի մեջ¹, ինչ-
որ լավ բան կա: Իսկ դու քեզ վատ ես զգացել: Սիրելիս, ամուր եղիր:

Շատ հաճախ ծիծաղի առարկա են դարձել, չեն հասկացվել բազմաթիվ հրաշալի գործեր, ուր մնաց իմ՝ դեռևս անավարտ գործը: Ես արդեն մտածել եմ դրա մասին: Այն, հավանաբար, իր մեջ մի հետաքրքիր բան պարունակում է: Բայց պետք է պահանջել ոչ միայն նկարչից, շատ բան պահանջվում է նաև հանդիսատեսից: Չէ՞ որ այդ հանդիսատեսը կարող է հիանալ մի որևէ գոեհիկ բանով: Միրելիս, պինդ կաց, մի՛ վախենա, մի՛ ենթարկվիր վատ ազդեցության:

Ամուր համբուրում եմ քեզ և իմ տղաներին:

Քո Մարտիրոս

287. ՂԱԶԱՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

1937, փետրվարի 26, Մոսկվա

Շատ սիրելի Ջարիկ ջան.

Ես քեզ վաղուց ի վեր ուզում եմ նամակ գրել, բայց չի հաջողվում ինձ և, վերջապես, գրում եմ այնպես, որ երեքդ էլ կարդաք: Քեզ ուղարկում եմ այս հորելյանական փոստանիշները, որոնք երևի քո արքունի մեջ չկան:

Երեկ ես մամային նամակ գրեցի, առաջարկելով, որ մի երկու շաբաթով գա Մոսկվա, քանի որ արվեստանոց ստացա¹, պետք է մի քիչ կահավորել և կարգի բերել, իսկ դրա համար ժամանակ չունեմ: Կարծում եմ, որ դու նրան ազնիվ խոսք կտաս ավելի լավ աշխատել և վատ տրա-

73. Զախից աջ՝ Հովհաննես, Ղազարոս, Լուսիկ, Մարտիրոս և Սարգիս Մարյանները, լուսանկար, 1938

մադրության տակ չընկնել: Գովում եմ, չեն գովում, դա քեզ վրա չպետք է ազդի, այլ դու շարունակ աշխատիր, և աշխատանքի փորձն ու պրոցեսը քեզ կտան այն, ինչ դու պետք է ձեռք բերես ժամանակի ընթացքում:

Ուրեմն, դու պետք է ավելի ու ավելի կարգի բերես [քեզ] և քո ընկերների բացասական ազդեցության տակ չընկնես: Ամեն մարդ ինքն է յուր ճանապարհը բաց անում աշխատանքով, ոչ թե ծուլությամբ կամ ուրիշների միջոցով: Իհարկե, լավ մարդկանց խորհուրդները շատ են օգնում, քանի որ կյանքը շատ բաներում կրկնվում է: Ուրեմն, հասկանալի է, եթե մաման ստեղծի ձեզ համար լավ պայմաններ և ձեզ թողնի Վանյա դյադյայի² խնամքին, որը ձեզ շատ սիրում է, և հազվագյուտ մարդ է, մամային բաց կրողներ մի քանի շաբաթով, եթե կարելի է և [եթե] կուզենա գալ այստեղ:

Բարևներով՝ Հայրիկ

288. РУБЕНУ ДРАМПЯНУ

Москва, 26 февраля, 1937 г.

Дорогой Рубен Григорьевич!

Ясно, что Вы на меня рассердились, ибо настойчиво не отвечаете на мои письма, или просто они не доходят до Вас. Обидеть Вас я мог без всякого, конечно, на это желания. Дело в том, что мою картину “Весна” или, как она там называется, “Весенний день”¹, которая была одним из “любителей искусств” изрезана, я дал здесь на реставрацию Саурову; он это сделал очень хорошо. За это он берет 200 р. Я ему заплачу, а потом, когда будем с Вами приводить в порядок счета, разочтемся. Эта работа и “Дети и фрукты”² могут быть высланы Вам. Но дело в том, что издательство “Искусство” делает большие репродукции, очень плохие; они просили еще на недельки две оставить их у них, а потом, конечно, вышлют Вам.

Здесь открылась выставка Петрова-Водкина во Всекохудожнике³. Было очень грустно, сам он не приехал, говорят, не был доволен приемом его выставки в Ленинграде и решил сюда не приезжать. Играла музыка, совсем некстати.

Петров-Водкин весь в этой несколько сжатой выставке, здесь собрано все лучшее его, думаю, количество ничего не прибавило бы ему. Производит он несколько сухое впечатление своими статичными

74. Երեխաներն ու մրգերը, 1928

фигурами, взятыми крупно на мелко разработанном опрокинутом пейзаже. Пейзаж как бы сам по себе, а фигуры сами по себе. Он всегда “мудрил”, и это чувствуется во всех его работах на всем протяжении. Стилизация — условность уже известная, но все же так он и не захотел подойти к жизни попроще.

Это особенность его натуры. Все мы с недостатками, конечно, но общая линия этого художника видна всюду, все же он является одним из главных ленинградских живописцев со стилизаторско-графическим уклоном.

Художник несет на себе следы всевозможных течений и веяний, это уж культура; в некоторых случаях это бывает хорошо, а иногда — плохо. Петрова-Водкина надо считать, безусловно, одним из интересных русских художников последнего поколения.

Если бы я вздумал дать отчет о московских выставках, то, конечно, прежде всего, стоило бы писать о Сурикове⁴, о Рембрандте⁵. Но моя эта записка обрывается на этом месте, не хочу больше писать об известных художниках, а хочу написать Вам об одном молодом оригинальном художнике, с работами которого сегодня я познакомился. Это Гаспарбекян-Ваграмян. Это миниатюрист новый; он оторван от

армянской миниатюры, но в нем сидит настоящий художник такого типа. Если бы он жил в Армении и питался бы этим искусством, конечно, прежде всего, жизнью, то из него получился бы замечательный, чистый армянский миниатюрист. Его работы очень интересны; уклон, конечно, в характере его работ, в основном, это Индия и Персия и его армянское нутро. Этому художнику надо поддержать, дать ему работу в Эривани; хорошо было бы музею приобрести у него работы: во-видимому, он очень нуждается. А еще лучше устроить в Ереване его выставку. Он художник оригинальный, мог бы быть полезным во многих отраслях нашей художественной промышленности: в ковроткачестве, росписи и т. д.

Его адрес: Москва, пл. Ногина, д. 27, кв. 34, художн[ик] Гаспарбекян-Ваграмян. Его сестра Гаспарбек — певица нашей оперы.

Пишите, не сердитесь.

С приветом —

М. Сарьян!

Թարգմանություն

288. ՌՌԻԲԵՆ ԴՐԱՄԲԵՅԱՆԻՆ

1937, փետրվարի 26, Մոսկվա

Միրելի Ռուբեն Գրիգորիչ.

Պարզ է, որ Դուք ինձ վրա զայրացել եք, քանի որ համառորեն չեք պատասխանում նամակներիս, կամ էլ դրանք պարզապես չեն հասնում Ձեզ: Ձեզ նեղացնել ես կարող էի, իհարկե, առանց որևէ դիտավորության: Բանն այն է, որ իմ «Գարուն», կամ ինչպես այլ կերպ են անվանում, «Գարնանային օր»¹ նկարը կտրտել են: Ես այստեղ այն տվի Սաուրովին՝ վերականգնման: Նա այդ քանը շատ լավ արեց: Դրա դիմաց նա վերցնում է 200 ռ.: Ես նրան կվճարեմ, իսկ հետո, երբ Ձեզ հետ միասին հաշիվները կարգի կբերենք, համաձայնության կգանք: Այդ աշխատանքը և «Երեխաներն ու մրգերը»² կարող են ուղարկել Ձեզ: Բայց քանն այն է, որ «Искусство» հրատարակչությունը մեծ վերատապուրյուններ շատ վատ է կատարում: Նրանք խնդրեցին ևս մեկ-երկու շաբաթ դրանք թողնել իրենց մոտ, իսկ հետո, իհարկե, կուղարկեն Ձեզ:

75. Գարնանային օր, 1929

Այնտեղ, Всекохудожник-ում բացվել է Պետրով-Վոդկինի ցուցահանդեսը³: Շատ տխուր էր, ինքը չէր եկել, ասում են՝ դժգոհ է մնացել իր լենինգրադյան ցուցահանդեսի ընդունելությունից և որոշել է այստեղ չգալ: Միանգամայն անտեղի երաժշտություն էր հնչում:

Պետրով-Վոդկինն ամբողջապես այս՝ որոշ չափով սեղմված ցուցահանդեսի մեջ է, այստեղ հավաքված է իր ստեղծած լավագույնը, կարծում են՝ քանակը ոչինչ չէր ավելացնի նրան: Նա որոշ չափով չոր տպավորություն է թողնում իր ստատիկ ֆիգուրներով, որոնք վերցված են խոշոր պլանով, մանր մշակված, շուտ տված բնապատկերի վրա: Ասես բնանկարը իր համար է, ֆիգուրները՝ իրենք իրենց: Նա միշտ «հնարամտությամբ» է զբաղվել, դա զգացվում է նրա բոլոր աշխատանքներում՝ ամբողջ ընթացքում: Ոճավորումն արդեն հայտնի պայմանականություն է, և, այսուհանդերձ, նա այդպես էլ չուզեցավ կյանքին ավելի պարզ ու հասարակ մոտենալ:

Դա նրա էության բնույթի առանձնահատկությունն է: Մենք բոլորս էլ, անշուշտ, թերություններ ունենք, բայց այդ նկարչի ընդհանուր գիծը երևում է ամենուր, չէ՞ որ նա լենինգրադյան գեղանկարիչների գլխավոր դեկավարներից մեկն է՝ գրաֆիկական-ոճավորողի թեքումով:

Նկարիչն իր վրա կրում է հնարավոր բոլոր հոսանքների և ազդեցությունների հետքերը. սա արդեն կրթվածություն է: Որոշ դեպքերում դա լավ է լինում, որոշ դեպքերում՝ վատ: Անշուշտ, Պետրով-Վոդկինին պետք է համարել վերջին սերնդի ռուս հետաքրքիր նկարիչներից մեկը:

Եթե ես մտադիր լինեի հաշվետվություն ներկայացնել Մոսկվայի ցուցահանդեսների մասին, ապա, իհարկե, ամենից առաջ արժեք գրել Սուրիկովի⁴, Ռեմբրանդտի մասին⁵: Բայց իմ այս երկտողն ընդհատվում է այստեղ և այլևս չեմ ուզում գրել հայտնի նկարիչների մասին, այլ ուզում եմ Ձեզ գրել մի երիտասարդ ինքնատիպ նկարչի մասին, որի աշխատանքներին ես այսօր ծանոթացա: Դա Գասպարբեկյան-Վահրամյանն է: Նա նոր մինիատյուրիստ է, նա կտրված է հայկական մանրանկարչությունից, բայց նրա մեջ նստած է այդ տիպի իսկական նկարիչը: Եթե նա ապրելիս լիներ Հայաստանում, սնված լիներ այդ արվեստով, և առաջին հերթին, իհարկե, այդ կյանքով, ապա նրանից կստացվեր մի հիանալի, գուտ հայկական մանրանկարիչ: Նրա աշխատանքները շատ հետաքրքիր են:

Նրա աշխատանքների հիմնական բնույթը՝ ուղղությունը, իհարկե, Հնդկաստանն ու Պարսկաստանն են և նրա հայկական էությունը: Այդ նկարչին պետք է սատար կանգնել, Երևանում աշխատանք տալ. լավ կլիներ, եթե թանգարանը ձեռք բերեր նրա գործերից, հավանաբար, նա շատ կարիքի մեջ է: Իսկ ավելի լավ կլիներ Երևանում կազմակերպել նրա ցուցահանդեսը: Նա ինքնատիպ նկարիչ է և օգտակար կարող է լինել մեր գեղարվեստական արտադրության մի քանի ճյուղերում՝ գորգագործություն, նկարազարդում և այլն:

Նրա հասցեն է՝ Մոսկվա, Պլոշչադ Նոզինա, տ. 27, բն. 34., նկարիչ Գասպարբեկյան-Վահրամյան: Նրա քույրը՝ Գասպարբեկը, մեր օպերայի երգչուհիներից է:

Գրեցեք, մի՞ք ջղայնանա:

Բարևներով՝ Մ. Մարյան

1937, մարտի 18, Մոսկվա

Շատ սիրելի Լուսազար.

Էլի Լուսազարը լավ անուն է, ինչ կուզեք ասեք: Վերջապես այսօր առաջին հանգստյան օրն է, որ ես տանն եմ և աշխատանքի չեմ գնում, գրում եմ ձեզ ընդարձակ նամակ իմ աշխատանքների՝ ավելի շուտ, աշխատանքի մասին: Պանոյի աշխատանքները շուտով ավարտելու եմ¹, մնացել է ամենաշատը մեկ-երկու օրվա գործ՝ ավելի շուտ, որոշ դետալների ուղղում: Բոլորը միաձայն գովում են և իրենց գոհունակությունն են արտահայտում: Պանոն դուրս եկավ հաջող, կարելի է Փարիզում ցույց տալ և ամոթ չզգալ: Ինչքան ժամանակ խլեց ինձանից այդ հոյակապ աշխատանքը, որի մակերեսն է 46 քառակուսի մետր:

Երևանից ես դուրս եկա դեկտեմբերի 10-ին, չգիտեմ, երբ կվերադառնամ մեր արևավառ, բարձրասար երկիրը, բայց մտավորապես կարելի է ասել, որ ապրիլի 20-ներին մտադրություն ունեմ այստեղից դուրս գալ, որպեսզի մի քանի զարնանային էտյուդներ կարողանամ անել «Индустрия»*-ի ցուցահանդեսի² հետ կապված և, վերջապես, այդ ցուցահանդեսի համար պատրաստել կարողանամ գոնե մի հատ մեծ աշխատանք: Փարիզյան պանոն ինձ խանգարեց վերջացնել իմ պուշկինյան թեմաներին նվիրված նկարները, որոնք, անկասկած, Մոսկվայի այդ պուշկինյան ցուցահանդեսի³ խորհրդային բաժանմունքի լավագույն նկարները պետք է լինեն: Վերջապես, կյանքը մեզ բոլորիս տանում է իրա ճանապարհով, ինչքան էլ մենք կարծենք, թե մենք ինքներս ենք [անընթեռն.] որոշում և տանում մեր գործը:

Դարձյալ, վերջապես, ի՞նչ է իրենից ներկայացնում իմ Փարիզյան պանոն. թեման այսպես է՝ «Расцвет народного творчества»***. Ի՞նչ կարող էի ես անել, կտրված իմ արվեստանոցից, որտեղ ունեմ այսպես թե այնպես հավաքած նյութ, զանազան կռուկներ, նկարներ և լուսանկարներ: Շատ դժվարին կացության մեջ էի և հուզված դրության մեջ և չէի հավատում, որ կկարողանամ տալ գոնե միջակ գործ՝ խալտուրայից բարձր աշխատանք: Բայց ինձ ոգևորեց այն լավ վերաբերմունքը, որ

* Ինդուստրիա:

** «Ճողովորդական արվեստի ծաղկում»:

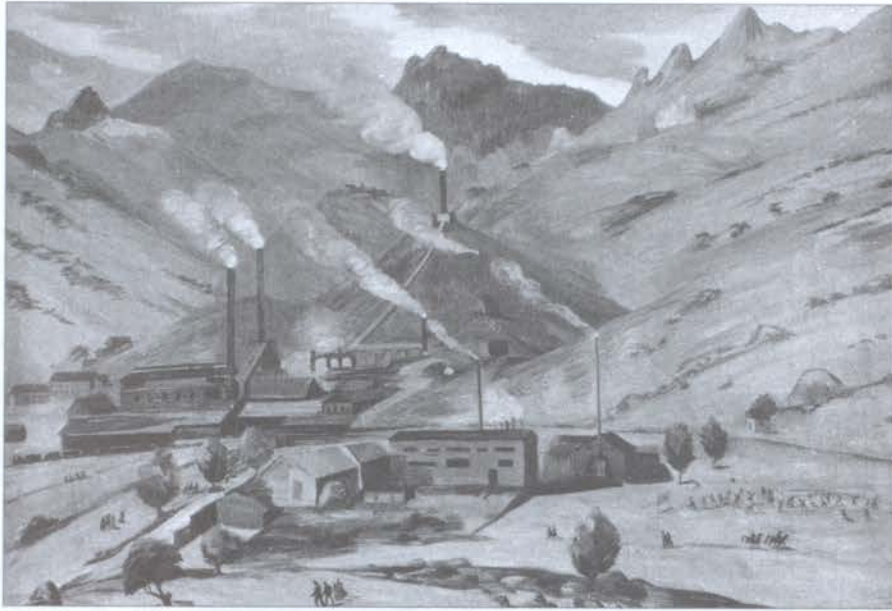

76. «Ճողովորդական արվեստների ծաղկում» պանոյի էսքիզ, 1936

կար դեպի ինձ բոլորի կողմից՝ թե՛ նկարիչների և թե՛ ղեկավարության, որը գտնվում է Ի.Ի.Մեժլաուկի (կոմիսարի) զամի ձեռքում՝ E.H.Маковецкая*: Ես, ինչպես գիտես, բոլորովին անզեն սկսեցի այդ գործը՝ ստանալով որոշ քանակությամբ ներկեր, թուղթ և ուրիշ ոչինչ: Սկսեցի իմ սարերից, մատիտը լավ ընկեր է՝ նկարչի երևակայությունը զարգացնելու տեսակետից, մա նկարչին տանում է առաջ, ռեալիզացիայի ենթարկելով նրա մեջ եղած, ժամանակի ընթացքում կուտակված զանազան տպավորություններ և ապրումներ, միայն առիթ է պետք կամ ТОЛЧОК**, որ այդ ամբարների դռները բացվեն և միջի եղածը դուրս թափվի: Մարեր, այն սարերը, որ ոչ ոք մինչև ինձ, կամ այդպես, ինչպես ես, չեն ըմբռնել և նկարել, իհարկե, երբ որ գյուտը արվում է, դա դառնում է հանրային սեփականություն և ամեն մեկը օգտվում է: [...] բարձր սարերը իջնում են ներքև, կազմելով հովիտներ, ձորեր և դեպի տափաստան բերող գետեր, որոնք սկիզբ են առնում ձյունագագաթ սարերից. դաշտեր,

* Ե. Ն. Մակովեցկայա:

** Խրան:

77. Արվերդու պղնձաքիմիական կոմբինատ, 1932

խալիածն դաշտեր գույնզգույն, որոնք կրում են զանազան բույսերի գույներ, և այդպես ստացվում է գույների և ձևերի բազմազանություն: Հեռվում երևում է մեծ նոր քաղաք՝ գործարաններով: Իսկ մոտակա դաշտերում տրակտորներ, ցույց տալու համար, որ գյուղացին արդեն մեքենայով է վարում հողը: Առաջում նորոգված ժողովուրդները դեռ իրենց ազգային սովորական աշխատանքն են կատարում, բայց շատ խորացած և ուրախացած՝ լի ապագա նոր կյանքի հույսերով, որ բերել է նրանց նոր իրավակարգը: Ամենաառաջում նստած՝ 12 հոգի Խորհրդային Միության զանազան ժողովուրդների ներկայացուցիչներ՝ գլխավորապես կանայք, իհարկե, հայ, վրացի, ռուս, ուկրաինացի, ուզբեկ, թուրքմեն, խալի են գործում, կտորներ են կարում, խաղալիքներ են ներկում, բոլորը կենտրոնացած, ֆիզուրները առաջին պլանի վրա են. ահա պանոյի բովանդակությունը: Առանձին բան չկա, բայց ամբողջությամբ օպտիմիստական ոգով է լցված թե՛ գույների և թե՛ ձևի տեսակետից:

Իհարկե, ես պետք է ասեմ, որ այս աշխատանքը կարելի էր անել ավելի լավ, ավելի հաջող՝ ունենալով ավելի հնարավորություններ, տե-

ղում նյութ հավաքել: Վերջապես, ամեն մի աշխատանք պահանջում է նոր և նոր ուժ ու եռանդ, որոնք ես ունեմ, բայց առողջությունս լավ չի, չգիտեմ ինչ պետք է անել այս ամառ, բայց բժշկվել կամ հանգստանալ անհրաժեշտ է. [...] հուլիսը և օգոստոսը կօգտագործեմ այդ նպատակով:

Արվեստանոցը ռենոնսո են անում, ես խնդրել եմ, որ երեք-չորս օրից վերջացնեն, քանի որ Մոչիի մեկ պանոն պետք է նկարեմ⁴, շատ լավ եղավ, որ մեկնեմ նկարելու, ավելի շուտ կվերջացնեմ և շուտով կկարողանամ գալ տուն: Դուք արդեն կարող եք գրել նամակներդ իմ նոր հասցեով, սեփական բնակարանի հասցեով Մոսկվայում, որը ձեզ հայտնի է, քանի անգամ գրել էի:

Հասցեն կարող եմ նորից հայտնել.

Москва, Арбат, Карманицкий пер., дом 2/5, кв. 23, М. С. Сарьяну*.

Ըստ քո նամակի՝ դու այսօր պետք է վերադարձած լինես Երևան, եթե տան հաշիվը շուկայի հաշվին կհամապատասխանի:

Այստեղ եղանակները կամաց-կամաց տաքանում են, գարնանային են, ձյունը հալչում է, ցեխ, խոնավ, մառախուղ է, անդուրեկան, անցողական եղանակ է, շուտով, ինչպես երևում է, ձմեռվան շորերը պետք կլինի դեն գցել:

Արվեստանոցի վերանորոգման գործում բավականին փող գնաց, ինչպես երևում է, մի երեք հազար ռուբլի կգնա: Ինձ համար շատ հարմար կլինի այստեղ աշխատել: Երեկ Միդլերը ասում էր, թե ինձ ուզում են ՄՕՇՇԻ-ի նախագահ ընտրել, չեն իմանում, որ ես հազիվիս աշխատում եմ, էլ էլ բավական է: Ինչպես գիտես, Երևանում էլ ուզում էին նախագահության⁵ կապը վիզս գցել, եթե մի քսան տարի առաջվա առողջությունը լիներ, կարելի էր, բայց հիմա անհնարին է:

Բոլորիդ կարոտալի բարևներ և համբույրներ:

Քո՝ Մարտիրոս

* Մոսկվա, Արբատ, Կարմանիցկի փող., շենք 2/5, բն. 23, Մ. Ս. Մարյանին:

290. АЛЕКСЕЮ РЫБНИКОВУ

Москва, 19 апреля, 1937 г.

Глубокоуважаемый Алексей Александрович!

С большим усилием при помощи друзей удалось найти подрамник, холст, меду, желатину и очищенного мелу¹. Вот и все. А цинковых белил и свинцовых нигде нет. Может быть, Вы знаете место, где можно достать белила цинк[овые] и свинц[овые], тогда можно пойти туда и купить.

Если этот имеющийся материал пригоден, то я Вас буду ждать, согласно Вашему обещанию помочь мне загрузнтовать холст.

Я большей частью дома, обязательно до 12 часов утра и от пяти часов вечера, за редкими исключениями. Живу я на шестом этаже, прошу подыматься ко мне не спеша.

Около Смоленской площади, метро, Карманицкий пер., д. 2/5, кв. 23, М. С. Сарьян.

Надеюсь Вас увидеть у себя в самый кратчайший срок. К сожалению, телефона у меня в мастерской еще нет, но скоро обещают поставить.

Жду Вас или весточки от Вас.

С приветом — М. Сарьян.

Թարգմանություն

290. ԱԼԵՔՍԵՅ ՌԻԲՆԻԿՈՎԻՆ

1937 թ, ապրիլի 19, Մոսկվա

Մեծարգո Ալեքսեյ Ալեքսանդրովիչ:

Ընկերների օգնությամբ մեծ դժվարությամբ հաջողվեց գտնել նկարակալ, կտավ, մեղր, ժելատին և մարված կավիճ¹: Ահա ամբողջը: Իսկ ցինկի և կապարի սպիտակը ոչ մի տեղ չկա: Գուցե Դուք զիտեք մի տեղ, որտեղ կարելի է ճարել ցինկի և կապարի սպիտակը, այն ժամանակ կարելի է գնալ այնտեղ և գնել:

Եթե ձեռքի տակ եղած նյութը օգտագործվելիք է, ապա ես Ձեզ կսպասեմ, Ձեր իսկ խոստումի համաձայն, օգնելու ինձ կտավը հիմնաշերտով պատելու (գրունտապատելու) համար:

Ես հիմնականում տանն եմ լինում անպայման մինչև առավոտյան 12-ը և հետո երեկոյան 5-ից հետո, հազվադեպ բացառությամբ: Ես ապրում եմ վեցերորդ հարկում, խնդրում եմ ինձ մոտ բարձրանալ առանց շտապելու:

Մետրոն Սմոլենսկայա հրապարակի մոտ, Կարմանիցկի նրբանցք, շենք 2/5, բն., 23 Մ. Սարյան:

Հույս ունեմ Ձեզ ինձ մոտ տեսնել ամենամոտ օրերս: Ավաղ, արվեստանոցումս դեռ հեռախոս չունեմ, բայց խոստանում եմ շուտով դնել: Սպասում եմ Ձեզ կամ Ձեզանից մի լուր:

Բարեկենդիվ՝ Մ. Սարյան

291. АЛЕКСЕЮ РЫБНИКОВУ

Москва, 3 мая, 1937 г.

Многоуважаемый Алексей Александрович!

Уже все готово. Подрамник, полотно, а главное — загрунтовано¹. Надо сказать, Ваша ученица — Тамара Федоровна — исключительно крепкий человек и энтузиаст своего дела, и — правда, у нас много энтузиастов на всех фронтах — на этом фронте она составляет исключение. Достойный ученик своего учителя.

Может быть, Вас этот холст не удовлетворит на сто процентов, но меня он очень удовлетворяет, и я с большим удовольствием буду покрывать его, чтобы от этого полотна исходила свежесть, простота, трудная легкость.

Я эскиз тоже привел в порядок, но хотелось бы, чтоб Вы заглянули ко мне обязательно и увидели также мое новое помещение, а затем я приступлю к работе; не думаю, чтоб к середине мая я закончил бы свою работу, но я ее хочу написать одним духом и хочу, чтоб это панно было живописным произведением, а не насилием над живописью.

Прошу назначьте день и час открыткой по адресу: Арбат, Карманицкий пер. 2/5, кв., 23. Сарьяну.

Крепко жму Вашу руку.

М. Сарьян.

Թարգմանություն

291. ԱԼԵՔՍԵՅ ՌԻՐՆԻԿՈՎԻՆ

1937, մայիսի 3, Մոսկվա

Մեծարգո Ալեքսեյ Ալեքսանդրովիչ.

Արդեն ամեն ինչ պատրաստ է: Շրջանակը, կտավը: Գլխավորը՝ նախաներկված է¹: Ձեր աշակերտուհին՝ Թամարա Ֆյոդորովնան, պետք է ասել, բացառիկ ամուր մարդ է և իր գործի նվիրյալ: Ճիշտ է, մենք շատ էնտուզիաստներ ունենք բոլոր ճակատներում, նա այս ճակատում բացառություն է: Իր ուսուցչին արժանի աշակերտ:

Կարող է պատահել, որ այս կտավը Ձեզ չբավարարի հարյուր տոկոսով, բայց ինձ շատ է բավարարում, և ես մեծ գոհունակությամբ եմ ծածկելու այն [ներկով], որպեսզի այդ կտավը շնչի թարմությամբ, պարզությամբ և դժվարին թեթևությամբ:

Էսքիզը նույնպես կարգի եմ բերել, բայց կցանկանայի, որ Դուք անպայման գայիք ինձ մոտ և տեսնեիք նաև իմ նոր կացարանը, այնուհետև ես ձեռնամուխ կլինեմ գործին: Չեմ կարծում, թե մինչև մայիսի կեսը կավարտեմ աշխատանքը, բայց ես ուզում եմ նկարել մեկ շնչով, որպեսզի այդ պանոն լինի գեղանկարչական ստեղծագործություն և ոչ թե բռնություն գեղանկարչության վրա:

Խնդրում եմ օրն ու ժամը հայտնե՞ք բացիկի միջոցով, հետևյալ հասցեով՝ Արբատ, Կարմանիցկի նրբանցք 2/5, բն. 23, Մարյանին:

Ամուր սեղմում եմ Ձեր ձեռքը՝

Մարյան

292. АЛЕКСЕЮ РЫБНИКОВУ

Москва, 14 июля, 1937 г.

Глубокоуважаемый Алексей Александрович!

Присылаю Вам обещанные мною 2 флакона свинцовых белил Лефрана, простите, что несколько запоздал.

Какова судьба панно?¹ Мне не удалось зайти еще раз и посмотреть его. У меня от моего панно осталось какое-то впечатление неудовлетворенности: оно неприятно блестело, хотелось бы его сделать матовым. Может быть, Вы, Алекс[ей] Александрович, сделаете распоряжение покрыть составом воска, расходы я возьму на себя?

Я усиленно работаю и страшно нервничаю, что мало времени. О получении белил известите меня.

С приветом —

М. Сарьян.

Թարգմանություն

292. ԱԼԵՔՍԵՅ ՌԻՐՆԻԿՈՎԻՆ

1937, հուլիսի 14, Մոսկվա

Մեծարգո Ալեքսեյ Ալեքսանդրովիչ.

Ուղարկում եմ Ձեզ խոստացած 2 սրվակ Լեֆրանի կապարե սպիտականերկը: Ներեցեք, որ մի քիչ ուշացրել եմ:

Ինչպե՞ս է պանոյի վիճակը¹: Ինձ չհաջողվեց մեկ անգամ էլ գալ և տեսնել: Ինձ մոտ պանոյիցս մնացել է անբավարարության ինչ-որ զգացում. այն տհաճորեն փայլում է, իսկ ես կցանկանայի փայլը վերացնել:

Գուցե Դուք՝ Ալեքսեյ Ալեքսանդրովիչ, կարգադրե՞ք այն պատել մոմի բաղադրությամբ, ծախսերը ես կվերցնեմ ինձ վրա:

Ես ուժեղ թափով աշխատում եմ և ահավոր նյարդայնանում, որ ժամանակը քիչ է:

Սպիտականերկն ստանալու մասին ինձ տեղեկացրեք:

Ողջույն՝

Մ. Մարյան

293. РУБЕНУ ДРАМБЯНУ

Москва, 12 ноября, 1937 г.

Дорогой Рубен Григорьевич!

Пять дней, как я уже в Москве. Чувствую себя неважно после перенесения тяжелого горя; всю дорогу и здесь первые дни меня преследовал образ моей печальной, безутешной сестры¹. Но жизнь московская постепенно начинает меня увлекать. Организуется большая выставка “И[ндустррия] с[оциализма]”², где я являюсь членом комитета, и потому приходится очень часто бывать на собраниях, обсуж-

78. *Չիրչիկ, 1952*

дать те или иные организационные работы.

Москва сейчас глубоко осенняя: дожди, туманы, но еще не очень холодно, ждем первых морозов.

Я еще не узнал, в каком состоянии экспонаты Армении, какие вещи приняты и что забраковано, но наши работы, кажется, сплеховали, их почему-то не хвалят, но я думаю, скоро выяснится, тогда Вам напишу более достоверно вообще о выставке, как она выглядит в целом. Выставка сравнительно большая, будет около семисот работ, павильон довольно большой, но не вмещает всех экспонатов. Воз-

можно, что придется более слабые работы не выставлять из-за тесноты помещения.

Видел здесь Сурена Степаняна; он 15-го выезжает в Ереван. [...]

В конце сентября через магазин “Салон” в Ереване я послал на адрес “Всекохудожника” две работы: “Июль” и “На пригорке”³. Мне заявили во “Всекохудожнике”, что они этих вещей не получали. Я писал Паруйру Ивановичу⁴ об этом, чтоб он навел справку, когда посланы эти вещи, по какому адресу; у них должна быть и квитанция, думаю.

Здесь открываются еще две выставки: одна 13 ноября “Цветная гравюра” в Музее Новозападного искусства⁵, а другая – 15 ноября в Музее изобразит[ельного] искусств[а] им. Пушкина. Обе выставки посвящены 20-летию Великой Октябрьской социалистической революции.

Как получилась Ваша выставка гравюр, посвященная также праздникам Октябрьской революции?⁶ Уверен, что хорошо: вы всегда эти выставки делаете хорошо и с большим вкусом.

Ну, Рубен Григорьевич, желаю Вам здоровья и счастья, увидите наших – передайте им привет.

Портрет Мик[аэла] Налбандяна начинаю писать⁷, успокойте Мкртчяна. Но когда будет он готов – это покажет дело.

Пишите.

Сердечный привет.

Ваш М. Сарьян.

Но ведь о самых интересных вещах, касающихся Вас, т. е. работы музея, я забыл написать: дело в том, [что] я встретил здесь на собрании МОССХ-а одного художника, знакомого М. Х. Аладжалова; он мне сообщил, что после смерти М. Х. Аладжалова, его работы были переданы в запасник Третьяковской галереи. По его словам видно было, что эти работы из Третьяковки с большим удовольствием передали бы Ереванскому музею, так что я Вам дам адрес этого художника. Если это дело Вас интересует, спишитесь с ним, он Вам напишет обо всем подробно, после чего Вы можете действовать. Адрес его: Москва, Б. Молчановская, 29, кв. 17, худ[ожник] Н[иколай] И[ванович] Шестаков.

Թարգմանություն

293. ՌՌԲԵՆ ԴՐԱՄԲԱՆԻՆ

1937, նոյեմբերի 12, Մոսկվա

Սիրելի Ռուբեն Գրիգորիչ:

Հինգ օր է, ինչ ես արդեն Մոսկվայում եմ: Վերապրած ծանր դժբախտությունից հետո ես ինձ այնքան էլ լավ չեմ զգում: Ամբողջ ճանապարհին և այստեղ մի քանի օր ինձ հետապնդում էր սգավոր, անմխիթար քրոջս կերպարը¹: Բայց Մոսկվայի կյանքն աստիճանաբար գրավում է ինձ: Կազմակերպվում է «Սոցիալիզմի ինդուստրիան»² մեծ ցուցահանդեսը, որտեղ ես կոմիտեի անդամ եմ և այդ պատճառով ստիպված եմ հաճախ լինել ժողովներում, քննարկել այս կամ այլ կազմակերպչական աշխատանքները:

Մոսկվան հիմա խիստ աշնանային է՝ անձրև, մառախուղ, բայց դեռ այնքան էլ ցուրտ չէ, սպասում ենք առաջին սառնամանիքներին:

Ես դեռ չիմացա, թե ինչ վիճակում են Հայաստանի ցուցանմուշները, ո՞ր գործերն են ընդունված, որո՞նք են խոտան ճանաչված, բայց մեր աշխատանքները կարծես թե թերի գտնվեցին, դրանք, չգիտես ինչու, ոչ ոք չի գուրում, ինձ թվում է՝ շուտով կպարզվի, այն ժամանակ ես Ձեզ ավելի ստույգ կգրեմ ցուցահանդեսի մասին, թե ինչ տպավորություն է թողնում այն ամբողջապես: Ցուցահանդեսը համեմատաբար մեծ է, կլինի մոտ յոթ հարյուր աշխատանք: Տաղավարը բավական ընդարձակ է, բայց ոչ բոլոր ցուցանմուշներն են տեղավորվում: Հնարավոր է՝ նեղվածքի պատճառով հարկ կլինի ավելի թույլ գործերը չցուցադրել:

Այստեղ տեսա Սուրեն Ստեփանյանին, նա Երևան է մեկնում 15-ին [...]:

Մեպտեմբերի վերջին Երևանի «Սալոն» խանութի միջոցով ես Всехудожник-ի հասցեով ուղարկեցի երկու աշխատանք՝ «Հուլիս» և «Բլրակի վրա»³: Всехудожник-ում ինձ հայտնեցին, որ նրանք այդ գոր-

79. Հուլիս, 1935

ծերը չեն ստացել: Ես գրել էի Պարույր Իվանովիչին⁴, որ այս մասին նա հարց ու փորձ անի, թե երբ են ուղարկել այդ գործերը, ինչ հասցեով, կարծում եմ, որ պետք է ստացականը մնացած լինի:

Այստեղ բացվում է ևս 2 ցուցահանդես, մեկը՝ «Գունավոր գրավյուրա»⁵, նոյեմբերի 13-ին, Եվրոպական նոր արվեստի թանգարանում, իսկ մյուսը՝ նոյեմբերի 15-ին, Պուշկինի անվ. կերպարվեստի թանգարանում: Երկուսն էլ նվիրված են Հոկտեմբերյան Սոցիալիստական Մեծ հեղափոխության 20-ամյակին:

Ինչպե՞ս ստացվեց գրավյուրաների Ձեր ցուցահանդեսը՝⁶ նույնպես նվիրված Հոկտեմբերյան հեղափոխության տոնակատարությանը:

Դե, Ռուբեն Գրիգորիչ, ցանկանում եմ Ձեզ առողջություն և երջանկություն, մերոնց եթե տեսնեք, բարևեցեք:

Սկսում եմ նկարել Միքայել Նալբանդյանի դիմանկարը⁷, Սկրտչյանին հանգստացրեք: Բայց թե երբ պատրաստ կլինի՝ աշխատանքը ցույց կտա:

Գրեցեք:

Մրտագին ողջույն:

Ձեր՝ Սարյան

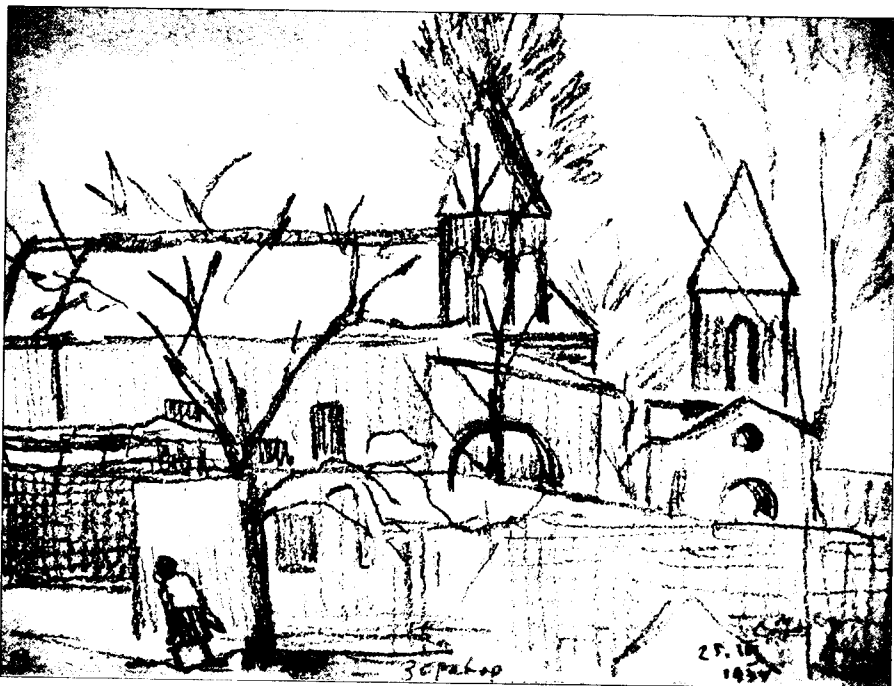
Բայց Ձեզ վերաբերող, ... այսինքն՝ թանգարանային աշխատանքի հետ առնչվող ամենաահետաքրքիր գործերի մասին ես մոռացա գրել: Բանն այն է, որ ես այստեղ ՄՕՇՄ-ի ժողովում հանդիպեցի Մ. Խ. Ալաջալովին ծանոթ մի նկարչի: Նա ինձ հայտնեց, որ Մ. Ի. Ալաջալովի մահից հետո նրա աշխատանքները տեղափոխվեցին Տրետյակովյան պատկերասրահի պահոցը: Նրա խոսքերից հասկացվեց, որ այդ աշխատանքները Տրետյակովյան մեծ հաճույքով կհանձնի Երևանի թանգարանին, այնպես որ ես կտամ այդ նկարչի հասցեն: Եթե այս գործը Ձեզ հետաքրքրում է, նամակագրության մեջ մտեք նրա հետ, նա Ձեզ ամեն բանի մասին մանրամասն կգրի, որից հետո Դուք կարող եք գործել: Նրա հասցեն է՝ Մոսկվա, Բուլշայա Մոլչանովսկայա, 29, բն. 17, նկարիչ Նիկոլայ Իվանովիչ Շեստակով:

294. ԼՈՒՍԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

1937, նոյեմբերի 16, Մոսկվա

Լուսիկ ջան.

Հովհաննեսը գրում է, թե մտադրություն կա մեր այգին ոչնչացնել և փողոց անցկացնել մեր տան առաջով: Ես, ճիշտն ասած, բոլորովին անտարբեր եմ վերաբերվում այդ հարցին: Իմ կարծիքս էր առհասարակ պահպանել Եկմայան փողոցը՝ սկսած Սպանդարյան փողոցից մինչև Ալավերդյան փողոցը՝ թողնելով, իհարկե, Չորավոր եկեղեցին իր բակով և դեպի Կնունյանց փողոց տանող գեղեցիկ դռներով: Այդ փողոցը ծուռումուռ է, բարձրանում ու իջնում է, նեղ է և հին Երևանի լավագույն փողոցներից է: Չորավորը Երևանի ամենահին եկեղեցին է և շատ գեղեցիկ է, մանավանդ ֆասադի կողմից: Բայց ո՞ւմ ասես, մեզանում իմ խոսքերը բանի տեղ դնող չկա: Այսպես կոչված՝ իմ անվան փողոցը, ուրեմն, կտարվի Դուկաս Դուկասյանից մինչև Եկմայան, կարող է մինչև ան-

80. Չորավոր, 1934

գամ այդ փողոցով վերջանալ, ասենք՝ Դ. Դուկասյանից մինչև Եկմայան: Այն մուտքը, որ ունենք Աղայանների կողմից, ժամանակավոր է: Մեր մուտքը պետք է լինի գլխավոր փողոցից:

Մա շատ հասկանալի է և լավ, բայց ի՞նչ են մտածում պլան կազմողները: Չեմ կարծում, որ դրանք ինձանից ավելի տաղանդավոր են այդ գործում:

Եթե ուզենաս, գնա Բունիաթյանի կամ Մարկի¹ մոտ ավելի շուտ և խոսիր:

Համբուրում եմ բոլորիդ՝

Մարտիրոս

295. ՀՈՎՍԵՓ ԿՈՒՍԻԿՅԱՆԻՆ

1937, նոյեմբերի 24 [Մոսկվա]

Սիրելի Հովսեփ.

Ես մի անգամ գրել էի, բայց դու այստեղ չէիր, գնացել էիր Երևան դասախոսությունների համար, ինձ պատասխանեց Գոհարիկը¹: Ուրեմն, քեզ հայտնում եմ, որ ես գտնվում եմ հոս՝ Մոսկոֆում, ինչպես ասում էին առաջ, այսպես կոչված, նորնախիջևանցիները, որոնք օրին մեկ օր Նախիջևան անունով քաղաք ունեին Դոն գետի ափերին, այժմ այդ քաղաքը միացված է Ռոստով քաղաքին և անունը վերացված, այդպես է գաղթական ժողովրդի պատմությունը²:

Ես իրիկունները համարյա թե տանն եմ լինում, եթե չիմիլ չիլանը, արի պատմիր, ինչպե՞ս ես, լա՞վ ես:

Բարևներ քեզ և Գոհարիկին: Ես ապրում եմ վեցերորդ հարկում, բարձրացիր կամաց-կամաց, որ չհոգնես, իմ սենյակիս պատուհանը գտնվում է ամենավերջին հարկի ձախ անկյունում, եթե լույս է պատուհանս, ուրեմն տանն եմ: Լավ կանես 26-ին գաս, 27-ին կարող է տանը չլինեմ:

Ըն՝ Մարտիրոս

81. Միրայիկ Նալբանդյանի դիմանկարը, 1937

Թարգմանություն

296. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

1937, դեկտեմբերի 16, Մոսկվա

Միրայիկ Ռուբեն Գրիգորևիչ:

Աշխտեմ Թումանյանի հետ, որն այստեղից նոյեմբերի 30-ին մեկնեց Թբիլիսի, ես ուղարկել եմ Մ. Նալբանդյանի դիմանկարը Գրական քանդարանի համար¹: Ստացել եմ արդյոք:

Գրեցեք, ի՞նչ տպավորություն է թողել Ձեզ վրա իմ էքսպերիմենտը: Ես կարծում եմ, որ դրա վրա դեռ պետք է աշխատել:

Ռուբեն Գրիգորևիչ, ինչպե՞ս եք Դուք վարվել պուշկինյան էսքիզի² հետ, չե՞ որ այն Ձեզ պետք չէ, ուղարկեք այն որևէ մեկի հետ մեր տուն:

Գրեցեք, ինչպես եք ապրում և աշխատում:

Ողջունում եմ՝

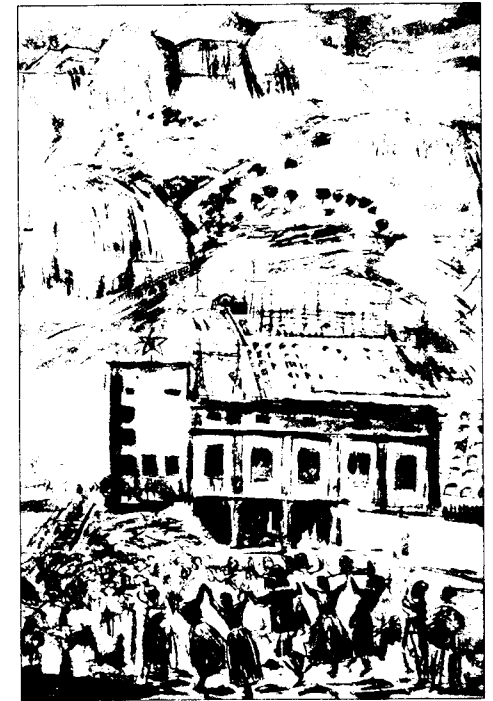
Ձեր՝ Մ. Մարյան

Մոսկվա, 20 դեկտեմբեր, 1937 թ.

Դорогой Рубен Григорьевич!

Ваше письмо меня удивило. Я совершенно не думал на Вас обижаться. Ваша критика относительно большой моей работы¹ для меня очень интересна: дело в том, что она (картина) меня тоже с какой-то стороны несколько беспокоит. Это верно, что группа людей и пейзаж разны выглядят. Я имел в виду группу людей дать в более сильных темных цветах, чтоб их приблизить к зрителю, а пейзаж в слабых цветах удалить, превратив в фон; такая установка, конечно, правильная. Но весь вопрос в том, что пейзаж и фигуры как бы не увязались. Вы правильно заметили. Это произошло оттого, что площадь между электростанцией и фигурами не разделена, переход от фигур к зданию электростанции не понятен, многие принимают его за воду, за реку, а это вершины деревьев, причем река внизу, ее совершенно не видно.

Значит, переход от фигур к пейзажу не разрешен, это надо сделать, и я это сделаю, конечно. Этот вопрос можно разрешить двояко. Первый вариант: думаю, что лучше позади танцующих фигур увеличить число людей в сторону гидроэлектростанции. Второй вариант: дать сильнее деревья, показать их яснее или же сделать то и другое. Тогда группа фигур должна увязаться сильнее с пейзажем, залитым солнцем. Кроме того, необходимо усилить небо. Большую вещь не так легко поправлять: над малой легко производить тот или иной эксперимент, а над большой

82. Զորագետ, 1937

надо хорошо подумать и исправление производить наверняка. В большой моей работе есть очень хорошие места: группа людей, безусловно, живая, реальная, ни в коем случае не фотографическая. Мне приятно, что я, при желании, смогу написать и людей, правда, теперь поздно мне при таком здоровье повернуть оглобли своего творчества в эту сторону, но в пределах возможности я буду работать и над пейзажем, [и над] портретом, и [над] жанром с пейзажем.

Ну так вот, Рубен Григорьевич, Вы не думайте насчет какой-то обиды, это недоразумение. По-видимому, моя открытка, написанная наспех, вызвала в Вас совершенно ложное подозрение относительно обиды.

В настоящее время я работаю для Пищепрома², а затем необходимо приступить к работе для Красной Армии³. А для этого необходима моя ереванская работа “Политчас”⁴. Я бы просил Вас обратиться к начальнику Комитета искусств⁵ и Союзу художников разрешить выслать мне эту работу в рулоне, как можно скорее. [Если] я буду иметь ее в первых числах января, это будет хорошо.

Как дело с окончательной расценкой и приобретением работ?

[...] Я здесь работаю очень много, бываю на собраниях. Мне навязывают театральную работу (оформление)⁶.

Выставка “Индустрии”⁷ еще не открыта, но, по-видимому, скоро откроется; все же жалею, что моей большой работы не будет здесь.

Наших художников на выставке — только верблюды Аракеяна⁸.

В Москве дождь, погода гнилая, грипп, грипп. Я скучаю по моей прекрасной Армении.

С приветом —

Ваш М. Сарьян.

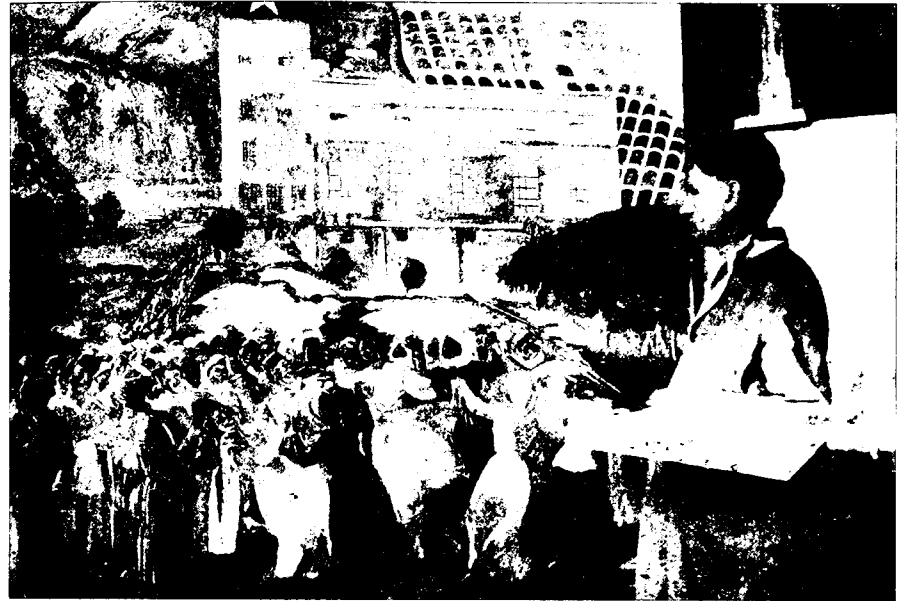
Թարգմանություն

297. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

1937, դեկտեմբերի 20, Մոսկվա

Միրելի Ռուբեն Գրիգորևիչ.

Ձեր նամակն ինձ զարմացրեց: Ես բնավ չէի մտածում նեղանալ Ձեզանից: Իմ մեծ գործի՜ Ձեր քննադատությունն ինձ համար շատ հե-

83. *Մ. Սարյանը «Չորագէտ» պանոն նկարելիս, լուսանկար, 1936*

տաքրքիր է: Բանն այն է, որ այդ նկարը ինչ-որ կողմից ինձ նույնպես մի փոքր անհանգստացնում է: Ճիշտ է, որ մարդկանց խումբը և բնապատկերն իրար չեն բռնում: Ես մտադիր էի մարդկանց խումբը պատկերել ավելի ուժեղ մուգ գույներով, որպեսզի նրանց մոտեցնեն հանդիսատեսին, իսկ բնանկարը՝ թույլ գույների միջոցով աստիճանաբար վերածեն ֆոնի: Այդպիսի դիրքորոշումը, իհարկե, ճիշտ է: Բայց ամբողջ հարցն այն է, որ բնանկարն ու ֆիգուրները մի տեսակ չկապվեցին իրար: Դուք ճիշտ եք նկատել: Դրա պատճառն այն է, որ էլեկտրակայանի շենքին անցումը հասկանալի չէ, շատերը կարծում են, թե այն ջուր է, գետ, այն-հինչ դա ծառերի գազաթներն են, ընդամին, գետը ներքևում է, այն բողբոջի չի երևում:

Ուրեմն, ֆիգուրներից բնանկարին անցնելու խնդիրը չի լուծված, այդ բանը պետք է անել, և ես, անշուշտ, կանեն: Խնդիրը կարելի է լուծել երկու ձևով: Առաջին տարբերակ. մտածում եմ՝ լավ կլինի, եթե պարող ֆիգուրների հետևից ավելացնեն դեպի հիդրոկայան շարժվող մարդկանց թիվը: Երկրորդ տարբերակ՝ ավելի ընդգծել, ցայտուն

84. Քաղաքաբնակներ, էսքիզ, 1932

դարձնել ծառերը, ավելի պարզ պատկերել դրանք, կամ էլ անել թե՛ մեկը և թե՛ մյուսը: Այդ դեպքում մարդկանց խումբը պետք է ավելի ուժեղ կապվի արևով ողողված բնանկարի հետ: Բացի այդ, անհրաժեշտ է ուժեղացնել երկինքը: Մեծ գործն այնքան էլ հեշտ չէ ուղղել, փոքր գործի վրա ավելի հեշտ է այս կամ այն փորձը դնել, իսկ մեծի դեպքում պետք է լավ մտածել և ուղղումները կատարել առանց սխալվելու: Իմ այդ մեծ աշխատանքն ունի շատ լավ տեղեր: Մարդկանց խումբը, անվիճելիորեն, կենդանի է, աշխույժ, այն ոչ մի դեպքում լուսանկարչական չէ: Ինձ հաճելի է, որ ես, ցանկության դեպքում, կարող եմ մասնաբաժնի նկարել, ճիշտ է, այժմ այսպիսի քայքայված առողջության պայմաններում ինձ համար ուշ է իմ ստեղծագործության թիակները այս կողմ ուղղել, բայց, հնարավորության սահմաններում, ես աշխատելու եմ և՛ բնանկարի, և՛ դիմանկարի վրա, անելու եմ ժանրային պեյզաժներ:

Ուրեմն այսպես, Ռուբեն Գրիգորևիչ, Դուք մի մտածե՛ք ինչ-որ վիրավորվածության մասին, դա թյուրիմացություն է: Հավանաբար, հապճեպ

գրած իմ բացիկներն են Ձեր մեջ առաջացրել դառնության միանգամայն կեղծ զգացում:

Ներկայումս ես աշխատում եմ Սննդարդյունաբերականի² համար, այնուհետ անհրաժեշտ կլինի աշխատանք սկսել Կարմիր բանակի համար³: Այդ նպատակով ինձ անհրաժեշտ կլինի երևանյան իմ գործը՝ «Քաղժամը»⁴: Ես Ձեզ կխնդրեի դիմել Արվեստի կոմիտեի⁵ պետին և Նկարիչների միությանը՝ թույլ տալու այդ գործը ինձ ուղարկել փաթեթավորված և որքան հնարավոր է շուտ: [Եթե] ես այն ստանամ հունվարի առաջին օրերին, լավ կլինի:

Ի՞նչ վիճակում է ձեռքբերումների և վերջնական գնահատման հարցը:

[...] Այստեղ ես շատ եմ աշխատում, լինում եմ ժողովներում: Վզիս եմ փաթաթել թատերական աշխատանք (ձևավորում)⁶:

«Ինդուստրիա»⁷ ցուցահանդեսը դեռևս չի բացվել, բայց, հավանաբար, շուտով կբացվի: Այսուամենայնիվ, ափսոսում եմ, որ իմ մեծ նկարը չի լինի այստեղ:

Ցուցահանդեսում մեր նկարիչներից միայն Առաքելյանի ուղտերն են⁸:

Մոսկվայում անձրև է, եղանակը՝ նեխած, գրիպ, գրիպ: Ես կարոտում եմ իմ հիասքանչ Հայաստանը:

Ուղջույններ՝

Ձեր՝ Մ. Մարյան

85. Ծամբար, 1932

1938

298. РУБЕНУ ДРАМПЯНУ

Москва, 14 января, 1938 г.

Дорогой Рубен Григорьевич!

Большое Вам спасибо за то, что прислали мне эскиз “Политчаса”¹. Я сейчас пишу картину несколько иначе, немного больше размером. Трудно, конечно, такие вещи писать от себя или пользоваться фотографией и натурщиком, как сейчас сплошь и рядом делают люди.

Мне, конечно, приходится тоже иногда братья не за свое дело... Ничего не поделаешь, выполнение заказа, того или иного, связано с требованием времени. Дело в том, что я, напр[имер], чувствую, что при определенном напряжении и в определенное количество времени сделал бы работу, которая прежде всего принесла бы мне лично моральное удовлетворение. Но жизнь поворачивается иногда так, что трудно ориентироваться. Иногда оглобли остаются в воздухе, не по направлению. Все, конечно, хорошо; я вообще оптимист, и жду от жизни только хорошего, без которого я не мыслю жизнь. Всякая работа приятна, работа нужна, но работа хорошая, честная, ценящая честными людьми. Странной покажется моя открытка Вам. Я и сам не знаю, зачем ее написал.

Написал Вам, потому что Вы честный человек.

Ваш М. Сарьян.

Такое у меня сейчас настроение.

Թարգմանություն

298. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄՔԱՆԻՆ

1938, հունվարի 14, Մոսկվա

Միրելի Ռուբեն Գրիգորեիչ.

Շատ շնորհակալ եմ Ձեզնից, որ ինձ ուղարկեցիք «Քաղժամ»-ի էսքիզը¹: Ես հիմա նկարում եմ մի փոքր այլ ձևի կտավ, մի քիչ ավելի մեծ չափի: Դժվար է, իհարկե, այդպիսի բաները նկարել քեզանից կամ օգտվել լուսանկարից ու բնորդից, ինչպես հիմա ամենուրեք անում են մարդիկ:

Ես նույնպես երբեմն հարկադրված եմ զբաղվել ոչ իմ գործով... Ոչինչ չես կարող անել, այս կամ այն պատվերի կատարումը կապված է ժամանակի պահանջի հետ: Հարցն այն է, որ ես, օրինակ՝ զգում եմ, որ որոշակի լարվածության և որոշակի ժամանակի առկայության դեպքում կանեի մի աշխատանք, որն ամենից առաջ ինձ անձամբ բարոյական բավարարություն կրերեր: Բայց կյանքը երբեմն այնպես է շրջվում, որ դժվար է կողմնորոշվել: Երբեմն թիակները մնում են օդում, ոչ ընթացքի ուղղությամբ: Ամեն ինչ, իհարկե, լավ է: Ես ընդհանրապես լավատես եմ և կյանքից սպասում եմ միայն լավը, առանց որի կյանքը չեմ պատկերացնում: Յուրաքանչյուր աշխատանք հաճելի է, աշխատանքը պետք է, բայց՝ լավ աշխատանք, ազնիվ մարդկանց կողմից գնահատվող ազնիվ աշխատանք: Իմ այս բացիկը Ձեզ տարօրինակ կթվա: Ինքս էլ չգիտեմ, ինչու եմ գրել:

Գրել եմ Ձեզ, որովհետև Դուք ազնիվ մարդ եք:

Ձեր՝ Մ. Սարյան

Այսպիսին է հիմա իմ տրամադրությունը:

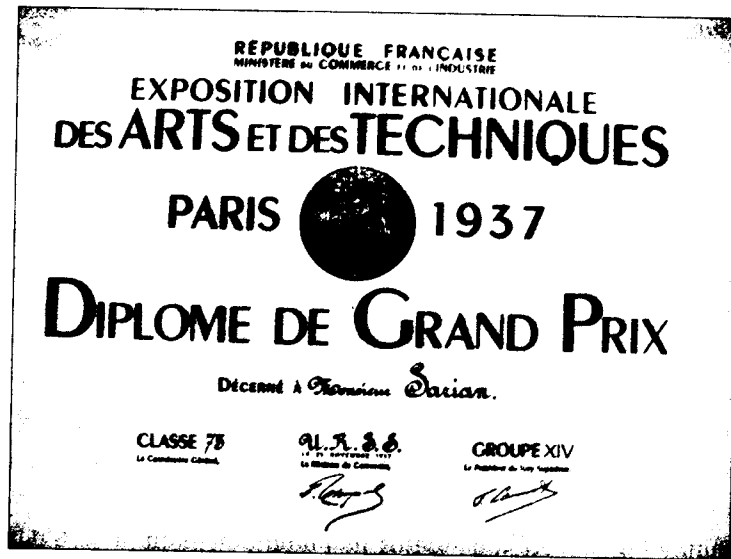
299. РУБЕНУ ДРАМПЯНУ

Москва, 17 февраля, 1938 г.

Дорогой Рубен Григорьевич!

Получил Вашу открытку и удивился, что я Вам не ответил, этого быть не может, возможно, письмо мое затерялось.

Вчера МОССХ устраивал вместе с Третьяковской галереей обсуж-

86. Մ. Մարյանին շնորհված «Գրան պրի» դիպլոմը, 1937

дение грузинской выставки¹. Я в этот день пошел раньше, чтоб посмотреть выставку перед обсуждением, хотя я эту выставку видел еще в Тбилиси в 1936 году².

Надо сказать, что материал для выставки подобрали интересный, начиная с древнейших времен: мозаика, фрески, позднейшие периоды и, наконец, самое основное — это сталинские темы.

Работа, организованная с определенной установкой, дала очень интересные результаты. Даже в большинстве случаев слабые работы, наряду с несколькими вполне удачными работами, как, напр[имер], И. Тоидзе, Кутателадзе, Джапаридзе и др[угие], смотрятся с большим интересом [...].

Предполагается также устроить встречу с грузинскими художниками³, как это было сделано у нас в Ереване⁴.

Есть сведения, что выставка “Индустрия социализма” откроется 1 марта⁵.

Выставка РККА несколько отодвинута⁶. Я сейчас занят работой “Политчас в лагерях Армянской дивизии”⁷. Думаю в скором времени ее окончить.

Много приходится работать по общ[ествен]ной линии. В МОССХ-е идет перерегистрация членов общества.

Меня приглашают работать в Инст[иту]т Худ[ожественн]ой промышленности Всекопромсовета⁸.

На Парижской выставке мне присудили две премии: по линии общего оформления — Grand prix и отдельно, за панно⁹ — почетный диплом. Нардом получил золотую медаль¹⁰, за армянские ковры с оригинальным армянским орнаментом Кешишян получил золотую медаль. Обо всем этом своевременно будет объявлено.

Почему Вы задерживаете Вашу статейку для свиринской книги армянских миниатюр?¹¹ Ведь здесь все готово к печати и, кажется, даже приступили, а Вы задерживаете. Ведь это — работа высококультурная и очень необходимая современности, для текстиля главн[ым] образом. Как все у нас делается с трудом и большим опозданием.

Чем кончилась судьба экспонатов из Этнографического музея? Вышивки, ткани, кружева получили или нет?¹²

Эта зима для меня была в некоторых отношениях довольно неудачной, и это отразилось и на качестве моих работ.

[...]

Привет Вам и Вашей жене и сыну от Люси Лазаревны и меня.

Ваш М. Сарьян.

Թարգմանություն

299. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

1938, փետրվարի 17, Մոսկվա

Միրելի Ռուբեն Գրիգորևիչ.

Ստացա Ձեր բացիկը և զարմացա, որ ես Ձեզ չեմ պատասխանել. դա հնարավոր չէ, կարող է պատահել, որ իմ նամակը կորել է:

Երեկ ՄՕՍՍԽ-ը Տրետյակովյան պատկերասրահի հետ մեկտեղ կազմակերպել էր վրացական ցուցահանդեսի¹ քննարկում: Այդ օրը ես ավելի շուտ գնացի, որպեսզի քննարկումից առաջ նայեմ ցուցահանդեսը, թեև ես այդ ցուցահանդեսը տեսել էի դեռ Թբիլիսիում, 1936 թվականին²:

Պետք է ասել, որ ցուցահանդեսի համար հետաքրքիր նյութ է ընտր-

87. Իրակլի Թոփչե, 1952

վել, սկսած հնագույն ժամանակներից՝ խճանկար, ֆրեսկաներ, ավելի ուշ շրջանները և, վերջապես, ամենահիմնականը՝ ստալինյան բեմաները:

Որոշակի դիրքորոշումով կազմակերպված աշխատանքը տվել է շատ հետաքրքիր արդյունք: Նույնիսկ մեծ մասամբ թույլ գործերը, միանգամայն հաջողված մի քանի գործերի կողքին, ինչպիսիք են, օրինակ՝ Ի. Թոփձեի, Կուտատելաձեի, Ջափարիձեի աշխատանքները, դիտվում են մեծ հետաքրքրությամբ...

Ենթադրվում է նաև հանդիպում կազմակերպել վրաց նկարիչների հետ³, ինչպես այդ արվեց մեզ մոտ՝ Երևանում⁴:

Տեղեկություններ կան, որ «Սոցիալիզմի ինդուստրիա» ցուցահանդեսը կբացվի մարտի 1-ին⁵:

ԲԳԿԲ-ի ցուցահանդեսի⁶ բացման օրը տեղափոխվել է: Ես հիմա աշխատում եմ «Քաղժամ հայկական դիվիզիայի ճամբարներում»⁷ նկարի վրա: Մտադիր եմ շուտով ավարտել:

Հարկադրված եմ շատ աշխատել հասարակական գծով: ՄՕՍՍԽ-ում անդամների վերագրանցում է անցկացվում:

Ինձ հրավիրում են աշխատել Всекопромсовет-ի Գեղարվեստական արդյունաբերության ինստիտուտում⁸:

Փարիզյան ցուցահանդեսում ինձ երկու պարզև են շնորհել. ընդհանուր ձևավորման գծով՝ Grand prix և առանձին պանոյի համար⁹ պատվո դիպլոմ: Ժողտունը ոսկե մեդալ է ստացել¹⁰: Հայկական ինքնատիպ նախշերով հայկական գորգերի համար Քեշիշյանը ոսկե մեդալ է ստացել: Այդ ամենի մասին ժամանակին կհայտարարվի:

Ինչո՞ւ եք Դուք ուշացնում Ձեր հողվածը Սվիրինի հայկական մանրանկարչություն գրքի համար¹¹: Չէ՞ որ այստեղ ամեն ինչ պատրաստ է տպագրության, կարծես նույնիսկ սկսվել է տպագրությունը, իսկ Դուք

88. Քաղժամ հայկական դիվիզիայի ճամբարներում, 1932

ուշացնում եք: Չէ՞ որ դա բարձր կուլտուրական աշխատանք է և շատ անհրաժեշտ է արդիականությանը, գլխավորապես՝ տեքստիլին: Ինչպես ամեն ինչ մեզ մոտ արվում է դժվարությամբ և մեծ ուշացումով:

Ինչո՞վ ավարտվեց Ազգագրական թանգարանի ցուցանմուշների ճակատագիրը: Չեռագործները, ժանյակներն ստացե՞լ եք, թե՞ ոչ¹²:

Այս ձմեռն ինձ համար որոշ առումներով բավական անհաջող եղավ, և դա արտացոլվեց նաև գործերիս որակի վրա:

[...]

Ողջույն Ձեզ, Ձեր կնոջն ու տղային՝ Լուսյա Լազարևնայի և իմ կողմից:

Ձեր՝ Մ. Սարյան

300. РУБЕНУ ДРАМПЯНУ

Москва, 6 апреля, 1938 г.

Дорогой Рубен Григорьевич!

Получил Ваше запоздалое письмо, очень рад, что Вы организуете посмертную выставку хорошего армянского художника Егише Мартиросовича Татевосянца¹. Между прочим, он свою фамилию пи-

шет всегда Е. Татевсянц, по-моему, надо придерживаться этой формы, а не уродовать; так же пишет и Суренянц. Другие художники пишут без буквы “ц”, как, напр[имер], Терлемезян, Сарьян и т. д. Вообще стандартизировать не нужно, хорошо, когда разнообразно.

Очень досадно, что Вы свою статью выслали поздно, она может в книжку не попасть, если книжка уже пущена в печать. Во всяком случае, Вам бы следовало раньше поставить в известность Ал[ександра] Н[иколаевича], чтоб без Вашей статьи книжку не выпускали².

Думаю, что замечательное книжное искусство Армении могло бы быть лучше преподнесено, хотя бы с несколькими цветными репродукциями. Все же книжка будет неплохой и нужной, судя по той настоящей работе, которую проделал Ал[ександр] Н[иколаевич] в отношении изучения арм[янской] миниат[юры].

Здесь мы встречали грузинских художн[иков] очень тепло и хорошо³. Грузины молодцы! Между прочим, они с восторгом отзываются о встрече их в Армении⁴.

Ваш М. Сарьян.

Թարգմանություն

300. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

1938, ապրիլի 6, Մոսկվա

Միրելի Ռուբեն Գրիգորևիչ.

Ստացա Ձեր ուշացած նամակը, շատ ուրախ եմ, որ Դուք կազմակերպում եք հայ հիանալի նկարիչ Եղիշե Մարտիրոսովիչ Թադևոսյանցի ետնահու ցուցահանդեսը¹: Իմիջիայլոց, նա իր ազգանունը միշտ գրում է Ե. Թադևոսյանց, կարծում եմ՝ պետք է հետևել այդ ձևին, չայլանդակել: Այդպես էր գրում նաև Սուրենյանցը: Մյուս նկարիչները գրում են առանց «ց» տառի, ինչպես, օրինակ՝ Թերլեմեզյան, Սարյան և այլն: Առհասարակ, պետք չէ ստանդարտացնել, լավ է, երբ կա բազմազանություն:

Շատ ցավալի է, որ Դուք Ձեր հոդվածը ուշ եք ուղարկել, այն կարող է գրքի մեջ չմտնել, եթե գիրքն արդեն տպագրության է իջեցվել: Համենայն դեպս, Դուք պետք է ավելի շուտ տեղեկացնեիք Ալեքսանդր Նիկոլանիչին, որ առանց Ձեր հոդվածի գիրքը լույս չընծայեն²:

Կարծում եմ, Հայաստանի հիանալի գրքարվեստը կարող էր ավելի

լավ ներկայացվել, գոնե մի քանի գունավոր վերատպություններով: Եվ, չնայած դրան, գրքույկը կլինի լավ ու պետքական՝ դատելով ըստ այն համառ աշխատանքի, որ Ալեքսանդր Նիկոլանիչը կատարել է հայկական մանրանկարչությունն ուսումնասիրելու ուղղությամբ:

Այստեղ մենք շատ ջերմ ու լավ դիմավորեցինք վրաց նկարիչներին³: Ապրեն վրացիները: Իմիջիայլոց, նրանք հիացնումքով են խոսում, թե իրենց ինչպես են ընդունել Հայաստանում⁴:

Ձեր՝ Մ. Սարյան

301. ՄՈՒՇԵՂ ԱՂԱՅԱՆԻՆ

1938, ապրիլի 8, Մոսկվա

Միրելի Մուշեղ ջան.

Ամեն բան կարգին է. քեզ չպետք է համոզեցնեն, որ ես ամեն բան անում եմ, ինչ որ պետք է, մեր Հայաստանի նկարիչների համար, և նրանց մասնակցությունը թույլ լինելու մեջ ոչ թե Հայաստանի նկարիչներն են մեղավոր, այլ ավելի շուտ՝ ցուցահանդես կազմակերպողները¹, քանի որ Հայաստանի նկարիչների հետ պայման կապեցին շատ ուշ, իսկ ուրիշ արվեստագետների հետ մեկ կամ տարի ու կես առաջ էին պայմանավորվել:

Ցուցահանդեսային կազմկոմիտեն հայտնել էր, որ վերջին ժամկետն է հոկտեմբերի 10-ը, քանի որ ցուցահանդեսը բացվելու էր Հոկտեմբերյան տոների 20-ամյակին²: Այդ ժամկետին մեր նկարիչներն ինչ որ ունեին, ափալ-թափալ հասցրին, և մենք միասին ուղարկեցինք Մոսկվա, ես էլ իմ նկարները նրանց հետ, այնպես որ մեր ուղարկածն այստեղ ստացել էին ժամանակին և անցկացրել ժյուրիի միջոցով՝ մի մասն ընդունել, իսկ մյուսը չէին ընդունել: Ես դեռ Երևանումն էի, երբ ստացա տեղեկություն իմ նկարների մասին, որ «ընդունված են, բայց պետք է այդ նկարների վրա մի քիչ դեռ աշխատել»³: Դրա համար ես Ռուբենի թաղումից հետո⁴ անմիջապես դուրս եկա Մոսկով, որ կարողանամ մինչ ցուցահանդեսի բացվելը պահանջված ուղղումները կատարել: Ուրեմն, մեր Հայաստանի նկարիչների աշխատանքները ժյուրիի նայելու ժամանակ ես չեմ եղել և, երբ որ ես եկա Մոսկով, կանգնած էի արդեն կատարված փաստի առաջ և ոչ մի ազդեցություն չեմ ունեցել այդ շրջանի ժյուրիի գործերում:

Հետո ցուցահանդեսը բացվելուց 4-5 [օր] առաջ ծագեց այս տեսակ հարց. դահլիճը փոքր լինելու պատճառով կատարեցին некоторый отсев, из принятых вещей оставили несколько работ армянских художников, мне только удалось отстоять по одной работе Григорьяна Համիկ-а, Эдвард[а] Саркисяна и Гюрджяна, но после этого еще был отсев, и их на выставке нет⁵. Из работ армянских художников сейчас на выставке фигурируют, кроме моих четырех работ, одна работа Аракеляна – “Верблюды”, скульптуры Ара Саркисяна и Сурена Степаняна, может быть, еще что-нибудь есть, чего я не заметил, но на мой вопрос в период подготовки открытия выставки: “Какие работы приняты из Армении?” գլուխները խառը ժամանակ չկարողացան պատասխանել* Вообщем, затем вопрос открытия выставки повис в воздухе, все время говорили, что через неделю, через 10 дней, и это дело тянется до сих пор, причины нам не известны.

Дня три тому назад МОССХ направил в Наркомтяжпром делегацию из состава правления МОССХ во главе с председателем МОССХ-а. Я тоже был в этой делегации. Мы хотим быть приняты Л. М. Кагановичем и с ним лично поговорить о судьбе замечательной выставки “Индустрия социализма”. Вот все, что касается вопроса выставки. Еще могу добавить, что если бы из Еревана от Союза художников был бы, вернее, приехал бы кто-нибудь, напр[имер], Панос Саркисян, то можно было бы, вероятно, поставить вопрос о пересмотре некоторых экспонатов Армении и проташить кое-что. Это дело не очень большое, но можно попробовать. Но самое главное – вопрос самостоятельной выставки художников Армении, которую предположено открыть в Москве осенью или зимой. По-видимому, армянские художники уже готовятся всю к этой выставке^{6*}.

***Թարգմանություն**

որոշ կրճատում, հայ նկարիչների ընդունված գործերից մի քանիսը թողեցին, ինձ հաջողվեց պաշտպանել մեկական գործ՝ Գրիգորյան Համիկի, Սարգսյան Էդվարդի և Գյուրջյանի, բայց դրանից հետո նորից

կրճատեցին, և նրանք ցուցահանդեսում չկան⁵: Հայ նկարիչներից այժմ ցուցահանդեսում առկա են իմ չորս աշխատանքները, Առաքելյանի մեկ աշխատանք՝ «Ուղտերը», Արա Սարգսյանի և Սուրեն Ստեփանյանի քանդակները, գուցե էլի ինչ-որ բան կա, որ ես չեմ նկատել, բայց ցուցահանդեսի բացման նախապատրաստական փուլում իմ հարցին, թե. «Հայաստանից ո՞ր աշխատանքներն են ընդունված», գլուխները խառը ժամանակ չկարողացան պատասխանել: Հետո ցուցահանդեսի բացման հարցն ընդհանրապես մնաց օդում կախված, անընդհատ ասում էին, թե՛ մեկ շաբաթից, 10 օրից, և դա ձգվում է մինչև հիմա, պատճառները մեզ անհայտ են:

Երեք օր առաջ МОССХ-ն իր ղեկավարության կազմից պատվիրակություն ուղարկեց Ծանրարդժողկոմ՝ МОССХ-ի նախագահի գլխավորությամբ: Ես էլ կայի այդ պատվիրակության կազմում: Մենք ուզում ենք, որ մեզ ընդունի Լ. Մ. Կազանովիչը և նրա հետ անձամբ խոսվի «Սոցիալիզմի ինդուստրիա» հրաշալի ցուցահանդեսի բախտի մասին: Ահա այն ամենն, ինչ վերաբերում է ցուցահանդեսի հարցին: Կարող եմ նաև ավելացնել, որ եթե Երևանի նկարիչների միությունից լինեն, ավելի շուտ զար որևէ մեկը, օրինակ՝ Փանոս Սարգսյանը, ապա կարելի կլինեն, հավանաբար, հարց բարձրացնել Հայաստանի որոշ ցուցանմուշների վերանայման և ինչ-որ բաների ընդունման մասին: Սա մի մեծ գործ չէ, բայց կարելի է փորձել: Ամենագլխավորը Հայաստանի նկարիչների ինքնուրույն ցուցահանդեսի հարցն է, որն առաջարկ կա բացել Մոսկվայում աշնանը կամ ձմռանը: Հավանաբար, հայ նկարիչներն ամբողջ թափով արդեն պատրաստվում են այդ ցուցահանդեսին⁶:

Վերջապես, Մուշեղ, գործը հետաքրքրական է և լուրջ: Չարմանում եմ, որ քեզ ասում են, իսկ ինձ ոչ մի խոսք չեն գրում: Այնուամենայնիվ, Հայաստանի արվեստի ցուցադրման գործը շատ լուրջ գործ է և պետք է լուրջ վերաբերվել, ցույց պետք է տալ մեր հոյակապ հին արվեստի շտեմարանից մի քանի նմուշ և լավագույն մանրանկարների օրինակները, վերջապես, ամենահինից մինչև ամենանորը, քանի որ այս բոլորը նոր կյանք, նոր շունչ ստացավ...

Ցուցահանդեսը պետք է կազմակերպել անպատճառ Տրետյակովկայում: Թող մերոնք այդ պահանջն ըստ արժանվույն, իբրև կուլտուրական ժողովուրդ:

[...]

Опыт декад, весьма удачных, грузинской, азербайджанской, казахстанской, должен помочь нашим и дать возможность еще лучше преподнести то замечательное, что создал наш народ и в отношении фольклора, и в музыке, и в плясках. Должна быть одна основная опера с таким содержанием, как напр[имер], народ[ный] эпос “Сасунци Давид”, где необходимо не мудрствовать, а брать, как пчела, из цветника армянской народной музыки, включая даже ելեղեցալահ հոյալաւի մելոդիաները*... этнографию, костюмы наших многочисленных районов. Между прочим, в “Кер-оглу”⁷ есть и армянские пляски, которые танцуют армяне, восставшие против своих меликов и присоединившиеся к Кер-оглу⁸.

[...]

Необходимо написать и армянский Кер-оглу, кажется, это было поручено Армену Тиграняну⁹. Это хорошо будет в смысле мелодий, но в смысле поднятия до оперной высоты необходимо дать ему в помощь другого композитора, которому легко удастся это дело. Почему не попробовать это дело поручить двоим?

К декаде надо готовиться вовсю и с сегодняшнего дня, и ты не должен молчать! По-видимому, надо приготовить четыре оперы¹⁰ и

89. Արմ. Խաչատրյանի Քեր-օղլուի դիմապատկեր, 1938

их, во всех отношениях, надо сделать хорошо, а для этого надо пригласить крупных армянских музыкантов, работающих в Москве, Ленинграде, как например, Кушнарева, Арама Хачатуряна и, может быть, других. По линии Армфилармонии — Государст[венную] капеллу Алтуняна¹¹, балет, народн[ые] танцы, руководимые хорошими балетными деятелями, лучше из армянских, если есть. Аристакесян, кажется, изъят¹², а Србуи¹³, которая не отказалась от своих дункано-далькрезовских махинаций¹⁴, вряд ли

поймет это дело, коль скоро за все свое существование в Армении дала китайские танцы, [хотя] вряд ли это все китайское, вернее, хитроумное творчество по поводу Китая вдали от Китая. Ведь это не нужно ни китайскому народу, ни тем более армянскому, на деньги которого все это проделывается. Махлас! Если бы она не была упряма, а [была] умна, [то] за все эти годы пребывания [здесь] создала бы хороший армянский балет, а материальные возможности советское правительство ей всегда давало. Во всяком случае, если я это пишу тебе, [то] не потому, что

90. Եղիշայե Ծիրունյան, 1951

хочу сказать что-нибудь плохое в адрес Србуи Лисициан, а [потому что хочу сказать] о непонимании и недооценивании ею народного творчества [...] Я ей много раз говорил об изучении также сольных армянских танцев, для которых она ничего не сделала, а если их показывала, то плохо, без всякого чувства меры и любви к ним. Ты сам понимаешь, хорошую мелодию можно взять и превратить ее в симфонию, или же взять ее, как пиначи, и бесконечно повторять, от любой хорошей народной мелодии, если ее бесконечно повторять, получится нечто нудное, отвратительное, так же и танец: можно, как дурак, одно и то же повторять, или же варьировать, все время привлекая к себе напряженное внимание слушателя или зрителя.

Итак, Мушег, напиши, что думают художники, что думают делать музыканты, какие планы для выступления в Москве, точные установки, ибо у нас материал народного творчества если не богаче, то ни в коем случае не беднее. Здесь мудрить не надо, все ясно, необходимо ударн[ое] вним[ание] направ[ить] в определенные точки и развивать работу четко, ясно. Результаты, конечно, будут хорошие. Правильное использование и творческих сил, и материальных ресурсов, а не разбрасывание во все стороны*.

***Թարգմանություն**

Տասնօրյակների բավականին հաջող փորձը՝ վրացական, ադրբեջանական, դազախական, պետք է օգնի մերոնց և հնարավորություն տա ավելի լավ մատուցել այն հրաշալին, որ ստեղծել է մեր ժողովուրդը և՛ բանահյուսության, և՛ երաժշտության, և՛ պարերի ասպարեզում: Պետք է լինի մեկ հիմնական օպերա այնպիսի մի բովանդակությամբ, ինչպիսին, օրինակ՝ «Մասունցի Դավիթ» ժողովրդական էպոսն է, որտեղ անհրաժեշտ է ոչ թե իմաստակել, այլ մեղվի պես հավաքել հայկական երաժշտության ծաղկանոցից՝ ընդգրկելով նույնիսկ եկեղեցական հոյակապ մեղեդիները..., ազգագրականը, մեր բազմաթիվ շրջանների տարազները: Իմիջիայլոց, «Քյոռ օղլու»⁷ մեջ կան նաև հայկական պարեր, որոնք պարում են մելիքների դեմ ըմբոստացած և Քյոռ օղլուն⁸ միացած հայերը:

Անհրաժեշտ է գրել և հայկական Քյոռ օղլի, կարծեմ թե դա հանձնարարված է եղել Արմեն Տիգրանյանին⁹: Դա լավ կլիներ մեղեդիների առումով, բայց օպերային բարձրության հասցնելու իմաստով անհրաժեշտ կլինի նրան որպես օգնական տալ մեկ այլ կոմպոզիտոր, որին այդ գործը հեշտ է տրվում: Ինչո՞ւ չփորձել այդ գործը հանձնարարել երկու հոգու:

Տասնօրյակին պետք է պատրաստվել ամբողջ թափով և այսօրվանից, և դու չպետք է լռես: Ըստ երևույթին, պետք է մախապատրաստել չորս օպերա¹⁰ և դրանք բոլոր առումներով անել շատ լավ, իսկ դրա համար անհրաժեշտ է հրավիրել Մոսկվայում և Լենինգրադում աշխատող հայ խոշոր երաժիշտների, ինչպես, օրինակ՝ Քուչնարյովին, Արամ Խաչատրյանին և գուցե ուրիշների: Հայֆիլհարմոնիայի գծով՝ Ալթունյանի¹¹ Պետական կապելլան, բալետը, ժողովրդական պարերը՝ բալետի լավ գործիչների ղեկավարությամբ, նախընտրելի կլինեն հայերից, եթե կան: Արիստակեսյանը կարծեմ մեկուսացված է¹², իսկ Սրբուհին¹³, որը չհրաժարվեց իր դունկանա-դալկրյոզյան մեքենայություններից¹⁴, հազիվ թե գլուխ հանի այս գործից, քանի որ Հայաստանում իր ողջ գոյության ընթացքում դրել է միայն չինական պարեր, թեպետ դրանք հազիվ թե բոլորը չինական լինեն, ավելի շուտ դա ստեղծագործական խարդավանք է չինական մոտիվներով՝ Չինաստանից հեռու: Չե՞ որ դա պետք չէ ո՛չ չին, ո՛չ էլ, առավել ևս, հայ ժողովրդին,

որի փողերով այդ ամենն արվում է: Մախլա՛ս: Եթե նա այդքան համառ չլիներ, լիներ խելոք, ապա այն բոլոր տարիների ընթացքում, որ ապրեց այստեղ, կարող էր ստեղծել հայկական լավ բալետ, իսկ նյութական հնարավորություններ խորհրդային կառավարությունը նրան միշտ էլ հատկացրել է: Համենայն դեպս, ես քեզ գրում եմ սա ոչ թե նրա համար, որ ուզում եմ վատ բան ասած լինել Սրբուհի Լիսիցյանի մասին, այլ որովհետև ուզում եմ նշել, որ նա չի հասկացել և չի գնահատել ժողովրդական ստեղծագործությունը: [...] Ես նրան շատ անգամ եմ ասել հայ մենապարերի ուսումնասիրման մասին, որոնց համար նա ոչինչ չի արել, իսկ եթե նույնիսկ ցույց է տվել, ապա շատ վատ, առանց չափի զգացման: Դու ինքդ էլ հասկանում ես՝ կարելի է վերցնել լավ մեղեդի և դարձնել սիմֆոնիա, կամ վերցնել այն և փինաչու նման անընդհատ կրկնել, ցանկացած լավ ժողովրդական մեղեդի, եթե անընդհատ կրկնես, ապա կստացվի մի գահլա տանող զգվելի բան:

91. ՀետՍՀ փառավարը գյուղաբնակչության ցուցահանդեսում, 1938, Մ. Մարյանի «Հայաստան» պանոյի ֆոնի վրա
Գ. Քեպինովի հեղինակած Ի.Վ. Ստալինի արչանը

Այդպես էլ պարզ՝ կարելի է ապուշի նման նույն բանը կրկնել, կամ ստեղծել տարբերակներ՝ անընդհատ գրավելով ունկնդրողի, հանդիսատեսի լարված ուշադրությունը:

Այսպիսով, Մուշեղ, գրի՛ր, թե ինչ են մտածում նկարիչները, ինչ են մտադիր անել երաժիշտները, ինչ պլաններ կան՝ Մոսկվայում ելույթ ունենալու կապակցությամբ, քանզի մեզանում ժողովրդական ստեղծագործության տված նյութը եթե ոչ շատ հարուստ, ապա ոչ մի դեպքում գոնե աղքատ չէ: Այստեղ կարիք չկա իմաստաբանել, ամեն ինչ պարզ է, անհրաժեշտ է հարվածային ուշադրությունն ուղղել որոշ կետերի վրա և աշխատանքը տանել պարզ և ստույգ: Արդյունքներն, իհարկե, կլինեն լավը: Ստեղծագործական ուժերը և նյութական ռեսուրսները պետք է ճիշտ օգտագործել, այլ ոչ թե ցրիվ տալ տարբեր ուղղություններով:

Դե լավ, զահլադ տարա, Մուշեղ ջան, այսօր տանն են, աշխատեցի մի քիչ... և նստեցի գրեցի այս պատմական «կոնդակը»: Ես երևի կվերցնեմ այստեղ որևէ աշխատանք Գյուղատնտեսական ցուցահանդեսի համար¹⁵, որպեսզի նյութական բազա լինի ամառվա և ապագա օրերի համար, բայց ի՞նչ անեն, զամ Երևա՞ն առանց փող՝ չնայելով, որ սրտով, խելքով, մտքով այդտեղ են: Այստեղ մարդիկ են ուղարկում, ինձ մոտ չեն գալիս, նկարիչներից միայն Կոջոյանին տեսա, եթե գործ կա, թո՛ղ գրեն, կպատասխանեն, համենայն դեպս: Ես Փանոս Սարգսյանին բավականին մեծ նամակ են գրել, պատասխանը սպասում են:

Շատ-շատ կարոտալի բարևներ մերոնց բոլորին՝ Լուսիկից և ինձանից, բոլոր հարցնողաց: Համբույրներով՝

քն՝ Մարտիրոս

Այս էլ այսպես... Մոսկվայում ձյուն, քամի և արև է, համարյա թե գառուն է:

302. ВИКТОРУ МИДЛЕРУ

Ереван, 8 декабря, 1938 г.

Дорогой Виктор Маркович!

Спешу ответить на Ваше письмо.

До последней минуты отъезда из Москвы я колебался, ехать или остаться в Москве. Что меня увлекало остаться в Москве? Во-первых, желание связаться с Дворцом советов¹, поработать немного по линии монументальной живописи (в смысле освоения техники фресковой живописи). [...] Но отсутствуют удобства для работы в Москве, ибо в Москве сейчас в одной комнате Сарик, Зарик и домработница, которая обслуживает их. В таких условиях трудно работать [...] Ребята будут мешать мне, а я — им. В общем, перспективы были неважные, и мы с Люсей Лазаревной решили махнуть на юг, в солнечный наш край, куда особенно стремилась Люси Лазаревна, уставшая от московской суеты, от комнатной тесноты и шестиэтажного подъема пешком. Ко всему этому, я сразу почувствовал полный упадок сил, чего я не замечал в период напряженной творческой работы над оформлением оперы Спендиарова “Алмаст” и над панно Сельхозвыставки². И вот, значит, мы вместе с участниками Декады армянского конкурса³ в Москве вернулись в Ереван, к себе домой, вернее, в свою более удобную квартиру, окруженную солнцем.

Казалось бы, все в порядке. Не тут-то было: физическое переутомление дало о себе знать, я начал болеть гриппом. Этот проклятый грипп нашел хорошую почву, и я страдаю все время. Наконец, мне пришлось обратиться к врачам, которые [...] в категорической форме предложили ехать на курорт и пользоваться санаторным лечением. Завтра я и Люси Лазаревна выезжаем в Сочи-Мацесту, и не знаю, сколько нам придется там пробыть, во всяком случае, месяца полтора, вероятно, пробудем, а там посмотрим, куда придется махнуть, судя по обстоятельствам разного характера.

Простите, что я у Вас отнял много внимания и не стал писать сразу по интересующему Вас вопросу Вашего приезда сюда.

Приехать сюда, конечно, можно, и комнату найти тоже, с питанием устроиться также возможно. Мне кажется, на расходы — в день, конечно ориентировочно, минимум 30 р. и максимум — 50 р. Все будет зависеть от Вас и условий, так что точно я не могу ответить, тем

92. *Լուսիկ և Մարգարիտա Սարգսյանները Մուկղալի արվեստանոցում, 1944*

более, что делами хозяйственными занимается Люси Лазаревна, а ее как раз сейчас нет дома. Я думаю, расходы будут в этих пределах – в день тридцать-пятьдесят рублей.

Теперь несколько слов о зимнем периоде в Ереване. Зима в Ереване иногда начинается в конце ноября и кончается обязательно в середине марта, т. е. продолжается три месяца; снег, мороз не выше 20 градусов, в среднем днем от ноля до 8 градусов. Но бывают и бесснежные зимы, как, например, в прошлом году и в эту зиму: днем тепло, на солнце до 15 градусов тепла, в тени – 7, а ночью мороз 1-2 градуса. Это типично для Еревана. Так что сегодня у нас солнце и ясное небо. Но вдруг может налететь холодный циклон, небо покроется тучами и начнет идти обильный снег. Зимой ветры в Ереване отсутствуют. Это в смысле экономии топлива очень хорошо. Нередко зимою [можно] видеть на улице людей легко одетых. В воздухе не сыро, ветра нет, можно, значит, не одеваться уж очень. Но есть другое обстоятельство, связанное с помещением: приходится отапливать. Если не топить, то холод проникает вовнутрь, а в холодной комнате оставаться гораздо хуже, ибо на дворе теплее. Топливный вопрос здесь стоит очень остро, ибо лесов в Армении мало, [и] хотя есть уголь, затруднителен вопрос транспорта.

Значит, зима в Ереване малокачественна – ни то, ни се, грязь, слякоть, облачно, солнечно, и вообще, этот период такой, что хочет-

ся, чтоб он скорее прошел [...] Пейзаж приобретает более серый и унылый вид, и теперь кое-где на оголившихся деревьях застряли остатки пожелтевших листьев. Но, конечно, для художника, может быть, и это интересно.

Я считаю, что самое интересное время у нас [...] с конца марта до конца ноября, значит, лучшие месяцы – апрель, май, июнь, жаркие месяцы – июль, август, и уже более выносимые в смысле жары – сентябрь, октябрь и ноябрь. Для работы хороши 9 месяцев и не хороши три зимних месяца. Конечно, если иметь хорошо отапливаемые комнаты и мастерские, хорошо работать дома, а на пленэре нехорошо в это время года.

Ну так вот, я дал Вам “подробный анализ” погоды в смысле приложения к работе, чтобы Вы имели бы представление, когда что встретите. Вопрос Вашего приезда теперь или когда захотите зависит от Вас. Если Вы хотите приехать теперь, то напишите мне в Сочи: Кур[ортное] упр[авление], Георгию Артемьевичу Гевондян для художника Сарьяна, тогда я напишу Вам, куда обратиться по приезде в Ереван, чтоб все было в порядке.

Я же лично мечтаю все эти девять месяцев поработать на природе в сказочных местах, но суровых и некомфортабельных.

Гевондян Георгий Артемьевич Вам известен как постпред Армении, который помогал нам писать панно⁴, когда мы работали в Доме культуры Армении; теперь он главный директор всех курортов Сочи, куда и еду теперь лечиться и подкрепить свое здоровье, чтоб иметь возможность еще немножко смотреть на солнце. Что без солнца наша жизнь!

“Итак, начнем”, – говорил Онегин Ленскому. Итак, кончаю свое письмо к Вам.

Я и Люси Лазаревна шлем Вам и Зинаиде Соломоновне⁵ солнечный привет.

До свидания.

М. Сарьян.

302. ՎԻԿՏՈՐ ՄԻԴԼԵՐԻՆ

1938, դեկտեմբերի 8, Երևան

Սիրելի Վիկտոր Մարկովիչ.

Շտապում եմ պատասխանել Ձեր նամակին:

Մոսկվայից մեկնելու մինչև վերջին լուպեն ես տատանվում էի՝ գնա՞մ, թե՞ մնամ: Ի՞նչն է ինձ գրավում մնալու Մոսկվայում: Առաջին՝ Խորհուրդների պալատի¹ հետ կապվելու ցանկությունը, մի քիչ աշխատել մոնումենտալ գեղանկարչության բնագավառում, որմնանկարչության տեխնիկան յուրացնելու իմաստով [...]: Բայց Մոսկվայում չկան աշխատելու պայմաններ, քանի որ ներկայումս Մոսկվայում մեկ սենյակի մեջ ապրում են Սարիկը, Չարիկը և տնային աշխատողը, որն սպասարկում է նրանց: Եվ այդպիսի պայմաններում դժվար է աշխատել [...]: Տղաները ինձ են խանգարելու, ես՝ նրանց: Կարճ ասած, հեռանկարներն այնքան էլ լավ չէին, և մենք Լյուսյա Լազարևայի հետ որոշեցինք մեկնել հարավ, մեր արևոտ երկիրը, ուր հատկապես ձգտում էր մոսկովյան իրարանցումից, սենյակային նեղվածությունից և ոտքով վեցհարկյա վերելքից հոգնած Լյուսյա Լազարևան: Այս ամենի հետ մեկտեղ, ես հանկարծ զգացի, որ ուժերս սպառվել են, մի բան, որ չէի նկատել ստեղծագործական լարված աշխատանքի ընթացքում՝ Սպենդիարովի «Ալմաստ» օպերան ձևավորելիս և Գյուդատնտեսական ցուցահանդեսի պանոն նկարելիս²: Եվ մենք, Մոսկվայում կայացած Հայկական տասնօրյակի մրցույթի³ մասնակիցների հետ մեկտեղ, վերադարձանք Երևան, մեր տունը, ավելի ճիշտ՝ արևով ողողված մեր ավելի հարմարավետ բնակարանը:

Թվում էր՝ ամեն ինչ կարգին է: Բայց ոչ, զգացնել տվեց ֆիզիկական գերհոգնածությունը, ես հիվանդացա գրիպով: Այդ անիժյալ գրիպը լավ հող է գտել, և ես շարունակ տառապում եմ: Ի վերջո, ստիպված էի դիմել բժիշկներին, որոնք [...] անառարկելիորեն առաջարկեցին մեկնել առողջարան և օգտվել սանատորիական բուժումից: Վաղը ես և Լյուսի Լազարևան մեկնում ենք Մոչի-Մացեստա, և ես չգիտեմ, որքան կմնամ այնտեղ, համենայն դեպս, մեկուկես ամիս երևի կմնանք, իսկ հետո կտեսնենք, թե տարբեր բնույթի պարագաների բերումով ուր պիտի նորից գնանք:

Ներեցե՛ք, որ ես Ձեզանից շատ ուշադրություն խլեցի և անմիջապես չսկսեցի գրել Ձեր այստեղ գալու հետ կապված Ձեզ հետաքրքրող հարցի մասին:

Այստեղ գալ, իհարկե, կարելի է, սենյակ գտնել՝ նույնպես, հնարավոր է նաև կազմակերպել սնվելու հարցը: Ինձ թվում է՝ օրվա ծախսը, իհարկե, մոտավոր հաշվով կկազմի նվազագույնը 30, առավելագույնը՝ 50 ռուբլի: Ամեն ինչ կախված կլինի Ձեզանից և պայմաններից, ավելի ստույգ ես չեմ կարող պատասխանել, մանավանդ որ տնտեսության հարցերով զբաղվում է Լյուսի Լազարևան, իսկ մա էլ այս պահին տանը չէ: Կարծում եմ՝ ծախսերը կլինեն այդ սահմաններում՝ օրական երեսուն-հիսուն ռուբլի:

Այժմ մի քանի խոսք Երևանում ձմեռային սեզոնի մասին: Երևանում ձմեռը երբեմն սկսվում է նոյեմբերի վերջին և վերջանում անպայման մարտի կեսին, այսինքն՝ երեք ամիս է տևում: Չյուն, սառնամանիք՝ քսան աստիճանից ոչ բարձր, միջինը՝ ցերեկը 0-ից մինչև 8 աստիճան: Բայց լինում են նաև առանց ձյան ձմեռներ, ինչպես, օրինակ՝ անցյալ տարի և այս ձմեռ: Ցերեկը տաք է, արևի տակ մինչև 15 աստիճան ջերմություն, ստվերում՝ 7 աստիճան, իսկ գիշերը՝ 1-2 աստիճան սառնամանիք: Դա բնորոշ է Երևանի համար: Այնպես որ այսօր մեզ մոտ արև է և պարզ երկինք: Բայց հանկարծ կարող է փչել սառը ցիկլոն, երկինքը կպատվի ամպերով, և կսկսի առատ ձյուն տեղալ: Ձմեռը Երևանում քամիներ չեն լինում: Սա շատ լավ է վառելիքի խնայողության իմաստով: Հաճախ կարելի է փողոցում տեսնել թեթև հագնված մարդկանց: Օդը խոնավ չէ, քամի չկա, ուրեմն, կարելի է առանձնապես տաք չհագնվել: Բայց կա շենքի հետ կապված մի այլ խնդիր՝ հարկադրված ենք ջեռուցել: Եթե չջեռուցես, ցուրտը ներս կմտնի, իսկ սառը սենյակում մնալը շատ ավելի վատ է, քանի որ դրսում ավելի տաք է, քան ներսում: Ջեռուցման հարցն այստեղ շատ սուր է, քանի որ Հայաստանում անտառները քիչ են, թեև կա քարածուխ: Դժվար է տրանսպորտի հարցը:

Ուրեմն, ձմեռը Երևանում անորոշ է՝ ոչ այս է, ոչ այն, ցեխ, շլոփա, ամպամած, արև և ընդհանրապես այդ ժամանակահատվածն այնպիսին է, որ ուզում ես շուտ անցնի [...]: Բնապատկերն ստանում է ավելի գորշ ու թախծոտ տեսք, հիմա ևս այս ու այնտեղ մերկացած ծառերի

վրա երևում են դեղին տերևների մնացորդները: Բայց նկարչի համար, իհարկե, սա նույնպես կարող է հետաքրքիր լինել:

Ես կարծում եմ, մեզ մոտ ամենահետաքրքիր ժամանակը [...] մարտի վերջից մինչև նոյեմբերի վերջն ընկած ժամանակահատվածն է: Նշանակում է, լավագույն ամիսներն ապրիլը, մայիսը, հունիսն են, շոգ ամիսները՝ հուլիսն ու օգոստոսը, այնուհետև շոգի տեսակետից ավելի տանելի ամիսներն են սեպտեմբերը, հոկտեմբերն ու նոյեմբերը: Աշխատանքի համար լավ են 9 ամիսները, և վատ են ձմեռվա երեք ամիսները: Իհարկե, եթե ունենաս լավ ջեռուցված սենյակներ և արվեստանոց, լավ է աշխատել տանը, իսկ դրսում աշխատելը տարվա այդ եղանակին վատ է:

Ահա և ես Ձեզ տվի եղանակի «մանրամասն վերլուծություն», որպես աշխատանքի հավելված, որպեսզի Դուք պատկերացում ունենաք՝ որտեղ ինչի՝ եք հանդիպելու: Ձեր գալու հարցը այժմ, կամ երբ կուզենաք, Ձեզնից է կախված: Եթե դուք ուզում եք հիմա գալ, ապա ինձ գրեք Սոչի՝ առողջարանային վարչություն, Գեորգի Արտեմևիչ Անոնյանին, նկարիչ Սարյանի համար: Այն ժամանակ ես Ձեզ կգրեմ, թե Դուք Երևան ժամանելով ում դիմեք, որպեսզի ամեն ինչ կարգին լինի:

Իսկ ես երագում եմ այդ բոլոր ինն ամիսներին աշխատել բնության գրկում, հեքիաթային, բայց ոչ խստաշունչ ու անհարմարավետ վայրերում:

Գեորգի Արտեմևիչ Անոնյանը Ձեզ ծանոթ է որպես Հայաստանի մշտական ներկայացուցիչ, որը մեզ օգնել էր նկարելու պանոն⁴, երբ մենք աշխատում էինք Հայաստանի մշակույթի տանը: Այժմ նա Սոչիի բոլոր առողջարանների գլխավոր տնօրենն է, քաղաք, ուր այժմ ես գնում եմ բուժվելու և առողջությունս ամրապնդելու նպատակով, որպեսզի հնարավորություն ունենամ էլի միառժամանակ նայելու արևին: Առանց արևի ինչի՞ է պետք մեր կյանքը...

«Եվ այսպես, սկսենք», – ասում էր Օնեգինը Լենսկուն: Եվ այսպես, ավարտում եմ իմ մամակը Ձեզ:

Ես և Լյուսի Լազարևնան արևային ողջույն ենք հղում Ձեզ և Զինա-իդա Սոլոմոնովնային⁵:

Ցտեսություն:

Մ. Սարյան

18. Այմասրի զգեստի էսքիզ Ա. Մպենդիարյանի
«Այմասր» օպերայի 4-րդ գործողության համար, 1938

19. Այնասի զգեստի էսքիզ Ա. Մպենդիարյանի
«Այնասը» օպերայի 3-րդ գործողության համար, 1938

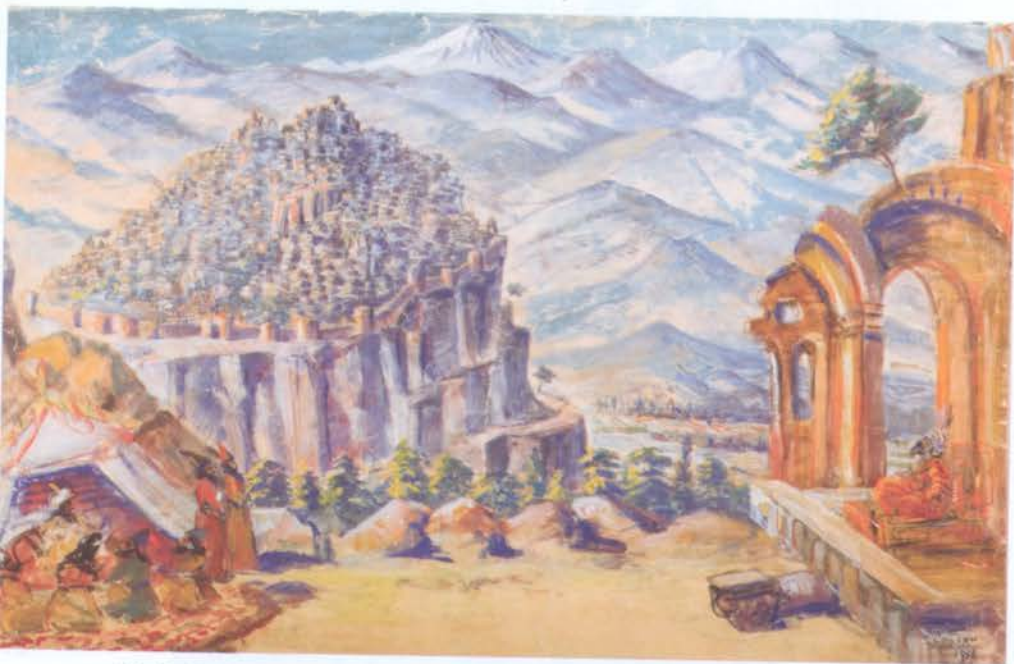
20. Թաթուլի զգեստի էսքիզ Ա. Մպենդիարյանի
«Այնասը» օպերայի 3-րդ գործողության համար, 1938

21. Շահի զգեստի էքրիզ Ա. Սպենդիարյանի «Ալմաստ» օպերայի 4-րդ գործողության համար, 1938

22. Ծաղրածուի զգեստի էքրիզ Ա. Սպենդիարյանի «Ալմաստ» օպերայի համար, 1939

23. Ա. Սպենդիարյանի «Արմասար» օպերայի 1-ին գործողության բնանկար, 1938

24. Ա. Սպենդիարյանի «Արմասար» օպերայի 2-րդ գործողության բնանկար, 1938

25. Ա. Սպեկտորյանի «Այնաստ» օպերայի 4-րդ գործողության բեմանկար, 1938

1939

303. РУБЕНУ ДРАМПЯНУ

[Москва], 24 июня, 1939 г.

Дорогой Рубен Григорьевич!

Вы отказались от моих прошлогодних панно, палец о палец не ударили. Но среди этих панно есть одна картина, написанная целиком мною¹, она, безусловно, представляет большой интерес; я ее немного попишу, и она будет одной из лучших вещей, посвященных армянским колхозам. Всех панно 8, и одна эта картина многофигурная. Я здесь просил Григоряна² и Чилингаряна не давать эту вещь Музею народов СССР, а приберечь для Ереванского музея³. Прошу принять немедленно все меры через Агабалян или Григор[а] Арутюняна, Пирузяна, просто телеграфировать в Армянское представительство⁴, [чтобы] эту работу прислать в Ереван Изомузею. Если это дело не выйдет, я на Вас буду очень сердит⁵.

93. Երևա-Քոմիտասյանի դիմանկարը, 1917

В Ростове мною был написан портрет одной девушки, Нины (1917 г.)⁶. Этот портрет находится сейчас у меня в Москве, владельцы его хотят продать. Портрет оригинальный, написан одним духом, цветистый – то, что называется декоративным у тех, кто не любит цвет в живописи. По цвету напоминает портрет И. Манташева⁷, но по содержанию – милая армянка, задорно смотрящая вверх. Во всяком случае, этот портрет может состязаться со многими хорошими портретами, висящими в музеях Европы и Азии.

Может быть, к середине июля буду в Ереване, чтоб закончить свои дела по “Алмаст”⁸.

С приветом –

М. Сарьян.

Թարգմանություն

303. ՌՌԻԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

1939, հունիսի 24, Մոսկվա

Միրելի Ռուբեն Գրիգորևիչ.

Դուք հրաժարվեցիք անցյալ տարվա իմ պանոններից, մատը մատին

94. Հովսեփ Մանթաշևի դիմանկարը, 1915

չխփեցիք: Բայց այդ պանոնների թվում կա մի նկար, որն ամբողջովին ես եմ նկարել¹, և այն անպայման մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում: Ես մի փոքր կմշակեմ, և այն կլինի հայկական կոլտնտեսություններին նվիրված լավագույն գործերից մեկը: Բոլոր պանոնները 8 հատ են, և միայն այս նկարն է բազմամարդ: Ես այստեղ Գրիգորյանին² ու Չիլինգարյանին խնդրել եմ այդ գործը չհանձնել ԽՍՀՄ ժողովուրդների թանգարանին, պահել երևանյան թանգարանին³ համար: Խնդրում եմ, անհապաղ բոլոր մի-

ջոցները ձեռնարկել Աղաբալյանի կամ Գրիգոր Հարությունյանի, Փիրուլյանի միջոցով, ուղղակի հեռագրել հայկական ներկայացուցչություն⁴, որպեսզի այդ աշխատանքն ուղարկեն Երևան, Կերպարվեստի թանգարան: Եթե այդ բանը չստացվի, ես շատ կբարկանամ Ձեզ վրա⁵:

Ռոստովում ես նկարել եմ մի աղջկա՝ Նինայի դիմանկարը (1917 թ.)⁶: Այդ դիմանկարը ներկայումս գտնվում է ինձ մոտ՝ Մոսկվայում, տերերը ցանկանում են վաճառել: Դիմանկարը յուրատիպ է, գունազարդ, արված է մի շնչով, հենց այն է, ինչ դեկորատիվ են անվանում նրանք, ովքեր գեղանկարչության մեջ գույնը չեն սիրում: Ըստ գույնի, հիշեցնում է Հ. Մանթաշևի դիմանկարը⁷, իսկ ըստ բովանդակության՝ մի սիրալիր հայուհի է՝ հանդուգն հայացքը վեր հառած: Համենայն դեպս, այդ դիմանկարը կարող է մրցակցել Եվրոպայի և Ասիայի թանգարաններում ցուցադրված բազմաթիվ լավ դիմանկարների հետ:

Կարող է մինչև հուլիսի կեսը լինեմ Երևանում՝ ավարտելու համար «Ալմաստ»-ի հետ կապված իմ գործերը⁸:

Ողջույններով՝

Մ. Սարյան

304. НАДЕЖДЕ ДОБЫЧИНОЙ

[Երևան], 16 декабря, 1939 г.

Уважаемая Надежда Евсевна!

Очень рад, что Вы привлечены к работе по оформлению музея С. М. Кирова и Г. К. Орджоникидзе. Я со своей стороны охотно выполню заказ Музея – пейзаж-акварель “Армения”¹, после моего выздоровления, если не будет поздно.

Крепко жму Вашу руку.

М. Сарьян.

304. ՆԱԴԵՇԴԱ ԴՈՒԻՉԻՆԱՅԻՆ

1939, դեկտեմբերի, 16 [Երևան]

Հարգելի Նադեժդա Եվսեննա.

Շատ ուրախ եմ, որ Դուք ներգրավված եք Ս. Մ. Կիրովի և Գ. Կ. Օրջոնիկիձեի թանգարանի ձևավորման աշխատանքում: Ես իմ կողմից սիրով կկատարեմ ձեր թանգարանի պատվերը՝ «Հայաստան» ջրաներկ բնանկարը¹, ապաքինվելուց հետո, եթե ուշ չլինի:

Ամուր սեղմում եմ Ձեր ձեռքը:

Մ. Սարյան

95. Հայաստան: Արարար, 1933

1940

305. ЛУСИК САРЬЯН

Москва, 5 января, 1940 г.

[...] Дорогая Люсоня-джан, сегодня с утра мне позвонил Г. И. Кепинов, говоря, что мне, ему и другим решили выдать Сталинскую премию. Я принял это за шутку, долго не верил ему, потому что совершенно не думаю, что мне дадут эту премию¹. Но теперь уже меня поздравляют со всех сторон, звонят и от редакции, хотят поговорить со мной, написать обо мне. Это радостно, трогательно до слез, жаль, что нет тебя со мной, но я вижу твои глаза и слышу твой голос. В тот час, когда эта радостная весть дойдет до тебя, ты обнищешь первых, кто принесет тебе эту весть. Я знаю, как обрадуются моя дорогая Катена, Ованес и все близкие, испытав чувство гордости. Я знаю, как обрадуется мой народ, моя Армения, трудовая, возрождающаяся из праха, ставшая в шеренгу народов, строящих новую жизнь, новую форму человеческих взаимоотношений, откинув все звериное.

Ты спрашиваешь меня относительно юбилея, когда и что, относительно архива и т. п. В этом году я хочу работать, чтоб сделать целый ряд работ и устроить выставку в Ереване и в Москве или, наоборот, сперва здесь, а потом там². Я должен, я считаю себя в долгу перед всеми теми, которые меня любят и хотят от меня еще и еще хорошие работы, а я считаю, что только начинаю работать, только

96. Չախից աջ՝ Հովհաննես Կաբարիան,
Մարտիրոս Մարյանները, Երևան, 1946

вот как будто созрел для работы, только вот сейчас могу осуществить свои мечтания о живописи, радующей, трогающей даже злых, черствых, завистливых людей.

Вопрос передачи архива³ непонятен мне; насколько помню, Рубен Григорьевич просил дать ему все, что мы собрали за всякие годы, вырезки и тому подобное, чтобы сделать с них копии для Музея. Это дело очень интересное, дело, о котором я давно говорил Р[убену] Г[ригорьевичу]. Наконец Р[убен] Г[ригорьевич] взялся за него. Во всяком случае, у нас там кое-что есть, если с Иваном Сергеевичем соберете, систематизируете и дадите им для перепечатывания — очень хорошо. Дело это кропотливое, требует много времени и терпения. Но если будете этим делом заниматься, то пачки архивные, которые наверху, спустите вниз, потому что наверху адский холод, можете простудиться, заболете еще, к черту все архивы тогда.

Относительно срока моего выезда отсюда в Ереван — опять затрудняюсь; в связи с премией могут меня затребовать в Ереван. Здесь уже многие товарищи поздравляли, просят их угостить и т. д. Лусоня, нет худа без добра, нет добра без худа. Провести время в приятельском кругу — приятное дело, но я ведь, паршивец, не пью и не ем по-человечески.

Пока я официально не прочту об этом, не поверю, хотя мне об этом говорили из очень авторитетных источников. Но я уже искусный: раз, помнишь, как во время декады обещали мне Орден Ле-

нина⁴, а потом это оказалось не так. Правда, я смог легко перенести все это; сейчас я взволновался, а потом начал успокаивать себя и сейчас я должен бы телеграфировать тебе, но воздержусь, пока не буду убежден в этом совершенно. Так что, если это дело подтвердится, ты, вероятно, получишь телеграмму раньше, чем это письмо, или услышишь через радиопередачу.

Ну, пока, целую крепко, желаю тебе и нашим здоровья и счастья, привет от Сарика.

Твой Мартiros.

Թարգմանություն

305. ԼՈՒՄԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

1940, հունվարի 5, Մոսկվա

Միրելի Լուսինյա ջան, այսօր առավոտյան ինձ զանգահարեց Գ. Ի. Քեպինովը, ասելով, որ ինձ, իրեն և ուրիշներին որոշել են Ստալինյան մրցանակ տալ: Ես դա որպես կատակ ընդունեցի, երկար ժամանակ չէի հավատում նրան, որովհետև բոլորովին չեմ մտածում, որ ինձ այդ մրցանակը կտան¹: Բայց հիմա արդեն ամեն կողմից շնորհավորում են ինձ, զանգում են նաև խմբագրություններից, ուզում են խոսել ինձ հետ, գրել իմ մասին: Դա ուրախալի է և արտասվելու չափ սրտառույշ, ափսոս, որ հետս չես, բայց ես տեսնում եմ քո աչքերը և լսում քո ձայնը: Այն պահին, երբ այս ուրախ լուրը քեզ հասնի, դու կգրկես այդ լուրն առաջինը քեզ բերողներին: Ես գիտեմ, որքան են ուրախանալու իմ սիրելի Կատյոնան, Հովհաննեսը և բոլոր հարազատները՝ հպարտության զգացում ապրելով: Ես գիտեմ, որքան կուրախանա իմ ժողովուրդը՝ մոխիրներից վերածնվող, նոր կյանք կառուցող, գազանային ամեն ինչ դեն նետած, մարդկային նոր ձևի փոխհարաբերություններ կառուցող ժողովուրդների շարքում կանգնած իմ աշխատավոր Հայաստանը:

Դու ինձ հարցնում ես հորեյանի մասին, ե՞րբ և ինչ, արխիվի և այլ բաների մասին: Ես ուզում եմ այս տարի աշխատել, որպեսզի մի շարք գործեր ստեղծեմ և ցուցահանդես կազմակերպեմ Երևանում ու Մոսկվայում, կամ նախ այստեղ, հետո այնտեղ²: Ես պարտավոր եմ, ես ինձ

պարտական են զգում բոլոր նրանց առջև, ովքեր ինձ սիրում են և ինձանից սպասում էլ՝ ավելի լավ աշխատանքներ, իսկ ես համարում եմ, որ նոր եմ սկսում աշխատել, կարծես հենց նոր եմ հասունացել աշխատանքի համար, որ հենց նոր ահա կարող եմ իրագործել գեղանկարչության իմ երազանքները, որոնք կուրախացնեն ու կհուզեն անգամ չար, անհոգի, նախանձ մարդկանց:

Արխիվը հանձնելու հարցը³ ինձ անհասկանալի է: Որքանով հիշում եմ, Ռուբեն Գրիգորևիչն ինձ խնդրել էր իրեն տալ այն ամենը, ինչ մենք հավաքել ենք տարիների ընթացքում, կտրվածքներ և դրա նման բաներ, որպեսզի դրանց պատճենները հանի թանգարանի համար: Դա շատ հետաքրքիր գործ է, որի մասին ես վաղուց էի ասել Ռուբեն Գրիգորևիչին: Ռուբեն Գրիգորևիչը վերջապես ձեռնամուխ է եղել դրան: Բոլոր դեպքերում այդտեղ մեզ մոտ ինչ-որ բաներ կան, եթե Իվան Սերգեևիչի հետ հավաքեք, սխտենավորեք և տաք իրենց վերամեքենագրելու, շատ լավ կլինի: Դա քրտնաջան աշխատանք է, շատ ժամանակ ու համբերություն է պահանջում: Բայց եթե այդ գործով սկսեք զբաղվել, ապա արխիվային կապոցները վերևից ցած բերեք, քանի որ վերևում դժոխային ցուրտ է, կարող եք մրսել, հիվանդանալ, այն ժամանակ բոլոր արխիվները թող գրողի ծոցը գնան:

Երևան գալու ժամկետի մասին ես դժվարանում եմ գրել: Մրցանակի հետ կապված կարող եմ պահանջել, որ ես Երևան գնամ: Այստեղ արդեն շատ ընկերներ շնորհավորել են ինձ, խնդրում են իրենց հյուրասիրեն և այլն: Լուստնյա, չկա բարիք առանց չարիքի, չկա չարիք առանց բարիքի, ընկերական շրջապատում ժամանակ անցկացնելը հաճելի է, բայց չե՞ որ ես, նվաստս, ոչ խմում եմ, ոչ էլ մարդավարի ուտում:

Մինչ ես պաշտոնապես չկարդամ՝ չեմ հավատա, թեպետ այդ մասին ինձ ասել են շատ հեղինակավոր աղբյուրներից: Բայց ես արդեն փորձված եմ, մի անգամ, հիշո՞ւմ ես, ինչպես տասնօրյակի ժամանակ ինձ Լեոնինի շքանշան խոստացան⁴, բայց հետո պարզվեց, որ դա այդպես չէ: Դիշտ է, ես կարող եմ հեշտությամբ հաղթահարել այդ ամենը: Այժմ ես հուզվեցի, հետո սկսեցի ինքս ինձ հանգստացնել, պետք է քեզ հեռագրեի, բայց ձեռնպահ կմնամ, մինչև վերջնականապես չհամոզվեմ: Այնպես որ, եթե այդ բանը հաստատվի, հեռագիրն ավելի շուտ կստանաս, քան այս նամակը, կամ կլսես ուղիորդով:

Դե՛, ցտեսություն, համբուրում եմ պինդ, ցանկանում եմ քեզ և բոլոր մերոնց առողջություն և երջանկություն, ողջույն Սարիկից:

Ըն՝ Մարտիրոս

306. РУБЕНУ ДРАМПЯНУ

Երևան, 27 января, 1940 г.

Дорогой Рубен Григорьевич!

Здесь какие-то люди распространяют слухи, будто рукописи или часть их – самые ценные экспонаты – предполагаете после экспозиции передать Эрмитажу¹. По-видимому, все это результат того, что кое-что задержали в Эрмитаже, как, напр[имер], котел, двери [из Муша], может быть еще что-нибудь. Тем, кто мне рассказал об этом, я ответил, что это – провокация. Наоборот, после выставки в Эрми-

97. Գեղահավաքը կոլտնտեսությունում, 1938

таже все вещи вместе с теми, которые застряли раньше, должны вернуться обратно в Ереван, и что Вы разделяете такой взгляд. Предметы искусства должны быть у себя на родине; другой вопрос, что некоторое время [они] могут быть экспонированы для показа.

Прошу, напишите мне об истинном положении вещей, убежден, что иначе не может быть.

Пишите, как положение, когда едете в Ленинград? Между прочим, я бы хотел, чтоб из моих вещей: “Сбор винограда” (выставка Пищепрома) или “Сбор персиков” (Муз[ей] нар[одов] СССР), что-нибудь взяли бы для Ленинграда².

Привет А. И. Леонову³.

Жду ответа. С приветом,

Ваш М. Сарьян.

Թարգմանություն

306. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄՔՅԱՆԻՆ

1940, հունվարի 27, Երևան

Միրելի Ռուբեն Գրիգորևիչ.

Այստեղ ինչ-որ մարդիկ լուրեր են տարածում, իբր Դուք ծրագրում եք ցուցահանդեսից հետո Էրմիտաժին հանձնել ձեռագրերը կամ դրանց մի մասը՝ ամենաարժեքավոր ցուցանմուշները¹: Այդ բոլորը, հավանաբար, արդյունք է այն բանի, որ ինչ-որ իրեր դեռևս Էրմիտաժում են մնացել, ինչպես, օրինակ՝ կաթսան, Մուշի դռները, գուցե էլի ինչ-որ բան: Նրանց, ով ինձ պատմեց այս մասին, ես ասացի, որ դա սաղրանք է: Ընդհակառակը, Էրմիտաժի ցուցահանդեսից հետո բոլոր իրերը, այդ թվում և սրանից առաջ այնտեղ լուվածները, միասին ետ պետք է վերադառնան Երևան, և որ Դուք կիսում եք այս տեսակետը: Արվեստի գործերը պետք է լինեն իրենց հայրենիքում, ուրիշ բան, որ դրանք կարող են որոշ ժամանակով ցուցադրվել:

Խնդրում եմ ինձ գրել գործերի իրական վիճակի մասին, համոզված եմ, որ այլ կերպ չի էլ կարող լինել:

Գրեցեք, ինչպիսին է դրությունը, ե՞րբ եք գնում Լենինգրադ: Իմիջիայլոց, ես կուզենայի, որ իմ գործերից՝ «Խաղողահավաքը» (սննդարդ-

98. *Խաղողահավաք, 1937*

յունաբերության ցուցահանդես) կամ «Դեղձերի հավաքը» (ԽՍՀՄ ժողովուրդների թանգարան) որևէ մեկը տանելիք Լենինգրադի համար²:

Ողջույն Ա. Ի. Լեոնովին³, կապասեմ պատասխանին:

Ձեր՝ Մ. Սարյան

307. РУБЕНУ ДРАМПЯНУ

[Երևան], 22 февраля, 1940 г.

Дорогой Рубен Григорьевич!

Получил Ваше письмо, спасибо, что передали деньги Лусик Лазаревне, а то она совершенно без денег была; к тому же она проводила Зарика нашего в Красную Армию.

99. Չարիկը բաշխահար, 1944

Относительно поездки в Ленинград с выставкой¹, по-моему, ինչպես ասում են, արդեն համը անցավ, лучше Вам погрузить ее обратно и приехать восвояси. Там, по-моему, не до Вас, а Вы вклиниваетесь со своей выставкой, чего доброго все это застрянет где-нибудь. А что в Ленинграде застрянет все это, я в этом не сомневаюсь. Иосиф Абгарович — прекрасный собиратель. Я преклоняюсь перед ним. Крупнейший ученый, умнейшая голова. Вполне естественно, что он хочет, чтоб все перwokлассное было сосредоточено в Эрмитаже, я его ни одну минуту не упрекаю за такое пожелание, оно, безусловно, в какой-то степени

должно быть удовлетворено. Но этот вопрос должен быть решен здесь, в Ереване, при участии ереванской общественности. Тут, как говорится, наскочила коса на камень: в Ереване тоже имеется хороший собиратель, который также все хорошее сосредотачивает в своем музее. Это Р. Драмбян [...].

Между прочим, ящика с театральн[ыми] рисунками² здесь нет и никаких мер не предпринимают, сваливают на Вас. Возможно, не погрузили из Москвы? Узнайте точно, телеграфируйте, чтоб здесь принять меры. Я телеграфировал Кимику. Говорил он Вам или умывает руки, как Пилат?³

Сердечный Вам привет. Я еще не совсем оправился [...].

Ваш М. Сарьян.

1940, փետրվարի 22 [Երևան]

Միրելի Ռուբեն Գրիգորիչ,

Ձեր նամակը ստացա, շնորհակալ եմ, որ փողը փոխանցել եք Լուսիկ Լազարևային, թե չէ նա բոլորովին անփող էր մնացել, մեր Չարիկին էլ Կարմիր բանակ է ճանապարհ դրել:

Ինչ վերաբերում է Լենինգրադ ցուցահանդես տանելու հարցին¹, իմ կարծիքով, ինչպես ասում են, արդեն համն անցավ, ավելի լավ կլինի բեռներ՝ ետ բերելու համար և տուն վերադառնալ: Այնտեղ, իմ կարծիքով, Ձեզ սպասող չկա, իսկ Դուք ձեր ցուցահանդեսով խցկվում եք, մեկ էլ տեսար՝ այդ ամենը մի տեղ լավի, մնա: Իսկ որ այդ ամենը կլովի Լենինգրադում, ես չեմ կասկածում: Հովսեփ Աբգարովիչը հիանալի հավաքող է: Ես խոնարհվում եմ նրա առջև: Խոշորագույն գիտնական է, անչափ խելացի գլուխ: Միանգամայն բնական է. նա ցանկանում է, որ առաջնակարգ ամեն բան կենտրոնացված լինի Էրմիտաժում: Ես նրան ոչ մի բուպե դրա համար չեմ մախատում, այդ ցանկությունը, անշուշտ, ինչ-որ չափով պետք է բավարարվի: Բայց այդ հարցը պետք է լուծվի այստեղ՝ Երևանում, երևանյան հասարակայնության մասնակցությամբ: Ահա այստեղ, ինչպես ասում են, խոփը քարին է դեմ առնում: Երևանում նույնպես կա մի լավ հավաքող, որը նույնպես բոլոր լավ բաները կենտրոնացնում է իր թանգարանում: Դա Ռ. Դրամբյանն է [...]:

Իմիջիայլոց, թատերական նկարներով² արկղներն այստեղ չեն և ոչ մի միջոց չեն ձեռնարկում, ամեն ինչ գցում են Ձեզ վրա: Գուցե Մոսկվայից չե՞ն ուղարկել: Ստույգ իմացե՞ք, հեռագրե՞ք, որպեսզի այստեղ միջոցներ ձեռնարկվեն: Ես հեռագրել եմ Կիմիկին: Նա Ձեզ ասե՞լ է, թե՞ Պիղատոսի³ նման ձեռքերը լվանում է:

Ձեզ սրտագին ողջույն: Ես դեռ լիովին չեմ ապաքինվել...

Ձեր՝ Մ. Սարյան

308. НАДЕЖДЕ ДОБЫЧИНОЙ

Ереван, 23 марта, 1940 г.

Дорогая Надежда Евсеевна!

Хочу с Вами поделиться своими впечатлениями, связанными с новым директором Орджоникидзевского музея¹, и послушать Ваших советов.

Согласно любезным письмам, написанным Вами и Сурговтом, я, после относительного выздоровления от болезни, постарался выполнить свое обещание написать акварель на какую-либо тему [о] Советской Армении².

После того как работа у меня получилась, я сообщил в музей тов. Сурговту, что она у меня почти готова и что надо как-нибудь оформить денежную сторону дела. Дербенев прислал три экземпляра договора, предлагая их подписать и где-нибудь в учреждении заверить мою подпись и т. д., после чего вышлют 25%.

Параллельно с договором, имеющим чисто формальное значение, я написал письмо, прося выслать мне половину указанной в договоре суммы, по получении которой я обещал выслать рисунок, а вторую часть суммы музей вышлет по получении рисунка. Меня смущает чиновничья сухость Дербенева, я предусматриваю плохое отношение ко мне.

Прошу, если Вам не трудно, написать мне, что произошло в этом музее. Имеете ли Вы к нему какое-нибудь отношение, что Вам известно о нов[ом] директоре, главное, стоит ли с ним иметь дело? До получения ответа не буду посылать работу.

Я заинтересован, чтоб моя оригинальная и удачная, с моей точки зрения, работа попала бы в хорошее место. Если бы был здесь Рубен Григорьевич³, он обязательно перехватил бы ее.

С приветом, крепко жму Вашу руку.

М. Сарьян.

Թարգմանություն

308. ՆԱԴԵՏԴԱ ԴՈՔԻՉԻՆԱՅԻՆ

1940, մարտի 23, Երևան

Թանկագին Նադեժդա Եվսեևնա.

Ցանկանում եմ Ձեզ հետ կիսել իմ տպավորությունները՝ կապված Օրջոնիկիձեի թանգարանի նոր տնօրենի¹ հետ, և լսել Ձեր խորհուրդները:

Ձեր և Սուրգովտի սիրալիր նամակներին համապատասխան՝ ես, հիվանդությունից համենատարաքաղ ապաքինվելուց հետո, փորձեցի կատարել իմ խոստումը՝ մի ջրանկար ստեղծել Խորհրդային Հայաստանին վերաբերող որևէ թեմայով²:

Երբ աշխատանքս հաջող ստացվեց, ես հայտնեցի թանգարան, ընկ. Սուրգովտին, որ այն գրեթե պատրաստ է և պետք է ինչ-որ կերպ ձևակերպել գործի դրամական կողմը: Դերբենյովն ինձ ուղարկեց պայմանագրի երեք օրինակ՝ առաջարկելով դրանք ստորագրել, և որևէ հիմնարկում հաստատել իմ ստորագրությունը և այլև, որից հետո կուղարկի 25 տոկոսը:

Պայմանագրին զուգահեռ, որը զուտ ձևական նշանակություն ունի, ես գրեցի մի նամակ՝ խնդրելով ինձ ուղարկել պայմանագրում նշված գումարի կեսը, որն ստանալուց հետո խոստացա ուղարկել նկարը, իսկ գումարի երկրորդ կեսը թանգարանը կուղարկի նկարն ստանալուն պես: Ինձ շփոթության մեջ է գցում Դերբենևի չինովնիկական չորությունը, ես նախազգում եմ վատ վերաբերմունք իմ նկատմամբ:

Խնդրում եմ, եթե Ձեզ դժվար չէ, գրել ինձ՝ ի՞նչ է պատահել այդ թանգարանում: Դուք որևէ կապ ունե՞ք նրա հետ, Ձեզ ի՞նչ է հայտնի նոր դիրեկտորի մասին և, որ գլխավորն է, արժե՞ գործ ունենալ նրա հետ: Մինչև պատասխանը չստանամ՝ գործը չեմ ուղարկի:

Ես շահագրգռված եմ, որպեսզի, իմ կարծիքով, ինքնատիպ ու հաջողված իմ այդ աշխատանքն ընկնի լավ տեղ: Եթե Ռուբեն Գրիգորևիչը³ այստեղ լիներ, նա անպայման իր ձեռքը կզգեր այն:

Ողջունում եմ, ամուր սեղմում Ձեր ձեռքը՝

Մ. Սարյան

309. ՀՈՎՍԵՓ ԿՈՒՍԻԿՅԱՆԻՆ

1940, մարտի 29 [Երևան]

Սիրելի Հովսեփ.

Շնորհակալություն քո անկեղծ նամակին: Ուղարկում եմ քեզ տեղական «Կոմունիստ» թերթում տպվածը քո մասին: Վերջերս, վերջապես, հաճախ քո անունը կարդում ենք թերթերում: Աֆերիմ, молодец, как-никак старый* մարդ ես, մեջդ բավական բան թոփ արել ես: Довольно, դա, դո կակիխ պոր մոլչատ: Ախր ես աշխարհում գործ շատ կա, մարդ չի իմանում, ո՞ր բանի յախից բռնի, ի՞նչ անի, իսկ ժամանակը այնպես է վազում, մարդ տեսնում է, ինչպիսի արագությամբ է թռչում ժամանակը՝ մոտեցնելով մեզ հավիտենական քնին: Սարսափելի է և հրաշալի:

Սարիկը շատ լավ տղա է և, գլխավորը, ունի ժառանգած շատ լավ բաներ հնից՝ լինելով միևնույն ժամանակ նոր մարդ:

Ես հիվանդ էի, հիմա համեմատած լավացել եմ և քիչ-քիչ աշխատում եմ: Հիվանդության ժամանակ փորձ արեցի իմ կյանքից очерк**-ներ գրել¹: Առհասարակ, ժամանակ ունենաւ, գրիր:

*Բարեկներով՝
քո Մարտիրոս*

310. САРКИСУ САРЬЯНУ

[Երևան], 20 мая, 1940 г.

Дорогой Сарубашка!

Твою открытку получил. Книги пришлю с Верой Осиповной¹, которая сегодня должна выехать в Москву. Пришлю также номер “Литературной газеты”, где напечатана твоя заметка. Все здесь к тебе относятся хорошо. Минас², прочитав твою заметку, обрадовался и мне позвонил по телефону. Мы с ним обменялись целым рядом восторженных отзывов о нашем общем друге, Сергее Мартиросовиче³, и, с дальнейшими хорошими пожеланиями тебе, положили трубки на место.

* Ապրեն, ինչքան շինի հին մարդ ես (ոու.):

** Ակնարկ:

Мама хочет приехать сюда, ну что делать, пусть едет, хотя это очень дорогое удовольствие, ибо она должна везти десять чемоданов только подарков родственникам и знакомым, начиная от Ростова до Тбилиси. Пусть едет, немного освежится [...].

Ты не разбрасывайся работой, [...] зная твердо, что мировые проблемы не мы с тобой разрешаем. Обязательно напиши несколько строк Зарiku после приезда мамы сюда; ты, как самый близкий во всех отношениях, должен будешь сейчас же давать ему ответы, ибо от Москвы до Киева день-два, а от Еревана до Киева две недели⁴.

Встретил Овика Меликяна – выражал сожаление, что ты не поступил в ИФЛИ; я ему сказал, что ты не мог этого сделать из-за больных глаз, а что поступаешь в ГИТИС. Рядом со мной стоявший Джанибемян очень обрадовался, что ты будешь театроведом.

Я работаю много, больше по общественной линии, мало времени посвящаю своему искусству. Но ничего не поделаешь: время юбилейное.

Посмотрим, намного ли осталось силы у [...] Мартироса.

Целую тебя, маму, приветствую всех.

Ваш Мартирос и мама.

Թարգմանություն

310. ՍԱՐԳԻՍ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

1940, մայիսի 20 [Երևան]

Սիրելի Մարտիրոս:

Քո բացիկն ստացա: Գրքերը կուղարկեմ Վերա Օսիպովնայի¹ միջոցով, որն այսօր պետք է Մոսկվա մեկնի: Կուղարկեմ նաև «Լիտերատուրնայա գազետա»-ի համարը, որտեղ տպագրված է քո հոդվածը: Բնլորն այստեղ քեզ լավ են վերաբերվում: Մինասը² կարդացել է քո հոդվածը, ուրախացել է և հեռախոսով ինձ զանգահարել: Մենք նրա հետ հիացական կարծիքներ փոխանակեցինք մեր ընդհանուր բարեկամի՝ Սերգեյ Մարտիրոսովիչի³ մասին և քեզ հետագա լավ մաղթանքներ հղելով՝ լսավողերը դրինք տեղը:

100. Մարիկի դիմանկարը, 1933

Մայրիկն ուզում է գալ, ինչ արած, թող գա, թեև դա շատ թանկ հաճույք է, քանի որ նա պետք է հենց միայն տասը ճամպրուկ նվերներ տանի բարեկամներին ու ծանոթներին՝ Ռոստովից մինչև Թբիլիսի: Թող գա, մի քիչ թարմանա [...]:

Դու աշխատանքիդ մեջ քեզ դեսուդեն մի նետիր [...], հաստատապես իմանալով, որ համաշխարհային պրոբլեմներ լուծողները ես ու դու չենք: Անպայման մի քանի տող գրիր Չարիկին, մայրիկի գալուց հետո դու, որպես բոլոր տեսակետներից ամենամոտիկը, պետք է ամմիջապես պատասխանես նրան, քանի որ Մոսկվայից մինչև

Կին մեկ-երկու օր է, իսկ Երևանից մինչև Կին՝ երկու շաբաթ⁴:

Հանդիպեցի Հովիկ Մելիքյանին, ափսոսանք հայտնեց, որ դու չես ընդունվել ИФЛИ: Ես նրան ասացի, որ դու դա չէիր կարող անել հիվանդ աչքերի պատճառով, և որ ընդունվում ես ГИТИС: Իմ կողքին կանգնած Ջանիբեկյանը շատ ուրախացավ, որ դու դառնալու ես թատերագետ:

Ես շատ եմ աշխատում, ավելի շատ՝ հասարակական գծով, քիչ ժամանակ եմ նվիրում իմ արվեստին: Բայց, ինչ արած, ժամանակը հորելյանական է: Տեսնենք, որքան ուժ է մնացել [...] Մարտիրոսին:

Համբուրում եմ քեզ, մայրիկին, ողջունում եմ բոլորին:

Ձեր Մարտիրոս և հայրիկ

311. ԱՐԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

1940, հուլիսի 13, Մոսկվա

Միրելի Արա Միրանի.

Ես ուշացրի մի քիչ գրելու քեզ հետաքրքրող հարցի մասին: Դու արդեն իմ նամակը ստացած պետք է լինես և դիմած որոշ քայլերի: Ես քեզ գրել էի, որտեղ պետք է դիմես և շտապ կերպով ուղարկես այդ երկու

բյուստերի լուսանկարները¹, կամ, ինչպես ինձ հայտնեց ընկեր Էյֆերտը, ինքը դիմել է Լենինգրադ, որ ցուցահանդեսում գտնված քո բյուստերի լուսանկարներն ուղարկեն Մոսկվա:

Առհասարակ պետք է ասել, որ ինչ-որ ֆոկուսներ եմ անում, մարդ քան չի հասկանում՝ աստառը ինչ է: Ես կարծում եմ, որ պատճառը փողի պակասությունն է: Երևակայիր, անվերջ խոստումներով, այս կամ այն պատճառով ինձ էլ փողը չեն տվել Սիմոնովի պորտրետի² համար: Ինչպես երևում է, բոլորս էլ միլիոն պետք է իլենք, ինչպես ասում եմ մեզ մոտ՝ Նոր Նախիջևանում:

Ես գնացի Լենինգրադ, ըստ Անդրանիկ Շահինյանի հեռագրի, մասնակցելու Էրմիտաժի 175-ին, որը ինձ և՛ փող նստեց, և՛ ժամանակ: Վարդան Սամվելյանից եմ վերցրել փող և մի քանի ուրիշ տեղից, որպեսզի դելեգատ դառնամ: Այսպես թե այնպես, էդ էլ կատարեցի ինվալիդ հավուս:

Մեր ցուցահանդեսը³ դուր է գալիս արվեստից բաց հասկացող մարդկանց: Պետք է ասել, որ դեպի մեր կուլտուրան և ժողովուրդը լավ վերաբերմունք կա ռուս ժողովրդի մեջ, իհարկե, գլխավորապես արվեստի մարդկանց մեջ: Քանդակներդ ևս հավանում են հավասար կերպով: Ընդհանուր առմամբ, մեր ցուցահանդեսը, գտնվելով արվեստի հոյակապ տաճարում, իհարկե, որոշ չափով և՛ շահում է, և՛ կորցնում: Սա սովորական ցուցահանդես չէ, այլ կազմում է փոքրիկ մասը արևելյան ժողովուրդների արվեստի բաժնում և նայվում այդպես:

Գյուղատնտեսական ցուցահանդես էինք ուզում գնալ Գայֆեճյանի և Թարխարարյանի հետ միասին, բայց հենց այդ օրը մեր պավիլիոնը փակ էր, և մենք չգնացինք, իսկ նրանից հետո առիթ և ժամանակ չեղավ: Համենայն դեպս, ում որ հանդիպում եմ, բոլորը զարմացած հարցնում են, թե ինչու համար այսպիսի անհաջող փոփոխություն եք արել: Ես պատասխանում եմ, որ ես այդ փոփոխությունների հետ ոչ մի կապ չունեմ: Համենայն դեպս, մեղքը, կարծում եմ, որ գլխավոր նկարչի վրա է ընկնում:

Ես, ամսի տասից սկսած, հանգստի տանն եմ գտնվում մինչև օգոստոսի 8-ը: Իմ առողջությունը լավ չեն գտնում, եթե մի քիչ կազդուրվեի, լավ կլիներ: Երևան գալու մասին կգրեմ՝ տեսնենք երբ կլինի: Համենայն դեպս, մեկ նկար պարտք ունեմ կատարելու 20-ամյակին: Երևի սեպտեմ-

101. Մերգեյ Մերկուրով, 1949

բեր անսին կլինեմ այդտեղ: Ինչ վերաբերում է քո՝ Խուդֆոնդի⁴ նախագահ լինելուն, դա շատ լավ է, հազիվ թե ուրիշ մեկը կարողանա այդ գործը կատարել, ռազվե թարյանը: Բայց նա շատ մելոչնի մարդ է և այն հեղինակությունը չունի: Պետք է իմանաս, որ այստեղի Խուդֆոնդի նախագահը Մերկուրովն է:

Ուրեմն, Արա ջան, ես Մոսկվա վերադառնալուն պես անմիջապես նորից կհետաքրքրվեմ քո արձանների գործով, որ գործը կարգի բերեն և շուտով փողը վճարեն: Շատ բարևներ տիկնոջը, խելոք որդուդ և երևանցիներին:

Բարևներով՝ Մ. Մարյան

312. ՄԱՐԿՍ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

1940, օգոստոսի 12, Մոսկվա

Ընկեր Սմբատ, բարև՝ ձեզ:

Ստանում եմ ձեր հեռագրերը և նամակները, հիմա նստել եմ և գրում եմ ձեզ պատասխանը:

Я вернулся из дома отдыха санатория девятого августа и занялся этими делами, обо всем напишу подробно. [...]

Сталинская премия

Дело в том, что отправили Вам извещение, которое Вас всполошило, да и иначе не могло быть. Но когда я разузнал, в чем дело, то выходит не так, как можно представить. Дело в том, что дело это новое и ясного представления об этом пока еще не имеется¹. Но я Вам напишу о том, что мне в связи с этим удалось выяснить в переговоре с председателем худ[ожественного] фонда С. Д. Меркуровым:

а) Сталинская премия на весь Союз по линии искусства одна;

б) на соревнование можно поставить только работу текущего года, т. е. 1940 года.

Таким образом, если Союз² выдвигал мою кандидатуру и я ответил представлением оформления “Алмаст” 1939 года, то этот вопрос отпадает, потому что она является работой прошлого года³.

Что же касается представления работ этого текущего года, то я хочу в этом году воздержаться. Мне кажется, что у меня на соревновании этой премии еще нет работы. Значит, вопрос представления работ на соискание этой премии в этом году отпадает также.

Теперь я буду Вам писать то, что мне удалось узнать о Сталинской премии от Меркурова.

Окончательный срок представления работ – 15 октября.

От оргкомитета⁴ были направлены на места, для того чтобы узнать в сжатые сроки до 15 августа, кого и какие работы могут в спешном порядке представить местные организации.

Этот совершенно неожиданно обрушившийся вопрос на местные организации без всякого разъяснения, конечно, мог вызвать переполох.

Это происходит все потому, что это дело, новое вообще, недоста-

102. Ա. Սպենդիարյանի «Ալմաստ» օպերայի երկրորդ գործողության բեմանկարների էսքիզներից մեկը, 1939

точно ясно представляют себе и те лица, которые рассылают эти бумаги. Ясно, что представление художественных работ — это дело срочное, тем более для Армении; мне кажется, что обращение больше имеет формальное значение, а практическая форма его не разрешена. А потому для себя я считаю ясным годик переждать не поэтому, конечно, а просто специально поработать для такой почетной премии.

Но если Союз наших художников хочет выдвигать работы того или иного художника — это его дело. Это будет больше иметь моральное значение для места, может, а здесь совсем другое дело, համենայն դեպս, ինձ համար ցարք չէ այս հարցը: Եթե նոր բան իմանամ, կգրեմ:

Теперь несколько слов о других вопросах. Оргкомитет здесь в Москве готовит небольшое, но на хорошем месте выставочное помещение, где исключительно будут устраиваться выставки художников, надо понимать и скульпторов, периферии. Это помещение находится на Кузнецком мосту напротив “Всекохудожника”. Из Оргкомитета просили делать заявки с мест на персональные или групповые выставки в этом году и на будущий год.

Очень интересуются юбилейными выставками, а у нас ведь, кажется, в этом году предполагается выставка Терлемезяна⁵. Можно сделать заявку. У нас есть другие художники, которые имеют достаточное количество работ, как, напр[имер], Гюрджян⁶ и другие.

Наши интересовались вопросом лекций: как, например, о технологии живописи, о которой может прочитать Рыбников, затем о монументальном искусстве и технике прочтет Тихомиров или Е. Е. Лансере. Если у нас в Союзе⁷ имеются суммы на это дело, организуйте, а если нет, надо ходатайствовать у Оргкомитета, чтоб они это сделали за свой счет.

Вопрос о присылке художественного материала: я справлялся, материал Пилосов находит и по мере возможности старается отправлять. Но очень трудно с транспортом.

Вопрос о Худфонде: смотрел список представленных семи человек. Дело в том, что семь человек много, ни к чему, здесь говорят, надо пять человек и в их числе должен быть директор. Причем члены ревизионной комиссии туда войти не могут, ибо они должны

контролировать деятельность Худфонда. Так что все ясно, я думаю. Завтра в Оргкомитете этот вопрос будет поставлен по моему предложению и разрешен. Кандидатуру Айкуи⁸ в директоры я поддерживаю так же, как и Вы, и, конечно, она пройдет.

Пока, кажется, все, если будет что-нибудь новое, напишу, а пока всех товарищей обнимаю и шлю привет. Необходимо хорошо поработать к двадцатилетию, ибо из Москвы приезжают посмотреть эту выставку⁹.

Ընկեր Սմբատ, ցոնեսություն:

Հաջողություններ:

Մարտիրոս Մարյան

103. Մ. Մարյան,

*Թարգմանություն

[Ես վերադարձա հանգստյան տնից՝ սանատորիայից, օգոստոսի իննին և զբաղվեցի այս գործերով, ամեն ինչի մասին մանրամասն կգրեմ: ...]

Ստալինյան մրցանակ

Բանն այն է, որ Ձեզ ծանուցազիր ուղարկեցին, և Դուք իրար անցար, ուրիշ կերպ չէր էլ կարող լինել: Բայց երբ ես հետաքրքրվեցի, թե ինչումն է բանը, ապա ստացվում է ոչ այնպես, ինչպես կարելի էր պատկերացնել: Բանն այն է, որ դա նոր գործ է և նրա մասին հստակ պատկերացում դեռևս չկա¹: Բայց ես Ձեզ կգրեմ այն մասին, թե այս կապակցությամբ ինձ ինչ հաջողվեց պարզել Գեղֆոնդի նախագահ Ս. Դ. Մերկուրովի հետ ունեցած բանակցությունների ընթացքում.

ա) գեղարվեստի գծով Ստալինյան մրցանակը մեկն է ամբողջ Միության համար,

բ) մրցույթի կարելի է դնել միայն ընթացիկ տարվա՝ այսինքն 1940 թ. գործ:

Այսպիսով, եթե Միությունն² առաջադրում է իմ թեկնածությունը, և ես

ներկայացնում են 1939 թ. «Ալմաստ» օպերայի ձևավորումը, ապա հարցը հանվում է, քանի որ դա անցյալ տարվա աշխատանք է³:

Ինչ վերաբերում է ընթացիկ տարվա աշխատանք ներկայացնելուն, ապա ես ցանկանում եմ այս տարի ձեռնպահ մնալ: Ինձ թվում է, որ ես այդ մրցույթի համար դեռևս աշխատանք չունեմ: Ուրեմն, այս տարվա մրցույթին աշխատանք ներկայացնելու հարցը նույնպես հանվում է:

Հիմա գրեմ Ձեզ այն մասին, թե ինչ հաջողվեց ինձ իմանալ Մերկուրովից Ստալինյան մրցանակների մասին:

Աշխատանքների ներկայացման վերջին ժամկետը հոկտեմբերի 15-ն է:

Կազմկոմիտեից⁴ գրություններ են ուղարկվել, որպեսզի սեղմ ժամկետում՝ մինչև օգոստոսի 15-ը, տեղերում պարզեն, թե ո՞ւմ և ի՞նչ աշխատանքներ պետք է շտապ կարգով ներկայացվեն տեղական կազմակերպությունների կողմից:

Այդ բոլորովին անսպասելի և առանց որևէ պարզաբանության ծագած հարցը տեղական կազմակերպությունների մոտ կարող է իրարանջում առաջացնել:

Այս ամենը կատարվում է այն պատճառով, որ սա նոր գործ է, և նույնիսկ այն մարդիկ, ովքեր ուղարկում են այդ գրությունները, հստակ պատկերացում չունեն այդ մասին: Պարզ է, որ գեղարվեստական աշխատանքներ ներկայացնելը հրատապ գործ է, մանավանդ Հայաստանի համար. ինձ թվում է, որ ուղարկված դիմումն ավելի շատ ձևական բնույթ ունի, իսկ գործնական ձևը դեռևս որոշված չէ: Այդ իսկ պատճառով ինձ համար պարզ է, որ մեկ տարի պետք է սպասել՝ հատուկ աշխատել այդ պատվաբեր մրցանակի համար:

Բայց եթե մեր Նկարիչների միությունն ուզում է առաջադրել այս կամ այն նկարչի աշխատանքները՝ դա իր գործն է: Դա ավելի շուտ բարոյական նշանակություն կարող է ունենալ տեղական իմաստով, իսկ այստեղ բոլորովին ուրիշ է գործը, համենայն դեպս, ինձ համար պարզ չէ այս հարցը: Եթե նոր բան իմանամ, կգրեմ:

Հիմա մի քանի խոսք ուրիշ խնդիրների մասին: Այստեղ՝ Մոսկվայում, Կազմկոմիտեն նախապատրաստում է ոչ մեծ, բայց լավ տեղում գտնվող ցուցասրահ, որտեղ պիտի ցուցահանդեսներ կազմակերպեն ծայրամասերում (պերիֆերիաներում) ապրող նկարիչները, հասկանալի է՝ նաև քանդակագործները: Այդ շենքը գտնվում է Կուզնեցկի մոստի

104. Գարիկի Գյուրջյանը և Արա Սարգսյանը, 1951

վրա՝ “Всекохудожник”-ի դիմաց: Կազմկոմիտեից խնդրել էին տեղերից հայտ ներկայացնել անհատական կամ խմբակային ցուցահանդեսներ կազմակերպելու վերաբերյալ՝ ընթացիկ կամ հաջորդ տարվա համար:

Շատ են հետաքրքրվում հորելյանական ցուցահանդեսներով, իսկ մեզանում այս տարի կարծես ծրագրված է Թերլենդեյանի ցուցահանդեսը⁵: Կարելի է հայտ ներկայացնել: Մենք ուրիշ նկարիչներ էլ ունենք, որոնք բավականաչափ աշխատանքներ ունեն, ինչպես, օրինակ՝ Գյուրջյանը⁶ և ուրիշներ: Մերոնք հետաքրքրվում էին դասախոսությունների հարցով, ինչպես, օրինակ՝ գեղանկարչության տեխնիկայի թեմայով, ինչի մասին կարող է կարդալ Ռիբնիկովը, այնուհետև մոնումենտալ արվեստի և տեխնիկայի մասին կկարդա Տիխոմիրովը կամ Ե. Ե. Լանսերեն: Եթե մեր միության⁷ տնօրինության տակ կան գումարներ այդ գործի համար, ապա կազմակերպեք, եթե ոչ՝ պետք է դիմել կազմկոմիտեին, որպեսզի նրանք անեն այդ իրենց հաշվին:

Գեղանկարչական նյութ ստանալու խնդրի մասին ես հետաքրքրվել

եմ. Փիլոսովը հայթայթում է նյութը և, հնարավորության սահմաններում, փորձում ուղարկել: Բայց տրանսպորտի հարցը շատ դժվար է:

Գեղֆոնդի հարցը. տեսա յոթ ներկայացված մարդկանց ցուցակը: Բանն այն է, որ յոթ հոգին շատ են, կարիք չկա, այստեղ ստում են, որ պետք կլինեն հինգը, տնօրենն էլ ներառյալ: Ընդ որում, վերստուգիչ հանձնաժողովի անդամները դրա մեջ չեն ընդգրկվում, քանի որ նրանք պետք է վերահսկեն Գեղֆոնդի գործունեությունը: Այնպես որ, կարծում եմ, ամեն ինչ պարզ է: Վաղն այդ հարցն իմ խնդրանքով դրվելու է Կազմկոմիտեում և որոշում է կայացվելու: Հայկուիտի թեկնածությունը⁸, որպես տնօրենի, ես պաշտպանում եմ, ինչպես և Գուր, և, իհարկե, նա կանցնի:

Առայժմ այսքանը: Եթե որևէ նոր բան լինի, կգրեմ, իսկ հիմա բոլոր ընկերներին գրվում և ողջունում եմ: Անհրաժեշտ է 20-ամյակի համար շատ աշխատել, քանի որ Մոսկվայից գալու են դիտելու այդ ցուցահանդեսը⁹]:

313. АННЕ ГАЛУШКИНОЙ

Ереван, 8 декабря, 1940 г.

Дорогая Анна Сергеевна!

Судя по газетным сведениям, выставка реалистического искусства (кажется, так называется) скоро должна открыться. Не знаю, какие мои работы закрытое жюри отобрало. Но думаю, что самый трудный номер — это портрет В. Духовской¹. Портрет этот имеет кое-какие качества, но и недочеты, касающиеся главным образом лица. Каждая работа у меня — опыт. Я хотел бы ознакомить Вас, в каких условиях и как я работал над этим портретом. Я начал его писать весною, после длительной болезни. После осложнений гриппа я всю зиму был инвалидом: ноги мои не ходили, я делал только несколько шагов и садился, потому что они у меня стали как-то тяжелы.

Мне приходилось работать только сидя, и вот, представляете (все-таки работу больших размеров делать сидя — дело нелегкое), я придумал трюк — писать этот портрет снизу. Я ее начал писать с ног и так постепенно поднимался вверх, написал аксессуар[ы] и только в два последних дня хотел закончить голову, сделать ее сразу, свежо, чтоб это легко написано было, как дуновение ветерка. Но способ письма с лаком только лица (чтоб не было никакой жухлости) меня подвел: уже по хорошо прописанному лицу, куда наложен был до-

вольно плотный слой красок, я начал прокладывать новые слои, и появилась по всему лицу нехорошая поверхность письма, шершавость и сухость. Вы, по-видимому, заметили этот недочет, да и всякий опытный глаз это замечает главным образом на щеках, губах (кроме глаз). Когда я отправлял портрет в Москву, у меня было какое-то предчувствие, что он может быть не принят именно из-за этого. Письмо Люси Лазаревны меня несколько не огорчило. Меня бы огорчило, если бы, напр[имер], не приняли портрет Люси Лазаревны, “Моя семья” и еще кое-что². Я считаю, дай бог побольше такой живописи.

Я думаю в этом месяце попасть в Москву и захватить портрет Игумнова³. Меня запрашивали из Москвы, чтоб я разрешил показать то, что я сделал во время дружеской беседы с В. И. Качаловым, Г. С. Улановой и С. М. Эйзенштейном⁴ в Барвихе, без специальной позировки. Думаю, что если они представляют любопытство, можно их показать. Они у меня являются набросками, где я хотел подметить характер и ту человеческую прелесть, когда видишь человека во время хорошей беседы об очень интересных вещах, являющихся основными в жизни людей, занимающихся искусством, вернее, творчеством.

Анна Сергеевна, если у Вас найдется часок лишний, напишите о выставке и о моих работах несколько строк.

Сердечный привет Вам из солнечного края. Привет друзьям.

М. Сарьян.

105. Գաշնակահար Կոնստանդին Իգումնովի դիմանկարը, 1934

313. ԱՆՆԱ ԳԱԼՈՒՇԿԻՆԱՅԻՆ

1940, դեկտեմբերի 8, Երևան

Թանկագին Աննա Մերգեննա.

Դատելով ըստ լրագրային տեղեկությունների՝ շուտով պետք է բացվի ռեալիստական արվեստի (կարծես այդպես է կոչվում) ցուցահանդեսը: Չգիտեմ, փակ ժյուրին ինձանից ինչ գործեր է ընտրել: Բայց, կարծում եմ, ամենադժվարը Վ. Դուխովսկայայի դիմանկարն է¹: Այդ դիմանկարն ունի գլխավորապես դեմքին վերաբերող ինչ-ինչ որակներ, բայց նաև թերություններ: Իմ յուրաքանչյուր գործը փորձ է: Ես կուզեի Ձեզ ծանոթացնել, թե ինչ պայմաններում և ինչպես եմ աշխատել այդ դիմանկարի վրա: Ես դա սկսել եմ նկարել զարմանք, երկարատև հիվանդությունից հետո: Գրիպի բարդացումից հետո ես ամբողջ ծմեռ հաշմանդամ եմ եղել. ոտքերս չէին շարժվում, միայն մի քանի քայլ էի անում և նստում, որովհետև դրանք մի տեսակ ծանրացել էին:

Ես ստիպված էի աշխատել միայն նստած վիճակում և ահա, պատկերացնո՞ւմ եք (մեծ չափսերի գործ նստած նկարելն, այնուամենայնիվ, հեշտ բան չէ), ես մի հնարք գտա՝ այդ դիմանկարը նկարել ներքևից: Ես սկսեցի ոտքերից և այդպես, աստիճանաբար բարձրանալով, նկարեցի արքեսուարները և մտադիր էի միայն վերջին երկու օրում ավարտել գլուխը, նկարել միանգամից, թարմ, որպեսզի այն նկարված լինի թեթև, ինչպես հովի շունչը: Բայց դեմքը լաքով պատելու (որպեսզի ոչ մի թռչնածություն չլինի) հանգամանքն ինձ խանգարեց. արդեն լավ նկարած դեմքի վրայով, որտեղ ներկերի բավականին հաստ շերտ կար, ես սկսեցի ավելացնել նոր շերտեր, և ամբողջ դեմքի վրա հայտնվեց վատ մակերևույթ, կոշտություն ու չորություն: Դուք, հավանաբար, նկատել եք այդ թերությունը, յուրաքանչյուր փորձված աչք էլ դա նկատում է գլխավորապես այտերի, շրթունքների վրա: Աչքերից բացի: Երբ ես դիմանկարն ուղարկեցի Մոսկվա, մեջս ինչ-որ կանխազգացում առաջացավ, որ կարող եմ չընդունել հենց այդ պատճառով: Լյուսյա Լազարևնայի նամակն ինձ ամենևին չդառնացրեց: Ես կցավեի, եթե, օրինակ՝ չընդունեին Լյուսյա Լազարևնայի դիմանկարը, «Իմ ընտանիքը» և էլի ինչ-որ բաներ²: Ես գտնում եմ, այդպիսի գեղանկարչություն Աստված թող ավելին տա:

Ես մտադիր եմ այս ամիս լինել Մոսկվայում և վերցնել Իգումնովի դիմանկարը³: Մոսկվայից ինձ խնդրել են, որպեսզի ես թույլ տամ ցուցադրելու այն, ինչ ես արել եմ Վ. Ի. Կաչալովի, Գ. Ս. Ուլանովայի և Ս. Մ. Էյզենշտեյնի⁴ հետ Բարվիխայում, բարեկամական զրույցի ժամանակ, առանց հատուկ նախապատրաստության: Կարծում եմ, եթե դրանք հետաքրքրություն են ներկայացնում, կարելի է ցուցադրել: Ինձ մոտ դրանք ճեպանկարներ են, որոնցում ես ցանկացել եմ որսալ բնավորությունն ու մարդկային հմայքը, որն ի հայտ է գալիս լավ զրույցի ժամանակ՝ այնպիսի հարցերի շուրջ, որոնք հիմնականն են արվեստով, ավելի ճիշտ՝ ստեղծագործությանը զբաղվող մարդկանց կյանքում:

Աննա Մերգեննա, եթե ժամանակ գտնեք, մի քանի տող գրեցեք ցուցահանդեսի և իմ գործերի մասին:

Մրտագին ողջույն Ձեզ արևային երկրից:

Ողջույն բարեկամներին,

Մ. Մարյաև

106. Գերասան Վ. Ի. Կաչալովի դիմանկարը. Էդյուդ, 1940

314. ЛУСИК САРЬЯН

Москва, 31 декабря, 1940 г.

Дорогой мой сердечный друг, Лусоня джан!

Сегодня ровно девять дней, как я попал в Москву. Только вчера освободился от общественных обязанностей участия в пленуме архитекторов, на собрании Оргкомитета с выступлениями. А 29-го провели утверждение членов и кандидатов Союза худ[ожников] Армении в Москве, в Оргкомитете. Работу в Армении признали образцовой и единогласно утвердили все решения нашего правления. Все это, конечно, стоило большой энергии и крови. Только один случай

с Шакаряном: из-за его упрямства и допущенных им самим ошибок он остался вне Союза. Конечно, если он сам захочет, всегда есть возможность исправить ошибку.

Сейчас четверть шестого, а в шесть часов должен пойти в Третьяковскую галерею и участвовать в принятии выставки¹. Не знаю, как она называется, но вчера днем там был, и на меня она произвела удручающее впечатление. Она во весь рост показывает, в каком ужасном тупике находится наша живопись, если все то, что собрано, за некоторым исключением, считать нашими достижениями в области изоискусства. Больших размеров раздутые полотна давят на зрителя, и неискушенный зритель под этим давлением может подумать, что это хорошо, а это — плохо. Искусство должно дышать, от него аромат жизни должен распространяться и заражать людей хорошим, прекрасным, заключающимся в творчестве настоящего мастера, а не фальшью.

Причиной тому, что я тебе не писал, еще то, что отсутствует бумага; несколько раз хотел тебе писать и мне не удавалось потому, что не находил ни клочочка бумаги. И, наконец, нашел в шкафу лист бумаги; это оказался тот самый лист, на котором во время посещения редакции “Правды” меня нарисовал Емельян Ярославский и подарил мне на память.

Сейчас только получил твое письмо, и мне стало больно [...], что я своим отъездом огорчил тебя. Каюсь.

Թարգմանություն

314. ԼՈՒՄԻՎ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

1940, դեկտեմբերի 31, Մոսկվա

Իմ սրտագին բարեկամ Լուսինյա ջան.

Այսօր ուղիղ ինն օր է, ինչ ես Մոսկվայում եմ: Միայն երեկ ազատվեցի ճարտարապետների պլենումիւն, Կազմկոմիտեի նիստերին մասնակցելու և ելույթներ ունենալու հասարակական պարտականություններից: Իսկ 29-ին անցկացրինք Հայաստանի նկարիչների միության անդամների և անդամության թեկնածուների հաստատումը Մոսկվայում՝ Կազմկոմիտեում: Հայաստանում տարվող աշխատանքը ճանաչ-

107. Լուսինիկա, 1944

վեց օրինակելի, և միաձայն հաստատվեցին մեր վարչության բոլոր որոշումները:

Այդ ամենը, իհարկե, մեծ եռանդի և արյան գնով էր: Միայն մի դեպք պատահեց Շաքարյանի հետ. իր համառության և թույլ տված սխալների համար նա միությունից դուրս մնաց: Բայց սխալն ուղղելու հնարավորություն միշտ էլ կա, եթե, իհարկե, ինքը ցանկանա:

Հիմա հինգ անց է քառորդ, իսկ ժամը վեցին ես պետք է գնամ Տրետյակովյան պատկերասրահ և մասնակցեմ ցուցահանդեսի¹ ընդունմանը: Չգիտեմ ինչպես է այն կոչվում, բայց երեկ ցերեկով եղա այնտեղ և ինձ վրա ճնշող տպավորություն թողեց: Այն իր հասակով մեկ ցույց է տալիս, թե ինչպիսի ահավոր փակուղում է գտնվում մեր գեղանկարչությունը, եթե ամբողջ հավաքածը, մի քանի բացառություններով, համարենք կերպարվեստի բնագավառի մեր նվաճումը: Մեծ չափսերի փքուն կտավները ճնշում են հանդիսատեսին, և անփորձ հանդիսատեսն այդ ճնշման ներքո կարող է մտածել, թե դա լավ է, բայց դա վատ է: Արվես-

տը պետք է շնչի, նրանից պետք է կյանքի բուրմունքը տարածվի և մարդկանց համակի լավի ու գեղեցիկի այն զգացմունքներով, որոնք պարփակված են իսկական վարպետի ստեղծագործության մեջ, այլ ոչ թե կեղծիքով:

Քեզ չգրելու պատճառներից մեկն էլ այն էր, որ թուրք չկար: Մի քանի անգամ ուզում էի գրել, բայց ոչ մի կտոր թուրք չէի գտնում: Եվ, վերջապես, պահարանում թղթի մի թերթ գտա: Պարզվեց, որ դա հենց այն թերթն է, որի վրա «Պրավդա»-ի խմբագրություն այցելածս ժամանակ ինձ նկարել ու որպես հիշատակ նվիրել էր Եմելյան Յարոսլավսկին:

Հիմա հենց նոր ստացա քո նամակը և ցավ զգացի, որ իմ գնալը քեզ շատ է դառնացրել: Մեղա եմ գալիս:

108. Գյուղ լեռների ստորոտին, 1937

1941

315. РУБЕНУ ДРАМПЯНУ

Москва, 10 января, 1941 г.

Дорогой Рубен Григорьевич!

Правда, задним [числом], вернее, поздно, все же поздравляю Вас с Новым годом, чтоб этот год Вам принес много приятного. Желаю Вам не писать критику и не иметь врагов, пусть это делают другие. А Вы потихонечку собирайте хорошие вещи и украшайте стены нашей замечательной галереи¹ во славу нашей родины и себе.

23 дня как я в Москве; все время почти на собраниях². Не только бываю на них, но и очень часто выступаю: на пленуме архитекторов, на собрании, созванном Оргкомитетом³ по вопросу художественной промышленности и т. д.

Провели здесь утверждение Оргкомитетом проведенной нами перерегистрации художников Армении.

Работа наша признана высококачественной и образцовой, принята целиком, с двумя только изменениями в положительную сторону: Брутяна, Вашего ленинканца, перевели в члены, а Ануш Сагинян из числа исключенных — в кандидаты. Утверждены также и новые предложения. В общем, у нас восемьдесят человек являются уже членами и кандидатами Всесоюзного объединения. Большое одобрение получила передвижная мастерская, созданная Г. Гюрджяном⁴ и уже нашедшая подражания в других местах. В Оргкомитете был постав-

лен вопрос предложения кандидатов на Сталинскую премию. Моя кандидатура тоже была выставлена С. Д. Меркуровым; прошла еди-ногласно.

Шагинян из Еревана спрашивал, какую вещь я рекомендовал бы для Сталинской премии. Я ему ответил, что в первом и во втором случаях я воздерживаюсь, предоставляя это целиком тем, кто выдвигает мою кандидатуру.

Комиссия Сталинской премии из тридцати человек выдвинула на Сталинскую премию за пять лет только четырех кандидатов: 1. А. Герасимов, 2. М. Нестеров, 3. М. Сарьян, 4. Б. Иогансон. На пятое место никто не набрал голосов.

Для меня все это было неожиданно; меня друзья и знакомые начали поздравлять, но весь вопрос заключается в том, что Совнарком должен утвердить. Это дело тянется довольно долго, конечно, могут быть неожиданности, если иметь в виду, что некоторые чиновники из Комитета по делам искусств политиканствуют, злоупотребляя своим положением. Но я, уже внушенный опытом многих лет, тихо и смиренно жду газеты: если в числе других имен будет и мое, это меня вдохновит, вернее, поможет мне целый год работать и приготовиться к своей выставке⁵ хорошими новыми работами. Надо спешить, ибо времени для этого дела осталось мало.

В Москве я сдал в производство эскиз для ковра или гобелена. Его выполнять будет мастерская отделочных работ института Всесоюзного совета по заказу мастерских Дворца Советов⁶.

Хочу здесь написать несколько портретов интересных людей. Возможно, что меня вовлекут в работу на Сельхозвыставке⁷.

Я отбрыкиваюсь от всякого закабаления, как молодой жеребчик, но Вы знаете, какой я никудышный в этом отношении.

Вас интересует мой архив. Вы обращались к Лусик Лазаревне? В Ереване кое-что есть и здесь есть, но мне трудно заниматься этим делом. Думаю (ведь это Вы говорили), Вам надо взять кое-что для снятия копий в Ереване, а остальное — приедет сюда Лусик Лазаревна, сделает, перешлет отсюда.

Вопрос юбилея-мубилея меня пугает — я не люблю, не нужно это⁸. Пока у меня есть друзья и люди, которые мое творчество будут любить и вдохновлять, жизнь для меня — юбилей; как только кон-

109. Այլ Բախիշյանի, 1930

чится все это, никакими юбилеями нельзя [будет] влезть в души людей и найти там приют.

Празднование 65-летия гениального поэта Аветика Исаакяна, автора чудесных поэм “Абул-Ала Маари”, “Вечная любовь”, “Сасма Мгер”. Тот, кто знает армянский язык и литературу вообще, поймет, какой это великий человек, который ходит по пыльным, грязным улицам нашего любимого Еревана. Этот праздник показал нам, как он любим народом.

Итак, я намерен остаться здесь до весны, а весной мне хочется приехать и поработать в Армении, написать портреты простых людей мужского и женского пола, а также детей и пейзаж.

Мне также хочется написать портреты, не буду вперед называть эти имена, это будет зависеть от возможностей и удобств.

Вот еще какая новость: в Москве открылась выставка в Третьяковской галерее. Назвали ее: “Выставка лучших произведений советских художников”⁹. Конечно, неудачно она названа. Вообще, Комитет по делам искусств во главе с Изначальн[иком] и, может быть,

сам Храпченко недостаточно хорошо поняли серьезность значения этой выставки, и, мне кажется, она носит случайный характер и должна вызвать большой шум. Не знаю, чем кончится все это [...].

Привет Вам, Вашим сотрудникам, художникам, друзьям из Еревана.

Сколько времени продлится выставка “юбилейная”¹⁰, и будут ли произведены там закупки? Надо ведь и художников поддерживать.

Что говорят по этому поводу в Комитете?¹¹ Это вопрос первостепенной важности, иначе художники захиреют, что можно будет от них требовать тогда?

Между прочим, к Вашему сведению, ко мне обратилась некая Шелестова Екатерина Михайловна, проживающая по Старо-Пименскому переулку 76, кв. 22, Лукьянова (она, значит, живет в квартире Лукьянова). Она хочет продать одну вещь Якулова, “Дама в коляске”, вещь довольно курьезная и типичная для Якулова, в зелен[ом] красн[ом], и черном цветах¹². Вещь курьезная, вне времени и пространства, скорей фантастическая, но в ней есть какая-то острота, присутствующая Якулову.

Я дал ей адрес Музея, если Вас интересует, спишитесь с ней; между прочим, она Вас, кажется, знает. Эта самая Шелестова – помрежом в театре.

Привет Вам, пишите об эриванских новостях.

Ваш М. Сарьян.

Թարգմանություն

315. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

1941, հունվարի 10, Մոսկվա

Սիրելի Ռուբեն Գրիգորիչ:

Ճիշտ է, հետին թվով, ավելի ճիշտ՝ ուշացումով, բայց շնորհավորում եմ Ձեզ Նոր տարվա առթիվ, մաղթում եմ, որ այս տարին Ձեզ բերի շատ ու շատ հաճելի բաներ: Ձեզ մաղթում եմ քննադատություն չզրել և թշնամիներ չունենալ, թող դա ուրիշներն անեն: Իսկ Դուք կամաց-կամաց լավ բաներ հավաքեք և զարդարեք մեր հիանալի պատկերասրահի¹ պատերը՝ ի փառս մեր հայրենիքի և Ձեզ:

23 օր է ինչ Մոսկվայում եմ և գրեթե շարունակ ժողովներում եմ²: Ոչ

միայն ներկա եմ, այլև շատ հաճախ ելույթներ եմ ունենում. ճարտարապետների պլենումում, Կազմկոմիտեի³ հրավիրած ժողովում, որ նվիրված էր գեղարվեստական արդյունաբերության հարցին և այլն:

Այստեղ՝ Կազմկոմիտեում, անցկացրինք մեր կատարած Հայաստանի նկարիչների վերագրանցման հաստատումը:

Մեր աշխատանքը ճանաչվեց որպես բարձրորակ և օրինակելի, ընդունվեց ամբողջապես, միայն երկու փոփոխություններով, դրական բնույթի՝ Բրուսյանին, Ձեր լեհինականցում, անդամ դարձրինք, իսկ հանվածների թվից Անուշ Սահիմյանին թեկնածու դարձրինք: Հաստատված են նաև նոր առաջարկները: Ընդհանուր առմամբ, մեզ մոտ արդեն ութսուն հոգի Համամիութենական միավորման անդամ և թեկնածու են: Մեծ հավանության է արժանացել Գ. Գյուրջյանի ստեղծած և արդեն ուրիշ տեղերում էլ ընդօրինակված շարժական արիեստանցը⁴:

Կազմկոմիտեում դրվեց Ստալինյան մրցանակի թեկնածուների առաջադրման հարցը: Մ.Գ. Մերկուրովի կողմից առաջադրվեց իմ թեկնածությունը ևս: Անցավ միաձայն:

Շահիմյանը Երևանից հարցրել է՝ ես ի՞նչ գործ կերաշխավորեի Ստալինյան մրցանակի համար: Նրան պատասխանել եմ, որ առաջին և երկրորդ դեպքերում ես ձեռնպահ եմ մնում, դա ամբողջապես թողնելով նրանց, ովքեր առաջ են քաշում իմ թեկնածությունը:

Երեսուն մարդուց բաղկացած Ստալինյան մրցանակի հանձնաժողովը հինգ տարվա ընթացքում Ստալինյան մրցանակի է առաջադրել միայն չորս թեկնածուների՝ 1. Ա. Գերասիմով, 2. Մ. Նեստերով, 3. Մ. Սարյան, 4. Բ. Իոզանսոն: Ոչ ոք հինգերորդ տեղի համար ձայներ չի հավաքել:

Ինձ համար այդ ամենն անսպասելի էր: Բարեկամներս և ծանոթներս սկսել են ինձ շնորհավորել, բայց ամբողջ հարցն այն է, որ Ժողկոմխորհը պետք է հաստատի: Այդ գործը բավական երկար է ձգձգվում, իհարկե, կարող են լինել անսպասելի բաներ, եթե նկատի առնենք, որ Արվեստի գործերի կոմիտեի որոշ չինովնիկներ պոլիտիկանություն են անում, չարաշահելով իրենց դիրքը: Բայց ես, արդեն շատ տարիների փորձով ներշնչված, հանգիստ և խաղաղ սպասում եմ թերթերին. եթե մյուսների անունների թվում լինի նաև իմ անունը, դա ինձ կոզևորի, ավելի ճիշտ, ինձ կօգնի մի ամբողջ տարի աշխատել և իմ ցուցահանդեսին նախա-

պատրաստվել⁵ նոր, լավ գործերով: Պետք է շտապել, քանի որ այդ գործին քիչ ժամանակ է մնացել:

Մոսկվայում ես արտադրության հանձնեցի կարպետի կամ գոբելենի էսքիզը: Խորհուրդների պալատի արհեստանոցների պատվերով այն կատարելու է Всеконпромсовет ինստիտուտի վերամշակման աշխատանքների արհեստանոցը⁶:

Ուզում եմ այստեղ նկարել հետաքրքիր մարդկանց մի քանի դիմանկարներ: Հնարավոր է, ինձ ներգրավեն Գյուղատնտեսական ցուցահանդեսի աշխատանքների մեջ⁷: Ամեն տեսակ պարտադրանքի փորձին ես ջահել քուռակի նման աքացի եմ տալիս, բայց Դուք հո գիտեք, թե ես որքան անշնորհք եմ այդ տեսակետից:

Ձեզ հետաքրքրում է իմ արխիվը: Դուք դիմե՞լ եք Լուսիկ Լազարևային: Երևանում ինչ-որ բաներ կան, այստեղ նույնպես կան, բայց ինձ համար դժվար է գրադվել այդ գործով: Կարծում եմ (չէ՞ որ ինքներդ էիք ասել)՝ Դուք պետք է ինչ-ինչ բաներ վերցնեք Երևանում պատճենը հանելու համար, իսկ մնացածը Լյուսյա Լազարևան կգա կանի, այստեղից կուղարկի:

Հորեյան-մորեյանի հարցն ինձ վախեցնում է, ես չեմ սիրում, պետք չէ այդ⁸: Քանի դեռ ես ունեմ ընկերներ, մարդիկ, որոնք սիրելու են իմ ստեղծագործությունը և ոգևորելու են ինձ՝ կյանքն ինձ համար հորեյան է: Հենց որ այդ ամենը վերջանա, էլ ոչ մի հորեյանով հնարավոր չի լինի մտնել մարդկանց հոգու մեջ և այնտեղ ապաստան գտնել:

Հանճարեղ բանաստեղծ, «Աբու-Լալա Մահարի», «Հավերժական սերը», «Մասմա Միեր» հիանալի պոեմների հեղինակ Ավետիք Իսահակյանի 65-ամյակի տոնակատարությունը. նա, ով գիտե հայոց լեզուն և գրականությունը, կհասկանա, թե այդ ինչ մեծ մարդ է քայլում մեր սիրելի Երևանի փողոտ, ցեխտո փողոցներով: Այդ տոնը մեզ ցույց տվեց, թե ժողովուրդը որքան է սիրում նրան:

Եվ այսպես, ես մտադիր եմ այստեղ մնալ մինչև գարուն, իսկ գարնանն ուզում եմ գալ, աշխատել Հայաստանում, նկարել իգական և արական սեռի հասարակ մարդկանց դիմանկարներ, ինչպես նաև երեխաներ ու բնապատկերներ:

Ահա մի նորություն ևս՝ Մոսկվայում ցուցահանդես է բացվել Տրետյակովյան պատկերասրահում: Անվանել են «Խորհրդային նկարիչների

110. Մարտիրոս Մարյանը և Ավետիք Իսահակյանը, Երևան, 1948

լավագույն ստեղծագործությունների ցուցահանդես»⁹: Իհարկե, անհաշոտ անվանում է: Առհասարակ, Արվեստի գործերի կոմիտեն Կերպարվեստապետի գլխավորությամբ, գուցե ինքը՝ Խրապչենկոն, լավ չեն հասկացել այդ ցուցահանդեսի նշանակության լրջությունը, ինձ թվում է՝ այն կրում է պատահական բնույթ և պետք է առաջացնի մեծ աղմուկ: Չգիտեմ, ինչով կավարտվի այս ամենը [...]:

Ողջույն Ձեզ, Ձեր աշխատակիցներին, երևանցի նկարիչներին, բարեկամներին:

Որքա՞ն ժամանակ կտևի «հորեյանական» ցուցահանդեսը¹⁰ և արդյո՞ք այնտեղ գնումներ կատարվելու են: Չէ՞ որ պետք է նաև նկարիչներին աջակցել:

Այդ առիթով ի՞նչ են ասում Կոմիտեում¹¹: Դա առաջնահերթ կարևորության հարց է, այլապես նկարիչները կտկարանան, հալումաչ կլինեն, այն ժամանակ նրանցից ի՞նչ կարելի կլինի պահանջել:

Ի դեպ, ի գիտություն Ձեզ, ինձ է դիմել ոմն Շելեստովա Եկատերինա Միխայլովնա, որը բնակվում է Ստարո-Պիմենսկի անցուղի 7բ, բն. 22,

Լուկյանով (նա, ուրեմն, բնակվում է Լուկյանովի բնակարանում): Նա ուզում է վաճառել Յակոբովի գործերից մեկը՝ «Տիկինը կառքի մեջ»: Դա բավականին ծիծաղաշարժ և Յակոբովի համար տիպական բան է՝ կանաչ, կարմիր և սև գույներով¹²: Տարօրինակ մի բան. ժամանակից և տարածությունից դուրս, ավելի շուտ ֆանտաստիկ, բայց պարունակում է Յակոբովին հատուկ ինչ-որ սրություն: Ես այդ տիկնոջը տվել եմ բանգարանի հասցեն, եթե Ձեզ հետաքրքրում է՝ նամակագրական կապ հաստատեք: Իմիջիպալոց, նա կարծես Ձեզ ճանաչում է: Այդ Շելեստովան բատրոնում ռեժիսորի օգնական է:

Ողջույն Ձեզ: Գրեցեք երևանյան նորությունների մասին:

Ձեր՝ Մ. Սարյանի

316. РУБЕНУ ДРАМПЯНУ

Москва, 21 февраля, 1941 г.

Дорогой Рубен Григорьевич!

Несмотря на то, что Ваше письмо я получил очень давно, ответить на него не мог ввиду моей очередной болезни. Ровно месяц я потерял, вот только сегодня чувствую себя более или менее прилично. По моему письму Вы почувствуете, что силы мои до необходимых пределов для жизни вернулись. У меня их, по-видимому, осталось не так уж много; каждый раз во время болезни и после чувствую, что не так далеко то время, когда я перестану чувствовать прекрасную жизнь и видеть солнце.

Я очень рад за Аветика Исаакяна, рад, что народ его любит — это лучшая оценка для поэта, мудрого и гениального¹. Надо пожелать, чтоб он еще написал бы. А он может. Ибо находится в расцвете своих сил: все, что напишет, будет интересно.

Что же касается Вашей собирательской и исследовательской работы, — я приветствую и ту, и другую. Вам, конечно, пора себя больше посвятить изучению замечательного багажа — наследства, доставшегося нам от предков, совершенно не изученного по-настоящему². Все, что сделано, — до смешного ничтожно; думаю, что Вы, почуяв величие нашего древнего искусства, попытаетесь в тысячу раз смелее, без всякой робости сказать то, что еще никто не сказал или говорил вскользь. Непомерная скромность — тоже зло. Если Вы в себе находи-

те силы (а они должны быть), [то] Вы обладаете достаточной культурой и вкусом, чтобы сделать это: дать объективную оценку мастерам нашего миниатюрного искусства в целом, по имеющимся у нас материалам и отдельные монографии по “вершинам”, не впадая в пристрастность к тому или иному мастеру под влиянием личного вкуса.

Относительно Сталинской премии: я о ней не думал и узнал совершенно случайно, что комиссия, баллотировавшая кандидатов на это дело, отнеслась к моей кандидатуре очень хорошо. Судя по числу голосов, я занял третье место. Но в ожидании оглашения конечных результатов, многие настолько извелись, что заболели. Интересно, чем все это кончится?³ Меня бы это дело так устроило, что Вы не можете представить. Никогда я не переживал, и в такой сильной степени как сейчас, материальный кризис. Борьба за жизнь стала трудной.

Иван Сергеевич написал о том, что Вы взяли для выставки Кр[асной] Арм[ии]⁴ мои рисунки. Прошу быть очень осторожным, тщательно проверить рисунки портретного характера: вдруг среди них окажутся...⁵

Вот, что я хочу Вас попросить. Скажите А. Мкртчяну, что он не выполнил свое обещание прислать мне мой рисунок тушью “Х. Абовян”⁶, который находится у Рубена Заряна в «Պետերա»-е. Он довольствовался тем, что прислал только фото с того портрета, который имеется в музее⁷.

Прошу Вас сказать ему, чтоб он немедленно выполнил свое обещание и этим доказал, что он может стать в ряды порядочных людей.

Приветствую Вас дружески —

М. Сарьян.

111. Խաչատուր Աբովյանի դիմանկարը, 1939

316. ՌՌԻԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

1941, փետրվարի 21, Մոսկվա

Սիրելի Ռուբեն Գրիգորևիչ:

Չնայած որ Ձեր նամակը ես ստացել եմ շատ վաղուց, բայց պատասխանել չեմ կարողացել իմ հերթական հիվանդության պատճառով: Ուղիղ մեկ ամիս ես կորցրի և ահա միայն այսօր եմ ինձ քիչ թե շատ լավ զգում: Իմ նամակից Դուք կզգաք, որ ուժերս վերադարձել են՝ կյանքի անհրաժեշտ սահմաններում: Իմ այդ ուժերն ըստ երևույթին այնքան էլ շատ չեն: Ամեն անգամ հիվանդության ժամանակ և դրանից հետո զգում եմ, որ այնքան էլ հեռու չէ այն ժամանակը, երբ ես արդեն չեմ զգա այս գեղեցիկ կյանքը և չեմ տեսնի արևը:

Ես շատ ուրախ եմ Ավետիք Իսահակյանի համար, ուրախ եմ, որ ժողովուրդը նրան սիրում է. սա լավագույն գնահատականն է իմաստուն և հանճարեղ բանաստեղծի¹: Պետք է մաղթել, որ նա էլի գրի: Իսկ նա կարող է, քանզի գտնվում է իր ուժերի ծաղկման շրջանում: Ինչ որ գրի՝ հետաքրքիր կլինի:

Ինչ վերաբերում է Ձեր հավաքչական և հետազոտական աշխատանքին՝ ես ողջունում եմ թե՛ մեկը, թե՛ մյուսը: Իհարկե, ժամանակն է, որ Դուք ավելի շատ նվիրվեք այն հիանալի ժառանգության ուսումնասիրմանը, որը մեզ բաժին է հասել մեր նախնիներից և տակավին կատարելապես չի հետազոտվել²: Մինչ այսօր արվածը ծիծաղելու չափ քիչ է: Կարծում եմ, որ Դուք, զգալով մեր հին արվեստի վեհությունը, կփորձեք հազար անգամ ավելի համարձակ, առանց քաշվելու ասել այն, ինչ դեռևս ոչ որ չի ասել կամ ասել է մակերեսայնորեն: Անչափ համեստությունը նույնպես չարիք է: Եթե Դուք ձեր մեջ ուժ գտնեք (իսկ ուժ պետք է որ լինի), ապա բավականաչափ կուլտուրա և ճաշակ ունեք այդ բանն անելու՝ մեզ մոտ եղած նյութերի հիման վրա օբյեկտիվ գնահատական տալու մեր մանրանկարչական արվեստի վարպետներին ընդհանրապես և գրել առանձին մեմագրություններ՝ նվիրված գագաթներին, անձնական ճաշակի ազդեցությունից զերծ անաչառ մոտեցում դրսևորելով այս կամ այն վարպետի հանդեպ:

Ստալինյան մրցանակի վերաբերյալ. ես այդ մասին չեմ մտածել և միանգամայն պատահաբար իմացել եմ, որ հանձնաժողովն իմ թեկնա-

ծությանը շատ լավ է վերաբերվել: Դատելով ըստ ձայների քանակի՝ ես երրորդ տեղն եմ գրավել: Բայց, սպասելով վերջնական արդյունքների հայտարարմանը, շատերն այնքան են հյուծվել, որ հիվանդացել են: Հետաքրքիր է, ինչն³ վ կավարտվի այս ամենը³: Դուք չեք կարող պատկերացնել, թե այդ բանը (մրցանակը) ինձ որքան կօգնեք. երբեք ես այսքան ուժեղ նյութական ճգնաժամի մեջ չեմ եղել: Կյանքի պայքարը շատ է դժվարացել:

Իվան Մերգենիչը գրել է, որ Դուք իմ նկարները վերցրել եք Կարմիր բանակի ցուցահանդեսի համար⁴: Խնդրում եմ շատ զգույշ լինել, մանրամասն ստուգել դիմանկարային բնույթի նկարները, հանկարծ դրանց մեջ չլինեն...⁵

Ահա թե ինչ եմ ուզում Ձեզ խնդրել. Հ. Մկրտչյանին ասացեք, որ «Խ. Աբովյան» տուշով արված գծանկարն⁶ ինձ ուղարկելու խոստումը չի կատարել: Այն նկարը, որ գտնվում է Ռուբեն Ջարյանի մոտ, Պետհրատում: Նա բավարարվել է նրանով, որ ուղարկել է թանգարանում պահվող դիմանկարից⁷ հանած լուսանկարը:

Խնդրում եմ Ձեզ ասել նրան, որ անհապաղ կատարի իր խոստումը և դրանով ապացուցի, որ կարող է կանգնել կարգին մարդկանց շարքերում:

Բարեկամաբար ողջունում եմ Ձեզ՝

Մ. Սարյան

317. ՍՄԲԱՏ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

1941, փետրվարի 21, Մոսկվա

Հարգելի Սմբատ. վաղուց եմ ստացել քո նամակը. միայն այսօր կարողացա իմ աչքերով կարդալ և իմ ձեռքով գրում եմ պատասխանը քո տված հարցերին:

1. Օրգկոմ-ից պատասխանեցին, որ մատերիալները՝ կապված վերստուգման հետ, ուղարկել են Երևան¹:

2. Կոնֆերանս կարող է միությունը կազմել²՝ համաձայնեցնելով Արվեստի վարչության հետ, որն իր հերթին կհամաձայնեցնի Կենտկոմի հետ: Այդ կոնֆերանսի կազմակերպման մասին նախօրոք պետք է հայտնել այստեղ՝ կազմկոմիտեին, որ ներկայացուցիչներ ուղարկի: Կազմկոմիտեն մտադրություն ունի մարտի վերջերին կամ ապրիլի սկզբ-

ներին ուղարկել այստեղից Թիֆլիս, Երևան Օ. Մ. Бескин*-ին՝ դասախոսելու և մասնակցելու համար կոնֆերանսին:

3. Սեկցիաների կազմած պլանները պետք է ուղարկեք այստեղ՝ հաստատելու, ուղղումներ մտցնելու համար:

Հավատացած եմ, որ Դուք լավ կպատրաստվեք զեկուցման համար:

Մի քանի խոսք իմ առողջության մասին: Մի ամիս զոհեցի իմ հիվանդությանս և այժմ պինդ եմ բռնել կյանքի կարճ ժամանակից, որ մնացել է, որոշել եմ աշխատել, այսինքն՝ նկարել: Ընդհանուր առմամբ, ինքնագագուժմս բավարար չեմ կարող անվանել և ակտիվ մասնակցել հասարակական գործերին, հակառակ իմ կամքին չեմ կարող: Իմ պարտքը այդ տեսակետից արդեն կատարել եմ: Իհարկե, այնտեղ, ուր կարող եմ օգտակար լինել ըստ իմ ուժերի, միշտ պատրաստ եմ: Մեր միությունը ունի լավ համբավ և անուն, պետք է աշխատել բարձր պահել մեր միության անունը գործերով:

Մարտիրոս Սարյան

318. РУБЕНУ ДРАМПЯНУ

[Москва], 23 февраля, 1941 г.

Дорогой Рубен Григорьевич!

Я Вам написал закрытое письмо и забыл там написать относительно [...] “Земляных работ Нардома”. У меня были две такие работы¹: одну из них купил музей, т. е. Вы², а другая — моя. Дело в том, что работа, приобретенная Вами, была подарена Третьяковской галерее. Вы, по-видимому, забыли об этом.

Рубен Григорьевич, в каком положении вопрос с рисунками и эскизами “Алмаст”? Забрали из оперы остальные эскизы костюмов и сами эскизы?³ Они ведь очень нужны будут для восстановления спектакля, т. е. оформления⁴.

Здесь морозы, плохая погода и ветрено.

Приветствую Вас.

Декадные “Цветы”⁵ выставлял на ворошиловской выставке⁶. Все в один голос хвалили, считая эту вещь лучшей на выставке, а Ромас в “Советском искусстве” назвал их замечательные “Цветы”⁷.

С приветом —

М. Сарьян.

* Օ. Մ. Բեսկին:

112. Աշնանային ծաղիկներ և մրգեր, 1939

Թարգմանություն

318. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

1941, փետրվարի 23 [Մոսկվա]

Միրելի Ռուբեն Գրիգորևիչ.

Ես Ձեզ գրել եմ փակ նամակ և մոռացել եմ այնտեղ գրել [...] «Ժողտան հողային աշխատանքների» վերաբերյալ: Ես երկու այդպիսի գործ եմ ունեցել¹, մեկը գնել է թանգարանը, այսինքն՝ Դուք², մյուսը՝ իմն է: Բանն այն է, որ Ձեր ձեռք բերած գործը նվիրված է եղել Տրետյակովյան պատկերասրահին: Դուք երևի մոռացել եք:

Ռուբեն Գրիգորևիչ, ի՞նչ վիճակում է «Ալմաստ»-ի նկարների և էսքիզների հարցը: Օպերայից վերցրե՞լ եք արդյոք կոստյումների մնացած էսքիզները և բուն էսքիզները³: Չէ՞ որ դրանք շատ են պետք գալու բեմականացումը վերականգնելու, այսինքն՝ ձևավորելու համար⁴:

Այստեղ սառնամանիք է, քամոտ, վատ եղանակ է:

Ողջունում եմ Ձեզ:

Տասնօրյակի «Ծաղիկները»⁵ ցուցադրեցի փորձիլովյան ցուցահանդեսում⁶: Բոլորը միաձայն գովում են այդ գործը, համարելով ցուցահանդեսում լավագույնը, իսկ Ռոմասը «Սովետսկոյե իսկուստով»-ում այն անվանել է «Հրաշալի «Ծաղիկներ»⁷:

Ողջույններով՝

Մ. Սարյան

113. Ա. Սպենդիարյանի «Ալմաստ» օպերայի համար թարգմանի գգնարների էսքիզներ

319. РУБЕНУ ДРАМПЯНУ

Москва, 9 июня, 1941 г.

Дорогой Рубен Григорьевич!

Ваше молчание приписываю тому, что Вы очень перегружены работой как по линии музея¹, так и по линии дома.

На Вашу телеграмму относительно картины Айвазовского² прислал рекомендательную телеграмму.

Работа эта, конечно, не первоклассная вот почему: в этой вещи есть два момента. Небо и пейзаж написаны в одной технике и понимании, а Арарат написан по-другому, несколько хуже, слашавее, — видно, что в первом случае все ему знакомо, но в отношении Арарата — рисунок такой, как у него на той большой картине «Сошествие Ноя»³. Так что вещь, безусловно, написана им самим. Но самое замечательное в этой картине то, что на ней есть две подписи художника: подпись обычная — на русском языке — на правой стороне

картины, а другая — на армянском языке — слева «Ալմաստ»⁴. Этот факт очень замечательный, совершенно разбивающий Вашу неприимчивость в отношении признания его армянским художником.

Армяне всегда считали его своим так же, как и русские, ибо русская культура сделала его своим художником. Но и армяне, давшие так много другим народам, вправе гордиться сыном своего народа и повесить его работы на почетном месте с армянскими мастерами.

Могу Вас порадовать случайным приобретением для нашего музея небольшой масляной работы Вардкеса Суреньянца⁴. Я за нее заплатил 400 руб., так что Вам придется разориться на эту сумму, имейте это в виду.

Эскизы свои к «Алмаст» привезу с собой⁵.

Думаю, что хоть в середине июля — в жару — попаду в Ереван, и буду работать. Здесь все время холодно, холодно и холодно; если так будет продолжаться, то будет очень плохо.

Привет Вам сердечный.

М. Сарьян.

Р. С. Я сказал Мкртчяну, чтоб портрет Абовяна послали ко мне домой. Я его спешно выслал только из-за того, чтоб успеть к праздникам, — над ним необходимо еще поработать⁶.

М. С.

Թարգմանություն

319. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄՔԱՆԻՆ

1941, հունիսի 9, Մոսկվա

Միտելի Ռուբեն Գրիգորիչ.

Ձեր լռությունը վերագրում եմ այն բանին, որ Դուք աշխատանքով շատ ծանրաբեռնված եք՝ ինչպես քանգարանի¹, այնպես էլ տան գծով:

Այվազովսկու նկարի առիթով² Ձեր հեռագրին պատասխանել եմ երաշխավորական հեռագրով:

Այդ գործը, իհարկե, առաջնակարգ չէ, ահա թե ինչու. այդ նկարում երկու պահ կա: Երկինքն ու բնապատկերը նկարված են մի տեխնիկայով ու ըմբռնումով, իսկ Արարատը նկարված է այլ ձևով, որոշ չափով ավելի վատ, քաղցրամեղր. երևում է, առաջին դեպքում ամեն ինչ նրան

ծանոթ է, բայց ինչ վերաբերում է Արարատին, նկարված է այնպես, ինչպես նրա այն մեծ նկարում՝ «Նոյի վայրէջքը»³: Այնպես որ գործը, անկասկած, իր նկարածն է: Բայց նկարի ամենահետաքրքիր բանն այն է, որ կրում է նկարչի երկու ստորագրություն: Մեկը սովորական ստորագրություն է՝ ռուսերեն, նկարի աջ կողմում, իսկ մյուսը հայերեն է, ձախջախում է կողմում՝ «Այվագեան»: Այդ փաստը շատ նշանակալի է, ջախջախում է Ձեր անհաշտությունը նրան հայ նկարիչ ճանաչելու հարցում:

Հայերը նրան միշտ իրենցն են համարել, ինչպես և ռուսները, քանի որ ռուսական կուլտուրան նրան դարձրել է իր նկարիչը: Բայց և հայերը, որոնք այնքան շատ բան են տվել մյուս ժողովուրդներին, իրավասու են հպարտանալու իրենց ժողովրդի զավակով և նրա գործերը ցուցադրելու պատվավոր տեղում, հայ վարպետների հետ մեկտեղ:

Կարող եմ Ձեզ ուրախացնել մի պատահական ձեռքբերումով մեր թանգարանի համար: Խոսքս վերաբերում է Վարդգես Մուրենյանցի մի ոչ մեծ յուղաներկ աշխատանքին⁴: Ես դրա համար վճարել եմ 400 ռուբլի, այնպես որ Դուք ստիպված եք այդ գումարի չափով աղքատանալ, նկատի ունեցեք:

«Ալմաստ»-ի էսքիզները հետս կբերեմ⁵:

Հույս ունեմ գոնե հուլիսի կեսին՝ շոգերին, Երևան գալ և աշխատել: Այստեղ շարունակ ցուրտ է, ցուրտ է ու ցուրտ, եթե այդպես շարունակվի՝ շատ վատ կլինի:

Սրտագին ողջույն բոլորին:

Մ. Սարյան

Հ. Գ. - Ես Սկրտչյանին ասել եմ, որ Արովյանի դիմանկարն ուղարկեն մեր տուն: Ես այն շտապ ուղարկել էի միայն նրա համար, որպեսզի հասնի տոներին: Նրա վրա դեռ անհրաժեշտ է աշխատել⁶:

Մ. Ս.

320. ИГОРЮ ГРАБАРЮ

Ереван, 10 декабря, 1941 г.

Дорогой Игорь Эммануилович!

Вчера был у меня Бирзгал и принес Ваше письмо. Очень рад, что Вы много работаете и даже предполагаете устроить выставку.

От Тбилиси до Еревана — один шаг, думаю, что, не побывав здесь, возвращаться в Москву — большой грех¹. Ереван находится у подножья библейской горы Арарат. Написать его обязательно Вам нужно, да и вообще, Ереван художникам нравится.

Одна из достопримечательностей города — великолепная картинная галерея, где имеются и Ваши произведения, кроме всего другого. Вы здесь встретите много Ваших друзей и знакомых.

Бирзгал здесь устраивается², работа ему найдется; во всяком случае я для него сделаю возможное. Работа для него есть в музее.

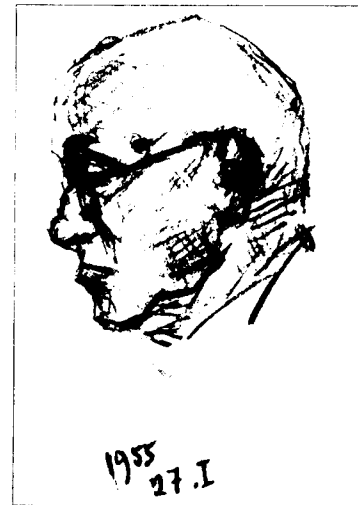
Война, судя по событиям последних дней, принимает затяжной характер.

Здесь открылась выставка “Художники Армении — Великой Отечественной войне”. Участвуют на ней также кое-кто из прибывших сюда москвичей³.

В Ереване прекрасная южная зима; сейчас идет снег.

С дружеским приветом. Буду рад Вашим письмам.

М. Сарьян.

114. Իգոր Գրաբար, 1955

320. ԻԳՈՐ ԳՐԱԲԱՐԻՆ

1941, դեկտեմբերի 10, Երևան

Միրելի Իգոր Էմմանուիլովիչ.

Երեկ ինձ մտո էր եկել Բիրզգալը և բերեց Ձեր մամակը: Շատ ուրախ եմ, որ Դուք շատ եք աշխատում և նույնիսկ ենթադրում եք ցուցահանդես բացել:

Թբիլիսիից Երևան մի քայլ է, կարծում եմ, առանց այստեղ լինելու Մոսկվա վերադառնալը մեծ մեղք է¹: Երևանը գտնվում է բիբլիական Արարատ լեռան ստորոտում: Դուք պետք է անպայման նկարեք այն, և, առհասարակ, Երևանը նկարիչներին դուր է գալիս:

Քաղաքի տեսարժան վայրերից մեկը նրա հոյակապ պատկերասրահն է, որտեղ, շատ ու շատ բաների թվում, կան նաև Ձեր ստեղծագործությունները: Դուք այստեղ կհանդիպեք Ձեր շատ բարեկամների ու ծանոթների:

Բիրզգալն այստեղ տեղավորվում է², նրա համար աշխատանք կգտնվի: Համենայն դեպս, ես նրա համար կանեմ հնարավոր ամեն բան: Նրա համար աշխատանք կա թանգարանում:

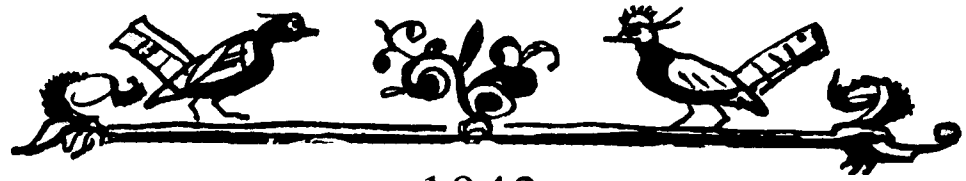
Պատերազմը, վերջին օրերի իրադարձություններից ելնելով, ընդունում է ձգձգվող բնույթ:

Այստեղ բացվել է «Հայաստանի նկարիչները՝ Հայրենական մեծ պատերազմին» ցուցահանդեսը: Նրան մասնակցում են նաև այստեղ ժամանած մոսկվացիներից ոմանք³:

Երևանում հարավային գեղեցիկ ձմեռ է: Հիմա ձյուն է գալիս:

Բարեկամական ողջույններով, ուրախ կլինեմ Ձեր մամակներից:

Մ. Սարյան

1942

321. ՀՈՎՍԵՓ ԿՈՒՍԻԿՅԱՆԻՆ

1942, հունվարի 1, Երևան

Միրելի Հովսեփ.

Քո մամակը՝ գրված դեկտեմբերի վերջերին Մոսկվայից, ստացա և շատ ուրախացա, որ դու, իբրև հին մոսկվացի, նստել ես տեղումը և չես շարժվել տեղիցդ:

Չնայելով ռազմական դաժան պայմաններին՝ շարունակում ես քո գիտական աշխատանքները: Այժմ, կարծում եմ, ավելի հանգիստ ես, քանի որ Մոսկվայից շատ հեռու քշեցին այդ գարշելիներին, որոնք ուզում են աշխարհի տերը դառնալ՝ հարձակվելով երիտասարդ սոցիալիստական հայրենիքի վրա, ուղղելով մեր դեմ ամբողջ Եվրոպայի տեխնիկան: Շատ ծանր օրեր կարող ենք տեսնել և ապրել, մինչև որ դրանք վերջնականապես ջախջախվեն: Այդ գործը կատարելու է մեր հերոսական Կարմիր բանակը՝ մեր ժողովրդի հետ միասին:

Ես աշխատում եմ աշխատել և օգտակար լինել, ինչքան կարող է դա անել իմ հասակում յուր կյանքի արևամուտին գտնվող մարդը:

Չարիկս գտնվում է ֆրոնտում պատերազմի սկզբից, մինչև հոկտեմբերի 7-ը նրանից լուր ունեի, դրանից հետո տեղեկություն չունեմ¹:

Սարիկը մտնում է այդտեղի համալսարանը, իբրև ասպիրանտ եվրոպական գրականության, հաջող քննություններ է տալիս:

Ереван, 24 мая, 1942 г.

Дорогой Сергей Георгиевич!

Получил Ваше письмо. Очень рад, что Вы здравствуете и остаетесь неизменным москвичом. Хотя бы воспользовались случаем, хоть раз в жизни рискнули бы и махнули бы на юг. И не грешно Вам, что ни разу не побывали в Ереване и реально не ощутили вкус этого города. Попили бы чудесную ереванскую воду, уж не буду говорить о вкусных плодах, которые намечаются летом и главным образом осенью.

Моя главная радость — смотреть на растущие деревья и наблюдать за созревающими плодами в тенистой листве.

Последние годы я все чаще и чаще недомогаю; организм мой стал плохим. Сажу почти все время дома: ходить мне тяжело. Хочется работать, очень сильно иногда; страдаю за своего сына, который на фронте с начала войны, но это страдание всеобщее. Жажду победного конца войны, когда опять мы заживем нормально.

Теперь несколько слов относительно основного вопроса, затронутого в Вашем письме по поводу монографии о гениальном актере Петросе Адамяне, которую взяли напечатать в Арменгизе и откладывают напечатание этой монографии из квартала в квартал¹.

Через телефонный разговор с директором Арменгиза² мне удалось выяснить, что причиной откладывания является отсутствие бумаги, а не что-либо другое.

Как долго будет продолжаться бумажный кризис в условиях войны, конечно, трудно ответить. При удобном случае я еще справлюсь у лиц вышестоящих и узнаю более точно. Но я согласен с Вами, что если бы было сильное желание у Госиздата, то, вероятно, на эту культурную книжку нашлась бы бумага.

Вот пока все, в случае чего я Вам немедленно напишу.

Где находится Гончаров³, что делает? Пишите про Москву и над чем Вы работаете?

Привет Вашей семье, желаю успеха Вашим сыновьям на фронте. Крепко жму Вашу руку.

М. Сарьян.

115. Ֆաշիստական բորենիները, պրակտիկ էսքիզ, 1941

Լուսիկ Ղազարին ուսումնասիրում է ֆրանսերեն լեզուն:

Այս տարի Երևանում խիստ ձմեռ է, որը կվերջանա, իհարկե, մարտի սկզբներին: Մոսկվայի մեր բնակարանը կարծես վնասված չի և գտնվում է ՄՕՍՍՄ-ի հսկողության տակ:

Մոսկվա մեկնեցին Նաիրի Չարյանը և մեծ պոետ Ավետիք Իսահակյանը՝ մասնակցելու գրողների պլենումին, դու երևի նրանց հետ կտեսնվես:

Մենք ապրում ենք լավ, ցանկանում ենք քեզ առողջություն և հաջողություններ:

Ի սրտե ցանկանում եմ, որ շուտով փշրվեն գերման ֆաշիստներն իրենց սպաստիկայի հետ միասին:

Բարևներով քո Մարտիրոս

322. ՍԵՐԳԵՅ ԿԱՐԱ-ՄՈՒՐՉԱՅԻՆ

1942, մայիսի 24, Երևան

Սիրելի Սերգեյ Գեորգիևիչ.

Ստացա Ձեր նամակը: Շատ ուրախ եմ, որ Դուք ողջ-առողջ եք և մնում եք անփոփոխ մոսկվացի: Գոնե օգտվեիք առիթից, գեթ մեկ անգամ կյանքում ռիսկի դիմեիք և գալիք հարավ: Եվ մի՞թե մեղք չէ, որ Դուք ոչ մի անգամ չեք եղել Երևանում, իրականում չեք զգացել այս քաղաքի համը: Կխմեիք երևանյան հրաշալի ջուրը, էլ չեմ խոսում համել պտուղների մասին, որոնք լինում են ամռանը և գլխավորապես՝ աշնանը:

Իմ գլխավոր ուրախությունն է նայել բարձրացող ծառերին և հետևել, թե պտուղներն ինչպես են քաղցրանում սավերոտ տերևների մեջ: Վերջին ժամանակներս ես սկսել եմ հաճախակի հիվանդանալ: Օրգանիզմս վատացել է: Գրեթե ամբողջ ժամանակ նստած եմ լինում տանը, քայլելն ինձ համար դժվարացել է: Աշխատել եմ ուզում, երբեմն շատ ուժեղ: Տանջվում եմ տղայիս համար, որը ռազմաճակատում է պատերազմի հենց սկզբից, բայց տանջանքն այդ համընդհանուր է: Սպասում եմ պատերազմի հաղթական ավարտին, երբ մենք նորից կսկսենք նորմալ ապրել:

Այժմ երկու խոսք Ձեր նամակի հարցի՝ հանճարեղ դերասան Պետրոս Ադամյանի մասին մենագրության առիթով, որը վերցրել եմ տպագրության Հայպետհրատում և տպագրությունը ձգձգում եմ եռամսյակից եռամսյակ¹:

Հայպետհրատի տնօրենի² հետ հեռախոսային խոսակցության մեջ ինձ հաջողվեց պարզել, որ ձգձգման պատճառը թուրք չլինելն է, ոչ թե որևէ այլ բան:

Թե որքան երկար կտևի թղթի ճգնաժամը պատերազմի պայմաններում, իհարկե, դժվար է պատասխանել: Հարմար դեպքում ես էլի կտեղեկանամ վերադաս անձանցից և կիմանամ ավելի ստույգ: Բայց ես համաձայն եմ Ձեզ հետ, որ եթե Պետհրատը մեծ ցանկություն ունենար, հավանաբար, թուրք կգտնվեր այդ կուլտուրական գրքույկի համար:

Առայժմ այսքանը, պետք եղած դեպքում ես անհապաղ կգրեմ Ձեզ:

Որտե՞ղ է գտնվում Գոնչարովը³, ի՞նչ է անում: Գրեցեք Մոսկվայի մասին և թե ինչի վրա եք աշխատում:

Ողջույն Ձեր ընտանիքին, Ձեր տղաներին հաջողություն եմ մաղթում ռազմաճակատում:

Ամուր սեղմում եմ Ձեր ձեռքը՝

Մ. Սարյան

323. ЛАЗАРИО САРЬЯНУ

Ереван, 16 октября, 1942 г.

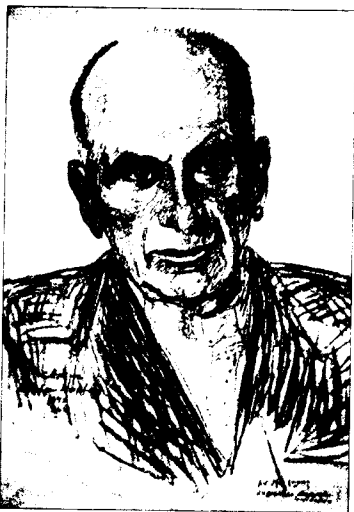
Мой дорогой, бесконечно любимый Зарик!
Пятый месяц пошел, как от тебя не было сведений. Наконец вчера получили весточку.

Пишет о тебе Ваш военком - стар[ший] политрук тов. Грибенюк¹.
Письмо его очень лестное о тебе и полно благородства.

Мы все от радости, что ты жив и здоров, не знали куда деваться. Если ты встретишь тов. Грибенюка, передай ему от нас сердечную благодарность за его хорошее письмо и внимание.

116. Նկարչի քրոջ՝ Թադոսի Դոխասյանի դիմանկարը, 1941

117. Նկարչի եղբոր՝
Հովհաննես Մարյանի
դիմանկարը, 1941

Мы все ждем от тебя лично писем о здоровье и о боевых делах твоих. От всего сердца желаем тебе здоровья и счастья.

Поздравляем тебя, правда с большим запозданием, с днем твоего рождения, ведь тебе уже исполнилось 30 сентября 22 года.

Желаем мы тебе и твоим товарищам бесконечных боевых удач и скорейшей победы над жестоким врагом.

Мы все здоровы, живем под яркими лучами ереванского солнца. Плодов в этом году было много. Приготовили для тебя сушеные фрукты и живем с надеждой скоро встретиться с тобой.

Обнимаем, целуем крепко-крепко, будь здоров и счастлив, наш дорогой

защитник, славный воин.

Привет тебе от мамы, Сарика, Кати и Тани тети, а также [от] Ивана Сергеевича.

Твой papa.

Թարգմանություն

323. ԼԱԶԱՐ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

1942, հոկտեմբերի 16, Երևան

Մեր թանկագին, անվերջ սիրելի Չարիկ.
Հինգերորդ ամիսն էր, որ քեզնից լուր չունեինք: Վերջապես երեկ ստացանք:

Քո մասին գրում է Չեր զինկոնը, ավագ քաղդեկ ընկ. Գրիբենյուկը! Նրա նամակը շատ շոյիչ է, լի գովեստի խոսքերով քո հասցեին:

Մենք բոլորս, ուրախացած, որ դու ողջ-առողջ ես, չգիտեինք ինչ անենք: Եթե հանդիպես ընկ. Գրիբենյուկին, հաղորդիր նրան մեր սրտագին շնորհակալությունն իր լավ նամակի և ուշադրության համար:

Մենք բոլորս քեզանից նամակ ենք սպասում քո առողջության և ուղիղ անկան գործերի մասին: Ի սրտե մաղթում ենք քեզ առողջություն ու երջանկություն:

Շնորհավորում ենք քեզ, իհարկե, մեծ ուշացումով, քո ծննդյան օրվա կապակցությամբ, չէ՞ որ սեպտեմբերի 30-ին դու դարձար 22 տարեկան: Ցանկանում ենք քեզ և քո ընկերներին անթիվ ուղիղ անկան հաջողություններ և մոտալուտ հաղթանակ դաժան թշնամու հանդեպ:

Մենք բոլորս առողջ ենք, ապրում ենք երևանյան արևի վառ ճառագայթների ներքո: Այս տարի մրգերն առատ էին: Քեզ համար պատրաստել ենք չորացած մրգեր և ապրում ենք շուտով քեզ տեսնելու հույսով:

Գրկում, համբուրում ենք քեզ պինդ-պինդ, եղի՛ր առողջ և երջանիկ, մեր թանկագին պաշտպան, պանծալի զինվոր:

Քեզ ողջունում են մայրիկը, Սարիկը, Կատյա և Տանյա հորաքույրերը, ինչպես նաև Իվան Մերգենիչը:

Քո հայրիկ

118. Աշտարակ, 1933

1943

324. ЛАЗАРИО САРЬЯНУ

Ереван, 28 июня, 1943 г.

Дорогой мой, бесконечно любимый Зарик джан!

Сегодня получил твое маленькое письмо, датированное 10/VI-43.

Ровно 18 дней оно шло. По счету это твое третье письмо за эти дни; до этого ты молчал пять месяцев, так что, если ты писал эти пять месяцев, то письма твои до нас не дошли¹. Но это не важно. Самое главное то, что ты жив, здоров и чувствуешь себя неплохо.

Мы все также живы и здоровы. Я очень соскучился по тебе. Скоро будет четыре года, как мы не видели друг друга. Я, конечно, за это время успел постареть против своей воли. С ранней весны этого года я занялся огородом, ибо это необходимо для жизни; теперь все почти занимаются этим, надо сказать, очень полезным делом. Вся тяжесть этой работы пала на меня. Как тебе известно, Гагик тоже мобилизован, где-то находится. Дядя Ваня² совсем одряхлел и вдобавок болеет малярией и все время лечится, — работать не может. Мама целый день хлопочет по хозяйству, а иногда, когда деньги кончаются, сердится на меня. Но ты можешь быть покоен, мы не нуждаемся ни в чем. Все есть у нас. Не хватает нам только тебя.

Получая твои письма, мы сразу соприкасаемся с тобой; твои простые письма и слова для нас бесценны, мы начинаем радоваться, как дети! Минутное счастье: вот Зарик с нами, как мы счастливы! Но

письмо кончается, опять ты от нас далеко-далеко, опять мерещится фронт, опять наша героическая Красная Армия, опять наши родные, дорогие ценой своей жизни защищают наш покой, наш труд, нашу жизнь.

Два года, пошел третий — война, война, война! Хотелось бы, чтоб скорей наступил ее победный конец, тогда счастьем нашему не будет предела. Обняв друг друга, мы скажем: “Слава богу! Как хорошо, что этот кошмар прошел” и поклонимся низко-низко до земли в честь и память тех, которые жизнь свою отдали за счастье!

Неужели ты не можешь приехать в отпуск, почему же другим это удастся? Правда, это дело трудное, [но], по-видимому, возможное. Около двух лет служил ты, два года на фронте, думаю, что ты имеешь право на месяц-два приехать и увидеть своих близких.

Привет тебе от всех нас. Желаем счастья и здоровья.

Обнимаю и целую тебя, бесконечно любимый, мой родной, дорогой сын.

Твой отец.

119. Ինքնադիմանկար, 1943

324. ՂԱԶԱՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

1943, հունիսի 28, Երևան

Իմ թանկագին, անվերջ սիրելի Չարիկ ջան.

Այսօր ստացա քո փոքրիկ նամակը, 10/6-43 թվագրությամբ: Ուղիղ 18 օր ճանապարհ է եկել: Սա այս օրերի ընթացքում հաշվով երրորդ քո գրած նամակն է: Մինչ այդ դու հինգ ամիս լռել ես, այնպես որ, եթե այդ հինգ ամիսների ընթացքում դու գրել ես, ապա քո նամակները մեզ չեն հասել¹: Բայց դա կարևոր չէ: Ամենագլխավորն այն է, որ դու ողջ-առողջ ես և քեզ վատ չես գգում:

Մենք բոլորս նույնպես ողջ-առողջ ենք: Ես շատ եմ կարոտել քեզ: Շուտով չորս տարի կլինի, ինչ մենք իրար չենք տեսել: Այդ ժամանակա-ընթացքում ես, իհարկե, հասցրել եմ ծերանալ անկախ իմ կամքից: Այս տարվա վաղ գարնանից սկսած՝ ես զբաղվել եմ բանջարանոցով, քանի որ դա անհրաժեշտ է ապրուստի համար: Այժմ համարյա բոլորն էլ զբաղվում են այդ, պետք է ասել, շատ օգտակար գործով: Աշխատանքի ամբողջ ծանրությունն ընկել է ինձ վրա: Ինչպես քեզ հայտնի է, Գագիկը նույնպես մորիլիզացված է, գտնվում է ինչ-որ տեղ: Հորեղբայր Վանյան² բոլորովին ծերացել է, հիվանդացել է մալարիայով ու շարունակ բժշկվում է: Աշխատել չի կարող: Մայրդ ամբողջ օրը տնտեսությամբ է զբաղված, իսկ երբեմն, երբ փողը վերջանում է, բարկանում է ինձ վրա: Բայց դու կարող ես հանգիստ լինել, մենք ոչ մի բանի կարիք չենք զգում: Մենք ամեն ինչ ունենք: Քեզ ենք միայն կարոտում:

Քեզնից նամակ ստանալով՝ մենք անմիջապես շփվում ենք քեզ հետ, քո հասարակ նամակներն ու խոսքերը մեզ համար անգին բաներ են, մենք սկսում ենք ուրախանալ երեխաների պես: Բոպեական երջանկություն է. ահա Չարիկը մեզ հետ է, ի՞նչ երջանիկ ենք: Բայց նամակն ավարտվում է. դու նորից մեզնից հեռու-հեռու ես, նորից աչքներիս առջև ռազմաճակատն է, նորից մեր հերոսական Կարմիր բանակն է, նորից մեր հարազատներն իրենց կյանքի գնով պաշտպանում են մեր հանգիստը, մեր աշխատանքը, մեր կյանքը:

Երկու տարի է, սկսվեց երրորդը՝ պատերազմ, պատերազմ, պատերազմ: Կցանկանալիմք, որ շուտ գար հաղթական ավարտը, այն ժամա-

120. Ինքնադիմանկարի էսքիզ, 1943

նակ մեր երջանկությանը վերջ չի լինի: Միմյանց գրկելով՝ մենք կասենք՝ «Փառք Աստծու, ինչ լավ է, որ այդ մղձավանջն անցավ», և կխոնարհվենք մինչև գետին ի պատիվ և ի հիշատակ նրանց, ովքեր իրենց կյանքն են տվել հանուն երջանկության:

Մի՞թե դու չես կարողանում արձակուրդ գալ, ինչո՞ւ ուրիշներին հաջողվում է: Ճիշտ է, դա դժվար բան է, բայց երևի ոչ անհնար: Մոտ երկու տարի ծառայել ես դու, մի տարի էլ ռազմաճակատում ես, կարծում եմ՝ իրավունք ունես մեկ-երկու ամսով գալ, հարազատներիդ տեսնել:

Ողջույն քեզ մեզ բոլորից: Երջանկություն և առողջություն ենք մաղթում:

Գրկում և համբուրում եմ քեզ, անվերջ սիրելի իմ հարազատ, իմ թանկագին տղա:

Ըն հայր

325. МИХАИЛУ БАБЕНЧИКОВУ

Ереван, 5 августа, 1943 г.

Дорогой Мих[аил] Вас[ильевич]!

Ваши 2 открытки и письмо из Москвы в связи с новой хорошей жизнью, а также встречей с нашим Зариком мы своевременно получили и очень обрадовались. Очень я рад, что Вы дома, хорошо устроились и довольны.

Что касается посылки материала¹, — будет для меня [...] трудно-то, ибо я лежу уже шестой день после операции на ноге. Если все пройдет благополучно и я встану на ноги, — сделаю все возможное или передам кому-нибудь, чтоб это сделали.

Был у меня как-то Конст[антин] Ник[олаевич]² — чувствует себя хорошо, но он тоже подумывает о приезде в Москву, только несколько попозже.

121. Արվեստագրան Միխայիլ Բաբենչիկովի դիմանկարը, 1944

Здесь теперь [нас] разделили на три категории: первая на 500 р. (куда попали мы с Конст[антином] Ник[олаевичем] по распоряжению из Москвы), вторая кат[егория] — 300 р. и третья — 200 р. В общем, публика будет довольно прилично существовать.

Люси Лазаревна решила брать из столовой сухой паек и готовить дома, — это, конечно, остроумно.

Моя операция произошла как раз во время работы над портретом А. А. Спендиарова, который я делаю для оперы³.

Мне навязали оформление балета “Хандут”. Это интересно, но канительно и много у меня займет времени: хочется сделать хорошо⁴. Режиссером — Л. М. Лавровский. Интересуется этой работой Григор[ий] Артемьевич⁵.

Итак, желаю Вам спокойной жизни и любимой работы. Привет от наших всех Вам.

Ваш М. Сарьян.

Թարգմանություն

325. ՄԻԽԱՅԻԼ ԲԱԲԵՆՉՈՒՎԻՇ

1943, օգոստոսի 5, Երևան

Թանկագին Միխայիլ Վասիլևիչ.

Ձեր 2 բացիկները և Մոսկվայից ուղարկված նամակը նոր, լավ կյանքի առթիվ, ինչպես և մեր Ջարիկին հանդիպելու կապակցությամբ, մենք ժամանակին ստացել ենք և շատ ուրախացել: Ես շատ ուրախ եմ, որ Դուք տանն եք, լավ տեղավորվել եք և գոհ եք:

Ինչ վերաբերում է նյութն ուղարկելուն¹, ինձ համար դժվար կլինի, քանի որ ահա վեցերորդ օրն է պառկած եմ ոտքս վիրահատելուց հետո:

122. Կոմպոզիտոր Ա. Մպենդիարյանի դիմանկարը, 1943

Եթե ամեն ինչ հաջող անցնի, և ես ոտքի կանգնեմ, կանեմ հնարավոր ամեն ինչ կամ որևէ մեկին կհանձնարարեմ, որպեսզի կատարեն:

Մի առիթով ինձ մոտ էր Կոնստանտին Նիկոլակիչը², իրեն լավ է զգում և նույնպես մտածում է Մոսկվա գալու մասին, միայն մի փոքր ավելի ուշ:

Այժմ այստեղ բաժանել են երեք կատեգորիայի. առաջինը՝ 500 ռ. (որտեղ Մոսկվայի կարգադրությամբ ընկել ենք ես ու Կոնստանտին Նիկոլակիչը), երկրորդ կատեգորիան 300, երրորդը՝ 200 ռ.: Մի խոսքով, մարդիկ կսկսեն բավականին լավ ապրել:

Լյուսի Լազարևնան սկսել է ճաշարանից վերցնել չոր օրապահիկ և պատրաստել տանը. դա, իհարկե, սրամիտ բան է:

Իմ վիրահատությունն անցավ Ա. Ա. Մպենդիարովի դիմանկարի վրա աշխատելու ժամանակ, որը ես նկարում եմ օպերայի համար³:

Իմ վզին են փաթաթել «Խանդութ» բալետի ձևավորումը: Գա հետաքրքիր է, բայց և ջանջալ ու ինձնից շատ ժամանակ կխլի: Ցանկալի կլիներ լավ անել⁴: Ռեժիսորը Լ. Մ. Լավրովսկին է, այդ աշխատանքով հետաքրքրվում է Գրիգոր Արտեմևիչը⁵:

Եվ այսպես, Չեզ մաղթում եմ հանգիստ կյանք ու սիրած աշխատանք: Ողջույն մերոնցից Չեզ բոլորիդ:

Չեզ՝ Մ. Սարյան

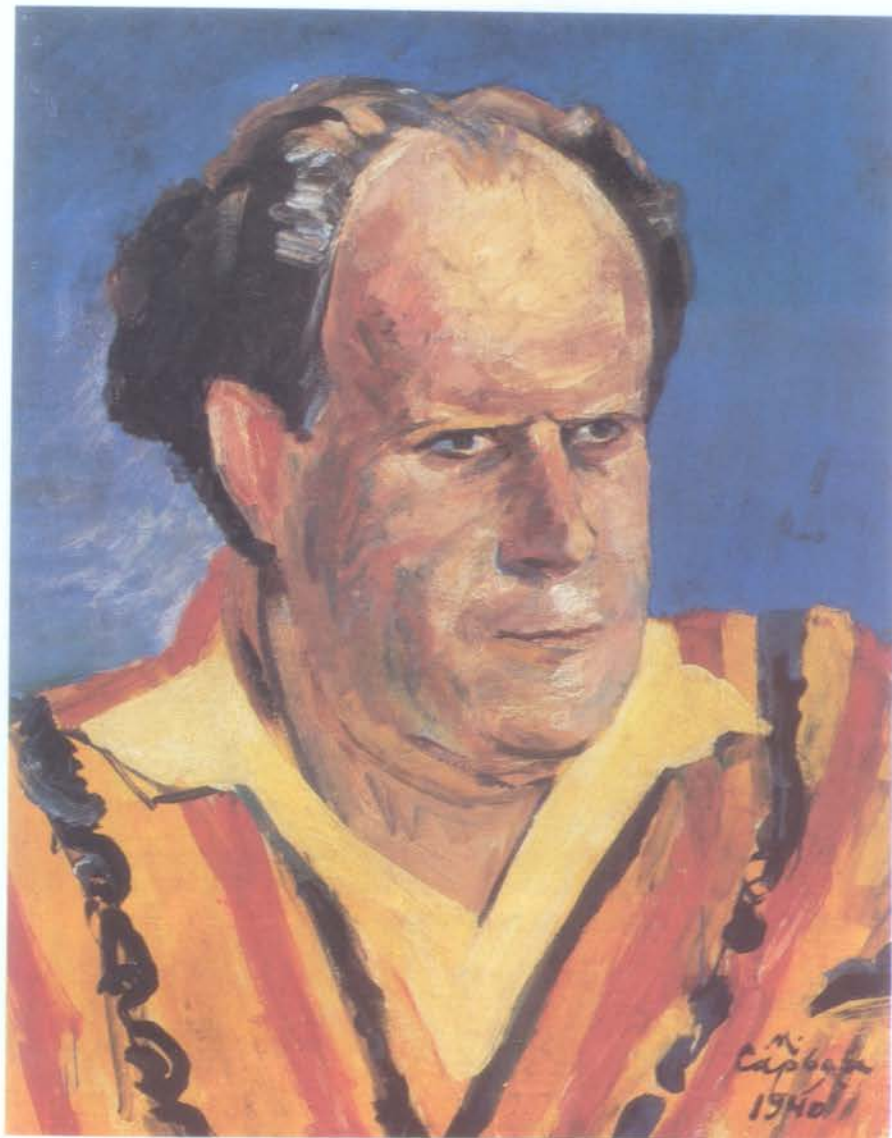
326. ЛАЗАРИО САРЬЯНУ

Ереван, 17 августа, 1943 г.

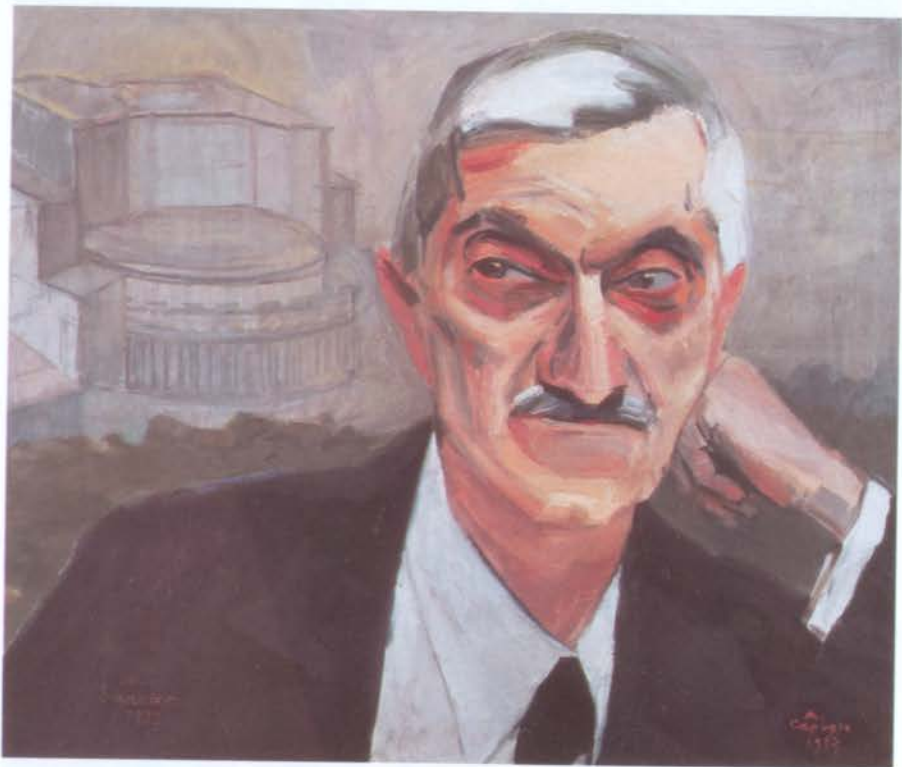
Дорогой мой, бесконечно любимый, мой сын-герой Зарик!

Ты писал о том, чтоб мы о тебе не думали, но я прошу тебя, чтоб ты о нас совсем не думал, потому что мы дома и пользуемся всеми удобствами, а главное — покоем, которого ты лишился четыре года уже, исполняя благороднейшую задачу защиты родины.

Твои тревоги относительно того, что ты отстал от своих товарищей — абсолютная ерунда [...]. Учение доверить тебе — сущие пустяки, а что из тебя выйдет замечательный музыкант, в этом я не сомневаюсь, а тебе никогда не следует падать духом. Я еще мечтаю, что мы с тобою и живописью позаймемся, а тебе есть что изобразить как очевидцу, как участнику Отечественной войны, который все пережил

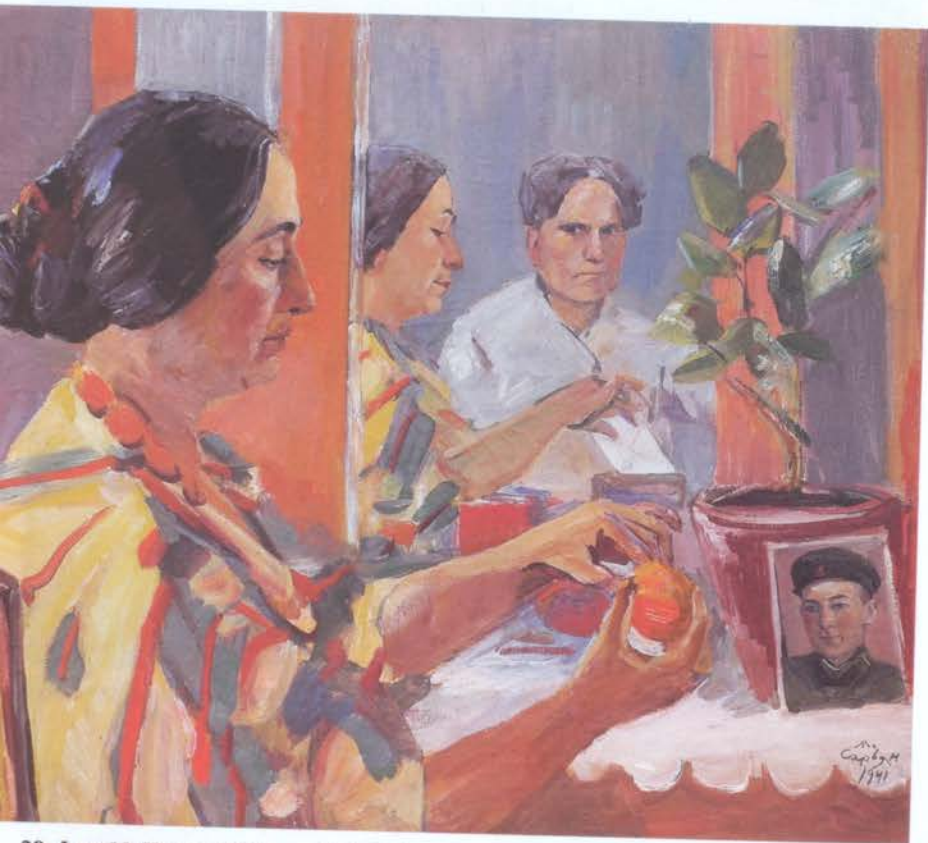
26. Կինոբեմադրիչ Ա. Էջգեանշարեյնի դիմանկարը, 1940

27. Կարգարապետ Ա. Թամանյանի դիմանկարը, 1933

28. Պոետ Ավ. Իսահակյանի դիմանկարը, 1940

29. Լուսիկ Մարյանի կիսադեմը (Նկարչի կյանքի պատմություն), 1941

30. Լուսիկ Մարյանի դիմանկարը, 1941

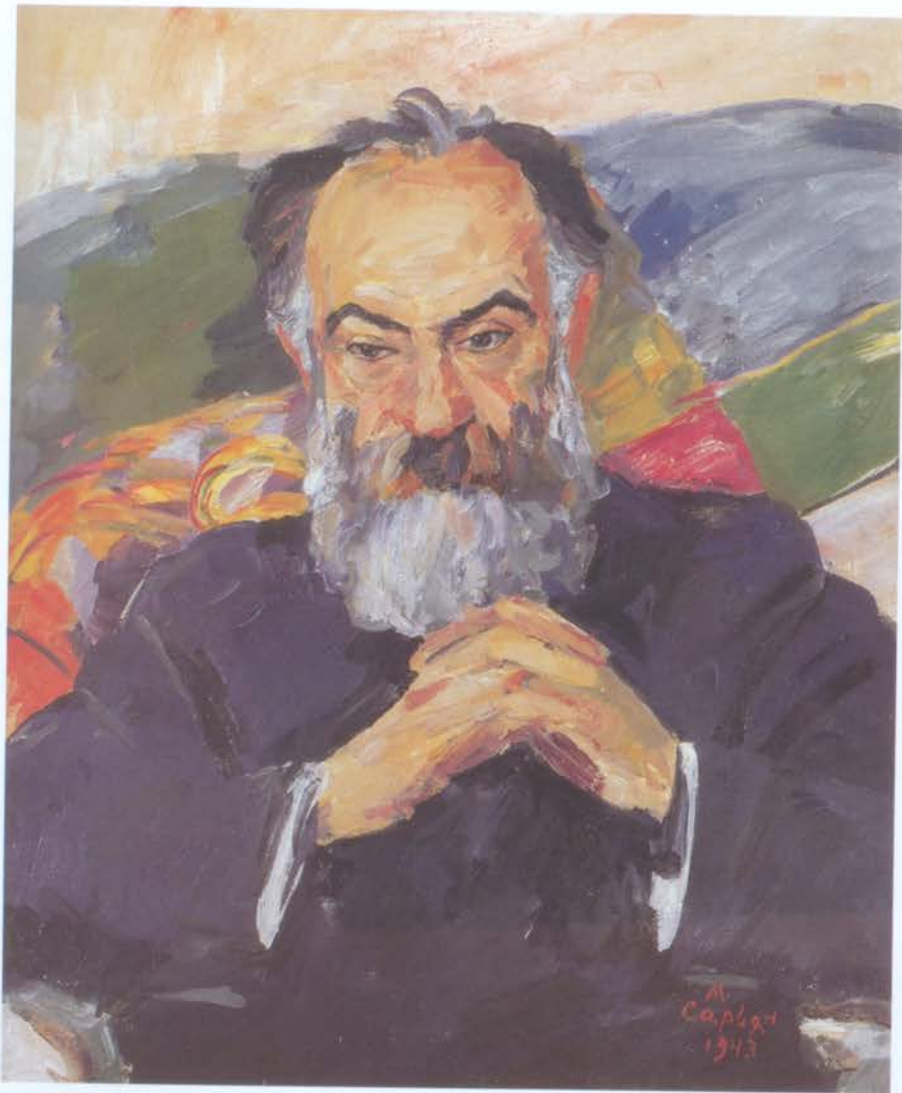
31. Գարնանային օր, 1942

32. «Իմ կրթը», 1944

33. Աշահանային ծաղիկներ և մրգեր, 1939

34. Աղաղեմիկոս Հովսեփ Օրբելու
դիմանկարը. 1943

35. Աննա Ախաւարովայի դիմանկարը, 1946

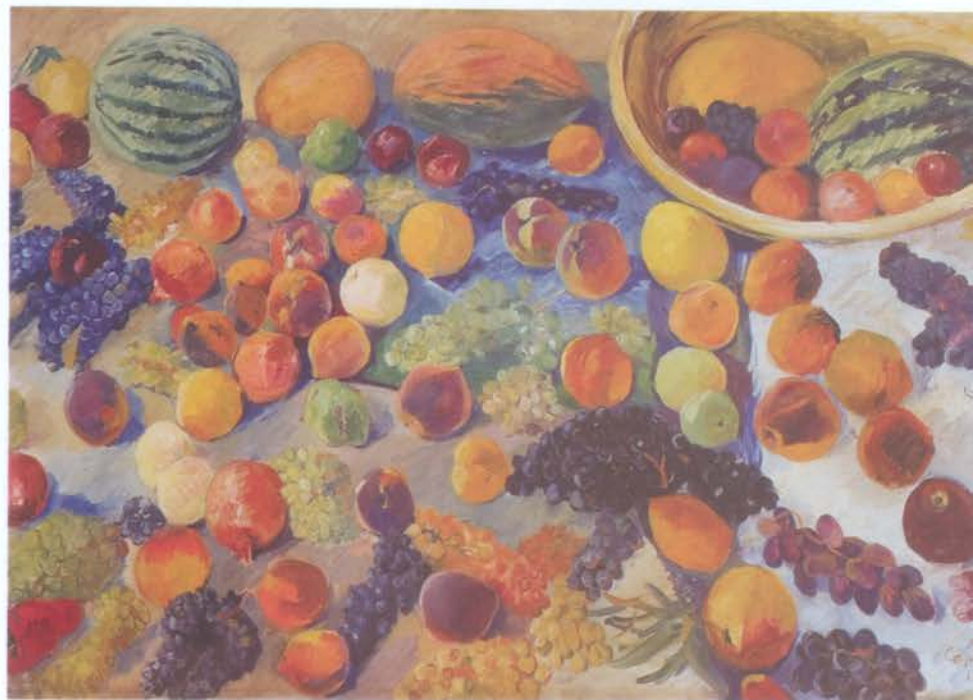
36. Արարատը և Հոփսիսիմեն, 1945

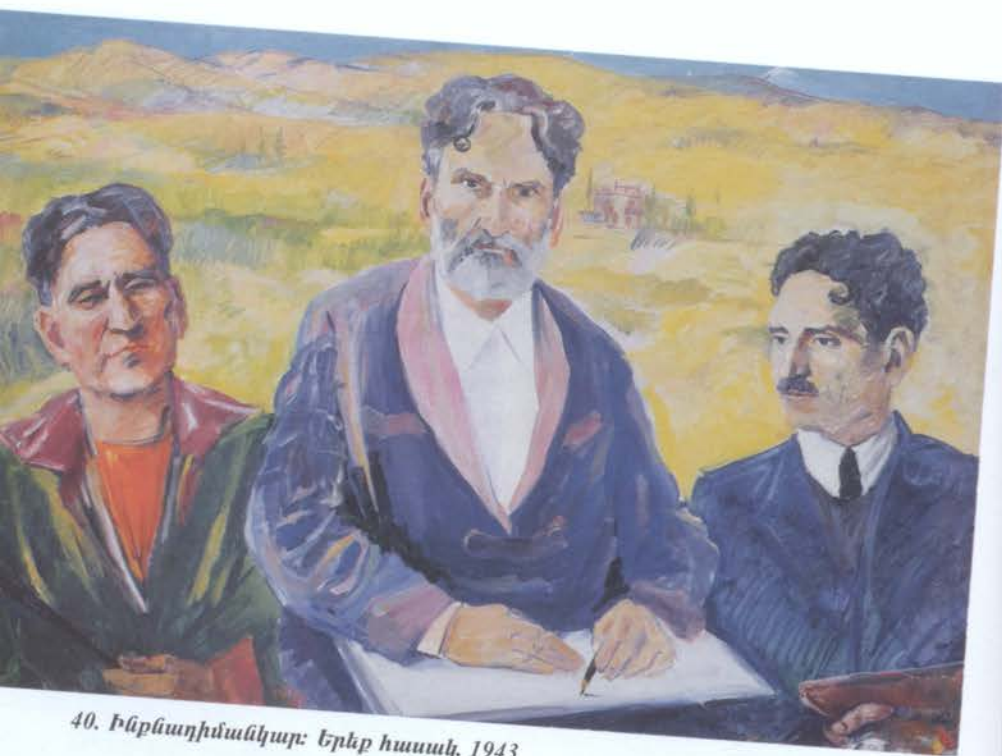
37. Ծաղկած ծիրանենիներ, 1945

38. Աղանային նապտրմորդ, 1944

39. Նապտրմորդ: Մրգեր 1941

40. Ինքնադիմանկար: Երեք հասակ, 1943

123. Ճակատային զինվորներ, 1943

и увидел своими глазами и жизнь которого много раз подвергалась опасности.

Будь счастлив, мой дорогой сын, и здоров. Прими мой сердечный привет с пожеланием всяких удач в твоей работе.

Твой отец.

Թարգմանություն

326. ԳԱԶԱՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

1943, օգոստոսի 3, Երևան

Իմ թանկագին, անվերջ սիրելի իմ հերոս-որդի Ջարիկ.

Դու գրել ես, որ մենք քո մասին չմտածենք, բայց ես քեզ խնդրում եմ, որպեսզի դու մեր մասին բոլորովին չմտածես, քանի որ մենք տանն ենք և օգտվում ենք բոլոր հարմարություններից, իսկ գլխավորը՝ հանգստությունից, ինչից դու, կատարելով հայրենիքի պաշտպանության ազնվագույն պարտքդ, ահա չորս տարի է գրկված ես:

124. Մարտական ընկերներ, 1944

Քո տագնապներն այն մասին, որ դու ետ ես մնացել քո ընկերներից, քացարձակ անմտություն է [...]: Ուսումն ավարտելը քեզ համար դատարկ բան է, իսկ որ քեզնից հիանալի երաժիշտ է դուրս գալու՝ դրանում ես չեմ կասկածում, և դու երբեք մի՛ ընկճվիր: Ես երազում եմ, որ մենք քեզ հետ դեռ գեղանկարչությամբ էլ կգրադվենք: Իսկ դու շատ բան ունես պատկերելու որպես ականատես, որպես Հայրենական պատերազմի մասնակից, որն ամեն ինչ վերապրել է և տեսել իր աչքերով, և որի կյանքը շատ անգամ է ենթարկվել վտանգի:

Երջանիկ եղի՛ր և առողջ, իմ սիրելի գավակ: Ընդունի՛ր իմ սրտագին ողջույնը՝ ամենայն հաջողությունների մաղթանքով:

Քո հայր

1943, դեկտեմբերի 9, Մոսկվա

Սիրելի Արա.

Արդեն երեք շաբաթ եղավ, ինչ որ հասել եմ Մոսկվա: Լուսիկը և ես քավականին տանջվեցինք, մինչև որ հասանք այստեղ: Պետք է ասել, որ պատերազմի պատճառով շատ բան է փոխվել, կյանքը դառել է խիստ: Մեր ընկերների աջակցությամբ, ինչպես, օրինակ՝ Արա Սարգսյանի, Խաչիկ Եսայանի և ուրիշների, [հասանք] մեր տնից մինչև Երևանի կայարանը: Պետք է ասել՝ շատ լավ էր. ճանապարհին ամեն բան կարելի է ճարել, բացի հացից, պարզ բան է, իհարկե: Դժվարությունները սկսվեցին ամսի 17-ին նոյեմբերի, երբ մեր գնացքն ուշացումով, մթին մոտեցավ Մոսկվայի կայարանին: Մութ էր: Բարեբախտաբար, երբ որ ես դուրս նայեցի վագոնի դռներից, լեցի մեկի ձայնը, որ կանչում էր՝ «Սարյան»: Հա, ասացի, լավ է մեր գործը, մեզ դիմավորում են: Իսկապես, Արմոստբրեժստվո-ից ուղարկել էին մեկին, որը հայտնեց. «Ցավոք սրտի, մեքենան փչացել է, եկել եմ ձեզանից ներողություն խնդրելու»: Լու-

125. Մտախնդրող, 1943

126. Գարգարապետ Կարո Հալաբյանի դիմանկարը, 1944

սիկը, Լուսիկ լինելով, ավելի գործնական պատասխանեց. «Եթե մեքենա չեք բերել, բա ինչո՞ւ եք եկել»: Նա պատասխանեց, որ ընկ. Ստեփանյանը իրեն ուղարկել է ներողություն խնդրելու համար: Ճարչկար, պետք էր ներել և մտածել, թե ոնց դուրս գալ մթության միջով այս ծակից: Աստված օգնեց, գտնվեց մի շատ բարի մարդ՝ բեռնակիր, որը համաձայնվեց գոնե մեր իրերից երեք կտոր 200 ռ[ուբլով] դուրս տանել, մյուս իրերը մի կերպ վերցրի՞նք և, հա-

զար մի ձևականություններից անցնելուց հետո, եկանք կայարանից դուրս: Եղանակը խոնավ, անձրև և ցեխ էր, ձյունը նոր էր հալվել: Լուսիկը մնաց իրերի մոտ, ես փորձեցի կապվել Կարո Հալաբյանի հետ: Կարոն տանը չէր, Վիկտորիան ասաց, որ ես զանգահարեմ կես ժամից հետո. «Գտնեմ Կարոյին, ասեմ, որ մեքենա ուղարկի»: Այս ավանտյուրայից ոչինչ դուրս չեկավ, Կարոյի հեռախոսը փչացավ, ոչ մի կերպ չկարողացա միանալ նրա հետ: Մոտ մեկուկես ժամ մնացինք բաց երկնքի, անձրևի տակ և բոլորովին հուսահատ դրության մեջ՝ հիշելով մեր հրաշալի Երևանը, մեր տունը, մեր մոտիկ մարդկանց: «Ափսոս չի՞ մեր Երևանը», – ասում էր Լուսիկը, դողդողալով կանգնած իրերի մոտ: Բայց Աստված ողորմած է, ասում է քրիստոնյա ժողովուրդը: Մոտենում է մի հասարակ ռուս մարդ և առաջարկում. «Хотите, я ваши вещи повезу на коляске?»*: Սա արդեն նաղդ բան էր, պետք էր համաձայնվել, չհամաձայնվելու դեպքում պետք է մնայինք փողոցում: Հինգ բոպե անցնե-

*«Ուզո՞ւմ եք, ես ձեր իրերը սայլակով տանեմ»:

լուց հետո վերադառնում է մեր փրկիչը, ինչ-որ մի տախտակի կտոր ձեռքի տակ բռնած: Ես նրան հարց եմ տալիս. «А где ваша коляска?»* Նա ցույց է տալիս տախտակի կտորը: Ես կարծեցի, թե մեզ ձեռ է առնում, ծաղրում է մեզ: Նայելով այդ փոքրիկ տախտակի կտորին և ահազին կույտ մեր իրերին, բաղկացած 8 կտորից՝ հարցնում եմ նրան. «Как же вы повезете?»**: Ինձ պատասխանում է. «За 200 рублей я повезу»***: Ուրիշ միջոց չկար, պետք էր համաձայնվել: Այդ հասարակ ռուս մարդը [...] գետնի վրա դրեց մթության մեջ հազիվհազ նշմարվող տախտակը, դարսեց վրան մեր իրերը, պինդ կապեց թոկով և, ի՞նչ գարմանք, այդ տախտակը մեր իրերով այնպես արագ առաջ շարժվեց, որ մենք մնացինք զարմացած: Հազիվհազ կարողանում էինք հասնել հետևից, մինչև անգամ ես վախենում էի՝ չլինի՞ թե թոցնի մեր իրերը: Այսպես հասանք Курский вокзал-ից Армянский пер[еулок]****, Վանուշ Աղայանի մոտ, բարեբախտաբար, նրան գտանք տանը: Ես հիացած էի ռուս մարդու, հասարակ մարդու հնարամտությունից և ասացի. «Ահա թե ով է գերմանացուն ծեծում»: Բոլ-բոլ փող տվեցի, մի բաժակ արաղ և մեծ գոհունակությամբ բաժանվեցինք իրարից:

Մյուս օրն իմացանք, որ իրերի վերաբերյալ Постпредство*****-ում ոչ մի տեղեկություն, իսկ ցուցահանդեսի բացումը նշանակված է 21-ին, ուրեմն մնում էր 3 օր¹: Պարզ է, որ խայտառակվեցինք՝ ուշացանք: Մեզ կոմիտեում առաջարկեցին հայկական բաժնին հատկացնել 2 – 3 սենյակ Տրետյակովկայում, առանձին կատալոգ և բացում, և եթե քիչ են նկարները, լրացուցիչ նկարներ ուղարկել: Իհարկե, այդ առաջարկները վատ չէին, պետք էր համաձայնվել, քանի որ նկարներն ուղարկված են: Այստեղ մենք հիմա ոչինչ չգիտենք, թե ինչ են մտածում Երևանում: Ուրեմն կարելի է ցուցահանդեսը կազմել միայն ուղարկված աշխատանքներից, քանի որ իրեր ստանալը և փոխադրելը շատ դժվար գործ է: Ես վստահ չեմ, որ մեր նկարները սաղ-սալամաք տեղ կհասնեն: Պետք է ասել, որ Постпредство-ն շատ վատ է վերաբերվում այդ գործին՝ միանգամայն պաշտոնական վերաբերմունք ցույց տալով, իսկ մեր հույսերն այստեղ ու-

* «Իսկ ո՞ւր է ձեր սայլակը»:

** «Ինչպե՞ս եք տանելու»:

*** «200 ռուբլով կտանեմ»:

**** Կուրսկի կայարանից դեպի Արմյանսկի նրբանցք:

***** Մշտական ներկայացուցչություն:

127. Դեպի Մոսկվա փանող ճանապարհի հանգույցում, 1943

նեն շատ մեծ քաղաքական նշանակություն, դրանով է ստեղծվելու վերաբերմունք առհասարակ դեպի մեր երկիրը, այդ չհասկացողներին պետք է հասկացնել տալ այստեղ՝ Постпред*-ին և նրա օգնականներին: Քանի որ հայկական դեկադա է լինելու, պետք է լավ լինի հունվար ամսին:

Այստեղ բացված «ФРОНТ И ТЫЛ»** ցուցահանդեսը ցածր տպավորություն է բողոնում, անորակ է²:

Մի քանի խոսք մեր անձնական հարցերի վերաբերյալ: Մեր բնակարանը գտանք թալանված: Բարեբախտաբար, մեր ծանոթները վրա են հասել, և թալանից որոշ բաներ ազատվել

են: Նկարներին, ներկերին, ուրիշ շատ իրերին ձեռք չեն տվել: Տարել են միայն սպիտակեղեն, շորեր, կոշիկներ և այլն: Այդ բոլորը հեշ, դատարկ բաներ են, չենք ափսոսում, բայց մեր առջև կանգնեց ամբողջապես մեր բնակարանի հարցը. այստեղ գրկվել դրանից ոչ մի կերպ չէր կարելի, քանի որ Ջարիկի հետ է կապված. նրա դաշնամուրը, իրերը և վերջապես՝ բնակարանը: Դրա համար պետք է լավ հաստատվել այստեղ, այնպես որ, եթե ես գամ, Լուսիկը պետք է մնա, կամ հակառակը: Առհասարակ, գնալ-գալը այնքան էլ հեշտ չէ: Կարող է պատահի, որ ես չկարողանամ գալ շուտով և ինստիտուտի էսքիզներն այստեղ անեն մեր օպերայի համար³, կամ թե ուրիշ մարդ անի այդտեղ: Եթե պատերազմը վերջա-

* Մշտական ներկայացուցիչ:

** Ճակատ և քիկունք:

նա, իհարկե, ամեն բան կփոխվի: Ես մոռացա քեզ գրել, որ Շկվարիկովը այսպիսի բան առաջարկեց. քանի որ ցուցահանդես պետք է լինի, Երևանից այստեղ գամ մի քանի հոգի նկարիչներ «բան սովորելու» համար՝ հաստատության կազմակերպիչ և այլն: Այդ հարցը դուք այդտեղ կազմակերպեցեք, համենայն դեպս, Շկվարիկովն ասաց, որ ցուցահանդեսի ծախսերը այստեղ իրենց վրա կվերցնեն, այնտեղից ուղարկելն էլ մեր պետական ծախսերով: Ինչպե՞ս է լինելու եկող նկարիչների հարցը, դա պետք է պարզել կոմիտեի միջոցով՝ Երևանում, նկարիչների քանակը և որակը, այսինքն՝ ո՞ւմ ուղարկել:

Արա ջան, դու, իհարկե, անպայման կզանգահարես Սարիկին և կծանոթացնես նրան նամակիս բովանդակության հետ: Նրան կասես, որ այստեղ կյանքը շատ լուրջ է: Լուսիկի վերաբերյալ պետք է այնպես անեն, որ նրան մոբիլիզացիայի չենթարկեն, բոլոր կանայք, մինչև 55 տարեկան, աշխատում են:

Դեկադայի ժամանակ⁴ կարծես կզեկուցի Ջավենը³, դա շատ լավ կլինի:

Իմ բժշկվելու հարցում առայժմ բան հայտնի չէ, գուցե հաջողվի:

Այստեղ ձմեռվա ցրտերը խիստ չեն, բայց մեր սենյակում 7-8 աստիճան տաք է:

Արա ջան, կարծես քեզ գրելու բոլոր նյութերը սպառվում են: Լավ կլիներ, եթե ժամանակ ունենաս դու էլ գաս հոս, դա կախված է քո ժամանակից և ցանկությունից, իհարկե:

Շատ ուրախացանք Երևանում Академия^{5*} կազմակերպելուն, գործ շատ կա, մեր կուլտուրան շատ մեծ է, մեր պատմությունը շատ հետաքրքիր, գիտական հիմնարկությունները անելու շատ և շատ բան ունեն:

Շատ-շատ բարևներ տիկնոջը, բալիկիդ և քեզ: Նկարիչներին ցանկանում եմ մեծ հաջողություններ: Բարևներ բոլորին:

Համրոյրներով՝ քո Մ. Սարյան

* Ակադեմիա:

1944

328. ИОСИФУ ОРБЕЛИ

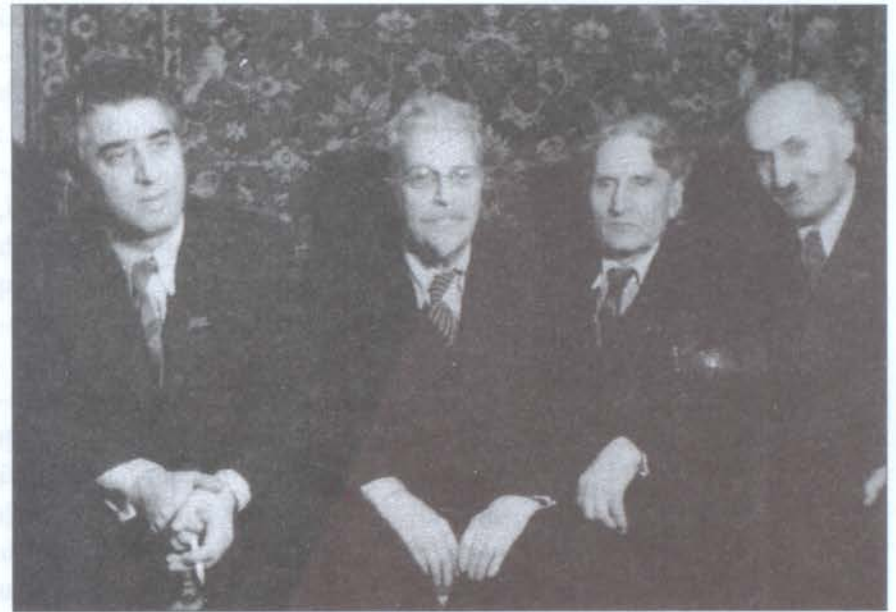
Москва, 25 января, 1944 г.

Дорогой Иосиф Абгарович!

Поздравляю Вас и членов высокого научного учреждения – Академии наук Армении, призванной нашим правительством к большой плодотворной научной работе¹.

Во время пребывания в Москве С. К. Карапетяна я поздравил и пожелал всяческих удач новому научному учреждению. Перед Армянской Академией наук – перспективы грандиозные. Научных работников у нас большое количество не только в Армении, но и в Советском Союзе, а, быть может, со временем удастся установить связь со многими учеными-армянами за рубежом.

Я бы хотел взять на себя смелость пожелать видеть в списке молодой Академии еще хотя бы двоих маститых ученых. Во-первых, крупнейшего знатока Ренессанса А. К. Дживелегова и, во-вторых, Е. С. Шах-Азиза². Нет нужды писать о них подробно, Вы их знаете лучше меня. Первый был весьма полезен в связи с вопросом изучения культурного подъема армянского и других народов Ближнего Востока, предшествовавшего Ренессансу, а второй – в связи с историей армянских колоний на юге России, издавна установивших связь армянского и русского народов.

128. Չախից աջ՝ Արամ Խաչատրյան, Ալեքսեյ Ջիվելեզով, Մարտիրոս Մարյան, Ռուբեն Յոյան, Մոսկվա, 1945

С глубокой верой в блестящий успех возглавляемой Вами Академии.

Остаюсь с искренним уважением и любовью,

Ваш М. Сарьян.

Թարգմանություն

328. ՀՈՎՍԵՓ ՕՐԲԵԼՈՒՆ

1944, հունվարի 25, Մոսկվա

Սիրելի Հովսեփ Արգարովիչ.

Շնորհավորում եմ Ձեզ և մեր կառավարության կողմից գիտական մեծ բեղմնավոր աշխատանքի կոչված բարձր գիտական հիմնարկի՝ Հալաստանի Գիտությունների ակադեմիայի անդամներին¹:

Ս. Կ. Կարապետյանի՝ Մոսկվայում գտնվելու ժամանակ ես շնորհա-

129. Երվանդ Շահազիզ, 1929

վորել և ամենայն հաջողություններ են մաղթել գիտական նոր հիմնարկին: Վիթխարի հեռանկարներ կան Հայաստանի Գիտությունների ակադեմիայի առջև: Մենք մեծաքանակ գիտական աշխատողներ ունենք ոչ միայն Հայաստանում, այլև Խորհրդային Միությունում, և գուցե ժամանակի ընթացքում հաջողվի կապ հաստատել արտասահմանյան հայ գիտնականների հետ:

Ես կհամարձակվեի ցանկություն հայտնել երիտասարդ Ակադեմիայի անդամների ցուցակում տեսնելու ևս երկու կարկառուն գիտնականների: Առաջինը՝ Վերածննդի խոշորագույն գիտակ Ա. Կ. Ջիվեյեզովին, և երկրորդ՝ Ե. Ս. Շահազիզին²: Հարկ չկա մանրամասն գրելու նրանց մասին, Դուք նրանց գիտեք ինձնից ավելի լավ: Առաջինը հույժ օգտակար կլինեի հայ ժողովրդի և Մերձավոր Արևելքի մյուս ժողովուրդների՝ Վերածննդին նախորդող մշակութային վերելքի ուսումնասիրության առնչությամբ, իսկ երկրորդը՝ Ռուսաստանի հարավում հայկական գաղութների պատմության հարցի կապակցությամբ, գաղութներ, որոնք հնուց ի վեր կապեր են հաստատել հայ և ռուս ժողովուրդների միջև:

Ձեր գլխավորած Ակադեմիայի փայլուն հաջողության հանդեպ խորին հավատով:

Մնամ անկեղծ հարգանքով և սիրով՝

Ձեր՝ Մ. Սարյանի

329. ХАЧАТУРУ ЕСАЯНУ

Москва, 13 февраля, 1944 г.

Дорогой Хачик,

Я знаю, ты на меня сердит, что столько времени я тебе не писал. Ничего интересного не было, кроме суеты и траты времени на всякую ерунду. Во-первых, мы нашли нашу московскую квартиру ограб-

ленной, к счастью, наши друзья вовремя настигли грабителей, спасли многое. Самое главное — все картины, рамы, краски, подрамники и всякий подобный “хлам” оставили, унесли всякое белье, костюмы, ботинки, боты и даже телефонный аппарат. Вопрос прописки и утверждения в нашей квартире занял у нас много времени и энергии, в квартире у нас было холодно, временами доходило до 3-х градусов, но мы с Лусик Лазаревной мужественно все переносили и победили. В комнате у нас в последнее время не бывает менее 10-и градусов, это хорошо, наладили дело с питанием. Мне все же пришлось слечь в больницу, я после одного месяца пребывания там почувствовал себя сравнительно лучше и начал работать.

Теперь несколько слов по интересующему тебя и всех художников вопросу. Вначале я бывал частенько в Комитете по делам искусств и хотел кое-что понять, мне так ничего и не удалось понять, только при встрече с Завеном, он мне, подняв большой палец, сказал: “Вот какую я устрою выставку”¹. Понимай — хорошую. Да и к тому же наши художники работают неплохо, можно показать их смело, найдутся такие, которые похвалят, и будут такие, которые выругают. Таков закон жизни, самое главное то, что у нас есть прекрасные художники, которые любят свое дело и работают честно. Высокая культура древнего народа обязывает к этому. Вначале Шкварников нас надул, мы вам телеграфировали, вас всех встревожили, но это потом оказалось блефом. Судя по словам Завена, наша выставка предполагается в мае месяце². Время года хорошее, если этому что-нибудь не помешает. Я подумывал относительно моей персональной выставки, но, думаю, раньше года этого делать не стоит.

В Москве с успехом прошли выступления мастеров армянского искусства. Блеснула очаровательная Айкануш Багдасаровна³, перво-классный мастер пения и плюс еще умница. Большим успехом пользовались Авет Габриелян, Галуст Габриелян и Татевик Сазандарян, неплохо были К. С. Сараджев, Тавризян как дирижеры. Прекрасно аккомпанировали А. Долуханян и Наталия Ханзаян, хорошо играла М. Гамбарян, квартет им. Спендиарова и трио. Экзамен, в общем, выдержали. Завен свое дело сделал на большой палец, молодец, с большим чувством меры. Великолепные выступления имел Георгий Григорьевич Тигранян как искусствовед. Хороша музыка Аро Степа-

130. Խմբավար Կոնստանդին Սարաջիի դիմանկարը, 1940

131. Երգչուհի Տարեհի Մազանդարյանի դիմանկարը, 1955

няна, прекрасно исполнили оркестр и хор “Рождение Давида”. Очень неплохое впечатление произвела симфония Егиазаряна⁴ “Армения”, неплохо было выступление А. Арутюняна, несмотря на то, что он еще не созрел.

Сарик наш без нас очень страдает, успокой его, мы живем хорошо и мечтаем в начале марта попасть в Ереван, если ничего этому не помешает... У нас дома в Ереване неприятности, заболел внук моей покойной сестры сыпняком⁵, и Сарик его отвез в больницу, боюсь как бы и он сам не заболел.

Привет Ара Саргсяну, Мгеру Абегиану. Пусть на меня не сердятся, им напишу, когда что-нибудь интересное будет. Поздравляю вас, Завен мне сказал, что в Ереване будет Академия художеств⁶.

Сердечный привет слав[ной] Рузанне и тебе

М. Сарьян.

Թարգմանություն

329. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԵՍԱՅԱՆԻՆ

1944, 13 փետրվարի, Մոսկվա

Միրելի Խաչիկ.

Ես գիտեմ, որ դու ինձ վրա բարկացած ես, որ ես այսքան ժամանակ քեզ չեմ գրել: Ոչ մի հետաքրքիր բան չի եղել, բացի ճղճիմ հոգսերից և ամեն հիմարության շուրջ ժամանակի կորստից: Առաջին հերթին մենք գտանք մեր մոսկովյան բնակարանը թալանված, բարեբախտաբար, մեր ընկերները ժամանակին էին վրա հասել թալանչիներին և շատ բան են փրկել, բոլոր նկարներս, շրջանակներս, ներկերս և նման «դեն նետելիք» իրերը թողել են, տարել են սպիտակեղենը, կոստյումները, կոշիկները, կալոշները և նույնիսկ հեռախոսի ապարատը: Գրանցման, մեր բնակարանի վերահաստատման հարցը շատ ժամանակ և էներգիա խլեց: Ջերմաստիճանը հասնում էր միայն 3-ի, սակայն ես և Լուսիկ Լազարենյան ամեն ինչ արհաբար տանում էինք և հաղթահարում: Վերջին շրջանում մեր սենյակում 10 աստիճանից ցածր չի լինում, դա լավ է, լուծել ենք նաև սննդի հարցը: Սակայն հարկ եղավ, որ ես պառկեի հիվանդանոցում և մեկ ամիս այնտեղ մնալուց հետո ինձ բավականաչափ լավ զգացի ու սկսեցի աշխատել:

Հիմա քեզ և բոլոր նկարիչներին հետաքրքրող հարցի շուրջ: Սկզբնական շրջանում ես հաճախակի էի լինում Արվեստի գործերի կոմիտեում, և ուզում էի որևէ բան հասկանալ, բայց այդպես էլ ինձ չհաջողվեց, միայն Ջավենի հետ հանդիպման ժամանակ նա բթամատը վեր տնկեց և ասաց. «Ահա այսպիսի ցուցահանդես կկազմակերպեմ ես»¹: Հասկացիր՝ լավը: Ի դեպ, մեր նկարիչներն էլ վատ չեն աշխատում, պետք է նրանց գործերն ավելի համարձակորեն ցուցադրել, կլինեն այնպիսիք, որոնց կգովեն և այնպիսիք, որոնց կքննադատեն: Այդպես է կյանքի օրենքը. ամենակարևորն այն է, որ մեզ մոտ կան հրաշալի նկարիչներ, որոնք սիրում են իրենց գործը և ազնվորեն աշխատում են: Հին ժողովրդի բարձր արվեստը պարտադրում է այդ: Սկզբում Շկվարիկովը խաբեց մեզ. իբր ձեզ հեռագրել ենք, բոլորիդ անհանգստացրել ենք, իսկ հետո ամենը բլեֆ դուրս եկավ: Ջավենի ասածներից ենթադրելով՝ մեր ցուցահանդեսը ծրագրվում է մայիս ամսին²: Տարվա լավ ժամանակն է, եթե դրան ոչինչ

132. Երզնուհի Հայկանուշ
Դանիելյանի դիմանկարը, 1946

133. Չուրակահար Ալեկո
Գարրիելյանի դիմանկարը, 1941

չխանգարի: Ես մտածում էի իմ անհատական ցուցահանդեսի վերաբերյալ, սակայն մտածում եմ մեկ տարուց առաջ չարժե դա անել:

Մոսկվայում հաջողությամբ անցան հայ արվեստի վարպետների ելույթները: Փայլեց դյուֆիչ Հայկանուշ Բաղդասարովան³, երգի առաջնակարգ վարպետ և գումարած դրան խելոք կին: Մեծ հաջողություն ունեցան Ավետ Գարրիելյանը, Գալուստ Գարրիելյանը և Տաթևիկ Սազանդարյանը, վատ չէին Կ. Ս. Սարաջևը, Թավրիզյանը որպես դիրիժորներ: Հրաշալի նվագակցում էին Ա. Դուրյանյանը և Նատալյա Խանգաղյանը: Լավ նվագում էր Մ. Ղանբարյանը, Սպենդիարովի անվ. քառյակը: Քննությունը, ընդհանուր առմամբ, լավ հանձնեցին: Չավենն իր գործն արեց գերազանց, ապրի, չափի լավ զգացողություն ունի: Որպես արվեստարան հրաշալի ելույթ ունեցավ Գեորգի Գրիգորևիչ Տիգրանյանը: Լավն էր Հարո Ստեփանյանի երաժշտությունը, նվագախումբը և երգչախումբը հիանալի կատարեցին «Դավթի ծնունդը»: Շատ լավ տպավորություն բողեց Եղիազարյանի⁴ «Հայաստան» սիմֆոնիան, վատ չէր Ա. Հարությունյանի ելույթը, թեև նա դեռ լրիվ չի հասունացել:

Սարիկն առանց մեզ շատ է տանջվում, հանգստացրու նրան, մենք լավ ենք ապրում և երազում ենք մարտի սկզբին լինել Երևանում, եթե

ոչինչ դրան չխանգարի: Երևանում մեզ մոտ տհաճություններ կան, հանգուցյալ քրոջս թոռը հիվանդացել է բժավոր տիֆով⁵, և Սարիկը նրան հիվանդանոց տեղափոխեց, վախենում եմ, որ ինքն էլ հիվանդանա:

Ողջույն Արա Սարգսյանին, Միեր Աբեղյանին: Թող ինձանից չնեղանան, կգրեմ, երբ ինչ-որ հետաքրքիր բան լինի: Ընդհանրապես եմ Ձեզ, Չավենն ինձ ասաց, որ Երևանում հիմնադրվելու է Գեղարվեստի ակադեմիա⁶:

Սրտագին բարև սրանչելի Ռուզաննային և քեզ:

Մ. Սարյան

330. ВАГРАМУ ГАЙФЕДЖЯНУ И ЕГИШЕ ОГАНЕСЯНУ

Москва [конец 1943 - начало 1944]¹

Дорогой Ваграм!

Я, по-видимому, задержусь в Москве несколько месяцев, трудно мне было выехать из Еревана, но гораздо труднее уехать из Москвы из-за многочисленных бытовых обстоятельств.

Присылаю тебе небольшой набор красок, конечно, случайный, то, что оставалось у меня в Москве и случайно уцелело.

Мне кажется, в настоящее время эти краски тебе окажут большую подмогу для твоей работы в классе, ты их раздавай не сразу, по мере надобности, и [тем], кто достоин, ты это хорошо знаешь.

Если среди этих красок окажется что-нибудь тебе нужным, прошу, возьми и себе.

Передай мой привет ученикам, чтоб работали и любили бы это дело по-настоящему; необходимо приобретать навыки и культуру, а также многое другое, без чего невозможно быть художником.

Желаю тебе здоровья, сил и энергии, а главное заполнить свою рабочую комнату.

С приветом

М. Сарьян.

Список красок, выделенных из личного запаса в распоряжение руководителя класса Ваграма Мкртичи Кайфеджяна, для выдачи по мере надобности лучшим ученикам вышеназванного класса.

Цинковые белила — 10 флаконов,

Ультрамарин – 2 банки,
 Ультрамарин – 9 ф[лаконов],
 Кость жжен[ая] – 1 банка,
 Кость жжен[ая] – 4 ф[лакона],
 Марс оранжев[ый] – 8 ф[лаконов],
 Крон желт[ый] средн[ий] – 4 ф[лакона],
 Перманент з[еленый] – 10 ф[лаконов],
 Краплек фиолетовый – 5 ф[лаконов],
 Марс коричнев[ый] – 3 ф[лакона],
 Сиена жжен[ая] – 2 ф[лакона],
 Кармин – 1 ф[лакон],
 Умбра натуральн[ая] – 5 ф[лаконов],
 Кобальт зел[еный] темн[ый] – 4 ф[лакона],
 Изумрудная зел[еная] – 1 ф[лакон],
 Капут-мортум – 2 ф[лакона],
 Волконскоит – 3 ф[лакона],
 Вандик коричневый – 2 ф[лакона],
 Английск[ая] красн[ая] – 5 ф[лаконов],
 Кадмий желт[ый] – 9 ф[лаконов],
 Краплек – 11 ф[лаконов],
 Охра светлая – 10 ф[лаконов],
 Окись хрома – 4 ф[лакона].

Թարգմանություն

330. ՎԱՀՐԱՄ ԳԱՅՖԵՃՅԱՆԻՆ ԵՎ
ԵՂԻՇԵ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆԻՆ

[1944]¹ Մոսկվա,

Միրելի Վահրամ.

Ես, հավանաբար, Մոսկվայում կմնամ մի քանի ամիս, ինձ համար դժվար էր Երևանից մեկնելը, բայց շատ ավելի դժվար է Մոսկվայից ետ գալը՝ բազմաթիվ կենցաղային հանգամանքների պատճառով:

Քեզ ուղարկում են ներկերի մի ոչ մեծ հավաքածո, իհարկե, պատահական, այն, ինչ ինձ մոտ մնացել էր Մոսկվայում և պատահականորեն պահպանվել:

Ինձ թվում է, այդ ներկերը քեզ շատ կօգնեն դասարանում տարվող քառաժամանակյա դեղ, դու դրանք բաժանիր ոչ միանգամից, ըստ անհրաժեշտության, և բաժանիր նրանց, ովքեր արժանի են, դու այդ լավ գիտես:

Եթե ներկերի մեջ քեզ պետքական որևէ բան լինի, խնդրում եմ, քեզ համար էլ վերցրու:

Իմ ողջույնը հաղորդիր աշակերտներին, թող աշխատեն և այդ գործը սիրեն իրապես: Անհրաժեշտ է ձեռք բերել ունակություններ և կուլտուրա, և էլի շատ բան, առանց ինչի հնարավոր չէ նկարիչ լինել:

Քեզ մաղթում եմ առողջություն, ուժ և եռանդ, իսկ ամենագլխավորը՝ ստանաս քո աշխատասենյակը:

Ողջույն՝ Մ. Սարյան

Յուցակն այն ներկերի, որոնք իմ անձնական պաշարից տրամադրել են դասարանի ղեկավար Վահրամ Մկրտչի Գ-այֆեճյանին՝ անհրաժեշտության չափով վերոհիշյալ դասարանի լավագույն աշակերտներին բաժանելու համար.

- Արճճե սպիտակներկ - 10 սրվակ,
- Ուլտրամարին - 2 տուփ,
- Ուլտրամարին - 9 սրվակ,
- Վառած ոսկոր - 1 տուփ,
- Վառած ոսկոր - 4 սրվակ,
- Մարս նարնջագույն - 8 սրվակ,
- Քրոմաներկ դեղին, միջին - 4 սրվակ,
- Պերմանենտ կանաչ - 10 սրվակ,
- Կրապլակ մանուշակագույն - 5 սրվակ,
- Մարս դարչնագույն - 3 սրվակ,
- Միենա վառած - 2 սրվակ,
- Կարմին - 1 սրվակ,
- Դարչնագույն բնական - 5 սրվակ,
- Կոբալտ կանաչ, մուգ - 4 սրվակ,
- Զմրուխտե կանաչ - 1 սրվակ,
- Կապույտ-մորտում - 2 սրվակ,
- Վոլկոնսկոիտ - 3 սրվակ,
- Վանդիկ դարչնագույն - 2 սրվակ,
- Անգլիական կարմրաներկ - 3 սրվակ,

Շաղմի դեղին - 9 սրվակ,
Շրապիար - 11 սրվակ,
Օրրա բաց - 10 սրվակ,
Քրոմի բրվուտ - 4 սրվակ:

331. РУБЕНУ ДРАМПЯНУ

Москва, 6 марта, 1944 г.

Дорогой Рубен Григорьевич!

Как живете, как Ваше здоровье? Скоро будет четыре месяца, как я и Лусик Лазаревна выехали из Еревана. Я успел за это время немного подлечить себя и немного поработать, а самое главное — удалось увидеть нашего Зарика-героя. Он награжден медалью “За боевые заслуги” и орденом Красной Звезды. Увидели его мимолетно: дней пять тому назад он опять уехал на фронт.

Мы радуемся успеху великой Красной Армии, изгоняющей из со-

134. Մ. Մարյանը նկարում է Արամ Խաչատրյանի դիմանկարը, Մոսկվա, 1944

ветских земель немецких хищников. Каждый вечер я с трепетом жду салюта, когда московское небо вспыхивает от орудийных залпов и разукрашивается многочисленными разноцветными огнями фейерверков.

Мой приезд в Москву во многом мне помог. Во-первых, конечно, относительно, восстановил свое здоровье и настроение к работе. Теперь так хочется работать, что Вы не представляете себе. Пишу портреты: народу очень много¹ и вместе с тем думаю написать вещь, чтоб хоть отчасти отражала бы мое настроение в период Отечественной войны.

В Москве зима была мягкая, теплая — это нам очень помогло, ибо у нас в квартире не очень было тепло.

Вопрос выставки² здесь так для меня и остался темным, мне не пришлось увидеться с Завеном и поговорить с ним об этом. Он все время говорил, что занят делами по горло. Надо отдать ему должное, он неплохо организовал показ армянской музыки³. Большим успехом пользовались А. Даниелян, А. Габриелян, Т. Сазандарян, Галуст Габриелян, а также и другие. Правда, посетителями этих концертов главным образом были московские армяне, но можно было встретить и русских любителей и специалистов музыки.

Надо пожелать, чтоб так же радушно была организована и выставка живописи⁴.

Вопрос моего приезда в Ереван еще не определился в отношении времени по причине многих обстоятельств.

Меня интересует также вопрос наших взаимоотношений с Вами, вернее — с музеем⁵. Как Вы поступаете с нашими, снабжаете ли их деньгами или нет?

Прошу, напишите мне несколько слов об этом; конечно, не за-

135. Չարիկը, 1944

будьте сообщить так же о новостях, касающихся Вашей жизни и жизни города.

Привет всем ереванцам. С дружеским приветом —

М. Сарьян.

Թարգմանություն

331. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

1944, մարտի 6, Մոսկվա

Միրելի Ռուբեն Գրիգորեիչ.

Ինչպե՞ս եք ապրում, ինչպե՞ս է Ձեր առողջությունը: Շուտով չորս ամիս կլինի, ինչ ես ու Լուսիկ Լազարևնան դուրս ենք եկել Երևանից: Այս ընթացքում ես հասցրել եմ մի փոքր բուժել ինձ և մի քիչ էլ աշխատել, ամենագլխավորն այն է, որ հաջողվել է տեսնել մեր հերոս Ջարիկին: Նա պարզևատրվել է «Մարտական ծառայությունների համար» մեդալով և Կարմիր Աստղի շքանշանով: Տեսել ենք նրան հապճեպ, սրանից հինգ օր առաջ նա կրկին ռազմաճակատ մեկնեց:

Մենք ուրախ ենք մեծն Կարմիր բանակի հաջողությունների համար, որը խորհրդային երկրից քշում է գերմանական գիշատիչներին: Ամեն երեկո ես սրտի տրոփյունով եմ սպասում սայլուտին, երբ մոսկովյան երկինքը բռնկվում է հրետանային համազարկերից և գունավառվում բազմաթիվ ու բազմագույն հրավառությունների կրակներով:

Մոսկվա գալս ինձ շատ բանով օգնեց: Նախ՝ վերականգնեցի, ճիշտ է՝ համեմատաբար, առողջությունս և աշխատանքի տրամադրությունս: Այժմ այնքան եմ ուզում աշխատել, որ Դուք պատկերացնել չեք կարող: Դիմանկարներ եմ անում, մարդիկ շատ՝ շատ են¹, դրա հետ մեկտեղ ուզում եմ նկարել մի բան, որը գոնե մասնակիորեն արտացոլի իմ տրամադրությունը Հայրենական պատերազմի ժամանակաշրջանում:

Մոսկվայում ձմեռը մեղմ ու տաք էր, և դա մեզ շատ օգնեց, քանի որ քնակարանն այնքան էլ լավ չէր ջեռուցվում:

Ցուցահանդեսի հարցն² այստեղ ինձ համար այդպես էլ մութ մնաց, ես չկարողացա հանդիպել Չավենին և նրա հետ խոսել այդ մասին: Նա շարունակ ասում էր, որ մինչև կոկորդը խրված է գործերի մեջ: Պետք է նրան արժանին հատուցել, նա վատ չկազմակերպեց հայկական երաժշ-

136. Մ. Սարյանը նկարում է Մարիեպա Շահինյանի դիմանկարը, Երևան, 1944

տության ցուցադրումը³: Մեծ հաջողություն ունեցան Հ. Դանիելյանը, Ա. Գաբրիելյանը, Տ. Սազանդարյանը, Գալուստ Գաբրիելյանը և մյուսները: Ճիշտ է, այդ համերգների այցելուները գլխավորապես մոսկովյան հայերն էին, բայց հանդիպում էին նաև երաժշտության ոռու երկրպագուներ ու մասնագետներ:

Պետք է ցանկալ միայն, որ նույնչափ լավ կազմակերպվի նաև գերանկարչության ցուցահանդեսը⁴:

Երևան վերադառնալու ժամանակի հարցը, ժամկետի տեսակետից, դեռևս չի որոշվել բազմաթիվ հանգամանքների բերումով:

Ինձ հետաքրքրում է նաև իմ ու Ձեր հարաբերությունների, ավելի ճիշտ՝ թանգարանի⁵ հետ մեր հարաբերությունների հարցը: Ինչպե՞ս եք Դուք վերաբերվում մերոնց, արդյոք նրանց փող մատակարարո՞ւմ եք, թե՞ ոչ:

Խնդրում եմ, մի քանի խոսք գրեք այդ մասին, իհարկե, չմոռանաք նաև Ձեր անձնական ու քաղաքի կյանքին վերաբերող նորությունները:

Ողջույն բոլոր երևանցիներին: Բարեկամական ողջույններով՝

Մ. Սարյան

1944, մարտի 23, Մոսկվա

Միրելի Արա և Միեր.

Վերջապես կարող եմ գրել ձեզ ու, այսպես կոչված, ցուցահանդեսի՝ վերաբերյալ ամենակտրուկ կերպով ասել, որ խելքս բան չի կտրում: Ես գրել էի մի քանի նամակ՝ ձեզնից ոչ մի պատասխան: Այսինքն, չէիք կարող պատասխանել, քանի որ ոչինչ չէիք իմանում: Ցուցահանդեսի հարցը, իմ կարծիքով, պետք է դնել շատ լուրջ, այդ հարցը մեր հանրապետության պատվի հարցն է: Մի՞թե մենք ուզում ենք ցույց տալ մեր «կուլտուրայի նվաճումները» այդ ուղղությամբ ևս:

Այստեղ ես չկարողացա, դժբախտաբար, տեսնվել ոչ մեկի հետ մեր կառավարության ներկայացուցիչներից, ներառյալ, իհարկե, Ջավեն Վարդանյանին: Իմ կարծիքն է. Հայաստանի արվեստը որակյալ արվեստ է՝ եվրոպական իմաստով: Մենք ունենք զարգացած նկարչություն և քանդակագործություն, որը ուժ է առել Հոկտեմբերյան օրերից հետո և կրում է հեղափոխությունից հետո ստեղծված յուր առանձնահատուկ դեմքը. * Показ этого искусства имеет культурное и политическое значение. Нужно выяснить в наших влиятельных организациях, прежде всего в ЦК:

1) нужна такая выставка теперь?

2) и как ее организовать?

Во втором вопросе, если решено будет устроить выставку, сейчас же решить все в Ереване и предложить Москве, выяснить время, место, указав характер выставки... Если будет в неудобное время года и в плохом помещении, не стоит [աշխատակվել]:

О себе я писал – вам известно, не знаю, сколько времени буду здесь. Привет всем. Завидую вам, что вы встречаете ереванскую весну.

Բարևներով՝ Մարտիրոս Մարյան:

Последние новости узнал от Д. Налбандяна, который недавно приехал из Еревана.

*** Թարգմանություն**

Այդ արվեստի ցուցադրումն ունի մշակութային և քաղաքական նշանակություն:

Մեր ազդեցիկ կազմակերպություններում՝ նախ և առաջ Կենտկոմում, պետք է պարզել.

1. Հարկավո՞ր է արդյոք այդպիսի ցուցահանդես հիմա:

2. Եվ ինչպե՞ս այն կազմակերպել:

Եթե ցուցահանդեսը կազմակերպելու որոշում կայացվի, ապա երկրորդ հարցի սահմաններում ամեն բան որոշել Երևանում և ներկայացնել Մոսկվային: Նշելով ցուցահանդեսի բնույթը՝ պարզել ժամկետները, տեղը... Եթե լինի ոչ հարմար տարվա ժամանակ և վատ սրահ, ապա չարժե խայտառակվել:

Իմ մասին ես գրել էի. Ձեզ հայտնի՞ է, չգիտեմ, թե ինչքան ժամանակ կմնամ այստեղ: Ողջույններ բոլորին: Նախանձում եմ Ձեզ, որ Դուք դիմավորում եք երևանյան գարունը:

Բարևներով՝ Մարտիրոս Մարյան

Վերջին նորություններն իմացա Գ. Նալբանդյանից, որը վերջերս է վերադարձել Երևանից:

333. ЗАВЕНУ ВАРДАНЯНУ

Москва, 21 апреля 1944 г.

Уважаемый Завен Гевондович!

В Ереван по командировке приехала Агаян Сусанна Михайловна. Она будет у Вас, у нее очень серьезные поручения в связи с выявлением кадров по прикладному искусству.

Сама Сусанна Агаян известная здесь художница по текстилю, долгие годы работавшая старшим художником на шелковой фабрике «Красная роза». Она сделала многочисленные рисунки для тканей, освоенные в производстве. Она – мастер первоклассный. Материал ее своеобразный, армянский, она хорошо знает армянский орнамент, выросла на изучении этого материала в продолжение долгих лет. Выработала свой индивидуальный характер. Она первая в СССР, ее здесь очень ценят и любят и считают армянским мастером. Она подготовила кадры, у нее здесь много учеников. Кроме всего этого, как большевичка всегда почти вела и партийно-общественную работу. С

137. Նկարչուհի Բելլա Աղայանի դիմանկարը, 1944

исключительной энергией по линии общественной работы, пользуется большой популярностью и любовью. Она председатель текстильной секции МОССХ и секретарь парторга. Сусанна Агаян — замечательное явление, ею может гордиться наш народ. Мне хотелось бы, чтоб ее знали в Ереване, воспользовались бы ее советами и исключительными организаторскими способностями. У нас очень легко организовать это замечательное творчество росписи тканей, печатание разными способами рисунков для шалей, платков, подушек и т.д. и т.д. У нас многие художники могли бы изучить это дело и существовать, делая хорошие вещи для быта, на которые спрос будет колоссальный, как

только кончится война.

Кроме всего этого, Вы имейте в виду нескольких художников, живущих здесь, необходимо их работы выставить на нашей предстоящей выставке¹, как армянских художников, так [овыми] их считают здесь и гордятся, что армянский народ, имея такую высокую культуру, учит и других, как надо украшать свою жизнь.

Махлас, գահիաղ տարա էլի, բայց ափսոս է, ախր, մեր ժողովուրդը:

Завтра я выезжаю в Киев на съезд художников Украины и вернусь к первым числам мая, случай увидеться с моим замечательным сыном, который уже пятый год в армии и уже много раз видел смерть в лицо, награжден медалью за боевые заслуги и орденом Красной Звезды. Он ведь молодой композитор, а Вы, говорят, очень внимательны к музыкантам, на всякий случай сообщаю его адрес: ППС 25342, Сарьян Лазарь. Я написал здесь несколько портретов и хочу написать еще кое-кого², а потом приеду домой.

Большой привет Вам и ереванцам.

Մարտ[յուր] Սարյան.

Թարգմանություն

333. ԶԱՎԵՆ ՎԱՐԿԱՆՅԱՆԻՆ

1944, 21 ապրիլի, Մոսկվա

Հարգելի Զավեն Առնոդովիչ.

Երևան գործուղման է եկել Սուսաննա Միխայլովնա Աղայանը: Նա կլինի Ձեզ մոտ, նա ունի շատ կարևոր հանձնարարականներ կիրառական արվեստի բնագավառում նոր կադրեր հայտնաբերելու կապակցությամբ: Ինքը՝ Սուսաննա Աղայանը, տեքստիլի հայտնի նկարչուհի է, երկար տարիներ աշխատել է որպես ավագ նկարիչ «Կրասնայա ռոզա» մետաքսի ֆաբրիկայում: Արել է կտորեղենի բազմաթիվ զարդանկարներ, որոնք կիրառվում են արտադրության մեջ: Առաջնակարգ վարպետ է: Նրա ստեղծագործական ձեռագիրն ինքնատիպ է, հայկական, նա լավ գիտե հայկական զարդանկարները, հասակ է առել՝ երկար տարիներ հետազոտելով իր ստեղծագործության նյութը: Մշակել է իր անհատական խառնվածքը: Նա առաջինն է ԽՍՀՄ-ում, նրան այստեղ շատ գնահատում են, սիրում են և համարում հայ վարպետ: Նա կադրեր էլ է պատրաստել և այստեղ շատ աշակերտներ ունի: Օժտված լինելով բացարձակ էներգիայով, նա՝ որպես հասարակական գործիչ, մեծ ճանաչում և սեր է վայելում: Նա ՄՕՇՄ-ի տեքստիլի մասնագյուղի նախագահն է և կուսկազմակերպության քարտուղարը: Սուսաննա Աղայանը հրաշալի երևույթ է, նրանով կարող է հպարտանալ մեր ժողովուրդը: Ես կուզենայի, որ Երևանում նրան իմանային և օգտվեին նրա խորհուրդներից ու կազմակերպչական բացառիկ ունակություններից: Մեզ մոտ հեշտ է կազմակերպել կտորեղենի նկարչական ձևավորման ստեղծագործական աշխատանքը, տարբեր տեսակներով արտատպել զարդանկարներ շալերի, բաշկինակների, բարձի երեսների վրա և այլն, և այլն: Մեզ մոտ շատ նկարիչներ կարող էին ուսումնասիրել այդ գործը, և իրենց գոյությունը պահպանել՝ կենցաղի համար լավ իրեր ստեղծելով, երբ որ պատերազմը վերջանա, ապրանքների պահանջը շատ մեծ կլինի:

Բացի այս ամենից, նկատի ունեցեք, որ այստեղ բնակվող մի քանի նկարիչների գործերն անհրաժեշտ է ցուցադրության դնել մեր մոտակա ցուցահանդեսին¹՝ որպես հայ նկարիչների գործեր, այդպիսին են այստեղ նրանց համարում և հպարտանում են, որ հայ ժողովուրդը, ունենա-

լով այսպիսի բարձր մշակույթ, դեռ ուրիշներին էլ սովորեցնում է, թե ինչպես պետք է զարդարել կյանքը:

Մախլաս, զահլաղ տարա, էլի, բայց ափսոս է, ախր, մեր ժողովուրդը:

Վաղը ես մեկնում եմ Կիև՝ Ուկրաինայի նկարիչների համագումարին և կվերադառնամ մայիսի սկզբներին. առիթ է հանդիպելու իմ հրաշալի որդուն, որն արդեն հինգ տարի է, ինչ բանակում է, մի անգամ չէ, որ առճակատ տեսել է մահը, պարզևատրված է մարտական մեդալներով և Կարմիր աստղի շքանշանով: Եվ քանի որ նա երիտասարդ կոմպոզիտոր է, իսկ Դուք, ասում եմ, շատ ուշադիր եք երաժիշտների հանդեպ, համեմայն դեպս, հայտնում եմ նրա հասցեն. ППС 25342, Սարյան Ղազարու:

Ես այստեղ մի քանի դիմանկարներ արեցի և էլի եմ ուզում նկարել որոշ անձանց² և հետո տուն գնամ:

Շատ բարևներ Չեզ և երևանցիներին:

Մարգրիտու Մարյան

334. РУБЕНУ ДРАМПЯНУ

Москва, 22 апреля, 1944 г.

Дорогой Рубен Григорьевич!

Получил сегодня Ваше письмо, очень жаль, что вы не дописали все четыре страницы. Вам что-то помешало; возможно, Ваше минорное настроение, о котором говорил недавно вернувшийся из своей “командировки” Левон¹.

Я против вашего стремления уйти из музея, где Вы не подготовили хорошего наследника, который мог бы так же любовно продолжить, как Вы это делали в продолжение многих лет, создав первоклассный [музей], достойный столицы народа высокой культуры. Что же касается вопроса работы Вашей и Дурново в секторе искусства Академии наук², — это замечательно и необходимо; надо это дело как-нибудь совместить, конечно, не в ущерб Вашей работе в музее. Что же касается оценки работы Вашей, а также работы Дурново по линии музея, — давно должно было быть отмечено. Но выходит так, что Ваша работа качественно значительно выше качества умения по достоинству оценивать работу людей. Но все это Вас не должно смущать, дело не в этом. Общественность хорошо разбирается в

138. Մ. Մարյանը նկարում է Լիդիա Դուրնովոյի դիմանկարը, Երևան, 1958

таких делах. Есть оценка, которая вызывает восторг у общественности, а есть оценка, которая проходит незаметно.

Вы и Дурново по своей специальности давно заслужили и имеете прекрасную оценку, только необходимо это санкционировать. Я твердо верю, что это будет сделано.

Вы себя вините в том, что Вы не умеете делать что-то; это обвинение себя — не минус, а плюс. Во всяком случае, иногда хоть надо говорить, если это нужно, надо бунтовать, иначе все замораживается.

В Москве уже весна, но прохладно, из шуб еще вылезать трудно. Москва полна народу, часто салютуют нашим богатырям, изгоняющим из нашей страны немцев на запад, в свою берлогу. Я понемногу работаю, здесь большой выбор людей для портрета³. Здесь хотят приобретать у меня работы, цены несравненно высокие, но я стараюсь как-нибудь задержать их и не разбазаривать вещи.

Что же касается Еран и Мариам⁴, — они у меня были, присутствовал и муж Еран; мы провели прекрасный вечер. Хорошие девочки, а главное — талантливые и умные, значит, имеют возможность прогрессировать. Думаю, что у них окажется и сила еще большей организованности вкуса, чтоб отделаться от джаза.

Очень возможно, что завтра я выеду в Киев присутствовать на съезде художников Украины в качестве делегата-гостя и, кстати, увидеть своего сына там.

Очень рад, что Ереван дышит весной культурной жизнью: сессия Академии наук, Шекспировская конференция⁵ и т.п.

Ну, дорогой Рубен Григорьевич, не падайте духом, держите голову гордо, высоко. Жизнь прекрасна у нас и тяжела из-за войны. Я верю, что она скоро окончится и радости нашей тогда не будет конца.

Привет Вашей семье, художникам.

Крепко жму Вашу руку.

М. Сарьян.

Թարգմանություն

334. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

1944, ապրիլի 22, Մոսկվա

Միրելի Ռուբեն Գրիգորիչ:

Այսօր ստացա Ձեր նամակը, ափսոս, որ չեք լրացրել բոլոր շորս էջը: Ձեզ ինչ-որ բան խանգարել է, գուցե Ձեր միևնույն տրամադրությունը, որի մասին խոսում էր վերջերս իր «գործադրումից» վերադարձած Լևոնը¹:

Ես դեմ եմ թանգարանից գնալու Ձեր ձգտմանը, թանգարան, որտեղ Դուք չեք պատրաստել այնպիսի մի հետևորդ, որը կարողանար նույնպիսի սիրով աշխատել, ինչպես Դուք եք արել շատ տարիների ընթացքում՝ ստեղծելով բարձր մշակույթի տեր ժողովրդի մայրաքաղաքին արժանի առաջնակարգ թանգարան: Ինչ վերաբերում է Ձեր ու Դուրնովոյի աշխատանքին Գիտությունների ակադեմիայի արվեստի սեկտորում², դա շատ հիանալի է և անհրաժեշտ: Պետք է այդ գործը մի կերպ համատեղել, իհարկե, ոչ ի վնաս Ձեր աշխատանքին թանգարանում: Իսկ ինչ վերաբերում է Ձեր, ինչպես և թանգարանի գծով Դուրնովոյի աշխատանքի գնահատականին՝ այդ բանը վաղուց պետք է արվեր: Բայց ստացվում է այնպես, որ Ձեր աշխատանքը որակապես շատ ավելի բարձր է մարդկանց աշխատանքն ըստ արժանվույն գնահատելու ունակությունից: Մակայն այդ ամենը Ձեզ չպետք է վշտացնի, բանն այդ չէ: Հասարակայնությունը լավ է գլուխ հանում այդ գործերից: Կա գնահատական, որը հասարակությանը հիացմունք է պատճառում, կա նաև գնահատական, որն անցնում է աննկատ:

139. Կին, 1944

Դուք և Դուրնովոն ձեր մասնագիտությամբ վաղուց վաստակել եք և ստացել հիանալի գնահատական: Միայն անհրաժեշտ է այն վավերացնել: Ես հաստատ հավատում եմ, որ դա կարվի:

Դուք Ձեզ մեղադրում եք, որ չեք կարողանում ինչ-որ բան անել: Այդ ինքնամեղադրանքը ոչ թե միևնուս, այլ պլյուս է: Համենայն դեպս, երբեմն գոնե պետք է խոսել, անհրաժեշտության դեպքում՝ նաև բողոքել, այլապես ամեն ինչ սառեցվում է:

Մոսկվայում արդեն գարուն է, բայց ցուրտ է, դժվար է քուրքից դուրս սողալ: Մոսկվան մարդկանցով լի է, հաճախ են սալյուտ տալիս մեր դուրս գալուստների պատվին, որոնք գերմանացիներին վոնդում են արևմուտք, դեպի իրենց որջը: Ես քիչ-քիչ աշխատում եմ, այստեղ կա մարդկանց մեծ ընտրություն դիմանկար ստեղծելու համար³: Այստեղ ցանկանում են ինձնից գործեր ձեռք բերել, գներն անհամեմատ բարձր են, բայց ես ուզում եմ մի կերպ ետ պահել նրանց և գործերս ցաքուցրիվ չտալ:

Ինչ վերաբերում է Երանին և Մարիամին⁴, նրանք եղել են ինձ մոտ, ներկա է գտնվել նաև Երանի ամուսինը, մենք շատ լավ երեկո ենք անցկացրել: Լավ աղջիկներ են, գլխավորը՝ տաղանդավոր են և խելացի, ու-

րենն, առաջադիմելու հնարավորություն ունեն: Կարծում եմ՝ նրանք նաև ուժ կգտնեն՝ իրենց ճաշակն ավելի լավ ձևավորելու և ջազից կտրվելու համար:

Շատ հնարավոր է, վաղը Կին մեկնեն՝ Ուկրաինայի նկարիչների համագումարին որպես հյուր-պատվիրակ ներկա գտնվելու, ի դեպ, նաև տղայիս այնտեղ տեսնելու համար:

Շատ ուրախ եմ, որ Երևանը գարնանը և մշակութային կյանքով է ապրում՝ Գիտությունների ակադեմիայի նստաշրջան, Շերապիրյան կոնֆերանս⁵ և այլն:

Դե, սիրելի Ռուբեն Գրիգորիչ, ոգով մի ընկճվեք, գլուխներդ հպարտորեն բարձր պահեք: Մեր կյանքը գեղեցիկ է և ծանր՝ պատերազմի պատճառով: Ես հավատացած եմ, որ պատերազմը շուտով կավարտվի և այն ժամանակ մեր ուրախությանը վերջ չի լինի:

Ողջույն Ձեր ընտանիքին, նկարիչներին:

Ամուր սեղմում եմ Ձեր ձեռքը:

Մ. Մարյակ

335. ХАЧАТУРУ ЕСАЯНУ

Москва, 6 июня, 1944 г.

Дорогой Хачик!

Спасибо за твои поэтические письма, правда, ты их пишешь мало, но все же больше, чем я пишу тебе, хотя я на все твои письма отвечал. Во всяком случае, в Ереване у меня оказалось два друга (в художественном обществе) — ты и Драмбян, а другие мне ничего не писали, кроме нескольких деловых писем.

Последние новости тебе известны, вчера радио сообщило об открытии второго фронта, поистине это грандиозное предприятие, немецкий зверь почувствует еще сильнее, что за него взялись не на шутку.

Новости московские следующие: 1. Выставка художников Армении¹ будет очень обширная, куда войдет также и народное творчество, на что теперь обращается большое внимание. Выставку армянского изоискусства спланировано открыть в сентябре месяце в помещении Третьяковской галереи, в лучшем помещении города.

Мне кажется, и времени, и места нельзя пожелать лучшего. От-

ношение к этой выставке со стороны Комитета по делам искусств очень благожелательное. Можно развернуть хорошую выставку, показав много хорошего, конечно, со строгим подбором относительно неплохих работ.

В конце этого года предполагают устроить мою персональную ретроспективную выставку². Правда, это дело очень трудное в условиях войны, но есть такое очень твердое желание Комитета по делам искусств: я к этому делу отношусь скептически. Твое пожелание относительно красок в пределах возможности постараюсь выполнить. На этой неделе.

Предполагаем с Лусик Лазаревной поехать в Киев недели на две, а затем, вернувшись в Москву, выедем в Ереван и въедем в ереванское лето. Но я тебя по-дружески просил бы, если у тебя есть друзья, через милицию воздействовать на хулиганье, охотников за голубями, чтоб не разбивали стекла моей мастерской и я мог бы поработать спокойно несколько месяцев и подготовиться как следует к своей выставке, которая является также и армянской в единственном числе, конечно.

[...]

Ну теперь буду писать о важных вещах, во-первых, что ты написал нового, хорошего и что думаешь еще сделать? Ты не имеешь права плохо выступать, тебе надо развернуться. Только, ради Бога, меньше философии и больше дела. Я тебя обявываю дать хорошую одну работу, за что я буду тебе благодарен, а если дашь больше, я тебя расцелую, а главное, армянский народ, великий народ, какими бы не обладал недостатками, о которых сами “армяшки” больше всего любят говорить, будет тебе благодарен. Не забывай, что ты уже велик [тем], что принадлежишь этому народу, без этого народа грош цена всякому армянину, он просто армяшка, которым играют, как с мячом. А теперь, в великую эпоху исторических событий, армянский народ имеет право обладать большей частью своей территории, а не наименьшей³, за этим делом должен следить прежде всего армянский большевик, судьба народа армянского в его руках, никакими званиями и орденами никто не должен опьяняться, ибо простая истина, по-моему, — нет народа, нет и личности. Народ и личность — это одно целое. Народ расценивается по качеству выдающихся лю-

дей, вышедших из него. Народ должен ценить лучших своих сынов и быть гордым. Народ должен знать свою историю и культуру. Правда, суэта жизни, настоящая борьба за существование мельчит человека, он становится меркантильным, ничтожным очень часто, но ведь жизнь не строится на ничтожествах, а строится на лучшем, которое заключается в человеке. Великая, жестокая война показала нам глубокие чувства патриотизма народа-героя, ... перед которым ничто не может устоять.

[...] Сам писал “меньше философии” и разфилософствовался всю. Скажу коротко, теперь более, чем когда-либо [надо] знать свою страну и народ и быть сыном общего народа, быть для своего народа максимально полезным, когда есть эти возможности. Ни одна личность ничем не должна опьяняться и не приписывать эти качества собственной персоне и чувствовать себя вне народа. Одним словом, мой московский привет славной Рузани, тебя обнимаю и целую, шлю привет всем моим друзьям. Сарика встретишь – обними за меня по-хачиковски. Письмо это привезет академик В. И. Исагулян.

Թարգմանություն

335. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԵՍԱՅԱՆԻՆ

1944 թ., հունիսի 6, Մոսկվա

Սիրելի Խաչիկ.

Շնորհակալ եմ քո պոետական նամակների համար, ճիշտ է, դու քիչ ես գրում, բայց և այնպես, ավելի հաճախ, քան ես եմ գրում քեզ, չնայած որ քո բոլոր նամակներին պատասխանում եմ: Ամեն դեպքում, Երևանում ես ունեմ երկու բարեկամ (գեղարվեստական շրջանում)՝ դու և Դրամբյանը, մյուսներն ինձ ոչինչ չեն գրում, բացի մի քանի գործնական նամակներից:

Վերջին նորությունները քեզ հայտնի են, երեկ ուղիռն հաղորդեց երկրորդ ճակատի բացման մասին, դա, իսկապես, վիթխարի նախաձեռնություն է, գերմանացին կզգա, որ ամենալուրջ ձևով բռնել են իր կոկորդից:

Մոսկովյան նորությունները հետևյալն են. 1. Հայաստանի նկարիչների ցուցահանդեսը¹ կլինի շատ ընդարձակ, նրա մեջ կմտնի նաև ժողովու-

րական ստեղծագործությունը, այդ բանի վրա հիմա մեծ ուշադրություն է դարձվում: Հայ կերպարվեստի ցուցահանդեսը ծրագրված է բաց անել սեպտեմբեր ամսին, Տրետյակովյան պատկերասրահում՝ քաղաքի ամենալավ շենքում:

Ինձ թվում է, թե՛ ժամանակի, թե՛ տեղի առումով դժվար է ավելի լավ գանկանալ: Արվեստի գործերի կոմիտեի կողմից վերաբերմունքն այդ ցուցահանդեսի նկատմամբ շատ բարյացակամ է: Կարելի է մի լավ ցուցահանդես կազմակերպել՝ ցույց տալով շատ լավ բաներ: Իհարկե, խիստ ընտրություն կատարելով համեմատաբար լավ գործերի միջև:

Այս տարվա վերջին ծրագրվում է իմ անհատական, ետահայաց ցուցահանդեսը կազմակերպել²: Ճիշտ է, այդ գործը շատ դժվար է գլուխ բերել պատերազմի պայմաններում, բայց կա Արվեստի գործերի կոմիտեի այդպիսի ուժեղ ցանկությունը: Ես այդ գործի հանդեպ թերահավատ եմ: Քո խնդրանքը՝ ներկերի վերաբերյալ, հնարավորության սահմաններում կփորձեմ կատարել:

Մենք Լուսիկ Լազարևնայի հետ ենթադրում ենք գնալ Կիև՝ մեկ-երկու շաբաթով, այնուհետև վերադառնալ Մոսկվա և այնտեղից ներխուժել ուղիղ երևանյան ամառ: Բայց ես քեզ ընկերական ձևով կխնդրեի, եթե ունես ծանոթներ, միլիցիայի օգնությամբ ազդեիր ադամիներ որացող խուլիգանների վրա, որպեսզի դրանք չջարդեն իմ արվեստանոցի ապակիները, և ես կարողանամ մի քանի ամիս հանգիստ աշխատել ու պատրաստվել իմ ցուցահանդեսին, որը նաև հայկական է, չնայած որ մեկ անձ է միայն ներկայացնում:

[...]

Այժմ գրեմ ավելի լուրջ բաների մասին. առաջինը՝ ի՞նչ նոր լավ բան ես նկարել և ի՞նչ ես մտադիր անել, դու իրավունք չունես վատ ներկայանալ, քեզ պետք է ծավալվել: Բայց, ի սեր Աստծո, քիչ փիլիսոփայություն, շատ աշխատանք:

Պարտավորեցնում եմ քեզ տալ մի լավ աշխատանք, որի համար ես քեզ շատ շնորհակալ կլինեմ, իսկ եթե տաս ավելին, ես քեզ պինդ կհամբուրեմ, իսկ գլխավորը՝ հայ ժողովուրդը, մեծ ժողովուրդը, որը, ինչպիսի թերություններ էլ որ ունենա (ի դեպ, այդ մասին ամենից շատ սիրում են խոսել հենց «արմյաշկաները»), քեզ շնորհակալ կլինի: Մի՛ մոռանա, որ

դու արդեն մեծ ես, որովհետև մասն ես կազմում այդ ժողովրդի, առանց այդ ժողովրդի ոչ մի հայ կոպեկի գին չունի, նա ուղղակի արմյաշկա է, որին գնդակի պես խաղացնում են:

Իսկ հիմա, պատմական մեծ իրադարձությունների դարաշրջանում, հայ ժողովուրդն իրավունք ունի տեր կանգնելու իր տարածքների մեծ մասին, այլ ոչ թե նվազագույնին³: Այդ մասին պետք է հոգա բոլորից առաջ հայ բոլշևիկը, հայ ժողովրդի բախտը նրա ձեռքումն է, ոչ ոք չպետք է գայթակղվի կոչումներով և շքանշաններով, քանի որ պարզ ճշմարտություն է, իմ կարծիքով, չկա ժողովուրդը՝ չի լինի և անհատը: Ժողովուրդը և անհատը մեկ ամբողջություն են: Ժողովուրդը գնահատվում է իր ծոցից դուրս ելած անհատների որակով: Ժողովուրդը պետք է գնահատի իր լավագույն զավակներին և հպարտանա նրանցով: Ժողովուրդը պետք է իմանա իր պատմությունը և մշակույթը: Ե՛հիշտ է, կյանքի ունայնությունը, գոյության կռիվը մարդուն շատ հաճախ մանրացնում, նյութապաշտ են դարձնում, բայց չէ՞ որ կյանքը ոչնչությունների վրա չի կառուցվում, այլ կառուցվում է այն լավի վրա, որը կա մարդու մեջ:

Մեծ, դաժան պատերազմը ցույց տվեց հերոս ժողովրդի հայրենասիրությունը, որին չի կարող դիմադրել ոչ մի բան:

[...] Ինքս էի գրել՝ քիչ փիլիսոփայել, և ինքս էլ փիլիսոփայության գիրկն ընկա: Կարճ ասեմ, այժմ, ավելի քան երբևէ, պետք է ճանաչել հարազատ երկիրն ու ժողովուրդը և լինել այդ ընդհանուր ժողովրդի զավակը՝ առավել չափով օգտակար լինելով նրան: Ոչ մի անհատ չպետք է գայթակղվի և իրեն առաքինի հատկանիշներ վերագրելով՝ իր իսկ ժողովրդից դուրս գգա:

Մի խոսքով, մոսկովյան բարևներս հրաշալի Ռուզաննային, գրկում եմ քեզ և համբուրում, ողջունում եմ բոլոր ընկերներին: Մարիկին հանդիպես՝ գրկիր իմ փոխարեն, խաչիկապես: Նամակս կրերի ակադեմիկոս Վ. Ի. Իսազույյանը:

336. РУБЕНУ ДРАМПЯНУ

Москва, 6 июня, 1944 г.

Дорогой Рубен Григорьевич!

Жизнь так быстро течет, и так она интересна, что не успеваешь за ней. Вчера союзники заняли Рим, но сегодня радио сообщило более

радостную весть, весть об открытии в Северной Франции второго фронта. Война, по-видимому, вступает в более решительную фазу, петля блокады стягивается все сильнее и сильнее вокруг шеи обер-бандита Гитлера, принесшего столько несчастья и разрушения человечеству.

В конце апреля от ОРК художников СССР я, в числе четверых представителей, ездил на Украину на пленум украинских художников в Киеве, где пробыл около двух недель и, к своему счастью, повидался со своим сыном Зариком.

В настоящее время думаю еще недели на две или три поехать в Киев. Это замечательный город, весьма красивый. Несмотря на то, что он пострадал несколько, все же это город-красавец, расположенный на правом высоком холмистом берегу Днепра, откуда открывается изумительный вид на Днепр.

Нас правительство очень хорошо встретило. Встречались с Хрущевым Н.С., Бажаном — замечательные люди.

После вторичной поездки в Киев, куда думаем поехать с Лусик Лазаревной, чтоб она тоже увидела своих детей-воинов: ведь Зарик женился, у него боевая подруга¹.

В Москве дней через десять открывается выставка республик и областей², где по возможности участвуют от всех республик. Этим делом занимается Комит[ет] по дел[ам] искусств. Между прочим, от худож[иков] Армен[ии] взяли несколько работ: моих, Асламаз[ян]³, Гюрджяна⁴ и др.

Выставка Армении открывается в сентябре в помещении Третьяковской галереи⁵. Отношение к искусству Армении великолепное, хотят показать по возможности хорошо и в лучшем помещении Москвы. Необходимо только художникам подтянуться, дать хорошие работы.

И вообще, отношение к изоискусству, конечно, хорошему, дружелюбно.

140. Չափարու և Գալինա Մարթաները, Կիև, 1944

Искусство Армении — на первом плане после искусства Москвы и Ленинграда. Все более или менее культурные люди относятся с большим уважением к культуре Армении.

Комитет по делам искусств запланировал в конце этого года устроить мою персональную ретроспективную выставку⁶.

Это все получилось для меня совершенно неожиданно. Я как-то Шмаринову сказал о том, что время мне выставиться. Он мне сказал: «Можем устроить выставку только для работ периода Отечественной войны». В дальнейшем Храпченко раздвинул рамки — вообще устроить выставку работ с 35 года! А теперь решили устроить ретроспективную. Мне все это кажется фантазией в стиле Абисогом ага. Устроят ли это дело, не знаю. Транспорт, в первую голову, и другие препятствия мне кажутся непреодолимыми вещами. Кроме всего этого — война, она живет и напрягается и сметает на своем пути многое, что создало человечество хорошего. Во всяком случае, мне нужно будет участвовать на многих выставках, думаю, что от этого никому никакого вреда нет. [...]7.

Թարգմանություն

336. ՌՈՒԲԵՆ ԳՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

1944, հունիսի 6, Մոսկվա

Միրելի Ռուբեն Գրիգորիչ:

Կյանքն այնքան արագ է հոսում և այնքան գեղեցիկ է, որ չես հասնում նրա հետևից: Երեկ դաշնակիցները գրավեցին Հռոմը, բայց այսօր առավոտյան հաղորդեցին մի ավելի ուրախալի լուր՝ Հյուսիսային Ֆրանսիայում երկրորդ ռազմաճակատի բացման լուրը: Պատերազմը, ինչպես երևում է, ստանում է ավելի վճռական փուլ, պաշարման օղակն ավելի ու ավելի ուժեղ է սեղմվում օրեր-բանդիտ Հիտլերի վզին, որը մարդկությանն այնքան դժբախտություններ և ավերածություններ է պատճառել:

Ապրիլի վերջին ԽՍՀՄ նկարիչների կազմկոմիտեի կողմից ես և չորս ներկայացուցիչներ գնացինք Ուկրաինա, Կիևում ներկա եղանք Ուկրաինայի նկարիչների պլենումին, մոտ երկու շաբաթ մնացի այնտեղ և, բարեբախտաբար, տեսա տղայիս՝ Ջարիկին:

141. «Իմ երգը», 1944

Ներկայումս մտածում եմ դարձյալ մեկ կամ երկու-երեք շաբաթով գնալ Կիև: Դա շատ գեղեցիկ, հիանալի քաղաք է: Չնայած որոշ չափով տուժել է, այնուամենայնիվ, գեղեցիկ քաղաք է՝ բազմաձև Դնեպրի աջ, բարձր ափի բլուրներին, որտեղից գերող տեսարան է բացվում Դնեպրի վրա:

Կառավարությունը մեզ շատ լավ դիմավորեց: Հանդիպեցինք Ն. Ս. Խրուշչովի, Բաժանի հետ. հիանալի մարդիկ են:

Մտադիր ենք երկրորդ անգամ Կիև ուղևորվել Լուսիկ Լազարևայի հետ, որպեսզի նա նույնպես այնտեղ տեսնի իր մարտիկ-զավակներին, չէ՞ որ Ջարիկն ամուսնացել է, նա հիմա մարտական ընկերուհի ունի¹:

Մոսկվայում մի տասն օրից կբացվի հանրապետությունների և մարզերի ցուցահանդես, որին, ըստ հնարավորության, կմասնակցեն բոլոր հանրապետություններից²: Այդ բանով զբաղվում է Արվեստի գործերի կոմիտեն: Իմիջիայլոց, Հայաստանի նկարիչներից վերցրել են մի քանի աշխատանք՝ ինձանից, Ասլամազ[յաններից]³, Գյուրջյանից⁴ և այլն:

Հայաստանի ցուցահանդեսը կբացվի սեպտեմբերին, Տրետյակովյան

պատկերասրահում⁵: Հայաստանի արվեստի նկատմամբ վերաբերմունքը հոյակապ է, ուզում են հնարավորին չափ լավ ցույց տալ և Մոսկվայի լավագույն շենքում՝ Տրետյակովյան պատկերասրահում: Միայն անհրաժեշտ է, որ նկարիչները ձգվեն, լավ աշխատանքներ տան:

Եվ առհասարակ, վերաբերմունքը կերպարվեստի հանդեպ, իհարկե, լավի հանդեպ, բարեկամական է:

Հայաստանի արվեստն առաջին գծին է, Մոսկվայի և Լենինգրադի արվեստներից հետո: Բոլոր՝ շատ թե քիչ կուլտուրական մարդիկ մեծ հարգանքով են վերաբերվում Հայաստանի մշակույթին:

Արվեստի գործերի կոմիտեն ծրագրել է այս տարվա վերջին կազմակերպել իմ անհատական ետահայաց ցուցահանդեսը⁶:

Այդ ամենն ստացվեց ինձ համար միանգամայն անսպասելիորեն: Ես մի առիթով Շմարինովին ասել էի, թե ժամանակն է, որ ես ցուցահանդես կազմակերպեմ: Նա ինձ ասաց. «Կարող ենք ցուցահանդես բացել միայն Հայրենական պատերազմի շրջանի գործերին նվիրված»: Հետագայում Խրապչենկոն շրջանակներն ընդլայնեց՝ առհասարակ ցուցահանդես կազմակերպել՝ սկսած 35 թվականի գործերից: Հիմա էլ որոշել են կազմակերպել իմ անհատական ետահայաց ցուցահանդեսը: Այդ ամենն ինձ թվում է ֆանտազիա Արխտոդով աղայի ոճով: Գլուխ կբերե՞ն արդյոք այդ գործը՝ չգիտեմ: Առաջին հերթին՝ տրանսպորտը, այնուհետև՝ մյուս արգելքներն ինձ անհաղթահարելի են թվում: Այդ բոլորից բացի՝ պատերազմ է: Այն շարունակվում է և լարվում, կարող է իր ճանապարհին ավել-տանել մարդկության ստեղծած շատ ու շատ լավ բաներ: Համենայն դեպս, պետք է, որ ես մասնակցեմ շատ ցուցահանդեսների, կարծում եմ՝ դրանից ոչ ոք չի տուժի [...]»⁷:

337. ԱՐԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

1944, հունիսի 16 [Մոսկվա]

Միրելի Արա.

Գրում եմ քեզ հիվանդանոցից, մի հիմնարկություն, որտեղ ես այս տարի, հակառակ իմ կամքին, ընկել եմ երկրորդ անգամ: Մրանից մի շաբաթ առաջ ինձ հիվանդանոց բերեցին շուտափույթ օգնության մեքենայով՝ կիսամեռ դրության մեջ: Նոր մի քիչ խելքս գլուխս է եկել: Այդ դրու-

քյան մեջ կարդացի քո երկար, բովանդակալից գործնական նամակը... Ազդվեցի, հուզվեցի՝ ներկայացնելով աչքիս առջև այդ մեծ պատասխանատու գործը և նրա վրա թափվելիք աշխատանքը, ապա ուրեմն՝ և եռանդը¹: Միտս ասում է, դա քո բանը չէ, մի կերպ վերջացրու գործերդ, ախորժակդ կրճատիր և եղիր «միշտ պատրաստ»: Ես արդեն կանգնել եմ հերթի... Բայց որոշ բաներ անելու համաձայն եմ, եթե ուժերս ներեն:

Անցնենք գործնականին: Հիվանդանալուց առաջ իմ ծրագիրն էր Լուսիկի հետ զնալ մի քանի շաբաթով Կիև՝ տեսնվել մեր երեխաների հետ, վերադառնալ Մոսկվա ու հետո գալ Երևան, մոտավորապես հուլիսին: Երևանում պետք է աշխատել մինչև նոյեմբերի կեսերը ու հետո՝ նորից Մոսկվա, որ մասնակցեի իմ անհատական ցուցահանդեսի կազմակերպմանը դեկտեմբեր ամսին²: Սա իմ անհատական գործերի կազմակերպման պլանն է:

Հայաստանի արվեստի ցուցահանդեսը, ինչպես ասաց Титов*-ը, լինելու է սեպտեմբերին Третьяковка**-ի շենքում³: Ինձ համար ձեռնտու էր, որ ցուցահանդեսը բացվեր շուտ, զոնե օգոստոսի կեսին, ես կարող էի սպասել այստեղ, մասնակցել այստեղ բացմանը⁴ և անմիջապես մեկնել Երևան և մասնակցել ինստիտուտի բացմանը և աշխատել, իհարկե, եթե իմ սիրտն ինձ թույլ տա, ոչ մի բույր չմոռանաք վերջին ընդգծածս տողերը:

Այստեղ հիվանդության ժամանակ Միութենական Ժողկոմիտրիդից զանգել են ինձ մոտ տուն, Լուսիկը ասել է, որ ես հիվանդանոցում եմ, և դրանով հարցը վերջացել է: Ինչպես երևում է, դա ինստիտուտի հաստատման հետ կապված է եղել:

Առայժմ այսքան: Բարևներս, համբույրներս մեր բոլոր ազնիվ, ժողովորդը սիրող, գործով հայրենիքի անունը բարձր պահող մարդկանց:

Մ. Սարյան

* Տիտով:

** Տրետյակովկա:

1945

338. ГРИГОРУ АРУТЮНЯНУ

Москва, 23 февраля 1945 г.

Уважаемый Григорий Артемьевич!

15 февраля в "Правде" опубликовано сообщение об организации в 30 городах СССР художественно-ремесленных училищ.

В Комитете по Делах архитектуры при СНК СССР, в чьем ведении будут находиться эти училища, я выяснил у начальника отдела художественной промышленности тов. Галактионова, что Ереван не входит в число этих городов. Однако тов. Галактионов заявил, что если со стороны СНК Армении последует ходатайство об организации в Ереване художественно-ремесленного училища, Комитет всецело поддержит это ходатайство и, несомненно, добьется положительного разрешения вопроса. В ходатайстве, добавил он, нужно указать, что училище обеспечено помещением и преподавательскими кадрами специалистов.

Я полагаю, что в Ереване должно быть открыто художественно-ремесленное училище, так как мы постоянно ощущаем острую нужду в квалифицированных работниках по художественному ремеслу различных специальностей.

Отмечу, кстати, что при организации художественной школы в Ереване в 1922 году, имея ввиду огромное значение художественных ремесел, при школе имелись мастерские: ювелирные, ковроткачес-

кая, гончарная и деревообделочная, функционировавшие несколько лет.

Наркомпрос, в чьем владении находилась художественная школа, закрыл эти мастерские, а помещение мастерских предоставил организации по изготовлению парт для нужд учебных заведений.

В настоящее время помещение художественной школы находится в ужасном положении, фабрика, помещающаяся в школе, не имеет ничего общего ни с искусством, ни с художественными ремеслами, и эта фабрика не только захватила здание школы, но и терроризовала всю ее работу.

В этом здании, на этой территории свободно могут разместиться среднее и высшее художественные учебные заведения, а также художественно-ремесленное училище. Поэтому необходимо и целесообразно перенести фабрику в район промышленного городка.

В отношении кадров преподавателей для художественно-ремесленного училища мы вполне обеспечены.

Надеюсь, что Ваше мнение, Григорий Артемьевич, по данному вопросу также положительное и Ваше категорическое указание соответствующим органам ускорит открытие такого нужного для нашей республики учебного заведения.

М. Сарьян

Թարգմանություն

338. ԳՐԻԳՈՐ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԻՆ

1945, փետրվարի 23, Մոսկվա

Հարգելի Գրիգոր Արտեմևիչ.

Փետրվարի 15-ին «Պրավդա»-յում հայտարարություն հրատարակ-

142. Գրիգոր Հարությունյան, 1950

վեց ԽՍՀՄ-ի 30 քաղաքներում գեղարվեստաարհեստակցական ուսումնարաններ կազմակերպելու մասին:

ԽՍՀՄ Լուսժողովին առընթեր Ճարտարապետության գործերի կոմիտեում, որի իրավասության տակ են գտնվելու այս դպրոցները, ես պարզեցի գեղարվեստական արդյունաբերության բաժնի ղեկավար ընկ. Գալակտիոնովից, որ Երևանն այդ քաղաքների թվում չկա: Մակայն ընկ. Գալակտիոնովը հայտնեց, որ եթե Հայաստանի Լուսժողովի կողմից հայտ ներկայացվի գեղարվեստաարհեստակցական ուսումնարան կազմակերպելու մասին, ապա Կոմիտեն լիովին կսատարի այդ հայտին և, անկասկած, կհանգի հարցի դրական լուծմանը: Հայտի մեջ անհրաժեշտ է նշել, որ ուսումնարանն ապահովված է շենքով և դասավանդող մասնագետների կադրերով, ավելացրեց նա:

Ես ենթադրում եմ, որ Երևանում պետք է բացվի գեղարվեստաարհեստակցական ուսումնարան, քանի որ մենք մշտապես զգում ենք տարբեր գեղարվեստական արհեստների պրոֆեսիոնալ մասնագետների սուր պակասը:

Ի դեպ, նշեմ, որ նկատի ունենալով գեղարվեստական արհեստների նշանակությունը, 1922 թ. Երևանում ստեղծված գեղարվեստական դպրոցին կից կային արհեստանոցներ՝ ոսկերչական, գորգագործական, խեցեգործական, փայտամշակման, որոնք գործեցին մի քանի տարի:

Լուսժողովը, որի իրավասության տակ էր գտնվում դպրոցը, փակեց այդ արհեստանոցները, իսկ արհեստանոցների շենքը հատկացրեց ուսումնական հաստատությունների համար նստարաններ պատրաստող հիմնարկությանը:

Այժմ գեղարվեստական դպրոցի շենքը գտնվում է ահավոր վիճակում: Դպրոցում տեղակայված ֆաբրիկան ոչ մի ընդհանուր բան չունի ո՛չ արվեստի, ո՛չ գեղարվեստական արհեստների հետ, և այդ ֆաբրիկան ոչ միայն զավթել է դպրոցի շենքը, այլև տեռորի է ենթարկել նրա ամբողջ աշխատանքը:

Այդ շենքում, այդ տարածքում հանգիստ կարող են տեղակայվել գեղարվեստական միջնակարգ և բարձրագույն ուսումնական հաստատությունները, ինչպես նաև գեղարվեստաարհեստակցական ուսումնարանը: Դրա համար անհրաժեշտ է ֆաբրիկան տեղափոխել քաղաքի արդյունաբերական շրջան:

Ինչ վերաբերում է գեղարվեստական-արհեստակցական ուսումնարանի համար մանկավարժական կադրերին, ապա մենք լիովին ապահովված ենք:

Գրիգոր Արտեմևիչ, հուսով եմ, որ Ձեր կարծիքն այս հարցի նկատմամբ նույնպես դրական է, և Ձեր վճռական հրահանգը համապատասխան օրգաններին կարագացնի մեր հանրապետության համար այնքան անհրաժեշտ գեղարվեստաարհեստակցական ուսումնական հաստատության բացումը¹:

Մ. Սարյան

339. ԼՈՒՄԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

1945, ապրիլի 5 [Երևան]

Սիրելի Լուսնիչկա ջան.

[...]

Այստեղ արդեն տաք է, ծառերը վաղը մյուս օր կբացվեն, այսինքն՝ կծաղկեն:

Ես իմ նամակում գրել էի, կարծեմ, ճանապարհի մասին, բայց քանի որ դու հարցեր ես տալիս, կպատասխանեմ նորից: Մոսկվայից Ռոստով գնացքն ուշացավ 13 ժամով: Ռոստով հասանք մյուս օրը՝ առավոտյան ժամը ութին, վատ եղանակ էր, քամի, ցուրտ, ես պատուհանից վագոնի, համենայն դեպս, նայեցի, բայց դրսում համապատասխան մարդիկ չտեսա: Վերջապես հեռագիրն էլ կարող էր ժամանակին չհասնել: Ինչ վերաբերում է Հակոբ Խաչատուրենց՝ ճանապարհին քանի մը անգամ հանդիպեցինք [...]:

Ես ինձ զգում եմ միջակ, սկսել եմ անել փոքրիկ էտյուդներ Ջորավորից, խոսել եմ մի քանի մարդկանց հետ, օրինակ՝ Գարեգին Լևոնյանի, որի մոտ գնացել էինք Джим*-ի¹ հետ,

143. Լուսիկ Սարյանի դիմանկարը, 1942

* Ջիմ:

144. Արարապը գարնանը, 1945

ամենալավ տեսարանը Մասիսի վրա նրա պատշգամբից է, հետո Վաղարշյանի կամ նրա վերևում ապրող Ա. Շահինյանի ու Ա. Ավետիսյանի, որը բոլորից բարձրն է ապրում: Ուրեմն, տեսարաններն ամենալավն են, պետք է օգտվեմ բոլոր հնարավորություններից ու նկարեմ: Բայց մեծ աշխատանքների հետ ի՞նչ եմ անելու, խելքս բան չի կտրում, գիշերցերեկ գլխիցս դուրս չի գալիս Հայաստանի ապագայի հարցը, շատ եմ վախենում, որ բերաններիս մածուն քսեն ու ասեն. «Գնացե՛ք, յանկիներուդ բարև արե՛ք»²: Բարևներ և համբույրներ, առայժմ, վաղը կշարունակեն:

...Առավոտյան ժամը 8-ն է: Կատարը, Հովհաննես բիժան արդեն վեր են կացել: Հովհաննես բիժան, ըստ իրա սովորության, մտտեցել է ռադիոյին և սնվում է շաբլոն դարձած հաղորդագրություններով: Կատարիկը հավաքում է դռակները, արևը պատուհաններից ներս է մայում, երկինքը կապույտ է, մշուշապատ, մաքուր չէ այնքան, որ պարզ երևան սարերը: Պետք է նկարեմ Մասիսը Կոմարովի համար. Շահվերդյանը այնքան էլ լավ չի նկարել, ես ավելի էի սպասում նրանից: Պետք է ասել, այս գրաֆիկ կոչեցյալ անձնավորությունները չոր հոգի

ունեն, բայց аккуратность иногда побеждает*, լավ կարծես նկարված է, բայց տակին բան չկա: Հիմա մտածում եմ, ըստ հնարավորության, այդ նկարը լավացնել, որպեսզի մեր ժողովրդի անունը բարձր պահենք, գցողները շատ են, իսկ բարձրացնողները՝ քիչ, բացի հայ մարտիկներից, որոնք մեծ հռչակ ունեն և կարծես թե իրենց հերոսությանը ասում են, որ մեր ժողովուրդն իրավունք ունի ավելի լավ կյանք վարելու:

Հիմա խնդրում եմ հայտնի, ինչպե՞ս է Սարիկի առողջությունը [...] և ի՞նչ են ասում այսպես կոչված բժիշկները:

Ինչպե՞ս է գնում Բանդելյոյի հաղթահարության գործը³, դարձյալ տանջո՞ւմ է իրեն своей шепетильностью**. Это, конечно, его дело***, ինչպես ուզենա, թող անի, միայն թե թող թեթևացնի իրա գործը: Միևնույն է, այդ բոլորը մոռանալու է կյանքի ասպարեզում, երբ որ ստեղծագործությամբ պարապի, իսկ նա հանճարեղ մարդ է, բայց յուր հանճարը դրսևորելու համար միայն ինձ պետք է լսի: [...] Նա անսպառ հարստություն է կուտակել իրա մեջ և այդ բոլորը անխնա բաժանում է ուրիշներին, նրանք օգտվում են, իսկ մեր Սարիկը մնում է հիմար դրության մեջ:

Ես երկար նամակ էի գրել Սարիկին⁴, իհարկե, իմ խրատներից դժգոհ է, բայց ես այս դեպքում չեմ սխալվում, ինչպես որ շատ հարցերում, եթե իմ ասածին ուշադրություն չեն դարձնում, որոշ ժամանակից հետո կատարվում է այնպես, ինչպես ես ասել եմ: Վերջապես, Սարիկը իմ հպարտությունն է, նրա սիրտը պարզ, մաքուր, ուրիշներին անկեղծ խորհուրդներ է տալիս և աշխատում բարձրացնել [...]:

Լավ, արդեն նամակը վերջացնելու ժամանակն է, քեզ և Սարիկին պինդ սեղմում եմ սրտիս և համբուրում, եղեք առողջ և գործներդ թող հաջող լինեն:

Ձեր՝ Մարտիրոս

* Մանրակրկիտությունը մեկ-մեկ հաղթում է:

** Իր բժախնդրությամբ:

*** Դ-ա, իհարկե, իր գործն է:

1945, ապրիլի 8, Երևան

Շատ սիրելի Լուսնիչկա ջան.

Մի քանի օր է, ինչ որ ստացա քո նամակը, իսկույն պատասխանը գրեցի, բայց փոստով ուղարկելը, իհարկե, իմաստ չունի: Հարմար առիթ ներկայումս կա, վաղը՝ Մոսկվա է մեկնում Վաղարշյանը՝ մասնակցելու Գերագույն սեսիայի բացմանը, նրա հետ կուղարկեմ նամակներդ և, եթե վերցնի, ևս Սարիկի վերարկուն՝ "Demi-saison", այսօր պետք է խստեմ հետը այդ հարցի առթիվ:

145. Սարգիս Սարյանի դիմանկարը, 1942

Երևակայիր, որ մինչև հիմա ծաղիկները չեն բացվել, նույնը՝ ամենաշուտ բացվող ծառը, դեռ սպասում է: Ինչ-որ ցուրտ է օդը, բայց առհասարակ, իհարկե, հրաշալի եղանակներ են, և զարունը սկսվել է վաղուց: Ես պատրաստվում եմ մի քանի կտավներ պատրաստել, բայց մարդ օգտագործել չեմ կարողանում, ուզեցի մի քիչ Վաչիկին¹ «շահագործել», բայց տես,

որ նա էլ սաղ մարդ չէ. մեծ նկարի համար կտավը ձգելիս շատ տужится, և почему-то у него лоб потеет.* Տեսնում եմ, ախպեր, ինձնից մարդ շահագործող չի դուրս գա և, ըստ իմ ուժերի, ամեն բան ինքս եմ անում: Ավելի լավ է մարդ մենակ բան անի կամ աշխատի շատ մոտիկ մարդու հետ, որը նրան լավ է հասկանում:

Իհարկե, ասել եմ, որ ինչ-որ պետք լինի իրա համար, ինձ ասի առանց բաշվելու:

Երեկ մեկ հիմարություն արեցի. Վաղարշի² մոտ պոկերի մասնակցեցի: Հակոբն³ էլ կար, իրա անվերջ լուպագություններով, շարունակ պատմում է, լեզուն բերանին մեջը կապվելով, նույն առակները, իսկ խմելուց հետո անտանելի է դառնում, բայց էլի լավ բաշիբոզուկ է: Конечно, это

* գոռ տալիս, և չգիտես ինչու՝ ճակատը քրտնում է:

человек, наплевательски относящийся ко всему, но приобретший жизненный навык и избалованный удачей мариэттовской [...].

Надо уметь быть душа-человеком и все делать для себя. Ты [не]забудь получить у него гонорар за рисунок и получить обратно рисунок, если, конечно, уже напечатали. Возьми у Хитаровой рисунок Аво⁴, ее телефон: К. 3.63.92. Кстати, на этой покерной игре мне адски не везло. Играли азартно, вначале мне не везло, я все проверял, куда лезут карты, долго терпел, но вдруг повезло, я начал бить всех, деньги перешли ко мне, но потом сразу оборвалось, удача перешла к другому. Самое плохое в этой паршивой игре, когда карты идут, но тебя всегда бьют, против твоих хороших карт попадают сильные карты. Это, конечно, самая интересная игра, когда бывают так называемые «встречи». Самое эффективное при таких встречах — побеждать, но мало удовольствия быть побежденным, и притом это сильно отражается на ресурсах. Вот я оказался в роли битого, продул триста целковых, дело дошло до 2-х часов, я снялся с места. После небольшого ужина вернулся домой вместе с Ара и Женей⁵.

Они после меня остались продолжать, не знаю, чем это кончилось*.

Այս բոլորը քեզ գրում եմ իբրև ստաշատնյ պոկеристке, чтобы в будущем мой опыт и неудачу могла бы использовать практически и отомстить за меня, если в той же компании придется тебе играть.

*Թարգմանություն

Իհարկե, դա մի մարդ է, որ ամեն ինչի վրա թքած ունի, բայց կյանքի մեծ փորձ է ձեռք բերել և երես է առել Մարիետայի հաջողություններից: [...]

Պետք է կարողանալ լինել հոգի-մարդ և ամեն ինչ անել իր համար: Դու չնոռանաս գծանկարի համար նրանից հոնորար ստանալ և ետ վերցնել գծանկարը, իհարկե, եթե արդեն տպել են: Խիտարովայից վերցրու Ավոյի գծանկարը⁴. Նրա հեռախոսն է՝ К. 363.92:

Իմիջիայլոց, պոկերի այդ խաղի ժամանակ դժոխսային կերպով

բախտս չէր բերում. խաղում էինք մոլեգին կերպով, սկզբում բախտս չէր բերում, ես հա ստուգում էի, թե ինչպես են դասավորվում թղթերը, բավականին համբերեցի, բայց հանկարծ բախտս բերեց, ես սկսեցի բոլորին տանել, փողերն անցան ձեռքս, բայց հետո միանգամից կտրվեց, հաջողությունն անցավ ուրիշին: Այս անպետք խաղի ամենավատ կողմն այն է, որ թուղթը գալիս է, բայց քեզ հա խփում են, քո թղթերի դիմաց ավելի ուժեղ թղթեր են ռաստ գալիս: Դա, իհարկե, ամենահետաքրքիր խաղն է, երբ պատահում են, այդպես կոչված, «հանդիպումները»: Ամենատպավորիչն այդպիսի «հանդիպումների» ժամանակ հաղթելն է, բայց քիչ հաճելի է պարտված լինել, և դրա հետ մեկտեղ՝ դա ուժեղ կերպով անդրադառնում է միջոցներիդ վրա: Այսպիսով, ես գտնվեցի «ծեծվածի» դերում, տարվեցի 300 ցելկովի, բանը հասավ գիշերվա 2-ին, ես տեղիցս վեր կացա: Մի փոքր ընթրիքից հետո Արայի և Ժենյայի⁵ հետ տուն վերադարձանք:

Մնացածները մնացին շարունակելու, չգիտեմ, թե դա ինչով ավարտվեց:

Այս բոլորը քեզ գրում եմ իբրև կրքոտ պոկերիստկայի, որպեսզի ապագայում կարողանաս գործնականորեն օգտագործել իմ փորձն ու անհաջողությունը և վրեժխնդիր լինես, եթե առիթ ունենաս նույն այդ խմբի հետ խաղալու:

Լուսիկ ջան, այստեղ կաթողիկոսի ընտրության հետ կապված ահագին վերի-վարի մեջ ենք. ճանապարհներ են շինում, շենքերը կարգի են բերում, էջմիածնում հարմարություններ են ստեղծում: Այդ բոլորի համար ոչ մարդ է բավականացնում և ոչ նյութ, բայց ահագին բան արվում է, որպեսզի մի քիչ մեր սարսափելի աղքատությունը քողարկվի: Մեծ նորություններ կարող են լինել, սպասում ենք ինչ-որ շատ բաների, խոսվում է շատ, բայց ո՞վ իմանա, կյանքը ինչ ընթացք կստանա և ինչ է մեզ սպասում՝ մե՞ծ ուրախություն, թե՞ տխուր իրականություն, եթե ապրենք՝ կտեսնենք⁶:

Գրի՛ր, ինչպես եք ապրում, ինչպես է Սարիկի հաջողությունները, թե՞ նորից իրեն խանգարող բաներ կան: Ես չեմ ուզում նրան ծանրաբեռնել, պահանջելով, որ նամակ գրի ինձ, բայց դու կգրես, իհարկե, ինչպես են ընթանում նրա գործերը: Ինչ վերաբերում է մեր սենյակին, մեր մեծ արհեստանոցին՝ ոչ ոքու մեջը մի՛ թողնիր մինչև իմ գալը, բարեգործությունից այս անգամ ձեռք քաշիր, տեսնենք ինչով կվերջանա:

Նորից համբույրներ և բարևներ, եղեք հանգիստ և առողջ, ես էլ աշխատեցի մի քիչ, трудно налаживается что-то моя работа, но надежды не теряю, все хочется делать*...:

Բարևներ Բարխուդար[յան]ներին, Աղայաններին, Մերերյակյաններին և այլն, և այլն:

Ըն Տիր Մարտիրոսը

341. ИВАНУ ИСАКОВУ

Ереван, 2 августа, 1945 г.

Дорогой Иван Степанович!

Прошу простить меня за небольшое беспокойство, которое причиняю Вам.

Ко мне обратились мать и сестра лейтенанта Галачян[а] Ивана Михайловича с просьбой выяснить достоверность факта гибели, места гибели и т. д. его.

Ввиду большого горя матери и сестры, лишившихся своего самого дорогого человека, имея в виду разноречивость сведений о его гибели, прошу Вас, если это возможно, выяснить более точно этот факт.

Его адрес: П.П. 63872, Дунайская флотилия, командир бронекатера Галачян Иван Михайлович.

Ответ прошу направить [по адресу]: Ереван, просп. Сталина, д. 39, кв. 17, Галачян А. М.

Шлю Вам и Ольге Васильевне сердечный привет.

Любящий Вас М. Сарьян.

* աշխատանքս դժվար է հունի մեջ ընկնում, բայց հույսս չեմ կորցնում, ուզում եմ ամեն բան անել:

341. ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԻՍԱԿՈՎԻՆ

1945, օգոստոսի 2, Երևան

Միրելի Իվան Ստեպանովիչ:

Խնդրում եմ ներել ինձ Ձեզ պատճառած փոքրիկ անհանգստության համար: Ինձ են դիմել լեյտենանտ Իվան Միխայլովիչ Գալաճյանի մայրն ու քույրը, խնդրելով պարզել նրա զոհված լինելու փաստի իսկությունը և այլն:

146. Ծովակալ Հովհաննես Իսակովի դիմանկարը, 1943

Նկատի ունենալով իրենց ամենաթանկագին մարդուն կորցրած մոր և քրոջ նեժ վիշտը, նրա զոհվելու հետ կապված տեղեկությունների իրաբաներժությունը, խնդրում եմ Ձեզ, եթե դա հնարավոր է, այդ փաստը պարզաբանել ավելի ստույգ:

Նրա հասցեն՝ Պ.Պ. 63872, Գանուբի նավատորմ, զրահանավակի հրամանատար Գալաճյան Իվան Միխայլովիչ:

Խնդրում եմ պատասխանն ուղարկել հետևյալ հասցեով՝ Երևան, Ստալինյան պող., 39, բն. 17, Գալաճյան Ա. Մ. Ձեզ և Օլգա Վասիլևնային հղում եմ սրտագին ողջույն:

Ձեր սիրող՝ Մ. Մարյան

342. ИОСИФУ ОРБЕЛИ

Ереван, 4 сентября, 1945 г.

Дорогой Иосиф Абгарович!

Получил я Вашу телеграмму, очень рад, что эта находка¹ Вас, Камиллу Васильевну, как и многих других людей, увлеченных историей и искусством, очень обрадовала, но это только маленькая часть того большого, которое я обнаружил, это – развалины города Гарни.

Так называемое село Баш-Гарни, или как оно называется теперь Гарни, в очень новейшие времена расположилось на развалинах древнего города Гарни. Я только удивляюсь, как это просмотрели такие крупные люди, как Н.Я. Марр, Вы, Тораманян и др. Я это объясняю необыкновенной соблазнительностью храма, очень удобного объекта для короткого внимания, тогда как вся площадь города, со всеми, даже явными признаками истории ускользнула от глаз даже такого гениального человека, как Н.Я.², впервые так ясно и определенно поставившего вопрос изучения [...] культуры народов Передней Азии – главным образом Армении.

Главные признаки древнего города, которые прежде всего бросаются в глаза: уже всем известные развалины базилики типа Ереруйк³, причем основание более древнего происхождения, из крупных камней, так же, как крепость, а сверху размеры камней мелкой величины, но красиво обработанные и уже на “цехе” (цементе). Остатки развалин базилики настолько хорошо сохранились, что очень легко выяснить тип, а может быть и время.

Сельская церковь, как полагается в настоящее время, превращенная в склад колхоза, построена, безусловно, на развалинах древнего сооружения, около нее имеется чудесный хачкар, не могу сказать точно, кажется XII в., как полагается, вокруг церкви надгробные пли-

147. Չառնիի քանդակի ավերակները, 1945

ты — явные следы усыпальниц, здесь и хачкары новейшего типа, неинтересные, но громадные камни с орнаментом из развалин храма Гарни.

В шагах двухстах имеется вал в виде большого бугра, очень древнего происхождения, на южной части бугра кладбище, плиты едва виднеются, эта часть бугра служит местом для гумна, имеются здесь остатки часовни, выстроенной на громадных базальтовых плитах, возможно, что здесь находится усыпальница знатных людей. Ниже бугра громадная площадь, занимаемая кладбищем, где и до сего дня происходят погребения. Здесь всех почти типов хачкары, их правда, в меньшем количестве, но зато камней, притащенных сюда из крепости и из храма, а может быть и других построек, сколько хотите, здесь и обнаружил я вместе с Цолаком Давтяном греческую надпись.

Здесь имеются фрагменты карнизов, хачкаров с надписями и камни с орнаментами и с проемами для железных скрепов, во многих сохранились куски железа и остатки свинца. Имеются в селении и около него остатки матуров, затем цитанк⁴ (замеченный), а также на

некоторых сельских постройках камни, явно бросающиеся в глаза, довольно примитивно использованные.

В общем, камни переташены из одного места в другое и использованы в разные времена для разных целей, может быть, часть их использована на месте, все это привело меня к мысли, что это площадь большого города, после разрушений в разные времена [здесь] возникла новая жизнь, и на основании новых требований жизни люди по-новому пользовались всем этим “стройматериалом”.

Это замечательный объект памятника материальной культуры, красноречию его нет предела, при более внимательном осмотре всего села со всей убедительностью могу сказать, ни одного камня там нового нет, не только обработанные, но даже и необработанные камни постоянно служили материалом для текущей жизни. Даже за эти четыре года войны произошли некоторые перемены, часть колхозников оставила селение, перешла на новые лучшие места, забрав с собой все деревянные части, так что это обстоятельство также облегчает ... организацию и изучение и, я бы сказал, эксплуатацию этого мирового, без всякого сомнения, памятника.

Из всего этого я делаю вывод: в будущем 1946-м выхлопотать большую ассигновку денег и поставить дело Гарни на такую высоту, что все капиталовложения со стороны государства не только были бы возвращены и исполненная работа не только приносила бы честь советской науке, но и могла бы своими постоянными доходами содержать себя.

На первое же время необходимо немедленно направить туда в этом же году (сентябре-октябре) солидную экспедицию, чтоб выяснить, хотя бы приблизительно, где что имеется и как организовать в будущем году постоянную работу, которая потребует многие и многие годы.

Глубоко убежден, что “Эрмитаж в природе” не менее ценен, чем Эрмитаж, расположенный в прекрасных залах дворца, и никто другой, как Вы, должны организовать это дело.

До тех пор, пока не будет отчуждена площадь крепости, невозможно организовать охрану памятников.

В случае отчуждения этой площади можно будет на первое время производить за плату осмотр площади с храмом, куда в дальнейшем

будет переброшено все, что разбросано на большей территории развалин городища, это даст возможность содержать экскурсовода и сторожей, все это необходимо произвести спешно, ввиду того, что посетители обламывают части и уносят с собой; многое из того, что мы с Вами видели, уже уничтожено и погибло безвозвратно.

Глубоко убежден в том, что Вы не пожалеете потратить часть Вашей неисчерпаемой энергии на немедленную организацию этого большого культурного дела, а народ никогда не забывает своих лучших сынов-борцов за его культуру и славу.

Крепко жму Вашу руку. Привет Камилле Васильевне.

Мартирос Сарьян.

Թարգմանություն

342. ՀՈՎԱՍԵՓ ՕՐԲԵԼՈՒՆ

1945, սեպտեմբերի 4, Երևան

Միրելի Հովսեփ Արգարովիչ,

Ստացա Ձեր հեռագիրը, շատ ուրախ եմ, որ Ձեզ, Կամիլյա Վասիլևնային և պատմությամբ ու մշակույթով տարված բազում այլ մարդկանց շատ ուրախացրեց այս հայտնագործությունը¹: Սակայն դա միայն մի փոքր մասն է այն մեծի, որ ես հայտնագործեցի՝ դա Գառնի քաղաքի ավերակներն են:

Այսպես կոչված՝ Բաշ Գառնի գյուղի, կամ ինչպես հիմա են կոչում՝ Գառնին, ամենավերջին, նորագույն ժամանակներում տեղակայվել է հին քաղաք Գառնիի ավերակների վրա: Ես միայն զարմանում եմ, թե ինչպես է այս բանը վրիպել Ձեր, Ն. Յա. Մառի, Թորամանյանի և ուրիշ մեծ մարդկանց ուշադրությունից: Ես դա բացատրում եմ հայտնի տաճարի զարմանալի գրավչությամբ, որը հասցնեալ ուսումնասիրման համար շատ հարմար օբյեկտ է: Մինչդեռ ողջ քաղաքի տարածքը՝ նույնիսկ քաղաքի իր ընդգծված պատմական հատկանիշներով, վրիպել է անգամ Ն. Յա.-ի պես հանճարեղ մարդու աչքից², որն առաջինն այդքան հստակ ու որոշակի կերպով առաջ քաշեց Առաջավոր Ասիայի ժողովուրդների՝ հիմնականում Հայաստանի մշակույթի ուսումնասիրման հարցն ու նշանակությունը:

Հնադարյան քաղաքի ամենից առաջ աչքի ընկնող գլխավոր հատկանիշները, դա Երեբունյքի տիպի բազիլիկայի³ ավերակներն են, որի հիմքն, ընդ որում, ավելի հին ծագում ունի, [շինված է] ավելի խոշոր քարերից, ինչպես ամրոցն ու տաճարը, իսկ վերևից ավելի փոքր մեծության քարեր են, բայց ավելի գեղեցիկ տաշված և ցեխով (ցեմենտով) շարված: Բազիլիկայի ավերակների մնացորդներն այնքան լավ են պահպանվել, որ շատ հեշտ է պարզել նրա բնույթը, գուցե նաև՝ ժամանակաշրջանը:

Գյուղական եկեղեցին, որն՝ ինչպես հիմա ընդունված է, վեր է ածվել կոլխոզային պահեստի, անշուշտ, կառուցված է հնագույն շինության ավերակների վրա: Նրա կողքին մի հրաշալի խաչքար կա, կարծես 12-րդ դարի, և՛ ինչպես ընդունված է, եկեղեցու շուրջընդոտ տապանաքարեր կան, դամբարանների ակնհայտ հետքեր, նաև նորագույն ժամանակների ոչ հետաքրքիր խաչքարեր և Գառնիի տաճարից բերված զարդաքանդակներով մեծածավալ քարեր:

Մի երկու հարյուր քայլի վրա կա մի հողածածկ մեծ բլուր, շատ հին ծագում ունեցող, բլրի հարավային մասում գերեզմանոց է, գերեզմանաքարերը հազիվ են երևում: Բլրի այդ մասը ծառայում է որպես կալսարան, պահպանվել են և մատուռի մնացորդները, որը կառուցված է եղել բազալտե մեծ սալաքարերի վրա, հնարավոր է, որ սա հայտնի մարդկանց դամբարանն է: Բլրից ցած կա մի մեծ հրապարակ, ուր գերեզմանոց է, որտեղ այժմ էլ են թաղումներ կատարվում: Այստեղ կան ամեն տեսակի խաչքարեր, ճիշտ է, դրանք թվով շատ չեն, բայց քարերն այստեղ բերված են ամրոցից և տաճարից, գուցեն՝ ուրիշ կառույցներից, ինչքան ուզես, հենց այստեղ ես Յուլյակ Գավթյանի հետ հայտնաբերեցի հունական գրությունը:

Այստեղ կան քիվերի, մակագրություններով խաչքարերի ֆրագմենտներ, զարդաքանդակներով քարեր և երկաթե ամրակապերով քարե որմնախորշեր, շատերի վրա պահպանվել են երկաթի կտորներ և արճճի մնացորդներ: Գյուղում և նրա շրջակայքում մնացել են մատուռների մնացորդներ, ձիթհանք⁴ (նշմարվող), իսկ որոշ գյուղական կառույցներում աչքի են զարնում շատ պրիմիտիվ ձևով օգտագործված հին քարեր: Ընդհանուր առմամբ, քարերը մի տեղից մյուսն են տեղափոխվել և տարբեր ժամանակներում օգտագործվել տարբեր նպատակներով, գուցեն նրանց մի մասն օգտագործվել է հենց նույն տեղերում. այս ամենը բերեց

148. Ակադեմիկոս
Հովսեփ Օրբելի, 1953

ինձ այն եզրակացության, որ դա մեծ քաղաքի հրապարակն է եղել, և ավերածություններից հետո, տարբեր ժամանակներում, այստեղ նոր կյանք է ծագել, և նոր կյանքի պահանջներից ելնելով, մարդիկ նորովի են օգտագործել այս ամբողջ «շինանյութը»:

Խնդրո առարկան նյութական մշակույթի հրաշալի հուշարձանն է, որի պերճախոսությանը սահման չկա: Գյուղն ավելի մանրամասն ուսումնասիրելուց հետո ես կարող եմ ամենայն համոզվածությամբ ասել, որ ոչ մի նոր քար այնտեղ չկա, ոչ միայն մշակված, այլև չմշակված քարերն էլ մշտապես օգտագործվել են առօրյայում:

Նույնիսկ պատերազմի այս չորս տարիների ընթացքում տեղի են ունեցել որոշակի փոփոխություններ. կոլխոզնիկների մի մասը բողել է գյուղը, փոխադրվել ավելի լավ, նոր վայրեր, իր հետ տանելով շինությունների բոլոր փայտյա մասերը: Այս հանգամանքը նույնպես հեշտացնում է անկասկած համաշխարհային նշանակություն ունեցող այս հուշարձանի թե՛ պահպանությունն ու ուսումնասիրումը, թե՛ նրա օգտագործումը:

Այս ամենից ես եզրակացնում եմ՝ ապագա 1946 թվականին դրամական մեծ հատկացումներ ստանալ և Գառնիի գործը դնել այնպիսի բարձրության վրա, որ պետության բոլոր կապիտալ ներդրումները ոչ միայն ետ բերվեն և արված աշխատանքները պատիվ բերեն խորհրդային գիտությանը, այլև, որ Գառնին իր մշտական եկամուտներով կարողանա ինքն իրեն պահել:

Առաջին փուլում անհրաժեշտ է անհապաղ կերպով այս տարի (սեպտեմբեր-հոկտեմբեր) Գառնի գործուղել հեղինակավոր մի արշավախումբ, որը գոնե մոտավորապես պարզի, թե որտեղ ինչ կա, և թե ինչպես եկող տարի կազմակերպել [պեղումների] մշտական աշխատանքը, որը շատ ու շատ տարիներ կպահանջի:

Խորապես համոզված եմ, որ «Էրմիտաժը բնության գրկում» ոչ պակաս արժեքավոր է, քան հոյակապ պալատի դահլիճներում տեղակայված Էրմիտաժը, և ոչ ոք, Չեզնից բացի, չի կարող այս գործը կազմակերպել:

Եվ եթե ամբողջ տարածքը չօտարացվի, հնարավոր չի լինի կազմակերպել հուշարձանի պահպանությունը:

Այս տարածքի օտարացման դեպքում առաջին շրջանում կարելի է, որոշակի վճարի դիմաց, կազմակերպել տաճարի և հարակից հրապարակի այցելությունը, իսկ հետագայում այստեղ կհավաքագրվի այն ամենը, ինչ ցրված է մեծ տարածք զբաղեցնող քաղաքի ավերված մասերում: Դա հնարավորություն կտա պահել էքսկուրսավարներ և պահակներ, ամեն ինչ պետք է անել շտապ, նկատի ունենալով, որ այցելուները ջարդում են հուշաքարերի մասերը և տանում իրենց հետ. շատ մասունքներ, որ մենք Ձեզ հետ տեսել էինք, արդեն ոչնչացված են և անդարձ կորսված:

Խորապես համոզված եմ, որ Դուք չեք ափսոսի ծախսել Ձեր անհատնում էներգիայի մի մասն այս մեծ մշակութային գործի շտապ կազմակերպման վրա, իսկ ժողովուրդը երբեք չի մոռանում իր մշակույթի և փառքի համար մարտնչող լավագույն զավակներին:

Ամուր սեղմում եմ Ձեր ձեռքը:

Ողջույն Կամիլա Վասիլևնային:

Մարտիրոս Մարյան

149. Աղավնի, 1937

1946

343. ԱՐԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

1946, հունվարի 2, Մոսկվա

Միրելի Արա, շնորհավոր Նոր տարի.

Ներիր, որ քեզ չէի գրում, պատճառը դու գիտես: Քեզ արդեն ամեն ինչ հայտնի է, թե ինչպիսի գնահատականի ենթարկվեցավ մեր կատարած աշխատանքը՝ կապված վերստուգման հետ¹. ընդունվեց լրիվ օրինակելի, ընդհանուր գործը նույնպես, ներառյալ Գյուրջյանի շարժական արվեստանոցը², որը եզակի հետաքրքրություն է առաջ բերել արվեստագետների շրջանում: Մեր ներկայացված բոլոր թե՛ անդամները, թե՛ թեկնածուները հաստատվեցին, և մի քանի բաներ էլ շահեցինք. օրինակ՝ Անուշ Սահինյանին մտցրինք թեկնածուների շարքը, Բրուտյանին՝ անդամների շարքը, առանձնակի գնահատելով նրա ժողովրդականությունը, որը նրա արվեստում հիմնականն է և խրախուսելին: Բաց մնաց Ալթունյանի հարցը. եթե ինքն ուղարկած լիներ ավելի շատ [...] աշխատանքների լուսանկարներ և միևնույն ժամանակ բողոք-դիմում օրգկոմ, նրա անդամության հարցն էլ գուցե [...] դրական լուծում ստանար:

Շատ հեշտությամբ երևի կլուծվեր Շաքարյանի հարցը, եթե անկետա ներկայացներ, լինեին նրա գործերի լուսանկարները և բողոք ներկայացներ օրգկոմ: [Բայց] որովհետև Շաքարյանը իրա սրտում կամ կրծքում շատ ուժեղ կերպով ինքնասիրության օձ էր աճեցրել, դա նրան

խանգարեց այդ հարցին հաջող լուծում ստանալուն: Իհարկե, եթե օձը խեղդի ու դեն շարտի իրա միջից՝ շատ հեշտ է այդ իրա սխալն ուղղելը:

Վերստուգումից հետո ներկայացված բոլոր թեկնածուները նույնպես հաստատվեցին: Ուրեմն, մենք ունենք վերակառուցված նոր կոլեկտիվ, ստեղծագործական կոլեկտիվ, որն աչքի առաջ ունենալով մեր ժողովրդի մեծ կուլտուրան և ունակությունը, հուսով եմ, որ մեծ վերելք կունենա:

Քո քանդակների մասին հատուկ խոսեցի, և դու շուտով կունենաս Տրետյակովկայից գնման թղթերը (անկետա), որոնք լրացնելուց հետո կստանաս փողը: Շատ հետաքրքիր անցան դեկորատիվ արվեստի խորհրդակցությունները, իզուր էին մեր ճարտարապետները բացակայում, դա վատ եղավ: Ներիր, որ այս փոքրիկ թերթիկի վրա գրել եմ քեզ, ուրիշը չկար, սով է:

Բարևներ թագուհուդ և արքայաժառանգիդ՝ Մեծն Արմիկին³: Շնորհավորանքներ Նոր տարվա առթիվ մեր միության բոլոր անդամներին:

Ընկերական բարևներով՝ Մ. Սարյան

344. ՄՈՒՇԵՂ ԱՂԱՅԱՆԻՆ

1946, մայիսի 18, Մոսկվա

Միրելի Մուշեղ.

Շնորհակալ եմ քո երկտողին, որով հայտնում ես մեր Իվան Սերգենիչի¹ մահվան մասին: Իհարկե, սովորություն է դառել մահանալը հին ժամանակներից, հենց առաջին օրից, երբ որ մարդիկ սկսեցին ապրել: Առաջին օրվանից բարին նույն ճակատագրին ենթարկվեց, ինչ որ չարը: Էդ է աշխարհի երեսին: Կա բարին և առանձին անհատների մեջ, մի մարդու մեջ, այսինքն՝ սա աշխարհի բարին է, այդ խոսքը, իհարկե, գործածում եմ ամենալայն իմաստով: Ես կարող եմ ասել, որ այդ աշխարհի լավը, բարին կրում էր իր մեջ Իվան Սերգենիչը: Նա մեր տան, մեր ընտանիքի դրոշմ էր, և այն բոլոր լավը, որ առհասարակ մեր ընտանիքի անդամների մեջ այս կամ այն չափով գոյություն ունի, նրանից է, որը նա իր հերթին ժառանգել էր մեր հորից և կարողացել պահպանել և բաշխել ուրիշներին: Նրան հատուկ էր ամեն բանի մեջ գտնել լավը և մարդկանց ուղղել դեպի լավը, նա անսահման հավատ և վստահություն ուներ ամեն մի մարդու վերաբերյալ և, եթե հանդիպում էր մարդկանց, որոնց մեջ այս

150. Մ. Սարյանն իր եղբայրների՝ Հովհաննեսի, Սերոբի, Սահակի հետ

կամ այն չափով տեսնում էր այդ մարդկային լավը, նա արդեն իրեն լավ էր զգում և այդ մարդուն միշտ պաշտպանում էր: Մի խոսքով, եթե աշխարհում կան մարդիկ աշխարհի լավը ուզեցող, մարդկության լավը ուզեցող և տանող դեպի բարին, միշտ, միշտ... դա մեր սիրելի, թանկագին մեծ եղբայր և հայր Հովհաննեսն էր:

Սա հազվագյուտ, բարեխիղճ և ստեղծագործող աշխատող էր: Վերջին տարիների նրա կյանքը, հասակի պատճառով, սահմանափակվել էր միայն մեր տանը, մեր ընտանիքին նվիրված աշխատանքով, նա ապրում էր մեր երեխաների հաջողություններով և առանձնապես մեծ ուրախություն էր պատճառում նրան ամեն մի հաջողություն մեր երկրի, մեր ժողովրդի, մեր նոր իրավակարգի պայմաններում: Շատ-շատ կարելի էր քեզ գրել, սա չնչին բան է, որ քեզ գրեցի, նա իր կյանքով, իր գործերով մի առանձին գրքի, շատ հետաքրքրական գրքի նյութ է կազմում:

Ինձ համար նա, բացի եղբայր լինելուց, եղել է և՛ դաստիարակող, և՛ լավագույն խորհրդատու, կատարել է հոր պարտականություն, տալով լիակատար ազատություն իմ աշխատանքի ասպարեզի մեջ: Նա միշտ ինձ հավատում էր, երբեք չի ճնշել բարոյապես կամ նյութապես, իհարկե, ես էլ ի չարս չեմ գործածել այդ վստահությունը:

Սրանով բավականանամ, թե չէ կսկսեմ իմ գլուխը գովել, մնացածը՝ հանդիպելիս:

Խորին շնորհակալություն մեր բոլոր սիրելի բարեկամներին, որոնք այդ տխրության ժամերին եղել են մեզ հետ և մի պահ զգացել, որ մի պայծառ աշխարհ կործանվեց մի մարդու մեջ, իսկ բարին մնաց:

Բարևիր, Նվարդից սկսած, մեծ մարդու, պայծառ պոետի ընտանիքի անդամներին²:

Քեզ սիրող՝ Մարտիրոս

345. ИОСИФУ ОРБЕЛИ

Москва, 15 июня, 1946 г.

Дорогой Иосиф Абгарович!

Желание мое приехать в Ленинград увидеться с Вами и посмотреть Эрмитаж не осуществилось по ряду причин, из которых главная – это пошатнувшееся здоровье. До сего дня я в Москве.

Я не могу не поделиться с Вами хотя бы письменно своими мыслями, сокровенными мыслями, которые в последнее время превратились для меня в страдание. Это вопрос дальнейшей судьбы остатков материальной культуры Армении, классической культуры разных эпох, представляющих собой кучу никому не нужного мусора. В продолжение двадцати пяти лет производилась охрана нашей истории в вещественных остатках от окончательной гибели. Вы знаете, как многое уже погибло безвозвратно. Невежественные люди их уничтожают без всякого угрызения совести, чего можно от них требовать, невежество всегда остается невежеством.

Я более чем уверен, если бы Ваш пыл и неисчерпаемая энергия были потрачены на это дело, то весь мир науки и искусства обогатился бы многочисленными новыми открытиями, где каждый новый предмет, новый экспонат, извлеченный из-под земли, звучал бы на весь мир гораздо звонче, а Ваше имя стояло бы наряду с великими именами нашего народа и всего человечества. Вами был бы открыт прекрасный мир, забытый мир классической красоты героического народа, сыном которого являетесь и Вы.

Допустимо ли такое положение дальше!!! Подумайте глубже, обратитесь к Вашему сердцу, полному страсти, я обращаюсь к этому

151. Մ. Մարյանը և Հ. Օրբելին Ախուրյանի շրջանում, 1929

Вашему сердцу, которое я и почувствовал, когда мы ехали по каменистым древним берегам Ахуряна, Камилла Васильевна¹, Вы и я в 1929 г. На другом берегу, отошедшем к Турции, расположились руины Ани, так много говорившие Вашему сердцу², Вы не выдержали и разрыдались как ребенок. Эту боль почувствовали и мы, она была созвучна и нашему сердцу, она у меня превратилась в рану.

Дорогой Иосиф Абгарович! Вы увлечены богатыми коллекциями Эрмитажа и прекрасными залами дворцов и большими возможностями финансового и другого характера, но разве все это дает Вам право забыть о чудесном гарнийском пейзаже, который величественнее и прекраснее дворцов, где волею судеб сгрудились музейные ценности иного качества, нуждающиеся в иной экспозиции. Мир придет смотреть и поражаться величию и размахом творчества наших предков.

Дорогой Иосиф Абгарович! Вырветесь на ближайший месяц, приезжайте в Армению, давайте организуем гарнийский Эрмитаж, время не терпит, буду ждать Вас.

Обнимаю, целую Вас крепко,

М. Сарьян.

Թարգմանություն

345. ՀՈՎԱՏՓ ՕՐԲԵԼՈՒՆ

1946, հունիսի 15, Մոսկվա

Միրելի Հովսեփի Արգարովիչ.

Իմ ցանկությունը՝ գալ Լեռնիգորադ, հանդիպել Ձեզ հետ և տեսնել Էրմիտաժը, չկայացավ մի քանի պատճառներով, որոնցից գլխավորն իմ վատառողջ լինելն է: Մինչև օրս ես Մոսկվայում եմ:

Գոնե նամակի ձևով չեմ կարող Ձեզ հետ չկիպել իմ նվիրական մտքերով, որոնք վերջին շրջանում ինձ համար տանջանք են դարձել: Դա Հայաստանի նյութական մշակույթի մնացորդների հետագա ճակատագրի հարցն է՝ տարբեր դարաշրջանների դասական մշակույթի այն մնացորդների, որոնք իրենցից ներկայացնում են ոչ մեկին պիտանի «աղբի» կույտ: Զսանհինգ տարիների ընթացքում իրագործվել է մեր պատմության իրեղեն ապացույցների պահպանումը վերջնական կործանումից: Դուք գիտեք, թե ինչքան բան արդեն անվերադարձ կործանվել է: Տգետ մարդիկ, առանց որևիցե խղճի խայթի, ոչնչացնում են դրանք: Ի՞նչ կարելի է նրանցից սպասել: Տգիտությունը միշտ մնում է սգիտություն:

Ես ավելի քան վստահ եմ, որ եթե Ձեր եռանդը և անհատնում էներգիան ծախսվեին այս գործի վրա, ապա գիտության և արվեստի ամբողջ աշխարհը կհարստանար բազմաթիվ նոր հայտնագործություններով, գեանի տակից ամեն մի նոր առարկայի, նոր ցուցանմուշի հայտնությունն ավելի բարձրաձայն կհնչեր ամբողջ աշխարհով մեկ, իսկ Ձեր անունը կդասվեր մեր ժողովրդի և ողջ մարդկության մեծագույն անունների շարքում: Դուք կբացահայտեիք մի հրաշալի աշխարհ՝ դասական գեղեցկության մոռացված աշխարհն այն հերոսական ժողովրդի, որի զավակն եք և Դուք:

Կարելի՞ է արդյոք հանդուրժել ներկա դրությունը հետագայում ևս: Ավելի խորը մտածեք, դիմեք կրքով լի Ձեր սրտին: Ես դիմում եմ Ձեր սրտին, որը ես զգացի 1929 թվականին Ախուրյանի հին, քարքարոտ ավերով ճամփորդելիս՝ Դուք, Կամիլլա Վասիլևնան¹ և ես: Թուրքիային անցած Ախուրյանի հակառակ ափին փոքր լին Ձեր սրտին այնքան բան ասող Անիի ավերակները²: Դուք չլիմացար և երեխայի պես

152. Քառնիի աղբյուրի մոտ, 1945

սկսեցիք հեկեկալ: Այդ ցավը զգացինք և մենք: Այն համահունչ էր և մեր սրտերին, այն ինձ մոտ վերքի վերածվեց:

Միրելի Իոսիֆ Աբգարովիչ: Դուք տարված եք էրմիտաժի հարուստ հավաքածուներով և պալատի սքանչելի դահլիճներով, բայց մի՞թե դա Ձեզ իրավունք է տալիս մոռանալ Գառնիի հիասքանչ բնապատկերը, որ պալատներից ավելի վեհ է ու հիանալի, ուր ճակատագրի բերումով կուտակվել են այլ բնույթի քանգարանային արժեքներ, որոնք կարիք ունեն մի այլ տեսակի ցուցադրման:

Աշխարհը կգա, կտեսնի ու կգարմանա մեր նախնիների ստեղծագործական քափով ու վեհությամբ:

Միրելի Իոսիֆ Աբգարովիչ, փորձեք դուրս պրծնել և մոտակա ամսին գալ Հայաստան: Եկեք կազմակերպենք Գառնիի էրմիտաժը, ժամանակը չի համբերում, կսպասեմ Ձեզ: Ամուր գրկում, համբուրում եմ Ձեզ.

Մ. Սարյան

346. ЛАВРЕНТИУ БЕРИЯ

[Երևան], 30 июля, 1946 г.

Глубокоуважаемый Лаврентий Павлович!

Вам прекрасно известно художественно-историческое значение памятников материальной культуры древних стран Ближнего Востока — Армении и Грузии. Только после Великой Октябрьской революции изучение и охрана этих памятников, имеющих для истории и культуры человечества громадное значение, ставятся на достойную высоту. Работы Комитета по охране и изучению невероятно затрудняются из-за отсутствия необходимого транспорта. Убедительная к Вам просьба сделать соответствующее распоряжение о выделении Комитету по охране памятников Армении двух легковых машин отечественного производства с необходимыми к ним запасными частями.

Депутат Верховного Совета СССР, лауреат Сталинской премии, народный художник Арм. ССР — М. Сарьян.

Թարգմանություն

346. ԼԱՎՐԵՆՏԻ ԲԵՐԻԱՅԻՆ

1946, հուլիսի 30 [Երևան]

Մեծարգո Լավրենտի Պավլովիչ.

Ձեզ քաջ հայտնի է Մերձավոր Արևելքի հնագույն երկրների՝ Հայաստանի և Վրաստանի նյութական մշակույթի հուշարձանների պատմագեղագիտական նշանակությունը: Միայն Հոկտեմբերյան Մեծ հեղափոխությունից հետո մարդկության պատմության և մշակույթի հա-

153. Մարտիրոս և Լուսիկ Մարյանները Բ. Պիոպրովսկու հնար՝ Թախշում

մար վիթխարի նշանակություն ունեցող այդ հուշարձանների ուսումնասիրումն ու պահպանումը դրվեց պատշաճ մակարդակի վրա:

Անհրաժեշտ փոխադրամիջոցների բացակայությունը չափազանց դժվարացնում է Կոմիտեի աշխատանքները՝ ուղղված հուշարձանների ուսումնասիրմանը և պահպանությանը:

Համոզիչ կերպով խնդրում եմ Ձեզ՝ տալ համապատասխան կարգադրություն, որպեսզի Հայաստանի հուշարձանների պահպանության կոմիտեին հատկացնեն հայրենական արտադրության երկու ավտոմեքենա՝ իրենց անհրաժեշտ պահեստամասերով:

*ԽՍՀՄ Գերագույն Խորհրդի պարզամալոր,
Սրալինյան մրցանակի դափնեկիր,
ՀԽՍՀ ժողովրդական նկարիչ Մ. Մարյան*

347. СЕРГЕЮ АРУТЮНОВУ

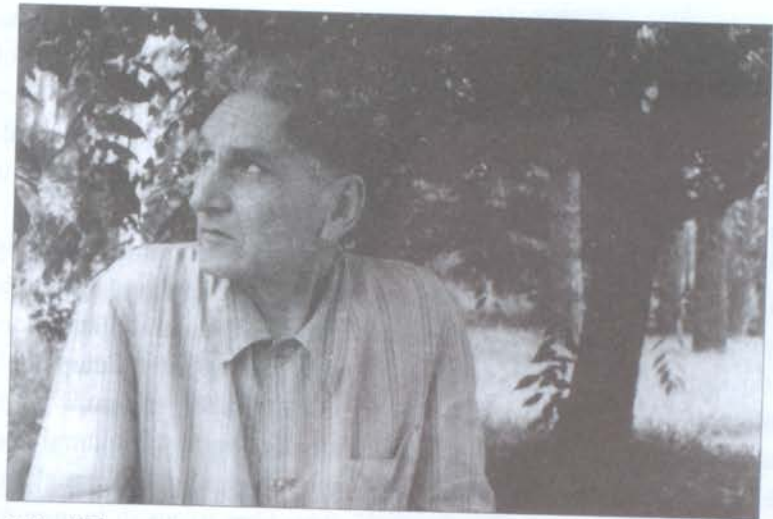
Ереван, 29 августа, 1946 г.

Глубокоуважаемый Сергей Григорьевич!

Так. После Вашего отъезда из Барвихи, все продолжалось по старинке, только с той разницей, что одних сменяли другие. Коштыанц вскоре после Вас уехал. Я часто встречался с Сергеем Степановичем¹ до своего отбытия оттуда. Один раз были в гостях у Анастаса Ивановича², ну, конечно, я ничего не сказал ему относительно машин, о которых писал по Вашему совету Л.П.Б[ерия]³, до сих пор никакого ответа. Не знаю, чему это приписать. Ставлю Вас в известность, может, у Вас найдется возможность справиться где следует, в каком положении мое обращение, а может быть, поможете разрешению этого вопроса.

Из Барвихи вернулся я 22-го, а 27-го выехал в Ереван. Ко мне, как депутату⁴, обращается мой избиратель по разным вопросам, я стараюсь в пределах возможности помогать им.

Вопрос машины для охраны памятников Армении чрезвычайно важный, я не знаю, что делать, так трудно убеждать людей иногда в элементарных вещах. Армения имела величайшую классическую культуру. Она в этом отношении в Советском Союзе на первом месте, с ней никто не может конкурировать. В мировом масштабе она

154. Մ.Մարյանը մերչմոսկովյան Բարվիխայի առողջարանում, 1946

может стать рядом с Римом и Грецией, об этом гласят остатки памятников в громадном количестве на небольшом клочке Советской Армении, являющейся одной десятой частью Армении вообще, зарегистрировано свыше трех тысяч памятников архитектуры.

Вы человек деловой, Вам, может быть, скучно читать мои строчки, касающиеся великого прошлого нашего народа, к изучению которого приступили, и то очень плохо, только после Великой Революции.

Թարգմանություն

347. ՄԵՐԳԵՅ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՎԻՆ

1946, օգոստոսի 29, Երևան

Մեծարգո Մերգեյ Գրիգորիչ:

Այսպես ուրեմն. Բարվիխայից Ձեր մեկնելուց հետո ամեն ինչ հին հունով ընթացավ, միայն այն տարբերությամբ, որ մեկը փոխարինում էր մյուսին: Կոշտոյանցը Ձեզանից հետո շուտով մեկնեց: Մինչև այդտեղից գնալը ես հաճախ էի հանդիպում Մերգեյ Ստեպանովիչի¹ հետ և մույնիսկ մեկ անգամ նրա հետ միասին հյուրընկալվեցինք Անաստաս Իվա-

նովիչի² մոտ: Իհարկե, ես նրան ոչինչ չասացի մեքենաների մասին, որոնց համար Չեր խորհրդով գրել էի Լ. Պ. Բերիային³ և մինչև հիմա ոչ մի պատասխան չեմ ստացել: Չգիտեմ, դա ինչին վերագրել: Տեղյակ եմ պահում Չեզ, գուցե առիթ ունենաք հարկ եղած տեղը հարցուփորձ անելու, քե ինչ վիճակում է իմ ուղերձը կամ գուցե նպաստեիք այդ հարցի լուծմանը:

Բարվիխայից վերադարձա 22-ին, իսկ 27-ին դուրս եկա դեպի Երևան: Ինձ, որպես պատգամավորի⁴, տարբեր հարցերով դիմում են իմ ընտրողները, ես փորձում եմ հնարավորության սահմաններում օգնել նրանց: Հայաստանի հուշարձանների պահպանության համար մեքենայի խնդիրը հույժ կարևոր է: Ես չգիտեմ՝ ինչ անել, այնքան դժվար է մարդկանց համոզել, երբեմն, տարրական բաներում: Հայաստանն ունեցել է վիթխարի դասական մշակույթ: Այդ տեսակետից նա առաջին տեղն է գրավում Խորհրդային Միությունում, նրա հետ ոչ ոք չի կարող մրցել: Համաշխարհային մասշտաբով նա կարող է դասվել Հռոմի և Հունաստանի կողքին: Այդ մասին եմ վկայում մեծաքանակ հուշարձանների մնացորդները Խորհրդային Հայաստանի ոչ մեծ՝ Հայաստանի ընդամենը մեկ տասներորդ մասը կազմող պատահիկի վրա, ուր ընդհանուր առմամբ գրանցված է ավելի քան երեք հազար ճարտարապետական հուշարձան:

Դուք գործույնյա մարդ եք, Չեզ գուցե ձանձրալի կլինի կարդալ իմ այս տողերը մեր ժողովրդի մեծ անցյալի վերաբերյալ, որի ուսումնասիրմանը ձեռնամուխ եղան՝ այն էլ շատ վատ, միայն Հոկտեմբերյան Մեծ հեղափոխությունից հետո:

348. ХАЧАТУРУ КОШТОЯНЦУ

Ереван, 29 августа, 1946 г.

Дорогой Хачатур Сергеевич!

Как поживаете, как Ваше здоровье, как Ваша семья? Часто вспоминаю Барвиху, было хорошо, природа, воздух, покой, питание и друзья. Выехал из Москвы 27 июля. Один раз только на один день мне удалось выехать в район Бужакан, чтоб немного поработать и собрать материал для новых картин. Очень трудно с машиной здесь, а я настолько все же изменился в сравнении хотя бы с тем, чем был

пять лет тому назад, что хочется пользоваться удобствами, я чувствую, что машина мне очень помогла бы, но... Между прочим, на письмо к Л.П.Б[ерия] по поводу двух машин для Комитета по охране древностей пока никакого ответа. Скоро будет два месяца. Все это было сделано по совету Арутюнова, я ему хочу написать несколько слов, чтоб он справился о результатах и помог бы ускорить с ответом. Эти письма отправлены 30.VIII.

Թարգմանություն

348. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԿՈՇՏՈՅԱՆՑԻՆ

1946, օգոստոսի 29, Երևան

Սիրելի Խաչատուր Սերգեյիչ.

Ինչպե՞ս եք, ինչպե՞ս է Չեր առողջությունը, ինչպե՞ս է Չեր ընտանիքը: Հաճախ եմ հիշում Բարվիխան, լավ էր. բնությունը, օդը, հանգիստը, սնունդը և ընկերները:

Ես դուրս եկա Մոսկվայից հուլիսի 27-ին: Ինձ միայն մեկ անգամ հաջողվեց գնալ շրջան՝ Բուժական, մի քիչ աշխատելու և նյութ հավաքելու նոր նկարների համար: Մեքենայի հարցը շատ բարդ է այստեղ, իսկ ես այնքան եմ փոխվել՝ համեմատած նույնիսկ հինգ տարի առաջվանի հետ, որ ուզում եմ օգտվել հարմարություններից. զգում եմ, որ մեքենան ինձ շատ կօգներ, բայց...

Իմիջիայլոց, Հնությունների կոմիտեին երկու մեքենա տրամադրելու վերաբերյալ: Լ. Պ. Բերիային ուղղված նամակին ոչ մի պատասխան չկա: Շուտով կլինի երկու ամիս: Այդ բոլորն արված էր Հարությունովի խորհրդով: Ես նրան ուզում եմ մի երկու տող գրել, որ հետաքրքրվի արդյունքների մասին և օգնի պատասխանն արագացնել:

Այս նամակներն ուղարկված են 30.VIII.

155. Ակադեմիկոս Խաչատուր Կոչարյանցի դիմանկարը, 1949

349. ГРИГОРУ ЗАМБАХЧЯНУ

Ереван, 9 сентября, 1946 г.

Глубокоуважаемый господин Григор Замбахчян!

Приношу большую благодарность за Ваш высокоценный дар музею Армении — картин трех крупных французских художников: Monticelli, Boudin и Rousseau¹. Вы этим проявили высоко-патриотическое чувство к своей далекой, но родной Армении.

Прошу извинить за то, что я очень поздно отвечаю на Ваше письмо; причиной тому мое долгое отсутствие из Еревана, куда я вернулся недавно.

О Вас, как о страстном коллекционере и искусствовеле, слышал много, имею каталог Ваших коллекций.

В Армении бурно процветает искусство вообще; этому способствует прежде всего большая забота советского правительства об искусстве.

Армения гордится также своей древней классической культурой: архитектура, живопись и скульптура представляют богатый материал для изучения, над которым работают советские ученые.

Художественная жизнь у нас высокая, развитию ее также способствует общение с русской культурой, культурой Запада и Востока.

Кипучая жизнь нашей страны и чудесная своеобразная природа с библейским Араратом служат очень хорошим материалом для высокодаренных от природы армянских художников.

Прошу еще раз принять большую благодарность за Ваш ценный дар, который будет передан Государственному музею в Ереване², являющемуся одним из богатейших музеев СССР.

Надеюсь, Ваша связь с нами и нашим музеем будет укрепляться; возможно, представится случай [для] Вашего приезда в Ереван, чтоб на месте познакомиться с жизнью и искусством нашего советского государства.

Примите увер[ения] в искреннем уважении,
Мартирос Сарьян.

P.S. Прошу сообщите, когда, через кого и кому направлены были Вами три картины, подаренные ереванскому музею?³

М. С.

Թարգմանություն

349. ԳՐԻԳՈՐ ՉԱՄԲԱԽՉՅԱՆԻՆ

1946, սեպտեմբերի 9, Երևան

Մեծարգո պարոն Գրիգոր Չամբախչյան.

Շնորհակալություն եմ հայտնում Հայաստանի թանգարանին մատուցած Ձեր բարձրարժեք նվերի՝ ֆրանսիական երեք խոշոր նկարիչներ՝ Monticelli, Boudin և Rousseau¹ կտավների համար, դրանով Գուք հայրենասիրական բարձր զգացում եք դրսևորել Ձեր հեռավոր, բայց հարազատ Հայաստանի նկատմամբ:

Խնդրում եմ ներեք, որ ես շատ ուշ եմ պատասխանում Ձեր նամակին, որի պատճառն իմ երկարատև բացակայությունն էր Երևանից, ուր վերադարձա վերջերս:

Ձեր մասին, որպես կրթոս կոլեկցիոների ու արվեստաբանի, շատ եմ լսել, ունեմ Ձեր հավաքածուների կատալոգը:

Հայաստանում արվեստն առհասարակ բուռն ծաղկում է ապրում, և դրան առաջին հերթին նպաստում է խորհրդային կառավարության հոգատարությունը արվեստի նկատմամբ:

Հայաստանը հպարտանում է նաև իր հնագույն դասական մշակույթով. ճարտարապետությունը, գեղանկարչությունն ու քանդակագործությունը հարուստ նյութ են տալիս ուսումնասիրության համար, որի ուղղությամբ աշխատում են խորհրդային գիտնականները:

Գեղարվեստական կյանքը մեզ մոտ բարձր է, որի զարգացմանը նպաստում են նաև հաղորդակցությունը ռուսական մշակույթի, Արևմուտքի և Արևելքի մշակույթների հետ:

Մեր երկրի եռուն կյանքը և հրաշալի յուրօրինակ բնությունը բիրտական Արարատի հետ մեկտեղ շատ լավ նյութ են հանդիսանում բնությունից շռայլորեն օժտված հայ նկարիչների համար:

Թույլ տվեք մեկ անգամ ևս խորին շնորհակալությունս հայտնել Ձեր քանկագին նվերի համար, որը կհանձնվի ԽՍՀՄ-ի ամենահարուստ քանգարաններից մեկը հանդիսացող Երևանի պետական քանգարանին²:

Հուսով եմ, որ Ձեր կապը մեզ հետ և մեր քանգարանի հետ ամրապնդվելու է, հնարավոր է, որ առիթ ստեղծվի Ձեր Երևան գալու համար, որպեսզի տեղում ծանոթանաք մեր խորհրդային պետության կյանքին ու արվեստին:

Ընդունեցեք անկեղծ հարգանքներիս հավաստիքը:

Մարտիրոս Մարյան

Հ.Գ. Խնդրում եմ հայտնել, թե երբ, ում միջոցով և ուր են ուղարկված եղել Ձեր կողմից Երևանի քանգարանին նվիրաբերված երեք նկարները³:

Մ. Ս.

350. ԱՐԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

1946, հոկտեմբերի 21, Մոսկվա

Միրելի Արա ջան.

Այսօրվա պես տխուր վաղուց չէի եղել, պատճառն այն է, որ մերոնք այսօր վերադառնում են, իսկ ես ստիպված եմ մնալ [...]:

Այս ցամաքս ուղարկում եմ Գեղամ Մարյանի հետ, որն ընդունիր առանց բարկության: Ամեն բան կլինի լավ, դժվարություններ շատ կլինեն, պետք է հաղթահարել:

Խուռֆոնդի գործը խայտառակել են մերոնք¹: Այստեղ շատ վրդովված են: Լյաշկևիչի հետ չկարողացա տեսնվել, հիվանդ է: Այս օրերս երկու հոգու ուղարկում են Երևան՝ տեղում ստուգելու և համապատասխան որոշում անելու համար: Բայց պետք է կռվել: Ոնի хотят прибраться к рукам и

157. Բանաստեղծ Գեղամ Մարյանի դիմանկարը, 1947

производством руководить отсюда, чтобы этим делом руководил бы Пилосов*. Դա սարսափելի է: Ինձ ուզեցին հրամայել, որ հրաժարվեմ, ես առհասարակ ուզում եմ, որ գործը լավ գնա, բայց այդ հարցը պետք է լուծել Երևանի ընկերների հետ, քանի որ Հայաստանը առանձին հանրապետություն է վերջապես: Դու իբրև պետական մարդ ամեն բան ինձանից լավ ես հասկանում: Այդ գործը Հայաստանի նկարիչներն իրանք պետք է անեն իրենց համար: Եթե Մանասյանը խայտառակեց մեզ, պետք է ուրիշներն այդ գործը լավ տանեն:

Բարևներ բոլորին, բոլորին, բոլորին: [...]:

Բարևներ, անկեղծ սիրով՝ Մ. Մարյան

351. ХАЧАТУРУ ЕСАЯНУ

Москва, 24 октября, 1946 г.

Дорогой Хачатур!

Немного раньше я послал тебе телеграмму, а сейчас пишу о себе и о делах наших. [...]

О делах Худфонда: здесь в Московском центральном Худфонде паника в связи с растратами, произведенными в ереванском Худфонде Манасяном и другими. Я удивляюсь, каким образом все те, которые работали вместе с ним, проворонили это. А когда ревизионная [комиссия] разоблачила и начала выяснять все злоупотребления, не доводя это дело до конца, привлекли прокуратуру. Ведь надо же было разобраться во всем этом внутренним порядком, а потом передать соответствующим организациям. Все несчастье у нас в том, что много любят говорить, а работать не любят. Одним словом, отсюда на днях из Худфонда выезжают двое или трое, чтоб окончательно решить судьбу нашего Худфонда. Может ли он работать или нет? Может ли вести какое-нибудь производство, необходимое для материального усиления отдела, чтоб лучше обслуживать нужды художников?

Конечно, может, для этого [работу] должен возглавлять человек,

* Նրանք ուզում են իրենց ձեռքն առնել և արտադրությունն այստեղից ղեկավարել, որպեսզի այդ գործի գլուխն անցնի Փիլոսովը:

преданный этому делу и, конечно, честный, по-государственному мыслящий.

Мне кажется, у нас в республике один человек во всяком случае найдется, чтоб организовать и вести работу без того, чтоб передать это дело центральной организации, это будет не к лицу союзной республике.

Руководить должен художник, хорошо знающий жизнь художников, чтоб по-настоящему помочь нашим художникам, тем более, к нам приехали новые люди, которые должны строиться с весны обязательно.

Несколько слов и кое о ком еще, кто хочет вылезти из какого-то положения, сваливая свои грехи или общие грехи с больной головы на здоровую. Выставку в Доме культуры не открывают, просто помещение Дома культуры обветшало, сейчас никто не решается устраивать выставки, ведь эта выставка никак не может быть отчетной выставкой, коль скоро все работают для выставки 47-го года, к тридцатилетию Октябрьской Революции. За это нам надо браться, написав хорошие картины на деле, а не на словах.

Привет всем славным товарищам, Завену и другим, крепко жму твою руку и целую,

М. Сарьян.

Прости за небрежное письмо.

Թարգմանություն

351. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԵՍԱՅԱՆԻՆ

1946, 24 հոկտեմբերի, Մոսկվա

Սիրելի Խաչատուր,

Օրեր առաջ ես քեզ հեռագիր էի ուղարկել, իսկ հիմա գրում եմ մեր գործերի և իմ մասին [...]:

Գեղարվեստական ֆոնդի գործերի մասին: Այստեղ՝ Մոսկվայում, կենտրոնական Գեղֆոնդում մեծ աղմուկ է բարձրացված երևանյան Գեղֆոնդի ու Մանասյանի և ուրիշների յուրացումների շուրջ: Ես զարմացած եմ, թե ինչպես բոլոր նրանք, ովքեր աշխատում էին նրա հետ, տեղիք տվեցին այդ գործընթացին: Իսկ երբ վերստուգիչ հանձնաժողովը

բացահայտեց և սկսեց պարզել այդ չարաշահումները, գործը մինչև վերջ չհասցնելով, իրագեկ դարձրին դատախազությանը: Պետք էր, չէ՞, այս ամենը պարզել ներքին կարգով, հետո նոր հանձնել համապատասխան մարմիններին: Մեր ամբողջ դժբախտությունը նրա մեջ է, որ բոլորը սիրում են խոսել, իսկ աշխատել չեն սիրում: Մի խոսքով, օրերս այստեղից՝ Գեղֆոնդից, գալիս եմ երկու թե երեք հոգի, որպեսզի տեղում վերջնականապես լուծեն մեր Գեղֆոնդի ճակատագիրը. կարո՞ղ է այն աշխատել, թե՞ ոչ, կարո՞ղ է այն արտադրություն վարել՝ ինչ-որ չափով բարելավելով բաժնի նյութական վիճակը, որպեսզի ավելի լավ հոգանկարիչների կարիքները:

Իհարկե, կարող է, դրա համար [աշխատանքը] պետք է գլխավորի այդ գործին նվիրված մարդ և, իհարկե, ազնիվ, պետականորեն մտածող:

Ինձ թվում է, որ մեր հանրապետությունում մի այդպիսի մարդ բոլոր դեպքերում կգտնվի, որ կազմակերպի և տանի այդ աշխատանքը, չհանձնելով իրավասությունները կենտրոնական կազմակերպությանը, դա սազական չի լինի միութենական հանրապետությանը:

Գործը պետք է նկարիչ ղեկավարի, նկարիչների կյանքը լավ իմացող, որպեսզի իրապես օգնի նրանց, մանավանդ որ մեզ մոտ են եկել նոր մարդիկ, որոնք զարմանից պետք է անպայմանորեն կարգավորեն իրենց կենցաղը:

Մի քանի խոսք էլ այն մեկի մասին, որը դեռևս ուզում է դուրս գալ այս իրավիճակից, իր մեղքերը կամ ընդհանուր մեղքերը բարդելով հիվանդ գլխից առողջի վրա: Յուրահանդեսը Մշակույթի տանը չեն բացում, պարզապես Մշակույթի տունը հնացած վիճակում է, ոչ ոք այնտեղ չի համարձակվում ցուցահանդես կազմակերպել, քանի որ այդ ցուցահանդեսը չի կարող լինել հաշվետու ցուցահանդես, բոլորն այժմ աշխատում են 47 թվականի՝ Հոկտեմբերյան հեղափոխության երեսնամյակի ցուցահանդեսի համար: Մենք պետք է ձեռնամուխ լինենք այդ աշխատանքին՝ ստեղծելով լավ նկարներ իրականում, այլ ոչ թե խոսքերով:

Ողջույն մեր բոլոր լավ ընկերներին, Ջավենին և մյուսներին: Ամուր սեղմում եմ ձեռքդ և համբուրում եմ:

Մ. Սարյան

Ներիր անփույթ նամակիս համար:

352. ХАЧАТУРУ ЕСАЯНУ

Москва, 31 октября, 1946 г.

Дорогой Хачатур!

Твое поручение выполнено. Поехал я к Генину. Выяснилось, что твой договор и Сурена¹ задержались у Никифорова в Комитете по делам искусств, а разрешение этих вопросов зависит от Сысоева.

Причиной задержки было то, что много пейзажа, это под влиянием известного постановления.

Я успокоил их, что Хачатур Есяян обещал дать пейзажи нового города. Испугались названия “Весна” Сурена Степаняна. Правда, у Сурена скульптура, слово весна слишком звучит по-пейзажному. Я объяснил им; по-видимому, это фигура какая-нибудь, не может быть, чтоб он изобразил скульптурный пейзаж. Одним словом, по телефону договорился с Сысоевым. Он обещал дать ход вашим договорам.

[...]

Прошу тебя уделить несколько минут, посети мой дом и, если сможешь, помоги, утешь их ласковыми словами, ибо ты единственный джентльмен в Ереване. Я и Лусик Лазаревна рвемся в наш любимый и вкусный Ереван. Привет Ара, пусть не волнуется за меня, я обещаю быть полезным для его учреждения².

Привет талантливому Завену и вообще наших художников приветствую, пусть высоко держат знамя прославленного искусства Армении. Надо поднатужиться и дать побольше хороших тематических работ.

С приветом, М. Сарьян

Թարգմանություն

352. ԽԱՉԱՏՈՐ ԵՏԱՅԱՆԻՆ

1946, հոկտեմբերի 31, Մոսկվա

Միտի Խաչատուր.

Քո հանձնարարությունը կատարված է: Գնացի Գենինի մոտ: Պարզվեց, որ քո և Սուրենի¹ պայմանագրերը կանգ են առել Արվեստի գործե-

րի կոմիտեում՝ Նիկիֆորովի մոտ, իսկ այդ հարցերի լուծումը կախված է Միտևից: Ուշացման պատճառն այն է, որ բնանկարին շատ տեղ է հատկացված, ըստ երևույթին, դա հայտնի որոշման ազդեցության ներքո է:

Ես հանգստացրի նրանց, ասելով, որ Խաչատուր Եսայանը խոստացել է տալ նոր քաղաքը պատկերող բնանկարներ: Վախեցան Սուրեն Ստեփանյանի գործի «Գարուն» անվանումից: Ճիշտ որ, Սուրենի քանդակի վերաբերյալ գարուն բառը ավելի բնանկարի հնչեղություն ունի: Ես բացատրեցի նրանց, որ ըստ երևույթին խոսքն ինչ-որ ֆիգուրայի մասին է, չի կարող պատահել, որ նա ստեղծած լինի բնանկարային քանդակ: Մի խոսքով, հեռախոսով պայմանավորվեցի Միտևի հետ: Նա խոստացավ ընթացք տալ ձեր պայմանագրերին:

[...]

Խնդրում եմ քեզ մի քանի բույե հատկացնես և այցելես իմ տուն և, եթե կարող ես, օգնիր, մխիթարիր մերոնց բարի խոսքերով, քանզի դու միակ ջենտլմենն ես Երևան քաղաքում: Ես և Լուսիկ Լազարևան ձգտում ենք օր առաջ գալ մեր սիրելի և համով Երևանը: Բարևներ Արային, թող չանհանգստանա իմ հաշվով: Խոստանում եմ օգտակար լինել նրա հիմնարկությանը²:

Ողջույն տաղանդավոր Չավենին, և ընդհանրապես ողջունում եմ մեր բոլոր նկարիչներին, թող բարձր պահեն Հայաստանի փառապանծ արվեստի դրոշը: Պիտի ճգնել և ստեղծել ավելի շատ լավ, թեմատիկ աշխատանքներ:

Բարևներով՝
Մ. Սարյան

158. Նկարիչ Միտև, 1949թ.

1947

353. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

1947, մարտի 9, Մոսկվա

Թանկագին Ռուբեն Գրիգորի.

Բաքվից Երևան է տեղափոխվել քաղաքացի Հովհաննես Միրիմանյանը (ինժեներ): Տեղափոխվել է Երևան մշտապես ապրելու համար:

Հովհաննես Միրիմանյանը եղել է Եվրոպայում և այնտեղից բերել է հին վարպետների շատ արժեքավոր նկարներ: Այդ նկարները նա բերել է հետը: Խնդրում եմ, նեղություն քաշեք տեսնել, գուցե մեր թանգարանի համար դրանք պետքական լինեն:

Միրիմանյանը կարող է ծախել թանգարանին¹:

Ես ինքս, եթե ժամանակ ունենամ, կանցնեմ նրա մոտ՝ տեսնելու համար այդ նկարները:

Գուցե նրա համար աշխատանք էլ ճարեք թանգարանում:

Իհարկե, կխոսեք հետը, հին մարդ է, նրա հետ խոսելը հետաքրքրական է:

Բարևներով՝ Մարտիրոս Մարյան

354. ԱԼԵԶՍԱՆԴՐ ԲԱՐԽՈՒԴԱՐՅԱՆԻՆ

1947, ապրիլի 9, Երևան

Սիրելի Ալեքսանդր Բարսեղի.

Ահա, վերջապես, քեզ գրում եմ, որովհետև գործ կա, թե չէ արժեք չունի դատարկախոսությունը:

Վերջապես մատիտային էսքիզն արեցի¹, որը մշակման կարիք ունի, բայց մշակումը այն ժամանակ նշանակություն ունի, երբ որ այդ շատ խոտղները² հաստատեն իմ միտքը: Ի՞նչ ձևով եմ ես հասկանում գոբելենի մեջ այսօրվա և ապագայում ազգերի համերաշխությունը կերպարվեստի միջոցներով: Ուղարկում եմ քեզ էսքիզը և նրա բացատրությունը, դու ինքդ պետք է տանես և ինքդ էլ կլինես իմ ներկայացուցիչը: Այն, ինչ որ կասեն կամ իրենք կգրեն, կամ քո միջոցով ինձ կհայտնեն, որպեսզի ես կարողանամ, գոնե ոչ ժամանակին, իմ պարտականություններն ըստ պայմանագրի կատարել: Ես համոզված եմ, որ այդ շատախոսները ինձանից խելոք չեն և ինձանից ավելի խելոք բան չեն ստածելու: Դա, իհարկե, այդպես չէ, նրանք կարող են և խելոք գաղափար տալ: Մա, ինչ որ գրում եմ, իհարկե, քեզ համար է: Քեզ խնդրում եմ պայմանավորվել, որ նիստ նշանակեն, և դու գաս էսքիզով, ծանոթացնես իմ բացատրությունների հետ: Վերջնական պատասխանով ինձ վերադարձնես: Իհարկե, հաստատելում պես: [...] Կարծում եմ, որ մեր Աշխենը³ կտպի իր մեքենայի վրա՝ հարմարության համար, իսկ բնագիրը պահիր քեզ մոտ: Բանը նրանումն է, ինչպես երևում է, այդ հիմնարկությունը⁴ տարօրինակ հիմնարկություն է: Քո գործը մինչև հիմա չի կազմակերպել, դրանց հերն եմ անիծել:

Մարկոսից⁵ խաբար չունենք, զանգահարեցի, գործի վրա է, դա նշանակում է, որ լավ է: Այսօր երեկոյան կզանգահարենք տուն և կիմանանք նրա մասին էլ: Դու, իհարկե, գիտես, որ նրա տուն շինելու հարցը բլեֆ դուրս եկավ: Վերջապես գրի՝ ոնց եք, ոնց են մերոնք: Մարիկին սպասում ենք, չեմ հասկանում, ինչո՞ւ չի գալիս, եթե ինքը գար այստեղ, իրա գործերը իսկույն կկազմակերպեր: Սպասում եմ նրան, ես միջոցներ ձեռք եմ առել, խոստացան նրան ակադեմիայի հետ կապել: Մեզ մոտ հիասքանչ գարուն էր այս տարի: Ծաղիկներ, ծաղիկներ և արև: Բարևիր Աշխենին, Լևոնին⁶: Քեզ [բարևներ] Լուսիկից, Կատարիկներից, Մարյանից, Գալինայից, փոքրիկ Կատարիկներից և Ռուբեն Մասունցուց: Բարևներ և մեր տղերքին:

Մարտիրոս Մարյան

*Что говорят об утверждении штатов, как дела со списком кустарей, который я оставил у наших ребят и который обещала взять Милявская?

*** Թարգմանություն**

Ի՞նչ են ասում շտատների հաստատման մասին, ինչպե՞ս է ընթանում արհեստավորների ցուցակի գործը, որը ես բողեցի մեր տղաների մոտ և որը խոստացավ վերցնել Միլյավսկայան:

159. *Մ. Սարյանն իր ատանձնաբան աչքում*

355. ДВОРЕЦ СОВЕТОВ

Ереван, 9 апреля, 1947 г.

Присылаю карандашный эскиз на основании нашего трудового соглашения¹.

Правда, не соответствует сроку: я это сделал с опозданием, но я имею право нарушать эти сроки, потому что кроме всякого прочего, о чем я не хочу писать, это касается меня лично, но что касается серьезности темы и большой ответственности — я напишу. Эскиз сделать механически я никак не мог. “Дружба народов”. Вот моя тема. Необходимо было как-нибудь реализовать эту тему, чтобы она уложилась и во времени, и была бы совершенно созвучна нашему сегодня. Главное, чтобы это вошло в гобелен, в специфику этого искусства.

Тема у меня окончательно оформилась, и я его [гобелен — Р.С.] мыслю так. Причем все строится на реальных представлениях, но все почти превращается в символ.

Вот описание моего эскиза: в центре идеи — И. В. Сталин (“Сталинская дружба народов”). Внизу, в центре, Сталин. Образ его должен быть преисполнен бесконечной любви и доброты к человечеству. К нему стремятся с цветами дети, девушки и мальчики 16 республик; их окружают 16 матерей и 16 мужчин², каждый в своих руках держит флаг. Как Вам должно быть известно, по распоряжению Верховного Совета СССР каждая республика должна иметь свой национальный флаг. Дальше, по обеим сторонам произрастают два могучих дуба, символизирующих крепость и прочность идеи Дружбы народов. В центре эскиза — облака, обильно поливающие дождем поля, и тут же двойная радуга — символ мира и спокойствия. Синее небо. Земля, освещенная солнцем, будет представлять как бы вид с аэроплана, где в далеких далях будет видна природа: леса, реки, города и т.д. и т.д. По двум сторонам, с боков, в виде орнамента широкой полосой пойдут плоды, хлеб, овощи, хлопок и т.д. По двум сторонам, с боков, в виде орнамента из листьев и плодов дуба, сверху будет проходить простая золотая линия. С обеих сторон возле дуба я хочу поместить по одному или по два вооруженных рабочих и крестьян, хотя я не уверен в необходимости их в гобелене³.

Мне кажется, идея более или менее выражена в символах, не в со-

160. «Ժողովուրդների բարեկամություն» գործիչների էսքիզի դրվագ, 1951

вершенно реальных, я все же мыслю в каком-то стиле — простом по форме и декоративном, очень ясном. Все это может быть несколько перемешено или увеличено в размерах. Я смотрю на карандашный эскиз как [на] реализацию идеи, требующей большой творческой и усидчивой работы вплоть до изготовления эскиза для картона⁴.

Прошу по рассмотрении эскиза ознакомить меня с результатами впечатления и о Ваших в дальнейшем пожеланиях.

Показ эскиза для ознакомления поручаю тов. А. Б. Бархударяну⁵.

С тов[аришеским] приветом

М. С. Сарьян.

1947, ապրիլի 9, Երևան

Ուղարկում եմ աշխատանքային պայմանագրի համաձայն ստեղծած մատիտանկար էսքիզը¹:

Ճիշտ է, ժամկետին չի համապատասխանում. ես այն կատարեցի ուշացումով, բայց ես իրավունք ունեմ ժամկետը խախտելու, քանի որ, բացի ուրիշ ամեն տեսակ բաներից, որոնց մասին ես չեմ ուզում գրել, դա անձամբ ինձ է վերաբերում: Բայց այն, ինչ վերաբերում է թեմայի լրջությանը և պատասխանատվության բարձր զգացումին, ես կգրեմ: Ես ոչ մի կերպ չէի կարող էսքիզը կատարել մեքենայաբար, «Ժողովուրդների բարեկամություն»՝ այս է իմ թեման: Անհրաժեշտ էր այնպես իրականացնել թեման, որպեսզի այն տեղավորվի ժամանակի մեջ և միանգամայն համահունչ լինի մեր այսօրվան: Եվ գլխավորը, որպեսզի այս բոլորը համապատասխանի գորելեն հասկացողությանը, այդ արվեստի ձևի յուրահատկությանը:

Թեման ինձ մոտ վերջնականապես ձևավորվել է, և ես այն [գորելենը — Ռ.Ս.] պատկերացնում եմ այսպես: Ընդամին, ամբողջը կառուցվում է ռեալ պատկերացումների վրա, բայց բոլորը համարյա դառնում է սիմվոլ:

Ահա իմ էսքիզի նկարագրությունը. գաղափարի կենտրոնում Ի. Վ. Ստալինն է («Ժողովուրդների ստալինյան բարեկամություն»): Ներքևում, դեպի կենտրոն, Ստալինն է: Նրա կերպարը պետք է համակված լինի անսահման սիրով և բարությանը դեպի մարդկությունը: Դեպի նրան են ձգտում ծաղիկներ բռնած 16 հանրապետությունների երեխաները² տղաները, աղջիկները, նրանց շրջապատում են 16 մայրեր և 16 տղամարդիկ՝ ամեն մեկը ձեռքում դրոշ պահած: Ինչպես ձեզ հայտնի է, ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի կարգադրության համաձայն՝ ամեն հանրապետություն պետք է ունենա իր ազգային դրոշը: Այնուհետև երկու կողմերից բարձրանում են ժողովուրդների բարեկամության անրության գաղափարը խորհրդանշող երկու հզոր կաղնիներ, էսքիզի կենտրոնում՝ դաշտերն առատ անձրևով ջրող ամպեր և հենց այստեղ խաղաղությունն ու անդորրը խորհրդանշող երկակի ծիածան, որը կարծես ինքնաթիռից

բացվող բնության հեռու հեռաստանների տեսարան լինի՝ անտառներ, գետեր, քաղաքներ և այլն, և այլն: Երկու կողմերից՝ կողքերից, զարդապատկերի լայն շերտով կզան մրգերը, ցորենի հասկերը, բանջարեղենը, բամբակը և այլն, և այլն: Ներքևի մասում զարդապատկերի շերտը կլինի կաղնու տերևներից և կաղիններից, վերևից կանցնի ոսկեգօծ մի հաստ գիծ: Կաղնիների կողքին ես ուզում եմ տեղադրել մեկ կամ երկուական զինված բանվորներ և գյուղացիներ, չնայած որ համոզված չեմ գրեթե նույն նրանց ներկայության անհրաժեշտության մեջ³:

Ինձ թվում է, որ գաղափարը քիչ թե շատ արտահայտված է խորհրդանշանների միջոցով, ոչ լրիվ ռեալիստական, ինչքան չլինի, ես մտածում եմ որոշակի ոճով՝ պարզ իր բնությամբ, շատ պարզ: Այս ամենը կարող է տեղաշարժվել կամ մեծացվել: Ես նայում եմ մատիտանկար էսքիզին որպես մեծ ստեղծագործական և նստակյաց աշխատանք պահանջող գաղափարի իրականացման՝ ընդհուպ մինչև սովորաբար⁴ էսքիզ նախապատրաստելը:

Խնդրում եմ ինձ տեղյակ պահել Ձեր տպավորությունների արդյունքների և ապագա ցանկությունների մասին:

Էսքիզի ցուցադրումը հանձնարարում եմ Ա. Բ. Բարխուդարյանին⁵:
Ընկերական ողջույններով՝

Մ. Մարյան

356. ՌՈՒԲԵՆ ԳՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

1947, ապրիլի 26, Մոսկվա

Շատ հարգելի Ռուբեն Գրիգորի.

Ուղարկում եմ չորս նկար, մեկը՝ Արարատով Երևանը¹, բանգարահինն է, երկու պորտրետները՝ Ս. Մալխասյան և Հ. Իսակով², Արվեստի վարչության կողմից են առնված, նույնպես ձեզ համար, երևի:

Մի հատն էլ՝ «Ծաղկած գարունը»³, իմ այս տարվա նկարն է:

Ես խնդրում եմ այդ նկարներից լուսանկարել ինձ համար էլ մեկ-մեկ օրինակ: Նկարը անմիջապես ետ ուղարկեցեք և, խնդրում եմ, ոչ ոքից չտաք:

Մարտիրոս Մարյան

357. ИВАНУ БАГРАМЯНУ

Ереван, 15 мая, 1947 г.

Дорогой Иван Христофорович!

Быстро проходит время, уже половина мая, необходимо нам договориться окончательно, чтоб смог бы я в летние, жаркие дни увязать свой отдых с работой над Вашим портретом. Мне думается поехать к Вам в Ригу или где Вы найдете удобным, приблизительно в начале июля, числа десятого, с расчетом пробыть у Вас недели три или максимум один месяц. За это время, надеюсь, конечно, согласовав свое время главным образом с Вашим временем, успеть сделать с Вас наброски, этюды, все необходимое для подготовки к портрету, а может быть сделать и портрет¹.

Приехать я предполагаю с женой, присутствие ее в моей поездке крайне необходимо; как для меня, так и для нее, связано это отчасти с отдыхом.

Вот на это деловое письмо я прошу Вас ответить. Во-первых, могу ли я рассчитывать в этот период от 10 июля встречаться с Вами для моей работы над Вашим портретом? Во-вторых, необходимы ли какие-нибудь бумаги в виде пропуска или разрешения проезда для моей жены в Ригу (для меня, как депутата, думаю, что ничего не нужно). В-третьих, вопрос бытовой, мне думается, в Риге при Вашем содействии можно будет устроиться или в гостинице, или где-нибудь в другом месте.

Жду от Вас ответа, чтоб организовать соответственно с ним мою поездку к Вам в Ригу.

С товарищеским приветом, искренне любящий Вас

М. Сарьян

Ереван, Алавердяна 93, Сарьян Мартирос Сергеевич

Թարգմանություն

357. ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԲԱՂԱՄՅԱՆԻՆ

1947, մայիսի 15, Երևան

Միտելի Հովհաննես Քրիստափորովիչ.

Ժամանակն արագ է անցնում, արդեն մայիսի կեսն է, մեզ անհրա-

161. Մարշալ Հովհաննես Բաղրամյանի դիմանկարը, 1947

ժեշտ է վերջնականապես պայմանավորվել, որպեսզի ամառային ամիսներին, շոգ օրերին ես կարողանամ իմ հանգիստը գուգորդել Ձեր դիմանկարի վրա աշխատանքի հետ: Ես մտածում եմ մոտավորապես հուլիսի սկզբին, ամսի տասի կողմերը գալ Ձեզ մոտ՝ Ռիգա, երեք շաբաթ կամ առավելագույնս մեկ ամիս մնալու հաշվով:

Հույս ունեմ այդ ընթացքում, իհարկե, իմ ժամանակը համապատասխանեցնելով գլխավորապես Ձեր ժամանակի հետ, հասցնել բնօրինակից կատարել ճեպանկարներ, էտյուդներ, որոնք անհրաժեշտ են դիմանկարի նախապատրաստման համար, իսկ գուցեև ավարտել ամբողջ դիմանկարը¹:

Ենթադրում եմ գալ կնոջս հետ, որի ներկայությունն իմ ուղևորության մեջ ծայրաստիճան անհրաժեշտ է ինչպես ինձ, այնպես էլ նրա համար, դա մասնավորապես կապված է հանգստի հետ:

Ես խնդրում եմ Ձեզ պատասխանել այս գործնական նամակին: Նախ, կարո՞ղ եմ արդյոք հույս ունենալ այդ ժամանակաընթացքում, այսինքն՝ հուլիսի 10-ից, հանդիպել Ձեզ հետ՝ Ձեր դիմանկարի վրա աշխատելու համար: Երկրորդ, անհրաժեշտ են արդյոք որևէ թղթեր կամ անցագիր իմ կնոջ Ռիգա գալը թույլատրելու համար (ինձ համար, որպես պատգամավորի, կարծում եմ, ոչ մի այդպիսի բան պետք չէ): Երկրորդ, կենցաղային հարց, կարծում եմ՝ Ռիգայում, Ձեր աջակցությամբ հնարավոր կլինի տեղավորվել հյուրանոցում կամ որևէ այլ տեղ:

Սպասում եմ Ձեր պատասխանին, որպեսզի դրա համաձայն կազմակերպեմ իմ ուղևորությունը Ձեզ մոտ՝ Ռիգա:

Ընկերական ողջույն, Ձեզ անկեղծ սիրով՝

Մ. Մարյան

Երևան, Ալավերդյան 93, Մարյան Մարտիրոս Սերգենիչ

[1947], հունիսի 11, Մոսկվա

Սիրելի Արա.

Քո հարցերին, որ գրել էիր քո դեպուտատական բլանկների վրա, ստացա հետևյալ պատասխանները.

1-ին հարց. Նոր պայմանագրեր կապելու են մեր նկարիչների հետ, մոտավորապես 10-12 հ[ոգու]: Այստեղ արդեն պայման են կապել մոտ վեց հոգի, այսօր գնալու են իմանամ, ովքե՞ր պայման ունեն և ո՞ւմ հետ են կապելու նոր պայմանները:

2-րդ հարցը վերաբերում է Խուդֆոնդին. այստեղ մեր հարաբերությունները կենտրոնական Խուդֆոնդիի հետ լավ չեն, պետք է առողջ հողի վրա դնել: Կես ժամից հետո տեսնվելու եմ Խանիմի հետ, որ պարզեմ, թե բանն ինչու է: Ընդհանուր ժողովի առաջ էլի ցցվեց Հայաստանի Խուդֆոնդիի հարցը¹, նորից հարց դրվեց ցրելու մասին, պատասխանատվության կանչելու և այլն: Համենայն դեպս, ես տեղեկություններ կհավաքեմ և տեղում կժամոթացնեմ քեզ:

3-րդ՝ նկարիչների հարցը, որոնք լրիվ չեն ստացել փողը. այդ հարցով այստեղ գործնական կերպով պարապում է Մեերը², ես նրա հետ խոսեցի, նա մտադիր է շուտով գալ, նրանից բոլոր տեղեկությունները կստանամ:

4-րդ հարցը՝ պատվերների, պետք է, իմ կարծիքով, պարզ լինի, և ոչ մի դիպլոմատիկական բաներ չլինեն: Որոշ քանակով նկարիչներ պետք է որ պատվերներ ստանան Մոսկվայում (համաձայնեցված կերպով), իհարկե, և հանրապետությունում մույնպես, իսկ հիմնական մասը պետք է ապահովվի տեղում:

5. Համագումարի³ ժամանակը՝ նոյեմբեր կամ դեկտեմբեր, մոտավորապես: Պետք է պատրաստել զեկուցում հանրապետության կողմից:

6. Գերասիմովը⁴ գալու է Երևան աշնանը, գուցեև ուրիշ մարդ էլ կլինի:

7. Ժամանակ չունեմ ծանոթանալու Մերկ[ուրով]ի և Նալբանդյանի ելույթների հետ, անձամբ հետները խոսեցի, կպատմեմ:

8. Միության աշխատողների ռոճիկի մասին այսպիսի պատասխան ստացա. այստեղից փող չեն տալիս, պետք է Հայաստանը առաջարկի՝ այստեղից կհաստատեն:

9. Մերենաների մասին կխոսեմ: Շուտով կգամ, գործերը և շոգը ինձ սպանեցին: Բարևներ ժենյային⁵, Արմիկին⁶ և բոլորին:

Մ. Մարյան

359. ИОСИФУ ОРБЕЛИ

Рига, 30 июля, 1947 г.

Дорогой Иосиф Абгарович!

Уже 2 недели, как я с Люси Лазаревной в Риге у И.Х. Баграмяна. Главная цель моего приезда — это работа над его портретом¹, но, ввиду его занятости, работа не идет вперед успешно: только два раза он мне позировал, а времени у меня здесь оставаться не очень много. Правда, мы здесь у И[вана] Х[ристофоровича] живем как у Христа за пазухой: ни о чем не заботимся, пользуясь исключительным армянским гостеприимством семьи Ивана Христофоровича.

Одно время мы с Люсей Лазаревной подумывали, — если раньше закончу свое дело, — захватить к Вам в Ленинград, увидеть Вас и Эрмитаж, а потом — в Москву и Ереван.

Пользуясь случаем, пишу Вам несколько строк.

Вы совсем махнули на Армению, даже письма не напишете. Почему, например, Вам не удалось исполнить свое обещание («В будущем году будем вместе работать в Гарни»)?

Какая досада, что вы в Гарни не работаете: имели хотя бы такого сотрудника, как Пиотровский, по Кармир-блору и другим армянским памятникам². Время проходит, есть уже молодые кадры, большие энтузиасты. Но в Армянской Академии наук сектор искусства был в очень слабых руках, — положительно ничего не делали³. Я заинтересовался этим делом. Есть возможность организовать из нескольких секторов уже Институт искусств, напр[имер], изобразительное искусство, театр, архитектура и музыка. Вот эти четыре сектора есть решение объединить в Институт искусств⁴, мы в этом деле очень запоздали. А в какой еще другой советской республике, если взять только древнее искусство, имеется такой неисчерпаемый материал? Я уже писал об этом.

Есть предложение пригласить руководить Институтом А. К. Дживелегова; думаю, что он кандидат весьма достойный⁵, но, конечно, все это еще должно получить санкцию в соответствующих учреждениях.

Этот год для меня трудный. [...]»⁶.

Թարգմանություն

359. ՀՈՎՍԵՓ ՕՐԲԵԼՈՒՆ

1947, հունիսի 30, Ռիգա

Միրելի Հովսեփ Աբգարովիչ.

Արդեն երկու շաբաթ է, որ մենք Լյուսի Լազարենայի հետ գտնվում ենք Ռիգայում՝ Ի. Բ. Բաղրամյանի մոտ: Իմ գալու հիմնական նպատակը նրա դիմանկարի վրա աշխատելն է¹, բայց նկատի ունենալով նրա գրադավածությունը, աշխատանքն այնքան էլ հաջող չի ընթանում. նա միայն երկու անգամ է բնորդել ինձ, իսկ իմ այստեղ մնալու ժամկետն այնքան էլ շատ չէ: Անշուշտ, մենք Ի[վան] Բ[րիստափորովիչի] մոտ այստեղ ապրում ենք ինչպես Հայր Աբրահամի ծոցում. ոչ մի հոգս չենք քաշում, օգտվելով Իվան Բրիստափորովիչի ընտանիքի զուտ հայկական հյուրասիրությունից:

Միաժամանակ մենք Լյուսի Լազարենայի հետ մտածում էինք, որ եթե գործս շուտ ավարտեն, անցնենք Չեզ մոտ՝ Լենինգրադ, ապա գնանք Մոսկվա, այնտեղից էլ՝ Երևան:

Օգտվելով առիթից, գրում եմ Չեզ մի քանի տող: Դուք բոլորովին մոռացել եք Հայաստանը, նույնիսկ նամակ չեք գրում: Օրինակ՝ ինչո՞ւ Չեզ չհաջողվեց կատարել Ձեր խոստումը («Մյուս տարի Գառնիում միասին կաշխատենք»):

Հազար ափսոս, որ Դուք Գառնիում չեք աշխատում, գոնե կունենայիք Պիոտրովսկու նման աշխատակից, որը Կարմիր բլուրի և մյուս հայ հուշարձանների մասնագետ է²: Ժամանակն անցնում է, արդեն կան երիտասարդ կադրեր՝ մեծ էնտուզիաստներ:

Հայկական Ակադեմիայում, սակայն, Արվեստի սեկտորը գտնվում էր շատ թույլ մարդկանց ձեռքում, բացարձակապես ոչինչ չէին անում³: Ես հետաքրքրվեցի այս գործով: Հնարավորություն կա մի քանի սեկտորներից կազմավորել Արվեստի ինստիտուտ, օրինակ՝ կերպարվեստի, թատրոնի, ճարտարապետության, երաժշտության: Կա որոշում ահա այս չորս սեկտորը միավորել Արվեստի ինստիտուտի մեջ⁴: Մենք այս գործում շատ ենք ուշացել: Իսկ ուրիշ ո՞ր խորհրդային հանրապետությունում, եթե վերցնենք միայն հին արվեստը, կա այսպիսի անսպառ նյութ: Ես արդեն գրել եմ այդ մասին:

162. Լուսիկը պապուռիանի սոջե, 1947

Առաջարկություն կա որպես ինստիտուտի ղեկավար հրավիրել Ա. Կ. Ջիվեղեզովին: Կարծում են, որ նա արժանավոր թեկնածու է⁵: Բայց այս ամենի համար, իհարկե, պետք է դեռ համաձայնություն ստանալ համապատասխան հիմնարկությունների կողմից:

Այս տարին ինձ համար դժվար է⁶ [...]:

360. ԱՐԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

1947, օգոստոսի 31, Մոսկվա

Միրելի Արա.

Ի՞նչ է պատահել, որ ձայնդ չի լսվում, հիվանդ հո չե՞ս, հարգելի Միհրանի: Ես մնացի այստեղ իմ մտածածից ավելի: Այստեղ վերադարձա օգոստոսի 10-ին: Նյութական հարցը, որ Դամոկլյան սրի նման կախ-

163. Պարզամբ: Ռիզա, 1947

ված է գլխներիս, դժվարացրեց իմ շուտափույթ կերպով վերադառնալս Երևան: Այստեղ կարողացա ավարտել նկարս՝ «Պուշկինի հանդիպումը Գրիբոյեդովի աճյունի հետ»¹: Այդ նկարի գումարը՝ ըստ պայմանագրի, պետք է ինձ տալին օգոստոսի սկզբներին, բայց տվեցին 23-ին: Չգիտեմ, ինչ կասես, հիմարություն՞ն, թե՞ խելք են արել, “Москвич”^{*} մեքենա են վերցրել [...]: Վերջապես ես հույսով եմ, որ ավելի արդյունավետ կաշխատեմ, որովհետև ոչ ոքից կախում չեմ ունենա, պետք եղած տեղը կգնամ և ինչ որ պետք է՝ կնկարեմ:

Մինչև հիմա որոշ չէ, երբ է լինելու Ակադեմիայի սեսիան՝ սեսյոնների որ օրը²: Այդ ինձ կաշկանդել է: Ես կարծում եմ, որ լավ կլիներ այդտեղից ինձ տեղեկացնելի, ո՞ւմ թեկնածությունը կարելի է առաջարկել ակադեմիկի և թղթակից անդամի ընտրության համար: Խնդրում եմ, խորհրդակցիր և ինձ հայտնիր: Իմ կանդիդատներից մեկը դու ես:

* Մոսկվիչ:

164. Նկարիչ Հակոբ Կոջոյան, 1949

Հիմա անցնենք պրոֆեսորության հարցին. դու տեղյակ ես՝ հուլիսի 10-ի տեսակցությունից հետո, ինչպես որ առաջ էր, ոչ մի բան մագաչափ անգամ չի փոխվել, չկարծես, թե որևէ խոսակցություն ունեցել է որևէ նշանակություն, ամեն ինչ գնում է յուր պաշտոնական ճանապարհով: Երեք օր առաջ տեղեկացա՝ նույն պատասխանը, ինչ որ առաջ: Սեպտեմբերի 13-ից առաջ Высшую аттестационную комиссию собрать нельзя, потому что многих нет в городе.* Վերջնական հաստատումը կախված է Игорь Грабарь-ից**, [...] մինչև անգամ հեռախոսով կապվելն անհնարին է, գործը շատ-շատ է: Պետք է ասել, որ 4 թեկնածուների, որոնց առաջին հերթին ներկայացրել էի, այսինքն՝ Ա. Սարգսյանի, Հ. Կոջոյանի, Ս. Ստեփանյանի և Գ. Գյուրջյանի գործերը էքսպերտները նայել են և իրենց դրական կարծիքները տվել, ուրեմն, մնում է այդ չորս հոգուն նայի և հաստատի Высшая аттестационная*** հանձնաժողովը:

Բորիսովի ասելով, սեպտեմբերին կամ հոկտեմբերին այդ հարցն անպատճառ կլուծվի: Եթե բարեհաճեն մեր դիմումները բանի տեղ դնել, որով մենք չենք կարող պարծենալ, կարող է մի շարք կամ ամենաշատը մի ամսից շուտ լուծվի այդ հարցը: Այդ գործը գնում է իր պաշտոնական ճանապարհով, շատը գնաց, քիչը մնաց:

Անսի երկուսին Լուսիկին ինքնաթիռով ուղարկում են Երևան, կարող է պատահել, որ ես էլ շուտով ճանապարհ ընկնեմ:

* Բարձրագույն ատեստացիոն հանձնաժողով գումարել հնարավոր չէ, որովհետև շատերը քաղաքից բացակայում են:

** Իգոր Գրաբար:

*** Բարձրագույն ատեստացիոն:

Հետո այստեղ կա մի ուրիշ լուրջ հարց՝ շատ կարևոր, մասնակցել 30-ամյակի ցուցահանդեսի Ժյուրիներին³, գոնե գաղտնի բալատիրովկայի ժամանակ մի դրական ձայն ունենալ մեր նկարիչների համար:

Այս նամակս կուղարկեմ Լուսիկի հետ, երևի նրա հետ կտեսնվես, նա քեզ ավելի մանրամասն կպատմի Մոսկվայի մասին: Ստեփան Թարյանը իր շնորհավորական նամակում գրել էր ինձ, որ սեպտեմբերին նկարիչների համագումար է հրավիրվելու, ինձ թվում է, որ առանց ցուցահանդեսի դա նպատակահարմար չէ: Իսկ ցուցահանդեսն անպայման պետք է կապել հորեյանական տոների հետ⁴: Ինձ թվում է, մեր նկարիչները պատվով դուրս կգան, ինչպես որ մինչև հիմա, իհարկե, բովանդակությամբ այժմեական նկարներով, ինձ թվում է՝ բոլորի համար և մեզ՝ նկարիչներին համար, դա պատվո հարց է:

Շատ բարևներ և հաջողություններ ստեղծագործության ասպարեզում:

Մարտիրոս Մարյան

165. Աշխարակ, 1933

361. ԱՐԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

1947, սեպտեմբերի 18, Մոսկվա

Սիրելի Արա.

Երեկ չէ մյուս օրը տեսա Գրաբարին, խնդրեցի, որ ուշադրություն դարձնի մեր ինստիտուտի¹ կողմից ներկայացված թեկնածուների վրա: Նա ասաց, որ շատ խիստ են: Այդ ատեստացիոն կոմիսիան պահանջում է, որ բոլորն ունենան գիտական աստիճան և այլն:

Ես չորս հոգու անունները տվեցի, կարծում եմ, որ դրանց կանցկացնեն. Ա. Սարգսյան, Ս. Ստեփանյան, Հ. Կոչոյան, Գ. Գյուրջյան:

Շուտով հայտնեցեք թեկնածուների մասին:

Բարևներով՝ Մ. Սարյան

166. Սպասո-Պեսկովսկի վանքը Մոսկվայում

1948

362. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԵՍԱՅԱՆԻՆ

1948, նոյեմբերի 2, Մոսկ

Շատ սիրելի Խաչատուր.

Ներիր, որ քեզ գրում եմ բացիկ, իսկ ամենամեծ իմ հանցանքը կլինի, եթե սխալներ անեմ: Լավ պետք է գիտենաս, որ հայկական դպրոց չեմ ավարտել և հիմնականում համոզված լինելով, որ ամեն մի հարազատ որդի իր ժողովրդի պարտական է իմանալ յուր ազգի լեզուն, ապա, ուրեմն, ոչ մի առիթ չեմ կորցնում, որպեսզի սովորեմ իմ ժողովրդի ամենամեծ ու ամենահին ստեղծագործությունը՝ նրա լեզուն:

Ի վերջո, հայտնում եմ, որ Մարտիրոս Սարյանը կարծես թե այս անգամ էլ ողջ-առողջ տուն է վերադառնում, դուրս գալով Մոսկից նոյեմբերի 11-ին: Ինձ թվում է, այս բացիկը քո տրամադրությունը չի փչացնի, բարևներով և սիրով ու հարգ[անքով]: Ռուզանիս¹, իհարկե, կրարևես:

Մարտիրոս Սարյան

1950

363. ВИКТОРУ АМБАРЦУМЯНУ

Ереван, 12 мая, 1950 г.

Президенту Академии Наук Армянской ССР
Дорогой Виктор Амазаспович!

167. Վիկտոր Համբարձումյան,
1957

Это мое третье обращение к Вам относительно освобождения меня от обязанностей директора сектора истории и теории искусств Академии наук Армянской ССР¹.

Основной причиной моего обращения к Вам с этой просьбой является мое здоровье, отвратительное физическое состояние, которое мне мешает работать так, как я хочу и как должен работать, возглавляя учреждение.

Кроме этого, у меня есть еще долг перед моим народом. Я еще имею что сказать по основной своей специальности, которой посвятил свою жизнь. Я имею право остаток своей жизни целиком посвятить делу, которое у меня получается, где еще сочетаются “я хочу и

[я] могу”, тогда как в роли директора я только хочу, но не могу.

Убедительно прошу Вас в течение мая и июня решить поставленный мною перед Вами вопрос, чтоб после месячного отдыха я смог бы приняться за работу.

С глубокой любовью и уважением к Вам

М. Сарьян

Թարգմանություն

363. ՎԻԿՏՈՐ ՀԱՄԲԱՐՉՈՒՄՅԱՆԻՆ

1950, մայիսի 12, Երևան

Հայկական ԽՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի նախագահին Սիրելի Վիկտոր Համազասպի.

Սա իմ երրորդ դիմումն է՝ Հայկական ԽՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի արվեստի պատմության և տեսության սեկտորի տնօրենի պարտականություններից ինձ ազատելու մասին¹:

Այս խնդրանքով Ձեզ դիմելու պատճառը հիմնականում իմ առողջական վիճակն է, ֆիզիկական անտանելի վիճակը, որն ինձ խանգարում է աշխատել այնպես, ինչպես ես եմ ուզում և ինչպես պարտավոր եմ աշխատել, գլխավորելով այդ հիմնարկը:

Դրանից բացի, ես նաև պարտք ունեմ իմ ժողովրդի առջև: Ես դեռևս ասելու բան ունեմ իմ հիմնական մասնագիտության գծով, որին նվիրել եմ իմ կյանքը: Ես իրավունք ունեմ կյանքիս մնացորդը նվիրել այն գործին, որն ինձ մոտ ստացվում է, որտեղ դեռևս կապակցվում են «ցանկանում եմ» և «կարող եմ» հասկացությունները, այդ այն դեպքում, երբ տնօրենի դերում ես միայն ցանկանում եմ, բայց չեմ կարող:

168. Վիկտոր Համբարձումյանը և Մարտիրոս Սարյանը, Մոսկվա, 1950

Չեզ քախանձագին խնդրում եմ՝ մայիս և հունիս ամիսների ընթացքում լուծել իմ կողմից Չեր առջև դրված հարցը, որպեսզի մեկամսյա հանգստից հետո ես կարողանամ ձեռնամուխ լինել աշխատանքի:

Խորին սիրով և հարգանքով Չեր հանդեպ՝

Մ. Սարյան

364. САРКИСУ САРЬЯНУ

Ереван, [июнь], 1950 г.

Дорогой мой, бесконечно любимый, гордость моя, мой Сарик!

Как я счастлив, что имею близкого человека вроде тебя, в трудные минуты поддерживающего меня. Хотя я своим честным трудом в области моего дела сделал многое, весьма полезное для прогрессивного искусства, разрешая те или иные проблемы [...], диктуемые самой жизнью.

Ко мне очень часто обращаются за разными статьями, от разных организаций, на разные темы. Почти на все это я отвечаю за редким исключением: не люблю повторяться, не люблю фальшивых людей, их сегодня, к несчастью, в нашей жизни, как ни странно, хоть пруд пруди. [...]

Неделю тому назад из Москвы в Ереван приехал с женой писатель Александр Михайлович Дроздов. Он просил меня, чтоб я написал в “Литературную газету” статейку о молодых художниках Армении. Писать статью — это сущая беда. Что требуется для такой статьи? Все что угодно! Сколько бы ни хвалил кого-нибудь, ему все это покажется мало, а все остальные будут думать, что слишком много похвалил его, а их мало. Выругать кого-нибудь — это значит, все будут говорить, конечно, кроме него [самого], что мало выругал, но зато сам [он] становится тебе врагом на всю жизнь. Мой отцовский совет — этим гнусным делом не заниматься. Твори — это лучше. Одна удача оправдает тысячу неудач.

Одним словом, я согласился написать, но не статью, а просто письмо: что меня в данную минуту волнует, а не то, что мне нравится или нет, и мое такое письмо получилось, по выражению четы Дроздовых, очень хорошо: это именно то, что нужно. Значит, ты в недалеком будущем, если одобряют, прочтешь в “Литературной газете” мою статью “Народная тропа”¹. Я там пишу только о четырех работах, которые меня в эту минуту волнуют своим содержанием и сделаны мастерски.

Я подал заявление об освобождении меня от обязанностей директора сектора². Все равно потом будут ругать, как бы хорошо ни работал. Но зато смогу писать, а втроем — я, ты и Зарик — горы своротим.

“Симфоническая поэма”³ Зарика оставила прекрасное впечатление: в музыкальных кругах о ней говорят. На меня тоже [она] оставила прекрасное впечатление.

Крепко обнимаю и целую.

Твой папа.

Թարգմանություն

364. ՍԱՐԳԻՍ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

1950, [հունիս], Երևան

Իմ քանկագին, անվերջ սիրելի, իմ հպարտություն, իմ Սարիկ.

Որքան երջանիկ եմ, որ քեզ նման հարազատ մարդ ունեմ, որը դժվար րոպեներին պաշտպանում է ինձ, թեև ես իմ ազնիվ աշխատանքով իմ գործի բնագավառում շատ բան եմ արել, խիստ կարևոր բան առաջադեմ արվեստի համար, լուծելով բուն կյանքի կողմից թելադրվող այս կամ այն խնդիրները [...]:

Տարբեր բեմաներով, զանազան հողվածների համար, տարբեր կազմակերպությունների կողմից ինձ շատ հաճախ են դիմում: Համարյա դրանց բոլորին ես պատասխանում եմ հազվադեպ բացառությամբ. չեմ

169. Չարիկի դիմանկարը, 1955

սիրում կրկնվել, չեմ սիրում կեղծ մարդկանց, որոնք այսօր, ցավոք, մեր կյանքում, որքան էլ տարօրինակ չլինի, շատ ու շատ են [...]:

Մի շաբաթ առաջ Մոսկվայից Երևան էր եկել գրող Ալեքսանդր Միխայլովիչ Դրոզդովը՝ կնոջ հետ: Նա ինձ խնդրեց, որպեսզի «Լիտերատուրնայա գազետա»-յի համար հոդված գրեմ Հայաստանի երիտասարդ նկարիչների մասին: Հոդված գրելը իսկական ցավ է: Ի՞նչ է պահանջվում այդպիսի հոդվածի համար: Ինչ ասես: Որևէ մեկին որքան էլ գովես՝ նրան քիչ կթվա, իսկ մնացած բոլորը կմտածեն, որ չափազանց շատ ես գովել նրան, իսկ իրենց՝ քիչ: Որևէ մեկին հայիոյել՝ կնշանակի, որ բոլորը, իհարկե, իրենից բացի, կասեն, թե քիչ են հայիոյել, բայց փոխարենն ինքն անձամբ քեզ թշնամի կդառնա ամբողջ կյանքում: Իմ հայրական խրատը՝ այդ գովելի գործով չգրադվել: Ստեղծագործիր՝ սա է լավագույնը: Մեկ հաջողությունն արդարացնում է հազար անհաջողություն:

Մի խոսքով, ես համաձայնեցի գրել, բայց ոչ թե հոդված, այլ նամակ, թե տվյալ պահին ինչն է ինձ հուզում, այլ ոչ թե ինչն է ինձ դուր գալիս, ինչը՝ ոչ: Եվ իմ այդօրինակ նամակն ստացվեց: Ըստ Դրոզդով ամուսինների՝ շատ լավ ստացվեց: Դա հենց այն է, ինչ պետք է: Ուրեմն, ոչ հեռավոր ապագայում, եթե հավանության արժանանա, «Լիտերատուրնայա գազետա»-յում դու կկարդաս իմ հոդվածը՝ «Ժողովրդական արահետը»¹: Այնտեղ ես գրում եմ միայն չորս գործերի մասին, որոնք ինձ այս բուպեիս հուզում են իրենց բովանդակությամբ և կատարված են վարպետորեն:

Ես խնդրագիր եմ ներկայացրել սեկտորի տնօրենի պարտականություններից ինձ ազատելու մասին²: Որքան էլ լավ աշխատես, միևնույն է, հետո բոլորը հայիոյելու են: Բայց փոխարենը կկարողանամ նկարել, իսկ երեքով՝ ես, դու և Ջարիկը, լեռներ կշրջենք:

Ջարիկի «Միմֆոնիկ պոեմը»³ հիանալի տպավորություն է թողել: Երաժշտական շրջանակներում նրա մասին խոսում են: Ինձ վրա նույնպես թողել է հիանալի տպավորություն:

Ամուր գրկում եմ և համբուրում:

Քն՝ հայրիկ

365. РУБЕНУ ДРАМПЯНУ

Ереван, 1 сентября, 1950 г.

Дорогой Рубен Григорьевич!

Присылаю Вам восемь этюдов Гмаяка Арцатпаняна, которые мне прислала жена его из Ростова н/Д¹. Их, безусловно, необходимо приобрести для музея, коль скоро очень мало работ его. Мне кажется, из числа этих работ кое-что можно экспонировать в музее.

Список:

1. Насилия турецких башибузуков в Армении.
2. Джан Гюлум.
3. Классный этюд в учил[ище] живописи.
4. Этюд дочери.
5. Уголок дворика.
6. Задворки.
7. Пейзаж.
8. Автопортрет.

Адрес: Ростов н/Дону, Пролетарский район, 25-я линия, д. 22, кв. 2, Арцатпанян Вартуи Семеновна.

С предложением приобретения всех работ необходимо обратиться к ней: она их охотно уступит нашей галерее.

С приветом —

М. Сарьян

Թարգմանություն

365. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄՔԱՆԻՆ

1950, սեպտեմբերի 1, Երևան

Միրելի Ռուբեն Գրիգորևիչ:

Ձեզ եմ ուղարկում Հմայակ Արծաթպանյանի ութ էտյուդները, որոնք նրա կինն ինձ ուղարկել է Գոնի Ռոստովից¹: Դրանք, անպայման, անհրաժեշտ է ձեռք բերել թանգարանի համար, մանավանդ շատ քիչ են նրա աշխատանքները: Ինձ թվում է, այդ աշխատանքների թվից ինչ-որ բաներ կարելի է ցուցադրել թանգարանում:

Յուցակը.

1. Թուրք բաշիբոզուկների բռնությունները Հայաստանում
 2. Չանգյուլում
 3. Դասարանական էտյուդ նկարչության ուսումնարանում
 4. Աղջկաս էտյուդը
 5. Բակի մի անկյուն
 6. Հյուղակներ
 7. Բնապատկեր
 8. Ինքնադիմանկար
- Հասցեն՝ Դոնի Ռոստով, Պրոլետարական շրջան, 25-րդ գիծ, տուն 22, բն.2: Արժաթպանյան Վարդուհի Սեմյոնովնա:
Բոլոր աշխատանքները ձեռք բերելու առաջարկով անհրաժեշտ է դիմել նրան: Նա դրանք սիրով կգիջի մեր պատկերասրահին:

Ողջույն՝ Մ. Սարյան

366. РУБЕНУ ДРАМПЯНУ

Ереван, 1 сентября, 1950 г.

Дор[огой] Рубен Григорьевич!

В мою последнюю поездку в Москву на сессию Верх[овного] Совет[a] СССР, ко мне обратился, вероятно, известный Вам Федор Дмитриевич Остроградский (его адрес: Брюсовский пер., д.12, кв. 2, тел. К. 5.75.72) с предложением нашей галерее картины Кунджи, имеющейся у него.

170. Նկարչի քրոջ՝ Աննա Սարյանի դիմանկարը, 1900

Если Вас интересует это дело, то свяжитесь с ним, попросите, чтобы он прислал Вам фотоснимок с нее, указал размер, год и т. д.; если найдутся средства, может быть, купите. Конечно, все зависит от музейных ресурсов¹.

У меня к Вам одна просьба личного характера. Я присылаю свои два старых этюда: один 1898 года с сестры моей младшей и 1900 года со старшей сестры моей². Прошу их реставрировать, на-

клеить на картон и, если найдутся рамочки, их обрамить. Это мои первые работы, когда я только начал писать маслом.

М. Сарьян

Թարգմանություն

366. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

1950, սեպտեմբերի 1, Երևան

Միրելի Ռուբեն Գրիգորիչ:

ՄԱՀՄ Գերագույն սովետի նստաշրջանին մասնակցելու համար Մոսկվա կատարած իմ վերջին ուղևորության ժամանակ ինձ դիմեց Չեզ հավանաբար ծանոթ Ֆյոդոր Դմիտրիևիչ Օստրոգրադսկին (նրա հասցեն՝ Բրյուսովյան նրբանցք, տ.12, բն. 2, հեռ. 4-5-73-72)՝ մեր պատկերասրահին առաջարկելով իր մոտ եղած Կուիցջիի նկարը:

171. Նկարչի քրոջ՝ Թագուհի Սարյանի դիմանկարը, 1898

Եթե դա հետաքրքրի Չեզ, ապա կապվեք նրա հետ, խնդրեք Չեզ ուղարկի լուսանկարը, նշի չափսերը, տարեթիվը և այլն: Եթե միջոցներ գտնվեն, գուցե գնեք: Իհարկե, ամեն ինչ կախված է թանգարանային ռեսուրսներից¹:

Ես Չեզ անձնական բնույթի մի խնդրանք ունեմ: Ուղարկում եմ իմ երկու հին էտյուդները. մեկը՝ 1898 թ., իմ կրտսեր քրոջ, մյուսը՝ 1900 թ., իմ ավագ քրոջ դիմանկարներն են²: Խնդրում եմ դրանք վերականգնել, սոսնձել սովորաբար վրա և, եթե շրջանակներ գտնվեն՝ դնել շրջանակների մեջ: Դրանք իմ առաջին գործերն են, երբ ես նոր էի սկսել յուղաներկով աշխատել:

Մ. Սարյան

367. РУБЕНУ ДРАМПЯНУ

Ереван, 1 сентября, 1950 г.

Дор[огой] Рубен Григорьевич!

Моя самая дружеская просьба (на этот раз уже последняя), если хотите, предложение, которое необходимо выполнить обязательно в этом сентябре месяце.

Какими бы недостатками не обладала Ваша работа «История Армянской живописи (искусства)»¹, она является честной работой, а это важнее всего, и выправить ее ничего не стоит, только Вам надо взяться за нее как следует, несмотря ни на что.

Работа эта, во всех случаях, будет представлять интерес, и упреки, направленные в адрес сектора², где Вы работали довольно долго, должны быть рассеяны. А нас с Вами будут бить вместе. Думаю, что не следует писать об этом, я верю, что Вы примете все меры, чтоб в наикратчайший срок представить в окончательном виде в сектор. В этот же срок обещала Л. А. Дурново представить и свою работу³. Это будет удар по врагам, фальсифицирующим историю армянского искусства⁴ из-за личных целей и наживы.

М. Сарьян

Թարգմանություն

367. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄՔՅԱՆԻՆ

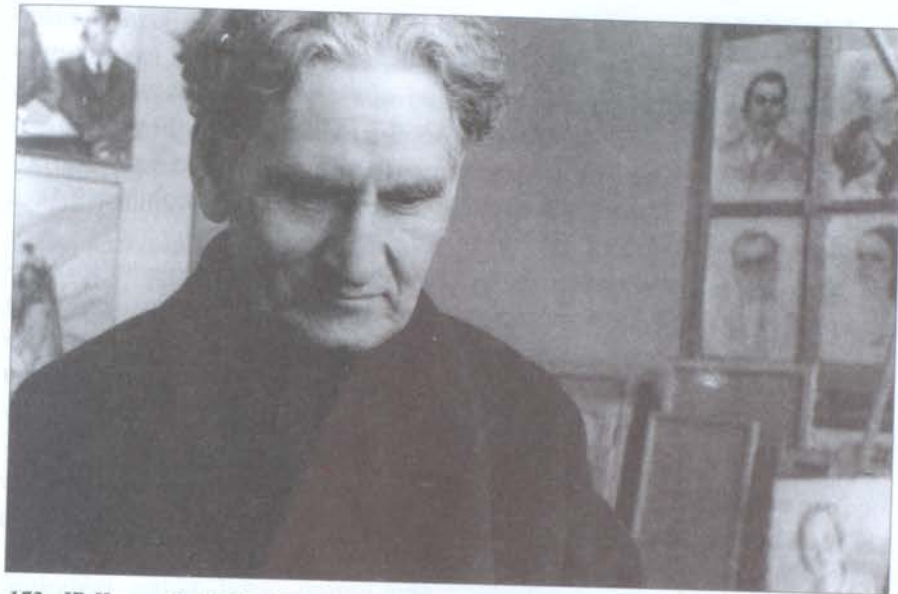
1950, սեպտեմբերի 1, Երևան

Միտերի Ռուբեն Գրիգորեիչ:

Իմ ամենաբարեկամական խնդրանքը (այս անգամ արդեն վերջինը), եթե կուզեք՝ առաջարկը, որն անհրաժեշտ է անպայման կատարել այս սեպտեմբեր ամսում:

Ինչպիսի թերություններ էլ ունենա Ձեր «Հայ գեղանկարչության (արվեստի) պատմություն» աշխատանքը¹, այն ազնիվ աշխատանք է, և դա ամենից կարևորն է, այնտեղ ոչինչ ուղղել պետք չէ, միայն թե Դուք, անկախ ամեն ինչից, պետք է ձեռնամուխ լինեք դրան ինչպես որ հարկն է:

Այդ աշխատանքը, բոլոր դեպքերում, հետաքրքրություն է ներկայացնելու, և նախատինքներն, ուղղված սեկտորին², որտեղ Դուք բավակա-

172. Մ. Սարգսյանը Երևանի իր արվեստանոցում

նին երկար ժամանակ աշխատել եք, պետք է ցրվեն: Իսկ ինձ ու Ձեզ միասին են ծեծելու: Կարծում եմ, հարկ չկա այդ մասին գրելու, ես հավատում եմ, որ Դուք կձեռնարկեք բոլոր միջոցները, որպեսզի ամենակարճ ժամկետում վերջնական տեսքով ներկայացնեք սեկտոր: Լ. Ա. Դուրնովն խոստացել է այդ նույն ժամկետում ներկայացնել նաև իր աշխատանքը³: Դա հարված կլինի թշնամիներին, ովքեր անձնական նպատակներով և հանուն շահի կեղծում են հայոց արվեստի պատմությունը⁴:

Մ. Սարգսյան

368. ՏԱՐԿԻՍՍ ՏԱՐՅԱՆՍ

Երևան, 26 сентября, 1950 г.

Дорогой мой сын, великомученик!

Ты победишь, я верю, знаю, сколько замечательных чувств вкладываешь ты в свою диссертацию¹. Она должна быть написана новым человеком, который живет и чувствует всеми фибрами своего существа.

Любое настоящее требует больших жертв. Всякая работа отнимает у человека часть его жизни. Я знаю, как ты горишь, как ты предаешься своему делу всем существом; знаю, что в настоящее время у тебя мысли и чувства крайне напряжены; хочу, чтоб они в тебе были максимально слиты друг с другом и мужественны всегда, и стойки, чтоб ты не испытывал бы больших душевных потрясений, как люди искусства.

Моя жизнь на сегодняшний день складывается следующим образом: вчера я написал заявление в Академию² о моем отпуске на три месяца: у меня остался с прошлого года один месяц, а два — в этом году. Отпуск прошу с 1 октября, и думаю в первых числах октября приехать в Москву. Ты не пугайся, я тебя беспокоить не буду, могу я прожить и в гостинице или в каком-нибудь другом месте. Пробуду, может быть, не долго, но обязательно должен закончить портрет К. Симонова³. Я его обещал дать на выставку академиков⁴, которую затеяли устроить эти... академики...

Милый мой, ты не беспокойся обо мне; маму, конечно, увидишь, обними ее, крепко прижми к груди и поцелуй за меня. Она очень хорошая. Если ты встанешь на ноги (это должно случиться после защиты диссертации), может быть у нее найдутся сила воли и время, наконец, заняться только мной, ибо я уже физически не такой, как был, но духовно стал гораздо выше, этого во мне никто не сломит.

Здоровья и успеха тебе и маме. Обнимаю и целую, твой друг

Мартирос

Թարգմանություն

368. ՍԱՐԳԻՍ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

1950, սեպտեմբերի 26, Երևան

Թանկագին իմ զավակ, իմ մեծ մարտիրոս.

Դու կհաղթես, ես հավատում եմ, գիտեմ, թե որքան հիանալի զգացմունքներ ես ներդնում քո դիսերտացիայի¹ մեջ: Այն պետք է գրված լինի նոր մարդու կողմից, որն ապրում և զգում է իր էության բոլոր թելերով:

Յուրաքանչյուր հսկայական գործ մեծ զոհեր է պահանջում: Ամեն մի գործ մարդուց խլում է նրա կյանքի մի մասնիկը: Ես գիտեմ՝ ինչպես ես

դու այրվում, ինչպես ես ամբողջ էությամբ տրվում քո գործին: Գիտեմ, որ ներկայումս քո բոլոր մտքերն ու զգացմունքները ծայրաստիճան լարված են, ուզում եմ, որ դրանք քո մեջ առավելագույնս ձուլված լինեն իրար, միշտ կայուն ու աննկուն լինեն, որպեսզի դու չզգաս մեծ ցնցումներ, ինչպես արվեստի մարդիկ:

Իմ կյանքը ներկա պահին այսպես է դասավորվում՝ երեկ ես Ակադեմիային² դիմում գրեցի երեք ամսվա իմ արձակուրդի մասին: Անցյալ տարվանից ինձ մնում է մեկ ամիս և երկուսն էլ այս տարի: Արձակուրդ եմ խնդրում հոկտեմբերի 1-ից, և մտադիր եմ հոկտեմբերի առաջին օրերին գալ Մոսկվա: Դու մի՛ վախեցիր, ես թեզ չեմ անհանգստացնի, կարող եմ ապրել և հյուրանոցում կամ որևէ այլ տեղ: Կմնամ, գուցե ոչ երկար, բայց անպայման պետք է ավարտեմ Կ.Սիմոնովի դիմանկարը³: Ես խոստացել եմ այն տալ ակադեմիկոսների ցուցահանդեսին⁴, որ պատրաստվում են բացել այդ... ակադեմիկոսները...

Սիրելիս, դու մի՛ անհանգստանա իմ մասին: Մայրիկիդ, իհարկե, կտեսնես, գրկիր նրան ամուր-ամուր, սեղմիր կրծքիդ և համբուրիր իմ փոխարեն: Նա շատ լավն է, եթե դու ոտքի կանգնես (դա պետք է տեղի ունենա դիսերտացիայիդ պաշտպանությունից հետո), գուցե նա կամքի ուժ և ժամանակ գտնի վերջապես միայն ինձանով զբաղվելու, քանի որ

173. Գրող Կոնստանդին Սիմոնովի դիմանկարը, 1949

ես ֆիզիկապես արդեն այնպիսին չեմ, ինչպիսին եղել եմ, բայց հոգեպես ավելի եմ բարձրացել, և դա իմ մեջ ոչ ոք չի կտարի:

Քեզ ու մայրիկիդ առողջություն և հաջողություններ: Գրկում եմ և համբուրում, քո բարեկամ՝

Մարտիրոս

369. ԼՈՒՍԻԿ ԵՎ ՍԱՐԳԻՍ ՍԱՐՅԱՆՆԵՐԻՆ

1950, նոյեմբերի 11, Երևան

Շատ սիրելի իմ պարծանք՝

Լուսիկս և Սարգիս որդիս.

Այսօր ուղիղ 10 օր ենք Երևանում: Միայն այսօր վերևում՝ արվեստանոցում նստած, որոշեցի գրել ձեզ մի քանի տող [...]: Երևանը շատ գեղեցկացել է, մեծ քաղաքի տպավորություն է թողնում, օրիգինալ քաղաք է շնորհիվ իր ճարտարապետության և հրաշալի շինանյութի: Նոր բաց-

174. Երևան, 1947

ված պողոտան [և] նախկին Ամիրյան փողոցը անցնելիս զարմանում ես, քե ինչքան լավ նոր քաղաք է դառել Երևանը, մեր Երևանը, որին կարող են նախանձել ուրիշները [...]:

Արովյան փողոցի վերևում բացվել է Խաչատուր Արովյանի արձանը, նախկին Ղանթարի տեղում, հրաշալի այգում բացվել է Նելսոն Ստեփանյանի արձանը¹: [...] Հոյակապ Մասիսները, լայնածավալ Արարատյան դաշտը և լայնափեշ Արագածը... Ո՞ր քաղաքը կարող է մրցել այդ կլասիկ գեղեցկության հետ, որն ունի մեր Երևանը: Մեծ տանջանքներից ազատագրված ժողովուրդը տոնելու է իր երեսնամյակը, միայն երեսուն տարում այսպիսի հրա՞շք:

Կեցցե՛ մեր սիրելի Գրիգոր Հարությունյանը՝ Գրիգոր Շինարարը, հայ ժողովրդի իսկական զավակը, հայ ժողովրդի պարծանքը:

[...]

Համբուրում եմ սիրելի ընկերներիս՝ Լուսիկիս և Սարիկիս, ցանկանում եմ հաջողություններ և ամենազիլավորը՝ առողջություն:

Բարևներ բոլորին:

Մարտիրոս

370. КАМСАРУ ГРИГОРЯНУ

Ереван, 5 декабря, 1950 г.

Дорогой Камсар Нерсесович!

Простите, что так долго не выполнял свое обещание прислать Вам фотоснимок Г.С.Улановой. Наконец фотограф выполнил мой заказ, есть фото! Правда, не блестящий снимок, но все же дает некоторое представление о замечательной артистке по моему портретному этюду-наброску¹, сделанному в продолжение двадцати минут, во время увлекательной беседы с ней.

Получил Вашу книжку “О.Туманян”², мне она нравится, ее я только перелистал, прочту, напишу о ней более подробно, спасибо за внимание.

Ваша “Парвана”³ очень нравится моему сыну, молодому композитору Лазарю Сарьяну, этой весной окончившему Московскую консерваторию и уже приехавшему в Ереван на работу. Он просит Вашего согласия, чтоб начать над ней большую работу по составлению подробного плана балета. Он считает необходимой поездку на место

для ознакомления с природой и фольклором и, самое главное, творческую встречу с Вами.

В Ереване была проведена десятидневка искусства в связи с тридцатилетием установления Советской власти в Армении⁴.

М. Сарьян.

Թարգմանություն

370. ԿԱՄՍԱՐ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆԻՆ

1950, դեկտեմբերի 5, Երևան

Միրելի Կամսար Ներսեսովիչ,

Ներեցեք, որ այսքան երկար ժամանակ չեմ կատարել Գ.Ս.Ուլանովայի լուսանկարը Ձեզ ուղարկելու իմ խոստումը: Լուսանկարիչը վերջապես կատարեց իմ պատվերը, լուսանկարը կա: Ելիշտ է, առանձնապես փայլուն լուսանկար չէ, բայց, այնուամենայնիվ, որոշ պատկերացումներ տալիս է հիանալի արտիստուհու մասին՝ ըստ իմ էտյուդ-ճեպանկարի¹, որը ես կատարել եմ քսան թուպեում, նրա հետ մի գրավիչ գրույցի ժամանակ:

Սուացա Ձեր գիրքը՝ «Հովի. Թումանյան»²: Այն ինձ դուր է գալիս, ես առայժմ միայն թերթել եմ, կկարդամ, կգրեմ ավելի հանգամանակից, շնորհակալություն ուշադրության համար:

Ձեր «Փարվանան»³ շատ է դուր գալիս իմ որդուն՝ երիտասարդ կոմպոզիտոր Ղազարոս Սարյանին, որն այս գարնանն ավարտեց Մոսկովյան կոնսերվատորիան և արդեն եկել է Երևան՝ աշխատելու: Նա խնդրում է Ձեր համաձայնությունը, որպեսզի «Փարվանա»-յի վրա մեծ աշխատանք սկսի՝ բալետի մանրամասն ծրագիր կազմելու ուղղությամբ: Նա անհրաժեշտ է համարում գնալ և տեղում ծանոթանալ բնությանն ու ֆոլկլորին և, որն ամենագլխավորն է՝ ստեղծագործական հանդիպում ունենալ Ձեզ հետ:

Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատման երեսնամյակի կապակցությամբ Երևանում անցկացվեց արվեստի տասնօրյակ⁴:

Մ. Սարյան

371. АНДРЕЮ ЛЕБЕДЕВУ

Ереван, 5 декабря, 1950 г.

Глубокоуважаемый Андрей Константинович!

После посещения Вас я зашел к Левон[у] Степановичу Шаумяну и говорил о Вас относительно командировки на короткий срок в Ереван, чтоб Вы имели бы представление о стране, людях на месте.

Относительно каталогов я говорил Р. Г. Драмбяну, он обещал имеющиеся у них в музее¹ лишние экземпляры выслать Вам; конечно, еще этого не сделал. Напомню снова.

Приезжали московские товарищи, а Вы не приехали. Будем надеяться, что приедете осенью.

Сентябрь самый чудный месяц, вкусный месяц. Май, конечно, тоже прекрасен, больше для глаз, а для вкуса — хуже. Простите, что задержал ответ свой.

Плохой я стал, хотя молодость свою еще не потерял, чувствую себя таким же хорошим как в детстве: назло злым людям природа меня одарила этим прекрасным качеством...

Жму Вашу руку крепко. С тов[аришеским] приветом

М. Сарьян.

Р. С. Привет Левону Степановичу.

Проспект Ленина, 2-й тупик, д. № 6, М.С. Сарьяну.

Թարգմանություն

371. ԱՆԴՐԵՅ ԼԵԲԵԴԵՎՈՒ

1950, դեկտեմբերի 5, Երևան

Մեծարգո Անդրեյ Կոնստանտինովիչ,

Ձեզ այցելելուց հետո ես մտա Լևոն Ստեփանովիչ Շախումյանի մոտ և խոսեցի Ձեզ մի կարճ ժամանակով Երևան գործուղելու մասին, որպեսզի տեղում Դուք պատկերացում կազմեք երկրի ու մարդկանց մասին:

Կատարվումների համար ես ասել եմ Ռ. Գ. Դրամբյանին, նա խոստացել է քանգարանում¹ եղած ավելորդ օրինակներն ուղարկել Ձեզ: Նա, իհարկե, այդ բանն առայժմ չի արել: Նորից կիշեցնեմ:

Մոսկվայի շատ ընկերներ էին եկել, իսկ Դուք չեկար: Հուսանք, որ աշ-
նանը կգաք: Մեպտեմբերն ամենահրաշալի ամիսն է, համեղ ամիս է:
Մայիսին, անշուշտ, նույնպես գեղեցիկ է, բայց առավելապես աչքերի
համար, իսկ համի տեսակետից վատ է: Ներեցեք, որ պատասխանը
ուշացրել եմ:

Վատացել եմ, թեև երիտասարդությունս դեռևս չեմ կորցրել, ինձ
նույնքան լավ եմ զգում, ինչքան երեխա ժամանակ: Ի հեճուկս չար
մարդկանց, բնությունն ինձ պարզել է այդ հրաշալի հասկությունը:

Ամուր սեղմում եմ Ձեր ձեռքը: Ընկերական ողջուններով՝

Մ. Սարյան

Հ. Գ. Ողջուն Լևոն Ստեփանովիչին:

Լենինի պողոտա, II փակուղի, շ. № 6, Մ. Ս. Սարյան

372. РУБЕНУ ДРАМПЯНУ

Москва, 15 декабря, 1950 г.

Дорогой Рубен Григорьевич!

Цель этого письма заключается в том, чтоб внести некоторую яс-
ность, а самое главное — помочь Вам, чтоб Вы взяли себя в руки и
лучше бы разбирались в людях и знали бы их лучше и никогда не те-
ряли самообладания и равновесия, как это случалось с Вами, когда
мы говорили с Вами вдвоем. Я не сомневаюсь в том, что у Вас есть
друзья, безусловно, они есть, но они разного качества, и если бы не
Ваша вспыльчивость и быстрое реагирование на все, что дает Вашим
друзьям в кавычках и без кавычек властвовать и терзать Вашу душу,
я бы молчал. Но это письмо раз и навсегда должно организовать Вас,
я беру на себя смелость как друг и как товарищ взять на себя роль
врача и помочь Вам, чтоб у Вас ничего неожиданного не было и не
выводило бы Вас из Вашего нормального состояния. Я хочу, как
прозревший, чтоб прозрели и Вы и из этого, как и я, сделали пра-
вильный вывод и убедились бы на сто процентов откуда исходит все
это, кто является главным мастером этого дела?

Рубен Григорьевич, это письмо, которое пишу чернильным ка-
рандашом нового типа, говорят, со временем выцветает и не остав-
ляет после себя никаких следов. Я буду очень рад, если оно так бу-
дет, ибо я не хочу, чтоб грязь оставалась и скрывала бы хорошее. Все

же только хорошее остается и, если я пишу Вам, только для того,
чтоб с грязью не ушло бы и хорошее. Ну так вот буду писать о сво-
их впечатлениях.

В Тифлисе встретил Геворга Миансаряна, которого Вы хорошо
знаете, человек он не сложного характера, он мой пятидесятилетний
товарищ. Так как московского поезда надо было ждать целый день,
я отправился к нему и был очарован своим блестящим карандашным
рисунком, сделанным мною с его жены Анны Герасимовны¹. Еще
раз я убедился, какие замечательные рисунки я мог бы сделать за это
время, они есть, но их очень мало, эти рисунки вы можете сравнить
с рисунками других художников: есть ли у кого-нибудь что-нибудь
подобное в сравнении с этими рисунками? Даже многое у меня
иногда кажется легкомысленным, но зная, что я могу так блестяще
рисовать, передавая характер, форму и душу человека, [...] эта кажу-
щаяся легкомысленность приобретает качество, ибо здесь настоящее
мастерство.

Геворг Миансарян делает абажуры для ламп, это является источ-
ником его заработка. Этим он живет. Он давно идет по этому пути,
делает все, чтоб прожить сегодня, а человек он с душой и благород-
ный. На стене у него висела ба-
шинджагановская ночь, которую
он купил за 600 рублей, но не из
удачных ночей Башинджагяна, я
ему советовал продать, купить дру-
гую, получше, тем более сейчас Ба-
шинджагян в цене после москв-
ской выставки в Доме культуры,
где удалось собрать и выставить с
помощью его сына, Захара, работы,
затерявшиеся в тифлисских кварти-
рах. Надо сказать, Захарий в этом
отношении сделал хорошее дело, и
сейчас о Башинджагяне можно
иметь хорошее впечатление, и в
ереванском музее он будет хорошо
представлен главным образом рабо-

175. Փերոզ Միանսարյանի
դիմանկարը, 1929

тами его лучшего периода конца 19-го века. Миансарян говорил, что Захарий закупает работы своего отца, это очень хорошо делает.

Захарий Георгиевич был в Москве и имеет здесь очень хорошие связи с “археологом”², который, говоря о Башинджагяне, сфальсифицировал все и оклеветал Союз художников-армян в Тифлисе³, главными организаторами которого были тогда Ф. Терлемезян, В. Суренянц, Е. Татевосян, Л. Азарпетян, Г. Шарбачян, я и другие. На общем собрании художников председателем был избран Е. Татевосян, секретарем, кажется, Ахикян. Кстати, надо сказать, что к организации этого союза очень сочувственно относился Союз армянских писателей. Целью Союза художников, собравшихся во время 1-й империалистической войны в Тифлисе со всех концов мира — Париж, Петербург, Москва, Мюнхен, Константинополь — было дать возможность художникам-армянам, оторванным от родины, устраивать выставки в Тифлисе, знакомить со своими работами своих соотечественников и самим больше связаться со своим народом.

Надо сказать, что в Тифлисе постоянно проживающие художники Башинджагян и Татевосян неизвестно по какой причине были настроены друг к другу недружелюбно. Это ли обстоятельство или что другое, но Башинджагян к этому Союзу не примкнул и выступил в печати против, находя излишним этот Союз, убеждая в том, что искусство не имеет родины. Я не знаю, полемизировал ли кто-нибудь с ним по этому вопросу, можно просмотреть печать того периода. Союз художников устроил одну или две выставки, на которой участвовали и художники других национальностей. Надо сказать, что я один раз участвовал на этой выставке, меня в Тифлисе не было, четьрьмя работами, эти работы были приобретены с выставки, деньги (закавказские) боны находились у Шарбачяна, и он мне их вручил, когда я переехал в Армению. Конечно, я от них отказался, сказав шуточно: “Возьми ты их себе, Гиго”. Значит, этими материалами “археолога”-фальсификатора снабжает, по-видимому, близкий человек... [Башинджагяна — Р.С.] — его сын Захарий.

Здесь, в Москве, “археолог” и сын бывали у разных лиц вместе и вели себя недобросовестно по отношению ко мне.

По-видимому, источником и авторами этого письма являются эти лица, старающиеся всякими средствами опорочить людей, которые

против Г. Башинджагяна никакой борьбы не вели. Я его работы и не видел, кроме тех, которые всегда выставлялись у нас в музее, а лично я с Башинджагяном никогда не встречался, его работ в Москве я никогда не видел. Известно, что он участвовал на выставках художников Петербургского общества. Фальсификатор, кляузник-фашист Шлеев из кожи лезет, стараясь Башинджагяна выставить в свете преследуемого художника в России. Но ведь всем известно, что Башинджагян на Кавказе был самым популярным художником, единственным художником, который в Тифлисе жил своим искусством.

Ясно для чего ведется эта фашистская кляуза “археологом” Шлеевым, чтоб больше денег заработать, использовав художника Башинджагяна, которого никогда не преследовал никто как художника, а если он не вошел в Союз художников-армян, который был организован по типу Союза армянских писателей при ближайшем участии великого армянского поэта Ованнеса Туманяна и Александра Ширванзаде, [то это его дело]. В свое время было сделано большое культурное дело. После установления советской власти в Армении, выставка Союза художников-армян в первый же год, буквально через несколько месяцев была перенесена в Ереван и послужила основой будущего музея, которым Вы сейчас блестяще руководите. Союз художников-армян в Тифлисе прекратил свое существование. И в Ереване был организован новый союз, куда вошли живущие тогда в Ереване не только художники, но и близко стоящие к искусству люди, также и архитекторы. Председателем этого Союза, в который в дальнейшем вошли все — и формалисты, и натуралисты, и реалисты, был выбран великий армянский архитектор Александр Таманян⁴. [...]

Թարգմանություն

372. ՌՌԻԲԵՆ ԳՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

1950, դեկտեմբերի 15, Մոսկվա

Միրելի Ռուբեն Գրիգորևիչ.

Այս նամակի նպատակն է որոշ պարզություններ մտցնել և որ ամենազլխապորն է՝ օգնել Ձեզ, որպեսզի Դուք ձեզ ձեր ձեռքը հավաքեք, ավելի լավ հասկանաք մարդկանց, ավելի լավ ճանաչեք նրանց, երբեք

չկորցնեք ինքնատիրապետումն ու հավասարակշռությունը, ինչպես դա Չեզ հետ պատահեց, երբ մենք խոսում էինք երկուսով: Ես չեմ կասկածում, որ Դուք ունեք բարեկամներ, անշուշտ, նրանք կան, բայց նրանք տարբեր որակի են, և եթե չլինեք Չեր պոռթկումությունն ու արագ արձագանքն այն ամենին, ինչը Չեր չակերտավոր և առանց չակերտների բանեկամներին առիթ է տալիս իշխել Չեզ վրա և բզկտել Չեր հոգին, ես կլռեի: Բայց այս նամակը մեկընդմիջտ պետք է կազմակերպի Չեզ, ես, որպես ընկեր ու բարեկամ, համարձակվում եմ ինձ վրա վերցնել բժշկի դեր՝ Չեզ օգնել, որպեսզի Չեզ հետ անսպասելի ոչինչ չպատահի և Չեզ դուրս չբերի նորմալ վիճակից: Ես՝ որպես հասուն մարդ, ուզում եմ, որ Դուք նույնպես հասունանաք, դրանից ճիշտ եզրակացություն անեք և հարյուր տոկոսով համոզվեք՝ որտեղից է գալիս այդ ամենը, ով է այդ գործի գլխավոր վարպետը և ովքեր կարող են լինել նրա գործակիցները:

Ռուբեն Գրիգորևիչ, այս նամակը, որ գրում եմ մեկանի նոր տիպի մատիտով, ասում եմ, ժամանակի ընթացքում գունատվում է և ոչ մի հետք չի թողնում: Ես շատ ուրախ կլինեմ, եթե դա այդպես լինի, քանի որ չեմ ուզում, որ կեղտը մնա և ծածկի լավը: Բոլոր դեպքերում, միայն լավն է մնում, և եթե ես Չեզ գրում եմ, ապա միայն նրա համար, որպեսզի կեղտի հետ լավն էլ չգնա: Եվ այսպես, ես կգրեմ Չեզ իմ տպավորությունների մասին:

Թիֆլիսում հանդիպեցի Գևորգ Միանսարյանին, որին Դուք լավ գիտեք: Նա ոչ բարդ բնավորության տեր մարդ է և իմ հիսունամյա ընկերն է: Քանի որ ամբողջ օրը պիտի սպասեի մոսկովյան գնացքին, ես գնացի նրա մոտ և այնտեղ հիացա նրա կնոջ՝ Աննա Գերասիմովնայի փայլուն դիմանկարով¹, որը ես նկարել էի մատիտով: Ես մի անգամ ևս համոզվեցի, թե ինչ հիանալի նկարներ կարող էի անել այն ժամանա-

176. Աննա Միանսարյանի դիմանկարը, 1935

կաշրջանում. դրանք կան, բայց շատ քիչ են: Այդ նկարները Դուք կարող եք համեմատել այլ նկարիչների նկարների հետ՝ տեսնելու համար, թե դրանց մնան որևէ գործ որևէ մեկն ունի՞ արդյոք: Նույնիսկ իմ գործերից շատերն այդ նկարների համեմատ հաճախ թեթևամիտ բաներ են թվում: Բայց իմանալով, որ ես կարողանում եմ այդպես փայլուն նկարել, արտահայտելով մարդու բնավորությունը, ձևը և ոգին, այդ թվացյալ թեթևամտությունը ևս ձեռք է բերում որակ, քանի որ այստեղ առկա է իսկական վարպետությունը:

Գևորգ Միանսարյանը լուսամտի փոփոխություն է պատրաստում լամպերի համար, և դա նրա ապրուստի աղբյուրն է: Դրանով է նա ապրում: Նա վաղուց է այդ ճանապարհով գնում, անում է ամեն ինչ, որպեսզի այսօր ապրի: Իսկ նա հոգի մարդ է, ազնիվ մարդ: Նրա մոտ պատից կախված էր բաշինջադյանական գիշերը, որը նա 600 ռուբլով էր գնել: Բայց դա Բաշինջադյանի հաջողված գիշերներից չէր, ես նրան խորհուրդ տվի ծախել, գնել ավելի լավը, մանավանդ Բաշինջադյանը գնահատվում է հիմա, Մոսկվայի մշակույթի տանը բացված ցուցահանդեսից հետո, որտեղ հաջողվել էր նրա տղայի՝ Չաքարի օգնությամբ հավաքել և ցուցադրել թիֆլիսյան տներում պահված նրա գործերը: Պետք է ասել, որ Չաքարն այդ տեսակետից լավ գործ արեց, և այժմ Բաշինջադյանի մասին կարելի է լավ տպավորություն ունենալ, երևանյան թանգարանում նա լավ կներկայացվի գլխավորապես 19-րդ դարի վերջի իր լավագույն շրջանի գործերով: Միանսարյանն ասաց, որ Չաքարը գնում է իր հոր գործերը, և նա դա շատ լավ է անում:

Չաքար Գևորգևիչը եղել է Մոսկվայում և այստեղ շատ լավ կապեր ունի «հնագետի»² հետ, որն իր ելույթում խոսելով Բաշինջադյանի մասին, եղծանել է ամեն ինչ և զրպարտել Թիֆլիսի Հայ նկարիչների միությանը³, որի գլխավոր կազմակերպիչները այն ժամանակ եղել էին Փ. Թերլենեզյանը, Վ. Մուրենյանը, Ե. Թադևոսյանը, Լ. Հազարապետյանը, Գ. Շաքաբաչյանը, ես և ուրիշներ: Նկարիչների ընդհանուր ժողովում նախագահ էր ընտրվել Ե. Թադևոսյանը, քարտուղար, թվում է՝ Ալիկյանը: Ի դեպ, պետք է ասել, որ այդ միության կազմակերպմանը շատ մեծ համակրանքով է վերաբերվել Հայ գրողների միությունը: Առաջին իմպերիալիստական պատերազմի ժամանակ աշխարհի բոլոր ծայրերից՝ Փարիզից, Պետերբուրգից, Մոսկվայից, Մյունխենից, Կոնս-

177. Հայ արվեստագետների միության հիմնադիրները: Չախից աս՝ Ե. Թադևոսյան, Վ. Մուրենյանց, Մ. Սարյան, Լ. Հազարապետյան, նստած է Փ. Թերլեմեզյանը, Թիֆլիս, 1916

տանդնուպոլսից Թիֆլիսում հավաքված հայ նկարիչների նպատակն է եղել՝ հայրենիքից կտրված հայ նկարիչներին հնարավորություն տալ ցուցահանդեսներ բացելու Թիֆլիսում, հայրենակիցներին ծանոթացնելու իրենց գործերին և իրենց կապերն ավելի ամրապնդելու հարազատ ժողովրդի հետ:

Պետք է ասել, որ մշտական քիֆլիսաբնակ նկարիչներ Բաշինջաղյանն ու Թադևոսյանը, անհայտ պատճառով, անբարյալացակամ էին միանալ հանդես: Այս հանգամանքի, թե մի այլ բանի բերումով Բաշինջաղյանը չհարեց այդ միությանը, մամուլում դեմ հանդես եկավ, միությունն ավելորդ համարելով և պնդելով, որ արվեստը հայրենիք չունի: Ես չգիտեմ՝ որևէ մեկը նրա հետ բանավիճե՞լ է այդ հարցով. կարելի է տեղեկանալ այն շրջանի մամուլից: Արվեստագետների միությունը կազմակերպել է մեկ կամ երկու ցուցահանդես, որոնց մասնակցել են այլ ազգության նկարիչներ ևս: Հարկ է ասել, որ ես, Թիֆլիսից բացակայելով, մեկ անգամ այդ ցուցահանդեսին մասնակցել եմ չորս գործերով, որոնք

իրացվել են ցուցահանդեսից, փողը (անդրկովկասյան բռններ) գտնվել է Շարբաբյանի մոտ, և նա այդ փողը հանձնեց ինձ, երբ ես տեղափոխվեցի Հայաստան: Իհարկե, ես հրաժարվեցի, կատակով ասելով. «Քեզ պահիր, Գիզո»: Կնշանակի, կեղծարար «հնագետին» այդ նյութերը մատակարարում է նրա (Գ. Բաշինջաղյանի - Ռ.Ս.) մոտիկ մարդկանցից մեկը՝ որդի Չաբարը:

Այստեղ՝ Մոսկվայում, «հնագետն» ու որդին միասին եղել են տարբեր մարդկանց մոտ և իրենց անբարեխիղճ են պահել իմ նկատմամբ:

Այդ նամակի աղբյուրն ու հեղինակները, հավանաբար, հենց այդ մարդիկ են, որոնք աշխատում են բոլոր միջոցներով վարկաբեկել նրանց, ովքեր Գ.Բաշինջաղյանի դեմ ոչ մի պայքար չեն մղել: Ես նրա գործերը չեմ էլ տեսել, բացի այն նկարներից, որոնք միշտ ցուցադրվել են մեր թանգարանում, Բաշինջաղյանի հետ անձամբ երբեք չեմ հանդիպել, Մոսկվայում նրա գործերը երբեք չեմ տեսել: Հայտնի է, որ նա մասնակցել է Նկարիչների Պետերբուրգյան ընկերության ցուցահանդեսներին: Կեղծարար, բանասարկու-ֆաշիստ Շլեյտլը կաշվից դուրս է գալիս, փորձելով Բաշինջաղյանին ներկայացնել որպես Ռուսաստանում հալածվող նկարչի: Բայց չէ՞ որ բոլորին հայտնի է, որ Բաշինջաղյանը Կովկասում եղել է ամենատարածված նկարիչը, այն միակ նկարիչը, որը Թիֆլիսում ապրել է իր արվեստով:

Պարզ է, թե «հնագետ» Շլեյտլը ինչու է ծավալում այդ ֆաշիստական բանասարկությունը, որպեսզի ավելի շատ դրամ աշխատի, օգտագործելով նկարիչ Բաշինջաղյանին, որին ոչ ոք երբեք չի հալածել որպես նկարչի: Իսկ եթե նա չի մտել Հայ արվեստագետների միության մեջ, որն ստեղծվել էր Հայ գրողների միության օրինակով և հայ մեծ բանաստեղծ Հովհաննես Թումանյանի ու Ալեքսանդր Շիրվանզադեի ակտիվ մասնակցությամբ [ապա դա իր գործն է]: Իր ժամանակին մշակութային մեծ գործ է արվել: Հայ արվեստագետների միության ցուցահանդեսը Հայաստանում խորհրդային իշխանության հաստատումից անմիջապես հետո, տառացիորեն մի քանի ամիս անց, տեղափոխվեց Երևան և հիմքը հանդիսացավ ապագա այն թանգարանի, որն այսօր Դուք փայլուն կերպով ղեկավարում եք: Թիֆլիսի հայ նկարիչների միությունը դադարեցրեց իր գոյությունը, և Երևանում ստեղծվեց նոր միություն, որի մեջ մտան ոչ միայն Երևանում ապրող նկարիչները, այլև արվեստին մոտիկ կանգնած

մարդիկ, ինչպես նաև ճարտարապետները: Այդ միության նախագահ ընտրվեց հայ մեծ ճարտարապետ Ալեքսանդր Թամանյանը: Հետագայում միության մեջ մտան բոլորը՝ և՛ ֆորմալիստները, և՛ մաքսիմալիստները, և՛ ռեալիստները⁴: [...]

Մ. Մարյան

373. ХАЧАТУРУ ЕСАЯНУ

Москва, 16 декабря, 1950 г.

Дорогой Хачатур Акопович!

В Москву я прибыл вообще с опозданием. Все уже свершилось¹. Работы армянских художников, привезенные Араратом Гарибяном, были пропущены через жюри и, за исключением одной или двух работ, были приняты. Свои два пейзажа подкинул в Третьяковку 14-го².

При всем моем желании увидеть кого-нибудь, ничего не вышло. Случайно, поднимаясь по лестнице Комитета по делам искусств, встретил Розу Яковлевну Богорад. Она сказала, что на мои две работы заказаны рамы. Это значит, вопрос об участии их на выставке ре-

178. Մ. Մարյան, Խ. Եսայան, Հովհ. Չարդարյան, 1949

шен положительно. Об этом я потом узнал и от Арарата³, который, как он сообщил, первый раз в жизни заболел и лежит в Доме культуры Армении.

Армика Чилингаряна вызвал и передал ему твою посылку и письмо Рузанны⁴, что его очень порадовало. Он сообщил не очень радостную вещь, связанную с Сельхозвыставкой: живопись с выставки снята.

По дороге в Москву было хорошо только в Сочи, а остальной путь проходил через туманы, по бесснежным просторам Украины и России. Гнилая, дождливая, пронизывающая холодом сырая зима; только сегодня утром прояснилось и стало морозно, а солнце сквозь туман производит впечатление размазанного оранжевого пятна на фоне завуалированного дымом городского неба.

Вот пока коротко кое о чем.

Лусик Лазаревна, Саркис Мартиросович и я приветствуем очаровательную Рузанну и тебя и желаем самого дорогого в жизни — здоровья вам.

М. Сарьян

Всем порядочным людям — привет.

Թարգմանություն

373. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԵՍԱՅԱՆԻՆ

1950, դեկտեմբերի 16, Մոսկվա

Միքելի Խաչատուր Հակոբովիչ.

Ես առհասարակ ուշացումով եկա Մոսկվա: Ամեն ինչ արդեն կատարված էր¹: Արարատ Ղարիբյանի բերած հայ նկարիչների գործերն անցել էին ժյուրիով և ընդունվել, մեկ կամ երկու գործի բացառությամբ: Իմ երկու բնապատկերները 14-ին գցեցի Տրետյակովկա²:

Որևէ մեկին տեսնելու իմ ցանկությամբ հանդերձ ոչինչ չստացվեց: Պատահաբար, երբ բարձրանում էի Արվեստի գործերի կոմիտեի սանդուղքներով, հանդիպեցի Ռոզա Յակովլևնա Բոգոռադին: Նա ասաց, որ իմ երկու գործերի համար շրջանակներ են պատվիրված: Դա նշանակում է, որ ցուցահանդեսում դրանք ներկայացնելու հարցը դրական է լուծված: Այդ մասին ես հետո իմացա նաև Արարատից³, որը, ինչպես

179. Հայաստանի նկարիչների մուր, 1949

անձրևոտ, քափանցող ցրտով խոնավ ձմեռ: Միայն այսօր առավոտյան օրը պարզվեց, և ամպերի միջից երևացող արևը նարնջագույն լողված թծի տպավորություն է բողոնում քաղաքի ծխաշատ երկնքի ֆոնի վրա:

Ահա առայժմ համառոտակի որոշ բաների մասին:

Լուսիկ Լազարևնան, Մարգիս Մարտիրոսովիչը և ես ողջունում ենք հմայիչ Ռուզանին և քեզ, մաղթում կյանքում ամենաթանկ բանը՝ առողջություն:

Մ. Սարյան

Ողջուն բոլոր պարկեշտ մարդկանց:

ինքն ասաց, հիվանդացել է կյանքում առաջին անգամ և պառկած է Հայաստանի մշակույթի տանը:

Արմիկ Չիլինգարյանին կանչեցի, հանձնեցի քո ծանրոցն ու Ռուզանի նամակը⁴, որը նրան շատ ուրախացրեց: Նա ինձ հայտնեց մի ոչ ուրախալի լուր, կապված Գյուղատնտեսական ցուցահանդեսի հետ. ցուցահանդեսից գեղանկարչությունը հանված է:

Մոսկվա գալու ճանապարհին լավ էր միայն Մոչիում, իսկ մնացած ճանապարհն անցնում էր մշուշների միջով, Ուկրաինայի և Ռուսաստանի ձյունագուրկ տարածություններով: Նեխած,

1951

374. ЛУСИК САРЬЯН

Ереван, 7 апреля, 1951 г.

Дорогая Лусоничка!

Получаем твои и Сарика письма, чувствуем вас вместе с нами. Для меня нет расстояния: я вижу тебя и Сарика. Жизнь наша суетная, все в ожидании лучшего... Она вот такая, какая есть.

Купил я машину "Москвич", нанял шофера...

Стремлюсь скорее освободиться из сектора¹, но это пока еще никак не получается, а время уходит. Мне досадно, что я никак не могу заняться тем, что более всего знаю и чувствую. Живопись — вот чем занялся я, и моя деятельность пришлась как раз [...] в эпоху перелома и отчаянной борьбы двух систем [...]

В общем, я получил на днях две телеграммы из Москвы: одну от Оргкомитета, вызывающего меня в Москву, к 18-му, на пленум Оргкомитета (расходы [он] берет на себя), а вторая телеграмма из Академии, вызывающая к 19 апреля для участия на обсуждении выставки пятидесятого года [1950]. Ясно, что все у нас готовится заранее, а там будет театральное действо. На всем этом деле много людей здорово подрабатывают, а жулики-фальсификаторы, на все способные, кроме хорошего, будут суетиться и делать свое дело, подобно червям на ране, где почва для их развития очень подходящая.

Пока еще я обмозговываю это дело и хочу сделать практический вывод: что лучше — оставаться здесь с весной, поработать, идти

вместе с нашим солнцем, так красиво обновляющим земную кору, [...] вместе с людьми, строящими свое новое счастье, с верой в будущее, или приехать, увидеть своих самых дорогих Лусоничку и Сарика, а рядом копающих червей, загнавших наше искусство в фотографиязм, лишаящий всего того хорошего, за что Мастера всех времен боролись, конечно, служа той или иной идее. Но ведь мастерство это принадлежит им самим, а не заказчику; ведь всегда было что-то новое, которое увлекало мастеров той или иной специальности, удовлетворяло и утешало их, ибо сила ломала души иной раз сильных людей, но правда общечеловеческая, она побеждает и победит. Все-му свое время. Появилась новая форма, идущая от фотографии, ставшей художественной, ибо среди фотографов оказалось много талантливых людей — художников. В их руках аппарат делает чудеса, изображая жизнь цветисто реально. Техника сделала гигантские шаги, художникам осталось идти за техникой и пользоваться ею. Право же — кто сядет на телегу, если есть возможность сесть на фаэтон, кто будет ехать на фаэтоне, если появился поезд, кто будет ехать по железной дороге, если появился аэроплан. Люди всегда стремятся к лучшему, ведь право же, летать гораздо лучше, чем ползать по железной дороге, и фотографиязм имеет право на существование так же, как в свое время существовал натурализм, а реализм, конечно настоящий, всегда жил, выражая самое глубокое своей эпохи. Формализм теперь в себе заключает все хорошее и плохое [...]. Надо по-новому научиться видеть, но не через фотоаппарат, а через душу человеческую, ибо человек — это все.

Постарайтесь попасть на обсуждение и отметить у себя для меня, чтобы я тоже был бы в курсе².

Целую крепко, крепко, не бойтесь, с нами Бог.

Թարգմանություն

374. ԼՈՒՍԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

1951, ապրիլի 7, Երևան

Միրելի Լուսինիչկա.

Ստանում ենք քո և Մարիկի նամակները, ձեզ զգում ենք մեզ հետ: Ինձ համար գոյություն չունի հեռավորություն, ես տեսնում եմ քեզ և Սա-

րիկին: Մեր կյանքը ունայն է, բոլորս լավագույնի սպասման մեջ ենք... Այն ահա այսպիսին է, ինչպես որ կա:

Ես մի «Մոսկվիչ» ավտոմեքենա եմ գնել, վարորդ վարձել:

Չգտում եմ, որքան հնարավոր է շուտ ազատվել սեկտորից¹, բայց առայժմ ոչ մի կերպ չի ստացվում, այնինչ ժամանակը գնում է: Ցավալի է, որ ես ոչ մի կերպ չեմ կարողանում զբաղվել նրանով, ինչն ամենից շատ գիտեմ և ամենից շատ եմ զգում: Գեղանկարչություն՝ ահա թե ինչով եմ զբաղվել ես, և իմ գործունեությունն անցավ երկու սիստեմների կատաղի պայքարի բեկումնային ժամանակաշրջանում...

Ինչևէ, օրերս ստացա երկու հեռագիր Մոսկվայից: Մեկը Կազմկոմիտեից, որով 18-ին ինձ կանչում են Մոսկվա՝ Կազմկոմիտեի պլենումին (ծախսերն իրենց վրա են վերցնում): Երկրորդ հեռագիրը Ակադեմիայից է, ապրիլի 19-ին կանչում են հիսուն թվականի [1950] ցուցահանդեսի քննարկմանը: Պարզ է, որ մեզանում ամեն ինչ պատրաստվում է նախօրոք, այնուհետև սկսվում է թատերական գործողությունը: Այդ ամբողջ գործի վրա բազմաթիվ մարդիկ լավ փող են շինում, իսկ ամեն ինչի ընդունակ խարդախ աճապարհները, բացի լավից, վիստում և իրենց գործն են անում, ինչպես որդերը վերքի վրա, որը նրանց բազմացման համար շատ հարմար միջավայր է:

Առայժմ ես մտածում եմ այդ գործի մասին և ուզում եմ գործնական եզրակացության հանգել. ո՞րն է ավելի լավը՝ մնալ այստե՞ղ, մեր գարնան հետ, աշխատել, քայլել մեր արևի հետ, որն այնքան գեղեցիկ է նորոգում երկրագնդի կեղևը, քայլել սպազայի հավատով իրենց նոր երջանկությունը կառուցող մարդկանց հե՞տ, թե՞ գալ, տեսնել ամենաթանկահին Լուսինոչկային ու Մարիկին, բայց և շուրջը վիստացող որդերին, որոնք մեր արվեստը զցել են ֆոտոգրաֆիկմի մեջ, զրկելով այն ամեն լավից, որի համար բոլոր ժամանակների Վարպետները պայքարել են, իհարկե, ծառայելով այս կամ այն գաղափարին:

Բայց չե՞ որ այդ վարպետությունը պատկանում է հենց իրենց, ոչ թե պատվիրատուին: Չե՞ որ միշտ եղել է ինչ-որ նոր բան, որը հրապուրել է այս կամ այն մասնագիտության վարպետներին, բավարարել և սփռվել է նրանց, ուժը երբեմն կոտրել է ամուր մարդկանց ոզինները, բայց ճշմարտությունը համամարդկային է, այն հաղթանակում է և կհաղթի: Ամեն ինչ իր ժամանակն ունի: Ի հայտ է եկել լուսանկարչությունից եկող, գե-

դարվեստական դարձած նոր ձևը, քանի որ լուսանկարիչների մեջ հայտնվել են շատ տաղանդավոր արվեստագետ մարդիկ: Նրանց ձեռքում լուսանկարչական խցիկը հրաշքներ է գործում, կյանքն արտացոլելով գունեղ իրատեսությամբ: Տեխնիկան հսկայական քայլեր է կատարել, նկարիչներին մնացել է գնալ տեխնիկայի ետևից և օգտվել նրանից: Իրոք որ, ո՞վ սայլ կմստի, երբ կա ֆայտոնն նստելու հնարավորություն, ո՞վ ֆայտոնով կգնա, երբ կա գնացք, ո՞վ է երկաթուղով ճամփորդելու, եթե հայտնվել է օդանավը:

Մարդիկ միշտ ձգտում են լավագույնին, չէ՞ որ թռչելը միշտ ավելի լավ է, քան երկաթուղով սողալը, և ֆոտոգրաֆիզմը նույնպես ունի գոյություն իրավունք, ինչպես ժամանակին գոյություն է ունեցել նատուրալիզմը, իսկ ռեալիզմը, իհարկե, իսկական ռեալիզմը, միշտ ապրել է, արտահայտելով իր դարաշրջանի ամենախոր էությունը. ֆորմալիզմն այժմ պարունակում է ամենավաճ ու ամենավատը [...]: Պետք է սովորել նոր ձևով տեսնել, բայց ոչ թե խցիկի, այլ մարդկային հոգու միջով, քանի որ մարդը՝ դա ամեն ինչ է:

Աշխատեցեք լինել քննարկմանը և նշումներ անել ինձ համար, որպեսզի ես նույնպես տեղյակ լինեմ²:

Համբուրում եմ ամուր-ամուր, մի՛ վախեցեք, Աստված մեզ հետ է:

375. ЛУСИК САРЬЯН

Москва, 1 мая, 1951 г.

Дорогая Лусоничка!

По последним сведениям Хачатур Сергеевич¹ должен сегодня прибыть в Ереван. Если ты не вела с ним переговоров, что очень хорошо, я с ним переговорю здесь и покончу с этим делом².

Артемий Исаакович Алиханян приобрел у меня две работы: одну для себя, а другую для Шостаковича³; часть денег, две тысячи рублей, передаст в Москве тебе (я дал ему наш московский адрес).

Если позвонит, то пригласите его, а если будет дома Саркис Мартиросович, то покажите Анну А[хматову]⁴. Во время ремонта все вещи соберите посредине комнаты. Самое главное, картины тщательно, внимательно расставьте, чтобы их не продавить, иначе этим принесете вред большой и себе, и человечеству, и будет свинское отношение ко мне.

Ничего не приобретайте. Хлама, на который вы тратите деньги, у нас сколько угодно: от него надо избавляться. Копить деньги и приобретать вещи музейного значения. [...]⁵

Давайте создадим всей семьей сарьяновский музей. Директором назначаю мою жену, Лусик Казаровну Сарьян, ученым секретарем — Саркиса Мартиросовича, а роли остальных выяснятся в процессе деятельности⁶.

Завтра Первое мая, уже и апрель проскочил; прямо беда, почему весна, лето, осень так быстро проходят, а зима длится целую вечность?

Хотелось, чтобы зима моей жизни не была короткой, а длилась бы долго, чтобы я написал еще и еще, конечно, хорошие работы.

Целую крепко [...]

Мартирос

Пишите о себе дельно, коротко: когда, как и что.

Թարգմանություն

375. ԼՈՒՍԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

1951, մայիսի 1, Մոսկվա

Միրելի Լուսնիչկա.

Ըստ վերջին տեղեկությունների՝ Խաչատուր Մերգենիչն¹ այսօր պետք է ժամանի Երևան: Եթե դու նրա հետ չես բանակցել, ինչը շատ լավ է, ես նրա հետ կխոսեմ այստեղ և կավարտեմ այդ գործը²:

Արտեմ Իսահակովիչ Ալիխանյանն ինձնից ձեռք է բերել երկու աշխատանք՝ մեկն իր համար, մյուսը՝ Շոստակովիչի³: Փողի մի մասը՝ երկու հազար ռուբլի, Մոսկվայում քեզ կհանձնի (ես նրան տվել եմ մեր մուկովյան հասցեն):

Եթե զանգահարի, ապա հրավիրեք նրան, իսկ եթե տանը լինի Սարգիս Մարտիրոսովիչը, ապա ցույց տվեք Աննա Ախմատովային⁴: Նորոգման ժամանակ բոլոր իրերը հավաքեք սենյակի մեջ: Ամենազվազվողը՝ նկարները դասավորեք ուշադիր ու մանրամասն, որպեսզի չբերծվեն, այլապես դրանով մեծ վնաս կհասցնեք և՛ ձեզ, և՛ մարդկությանը, և դա կլինի խոզային վերաբերմունք իմ նկատմամբ:

180. Կոմպոզիտոր Դմիտրի Շոստակովիչ, 1951

181. Բանաստեղծուհի Աննա Ախմատովա, 1946

Ոչինչ մի՛ ձեռք բերեք: Մեզ մոտ որքան ասես խլամ կա, որի վրա դուք փող եք ծախսում: Դրանից պետք է ազատվել: Փող կուտակել և ձեռք բերել թանգարանային նշանակության իրեր⁵ [...]:

Եկեք ամբողջ ընտանիքով ստեղծենք Սարյանական թանգարան: Դիրեկտոր եմ նշանակում կնոջս՝ Լուսիկ Ղազարոսի Սարյանին, գիտական քարտուղար՝ Սարգիս Մարտիրոսովիչին, իսկ մյուսների դերը կպարզվի գործունեության ընթացքում⁶:

Վաղը մայիսի մեկն է, ապրիլն էլ գնաց, ուղղակի փորձանք է, ինչո՞ւ գարունը, ամառը, աշունն այսքան շուտ են անցնում, իսկ ձմեռը մի ամբողջ հավիտենություն է տևում:

Կցանկանայի, որ իմ կյանքի ձմեռը կարճ չլիներ, երկար տներ, որպեսզի ես նկարեմ էլի ու էլի, իհարկե, լավ բաներ:

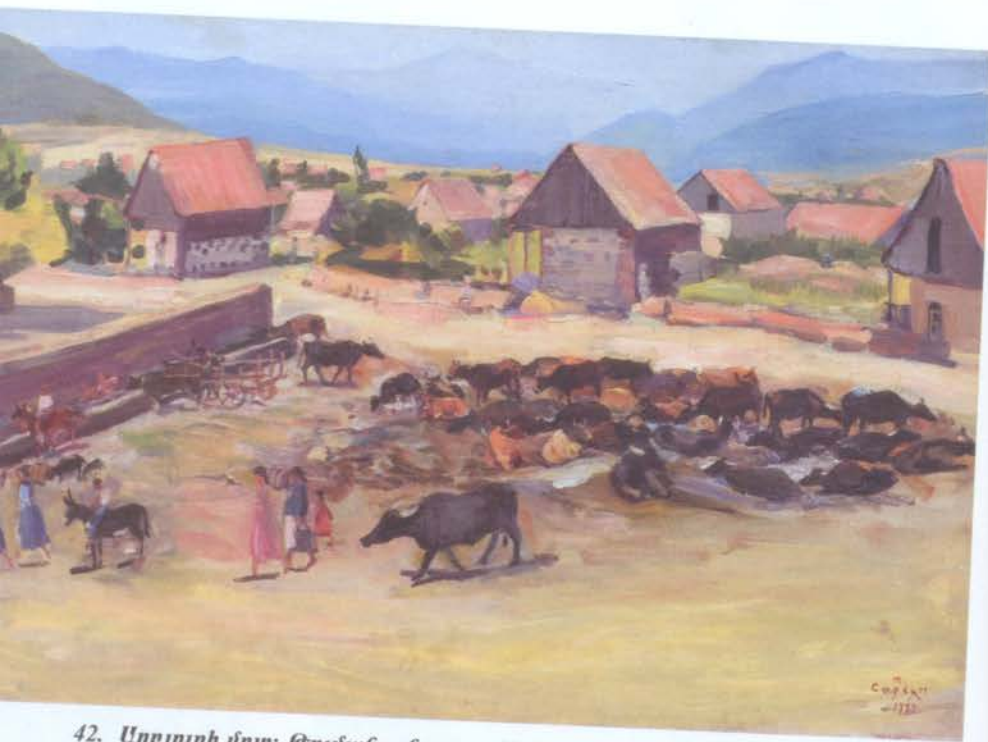
Համբուրում եմ ամուր [...]

Մարտիրոս

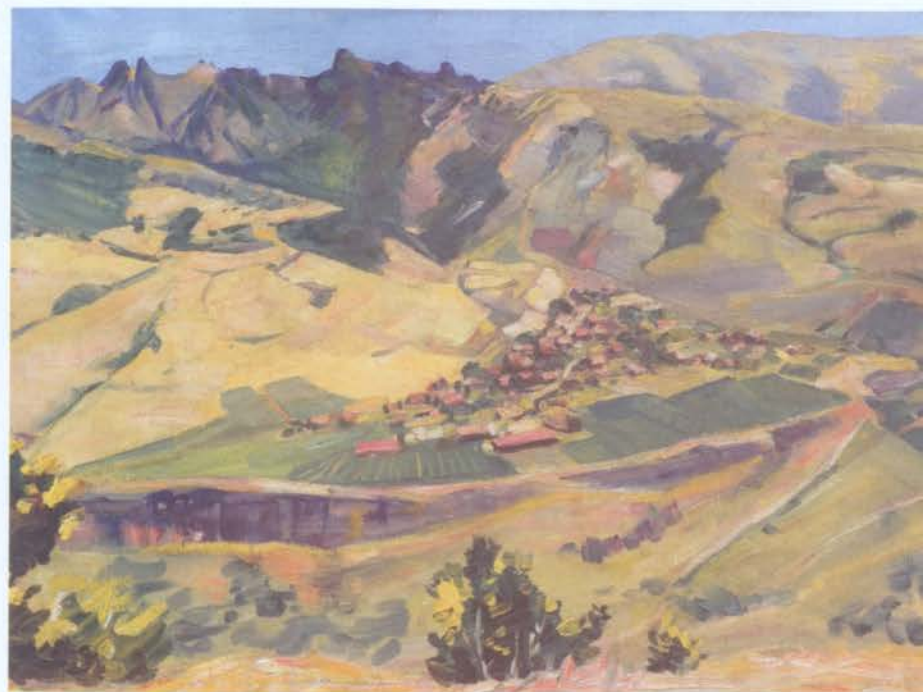
Ձեր մասին գրեցեք կարճ և գործնականորեն՝ երբ, ինչպես և ինչ:

41. Արարատյան դաշտավայրը, 1945

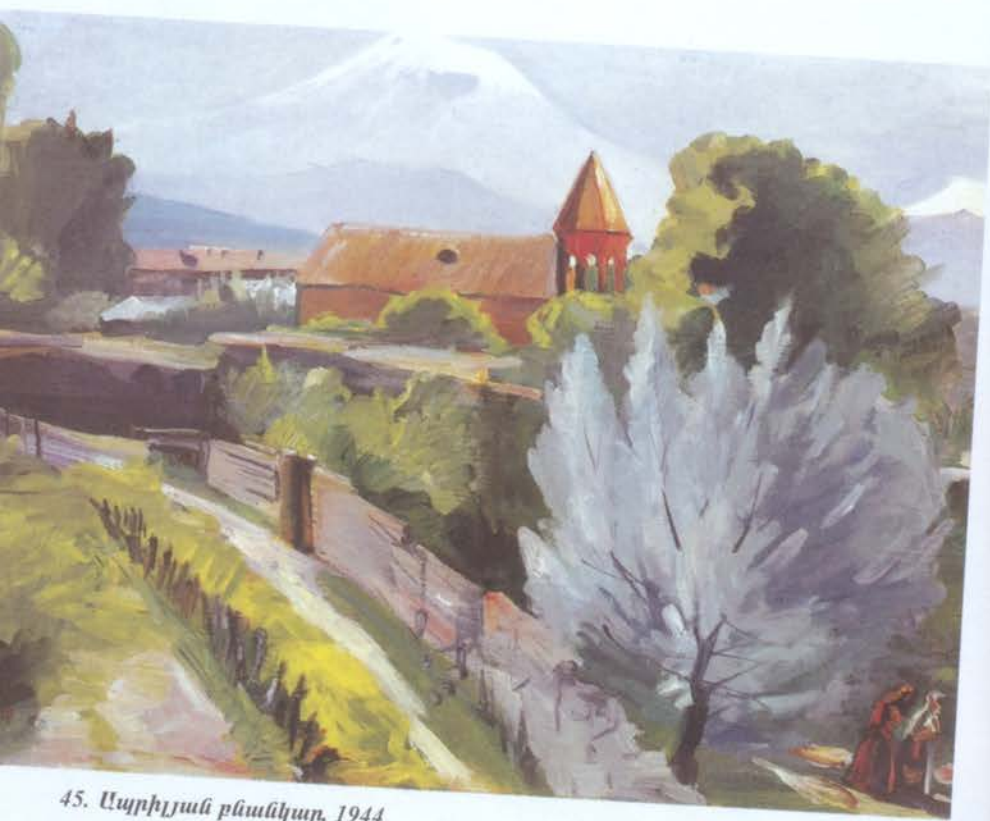
42. Աղբյուրի մոտ: Թումանյան գյուղ, 1952

43. Քարինք և Թումանյան գյուղերի լեռները, 1952

44. Ժողովուրդների բարեկամություն, 1952

45. Ապրիլյան բնանկար, 1944

46. Ճարկած դեղձենի և խնչորենի, 1947

Ереван, 4 мая, 1951 г.

Дорогой Армен Левонович!

Вы, вероятно, удивились, когда взяли в руки мое письмо. Но прежде чем побеспокоить Вас по делу, разрешите Вас и Вашу семью поздравить с Маем.

Май — самый замечательный месяц в году. К сожалению, он тянется очень недолго, всего только месяц, хотелось бы, чтоб май был круглый год.

Разрешите рассказать кое-что о себе.

Мечтаю поскорее освободиться от службы в Академии¹ и писать, писать, работать по своей специальности.

[...] Артемий Исаакович Алиханян мне предложил подняться Первого мая на Арагац. Я охотно согласился: это давало мне возможность лишний раз насладиться нашим монументальным, суровым армянским пейзажем.

Захватил с собой краски и полотно. Поднялись до метеорологической станции — 2000 метров. Как хорошо! Боже мой, как хорошо! Как много можно работать, как много красивого у нас в маленькой Армении! Очень жаль, что она маленькая. Но зато прекрасная! Боже мой, как хорошо! Над долиной Арарата легкий туман, который начинается тут, почти из-под ног, уходит далеко-далеко, и высоко в небесах висят в облаках белоснежные с небольшой позолотой вершины мировой горы...

Народ Малый Арарат называет Сис, а Большой — Масис, а вместе — Сис-Масис, библейское название его Арарат, а на языке палачей нашего народа — Агри-даг, что значит черная или мрачная гора. Как больно, что эта гора им досталась даром после пролитого ими моря крови армянского народа...

Я написал два этюда почти с одной точки: Арарат и Арагац. Счастлив, что могу еще писать хорошо, на радость моим друзьям и на страх моим врагам. Уверен, когда Вы взглянете на них из-под густых черных, как тучи бровей, лицо Ваше засияет свойственной Вам улыбкой, хотя в глазах все еще будет чувствоваться гнев и беспощадность по отношению к тем, кто не прав...

Моя деловая просьба к Вам: прошу, если не затруднит Вас, сооб-

47. *Բնիշրիմիմի շյգու՛մ, 1951*

182. Ակադեմիկոս Արմեն Թախարաջյանի դիմանկարը, 1951

щите мне точный адрес Басевич Казимиры Константиновны: я потерял ее адрес. Или звякните ей, чтоб она сама написала точный адрес, имя, отчество и т. д. За что буду Вам очень благодарен.

Крепко жму Вашу руку, привет семье.

Ваш Сарьян

Թարգմանություն

376. ԱՐՄԵՆ ԹԱՆՏԱԶՅԱՆԻՆ

1951, մայիսի 4, Երևան

Միրելի Արմեն Լևոնովիչ.

Դուք, երևի, զարմացաք, երբ Ձեր ձեռքն առաք իմ նամակը: Բայց նախքան գործով Ձեզ անհանգստացնելը, թույլ տվեք Ձեզ և Ձեր ընտանիքին շնորհավորել մայիսի առիթով:

183. Մուղանի և Արագածը գարնանը, 1951

Մայիսը տարվա ամենահիանալի ամիսն է: Ցավոք, այն շատ կարճ է տևում, ընդամենը մեկ ամիս, կցանկանայի, որպեսզի ամբողջ տարին մայիս լիներ:

Թույլ տվեք որոշ բաներ պատմել իմ մասին:

Երազում եմ, որքան հնարավոր է, շուտ ազատվել Ակադեմիայում իմ ծառայությունից¹ և նկարել, նկարել, աշխատել իմ մասնագիտությամբ:

[...] Արտեմ Իսահակովիչ Ալիխանյանն ինձ առաջարկեց մայիսի մեկին բարձրանալ Արագած: Ես սիրով համաձայնեցի: Դա ինձ հնարավորություն տվեց մի ավելորդ անգամ ևս վայելել մեր վեհակերտ, խստաշունչ հայկական բնապատկերը:

Հետո վերցրել էի ներկեր և կտավ: Բարձրացանք մինչև օդերևութաբանական կայանը՝ 2000 մետր... Ի՞նչ լավ էր: Աստված իմ, ի՞նչ լավ... Որքա՛ն շատ կարելի է աշխատել, որքա՛ն շատ գեղեցիկ բաներ կան մեր փոքրիկ Հայաստանում: Շատ ափսոս, որ նա այսքան փոքր է: Բայց փո-

խարենն այսքան գեղեցիկ է: Աստված իմ, ինչ լավ է... Թեթև մշուշը, որ այստեղ սկսում է համարյա ոտքերիդ տակից, Արարատյան դաշտավայրով ձգվում է հեռու-հեռու, իսկ բարձր երկնքում, ամպերի մեջ կախված են համաշխարհային լեռան փոքր-ինչ ոսկեգօծ ձյունաճերմակ գազաքները:

Ժողովուրդը փոքր Արարատն անվանում է Միս, մեծը՝ Մասիս, և միասին՝ Միս-Մասիս, նրա բիրիլական անունն Արարատ է, իսկ մեր ժողովրդի դահիճների լեզվով՝ Աղրիդաղ, որ նշանակում է սև կամ մռայլ սար: Որքան ցավալի է, որ այդ լեռը նրանց բաժին ընկավ ձրի, հայ ժողովրդի արյան ծովից հեռո, նրանց ձեռքով հեղված արյան...

Ես երկու էտյուդ եմ արել համարյա նույն կետից՝ Արարատ և Արագած: Երջանիկ եմ, որ դեռ կարողանում եմ լավ նկարել՝ ի ուրախություն իմ բարեկամների և ի երկյուղ իմ թշնամիների: Հավատացնում եմ, երբ ամպի պես խիտ ու սև Ձեր հոնքերի տակից դիտեք այն, Ձեր դեմքը կլուսավորվի Ձեզ հատուկ ժպիտով, թեև Ձեր աչքերի մեջ դեռ զգացվելու է ցասում ու անողորություն նրանց հանդեպ, ովքեր ճիշտ չեն...

Իմ գործնական խնդրանքը Ձեզ՝ եթե դժվար չէ, ինձ հաղորդեք Բասկիչ Կազիմիրա Կոնստանտինովնայի ստույգ հասցեն, որը ես կորցրել եմ: Կամ զանգեք նրան, որպեսզի նա ինքը գրի ստույգ հասցեն, անունը, հայրանունը և այլն:

Որի համար Ձեզ շատ շնորհակալ կլինեմ:

Ամուր սեղմում եմ Ձեր ձեռքը, ողջույն Ձեր ընտանիքին:

Ձեր՝ Մ. Մարյան

377. ХАЧАТУРУ ЕСАЯНУ

Ереван, 26 июля 1951 г.

Дорогой Хачатур!

Я твое письмо получил и вчера начал писать ответ. Мне захотелось писать на армянском языке, но мне помешали, так оно и осталось недописанным. Пишу новое письмо, которое ты держишь в руке, и с приятной улыбкой на лице читаешь. Я хочу, чтоб эта улыбка твоя — она мне нравится — проникла бы тебе в сердце и душу навсегда, и ты не расставался бы с этой радостью всю жизнь.

Случилось так: я поехал в Арзни вместе с Лусик Лазаревой, Ру-

беном¹, водителем машины был Зарик. Повезли Мушега Агаяна в санаторий. Дорога в Арзни, начиная от главной магистрали до самого курорта, вся разрушена, приходилось ехать рядом по ухабам, камням и т.д. Я возмущался и ругался, как это у меня получается иногда против моей воли... Наконец, мы попали на курорт... Никаких [о]познавательных знаков. В таких случаях приходится обращаться к разным лицам, которые не очень доброжелательно к вам относятся и отвечают нехотя. Так как я давно бывал в Арзни, еще тогда, когда там ничего, никаких строений не было, кроме целебной лужи (после пользования этой лужей лечащиеся бросали туда медные, в редких случаях серебряные, монеты). Мы тогда с моим великим другом Александром Таманяном ходили и искали место, где что можно построить. Наконец после долгих вопросов к разным лицам, по-видимому, больны[м], мы проникли в чудесное здание, это вызвало во мне восторг, это понятно, после лужи чудесное, в самом настоящем смысле [слова], ванное здание со всеми удобствами. Мне встретила толстенькая армяночка, одна из заведующих, и начала знакомить меня с тем, что есть. Я напал на всех, критиковал за недостатки, говорил о хорошем, все как следует. Попросил ее, чтоб она повела меня к директору. Директором оказался круглолицый врач Африкян, а его заместительницей женщина — жена Мадатова, очень симпатичная. Я узнал, что доктор Африкян из племени “Африкианов”, хороших ереванцев, которые сравнительно сделали кое-что для города. Пожелал доктору удач в деле организации этого изумительного курорта. Дальше, простившись с ним, я пошел искать своих. [...]

Что же касается меня и Еревана, и наших. Ереван дня три старался всех жителей превратить в шашлык, и у меня в мастерской было 32 градуса, но затем подлетел циклон, появились облака, ветер, дожди пошли, стало великолепно, к тому же второй летний месяц на исходе, дело идет быстро к осени. Время из рук моих уходит быстро, а мне так много хочется сделать. Интересующий тебя портрет Карписа² почти готов, лень больше работать над ним, завтра думаю пойти в салон и, подобрав солидный багет, заказать раму. Верую в то, что ты мои поручения выполнишь насчет восьми кило и бросишь отвратительную привычку отравлять себя никотином. Ты нужен, у тебя обязанности не только сына, брата, но и как друга моего.

Желаю тебе отдохнуть, если будет возможность, поработать, что необязательно. Привет от наших и, конечно, от меня. Приехать в Ереван укрепшим и работать всюю!

Будь здоров.

М. Сарьян.

Թարգմանություն

377. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԵՍԱՅԱՆԻՆ

1951, հուլիսի 26, Երևան

Միրելի Խաչատուր.

Ես ստացա քո նամակը և երեկ սկսեցի գրել պատասխանը: Ես ուզեցի գրել հայերեն, բայց ինձ խանգարեցին, այդպես էլ մնաց անավարտ: Գրում եմ նորը, որը, դու հաճելի ժպիտը դեմքիդ, ձեռքդ բռնած կարդում ես: Ցանկանում եմ, որ քո այդ ժպիտը, որն ինձ դուր է գալիս, ընդմիջտ թափանցի սրտիդ ու հոգուդ մեջ, և դու քո ողջ կյանքում անբաժան լինես այդ բերկրալի զգացումից:

184. Ռուբեն Սարյանի դիմանկարը, 1951

Այնպես պատահեց, որ ես գնացի Արգնի Լուսիկ Լազարևայի, Ռուբենի¹ հետ, մեքենան վարում էր Չարիկը: Տարանք Մուշեղ Աղայանին սանատորիա: Դեպի Արգնի տանող ճանապարհը գլխավոր մայրուղուց սկսած մինչև հանգստավայր ամբողջապես քանդված է, ստիպված էինք գնալ կողքի ճամփով, խորդուբորդություններով ու քարերով և այլն: Ես վրդովվում և հայիտում էի այնպես, ինչպես մեկմեկ ինձ հետ պատահում է անկախ իմ կամքից: Վերջապես հասանք հանգստյան տուն: Ոչ մի ցուցանակ: Այդպիսի դեպքերում հարկ է լինում դիմել տարբեր մարդկանց, որոնք ոչ այնքան բարեհամբույր են վերաբերվում ձեզ և դժկամությամբ են պատասխանում: Քանի որ ես

վաղուց էի եղել Արգնիում, դեռ այն ժամանակ, երբ այնտեղ ոչինչ չկար, ոչ մի շինություն, բացի մի բուժիչ ջրափոսից, ուր հիվանդները՝ օգտվելուց հետո, զցում էին պղնձե, իսկ հազվադեպ, արծաթե դրամներ: Այն ժամանակ մենք իմ մեծ ընկերոջ՝ Ալեքսանդր Թամանյանի հետ ման էինք գալիս և հարմար տեղ փնտրում, թե որտեղ ինչ կարելի է կառուցել: Վերջապես տարբեր մարդկանց՝ ըստ երևույթին հիվանդներին, երկար-բարակ հարց ու փորձ անելով, մենք մտանք մի հիանալի շենք, որն ինձ հիացմունք պատճառեց, դա հասկանալի է, ջրափոսից հետո բառիս բուն իմաստով մի հոյակապ լողավազանի շենք էր, իր բոլոր հարմարություններով: Ինձ հանդիպեց մի հաստիկ հայուհի՝ վարիչներից մեկը, և սկսեց ծանոթացնել այն ամենին, ինչ-որ կար: Ես հարձակվում էի բոլորի վրա, քննադատում թերությունների համար, խոսում էի լավի մասին, ինչպես որ հարկն էր: Խնդրեցի նրան, որ ինձ ուղեկցի դիրեկտորի մոտ: Դիրեկտորը կլորադեմ բժիշկ Աֆրիկյանն էր, իսկ նրա տեղակալը՝ Մադաթովի կինն էր, շատ համակրելի մի տիկին: Ես իմացա, որ բժիշկ Աֆրիկյանը «Աֆրիկովների» երևանյան լավ տոհմից է, որոնք, համեմատաբար, ինչ-որ բան արել են քաղաքի համար: Դիրեկտորին ցանկացա հաջողություններ այդ հիասքանչ հանգստավայրի կազմակերպման գործում: Հետո, հրաժեշտ տալով նրան, ես գնացի մերոնց փնտրելու: [...]

Ինչ վերաբերում է ինձ, Երևանին և մերոնց: Երևանը մոտ երեք օր փորձում էր իր բնակիչներից խորոված սարքել, իմ արվեստանոցում 32 աստիճան էր, բայց հետո վրա հասավ ցիկլոնը, հայտնվեցին ամպեր, քամի, անձրևներ տեղացին, հրաշալի դարձավ, բացի այդ, երկրորդ ամառային ամիսը վերջանալու վրա է, գործն արագորեն դեպի աշուն է գնում: Ժամանակը մատներիս արանքով արագ փախչում է, իսկ ես այնքան շատ բան կուզեցնալի անել: Քեզ հետաքրքրող Կարպիսի դիմանկարը² համարյա թե պատրաստ է, այլևս ծուլանում եմ վրան աշխատել, վաղը կգնամ սալոն, կջոկեմ մի ընտիր զարդածող և շրջանակ կպատվիրեմ: Հավատացած եմ, որ կկատարես իմ խնդրանքը ու կլիտի մասին և կթողնես այդ զգվելի սովորությունը՝ ինքնաթունավորվել նիկոտինով: Դու պետք ես, դու ունես պարտականություններ ոչ միայն որպես որդի, եղբայր, այլև որպես իմ բարեկամ:

Ցանկանում եմ քեզ հանգստանալ, եթե հնարավոր լինի՝ աշխատել, որը, սակայն, պարտադիր չէ: Բարևներ մերոնցից և, իհարկե, ինձանից:

Երևան վերադառնա կազդուրված և ամբողջ ուժով լծվես աշխատանքի: Եղիր առողջ:

Մ. Մարյան

378. НИНЕ ТАЗЕХУЛАХОВОЙ¹

[Երևան], 10 ноября, 1951 г.

Нина!

Наконец я удосужился и пишу тебе сразу ответ на твои два письма. Только сегодня по-настоящему прояснилось небо и был чудесный осенний день. За исключением седьмого ноября, точно по заказу был ясный день, все же [остальное] время было пасмурно и шли дожди, а потому сегодня день особенно красив. После усилившихся заморозков особенно сильно осыпались листья, покрывая землю желтым, оранжевым ковром.

Ветви деревьев почти совершенно оголились, образовав какое-то кружево, сквозь которое виднеется сине-пресинее небо, напоминающее тончайшую ткань.

Все времена года красивы, но зиму не люблю, единственная заслуга ее заключается в том, что после зимы сильнее ощущаешь чудесную красоту весны, лета и осени.

Ты пишешь о том, что фотограф не прислал обещанные снимки, по-моему, хорошо сделал. Разве фотография может дать что-нибудь, она может только рассеять то замечательное, которое остается в человеке во время созерцания природы. Потому-то и существует искусство, через искусство и можно распознавать природу и жизнь.

Не знаю, когда случится взобраться на гору к монументу Сталина, чтоб поймать этого фотографа, но я буду помнить... В общем, он нас здорово надул.

У нас все по-старому: Рубен² шалит, Лазарь занят возней Союза композиторов, Саркис работает в Институте литературы. Без старших женщин трудно. Несмотря на все хорошее и плохое в жизни, день проходит быстро. Дел много, а времени почти не осталось.

По-видимому, я уеду на некоторое время в Москву, пожить, поработать и полечиться.

Привет всем, конечно, Арутюну³, Марусе⁴, Грише⁵ и др.

Мартирос.

Թարգմանություն

378. ՆԻՆԱ ԹԱԶԵԽՈՒԼԱՆՈՎԱՅԻՆ¹

1951, նոյեմբերի 10 [Երևան]

Նինա՛:

Վերջապես ես ժամանակ գտա և միանգամից պատասխանում եմ քո երկու նամակին: Երկինքը միայն այսօր իրապես պարզվեց և բացվեց մի հրաշալի աշնանային օր: Բացառությամբ նոյեմբերի յոթի, ասես պատվերով, այդ օրը պարզ էր, մնացած ամբողջ ժամանակ խոնավ էր և անձրև էր գալիս, ուստի այսօր օրը հատկապես գեղեցիկ է: Մաստկացած ցրտահարություններից հետո հատկապես ուժեղացավ տերևաթափը, շուրջբոլորը փռվելով դեղին, ծիրանագույն գորգեր:

Ճառերի ճյուղերը գրեթե միանգամից մերկացան, ստեղծելով մի յուրօրինակ ժանյակ, որի միջից երևում է շատ նուրբ գործվածք հիշեցնող կապտակապույտ երկինքը:

Տարվա բոլոր եղանակներն էլ գեղեցիկ են, բայց ձմեռը ես չեմ սիրում, նրա միակ արժանիքն այն է, որ ձմեռվանից հետո ավելի ուժգին ես զգում զարման, ամռան և աշնան հրաշալի գեղեցկությունը:

Դու գրում ես, որ լուսանկարիչը չի ուղարկել խոստացած լուսանկարները, իմ կարծիքով, լավ էլ արել է: Մի՞թե լուսանկարը կարող է որևէ բան տալ. այն կարող է միայն ցրել ամենայն հրաշալին, որը մարդու մեջ մնում է բնության հայեցողությունից հետո: Ուստի և գոյություն ունի արվեստը: Հենց արվեստի միջոցով կարելի է ճանաչել բնությունն ու կյանքը:

Չգիտեմ, այդ լուսանկարչին բռնելու համար երբ կհաջողվի բարձրանալ լեռը, ուր Ստալինի հուշարձանն է, բայց ես կհիշեմ... Մի խոսքով, մա մեզ լավ խաբեց:

185. Մ. Մարյանը իր կրտսեր քրոջ՝ Կապարինի և իր բոռների՝ Ռուբենի և Կապույտի հետ, Երևան, 1948

Մեզ մոտ ամեն ինչ հնի նման է. Ռուբենը² չարածճիություն է անում, Լազարն զբաղված է Կոմպոզիտորների միության քաշկոտուքով, Մարգին աշխատում է Գրականության ինստիտուտում: Առանց ավագ կանանց դժվար է: Չնայած կյանքի լավին ու վատին, օրն արագ է անցնում: Գործերը շատ են, իսկ ժամանակ համարյա չի մնացել:

Ես, երևի, որոշ ժամանակով կգնամ Մոսկվա՝ ապրելու, աշխատելու և բուժվելու:

Ողջույն բոլորին, իհարկե, Հարությունին³, Մարուսյային⁴, Գրիշային⁵ և մյուսներին:

Մարտիրոս

186. Սեանի ծաղիկները, 1949

1952

379. ХАЧАТУРУ ЕСАЯНУ

[Узкое], 10 января, 1952 г.

Дорогой Хачатур!

Из Москвы по телефону моя Лусоничка сообщила, что от тебя есть поздравительная телеграмма. Спасибо.

Разреши тебя и Рузанну поздравить [с] уже наступившим Новым годом и пожелать Вам здоровья, счастья и творческих успехов. Верю, что твоя телеграмма является с твоей стороны джентльменством, проникнутым искренним чувством любви к своему старшему товарищу.

В Москву я выехал 21 ноября в качестве делегата на Всесоюзную конференцию сторонников мира во всем мире и застрял здесь, в Москве, по причинам лечебным.

В последнее время в Ереване я чувствовал себя так плохо, что уже поставил на себе крест; но на страх моим врагам пока еще жив и думаю продлить работу свою как художник. Мои летние работы меня подбадривают, я чувствую, что не отстаю, а иду рядом с моими молодыми товарищами, шагающими вперед.

В Ереване мне врачи ничего хорошего не говорили. Им я казался дряхлым стариком, все приписывали моему возрасту. Ничего не надо делать, а спокойно сидеть и ждать смерти, которую, признаться, я люблю, как и жизнь.

К жизни у меня самое восторженное отношение, всегда чувствую, какой это чудесный дар со стороны матери-природы человеку.

Жизнь есть чувство, которое никогда не покидает человека, т.е. жил, живу, буду жить!

Природа сама – живое существо. Пульс сердца – это движение, это ритм вселенной. Человек сама природа, единство противоречий. Мысль человека – это самая высокая материя.

Я вижу, ты смеешься над моей философией, доживешь до моих лет, поймешь меня. Почему-то я тебя сейчас представил с усами и бородой, так, как носят французы, твоему лицу борода подошла бы. Одно нехорошо, что, если в Ереване увидишь какого-нибудь почтенного человека с бородой и усами, стоит проникнуться к нему уважением, так выходит, что он в кино играет какого-нибудь обязательно отрицатель[ного] типа. Несмотря на все это, ты как-то у меня стоишь в стороне не только как тонкий художник, но и [как] человек. Мне почему-то думается, что ты должен писать вообще о живописи, о художниках, ведь нет ни одного умного приличного человека, [который] писал бы о живописи так, чтоб можно было прочесть и сказать, что это во всех отношениях правильно. Ведь художественной настоящей критики нет. Пишут вообще бездарные люди, которые скорее не любят настоящую живопись. Им наплевать на живопись, на художника, который мыслит как живописец, своими средствами передает, своим языком говорит о жизни, о своих переживаниях... Ведь надо уж наконец выяснить вопрос, где мастер-художник и где его уже нет, на сцену выступает, допустим, фотограф. Ведь есть такое выражение – “художественная фотография”, в данном случае первое слово прибавляется для того, чтоб поднять качество фотографии и сказать: аппаратом пользуется человек талантливый, обладающий вкусом. Или надо полагать, что фотографизм – это уже новое качество в живописи. Лучшей оценкой для художника [может] стать теперь “Как хорошо! прямо как фотография!”. Писать хочется много, четвертая страница письма, на этом пока остановлюсь в ожидании от тебя письма, а пока обнимаю. С дружеским приветом

М. Сарьян.

Թարգմանություն

379. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԵՍԱՅԱՆԻՆ

1952, հունվարի 10 [Ռուկոյն]

Սիրելի Խաչատուր.

Իմ Լուսոնիչկան Մոսկվայից հեռախոսով հաղորդեց, որ քեզանից ստացվել է շնորհավորական հեռագիր: Շնորհակալ եմ: Թույլ տուր քեզ և Ռուզանին շնորհավորել արդեն վրա հասած Նոր տարվա առթիվ: Հավատացած եմ, որ քո հեռագիրը ջենտլմենության արտահայտություն է, անկեղծ սիրով տոգորված քո ավագ ընկերոջ հանդեպ:

Ես Մոսկվա ուղևորվեցի նոյեմբերի 21-ին, որպես Խաղաղության կողմնակիցների Համամիութենական կոնֆերանսի պատվիրակ և լուվեցի ալյստեղ՝ Մոսկվայում, բժշկվելու նպատակով:

Վերջերս Երևանում ես ինձ այնքան վատ էի զգում, որ արդեն վրաս խաչ էի քաշել, բայց, ի հեճուկս թշնամիներես, ես դեռ ողջ եմ և մտադիր եմ շարունակել իմ աշխատանքը որպես նկարիչ: Իմ ամառվա աշխատանքներն ինձ ոգևորում են, ես զգում եմ, որ ետ չեմ մնում, այլ քայլում եմ առաջ ընթացող իմ երիտասարդ ընկերների հետ:

Երևանում բժիշկներն ինձ ոչ մի լավ բան չասացին: Նրանց թվաց, թե ես զառամյալ ծերունի եմ, նրանք ամեն բան տարիքիս վերագրեցին: Ոչինչ պետք չէ անել, այլ հանգիստ նստել և սպասել մահվան, որը, խոստովանում եմ, սիրում եմ կյանքի պես: Կյանքի հանդեպ ես հրճվանքով եմ լցված, միշտ զգում եմ, թե դա ինչ հրաշալի պարզև է մարդուն մայր-բնության կողմից:

Կյանքը մի զգացողություն է, որ երբեք չի լքում մարդուն, այսինքն՝ ապրել եմ, ապրում եմ և պիտի ապրեմ:

Ինքը՝ Բնությունը, կենդանի էակ է: Մրտի բաբախումը տիեզերքի շարժումն է, ռիթմը: Մարդը բնությունն է ինքնին, հակասությունների միասնություն: Մարդու միտքն ամենակատարյալ մատերիան է:

Տեսնում եմ՝ դու ծիծաղում ես իմ փիլիսոփայության վրա, կհասնես իմ տարիքին, ինձ կհասկանաս: Չգիտես ինչու, ես քեզ հիմա պատկերացրի բեղ-մորուքով, այնպես, ինչպես ֆրանսիացիներն են պահում, քո դեմքին մորուքը շատ կսազեր: Մի բան լավ չէ, որ եթե Երևանում որևիցե համակրելի մարդ տեսնես բեղ-մորուքով և հարգանքով լցվես նրա հանդեպ,

187. Խ. Կոչարյանցը, Ավ. Իսահակյանը, Մ. Մարյանը և Ա. Վենցյովան Խաղաղության կողմնակիցների առաջին կոնֆերանսի մասնակիցներ, Մոսկվա, 1949

պարզվում է, որ նա կինոյում անպայման մի ինչ-որ բացասական տիպ է խաղում: Չնայած այս ամենին, դու, իմ ընկալմամբ, մի կողմ ես կանգնած ոչ միայն որպես նրբագգաց նկարիչ, այլ նաև որպես մարդ: Ինձ, չգիտես ինչու, թվում է, թե դու պետք է գրես ընդհանրապես գեղանկարչության և նկարիչների մասին, մեզանում չկա ոչ մի կարգին խելոք մարդ, որը գրեր գեղարվեստի մասին այնպես, որ կարդալուց հետո կարելի լիներ ասել՝ ամեն տեսակետից ճիշտ է: Չէ՞ որ գեղանկարչության իսկական քննադատություն չկա: Գրում են, որպես օրենք, անտաղանդ մարդիկ, որոնք ավելի շուտ չեն սիրում իսկական գեղանկարչությունը: Նրանք թքած ունեն գեղանկարչության վրա, նկարչի վրա, որը գեղանկարչի պես է մտածում, իր միջոցներով է արտահայտվում, իր ուրույն լեզվով է խոսում կյանքի մասին, իր ապրումների մասին... Վերջապես պետք է պարզել, թե որտեղ է վարպետ-նկարիչը, իսկ որտեղ նա արդեն չկա, և ասպարեզ է գալիս, ենթադրենք, լուսանկարիչը: Կա, չէ՞, այդպիսի արտահայտություն՝ «գեղարվեստական լուսանկար», այս դեպքում առաջին բառն ավելացվում է լուսանկարի որակը

բարձրացնելու համար և ասելու, թե ֆոտոխցիկով աշխատում է մի տաղանդավոր մարդ, որն օժտված է ճաշակով: Արդյո՞ք ֆոտոգրաֆիզմը մի նոր որակ է գեղարվեստի մեջ¹: Իսկ նկարչի ամենաբարձր գնահատականը արդյո՞ք պիտի դառնա. «Ինչ լավ է, կարծես, լուսանկար լինի»: Կուզենայի շատ գրել, նամակի չորրորդ երեսն է. սրա վրա առայժմ կանգ եմ առնում, մնում նամակիդ սպասող, իսկ մինչ այդ գրկում եմ: Բարեկամական ողջույն

Մ. Մարյան

380. ГЕОРГИЮ ОГАНИСЯНУ

Ереван, 10 февраля, 1952 г.

Дорогой Георгий Арутюнович!

Во время нашего свидания в Москве я кое-что сообщил Вам об учебнике искусств народов Советского Союза¹, в котором имеется раздел, касающийся искусства Армении. Этот раздел исследовательский Институт теории и истории искусств Академии художеств СССР поручил Шлееву.

Если Вы ознакомитесь с этим учебником, то увидите, что все республики имели своих официальных консультантов, кроме Армении. Но этот Шлеев имел негласных консультантов, я не буду упоминать их имена², если захотите, можно их узнать очень легко.

Весь вопрос касается следующего: необходимо отнестись объективно к этому вопросу, ведь это учебник, который будут учить по всему Советскому Союзу.

Если бы с самого начала консультантами были люди честные, все было бы благополучно, и не нужно было разводиться сыр-бор.

Я говорил в своей беседе с Вами об искусствовед Минасе Саркисяне, писал об этом и говорил еще с Завеном Тиграновичем³. Вы, как мне стало известно, назначили консультантом Барсама Симоняна от Комитета по делам искусств — это очень хорошо, следовало бы назначить и Минаса Саркисяна — это было бы великопно.

Вообще я думаю, что надо объективно осветить творчество художников-армян, которые были разбросаны повсюду, и почти никто в Армении не жил. Но особое место все же имеют художники, которые были связаны с русской культурой.

Так ли иначе вопрос этот никак нельзя предоставить всецело лицам, тенденциозно относящимся к делу, а потому сфальсифицировавшим все, и получается впечатление нехорошее: одни как бы захвалены, другие — напротив, а иные просто терпимы. А потому я бы просил весь написанный материал серьезно просмотреть и утвердить в соответствующих организациях и учреждениях, как, напр[имер], в Союзе Советских художников Армении и в Секторе истории и теории искусств Акад[емии] наук Армянской ССР.

Я после возвращения из санатория, задержался ввиду того, что Сессия Всесоюзная назначена на 5 марта⁴, после закрытия которой вернусь вместе со своими товарищами депутатами домой, на работу.

Здесь я написал несколько портретов, и пишу сейчас выдающихся людей⁵: надо же хоть что-нибудь подготовить к нашей декаде в Москве. К своему ужасу узнал, что она назначена в мае⁶.

Приветствую и крепко жму Вашу руку.

Мартирос Сарьян.

Թարգմանություն

380. ԳԵՈՐԳԻ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆԻՆ

1952, փետրվարի 10, Երևան

Միրելի Գեորգի Հարությունովիչ.

Մոսկվայում մեր հանդիպման ժամանակ ես ինչ-որ բաներ ասացի Ձեզ «Խորհրդային Միության ժողովուրդների արվեստը» դասագրքի մասին¹, որը մի բաժին ունի Հայաստանի արվեստի վերաբերյալ: Այդ բաժինը ԽՍՀՄ Գեղարվեստի Ակադեմիայի արվեստի տեսության և պատմության հետազոտական ինստիտուտը հանձնարարել է Շլեյտվին:

Եթե Դուք ծանոթանաք այդ դասագրքին, կտեսնեք, որ բոլոր հանրապետությունները, Հայաստանից բացի, ունեցել են իրենց պաշտոնական կոնսուլտանտները: Բայց այդ Շլեյտվն ունեցել է անանուն կոնսուլտանտներ, ես նրանց անունները չեմ տա², եթե ցանկանում եք, կարելի է իմանալ շատ հեշտությամբ:

Ամբողջ հարցը հետևյալն է՝ անհրաժեշտ է օբյեկտիվ վերաբերվել դրան, չէ՞ որ դա դասագիրք է, որով սովորելու են ամբողջ Խորհրդային Միությունում:

Եթե ամենասկզբից կոնսուլտանտները լինեին ազնիվ մարդիկ, ամեն ինչ կլիներ բարեհաջող և պետք չէր լինի այս իրարանցումը:

Ձեզ հետ ունեցած գրույցի ժամանակ ես ասել եմ արվեստաբան Մինաս Սարգսյանի մասին, գրել, նաև խոսել եմ Չավեն Տիգրանովիչի³ հետ: Դուք, ինչպես ինձ հայտնի դարձավ, Արվեստի գործերի կոմիտեի կողմից կոնսուլտանտ եք նշանակել Բարսամ Միմոնյանին, դա շատ լավ է, պետք է նշանակեիք նաև Մինաս Սարգսյանին, դա հոյակապ կլիներ:

Առհասարակ ես կարծում եմ, որ պետք է օբյեկտիվ լուսաբանել հայ նկարիչների ստեղծագործությունը, ովքեր ցրված են եղել ամենուր, և գրեթե ոչ ոք Հայաստանում չի ապրել: Բայց, այնուամենայնիվ, հատուկ տեղ ունեն այն նկարիչները, ովքեր կապված են եղել ռուսական մշակույթի հետ:

Այսպես թե այնպես հարցը ոչ մի կերպ չի կարելի ամբողջապես տրամադրել այն անձանց, ովքեր միտումնավոր վերաբերմունք ունեն գործին, ուստիև կեղծարարությամբ են զբաղված, արդյունքում՝ վատ տպավորություն է ստեղծվում, ոմանք ասես չափազանց գովաբանված են, ոմանք՝ ընդհակառակը, ոմանք էլ պարզապես հանդուրժելի են: Ուստի ես կխնդրեի գրված ամբողջ նյութը լրջորեն վերանայել և հաստատել համապատասխան կազմակերպություններում ու հիմնարկներում, ինչպես, օրինակ՝ Հայաստանի խորհրդային նկարիչների միությունում և Հայկական ԽՍՀ Ակադեմիայի արվեստի տեսության ու պատմության սեկտորում:

Առողջարանից վերադառնալուց հետո ես ուշացա, քանի որ Համամիութենական նստաշրջանը նշանակված է մարտի 5-ին⁴, որի ավարտից հետո իմ ընկեր դեպուտատների հետ կվերադառնամ տուն՝ աշխատելու:

Այնտեղ ես արել եմ մի քանի դիմանկարներ, և հիմա նկարում եմ ականավոր մարդկանց⁵. չէ՞ որ պետք է ինչ-որ բան պատրաստել Մոսկվայում բացվելիք մեր տասնօրյակի համար: Ի սարսափ իմացա, որ այն նշանակված է մայիսին⁶:

Ողջունում եմ և ամուր սեղմում Ձեր ձեռքը՝

Մարտիրոս Սարյան

381. ЛАЗАРИУ САРЬЯНУ

Москва, 28 февраля, 1952 г.

Мой дорогой, гениальный сын, Лазарь джан.

Я вам много писал и постоянно пишу. Но в скором времени наш колхоз будет в полном сборе, по-видимому, на короткое время.

Моя сегодняшняя открытка посвящается следующему вопросу. Ты, вероятно, в курсе, коль скоро это касается прежде всего Союза композиторов, деятельности Христофора Кара-Мурзы, который в конце 19-го века выступал организатором и популяризатором чудесных армянских песен, организовывал хоры из любителей музыки.

Дело в том, что со дня его смерти в 1902 году 12 марта по старому стилю, т. е. 25 марта, исполняется пятьдесят лет. Я уверен, что наша общественность и правительство отметят как-нибудь¹. Это не важно, 25 марта или немного позже, может быть, даже осенью, ибо [идет] подготовка к декаде, которая, по слухам, должна состояться в мае или июне этого года².

Верю, ты готовишься всюю, каждый свободный час используя на дерзновенную музыку, полную глубокого лиризма и пафоса. Давай! Свою нерешительность и откладывание по разным причинам... брось... Мой гениальный мальчик, давай! Тебе помогут Галина, Сарик, дядя Мушег и все твои друзья.

Приветствуем вас, целуем тебя мама и я.

Թարգմանություն

381. ՂԱԶԱՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

1952, փետրվարի 28, Մոսկվա

Իմ սիրելի, հանճարեղ զավակ, Լազար ջան.

Ես ձեզ շատ եմ գրել և շարունակ գրում եմ: Բայց շուտով մեր կոլխոզը լրիվ կազմով կհավաքվի, երևի, կարճ ժամանակով:

Այսօրվա իմ բացիկը նվիրված է հետևյալ հարցին. դու, հավանաբար, ծանոթ ես (քանի որ խոսքը վերաբերում է ամենից առաջ Կոմպոզիտորների միությանը) Քրիստափոր Կարա-Մուրզայի գործունեությանը, որը 19-րդ դարի վերջին հանդես եկավ որպես հայկական հրաշալի երգերի

188. Մ. Սարյանը կնոջ՝ Լուսիկի և որդու՝ Ղազարոսի հետ, Երևան

հավաքագրող ու ժողովրդայնացնող, կազմակերպեց երգչախմբեր երաժշտություն սիրողներից:

Բանն այն է, որ լրանում է նրա մահվան հիսուն տարին. մա վախճանվել է 1902 թվականի մարտի 12-ին (հին տոմարով), այսինքն՝ մարտի 25-ին: Ես համոզված եմ, որ հասարակայնությունն ու կառավարությունը որևէ կերպ կնշեն¹: Կարևոր չէ՝ մարտի 25-ին, թե ավելի ուշ, գուցե նույնիսկ աշնանը, քանի որ տասնօրյակի նախապատրաստում կա, որն ըստ լուրերի պետք է տեղի ունենա այս տարվա մայիսին կամ հունիսին²:

Հավատում եմ, դու ամեն կերպ պատրաստվում ես, յուրաքանչյուր ազատ ժամը օգտագործելով երաժշտության խոյանքի համար՝ լի խորին քննարկանությամբ ու պաթոսով: Տոկա՝ Դեն նետիր քո անվճռականությունն ու գործը զանազան պատճառներով հետաձգելը... Տոկա՛, իմ հանճարեղ տղա: Քեզ կօգնեն Գալինան, Սարիկը, Մուշեղ քեռին և քո բոլոր քարեկամները:

Ողջունում ենք ձեզ, համբուրում ենք քեզ մայրիկդ և ես:

Երևան, 3 ապրիլ, 1952 թ.

Дорогой Сарик-джан!

Посылаю тебе копию твоего диплома.

Вчера по телефону поговорил с тобой и сообщил о том, как ко мне обратились с предложением написать статью в связи с празднованием пятисотлетия со дня рождения Леонардо да Винчи¹.

Обращение от партийного издания, конечно, совсем другое дело, чем я пишу вообще небольшие статейки. Ясно, что статья должна быть политически насыщенной и увязанной с трудами марксистской литературы, кроме того, нужно быть специалистом по Ренессансу. Лучше тебя это никто здесь не сделает. Халтурить никак нельзя. Я

думаю, коль скоро тебе заказана подвальная статья для второй советской газеты «Известия»², ты можешь для армянского журнала выкроить хорошо и коротко. Сегодня я переговорю и буду настаивать, чтоб тебе поручили это дело³.

Я не в состоянии, ты знаешь, по разным причинам написать такую статью. Мне для этого нужно пройти школу и то под твоим честным руководством. Конечно, у меня всего другого хватает, а вот четкого политического образования нет.

Одним словом, оставляю пока в покое тебя. [...] предложу им самим связаться по телефону с вами или телеграфирую.

А пока тебя и Лусоничку крепко-крепко обнимаю и целую.

Մարտիրոս

189. Մ. Մարյանը որդու՝ Մարգի հետ, Երևան

1952, ապրիլի 3, Երևան

Միրելի Սարիկ ջան.

Քեզ ուղարկում եմ դիպլոմիդ պատճենը:

Երեկ հեռախոսով խոսեցի քեզ հետ և հաղորդեցի, որ ինձ դիմել են հողված գրելու առաջարկով՝ Լեոնարդո դա Վինչիի ծննդյան հինգհարյուրամյակի տոնակատարության կապակցությամբ¹:

Առաջարկը կուսակցական հրատարակության կողմից, իհարկե, միանգամայն այլ բան է, քան երբ առհասարակ ոչ մեծ հողվածներ են գրում: Պարզ է, որ հողվածը պետք է քաղաքականապես հագեցված լինի և մարքսիստական գրականության աշխատությունների հետ առնչված, բացի այդ, պետք է լինել Վերածննդի մասնագետ: Այստեղ այդ բանը քեզնից ավելի լավ ոչ ոք չի անի: Խալտուրա անել ոչ մի կերպ չի կարելի: Ես մտածում եմ, եթե քեզ բերթոնային հողված են պատվիրել խորհրդային երկրորդ թերթի՝ «Իզվեստիայի» համար², ապա կարող ես հայկական ամսագրի համար ձեռն լավ ու հակիրճ: Այսօր ես կխոսեմ և կպնդեմ, որ այդ գործը քեզ հանձնարարեմ³:

Ես տարբեր պատճառներով ի վիճակի չեմ, դու գիտես, այդպիսի հողված գրելու: Դրա համար ես պետք է դպրոց անցնեմ, այն էլ քո ազնիվ ղեկավարության տակ: Իհարկե, ես ուրիշ շատ բան ունեմ, բայց ահա քաղաքական հստակ կրթություն չունեմ:

Մի խոսքով, առայժմ քեզ հանգիստ եմ թողնում [...], կառաջարկեմ, որ իրենք հեռախոսով կապվեն քեզ հետ կամ կհեռագրեն:

Իսկ առայժմ քեզ ու Լուսոնիչկային ամուր-ամուր գրկում եմ և համբուրում:

Մարտիրոս

Ереван, 23 мая, 1952 г.

Дорогой Армен Левонович!

Как видите, я уже давно в Ереване. Из Москвы Лусик Лазаревна, Сарик и я выехали 30 апреля по железной дороге в Ереван. Майские праздники были в дороге. Ехали великолепно, вагоны были почти пустые. Третьего мая вечером, около десяти часов, прибыли в Ереван.

Я все вспоминаю Ленинград, он был очень красив, в особенности Эрмитаж. Хорошо посмотрел я экспозицию, связанную с пятисотлетием [...] Леонардо да Винчи, со вкусом и толком организованную сотрудниками Эрмитажа.

С особым удовольствием вспоминаю Рембрандта, он особенно блистал в солнечный день своей плотной [...] живописью.

Надо заехать в Ленинград исключительно для Эрмитажа на один месяц и вести запись своих впечатлений. Это было бы очень интересно!

По Эрмитажу мы ходили вместе с Казимирой Константиновной, она молодчина². Надо сказать, что импрессионисты там, за исключением двух-трех работ, представлены плохо. В Эрмитаже необходимо показывать только первоклассное, а прекрасные работы импрессионистов имеются в Москве, и можно блеснуть ими мировому Эрмитажу.

Всюду, конечно, есть хорошее и плохое. Хорошее в Ленинграде — Вы, Казимира Константиновна со своим мужем³; конечно, когда я говорю “Вы” относительно Вас, надо полагать очаровательную Вашу жену и сына⁴, будущего наследника своего отца.

Встал я в пять часов утра; после вчерашнего ночного дождика в моем садике потрясающе хорошо. Свежий воздух, цветущие маки и розы, только что распускающиеся, и звонкое пение соловья...

Мы здесь готовимся к декаде⁵: художники работают над картинами, очень хорошо задуманными. Неплохо, но времени мало, чтоб работы завершить. В конце этого месяца предполагается организовать летучую выставку всех предполагаемых для декады картин⁶.

В общем, готовятся вовсю; при благоприятных условиях декада, по-видимому, состоится в Москве.

Передайте привет Вашей жене, сыну, Казимире Константиновне, ее мужу и Ленинграду с его белыми ночами.

С чувством глубокого уважения

М. Сарьян.

Թարգմանություն

383. ԱՐՄԵՆ ԹԱԽՏԱԶՅԱՆԻՆ

1952, մայիսի 23, Երևան

Միրելի Արմեն Լևոնովիչ.

Ինչպես տեսնում եք, ես արդեն վաղուց Երևանում եմ: Ապրիլի 30-ին Լուսիկ Լազարևնան, Մարիկը և ես Մոսկվայից դուրս եկանք երկաթուղով: Մայիսյան տոներին ճանապարհին էինք: Շատ լավ եկանք, վագոնները համարյա դատարկ էին: Մայիսի երեքի երեկոյան, մոտ ժամը տասին հասանք:

Ես շարունակ հիշում եմ Լենինգրադը, շատ գեղեցիկ էր, հատկապես Էրմիտաժը: Ես լավ նայեցի Լեոնարդո դա Վինչիի հինգհարյուրամյակի հետ կապված էքսպոզիցիան, որ Էրմիտաժի աշխատակիցները կազմակերպել էին ճաշակով և բանիմացությամբ:

Հատուկ գոհունակությամբ եմ հիշում Ռենբրանդտին, արևային այդ օրը նա առանձնապես փայլում էր իր խիտ [...] գեղանկարչությամբ:

Բացառապես Էրմիտաժի համար պետք է մեկ ամսով մտնել Լենինգրադ և գրառել տպավորություններ¹: Մա շատ հետաքրքիր կլիներ:

Էրմիտաժում մենք եղանք Կազիմիրա Կոնստանտինովնայի հետ²: Ապրի մա: Պետք է ասել, որ ինպրեսիոնիստները, երկու-երեք գործերի բացառությամբ, այնտեղ վատ են ներկայացված: Էրմիտաժում անհրաժեշտ է ցույց տալ միայն

190. Արմեն Թախտաջյան, 1952

191. Լենինգրադ, էդյուդ, 1951

առաջնակարգը, իսկ իմպրեսիոնիստների հիանալի գործեր կան Մոսկվայում և համաշխարհային էրմիտաժը կարող է դրանցով փայլել:

Ամեն տեղ էլ, իհարկե, կա և՛ լավը, և՛ վատը: Լենինգրադում լավը՝ Դուք, Կազիմիրա Կոնստանտինովնան է իր ամուսնու հետ³: Երբ Ձեզ ասում են «Դուք», պետք է ենթադրել նաև Ձեր հիասքանչ կնոջն ու որդուն⁴ իր հոր ապագա ժառանգորդին:

Արթնացել են առավոտյան հինգին: Երեկվա գիշերային անձրևից հետո իմ այգում աննկարագրելիորեն լավ է: Թարմ օդ, ծաղկող կակաչներ և վարդեր, սոխակի անուշ դալլալ:

Այստեղ մենք պատրաստվում ենք տասնօրյակին⁵: Նկարիչները շատ լավ են աշխատում իրենց մտահղացված նկարների վրա: Վատ չէ, բայց ժամանակն է քիչ՝ աշխատանքներն ավարտելու համար: Ենթադրվում է այս ամսվա վերջին կազմակերպել տասնօրյակի համար ենթադրվող բոլոր նկարների բուցիկ ցուցահանդես⁶:

Մի խոսքով, պատրաստվում ենք եռանդով: Բարենպաստ պայմանների դեպքում Մոսկվայի տասնօրյակը երևի տեղի կունենա:

Ողջույն Ձեր կնոջը, տղային, Կազիմիրա Կոնստանտինովնային, նրա ամուսնուն և Լենինգրադին՝ իր սպիտակ գիշերներով:

Խորին հարգանքի զգացումով՝

Մ. Մարյան

384. АННЕ ГАЛУШКИНОЙ

Ереван, 22 июля, 1952 г.

Здравствуйте! Как поживаете? Куда мечтаете поехать на летний отдых? Вероятно, под Москвой где-нибудь или будете плавать по новым рекам, каналам и морям...

У нас здесь лето всюю, жарко, многие не переносят эту жару и мечутся в разные стороны — «там хорошо, где нас нет».

Так вот и проходит дорогое время. Это полбеды, но самое главное, проходит жизнь. Это с точки зрения человека — животного, одаренного большим умом. [...]

Так вот, я как никогда хочу работать, больше, чем когда-либо. Времени для этого нужно очень много. Написал я несколько картин с натуры, монументального характера¹. Размером они невелики, но простора в них много, человек входит туда свободно. Так приятно путешествовать по этим просторам, раскинувшимся далеко-далеко у подножия гиганта Арарата, редко освобождающего себя от кружева облаков, всегда кокетливо выглядывающего из-за них. Бывает, очень редко, весной или летом после дождей он так близко подходит, сияя во всей красе с голубых небес изумрудом, бриллиантами, жемчугами, отрываясь от земли только тонкой полоской туманной дали, растянувшейся у его подножья.

Итак, я, кажется, увлекся слишком, письмо получается очень поэтическое. Задумав написать Вам деловое письмо, представив Ваш обаятельный образ, я ударился в поэзию, чтоб, читая мое письмо, Вы на минутку оторвались бы от деловой атмосферы Третьяковской галереи и вспомнили, что на свете есть люди; многие из них пишут картины, годные и негодные для жизни.

Так вот в чем дело, дорогая Анна Сергеевна: каким-то образом

192. Արարապր Գվինից, 1952

оказался я без каталога этой “замечательной” выставки произведения последнего года, развернувшейся у Вас в галерее²; если у Вас там найдется лишний экземпляр, то прошу приберечь для меня, и, во-вторых, также, как мы с Вами договорились, задержите мою работу “Весенние цветы”³ у себя там в галерее, никому не выдавайте до моего нового распоряжения. Вот вся деловая сторона моего письма.

Если Вы пожелаете написать мне несколько строк, с большой радостью я их буду читать.

Сердечный привет лучшим сотрудникам галереи, которые героически оберегают сокровищницу русского искусства.

Привет! привет! привет! Крепко жму Вашу руку и целую.

Мартирос Сарьян.

Թարգմանություն

384. ԱՆՆԱ ԳԱԼՈՒԿԻՆԱՅԻՆ

1952, հուլիսի 22, Երևան

Բարև Ձեզ: Ինչպե՞ս եք: Ո՞ր եք երագում գնալ ամառային հանգստի: Հավանաբար, մերձմուսկովյան ամառանոցներ՝, թե՞ լողալու եք նոր գետերով, ջրանցքներով ու ծովերով:

Մեզ մոտ ամառ է, շոգ է, շատերը չեն դիմանում այդ շոգին և փախչում են տարբեր ուղղություններով. «Այնտեղ է լավ, որտեղ մենք չկանք»:

Ահա այսպես էլ անցնում է քանի ժամանակը: Դա դեռ չարի կեսն է, գլխավորն այն է, որ անցնում է կյանքը: Սա՝ մարդու տեսակետից, այն կենդանու, որն օժտված է մեծ խելքով [...]:

Եվ ահա ես ուզում եմ աշխատել ավելի, քան երբևէ: Դրա համար շատ-շատ ժամանակ է պետք: Բնականից նկարել եմ մոնումենտալ բնույթի մի քանի նկարներ¹: Չափսով մեծ չեն, բայց տարածություն են պարունակում, մարդն ազատ է մտնում այնտեղ: Այնքան հաճելի է ճանապարհորդել հսկա Արարատի ստորոտում, հեռու-հեռու փոված այս լայնարձակ տարածքներով: Արարատը հազվադեպ է իրեն ազատում ամպերի շղարշից և միշտ պշրանքով է նայում դրա տակից: Պատահում է, շատ հազվադեպ, գարնանը կամ ամռանը, անձրևներից հետո նա այնքան է մոտենում՝ կապույտ երկնականարից փայլելով իր ամբողջ գեղեկությամբ, զմրուխտներով, մարգարիտներով, գոհարներով, երկրից կտրվելով միայն նրա ստորոտում փոված մշուշոտ հեռվի մի բարակ շերտով...

Եվ այսպես, կարծում եմ, չափազանց ոգևորվեցի, նամակս շատ պոետիկ է ստացվում: Պատկերացնելով Ձեր հմայիչ կերպարը, ես ընկա պոետիկալի գիրկը, որպեսզի կարողալով իմ նամակը, Դուք մի րոպե կտրվեք Տրետյակովյան պատկերասրահի գործնական մթնոլորտից՝ հիշեք, որ աշխարհում կան մարդիկ. նրանցից շատերը նկարում են նկարներ՝ կյանքի համար պիտանի կամ ոչ պիտանի:

Ահա, ուրեմն, քանի ինչ է, սիրելի Աննա Մերգելնա. չգիտեմ ինչպես է պատահել, բայց ես մնացել եմ առանց կատալոգի: Խոսքս վերջին տարիների ստեղծագործությունների այն «նշանավոր» ցուցահանդեսի մասին է², որը բացվել է Ձեզ մոտ՝ պատկերասրահում: Եթե Ձեզ մոտ գտնվի մի ավելորդ նմուշ, խնդրում եմ պահել ինձ համար, և երկրորդը՝ պայմա-

նավորվածության համաձայն «Գարնանային ծաղիկներ»-ը³ պահեք Ձեզ մոտ, պատկերասրահում, ոչ ոքի չտաք, մինչև իմ նոր կարգադրությունը: Ահա սա է իմ նամակի ամբողջ գործնական կողմը:

Եթե Դուք կամենաք մի քանի տող գրել ինձ՝ ես կկարդամ մեծագույն ուրախությամբ:

Մրտագին ողջույն պատկերասրահի լավագույն աշխատակիցներին, ովքեր հերոսաբար պահպանում են ռուսական արվեստի գանձարանը:

Ողջույն, ողջույն, ողջույն... Ամուր սեղմում եմ և համբուրում Ձեր ձեռքը:

Մարտիրոս Մարյան

385. ԱՎԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿՅԱՆԻՆ

1952, հուլիսի 30, Երևան

Շատ սիրելի Ավետիք.

Հայտնում եմ իմ խորին շնորհակալությունս քեզ այն չորս օրվա համար (հուլիս ամսվա 25, 26, 27, 28 օրերի՝ 1952 թ.), որ մենք ամենամոտ մեր ընկերների՝ Սոֆիկի, Լուսիկի հետ միասին անցկացրինք՝ ճանա-

193. Չախից աջ՝ Ավ. Իսահակյան, Լ. Մարյան, Ս. Իսահակյան, Մ. Մարյան, Երևան, 1951

պարհորդելով Ջերմուկ, մեր հրաշալի, հպարտ, խիստ հայրենիքի սարերով, ձորերով, քարերով, ջրերով, շարունակ զգալով մեր երկրի հեքիաբային գեղեցկությունը, հանդիպելով անվերջ կոնտրաստների, որոնք ավելի մեծ հնարավորություն են տալիս մարդու մեջ զարգացնելու դիտողական զգացմունքները և ստեղծագործական հնարավորությունները ծառայեցնելու մեր հրաշաքաղցր հայրենիքին, որը լցված է շինարարության եռուզեռով ու ստեղծագործական կյանքով:

Խորին սիրով՝ քո Մարտիրոս

386. ՍԱՐՅԱՆՆԵՐԻՆ

[1952, օգոստոս, Դ-սեղ] ¹

Շատ սիրելի իմ բալիկներս բոլոր հասակների, երևակայեցեք, որ շատ կարոտել եմ բոլորիդ: Հավատացած եմ, որ բոլորդ լավ եք, չեք հիվանդանում, իսկ հիվանդներ Ռուբենը, Ջարիկը և մասամբ Մարգիսը միջոցներ են ձեռք առնում, կամ թե նրանց վերաբերյալ միջոցներ են ձեռք առնվում, որպեսզի լավանան:

Այստեղ էլ չի կարելի ասել, որ զով է: Բնությունը հանճարեղ է. նայելով սարերին, ձորերին, ամեն բան մարդ մոռանում է, ախր, ինչո՞ւ է այսքա՞ն գեղեցիկ: Ուզում եմ մարդ նկարել, նրանց, ովքեր որ ինձ դուր են գալիս, չեն ուզում նստել, բայց աշխատանքը բոլորին քաշել է գործի, միայն ֆոտոգրաֆների համար է հեշտ: Չիկ, և ամեն բան պատրաստ է, и все в порядке... Легко стало жить на свете художникам*. Այսպես ուրեմն, Մարիկ ջան, քեզ լավ պահիր, ինչ էլ որ լինի, մի՛ հուզվիր: Կոմունիզմ կառուցելը այնքան էլ հեշտ բան չէ: Շատ, անչափ շատ աշխատանք է պետք: Ես նկարում եմ, մեծ բավականություն եմ զգում, բայց ի՞նչ հետևանքների կհանգի այս բոլորը՝ չեմ իմանում: Այսուամենայնիվ, այս ամսի 27-ին կամ 28-ին չվելու ենք դեպի Երևան՝ մեր մայրաքաղաքը: Ընդհանուր առմամբ Թումանյան գյուղը շատ լավ գյուղ է, իսկ Հովհաննեսի² ազգականները վատ մարդիկ չեն: Բայց գյուղը պետք է որ ավելի լավ լինի:

Բոլորիդ շատ-շատ համբուրում եմ, եղեք առողջ:

Մարտիրոս

* և ամեն ինչ կարգին է... Նկարիչների կյանքն աշխարհում հեշտացել է:

194. Ծանապարհին, 1952

387. ГАЛИНЕ САРЬЯН

[Москва-Ереван], 30 сентября, 1952 г.

Ну, Галубашка, подъезжаю к Харькову. Чудесный солнечный день, очень красивая осень. Так приятно смотреть в окно на поля и дома.

Ты что-то грустная была, когда провожала меня на вокзале. После вас пришли Мариам и Размик¹. Пиши почаще, надо писать и говорить чаще, сидеть надувшись нехорошо. Я почти все время пишу, время за работой проходит быстро. Организуй свою учебу, не теряй ни часу. Обязательно сдашь за 10 классов.

С приветом

Սանա.

Թարգմանություն

387. ԳԱԼԻՆԱ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

1952, սեպտեմբերի 30 [Մոսկվա – Երևան]

Դե՛հ, Գալուբաշկա, մոտենում եմ Խարկովին: Սքանչելի, արևոտ օր է, շատ գեղեցիկ աշուն: Այնքան հաճելի է գնացքի պատուհանից դիտել դաշտերն ու աները:

Դու ինչ-որ տխուր էիր, երբ կայարանում ճանապարհում էիր ինձ: Ձեզանից հետո եկան Մարիամը և Ռազմիկը¹: Ավելի հաճախ գրիր, պետք է ավելի շատ գրել և խոսել. քե՛ն պահաժ մտելը լավ չէ: Ես գրեթե անընդ-հատ գրում եմ, ժամանակն աշխատելիս շուտ է անցնում: Կազմակերպիր քո ուսումը, ոչ մի պահ մի՛ կորցնի: Անպայման կհանձնես 10-ի քննությունները:

Ողջույններով՝

Հայրիկ

388. ГАЛИНЕ САРЬЯН

Ереван, 15 октября, 1952 г.

Дорогая Галубашкина,

Значит, в Ереван я прибыл вовремя. Здесь чудесная осень, тепло. По пути я тебе написал три открытки, а это пишу четвертое письмо.

Я о всех своих впечатлениях московских, конечно, рассказал так, как они есть, без всяких прекарас, говорил о тебе Зарику и сказал, что ты помнишь обиды. Конечно, ему это было неприятно, коль скоро все это абсолютно, как он говорит, не соответствует действительности.

Это дело ваше и ума вашего, жизнь делать хорошей или плохой, все зависит от вас лично. Никто со стороны не должен вмешиваться, и никто ничего не сможет сделать. Ведь вы, когда встретились и сошлись, никого не спрашивали? Мы со своей стороны Зарику и тебе только хорошего желаем, помогаем в меру сил, и будем помогать всегда, пока будем живы.

Коротко и ясно – это о вас.

Теперь по делу: позвони или походи в Академию художеств, свя-

195. *Մարտիրոս և Լուսիկ Սարյանները. Գալիկ, 1952*

маться, для тебя это плевое дело — сдать экзамен за десять классов. Должна все внимание сосредоточить в эту сторону. Все от тебя зависит, если ты не будешь работать, никто тебе ничем не сможет помочь.

Зарик хорошо работает, пишет свою вещь³, она у него хорошо получается, иначе и не может быть, ведь он очень глубокий, хороший музыкант, его все любят, у него очень хорошая репутация.

Наши все пока здоровы, а дальше как будет, пока не известно, конечно, приветствуют все. Если у тебя будет время, напиши, не откладывая, после выяснения вопроса о картинах. Я предполагаю на днях выехать на работу дней на десять в Двин⁴, от института думаю отказаться⁵, ну их к черту.

Будь здорова.

Пока.

жись с отделом выставок, спроси, как они там, получили мои пять картин из Еревана, высланных к ним багажом? И вообще, поинтересуйся судьбой этих работ¹ и тех пяти портретов, которые я им дал в Москве². Вещи не надо брать домой, если они не будут даже экспонированы или экспонированы частично. Потом я потребую, чтобы они их прислали в Ереван. Узнай и напиши, когда предполагается выставка в Академии и все, что касается этого дела.

[...]

Как ты организовала свою учебу? Не теряй ни дня, ни часу, если будешь серьезно зани-

Թարգմանություն

388. ԳԱԼԻՆԱ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

1952, հոկտեմբերի 15, Երևան

Միրելի Գալուբաշկինա.

Ուրեմն, Երևան հասա ժամանակին: Այստեղ հիանալի աշուն է, տաք է: Ճանապարհին երեք բացիկ գրեցի քեզ և սա գրում եմ չորրորդ նամակը:

Ես իմ բոլոր մոսկովյան տպավորությունների մասին պատմեցի, իհարկե, այնպես, ինչպես որ կա, առանց գեղեցկացնելու, Չարիկին պատմեցի քո մասին, ասացի, որ հիշում ես վիրավորանքը: Նրա համար տհաճ էր դա լսել, քանի որ այդ ամենը, իր ասելով, չի համապատասխանում իրականությանը:

Դա, իհարկե, ձեր խելքն ու գործն է՝ կյանքը դարձնել լավ կամ վատ, ամեն ինչ ձեզանից է կախված: Կողքից ոչ ոք չպետք է խառնվի, և ոչ ոք ոչինչ չի կարող անել: Չէ՞ որ երբ դուք իրար պատահեցիք և միավորվեցիք, ոչ մեկին չհարցրիք: Մենք մեր կողմից քեզ ու Չարիկին մաղթում ենք միայն լավը, օգնում ենք ուժերի ներածին չափով և օգնելու ենք միշտ, քանի կանք: Կարճ և կոնկրետ՝ այս է ամբողջը:

Հիմա գործի մասին: Չանգ տուր Գեղարվեստի ակադեմիա, կապվիր ցուցահանդեսների բաժնի հետ, հարցրու՝ ինչպե՞ս են, ստացե՞լ են արդյոք իմ հինգ նկարները, որ ուղարկել էի Երևանից: Եվ ընդհանրապես, հետաքրքրվիր այդ աշխատանքների ճակատագրով¹ և այն հինգ դիմանկարներով², որոնք ես հանձնել էի նրանց Մոսկվայում: Աշխատանքները պետք չէ բերել տուն, եթե մույնիսկ դրանք չեն ցուցադրվելու կամ ցուցադրվելու են մասամբ: Ես հետո կպահանջեմ, որ դրանք ուղարկեն

196. *Գալինա Սարյանի դիմանկարը. 1953*

197. Ներքին Գլին, 1952

Երևան: Իմացիր և գրիր, թե երբ է ծրագրվում ցուցահանդեսն Ակադեմիայում և այն ամենի մասին, ինչ վերաբերում է այս հարցին: [...]

Ինչպե՞ս ես կազմակերպել բո ուսումը: Մի՛ կորցնի ոչ մի օր, ոչ մի ժամ, եթե լրջորեն պարապես, քեզ համար դատարկ բան է 10-րդ դասարանի քննություններ հանձնելը: Պետք է ամբողջ ուշադրությունդ ուղղես դրա վրա: Ամեն ինչ քեզնից է կախված, եթե չաշխատես, քեզ ոչ ոք ոչնչով չի կարողանա օգնել:

Չարիկը լավ աշխատում է, գրում է իր գործը³, այն նրա մոտ լավ է ստացվում, ուրիշ կերպ չի էլ կարող լինել, չէ՞ որ նա շատ խոր և լավ երաժիշտ է, նրան բոլորը սիրում են, նա շատ լավ համբավ ունի:

Մերոնք բոլորն էլ դեռ առողջ են, իսկ հետո ինչպես կլինի՝ հայտնի չէ: Իհարկե, բոլորն էլ բարևում են: Եթե ժամանակ ունենաս, գրիր նկարների մասին տեղեկանալուց հետո, առանց հետաձգելու գրիր: Ես ենթադրում եմ օրերս 10 օրով գնալ Գլին⁴ աշխատելու, ինստիտուտից մտադիր եմ հրաժարվել⁵, գրողը տանի դրանց:

Եղիր առողջ:

Յի

389. АРМЕНИУ ТАХТАДЖЯНУ

Москва, 10 декабря, 1952 г.

Дорогой Армен Левонович!

Уехал и замолк, что случилось? Уж не болен ли, хотя это слово тебе не к лицу.

Что-то мои ленинградские друзья остыли ко мне, по-видимому, северные холода подействовали на вас. Но все же нужно бы иногда перекидываться словами, чтоб поддержать бодрость для новых боев в жизни.

Я приехал сюда на конференцию Странников мира¹ и немного задержался; думаю числа 16-го выехать обратно из Москвы в Ереван.

В Москве холодно, ветрено, не хочется выходить на улицу.

Здесь на академической выставке участвую четырьмя пейзажами².

На выставке, конечно, власть имущие очень ласково относятся к себе: себя очень хорошо оформили и показывают выгодно. Сарьяна загнали в угол, но людям нравятся мои работы... наплевать... на них, все равно их никто, кроме них самих, не любит.

12-го состоится обсуждение выставки. Пойду посижу, давно не был в "театре".

Как поживают мои цветы³ на петербургском фоне?

Как поживает Казимира Константиновна Басевич, она что-то молчит. Надо ей написать письмо, подбодрить немного.

Если вздумаете писать мне, напишите в Ереван: боюсь, если сюда напишете, не попадет письмо мне в руки.

Все же предполагаю зиму провести здесь, вернуться к концу декабря или в начале января.

Как у Вас с рамой? Если не нашли, то рама у меня сохраняется.

Ну, всех благ земных Вам и Вашей семье, если уже Ваша очаровательная жена с сыном вернулись в Ленинград.

Привет Басевич и [ее] мужу. Дружески жму руку.

М. Сарьян.

389. ԱՐՄԵՆ ԹԱԽՏԱԶՅԱՆԻՆ

1952, դեկտեմբերի 10, Մոսկվա

Սիրելի Արմեն Լևոնովիչ,

Գնացիր և լռեցիր, ի՞նչ է պատահել: Հիվանդ հո չե՞ս, թեև այս բառը քեզ չի սազում:

Լենինգրադյան իմ բարեկամները, չգիտես ինչու, մի տեսակ սառել են իմ նկատմամբ, երևի հյուսիսային ցրտերն են ազդել Ձեզ վրա: Բայց և այնպես երբեմն պետք է երկու խոսք փոխանակել, որպեսզի առույգություն պահպանվի կյանքի նոր կռիվների համար:

Ես այստեղ ժամանել եմ Խաղաղության կողմնակիցների կոնֆերանսին¹ և մի քիչ ուշացել: Մտադիր եմ ամսի 18-ին Մոսկվայից վերադառնալ Երևան:

Մոսկվայում ցուրտ է, քամի է, ցանկություն չկա փողոց դուրս գալու:

Այստեղ ակադեմիական ցուցահանդեսին մասնակցում եմ չորս բնապատկերով²: Իհարկե, իշխանություն ունեցողները ցուցահանդեսում շատ գորովալից են վերաբերվում իրենք իրենց: Շատ լավ են ներկայաց-

198. Լալվար, 1952

րել իրենց գործերը և շահեկան են ցույց տալիս: Սարյանին մի անկյուն են քշել, բայց մարդկանց դուր են գալիս իմ գործերը... Թքած նրանց վրա, միևնույն է, իրենցից բացի, ոչ ոք նրանց չի սիրում...

12-ին տեղի կունենա ցուցահանդեսի քննարկումը, կգնամ, կնստեմ, վաղուց չեմ եղել «թատրոնում»:

Ինչպե՞ս են ապրում իմ ծաղիկները³ պետերբուրգյան ֆոնի վրա:

Ինչպե՞ս է Կազիմիրա Կոնստանտինովնա Բասևիչը, նա ինչ-որ լռել է... Պետք է նրան նամակ գրել, մի փոքր աշխուժացնել:

Եթե ցանկանաք նամակ գրել ինձ, գրեք Երևան. վախենում եմ, որ եթե այստեղի հասցեով գրեք, նամակը ձեռքս չընկնի:

Այնուամենայնիվ, ենթադրում եմ ձմեռն անցկացնել այստեղ, վերադառնալ դեկտեմբերի վերջին կամ հունվարի սկզբին:

Ինչպե՞ս է շրջանակի հարցը: Եթե չեք գտել, ապա շրջանակն ինձ մոտ պահվում է:

Դե, երկրային բոլոր բարիքները Ձեզ և Ձեր ընտանիքին, եթե Ձեր հմայիչ կինն ու տղան արդեն վերադարձել են Լենինգրադ:

Ողջույն Բասևիչին և նրա ամուսնուն: Բարեկամաբար սեղմում եմ ձեռք:

Մ. Սարյան

199. Մոսկվա: Արվեստանոցի պարուհանից

1953

390. ՍՈՂՈՍՏՈՆ ՍՈՂՈՍՏՈՆՅԱՆԻՆ

1953, հունվարի 26 [Երևան]

Ի պատասխան Ձեր 12/1 1953 թ. գրությանը, հայտնում եմ, որ Շլեյք-վի «Идеи дружбы народов в т[ворчест]ве и общ[ествен]ной деятельности Г. Башинджагяна»* հոդվածը, իմ կարծիքով, այդ վիճակում չի կարող տպագրվել:

Հեղինակը, լավ ծանոթ չլինելով հայ ժողովրդի և նրա արվեստի պատմությանը, ուրիշների կողմից իրեն տրված, հայկական թերթերում տպագրված և անտիպ հոդվածների առանձին քաղվածքների թարգմանությունների հիման վրա նպատակ է դրել ոչ թե վերնագրին համապատասխան հոդված գրել և արտացոլել օբյեկտիվ իրականությունը, այլ միակողմանիորեն և արհեստականորեն Բաշինջաղյանին հակադրելով Հայ նկարիչների միության մեջ մտնող մյուս հայ նկարիչներին (Թերլեմեզյան, Թադևոսյան, Սուրենյանց, Սարյան) և այդ ընկերության հիմնադրումը պաշտպանող գրողներին (Շիրվանզադե, Թումանյան), ադճատել պատմությունը, բացարձակ իդեալիզացիայի ենթարկելով Բաշինջաղյանին և բացարձակ կերպով սևացնելով մնացած հայ նկարիչներին, դուրս բերելով նրանց հակաժողովրդական և նացիոնալիստական գործիչներ, ինչը ստոր գրպարտություն է:

* «Ժողովուրդների բարեկամության գաղափարը Գ. Բաշինջաղյանի ստեղծագործության ու հասարակական գործունեության մեջ»:

Որպես Հայ նկարիչների ընկերության նախկին անդամ և նրա գործունեության ժամանակակից նկարիչ, կարող եմ Ձեզ տեղյակ պահել, որ այդ ընկերության բոլոր ցուցահանդեսներին, որոնք կազմակերպված են եղել Թիֆլիսում և զավառներում, արվեստը ժողովրդին մոտեցնելու նպատակով, մասնակցել են նաև ռուս և վրացի նկարիչներ, որի փաստական ապացույցներն են հանդիսանում կատալոգները և մյուս բոլոր իրական փաստաթղթերը:

Պատմությունը հարկավոր չէ ո՛չ գեղեցկացնել և ո՛չ էլ տգեղացնել, իսկ այդ պատմության և արվեստագետների միջև կանգնելու իրավունք ունի միայն իրականությունը օբյեկտիվ կերպով արտացոլող... արվեստաբանը:

Մարտիրոս Մարյան

391. КАТАРИНЕ САМАРЦЯН

Москва, 21 февраля, 1953 г.

Моя любимая, бесценная сестра Катюня!

Сегодня 21 февраля, уже три недели, как я в Москве. За это время я выехал в Тбилиси на празднование 80-летия грузинского художника Тоидзе, а 19 прилетел в Москву. Это дело у меня отняло одну неделю. Сейчас я опять в Москве, опять зима, а в Тбилиси было тепло. Нас там хорошо приняли, прекрасно кормили, нам был предоставлен один из лучших номеров гостиницы «Тбилиси». Этот дом строил армянский миллионер для себя, по проекту первоклассного архитектора Тер-Микелова. Такого дома, конечно, нет в Ереване. Кроме этого дома, вообще все лучшие дома до революции в Тбилиси построили разбогатевшие армянские купцы. Главным источником накопления миллионов у этих безусловно очень энергичных людей был Баку, бакинская нефть. В этих-то двух крупных городах для купцов и строил очень хорошие дома архитектор Тер-Микелов. Надо сказать, что от всего этого веет космополитизмом, «принեղ հաց, այնտեղ կաց». Эти люди, оторвавшиеся от родины, на чужом теле еще более бурно богатели, а богатый человек, как водится за редчайшими исключениями, всегда теряет свои внутренние хорошие человеческие качества, становится сухим, жестоким, эгоистом. Прекрас-

200. Նկարչի քույրը՝ Կարարիսեն, 1957

ным образом этого служит современный американский империализм, который хочет владеть всем миром и все подчинить себе и принимает все меры, чтоб спасти себя. «Էն վաղ էր, որ էլը կաղ էր», прошло то время, у людей открылись глаза, все имеет свое время.

Одним словом, расскажу о Тбилиси и грузинах. С большой торжественностью отпраздновали 80-летие, хотя ему уже 82 года, своего посредственного художника, который стал народным художником СССР и награжден орденом Ленина. По-моему, все это очень хорошо.

В Тбилиси было тепло, легкий весенний туман окутывал город и окрестные горы. Нас возили в Гори, где родился “великий” Сталин, это интересно было. Поехали на детский курорт Цхнети, недалеко от Тбилиси, где раньше было армянское селение и мы с Лусик венчались. В настоящее время это детский курорт с чудесным здоровым воздухом. Здесь дети в жаркое время со своими родителями проводят время и не болеют. Всюду в Грузии большое строительство, люди здесь живут неплохо. Грузины большие патриоты своей родины. Иногда, может быть, переходят границы, считая все грузинское выше всего. В общем, счастливый народ, можно им позавидовать [...].

Привет всем, обнимаю и целую всех.

Мартирос

391. ԿԱՏԱՐԻՆԵ ՍԱՄԱՐՅՅԱՆԻՆ

[1953], փետրվարի 21, Մոսկվա

Իմ սիրելի, անգին քույր Կատյունյա.

Այսօր՝ փետրվարի 21-ին, արդեն երեք շաբաթ է, ինչ ես Մոսկվայում եմ: Այս ժամանակաընթացքում ես գնացի Թբիլիսի, վրացի նկարիչ Թոի-ձեի 80-ամյակի տոնակատարությանը մասնակցելու և վերադարձա Մոսկվա 19-ին: Այս բանն ինձնից խլեց մեկ շաբաթ, հիմա ես նորից Մոսկվայում եմ, նորից ձմեռ, իսկ Թբիլիսիում տաք էր, այնտեղ մեզ լավ ընդունեցին, հիանալի կերակրում էին, մեզ հատկացրել էին «Թբիլիսի» հյուրանոցի առաջնակարգ համարներից մեկը: Այդ շենքն իր համար կառուցել էր մի հայ միլիոնատեր, ճարտարապետ Տեր-Միքելովի արտակարգ նախագծով: Այդպիսի շենք Երևանում, իհարկե, չկա: Բացի այդ շենքից, մինչև հեղափոխությունը Թբիլիսիի ընդհանրապես բոլոր լավագույն շենքերը կառուցել են հարստացած հայ վաճառականները: Այդ, անկասկած, եռանդուն մարդկանց միլիոնների կուտակման հիմնական աղբյուրը Բաքուն էր, Բաքվի նավթը: Հենց այս երկու խոշոր քաղաքներում է ճարտարապետ Տեր-Միքելովը կառուցել շատ լավ տներ վաճառականների համար: Պետք է ասել, որ այս ամենից կոսմոպոլիտիզմի հոտ է գալիս, «Որտեղ հաց, այնտեղ կաց»:

Այդ մարդիկ, հայրենիքից կտրված, օտար մարմնի վրա շատ ավելի բուռն կերպով հարստացան, իսկ հարուստ մարդը, հազվադեպ բացառությամբ, որպես օրենք, կորցնում է իր մարդկային լավ հատկանիշները, դառնում չոր, քիրոտ, էգոիստ: Դրա հրաշալի օրինակ կարող է ծառայել ամերիկյան իմպերիալիզմը, որն ուզում է տիրել ողջ աշխարհին, ամեն ինչ ենթարկել իրեն և իրեն փրկելու համար ամեն տեսակ միջոցներ է ձեռնարկում: «Էն վաղ էր, որ էլը կաղ էր», անցավ այդ ժամանակը, մարդկանց աչքերը բացվել են: Ամեն ինչն ունի իր ժամանակը:

Մի խոսքով, պատմեն Թբիլիսիի և վրացիների մասին: Մեծ շուքով տոնեցին ԽՍՀՄ ժողովրդական նկարիչ դարձած և Լենինի շքանշանով պարգևատրված իրենց միջակ նկարչի 80-ամյակը, չնայած որ նա արդեն 82 տարեկան է: Ինձ թվում է՝ այս ամենը լավ է:

Թբիլիսիում տաք էր, թեթև գարնանային մառախուղը պատել էր քա-

դաբը և շրջակայքի լեռները: Մեզ տարան Գորի, որտեղ ծնվել է «մեծն» Ստալինը: Գնացիմք Ծղնեթի մանկական ամառանոցը՝ Թբիլիսիից ոչ հեռու, որտեղ առաջ կար հայկական գյուղ և որտեղ մենք Լուսիկի հետ պսակվել էինք:

Ներկայում սա մանկական հանգստյան տուն է, հիանալի առողջարար օդով:

Երեխաներն իրենց ծնողների հետ այստեղ են անցկացնում տարվա շոգ ժամանակը և չեն հիվանդանում:

Վրաստանում ամենուրեք մեծ շինարարություն է գնում, մարդիկ այստեղ վատ չեն ապրում: Վրացիներն իրենց երկրի մեծ հայրենասերներն են, վրացական ցանկացած բան ամեն ինչից վեր են դասում:

Ընդհանրապես երջանիկ ժողովուրդ են, նրանց կարելի է նախանձել: [...]

Բոլորին բարևներ, գրկում և համբուրում եմ բոլորին:

Մարտիրոս

392. АРМЕНИ ТАХТАДЖАНУ

Москва, 1 марта, 1953 г.

Дорогой Армен Левонович!

Я нахожусь в Москве, успел поехать и прилететь обратно в Москву 19 февраля. Ездил в Тбилиси по случаю восьмидесятилетия грузинского художника Мосе Тоидзе. Правда, его восьмидесятилетие отмечали на восемьдесят третьем году его жизни, но дело не в этом, а в том, что здорово это было организовано грузинским правительством, и он сразу получил звание Народного художника СССР и ордена Ленина.

Ты, как любитель художества, по-видимому, знаком с его творчеством. Художник он средний, но работает давно, имеет учеников и т. д. В общем, это празднование было здорово организовано, с большой помпой. Самое замечательное это то, что в Тбилиси была чудесная погода все время моего там прибывания, начиная с 15-го по 19 февраля.

В Москве я думаю пробыть март месяц и в первых числах апреля уже прибыть в Ереван, чтоб захватить самое замечательное время и поработать. Мы здесь вдвоем с Лусик Лазаревной.

Как поживает Казимира Константиновна¹, передайте ей привет, если встретите. Я ей думаю написать несколько строк.

Жизнь бьет ключом, чувствую ее, работаю в меру сил: все же физика делает свое дело. Не знаю, что сделать, чтоб немного починить ее и работать.

Работа — первое дело; на 74-м году своей жизни только я понял, что много времени потерял и мало работал, а сделать мог бы так много хорошего.

Был на выставке 52-го года, открывшейся в Третьяковской галерее². Много шумели и говорили, и руководили типы из Комитета по делам искусств, Оргкомитета Союза сов[етских] художников, Академ[ии] худож[еств] СССР и т. д., а выставку очень остроумно прозвали “Опять на двойку”.

В общем, царит на выставке уныние: ходишь по выставке, смотришь и ничего нет, что бы могло воодушевить человека.

Кто в этом виноват? Мне кажется, прежде всего, чиновники, бездарные люди. Когда это было, чтоб чиновники могли бы вдохновить или воодушевить людей искусства, чтоб они давали бы высококачественные работы во всех отношениях?!

Остается самому работать, работать и работать. Настоящее рано или поздно выйдет на свет божий, ибо лучшее и светлое идет впереди, и его заглушить никакие темные люди не смогут.

Итак, приветствую Вашу семью, желаю здоровья. Если найдется свободное время, черкните, как там у вас в Ленинграде.

Дружески жму руку.

М. Сарьян.

Москва, Арбат, Карманицкий, 2/5, кв. 23

М. С. Сарьян.

Թարգմանություն

392. ԱՐՄԵՆ ԹԱԽՏԱԶՅԱՆԻՆ

1953, մարտի 1, Մոսկվա

Միրելի Արմեն Լևոնովիչ.

Ես գտնվում եմ Մոսկվայում, հասցրի գնալ և ետ վերադառնալ Մոսկվա

փետրվարի 19-ին: Եղա Թբիլիսիում՝ վրաց նկարիչ Մոսե Թոփձեի ութսունամյակի կապակցությամբ: Դիշտ է, ութսունամյակը նշեցին նրա կյանքի ութսուներեքերորդ տարում, բայց բանն այդ չէ, այլ այն, թե դա ինչ լավ էր կազմակերպված վրաց կառավարության կողմից: Նա անմիջապես ստացավ ԽՍՀՄ ժողովրդական նկարչի կոչում և Լենինի շքանշան:

Դու, որպես գեղարվեստի երկրպագու, հավանաբար, ծանոթ ես նրա ստեղծագործությանը: Նա միջակ նկարիչ է, բայց վաղուց է աշխատում, աշակերտներ ունի և այլն: Ընդհանրապես այդ տոնակատարությունը շատ լավ էր կազմակերպված, մեծ թափով: Ամենահիանալին այն էր, որ Թբիլիսիում եղանակը հրաշալի էր իմ այնտեղ գտնվելու բոլոր օրերին՝ 15-ից սկսած մինչև 19-ը:

Ենթադրում եմ Մոսկվայում մնալ ամբողջ մարտ ամսի ընթացքում, Երևան գնալ ապրիլի սկզբին, որպեսզի հասցնեմ ընդգրկել ամենահիանալի ժամանակահատվածը և աշխատեմ: Այստեղ մենք Լուսիկ Լազարևայի հետ երկուսով ենք:

Ինչպե՞ս է Կազիմիրա Կոնստանտինովնան¹, եթե հանդիպեք՝ ողջուն հաղորդեք: Ուզում եմ նրան մի երկու տող գրել:

Կյանքը հորդում է աղբյուրի պես, զգում եմ այն, աշխատում ուժերիս ներածին չափով. ֆիզիկան, այնուամենայնիվ, իր գործն անում է. չգիտեմ՝ առողջությունս ինչպես մի քիչ նորոգեմ և աշխատեմ:

Աշխատանքն առաջին հերթին. կյանքիս 74-րդ տարում միայն հասկացա, որ շատ ժամանակ եմ կորցրել և քիչ եմ աշխատել, այնինչ այնքան շատ լավ բան կարող էի անել...

Եղա Տրետյակովյան պատկերասրահում բացված 52 թվականի ցուցահանդեսին²: Արվեստի գործերի կոմիտեից, Խորհրդային նկարիչների միության Կազմկոմիտեից, ԽՍՀՄ Գեղարվեստի ակադեմիայից և այլ հիմնարկներից ինչ-որ տիպեր շատ աղմկեցին, խոսեցին ու ղեկավարեցին, բայց ցուցահանդեսը շատ սրամտորեն անվանեցին «Նորից երկուս»:

Մի խոսքով, տրտմություն է տիրում ցուցահանդեսում, շրջում ես, մայում և ոչինչ չկա, որ ոգևորի մարդուն:

Դրանում ո՞վ է մեղավոր: Ինձ թվում է՝ առաջին հերթին չինովնիկները, ապա շնորհի մարդիկ: Այդ ե՞րբ է եղել, որ չինովնիկները կարողանային ոգևորել կամ ոգեշնչել արվեստի մարդկանց, որպեսզի նրանք ստեղծեին ամեն տեսակետից բարձրորակ գործեր:

Մնում է, որ ինքդ աշխատես, աշխատես ու աշխատես:

Իսկական գործը վաղ թե ուշ լույս աշխարհ դուրս կգա, քանզի լավագույնն ու լուսավորը քայլում են առջևից և ոչ մի տեսակ մութ մարդիկ չեն կարող կասեցնել դրա ընթացքը:

Եվ այսպես, ողջունում եմ Ձեր ընտանիքին, առողջություն եմ ցանկանում: Եթե ազատ ժամանակ գտնվի՝ գրեք մի երկու տող, ինչպե՞ս է ձեզ մոտ՝ Լենինգրադում:

Բարեկամաբար սեղմում եմ Ձեր ձեռքը:

Մ. Մարյան

Մոսկվա, Արբար, Կարմանիցկի, 2/5, բն. 23

Մ. Մ. Մարյան

393. ЛАЗАРИО, САРКИСУ, ЕКАТЕРИНЕ СЕРГЕЕВНЕ,
ГАЛИНЕ, КАТАРИНЕ, РУБЕНУ САРЬЯНАМ

Москва, 28 марта 1953 г.

Дорогая, бесконечно любимая моя ереванская шестерка, хочу Вас поставить в известность, что я и мама живы и здоровы. [...]

Здесь, в Доме культуры Армянской ССР, был вечер, посвященный тридцатилетию смерти Ованнеса Туманяна, было много народу, билетов было трудно достать, но мы, как все же знатные люди, с мамочкой достали и были на вечере. Слово о Туманяне имел Русет Ованесян – по содержанию неплохое, но по форме, так-как он говорил по-русски, плохое, неважное. Но весь вечер О. Туманяна читал, конечно, на армянском языке Сурен Кочарян, с большим чувством и мастерством. На столько прочувствовался, что вместе с публикой и сам расплакался.

201. Գերասիմ Մուրեն
Քոչարյանի դիմանկարը,
1932

Вечер был трогательный, по-видимому, он один из последних вечеров. Говорят, что дом отбирают¹, все об этом сожалеют, но никто палец о палец не ударит, чтоб сохранить вековые традиции Армянского переулка, связанные с дружбой двух великих народов: русско- и армянского.

Между прочим, там встретил Арно Бабаджаняна, выглядит он средне, говорил, что ему будут делать операцию через 10 дней. Это очень неприятно! Но что можно сделать против того, что человеку неизвестно. Может быть, через очень короткое время, когда ученые найдут возбудителя этой проклятой болезни, будет очень легко бороться с нею.

Он говорил, что Зарик помог ему и прислал необходимые бумаги, чтоб поставить его “Трио” на соискание Сталинской премии². И дальше говорил, что необходимо Зарика освободить от служебных обязанностей³, чтоб он мог бы свободно работать над музыкой. Зарик он говорил и то, что всегда говорю я: “Надо смело работать, писать, всегда получится” — это его слова, и еще он говорил: “Зарик думает о том, чтоб очень хорошо написать, и все время этим задерживает движение своего творчества”. Это очень правильная мысль, *ընդհատ, ընդհատ*, а я все время говорю и говорю: “Работай, выйдет”, борись с той мыслью, которая тебе мешает и парализует тебя. Слава Богу, что рядом с тобой Галочка, она это понимает, и ей надо это дело организовать, планировать время; всем нам нужно помогать друг другу. На самом ведь деле мы живем в замечательную эпоху. Трудную, но ведь невероятно героическую эпоху. Твою партитуру мы передали прибежавшему к нам в Карманицкий переулок Фортунатову, который очень любит тебя и требует, чтоб ты писал. Он сказал, что сам напишет тебе письмо, возможно, что в одно и то же время получишь письмо и от него. Надо сказать, что “Трио” Арно все в один голос хвалят, говорят, что это выдающееся музыкальное произведение.

Если бы он откладывал и боялся, конечно, этого бы не было сделано, решился и получилось, понятно?!

То, что я тебе советую, в одинаковой степени относится и к Сарикю, и ко мне самому. Буду работать, выйдет — хорошо, нет — ни черта не будет.

Итак, смело в бой!

[...]Мой приезд еще откладывается, а тут 15 апреля перевыборы в Академии художеств новых членов, надо присутствовать, это значит, если я приеду в Ереван, придется возвращаться снова в Москву или в Ленинград. От этих общественных обязанностей отказываться неудобно, ведь я действительный член Академии, за это мне государство платит деньги. [...]

Здесь очень часто светит солнце, но температура воздуха холодная, иногда ветры дуют, а это очень противно. Мне кажется, и у вас там не очень уж тепло. Но весенняя работа началась, наш садик требует труда и капиталовложения, а с деньгами обстоит дело не так уж хорошо, да и весна значительно скуднее, чем осень. Я знаю, что кое-кто из друзей нашего сада нам помогают — Цолак⁴, Гагик⁵, но самое главное — это очаровательная Бурик Мурадовна Сапонджян, хорошо бы, если связались с ней и передали бы от меня сердечный привет и пожелания ей всех благ. Тел. 2-56-85. Между прочим, она обещала произвести весеннюю подрезку винограда и вообще одним глазком посмотреть наш садик. Кстати, вероятно, в садике помогает работать мой маленький Рубен под руководством Галочки[...]. В нашем коллективе здоровые принципы, нет презренного эгоцентризма, а если он вздумает влезть в наш дом через сторонних людей, надо принять меры к ликвидации. [...]

На меня оставило большое впечатление объявление “амнистии”⁶. Это замечательно! Все это говорит о больших моральных качествах нашего общества вообще, хотя мелочи жизни очень мешают людям быть прекрасными и достойными гражданами своей страны.

Я хотел бы кое о чем написать касательно садика. Необходимо было бы произвести некоторые перемещения деревьев. Я начерчу

202. *Քանդակագործ Նիկողայոս Նիկողոսյանի դիմանկարը, 1952*

план и укажу, если вам удастся сделать – [хорошо], а нет – пусть так и останется, не беда. В винограднике есть молодое хорошее ореховое дерево, если не поздно, выкопать и пересадить, я отметил знаками. [...]

Ну вот пока все, очень соскучился по всем вам. Ничего не поде- лаешь, жизнь катится вперед и мы с нею. Щадите себя больше для творчества, пусть Сарик защищает себя, иначе взвалят на него все, видя, что он может, пусть он работу даст и другим. Ведь он все же больной человек, а это аргумент очень убедительный. Все должно быть вмоготу.

Итак, всех вас мы с мамой обнимаем, целуем, желаем здоровья и успехов в творчестве.

Из талантливых армян, по-видимому, двое – Арно Бабаджанян и Николо Никогосян – по заслугам станут Сталинскими лауреатами⁷.

Будьте здоровы и крепки.

Пишите, обнимаем, целуем всех

Սանա Մարտիրոս, մայր Լուսիկ

Թարգմանություն

393. ՂԱԶԱՐՈՍ, ՍԱՐԳԻՍ, ԵԿԱՏԵՐԻՆԱ ՍԵՐԳԵՅԵՎՆԱ,
ԳԱԼԻՆԱ, ԿԱՏԱՐԻՆԵ, ՌՈՒԲԵՆ ՍԱՐՅԱՆՆԵՐԻՆ

1953, մարտի 28, Մոսկվա

Իմ անվերջ սիրելի երևանյան վեցյակ, ուզում եմ տեղյակ պահել ձեզ, որ ես և մայրիկը ողջ և առողջ ենք: [...]

Այստեղ՝ ՀԽՍՀ Կուլտուրայի տանը, կայացավ Հովհաննես Թումանյանի մահվան երեսնամյակին նվիրված երեկոն: Մարդ շատ կար և տոմսեր ճարելը բավական դժվար էր, բայց մենք մայրիկի հետ, համեմայն դեպս, հայտնի մարդիկ ենք, ճարեցինք, ներկա գտնվեցինք երեկոյին: Թումանյանի մասին խոսք ասաց Ռուսեր Հովհաննիսյանը, ըստ բովանդակության վատ չէր, բայց ձևը, քանի որ նա խոսում էր ռուսերեն, վատ էր, անդեն: Բայց ամբողջ երեկո մեծ զգացմունքով և վարպետությամբ Հովհ. Թումանյան ասմունքեց, իհարկե՝ հայերեն, Սուրեն Բոչարյանը: Նա այնպես էր վերապրում կարդացածը, որ հանդիսատեսի հետ ինքն էլ արտասովեց:

Երեկոն հուզիչ էր, այն երևի թե կլինի վերջինը: Ասում են, իբր տունը¹ վերցնում են, և բոլորն ափսոսանք են հայտնում, բայց ոչ որ մատը մատին չի տալիս պահպանելու համար Հայկական նրբանցքի դարավոր ավանդույթները, որոնք կապված են երկու՝ հայ և ռուս ժողովուրդների բարեկամության հետ:

Իմիջիայլոց, այնտեղ հանդիպեցի Առնո Բաբաջանյանին, տեսքը միջակ էր, ասում էր, որ 10 օրից պետք է վիրահատեն: Դա շատ տհաճ բան է: Բայց ի՞նչ կարելի է անել այն բանի դեմ, ինչը մարդուն անհայտ է: Գուցե շատ կարճ ժամանակից հետո, երբ գիտնականները կհայտնաբերեն այդ անհիժյալ հիվանդության հարուցիչը, շատ դյուրին կլինի դրա դեմ պայքարել:

203. Կոմպոզիտոր Առնո Բաբաջանյանի դիմանկարը, 1951

Նա ասում էր, որ Չարիկն իրեն օգնել է և ուղարկել անհրաժեշտ քրքերը՝ նրա «Տրիոն» Ստալինյան մրցանակի ներկայացնելու համար²: Հետո ասում էր, որ Չարիկին պետք է ազատել ծառայողական պարտականություններից³, որպեսզի նա կարողանա ազատ աշխատել երաժշտության վրա: Նա Չարիկին ասում էր այն, ինչ ես եմ միշտ ասում. «Պետք է համարձակ աշխատել, միշտ կստացվի»: Մա նրա խոսքերն են, և հետո նա ասաց. «Չարիկը հա մտածում է, որ շատ լավ գրի, բայց և անընդհատ կասեցնում է իր ստեղծագործական աճը»: Մա շատ ճիշտ միտք է, որ անես՝ դուրս կգա, և ես միշտ ասել եմ ու պիտի ասեմ. «Աշխատիր և կստացվի». պայքարիր այդ մտածողության դեմ, որ խանգարում է քեզ և կաթվածահար անում: Փառք Աստծո, քո կողքին է Գալոչկան, նա դա հասկանում է, և նրան հարկավոր է այդ գործը կազմակերպել, պլանավորել ժամանակը. մենք բոլորս պետք է օգնենք միմյանց»: Իրապես, մենք ապրում ենք մի հրաշալի ժամանակաշրջան: Դժվար, բայց և չտեսնված հերոսական ժամանակաշրջան: Մենք քո պարտիտուրան

հանձնեցինք մեզ մտա Կարմանիցկի նրբանցք հապճեպ այցի եկած Ֆորտունատովին, որը քեզ շատ է սիրում և պահանջում է, որ դու գրես: Նա ասաց, որ այդ մասին ինքը քեզ նամակ կգրի, հնարավոր է, որ միաժամանակ նրանից էլ նամակ ստանաս: Պետք է ասել, որ Առնոյի «Տրին» բոլորը միաբերան գովում են, ասում են, որ դա նշանակալից երաժշտական ստեղծագործություն է:

Եթե նա հետաձգեր և վախենար, իհարկե, այս ամենը չէր արվի, որոշեց անել և ստացվեց, հասկանալի⁶ է:

Այն, ինչ խորհուրդ եմ տալիս քեզ, հավասար չափով վերաբերում է և՛ Սարիկին, և՛ անգամ ինձ: Եթե աշխատեմ, լավ կստացվի, չէ, ոչ մի գրող էլ չի ստացվի: Ուրեմն, խիզախորեն դեպի պայքար:

Իմ գալս դեռ հետաձգվում է, իսկ ապրիլի 15-ին պետք է լինեն Գեղարվեստի ակադեմիայի նոր անդամների վերընտրություններ, պետք է ներկա լինել. դա նշանակում է, եթե գամ Երևան, ապա ստիպված կլինեմ նորից վերադառնալ Մոսկվա կամ Լենինգրադ: Այս հասարակական պարտականություններից հրաժարվելն անհարմար է, չէ՞ որ ես Ակադե-

204. ԽՍՀՄ գեղարվեստի ակադեմիայում: Չափից աջ՝ Պ. Պ. Կոնչալովսկի, և Ֆ. Յոնն, Ա. Ա. Գեյնեկս, Ֆ. Ս. Բոգորադսկի, Մ. Մ. Մարյան

միայի իսկական անդամ եմ, ինչի համար պետությունն ինձ վարձատրում է: [...]

Այստեղ հաճախ շողում է արևը, բայց օդը սառն է, մեկ-մեկ քամիներ են փչում, իսկ դա շատ զգվելի է: Ինձ թվում է, որ ձեզ մոտ էլ այդտեղ շատ տաք չէ: Բայց զարնանային աշխատանքներն սկսվել են, և մեր փոքրիկ այգին աշխատանք և ներդրումներ է պահանջում, իսկ փողի հետ կապված հարցերն այնքան էլ լավ չեն, գարունն էլ աշնանից ավելի աղքատ է: Ես գիտեմ, որ մեր այգու բարեկամներից ոմանք մեզ օգնում են՝ Յուլյա⁴, Գագիկը⁵, բայց գլխավորը հմայիչ Բուրիկ Մուրադովնա Սապոնջյանն է: Լավ կլիներ, եթե կապվեիք նրա հետ՝ հեռ. 2-56-85, և իմ կողմից սրտագին ողջույն և բարեմաղթանքներ հղեիք: Իմիջիայլոց, նա խոստացել է խաղողի գարնան էտունը կատարել և ընդհանրապես աչք ածել մեր փոքրիկ այգու վրա: Ի դեպ, այգում երևի օգնում են աշխատել իմ փոքրիկ Ռուբենը՝ Գալչկայի դեկավարությամբ: [...] Մեր կուլեկտիվում գործում են առողջ սկզբունքներ, չկա արհամարհելի եսամոլությունը, իսկ եթե այն տուն սողոսկի կողմնակի մարդկանց միջոցով, ապա հարկավոր կլինի միջոցներ ձեռնարկել այն վերացնելու համար: [...]

Ինձ վրա մեծ տպավորություն գործեց «ամնիստիայի» հայտարարումը⁶: Դա հրաշալի է: Այս ամենն ընդհանրապես խոսում է մեր հասարակության բարոյականության բարձր հատկանիշների մասին, չնայած որ կյանքի մանրուքները շատ են խանգարում մարդկանց լինել գեղեցիկ և իրենց երկրի արժանի քաղաքացիներ:

Ես կուզենայի գրել մեր փոքրիկ այգուն վերաբերող մի քանի բաների մասին: Անհրաժեշտ կլիներ որոշ ծառերի տեղափոխություն կատարել: Ես նախագիծ կզծեմ և կնշեմ, եթե ձեզ հաջողվի դա անել՝ լավ, եթե ոչ, թող այդպես էլ մնա, բան չկա: Խաղողի այգում կա մի լավ, երիտասարդ ընկուզենի, եթե ուշ չէ, փորել հանել և ուրիշ տեղ տնկել, ես նշել եմ:

Ահա առայժմ բոլորը, ձեզ բոլորիդ շատ եմ կարոտել: Ոչինչ չես կարող անել, կյանքը գլորվում է առաջ, մենք էլ նրա ետևից: Ձեզ խնայեք ավելի ստեղծագործ աշխատանքի համար: Թող Սարիկն իրեն պաշտպանի, թե չէ, տեսնելով, որ նա տակից դուրս է գալիս, նրա վրա կբարձեն ամեն ինչ, թող ուրիշներին էլ աշխատանք տա: Չէ՞ որ նա, ինչքան չլինի, հիվանդ մարդ է, իսկ դա շատ համոզիչ փաստարկ է: Ամեն ինչ պետք է ուժերի ներածին չափով լինի:

Այսպիսով, ես և մայրիկը գրկում, համբուրում ենք ձեզ, ցանկանում
ստորջություն և հաջողություն ստեղծագործական աշխատանքում:

Տաղանդավոր հայերից երևի երկուսը՝ Առնո Բարաջանյանը և Նիկո-
լո Նիկողոսյանը, ըստ արժանվույն, կղառնան Ստալինյան մրցանակի
դափնեկիրներ⁷:

Առողջ լինեք և ուժեղ:

Գրեցեք: Գրկում ենք, համբուրում բոլորիդ:

Մարտիրոս հայրիկ, Լուսիկ մայրիկ

394. ХАЧАТУРУ ЕСАЯНУ

Москва, 9 апреля 1953 г.

Дорогой Хачатур-джан!

[...] Жизнь идет вперед, весна надвигается вовсю, опять она так-
же прекрасна, как всегда! Посмотришь на цветущие ереванские сады
и кажется, как будто они всегда цвели и будут цвести, несмотря на
вечную зиму, сидя[щую] на вершине Масиса и гор, окружающих
прекрасный Ереван.

Сегодня светлый, солнечный день в Москве, на мутно-голубоватом
небе облачка легко держатся, угрожая превратиться в грозовые тучки.
Но вряд ли это будет раньше мая. Я застрял в Москве и сам не знаю,
надолго ли. Академия художеств СССР угрожает пленумом в этом ме-
сяце. Ожидаются выборы новых академиков и членов-корреспонден-
тов, что у них там делается, кого выдвигают — Аллах их ведает. Ник-
то никого не любит, заняты политиканством, очень часто хочется уви-
деть кого-нибудь, поговорить, но с кем? Вопрос об искусстве, да еще
о новом советском искусстве, остается висящим в воздухе. Чиновни-
кам не нравится, когда их критикуют. Кто виноват в том, что искус-
ство у нас в застывшем положении. Художники сами или чиновники?
Вообще-то нужно сказать, может ли быть контакт между художником
и чиновником? Свою творческую направляющую силу художник по-
лучает от жизни... Да вообще все это ерунда, эти рассуждения только
мешают, художники — люди умные и талантливые и политически гра-
мотные, надо работать вовсю, в этой работе и жизнь, и победа. Нам
нужны талантливые руководители, хорошие “садовники”, чтоб искус-
ство ярко расцвело, превратившись в чудесный цветник.

Я рвусь в Ереван, пользуясь своим пребыванием в Москве, под-
лечиваюсь, думаю, что в этом месяце удастся мне выехать домой.
Очень хотелось бы еще раз написать цветущие ереванские сады, ес-
ли запоздаю, буду писать плодовые сады и землю армянскую с заго-
релыми лицами людей...

Привет сердечный всем.

Обнимаю и целую.

М. Сарьян.

Թարգմանություն

394. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԵՍԱՅԱՆԻՆ

1953, ապրիլի 9, Մոսկվա

Միրելի Խաչատուր ջան.

[...] Կյանքը գնում է առաջ, գարունն արագորեն վրա է հասնում, այն
դարձյալ, ինչպես միշտ, հիասքանչ է: Նայում ես Երևանի ծաղկած այ-
գիներին և թվում է, թե դրանք միշտ ծաղկել են ու պիտի ծաղկեն, չնայած
մշտնջենական ձմռանը, որը նստած է Մասիսի գագաթին, և գեղեցիկ
Երևանը շրջապատող լեռներին:

Այսօր Մոսկվայում պարզ, արևոտ եղանակ է, գորշ-կապտավուն
երկնքից կախված են թեթև ամպերը, սպառնալով դառնալ ամրոպարեր:
Բայց դա հազիվ թե լինի մայիսից շուտ:

Ես լուվեցի Մոսկվայում և չգիտեմ արդյո՞ք երկար ժամանակով: Գե-
ղարվեստի ակադեմիան սպառնում է այս ամիս պլենում անցկացնել:
Սպասվում են նոր ակադեմիկոսների և թղթակից անդամների ընտրու-
թյուններ: Ի՞նչ է կատարվում նրանց մոտ, ո՞ւմ են առաջադրում՝ Ալլաիդ
գիտե: Ո՞չ որ ոչ մեկի չի սիրում, քաղաքաբանությանը են զբաղված: Շատ
հաճախ ուզում ես տեսնել որևէ մեկին, խոսել հետը, բայց ո՞ւմ հետ: Ար-
վեստի մասին հարցը, այն էլ նոր խորհրդային արվեստի, մնում է օդից
կախված: Չինովնիկներին դուր չի գալիս, երբ նրանց քննադատում ես:
Ո՞վ է մեղավոր, որ արվեստը մեզ մոտ քարացած վիճակում է: Իրենք՝
նկարիչները, թե՞ չինովնիկները: Ընդհանրապես պետք է պարզել, թե
կարո՞ղ է արդյոք շփման կետ լինել նկարչի և չինովնիկի միջև: Իր ուղ-
ղորդող, ստեղծագործող ուժը նկարիչն ստանում է կյանքից... Է՛հ, ընդ-

հանրապես այդ բոլորը հիմարություն է, նման դատողությունները միայն խանգարում են: Նկարիչները խելոք, տաղանդավոր և քաղաքականապես գրագետ մարդիկ են: Պետք է ամբողջ թափով աշխատել: Այս աշխատանքի մեջ է և՛ կյանքը, և՛ հաղթանակը: Մեզ անհրաժեշտ են տաղանդավոր ղեկավարներ, լավ «այգեպաններ», որպեսզի վառ ծաղկի արվեստը, վերածվելով մի հեքիաթային ծաղկանոցի: Ես ձգտում եմ երևան: Օգտվելով Մոսկվայում գտնվելու հանգամանքից՝ մի քիչ բուժվում եմ, կարծում եմ՝ այս ամիս ինձ կհաջողվի տուն վերադառնալ: Շատ կուզենայի մեկ անգամ ևս նկարել երևանյան ծաղկած այգիները, եթե ուշանամ, կնկարեմ մրգառատ այգիները, հայկական հողը և մարդկանց՝ արևից սևացած դեմքերով:

Մրտազին ողջույն բոլորին:

Գրկում, համբուրում եմ:

Մ. Մարյան

395. АРМЕНИ ТАХТАДЖАНУ

Москва, 16 апреля, 1953 г.

Дорогой Армен Левонович!

Получил Ваше чудесное письмо и взгрустнул, что мне не придется в это время вместе с Вами побывать в тех чудесных местах, которые Вы изучили, хорошо знаете, когда и где цветут какие цветы, ведь это замечательно!

И это называется, что мы счастливые люди! Как было бы хорошо, если бы мы в это время года вместе побывали в этих поистине чудесных уголках, где произрастают такие растения, о которых мы не знаем, где цветут цветы в свое время, по велению великой природы, законам которой мы подчиняемся целиком, ибо мы — это сама природа. Как я люблю мать-землю, как она нежна и как сурова, беспощадна!

Я до сих пор торчу в Москве. 24-го будет пленум Академии художеств, надо будет присутствовать. Но самое главное и неприятное — я побаливаю и подлечиваюсь здесь в Кремлевке. В организме у меня изменения возрастного характера, тут уж ничего не поделаешь. Что-то происходит с почками, меня лечат, я верю врачам. Утопающий хватается за соломинку, но пора и честь знать...

Очень неприятно, что в мои строки, которые я Вам пишу, проникла печаль. Но я не боюсь, жизнь, казавшаяся весной, тоже имеет конец.

Итак, будем мечтать и желать всем путешествовать по цветам, восторгаться ими. И писать о них будете Вы, а писать их буду я.

Думаю, в конце этого месяца попаду в наш Ереван.

Не знаю, по какому адресу Вам написать, по старому или новому; судя по тому, что Вы мне писали, должны быть на новой квартире.

Что случилось с Басевич? Что-то она обиделась на меня, не пишет; не понимаю, в чем я провинился перед ней. Бог с ней. Хотя она была очень любезна — я у нее в долгу.

Крепко жму руку, привет Вам и Вашей семье.

М. Сарьян.

Какие у Вас планы на лето?

Թարգմանություն

395. ԱՐՄԵՆ ԹԱԽՏԱԶՅԱՆԻՆ

1953, ապրիլի 16, Մոսկվա

Միրելի Արմեն Լևոնովիչ.

Ստացա Ձեր հրաշալի նամակը և մի քիչ տխրեցի, որ ինձ վիճակված չէ այդ ժամանակ Ձեզ հետ միասին լինելու այն հրաշալի վայրերում, որոնք Դուք ուսումնասիրել եք, լավ գիտեք, թե որտեղ և երբ ինչ ծաղիկներ են աճում. չէ՞ որ դա հիանալի բան է...

Եվ սա կոչվում է, որ մենք երջանիկ մարդիկ ենք. ինչ լավ կլիներ, եթե տարվա այս եղանակին մենք միասին լինեինք այն հիրավի հրաշալի անկյուններում, որտեղ աճում են այնպիսի բույսեր, որոնց մասին մենք չգիտենք, որտեղ ծաղիկները ծաղկում են իրենց ժամանակին, մեծ բնության հրամանով, որի օրենքներին մենք ենթարկվում ենք ամբողջովին, քանի որ մենք հենց բնությունն ենք: Որքա՞ն եմ ես սիրում մայր-երկիրը, որքա՞ն նա գորովալից է, խստաշունչ է ու անգութ...

Մինչև այսօր ես ցգված եմ Մոսկվայում, 24-ին լինելու է Գեղարվեստի ակադեմիայի պլենումը, պետք է մասնակցել: Բայց գլխավորն ու

տհաճն այն է, որ ես հիվանդ եմ և բուժվում եմ Կրեմլի հիվանդանոցում: Իմ օրգանիզմում տարիքային բնույթի փոփոխություններ են կատարվում, և այստեղ արդեն ոչինչ չես անի: Ինչ-որ բան է տեղի ունենում երիկամներիս հետ, ինձ բուժում են, ես հավատում եմ բժիշկներին: Ջրի մեջ խեղդվողը ձեռքը ծղոտին է գցում, և ժամանակն է, որ պատիվը էլ իմանա...

Հիրավի, հաճելի չէ, որ Ձեզ ուղղված տողերիս մեջ սպրդեց տխրությունը: Բայց ես չեմ վախենում, գարունը քվացող կյանքն էլ իր վերջն ունի...

Ուրեմն, երազներ ու բոլորին ցանկանք ճամփորդել ծաղիկների աշխարհում և հիանալ նրանցով: Եվ նրանց մասին կգրեք Դուք, իսկ կնկարեմ ես:

Կարծում եմ՝ այս ամսվա վերջին կհասնեն մեր Երևան:

Չգիտեմ, որ հասցեով Ձեզ գրեմ՝ հնո՞վ, թե՞ նորով, բայց դատելով ըստ Ձեր գրածի՝ Դուք պետք է լինեք նոր բնակարանում:

Ի՞նչ է պատահել Բասկիչին: Նա ինչ-որ նեղացել է ինձնից, չի գրում, ես չգիտեմ՝ ինչով եմ մեղավոր նրա առջև: Աստված նրա հետ: Թեև նա եղել է շատ սիրալիր, ես պարտական եմ նրան:

Անուր սեղմում եմ Ձեր ձեռքը, ողջույն Ձեզ և Ձեր ընտանիքին:

Մ. Մարյան

Ամառվա համար ի՞նչ ծրագրեր ունեք:

396. КАМИЛЛЕ ТРЕВЕР

Ереван, 27 октября, 1953 г.

Глубокоуважаемая Камилла Васильевна!

Получил присланную Вами чудесную книгу “Очерки по истории культуры древней Армении”¹. Большое-большое Вам спасибо.

Дней пять тому назад я ездил писать Арарат из Двина². Был исключительно прекрасный, солнечный, ясный день после недавно выпавших хороших дождей.

Строители этого города были настоящими поэтами, выбрав этот холм на равнине, окруженный кольцом изумительных многоформенных, многоцветных хребтов и гор, увенчанных Араратом.

Это драгоценное горное кольцо, чудесное творчество природы

исключительно прекрасно было в этот день. На юге оно было украшено самым драгоценным камнем — сверкающим под осенним солнцем Сис-Масисом, как еще называет армянский народ величественный Арарат.

Я был ошеломлен этой сказочной красотой природы. Это бывает очень редко, я впервые в своей жизни приобщился к такой красоте земли, от нее нельзя было оторваться. Проснувшись точно после сладкого сна, посмотрев на интереснейшие руины Двина, вспомнив многочисленные памятники Армении, как закон, всегда расположенные в поэтических местах, органически увязанные с природой, я вспомнил моих славных друзей — Вас и Иосифа Абгаровича... Какая-то черная рука отстранила Вас от них...

Допустимо ли, чтобы памятники той эпохи, о которых Вы написали, а также памятники христианского периода, которые органически связаны между собой, ибо их творил один мастер — народ, находились в таком беспризорном состоянии?! Памятники, вошедшие в историю мировой культуры человечества.

У нас, конечно, кое-что делается, но это слишком мизерно в сравнении со значимостью этих памятников.

Как бы то ни было, что бы ни мешало, я считаю обязательным ежегодный Ваш приезд в Армению: [необходимо] руководить, давая правильное направление всей работе, тем более, что здесь Ваши ученики, они Вас любят и честно работают.

Еще раз о Вашей книге: она острая, ясная, легко читается, доступна любому читателю. Вполне разделяю Вашу мысль об “эллинизме”³. Ваш труд — только прекрасное начало, надо его продолжать самым энергичным образом. Под мудрым руководством замечательного Иосифа Абгаровича мы увидим новые страницы правды о культуре, которой занимались случайно заезжие буржуазные ученые⁴.

Горячо приветствую Вас и Иосифа Абгаровича.

С чувством глубокой любви

Мартирос Сарьян

205. Արարատ, 1945թ.

Թարգմանություն

396. ԿԱՍԻԼԼԱ ՏՐԵՎԵՐԻՆ

1953, հոկտեմբերի 27, Երևան

Մեծարգո Կամիլյա Վասիլևնա.

Ստացա Ձեր ուղարկած հրաշալի գիրքը՝ «Ակնարկներ Հին Հայաստանի մշակույթի պատմության»¹: Խորին շնորհակալություն Ձեզ:

Հինգ օր առաջ ես գնացել էի Դվին՝ այնտեղից Արարատը նկարելու²: Բացառիկ գեղեցիկ, արևոտ, պարզ օր էր՝ վերջերս տեղացած լավ անձրևներից հետո:

Այդ քաղաքի շինարարներն իսկական բանաստեղծներ են եղել, ընտրելով հարթավայրի այդ բլուրը, որն Արարատի հովանու ներքո շրջապատված է զարմանահրաշ բազմաձև, բազմագույն լեռներով ու գազաթներով:

Բնության հրաշալի արարչագործությունը՝ լեռնային այդ թանկար-

ժեք օղակը բացառիկ գեղեցիկ էր այդ օրը: Հարավում այն զարդարված էր ամենաթանկարժեք քարով՝ աշնանային արևի տակ կայծկլտացող Սիս-Մասիսով, ինչպես հայ ժողովուրդն է անվանում՝ փառափառ Արարատով:

Ես շնորհիվ էի բնության այդ հեքիաթային գեղեցկությունից: Դա շատ հազվադեպ է պատահում, ես իմ կյանքում առաջին անգամ էի հաղորդակցվում երկրի այդպիսի գեղեցկության հետ, նրանից հնարավոր չէր կտրվել: Նայելով Դվինի հետաքրքրագույն ավերակներին, հիշելով Հայաստանի բազմաթիվ հուշարձանները, որոնք, որպես կանոն, միշտ տեղադրված են բանաստեղծական վայրերում և օրգանապես կապված են բնության հետ, ես, ասես քաղցր բնից արթնացած, հիշեցի իմ պանծալի բարեկամներին՝ Չեզ և Իոսիֆ Աբգարովիչին... Ինչ-որ սև ձեռք ձեռացրել է նրանցից... Թույլատրելի՞ք՝ արդյոք, որ Ձեր նկարագրած դարաշրջանի հուշարձանները, ինչպես և քրիստոնեական շրջանի հուշարձանները, որոնք օրգանապես կապված են իրար, քանի որ արարողը եղել է մեկ վարպետ՝ ժողովուրդը, գտնվեն այսքան անխնամ վիճակում: Հուշարձաններ, որոնք մտել են մարդկության համաշխարհային մշակույթի պատմության մեջ: Մեզանում, անշուշտ, ինչ-ինչ բաներ արվում են, բայց դրանք չնչին են այդ հուշարձանների նշանակալիության համեմատ:

Ինչպես էլ լինի, ինչ էլ խանգարի, ես պարտադիր եմ համարում Ձեր ամենամյա այցը Հայաստան. անհրաժեշտ է դեկավարել, ճիշտ ուղղություն տալ ամբողջ աշխատանքին, մանավանդ այստեղ են Ձեր աշակերտները, նրանք Ձեզ սիրում են և աշխատում են ազնվորեն:

Եվս մեկ անգամ Ձեր գրքի մասին. այն սուր է, պարզ, թեթև կարդացվող, մատչելի ուզածը ընթերցողի համար: Լիովին կիսում եմ Ձեր միտքը «հեղինակմի» մասին³: Ձեր աշխատությունը սոսկ գեղեցիկ սկիզբ է, պետք է այն շարունակել ամենաեռանդուն կերպով: Իոսիֆ Աբգարովիչի իմաստուն ղեկավարությամբ մենք կտեսնենք մշակույթին վերաբերող ճշմարտության նոր էջեր, մշակույթ, որով զբաղվել են պատահականորեն եկած բուրժուական գիտնականներ⁴:

Ձերմոտեն ողջունում եմ Չեզ և Իոսիֆ Աբգարովիչին:

Խորին սիրո զգացումով՝

Մարտիրոս Մարյան

Ереван, 18 ноября, 1953 г.

Дорогой Хачатур Сергеевич!

Я уже купил билет на 11-е число и 18-го должен был быть в Москве, но за день получил телеграмму, что "Шестая чрезвычайная сессия Академии художеств, объявленная на 16-е ноября, откладывается, о сроке созыва будет объявлено дополнительно". Я вернул билет и отложил свою поездку в Москву. Возможно, все же, не ожидая телеграммы с оповещением о созыве сессии Академии, выеду в Москву, захватив с собой обещанную тебе картину "Цветущие деревья"¹.

Из москвичей здесь многие... Мудрейшая из женщин современности Мариэтта Шагинян со своим мужем и сестрой; пишет она статью о своих впечатлениях о раскопках в Крыму. Заканчивает еще кое-какие работы, сама никуда не ходит и никого не принимает. Сегодня я прочитал ее небольшую исчерпывающую статью в "Огоньке" об изумительной певице Гоар Гаспарян; статья написана необыкновенно тепло, правдиво, с большим мастерством. Можно только поражаться ее необыкновенному диапазону и необыкновенной памяти: о чем бы она ни писала, всегда это интересно и оригинально. Я иногда говорю, шутя, но в этом, по-видимому, правда: она видит мир и людей, слышит то, что нужно, то, что важно: через аппарат, посредством которого она связывается с миром, когда нужно; остальное время она все время с собой. Мне кажется, она освобождена от многого лишнего, что нам, обладающим слухом, приходится слышать.

В Ереване на концертах и на театральных спектаклях встречал Езраса Асратяна с женой, как я их называю, "Сасунци Давид и Хандут Хатун". Хорошая пара, я их люблю. Они приехали сюда, как приезжают сюда многие из Москвы, вообще с Севера, чтобы побывать и выкупаться в чудодейственных солнечных лучах сентябрьского и октябрьского солнца Армении, увидеть черноглазых армянок и армян — остатки великого народа — и полакомиться чудесными плодами и вкусными блюдами армянской кулинарии.

Был здесь со своей женой Абрам Алиханов, приобрел у меня кое-какие работы², связанные с Арагацем. Месяц с лишним побывал

здесь прекраснейший человек Амазасп Акимович Арутюнян. Мы с ним часто встречались. Самое интересное — это наша поездка в Гарни и Гегард по весьма плохой дороге, но зато путешествие наше было невероятно интересным. В Гарни во время раскопок на глубине трех метров вскрыли помещение, пол которого был покрыт мозаикой с мифологическим содержанием, с многочисленными греческими надписями. Мозаика, конечно, местами повреждена, но то, что открыли, представляет громаднейший интерес мирового значения. Надо сказать, жаль, что раскопками у нас занимаются в году только один месяц из-за отсутствия средств, а этим делом должны бы заниматься круглый год.

Объект этот должен иметь постоянный институт, занимающийся и раскопками, и изучением, и охраной весьма интересных многочисленных памятников, встречающихся в Советской Армении, живых свидетелей истории.

Армения — это музей.

Но не подумай, что я не люблю новое, которое органически связывается со старым, что можно сказать о нашем прекрасном Ереване, который становится все краше и краше. По оригинальности расположения [...] (подковообразные высоты, окаймляющие Ереван с прекрасным плато, на котором утопал старый Ереван со своими садами с вкусными персиками, виноградом) — [это] лучшее творение природы. Ереван сегодня поднялся на высоты и смотрит на широкую долину с гигантским Масисом, от которого мы отказались, согласившись только видеть, но не ощущать его. Страна вся строится, у нас немного тесно, нас сдавили... Но мы смотрим на землю, видим солнце и рады тому и другому.

В этом году я работал значительно меньше, чем в прошлом го-

206. Егրիսի Հարսիսը, 1949

ду, но я прихожу к заключению, что становлюсь умнее и ругаю себя, что мало работал. Какие хорошие работы я мог бы сделать, и сегодня, как никогда, я полон желаний работать, но возраст и здоровье не те.

С каким удовольствием я вспоминаю “Узкое”!³ Как сон, как видение! Как бы хотелось еще раз, еще один месяц провести с тобой там, опять январь или февраль. Правда! Возможно ли это? Я готов, если никакой льготы не будет мне, выплатить всю сумму, установленную для чужих; просто пожить один месяц, отдохнуть, подлечиться [...] и поработать...

Ну, дорогой Хачатур Сергеевич, я надоел тебе. Прости, напиши, как и что вообще.

Привет Алику, Кире, Анне Евдокимовне⁴. Будь здоров, обнимаю.

М. Сарьян

Թարգմանություն

397. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԿՈՇՏՈՅԱՆՅԻՆ

1953, նոյեմբերի 18, Երևան

Սիրելի Խաչատուր Սերգենիչ.

Ես արդեն տոմս էի գնել ամսի 11-ի համար, 18-ին պետք է լինեի Մոսկվայում, բայց նախորդ օրը հեռագիր ստացա, որ «Գեղարվեստի ակադեմիայի» նոյեմբերի 18-ի համար հայտարարված վեցերորդ արտակարգ նստաշրջանը հետաձգվում է, հրավիրելու մասին կհայտարարվի լրացուցիչ»: Ես վերադարձրի տոմսս և հետաձգեցի ուղևորությունս Մոսկվա: Բայց, հնարավոր է, որ առանց Ակադեմիայի նստաշրջան հրավիրելու հեռագրին սպասելու, կգամ Մոսկվա, հետս վերցնելով բեզ խոստացած «Ծաղկող ծառեր» նկարը¹:

Մոսկվացիներից շատերն են այստեղ: Արդիականության ամենաիմաստուն կին Մարիետա Շահինյանն ամուսնու և քրոջ հետ: Նա հողված է գրում իր տպավորությունների մասին՝ Գրիմում կատարված պեղումներից: Ավարտում է էլի ինչ-որ աշխատանքներ: Ինքը ոչ մի տեղ չի գնում և ոչ ոքի չի ընդունում: Այսօր «Օգոնյոկում» ես կարդացի նրա հակիրճ, բայց սպառիչ հողվածը զարմանահրաշ երգչուհի Գոհար Գաս-

պարյանի մասին: Գրված է արտասովոր ջերմությամբ, ճշմարտացի, մեծ վարպետությամբ: Չարմանալ միայն կարելի է նրա աներևակայելի դիպպագոնի ու հիշողության վրա: Ինչի մասին էլ նա գրի՝ դա միշտ հետաքրքիր է ու ինքնատիպ: Ես երբեմն կատակով ասում եմ, բայց դրա մեջ, հավանաբար, ճշմարտություն կա՝ նա տեսնում է աշխարհը և մարդկանց, պետքական ու կարևորը լսում է ապարատի միջոցով, դրա միջոցով է նա աշխարհի հետ կապվում, երբ անհրաժեշտ է: Մնացած ժամանակ նա ինքն իր հետ է: Ինձ թվում է՝ նա զերծ է ավելորդ շատ բաներից, ինչը մենք՝ լսողություն ունեցողներս, հարկադրված ենք լսել:

Երևանում, համերգներում ու քատերական ներկայացումներում հանդիպել եմ Էզրաս Հասրաթյանին՝ կնոջ հետ, ես նրանց անվանում եմ «Մասունցի Գավիթ և Խանդութ Խաթուն»: Լավ զույգ են, ես նրանց սիրում եմ: Նրանք այստեղ են եկել, ինչպես շատերն են գալիս Մոսկվայից, առհասարակ Հյուսիսից, որպեսզի մի որոշ ժամանակ ողողվեն Հայաստանի սեպտեմբերյան և հոկտեմբերյան հրաշագործ արևի շողերի մեջ, տեսնեն սևաշյա հայուհիներին և հայերին՝ մեծ ժողովրդի մնացորդներին, և ճաշակեն հայկական խոհանոցի հրաշալի կերակրատեսակներն ու մեր հրաշալի պտուղները:

Այստեղ իր կնոջ հետ էր Աբրահամ Ալիխանովը, նա ինձանից ձեռք է բերել Արագածի հետ կապված ինչ-ինչ գործեր²: Ավելի քան մեկ ամիս այստեղ էր մի հիանալի անձնավորություն՝ Համազասպ Ալիմի Հարությունյանը: Մենք նրա հետ հաճախ էինք հանդիպում: Ամենահետաքրքիրը մեր ուղևորությունն էր Գառնի ու Գեղարդ մի շատ վատ ճանապարհով, փոխարենը, սակայն, այդ ճանապարհորդությունն ստացվեց անհավա-

207. Երգչուհի Գոհար Գասպարյանի դիմանկարը

տալիորեն հետաքրքիր: Գառնիում պեղումների ժամանակ երեք մետր խորության վրա հայտնաբերվել է մի շենք, որի հատակը ծածկված է դի-ցաբանական բովանդակության խճանկարով, բազմաթիվ հունարեն գրություններով: Խճանկարը, իհարկե, տեղ-տեղ վնասված է, բայց այն, ինչ բացահայտված է, համաշխարհային նշանակության մեծագույն հետաքրքրություն է ներկայացնում³: Պետք է ասել, ափսոս, մեզանում պեղումներ կատարվում են տարեկան միայն մեկ ամիս՝ միջոցների բացակայության պատճառով, այնինչ այդ գործով հարկավոր է զբաղվել կյոռ տարի:

Այդ գործը պետք է ունենա մշտական ինստիտուտ, որն զբաղվի թե՛ պեղումներով, թե՛ Խորհրդային Հայաստանում հանդիպող բազմաթիվ խիստ հետաքրքիր հուշարձանների՝ պատմության այդ կենդանի վկաների ուսումնասիրությամբ ու պահպանությամբ:

Հայաստանը բանգարան է:

Բայց չկարծես, թե ես չեմ սիրում նորը, որն օրգանապես կապված է հնի հետ, ինչը կարելի է ասել մեր սիրելի Երևանի մասին, որն օր օրի ավելի է գեղեցկանում: Իր դիրքի ինքնատիպությամբ (պայտածև բարձունքները, որոնք երիզում են Երևանը, մի գեղեցիկ սարահարթի հետ, որի մեջ թաղված էր հին Երևանն իր այգիներով՝ համեղ դեղձով ու խաղողով) Երևանը բնության լավագույն ստեղծագործությունն է: Զաղաքն այսօր ելել է բարձունքների վրա և նայում է վիթխարի Մասիսի շուքի տակ փռված դաշտավայրերին, լեռ, որից մենք զրկվել ենք, միայն տեսնում ենք, բայց չենք շոշափում... Ամբողջ երկիրը կառուցվում է, մեզ մոտ մի քիչ նեղվածք է, մեզ սեղմել են... Բայց մենք նայում ենք երկրին, տեսնում ենք արևը և ուրախ ենք թե՛ երկրի և թե՛ արևի համար:

Այս տարի ես զգալիորեն ավելի քիչ եմ աշխատել, քան անցյալ տարի, սակայն գալիս եմ այն եզրակացության, որ ավելի եմ խելոքանում, ինքս ինձ հայտնում եմ, որ քիչ եմ աշխատել: Ինչ լավ ցանկություն է՝ աշխատել ու աշխատել, բայց տարիքս այն չէ, առողջությունս՝ նույնպես:

Ի՞նչ գոհունակությամբ եմ հիշում «Узкое»-ն⁴, ինչպես մի երազ, մի տեսիլք... Որքան կցանկանայի դարձյալ մեկ ամիս քեզ հետ միասին անցկացնել այնտեղ, նորից հունվարին կամ փետրվարին: Դիշտ, հնարավոր է արդյոք: Ես պատրաստ եմ, եթե ոչ մի արտոնություն ինձ չտր-

208. Չմեռ: Ուղկոյե: Էրոշոյ, 1951

վի, վճարել մյուսների համար սահմանված ամբողջ գումարը: Ուղղակի ապրել մեկ ամիս, հանգստանալ, բուժվել և [...] աշխատել...

Դե, սիրելի Խաչատուր Մերգենիչ, ես ձանձրացրի քեզ: Ներիր՝ քիչ կա, ինչ չկա:

Ողջույն Ալիկին, Կիրային, Աննա Եվդոկիմովնային⁴: Առողջ եղիր: Գրկում եմ:

Մ. Մարյան

398. ВАСИЛИЮ БАКШЕЕВУ

[1953 г.]

Дорогой Василий Николаевич!

Поздравляю Вас с вступлением в десятый десяток Вашей неутомимой творческой жизни. Поздравляю Вас с открытием выставки Ваших картин, которая посвящена многолетней Вашей обаятельной творческой работе¹.

Ваш светлый проникновенный образ русского художника вдох-

209. Վասիլի Բարշին, 1953

новляет нас, Ваших учеников, честно служить народу своим творчеством.

В своем выступлении на вечере в Академии художеств, посвященному памяти В.А.Серова, я говорил о нашем отношении к нашим преподавателям в училище живописи. Каждого своего учителя мы воспринимали через их произведения. Я как сегодня помню Вашу замечательную картину “Житейская проза”, написанную в непривычных для того времени светлых то-

нах, благодаря высоким свето-цветовым качествам живописи Ваша картина легко смотрелась и прекрасно запомнилась. Таким же живописным качеством обладают Ваши проникновенные пейзажи.

Ваш прекрасный образ человека-художника я всегда ношу в своей душе, как ценный дар, приподнесенный мне жизнью.

М. Сарьян.

Թարգմանություն

398. ՎԱՍԻԼԻ ԲԱՆՇԵՆՎԻՆ

[1953 թ.]

Միրելի Վասիլի Նիկոլանիչ.

Շնորհավորում եմ Ձեր անդուլ ստեղծագործական կյանքի տասներորդ տասնամյակի շեմին ոտք դնելու առիթով: Ձեզ շնորհավորում եմ Ձեր կտավների ցուցահանդեսի բացման առթիվ, որը նվիրված է Ձեր բազմամյա գրավիչ ստեղծագործական աշխատանքին¹:

Ռուս նկարչի Ձեր լուսավոր կերպարը ոգեշնչում է մեզ՝ Ձեր աշակերտներին, մեր արվեստով ազնվորեն ծառայել ժողովրդին:

Գեղարվեստի ակադեմիայում՝ Վ. Ա. Սերովի հիշատակին նվիրված երեկոյին, իմ ելույթում ես խոսել եմ Գեղանկարչության ուսումնարանի մեր ուսուցիչների հանդեպ մեր տաժած վերաբերմունքի մասին: Մենք մեր յուրաքանչյուր ուսուցչին ընկալում էինք նրա ստեղծագործության միջոցով: Ես այսօրվա նման հիշում եմ Ձեր «Կենցաղային պրոզա (արձակի)» հրաշալի կտավը, որը նկարված էր այն ժամանակվա համար անսովոր լուսավոր տոնով: Իր լուսագունային գեղանկարչական հատկանիշների շնորհիվ Ձեր կտավը հեշտ էր նայվում և հիանալիորեն էր հիշվում: Նույն գեղանկարչական հատկանիշներով են օժտված Ձեր ներշնչում բնապատկերները:

Մարդ-արվեստագետի Ձեր հիանալի կերպարը ես ընդմիշտ պահել եմ իմ հոգու մեջ՝ որպես կյանքի կողմից ինձ շնորհված բարձր պարգև:

Մ. Սարյան

210. Գրվագ գրքի կազմի էսքիզից, 1935

211. Արագի, 1940

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

ВOKC	Всесоюзное общество культурных связей с заграницей (Արտասահմանի հետ մշակութային կապերի համամիութենական ընկերություն)
АОКС	Армянское общество культурных связей (Արտասահմանի հետ մշակութային կապերի հայկական ընկերություն)
Всекохудожник	Всероссийское кооперативное товарищество "Художник" (Համառուսաստանյան կոոպերատիվ ընկերություն «Խուդոժնիկ» (նկարիչ))
ГИЗ, ГОСИЗДАТ ՊԵՏՀՐԱՏ	Государственное издательство Պետական հրատարակչություն
АРМГИЗ ՀԱՅՊԵՏՀՐԱՏ	Армянское государственное издательство Հայաստանի պետական հրատարակչություն
ГИХЛ	Государственное издательство художественной литературы (Գեղարվեստական գրականության պետական հրատարակչություն)
ЗАКЦИК	Закавказский центральный исполнительный комитет (Անդրկովկասյան կենտրոնական գործադիր կոմիտե)
Закрайком	Закавказский краевой комитет (Անդրկովկասյան երկրամասային կոմիտե)
Заколимпиада	Закавказская олимпиада (Անդրկովկասյան օլիմպիադա)
Совнарком (СНК) Ժողկոմխորհ	Совет народных комиссаров Ժողովրդական կոմիսարների խորհուրդ
Заксовнарком	Закавказский Совнарком (Անդրկովկասյան Ժողկոմխորհ)
РВС	Революционный военный совет (Հեղափոխական զինվորական խորհուրդ)
МОССХ	Московское отделение Союза советских художников (Խորհրդային միության նկարիչների մոսկովյան բաժանմունք)
Наркомпрос Լուսժողկոմ ДЕТИЗДАТ	Народный комиссариат просвещения Լուսավորության ժողովրդական կոմիսարիատ Детское издательство (Մանկական հրատարակչություն)
ТАСС	Телеграфное агентство Советского Союза (Մովետական Միության հեռագրական գործակալություն)
КСУ	Кремлевское столовое управление (Կրեմլյան ճաշարանների վարչություն)
РККА	Рабоче-крестьянская Красная Армия

ԲԳԿԲ	Բանվորա-գյուղացիական Կարմիր բանակ
Всесопромсовет	Всесоюзный кооперативно-промышленный совет (Համամիութենական կոոպերատիվ արդյունաբերական խորհուրդ)
Наркомтяжпром	Народный комиссариат тяжелой промышленности (Ծանր արդյունաբերության ժողովրդական կոմիսարիատ)
ИФЛИ	Институт философии и литературы (Փիլիսոփայության և գրականության ինստիտուտ)
ГИТИС	Государственный институт театрального искусства (Թատերական արվեստի պետական ինստիտուտ)
Армпостпредство	Армянское постоянное представительство
Постпредство	(Հայաստանի մշտական ներկայացուցչություն)
ЦИК	Центральный исполнительный комитет
ԿԳԿ	Կենտրոնական գործադիր կոմիտե
КВШ	Комитет высшей школы (Բարձրագույն դպրոցների կոմիտե)
Худфонд	Художественный фонд
Գեղֆոնդ	Գեղարվեստական ֆոնդ
ԳԱԹ	Ե. Չարենցի անվ. գրականության և արվեստի թանգարան
ՀԱՊ ՀՉԲ	Հայաստանի ազգային պատկերասրահի հուշածեռագրային բաժին
ԳԱՌՊԱ	Գրականության և արվեստի ուսաստանյան պետական արխիվ
ՌՊԳ	Ռուսաստանի պետական գրադարան
ՌՊԳ ՉԲ	Ռուսաստանի պետական գրադարանի ձեռագրային բաժին
ԿՊԹԹ	Ա. Բախրուշինի անվ. կենտրոնական պետական թատերական թանգարան
ՄՄՏԹ	Մարտիրոս Մարյանի տուն-թանգարան
ՍԸՀ	Սարյան ընտանիքի հավաքածու
վավ.	վավերագիր
ծանոթ.	ծանոթագրություն
Ֆ.	ֆոնդ
ց.	ցուցակ
ինվ.	ինվենտար

1929

221. ԱՐՇԱԿ ՉՈՊԱՆՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ԳԱԹ, Արշակ Չոպանյանի ֆ. 133, ց. 1, N 6489:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը «Վարդենիք Հայաստանի» («La Roseraie d'Armenie») եռահատոր ֆրանսերեն ժողովածուի մասին է, որի մեջ ամփոփված են Չոպանյանի թարգմանությունները հին ու նոր շրջանի հայ բանաստեղծների երկերը:

2. Խոսքը Փարիզում հրատարակվող «Անահիտ» գրական, գեղարվեստական և հասարակական հանդեսի մասին է: Խմբագիր և հրատարակիչ Արշակ Չոպանյանը 1929 թ. վերսկսում է 1911 թ. ընդհատված հրատարակումը և Սարյանի միջոցով առաջարկում Հայաստանում ստեղծագործող գրողներին և արվեստագետներին աշխատակցել «Անահիտ»-ին: Հանդեսը նպաստել է հայկական գաղթավայրերի և Խորհրդային Հայաստանի մերձեցմանը: «Անահիտ»-ին տարբեր տարիներին (1898-1911, 1929-1940, 1946-1949) աշխատակցել են Ավ. Իսահակյանը, Սիամանթոն, Դ. Վարուժանը, Գ. Չոքրապը, Ա. Շիրվանզադեն, Հովհ. Թումանյանը, Կ. Չարյանը, Կոմիտասը, Թ. Թորամանյանը և ուրիշներ:

222. ՊԱՎԵԼ ԿՈՒՋՆԵՑՈՎԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ԳԱՌՊԱ, ֆ. 2714, ց. 1, գործ 53:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը գեղանկարիչ Պավել Կուզնեցովի ստեղծագործության 25-ամյակի մասին է:

223. ԱՆԴՐԵՅ ԲԵԼԻԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ՌՊԳ, ֆ. 25, թղթ. 22, գործ 21:

Տպագրվել է՝ «Բանբեր Երևանի համալսարանի» հասարակական գիտությունների, 1976, N 1:

224. ԱՆԴՐԵՅ ԲԵԼԻԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ԳԱՌՊԱ, ֆ. 53, ց. 1, գործ 266:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

225. ԱՐՇԱԿ ՉՈՊԱՆՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ԳԱԹ, Արշակ Չոպանյանի ֆ. 133, N 8470:

Տպագրվել է՝ «Կուլտուր-լուսավորչական աշխատանք», 1980, N 8, էջ 30:

1. Տե՛ս նամակ 221, ծանոթ. 2: Մարյանը «Անահիտ» հանդեսում չի տպագրվել:

226. ԳԱՐԵԳԻՆ ԼԵՎՈՆՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է ԳԱԹ, Գարեգին Լևոնյանի ֆ. 66, N 1755:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

227. ՄՈՒՇԵՂ ԱՂԱՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ԳԱԹ, Մուշեղ Աղայանի արխիվ (անմշակ):

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Օղեսայի օպերայի և բալետի պետական թատրոն:

2. Օղեսայի թատրոնը մտադիր էր բեմադրել Ա. Սպենդիարյանի «Ալմաստ» օպերան՝ Մ. Սարյանի ձևավորմամբ: Թատրոնի ռեժիսոր Ս. Բուտովսկին և նկարիչ Խիլկևիչը եկել էին Երևան՝ Սարյանի հետ պայմանագիր կնքելու նպատակով:

3. Խոսքը Ռուբեն Սամարցյանի մասին է:

1930

228. ՎԻԿՏՈՐ ՄԻԴԼԵՐԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Վ. Մ. Միդլերի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Նամակը թվագրվում է ըստ բովանդակության: Պ. Կուզնեցովը այցելել է Հայաստան 1930 թ. սեպտեմբեր-հոկտեմբեր ամիսներին, եղել է Մ. Սարյանի հյուրը: Ոգեշնչված Հայաստանի բնությանը և Երևանի կառուցապատմամբ, Պ. Կուզնեցովն ստեղծել է մի շարք գործեր, որոնք 1931 թ. ապրիլին ցուցադրվեցին Մոսկվայում բացված իր անհատական ցուցահանդեսում:

2. Հիշատակվում է Պ. Կուզնեցովի 1930 թ. հուլիսի 26-ի նամակը, որտեղ մասնավորապես գրված է. «...Хочется посмотреть на Вашу жизнь и природу» («Կուզնեցովի տեսնել Ձեր կյանքն ու բնությունը») (Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում):

229. ԿՐԻՎԵՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է ՄՍՏԹ արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս նամակ 227, ծանոթ. 2:

230. ԿՐԻՎԵՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է ՄՍՏԹ արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Դեռևս 1925 թ. ՀԽՍՀ Լուսժողկոմատի հունվարի 30-ի որոշմամբ ստեղծվեց Հայաստանի գիտության և արվեստի ինստիտուտը, որը բաղկացած էր երեք բաժիններից՝ բնապատմական-մաթեմատիկական, պատմական-հասարակական և գեղարվեստի սեկտոր: Վերջինիս իսկական անդամներն էին Ն. Բունիաթյանը, Ա. Բուրջայանը, Դ. Դեմիրճյանը, Ա. Թամանյանը, Թ. Թորամանյանը, Մ. Մանվելյանը, Ռ. Մելիքյանը, Մ. Սարյանը, Ա. Սպենդիարյանը, Լ. Զալանթարը: Ինստիտուտի տնօրենն էր Ա. Թամանյանը, գեղարվեստական բաժնի քարտուղարը՝ Դ. Դեմիրճյանը:

2. Բնագրում Սարյանը Յակով Գրեչնևի ազգանունը սխալմամբ գրել է Բրեչնյով:

231. ՅԱԿՈՎ ԳՐԵՉՆԵՎԻՆ

Ինքնագիրը (սևագիր) պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը վերաբերում է Օղեսայի պետական օպերայում «Ալմաստ»-ի բեմադրությանը: Տե՛ս նամակ 227, ծանոթ. 2:

2. Սարյանին ուղղված Յա. Գրեչնևի նամակից կարելի է մանրամասն տեղեկանալ «սիրամարզի ծառի» մասին:

“Трон Шаха – это основание “дерева”, и от него вверх расходятся “листья”, которые делаются транспарантными из легкого бамбука (тонко нарезанного) и проволоки для того, чтобы их (листья) можно было освещать с внутренней стороны [...]”

Я не знаю, позволите ли Вы это сделать и будете ли бранить меня, но я понимаю и принимаю это “дерево”, как символ Индии, как “Павлиний трон”, к которому тянется Шах, а потом и Алмаст. Все “листья” – это перья хвоста павлина. Все светится и переливается” («Շահի գահը՝ ծառի բունն է և նրանից դեպի վեր են բարձրանում «տերևները», որոնք կլինեն թափանցիկ, կպատրաստվեն (նուրբ կտրված) թեթև բամբուկից և երկաթյա լարից, որպեսզի հնարավոր լինի դրանք (տերևները) ներսից լուսավորել [...]»:

Չգիտեմ, թույլ կտա՞ք, արդյոք, այդ անել, թե կնախատեք ինձ, բայց ես այդ ծառը հասկանում և ընդունում եմ որպես Հնդկաստանի խորհրդանիշ, որպես «սիրամարզի գահ», որին ձգտում է Շահը, իսկ հետո նաև Ալմաստը: Բոլոր տերևները սիրամարզի պոչի փետուրներն են: Ամեն ինչ փայլում է և գունափոխվում»: Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

3. Սարյանը նկատի ունի 1930 թ. Մոսկվայի Academia («Ակադեմիա») հրատարակչությունում իր ձևավորմամբ լույս տեսած “Армянские сказки” («Հայկական հեքիաթներ») գիրքը:

4. Խոսքը ռեժիսոր Ս. Բուտովսկու մասին է, որը, հանձն առնելով «Ալմաստ»-ի բեմադրությունը, հետագայում, մեզ անհայտ պատճառներով, հրաժարվում է իր մտադրությունից: Բեմադրությունն իրականացնում է Յա. Ա. Գրեչնևը:

232. ԼՈՒՍԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը Ռոմանոս Մելիքյանի մասին է:

2. Մ. Սարյանը և Ռ. Մելիքյանը մեկնում են Օղեսա՝ «Ալմաստ»-ի պրեմիերային մասնակցելու համար, որը կայացավ 1930 թ. դեկտեմբերի 25-ին:

3. Նկատի ունի Գևորգ Միանսարյանին:

4. Ակնարկվում է 1930 թ. Երևանում բացված Խորհրդային Հայաստանի տասնամյակին նվիրված գեղարվեստական ցուցահանդեսը, որին Սարյանը ներկայացրել էր 20 աշխատանք:

233. ԼՈՒՍԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը Ռուբեն Սամարցյանի մասին է:

234. ՄՈՒՇԵՂ ԱՂԱՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ Գ.Ա.Թ, Մուշեղ Աղայանի արխիվում (անմշակ):

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը Եղիա Չուբարի մասին է:

2. Խոսքը Վլաս Չուբարի մասին է:

3. Ե. Չուբարի մականունն ընկերական շրջապատում:

4. Խոսքն Արտաշես Կարինյանի մասին է:

235. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Դրամբյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. «Խորհրդային արվեստ» ամսագրում (1932 թ., N1) Սարյանը տալիս է հետևյալ գնահատականն Օդեսայի օպերայի և բալետի պետքատրոնում բեմադրված «Ալմաստ» օպերայի վերաբերյալ. «Ինձ վիճակվեց վկա լինելու «Ալմաստի» առաջին գործողության իմ ձևավորման կոպիտ աղավաղումներին, բայց ես արդեն կանգնած էի կատարված փաստի առջև: Կատարված աղավաղումների համար հայտնեցի իմ դժգոհությունը: Սակայն ինձ թվում է, որ ձևավորումն ընդհանուր առմամբ հաջողվեց»:

2. Հավանաբար, խոսքը Սարյանի ստեղծագործական գործունեության 30-ամյակի մասին է:

3. Խոսքը Всекохудожник-ի մասին է:

4. Տե՛ս նամակ 232, ծանոթ. 4:

5. Խոսքը Վրթանես Ախիկյանի մասին է:

236. ՅՈՒՐԻ ԲԱՆՐՈՒՇԻՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ՊԿԹԹ, ֆ. 1, g. 2, գործ 371:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Սարյանի նամակը Յու. Ա. Բախրուշինի նույն թվականի ապրիլի 27-ի գրած նամակի պատասխանն է, ըստ այնմ և թվագրվում է:

2. 1924-1949 թթ. Յու. Ա. Բախրուշինը եղել է Մոսկվայի Ստանիսլավսկու և Նեմիրովիչ-Դանչենկոյի անվ. օպերային թատրոնի բեմադրական և գրական բաժնի վարիչ:

3. 1931 թ. Կ. Ստանիսլավսկին ձեռնամուխ է լինում Մեծ թատրոնի օպերային ստուդիայի (հետագայում՝ Ստանիսլավսկու անվան օպերային թատրոն) բեմում Ռիմսկի-Կորսակովի «Ոսկե աքլորիկ» օպերայի բեմականացմանը: Օպերայի 2-րդ գործողության ձևավորումը հանձնարարվում է Սարյանին, իսկ 1-ին և 3-րդ գործողությունները՝ նկարիչներ Ս. Ի. Իվանովին և Ն. Ս. Իզմարին: Ստանիսլավսկին մեծ գոհունակությամբ է ընդունում Սարյանի մակետը և, հրաժարվելով իր նախնական ծրագրից, սկսում է այն ենթարկել սարյանական մտահղացմանը: Սարյանին ուղղված իր նամակում Յու. Բախրուշինը գրում է. «Константину Сергеевичу он (макет – Р. С.) очень понравился – он его принял без единой поправки и нашел нужным изменить свои мизансцены по Вашему макету. Вы победили режиссера» («Կոնստանտին Սերգեևիչին այն (մակետը – Ռ. Ս.) շատ դուր եկավ – նա ընդունեց առանց որևէ ուղղում մտցնելու և անհրաժեշտ գտավ փոխել իր միզանսցենները՝ հարմարեցնելով Ձեր մակետին: Դուք հաղթեցիք ռեժիսորին»): (1931 թ., ապրիլի 27, Մոսկվա, Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվ):

4. Խոսքը Ա. Վ. Լենտուլովին հանձնարարված «Ոսկե աքլորիկ»-ի մյուս երկու գործողությունների ձևավորումների մասին է:

5. Ծանոթանալով Սարյանի մակետին՝ Ստանիսլավսկին ափսոսանք է հայտնում, որ ներկայացման մյուս երկու «ռուսական գործողությունների» ձևավորումը ժամանակին Սարյանին չէր հանձնարարել: Վերջինիս ուղղված վերոհիշյալ

նամակում Յու. Բախրուշինը գրում է. «Меня крайне расстрогал Ваш отказ, т[ак] к[ак] после получения от Вас ответа Константин Серг[еевич] спросил меня: “А что, Сарьян не смог бы взять на себя и остальные акты?” Вместо ответа я ему показал Вашу телеграмму. Он тоже расстроился» («Ինձ չափազանց վշտացրեց Ձեր հրաժարականը, քանի որ Ձեր պատասխանը ստանալուց հետո Կոնստանտին Սերգեևիչը հարցրեց ինձ. «Սարյանը արդյոք չէ՞ր համաձայնվի համձն առնել մնացած գործողությունների ձևավորումը»: Պատասխանի փոխարեն ես ցույց տվեցի Ձեր հեռագիրը, նա նույնպես շատ վշտացավ») (1931 թ., ապրիլի 27, Մոսկվա, Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվ):

6. Խոսքը «Ոսկե աքլորիկ»-ի էսքիզների մասին է, որոնք թատրոնն ստացավ մեծ ուշացումով:

237. ՅՈՒՐԻ ԲԱՆՐՈՒՇԻՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ՊԿԹԹ, ֆ. 1, g. 2, վավ. 370:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը 1931 թ. ապրիլի 27-ին գրված նամակի մասին է, որի ինքնագիրը պահվում է ՄՍԸ արխիվում:

2. Տե՛ս նամակ 236, ծանոթ. 6:

238. ՖՅՈՂՈՐ ՕՍՏՐՈԳՐԱԴՍԿՈՒՆ

Տպագրվում է ըստ Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում պահպանվող պատճենի:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս նամակ 236, ծանոթ. 6:

239. ՆԻԿՈԼԱՅ ՄԱՇԿՈՎՅԵՎԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ՏՊՊ, ֆ. 120 (Ն. Գ. Մաշկովցև):

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Սարյանը սխալ է գրել Մաշկովցևի հայրանունը: Պետք է լինի Գեորգիևիչին:

2. Նկատի ունի Հայաստանի Պետհրատը:

3. Դեռևս 1924 թ. «Русское искусство» («Ռուսկոյե իսկուստվո») հանդեսի հրատարակիչ Մոլոժն Աբրամովը ծրագրել էր Սարյանի մասին մենագրություն հրատարակել (տե՛ս հ. I, նամակ 70, ծանոթ. 2), սակայն այդ գաղափարը չիրագործվեց: Նամակում հավանաբար խոսքը Աբրամովի մոտ մնացած Սարյանին վերաբերող նյութերի մասին է, որոնք կարող էին օգտակար լինել արվեստաբան Մաշկովցևին: Հայպետհրատը վերջինիս պատվիրել էր Սարյանի արվեստին նվիրված մի հոդված գրել:

4. 1930-1935 թթ. Հայպետհրատի գեղարվեստական բաժնի վարիչն էր Եղիշե Չարենցը: Սարյանը մեծ սիրով է համագործակցել Չարենցի հետ, և նրա օրոք ստեղծել իր գրքային ձևավորումների լավագույն մնուշները:

5. Հետագայում Սարյանն իր առողջական վիճակի պատճառով ստիպված է լինում հրաժարվել Ստրավինսկու «Հրեդեն հավք» բալետի ձևավորման աշխատանքից:

250. ԿԱՐԵՆ ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ԳԱԹ, Կարեն Միքայելյանի ֆ. 114, գործ 465:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը Ե. Չարենցի «Գիրք ճանապարհի» ժողովածուի մասին է, որը լույս տեսավ 1934 թ.՝ Հ. Կոչոյանի ձևավորմամբ:

2. Սարյանը նկատի ունի Չարենցի «Ինտերմեդիա» ենթախորագրում՝ «Աքիլե՞ս, թե՞ Պյեռո» պոեմը, որը հրատարակվեց «Գիրք ճանապարհի» ժողովածուի առաջին տիրաժում (կազմը՝ սև շրիֆտով): Որոշ ժամանակ անց «Գիրք ճանապարհի»-ն ունեցավ երկրորդ հրատարակությունը (կազմը՝ կարմիր շրիֆտով), արդեն առանց «Ինտերմեդիա»-ի: Ժամանակի «ամենատես» գրաքննությունը պոեմի բովանդակության մեջ՝ հանձնիս Աքիլեսի և Պյեռոյի հակամարտության, տեսել էր բունապետի և պոետի հակամարտը: Եվ հենց այս պոեմը ճակատագրական նշանակություն ունեցավ Ե. Չարենցի դեմ մեղադրանքներ հարուցելու գործում:

251. ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ԳԱՏՈՎԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ԳԱՌՊԱ, ֆ. 2802, ց. 1, գործ 138, թ. 1:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Սարյանը նկարել է Ա. Գատովին 1933 թ., երբ վերջինս այցելել է Հայաստան որպես Խորհրդային գրողների միության համամիութենական կազմկոմիտեի քրիզոլի անդամ: Ա. Գատովը թարգմանեց և հրատարակության պատրաստեց Խորհրդային Հայաստանի բանաստեղծների ստեղծագործությունների անթոլոգիան:

«Գրական թերթ»-ի 1934 թ. մարտի 20-ի համարում գետեղված է նամակում ակնարկվող Գատովի դիմանկարի արտատպությունը: Այն պահպանվում է Ա. Գատովի ընտանիքի հավաքածուում: Տես նաև նամակ 253, ծանոթ. 2:

252. ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՉԱՉԻԿՈՎԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ԳԱՌՊԱ, ֆ. 1191, ց. 2, գործ 17, թ. 1:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը «Московское товарищество писателей» («Մոսկվայի գրողների միություն») հրատարակչության մասին է:

2. Մ. Սարյանը ձևավորել է Ա. Չաչիկովի «Յոթ հանրապետություն» գրքի երկրորդ հրատարակությունը:

3. Սարյանի նկարագրումների մասին Ա. Չաչիկովն իր պատասխան նամակում գրում է հետևյալը. «Все видевшие их — в восторге! Я горжусь, что моя книга оформляется Вами!» («Բոլոր տեսնողները հիացած են: Ես հպարտ եմ, որ իմ գիրքը Դուք եք ձևավորում») (1934, մարտի 10, Մոսկվա, Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվ):

253. ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ԳԱՏՈՎԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ԳԱՌՊԱ, ֆ. 2802, ց. 1, գործ 138, թ. 2:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը Ա. Գատովի «Նոր Սարյանը» հոդվածի մասին է («Огонек» («Օգոնյոկ»), 1934, N 3): Այդ նույն հոդվածը հայերենով տպագրվել է «Խորհրդային արվեստ» ամսագրում (1934, N 3):

2. Սարյանին ուղղված իր պատասխան նամակում Ա. Գատովը գրում է. «Дорогой Мартирос Сергеевич, первым делом я хочу Вас поблагодарить за подарок — рисунок, сделанный с меня. Он будет ценен для меня и как образец Вашего искусства, и как воспоминание о начале нашей дружбы. К сожалению, я с трудом могу реваншировать подарок моими стихами. Последнее, что я издал (стихи 1927—31), почти не дает представление о моей работе, т[ак] к[ак] выбор стихов в этой книге мне навязан редакцией, книга выпущена плохо внешне, и я ее не люблю... Вот лучше я Вам пришлю мою работу «Поэзия парижских баррикад», которая выходит на днях. Это — ценная работа» («Թանկագին Մարտիրոս Սերգեևիչ, առաջին հերթին ուզում եմ Ձեզ շնորհակալությունս հայտնել նվերի՝ ինձ պատկերող զծանկարի համար: Այն թանկ կլինի ինձ համար թե՛ որպես Ձեր արվեստի մի նմուշ, թե՛ որպես մեր բարեկամության սկզբի հետ կապված հիշատակ: Ցավոք, ես դժվար թե կարողանամ Ձեր նվերի դիմաց հատուցել իմ բանաստեղծություններով: Այն, ինչ ես տպագրեցի վերջերս (1927-1931 թթ. բանաստեղծություններ), համարյա թե հնարավորություն չի տալիս տպավորություն կազմելու իմ աշխատանքի մասին, քանի որ բանաստեղծությունների ընտրությունը պարտադրված էր ինձ հրատարակչության կողմից, գիրքն արտաքննապես վատ է տպված, և ես այն չեմ սիրում... Ավելի լավ է ես ուղարկեմ Ձեզ «Փարիզյան բարիկադների պոեզիան» աշխատանքս, որն օրերս լույս է տեսնելու: Դա արժեքավոր գործ է») (1934, մարտի 24, Մոսկվա, Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվ):

3. Խոսքը Վալերի Յակովևիչ Կիրպոտինի մասին է, որը 1932-1936 թթ. եղել է ԽՄԿԿ ԿԿ գեղարվեստական գրականության սեկտորի վարիչ:

254. ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՉԱՉԻԿՈՎԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ԳԱՌՊԱ, ֆ. 1191, ց. 2, գործ 17, թ. 2:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը Ն. Գ. Մաշկովցևի մասին է:

2. 1929 թ. ստեղծված «Ֆեդերացիա»-ն եղել է Խորհրդային գրողների միությունների դաշնության հրատարակչությունը: 1934 թ. «Ֆեդերացիա»-ն միավորվել է «Սովետսկի պիսատել» հրատարակչության հետ:

3. Սարյանը նկատի ունի Ե. Չարենցի «Երկիր Նաիրի» գրքի համար ստեղծած իր շապկանկարը:

255. ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ԳԱՏՈՎԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ԳԱՌՊԱ, ֆ. 2802, ց. 1, գործ 138, թ. 2:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը Վ. Յա. Կիրպոտինի մասին է:

2. Սարյանի մասին իր հուշերում Վ. Կիրպոտինը գրում է. «В распоряжении Оргкомитета находился небольшой каменный особняк на территории парка им. Горького, в той его части, которая прежде называлась Нескучным садом. Расположен он живописно, на высоком берегу Москва-реки, в центре старого и нелюдного лесного массива [...] Мартиросу Сергеевичу были предоставлены две комнаты, что вполне его устроило. Сарьян прожил в Нескучном особняке значительную часть лета 1934 г. совершенно по-семейному, вместе с женой и детьми, и занимался всеми необходимыми ему делами» («Գրկու անվան զբոսայգու տարածքի

այն մասում, որն առաջ կոչվում էր Նեսկուչնի Սաղ, կազմկոմիտեի տրամադրության տակ էր գտնվում ոչ մեծ քարե մի առանձնատուն: Այն գեղատեսիլորեն խոյանում էր Մոսկվա գետի բարձր ափին՝ հին և ամայի անտառային զանգվածի կենտրոնում: Մարտիրոս Մերգելիչին հատկացված էր երկու սենյակ, որոնք իրեն լիովին բավարարում էին: Սարյանն ապրեց Նեսկուչնու առանձնատանը 1934 թ. ամռան մեծ մասը, տնավարի, կնոջ և երեխաների հետ և զբաղվեց իրեն անհրաժեշտ բոլոր գործերով» («Литературная Армения» («Լիտերատուրնայա Արմենիա»), 1986, N 8):

3. Խոսքը Հայպետհրատում պատրաստվող Ս. Ֆիրդուսու 1000-ամյակին նվիրված «Ռոստան և Սոհրաբ» գրքի համար Սարյանին հանձնարարված նկարազարդումների մասին է:

256. ՄՆԵՐ ԱՔԵՂՅԱՆԻՆ ԵՎ ՍՄԲԱՏ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

Պատճենը պահվում է ՄՍՏԹ-ում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը Հայկական ԽՍՀ Կենտկոմին առընթեր արվեստի կոմիտեի մասին է:
2. Խոսքը Գաբրիել Գյուրջյանի մասին է:

257. ԼՈՒՍԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Սարյանը ձգտում էր Մոսկվայում արվեստանոց ունենալ, որովհետև գործի բերումով հաճախ և երկարատև ստիպված էր լինում մնալ Մոսկվայում: Այդ հարցը լուծվեց միայն 1937 թ., երբ Սարյանը Մոսկվայում աշխատում էր փարիզյան միջազգային ցուցահանդեսի պանոյի ստեղծման վրա:

2. Լ. Սարյանն այդպես էլ չիրականացրեց օրագիր վարելու իր ծրագիրը:

3. Սկսած 1952 թ., Մ. Սարյանը օրագրային գրառումներ էր կատարում, որոնք, ի դեպ, կրում էին ոչ սխտեմատիկ բնույթ: Այս գրառումները դեռևս մնում են անտիպ:

4. Տե՛ս նամակ 249, ծանոթ. 2:

5. Սարյանի անհատական ցուցահանդեսը տեղի ունեցավ 1936 թ.:

6. Տե՛ս նամակ 255, ծանոթ. 2:

7. Խոսքը Հովհան Գաբրիելյանի մասին է:

8. Խոսքը Լուսիկ Սարյանի քրոջ՝ Անահիտի մասին է, որը Ղ. Աղայանի դուստրն էր՝ առաջին կնոջից:

9. Խոսքը Թագուհի Դոխասանյանի մասին է:

10. Խոսքը ՀԽՍՀ պետական կուլտ. պատմական թանգարանում 1934 թ. բացված Ե. Թադևոսյանի էտյուդների ցուցահանդեսի մասին է: Ներկայացված էր 449 ստեղծագործություն: Կատալոգի առաջաբանի հեղինակն էր Ռ. Դրամբյանը:

258. ԼՈՒՍԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. 1934 թ. մայիսին Թիֆլիսում Անդրկովկասյան օլիմպիադայի առիթով բացվեց Անդրֆեդերացիայի հանրապետությունների կերպարվեստի ցուցահանդեսը: Մասնակցել է նաև Սարյանը և արժանացել 1-ին աստիճանի պատվոգրի:

2. Տե՛ս նամակ 257, ծանոթ. 1:

3. Խոսքը Աղայան Լևոնի մասին է:

259. ԱՐԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ա. Սարգսյանի և Հ. Կոչոյանի տուն-թանգարանի արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս 1934 թ. նամակ 258, ծանոթ. 1:

2. Խոսքը Եվգենե Սարգսյանի մասին է:

3. Նկատի ունի Արա Սարգսյանի որդուն՝ Արմենին, որին հայրը անվանում է իզիթ, այսինքն՝ կտրիճ:

260. ԼՈՒՍԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. 1934 թ. հոկտեմբերի սկզբին Սարյանը, մի խումբ ռուս նկարիչների հետ, Թուրքմենիայի կառավարության հրավերով մեկնում է Աշխաբադ: Նոյեմբերին նկարիչների ստեղծագործական խումբն իր կատարած գործերով պետք է մասնակցեր Թուրքմենական ԽՍՀ տասնամյակին նվիրված ցուցահանդեսին:

2. Խոսքը «Բամբակահավաքը Թուրքմենիայում» պանոյի (կտ., յուղ., 200 x 300) մասին է, որի վերատպությունը գետեղված է «Горьковский рабочий» («Գորկովսկի ռաբոչի») թերթի 1936 թվականի հունիսի 16-ի համարում:

261. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Դրամբյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս նամակ 260, ծանոթ. 1:

2. Տե՛ս նամակ 260, ծանոթ. 2:

262. ԼՈՒՍԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս նամակ 260, ծանոթ. 2:

263. ԼՈՒՍԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Հավանաբար, խոսքը Մոսկվայի Պետհրատի խմբագիրներից մեկի մասին է:

2. 1936 թ. Ա. Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի թատրոնը Հաստանի խորհրդայնացման 15-րդ տարեդարձի կապակցությամբ բեմադրել է Հարո Ստեփանյանի «Քաջ Նազար» օպերան՝ Սարյանի ձևավորմամբ: Թատերագետ Լ. Խալաթյանը «Սարյանը և թատրոնը» ուսումնասիրության մեջ այդ ներկայացմանը տվել է հետևյալ գնահատականը. «Սարյանը ջանք չխնայեց «Քաջ Նազարը» բարձրացնելու համար, թվում է՝ արեց իրենից կախված ամեն ինչ... բայց, իզուր: Օպերայի երաժշտության մեջ, ինչպես ներկայացման ռեժիսորական աշխատանքներում, ամեն ինչ չէ, որ հաջող էր, մինչև վերջ ընդունելի, համարժեք հեքիաթի մեծ բովանդակությանն ու նրա բեմական այն կերպարանքին, որ Սարյանն

եր տվել... Չնավորում: չէր կարող ապրել անկախ ներկայացումից, և անժամանակ, հազիվ մեկ խաղաշրջան ցուցադրվելուց հետո, բեմից իջավ» (1960, Երևան, էջ 51):

3. Տե՛ս նամակ 266, ծանոթ. 2:
4. Տե՛ս նամակ 260, ծանոթ. 1:
5. Տե՛ս նամակ 260, ծանոթ. 2:

264. ՄԻՋԱՅԵԼ ՄԱԶՄԱՆՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Մազմանյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Նկատի ունի Գևորգ Քոչարին:

265. ԲՈՐԻՍ ԿՈՌՆԵԵՎԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ԳԱՌՊԱ, ֆ. 2563, ց. 1, գործ 28:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Բ. Ի. Կոռնեևը Թիֆլիսում լույս տեսնող «На рубеже Востока» («Նա ուրեժե Վոստոկա») ամսագրի պատասխանատու քարտուղարն էր:
2. Սարյանը սխալվում է. «На рубеже Востока»-ն ամսագիր էր, ոչ թե թերթ:
3. Խոսքը Հայաստանի խորհրդային նկարիչների միության մասին է:

266. ԱՐԱ ՄԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ա. Սարգսյանի և Հ. Կոչոյանի տուն-թանգարանի արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Սարյանը մանրամասն գրում է «Սոցիալիզմի ինդուստրիա» ցուցահանդեսի նախապատրաստական աշխատանքների հետ առնչվող հարցերի շուրջ, Հայաստանի նկարիչների մասնակցության, թեմաների և ըստ այդմ կնքվելիք պայմանագրերի մասին: Սարյանն այս հարցերով զբաղվում էր որպես ՀԽՍՀ ԺԿԽ արվեստի գործերով վարչության պետին առընթեր գեղարվեստական խորհրդի կերպարվեստի սեկցիայի անդամ, ինչպես նաև որպես «Սոցիալիզմի ինդուստրիա» ցուցահանդեսի կոմիտեի անդամ: Ցուցահանդեսը բացվեց 1939 թ. Մոսկվայում:
2. Ակնարկվում է Մ. Սարյանի անհատական ցուցահանդեսը, որը 1936 թ. հունիսի 7-ին բացվեց Մոսկվայի Կերպարվեստի պետական թանգարանում (այժմ Պուշկինի անվան կերպարվեստի պետական թանգարան), իսկ հուլիսին փոխադրվեց Լենինգրադի Համամիութենական Գեղարվեստի ակադեմիա: Մոսկվայի ցուցահանդեսին ներկայացված էր Սարյանի 270 աշխատանք, Լենինգրադում՝ 300:

267. ԱՐԱ ՄԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ա. Սարգսյանի և Հ. Կոչոյանի տուն-թանգարանի արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը «Սոցիալիզմի ինդուստրիա» ցուցահանդեսի մասին է: Տե՛ս նամակ 266, ծանոթ. 1:
2. Տե՛ս նամակ 266, ծանոթ. 2:
3. Սարյանը ծանոթացել էր Էդգար Շահինի հետ Վենետիկում 1924 թ.: Երկուսն էլ մասնակցում էին Վենետիկյան Միջազգային ցուցահանդեսին՝ Բիննալեին,

մեկը ներկայացնում էր Խորհրդային Հայաստանի արվեստը, մյուսը՝ Ֆրանսիայի: Զսանական թվականներին Սարյանը վիթխարի գործունեություն էր ծավալել Հայաստանի պատկերասրահն արվեստի գործերով հարստացնելու ուղղությամբ (տե՛ս «Մ. Սարյան. Նամակներ», I հ., Երևան, 2002): 1936 թ. Շահինը կատարում է Սարյանին դեռևս 1924 թ. տված խոստումը և Հայաստանի պատկերասրահին նվիրում իր նկարները: Սարյանին ուղղված իր նամակում Ա. Սարգսյանը գրում է. «Պիտի հաղորդեն մի սքանչելի լուր: Մտացվեց Էդգար Շահինից նամակ. բոլոր նկարների օֆորտները նվիրում է Հայաստանի թանգարանին» (1936, հունիսի 13, Սարյանի ընտանեկան արխիվ):

4. Վերոհիշյալ նամակում Արա Սարգսյանը հայտնում է Սարյանին. «Հունիսի 24-ին մեր տանը (Հայաստանի Նկարչի տանը - Ռ. Ս.) բացում ենք Բաշինջադյանի ցուցահանդեսը, մոտ 200 կտավ արդեն հավաքված է: Կազմակերպել ենք բավականին լուրջ և արժեքավորում ենք այդ մարդուն՝ մինչև այժմ մեր կողմից չգնահատված այդ նկարչին: Երևակայիր, նոր է տյուղներ ենք գտել, որոնք ունեն խոշոր արժեք: Երևի ինքը էլ ժամանակին տեսած չես լինի»:

5. Նկատի ունի Ա. Թամանյանի նախագծով կառուցվող Ժողովուրդ (այժմ՝ Օպերայի և բալետի ազգային թատրոն):

6. Սարյանի ստեղծագործական երեկոն տեղի ունեցավ Կերպարվեստի կենտրոնական թանգարանում (այժմ՝ Պուշկինի անվան կերպարվեստի պետական թանգարան), նրա անհատական ցուցահանդեսի փակման օրը՝ հունիսի 26-ին: Երեկոյի նախագահն էր Վ. Ա. Ֆավորսկին, ելույթ ունեցողների թվում էր Վ. Ե. Տատլինը:

7. Որոշում կայացվեց Սարյանի անհատական ցուցահանդեսը Կին չտանել:

8. ՀԽՍՀ կերպարվեստի ցուցահանդեսը կապակցվեց Հայ գրականության և արվեստի տասնօրյակի հետ և բացվեց 1939 թ. հոկտեմբերի 25-ին Մոսկվայի Արևմտյան նոր արվեստի թանգարանում: Ցուցահանդեսին մասնակցեց 86 նկարիչ: Սարյանը ներկայացված էր 25 աշխատանքով:

268. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Դրամբյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվել է ՀՀ ԳԱԱ 2005, 1 (168) էջ 267-262:

1. Տե՛ս 1936 թ. նամակ 266, ծանոթ. 2:
2. Խոսքը Գառնիի ավերված հեթանոսական տաճարի (I-II դդ.) մասին է, որի վերակառուցման հերթական նախագծով 1933 թ. հանդես եկավ ճարտարապետ Նիկողայոս Բունիաթյանը:
3. Ա. Ն. Սվիրիդը 1936 թ. գարնան և ամռան ամիսներն անցկացրեց Հայաստանում՝ աշխատելով «Հին Հայաստանի մանրանկարչությունը» մենագրության վրա, որը լույս տեսավ Մոսկվայում 1939 թ.:
4. Սարյանը նկատի ունի Սվիրիդի 50-ամյակը:
5. Տե՛ս նամակ 267, ծանոթ. 6:
6. Տե՛ս նամակ 267, ծանոթ. 7:

269. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ՀԱՊ ՀՁԲ, ֆ. 118, ինվ. 15271,

N 316, թթ. 1-4:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Է. Շահինի ցուցահանդեսը բացվեց 1936 թ. մայիսին՝ Երևանում, ներկայացվել էր 186 աշխատանք:
2. Տե՛ս նամակ 267, ծանոթ. 4:
3. Ակնարկվում է Լենինգրադում բացված անհատական ցուցահանդեսը: Տե՛ս նամակ 266, ծանոթ. 2:

270. ՄԱՐԻԱ ՅԱԿՈՎԼԵՎՆԱՅԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. ԽՍՀՄ Ժողովուրդիին առընթեր Փարիզյան ցուցահանդեսի կոմիտեի պատվերով, 1936 թ. դեկտեմբերին Սարյանը ձեռնամուխ է լինում «Արվեստն ու տեխնիկան ժամանակակից կյանքում» փարիզյան միջազգային ցուցահանդեսի Խորհրդային Միության տաղավարի համար դեկորատիվ պանոյի ստեղծման աշխատանքին: Խոսքն այդ ցուցահանդեսի կոմիտեի մասին է:
2. Սարյանը պատրաստվում էր մասնակցել Պուշկինի մահվան 100-ամյակին նվիրված՝ Մոսկվայում և Երևանում կազմակերպվող գեղարվեստական ցուցահանդեսներին և ներկայացնել «Պուշկինի հանդիպումը Գրիբոյեդովի դիակին» թեմայով մի նկար:

271. ԱՆՆԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ԳԱԹ, Աննա Հովհաննիսյանի ֆ.:

Տպագրվել է՝ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1980, N 1:

1. Սարյանը դիմել էր հայտնի պուշկինագետ Յու. Ն. Տինյանովսկուն՝ «Պուշկինի հանդիպումը Գրիբոյեդովի դիակին» նկարի համար նյութեր տրամադրելու խնդրանքով:

272. Պ. ՍՈՒՎՈՐՈՎԻՆ

Մեքենագիր պատճենը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. 1936 թ. «Детиздат»-ի պատվերով Սարյանն աշխատում էր հայկական ժողովրդական հեքիաթների ռուսերեն երրորդ հրատարակության («Армянские сказки», Ծ.-խ., 1939) նկարազարդման վրա:
2. Տե՛ս նամակ 270, ծանոթ. 1:
3. Տե՛ս նույն տեղում, ծանոթ. 2:

273. ԼՈՒՍԻԿ, ՍԱՐԳԻՍ ԵՎ ՂԱԶԱՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆՆԵՐԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս նամակ 270, ծանոթ. 1:
2. Խոսքը Վ. Մ. Միդլերի մասին է:
3. Տե՛ս հապավումների ցանկում Всекохудожник:
4. 1936 թ. մարտին Հայաստանի Պետհրատը տպագրության հանձնեց Մ. Սարյանի ստեղծագործությանը նվիրված մենագրությունը: Այդ կապակցությամբ «Խորհրդային Հայաստան» թերթը 1936 թ. մարտի 2-ին հրատարակեց հետևյալ հայտարարությունը. «...Վարպետի ստեղծագործությունն սպառնիչ արտացոլում կգտնի մոնոգրաֆիայի մեջ, որ նկարազարդվում է նկարչի բազմաթիվ գունավոր

նկարներով: Նկարները լինելու են եռագույն: Գրքում տպվում են Ա. Լունաչարսկու, Մ. Շահինյանի, էֆրոսի և ուրիշների հոդվածները Սարյանի ստեղծագործության մասին: Մոնոգրաֆիան բաղկացած է լինելու 200 էջից և լույս է տեսնելու մայիսին՝ ռուսերեն և հայերեն առանձին-առանձին: Տպագրվում է Մոսկվայում, ընտիր թղթի վրա»: Սակայն գիրքն այդպես էլ լույս չտեսավ: Սույն նամակում Սարյանը մատնանշում է դրա պատճառներից մեկը: Տե՛ս նաև նամակ 249, ծանոթ. 2:

1937

274. ԼՈՒՍԻԿ, ՍԱՐԳԻՍ ԵՎ ՂԱԶԱՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆՆԵՐԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը Հանամիտեմական պուշկինյան ցուցահանդեսի մասին է, որը բացվեց Մոսկվայում 1937 թ. փետրվարի 16-ին: Սարյանը մասնակցեց մեկ աշխատանքով:
2. Մոսկվայում ցուցադրվեց Սարյանի «Պուշկինի հանդիպումը Գրիբոյեդովի դիակին Հայաստանի լեռներում» (1937, կտ., յուղ., 130 x 199) նկարը, որը ցուցահանդեսից հետո ձեռք բերվեց Խարկովի Գեղարվեստական թանգարանի համար:
3. 1937 թ. փետրվարի 12-ին Երևանում՝ Հայաստանի կերպարվեստի պետական թանգարանում բացվեց «Պուշկինը կերպարվեստում» գեղարվեստական ցուցահանդեսը, որին մեկ աշխատանքով մասնակցեց նաև Սարյանը:
4. Երևանի պուշկինյան ցուցահանդեսին ներկայացված էր Սարյանի «Պուշկինի հանդիպումը Գրիբոյեդովի դիակին» (1937, կտ., յուղ., 90 x 130, ՍԸՀ) նկարի էսքիզը:

275. ԼՈՒՍԻԿ, ՍԱՐԳԻՍ ԵՎ ՂԱԶԱՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆՆԵՐԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը փարիզյան պանոյի էսքիզի մասին է: Տե՛ս նամակ 270, ծանոթ. 1:
2. 1937 թ., Սարյանը երկար սպասումներից հետո վերջապես արվեստանոց ստացավ Հին Արբատի Կարմանիցկի նրբանցքի N 2 տանը՝ Պավել Կուզնեցովի հարևանությամբ:
3. Տե՛ս նամակ 272, ծանոթ. 1:

276. ԼՈՒՍԻԿ, ՍԱՐԳԻՍ ԵՎ ՂԱԶԱՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆՆԵՐԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը փարիզյան պանոյի մասին է: Տե՛ս նամակ 270, ծանոթ. 1:
2. Այս նամակը գրված է սեծաղիթ թղթի վրա, ճակատին պատկերված են Լուսիկ, Սարգիս և Ղազարոս Սարյանները Արարատի ֆոնի վրա: Պատկերն արված է ջրաներկով: Նամակի այսպիսի ձևավորումը կոնդակ է հիշեցնում:

277. ԼՈՒՍԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. 1937 թ., հունվարի 5-15-ը Մոսկվայի Մեծ թատրոնում անցկացվող վրացա-

կան տասնօրյակին ներկայացված չորս օպերաներից մեկն էր Վ. Դորիձեի «Կետոն ու Կոտեն»։ Օպերայի լիբրետոյի հիմքում ընկած էր Ա. Յագարեիի «Խանունա» կատակերգությունը։

2. Նկատի ունի Գ. Սունդուկյանի «Պեպո» պիեսը։

3. Մոսկվայում անցկացվող ԽՍՀՄ հանրապետությունների մշակութային տասնօրյակների շարքում ծրագրվում էր նաև ՀԽՍՀ մշակույթի տասնօրյակը։

4. Ակնարկվող չորս օպերաներից միայն «Մասունցի Դավիթն» էր, որ չէր գրված։

5. Խոսքը Ռուբեն Սիմոնովի մասին է։

6. Տե՛ս նույն նամակի ծանոթ. 3։

7. Խոսքը Օպերայի փոխտնօրեն Խոջամիրյանի մասին է։

8. Խոսքն Ավետիք Իսահակյանի մասին է։

9. Նկատի ունի Փարիզյան ցուցահանդեսի պանոյի էսքիզը։ Տե՛ս նամակ 270, ծանոթ. 1։

10. Տե՛ս նամակ 274, ծանոթ. 1։ Մարյանը սխալմամբ գրել է, որ բացումը պետք է տեղի ունենա փետրվարի 11-ին։

11. Տե՛ս նամակ 274, ծանոթ. 2։

12. 1937 թ. հունվարի 19-ին Մոսկվայում՝ Տրետյակովյան Պետական պատկերասրահում բացվեց Վ. Ի. Սուրիկովի ցուցահանդեսը, որին ներկայացված էր չուրջ 450 աշխատանք։

278. ԼՈՒՍԻԿ, ՍԱՐԳԻՍ ԵՎ ՂԱԶԱՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆՆԵՐԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Մարյանի ընտանեկան արխիվում։

Տպագրվում է առաջին անգամ։

1. Խոսքը Մարիետա Շահինյանի և նրա ամուսնու՝ Հակոբ Խաչատրյանի մասին է։

2. Մ. Շահինյանն աշխատում էր «Ուլյանովների ընտանիքը» գրքի վրա։

3. Տե՛ս նամակ 270, ծանոթ. 1։

4. Տե՛ս նամակ 272, ծանոթ. 1։

5. Խոսքը Детиздат-ի մասին է։

6. Մարյանի ձևավորմամբ «Օխիկ» ժողովրդական հեքիաթը լույս տեսավ 1937 թ. (Ծ.-խ., «Детиздат»)։

7. Խոսքը 1939 թ. Մոսկվայում կայանալիք Համամիութենական գյուղատնտեսական ցուցահանդեսի՝ «Հայաստան» տաղավարի ձևավորման մասին է, որի առանցքը պետք է կազմեր Մարյանի պանոն։

8. Խոսքը 1939 թ. Մոսկվայում կայանալիք «Սոցիալիզմի ինդուստրիա» Համամիութենական գեղարվեստական ցուցահանդեսի մասին է, որին Մարյանը ներկայացրեց 4 աշխատանք։ Տե՛ս նաև նամակ 266, ծանոթ. 1։

9. Կարմիր բանակի 20-ամյակին նվիրված ցուցահանդեսին, որը կայացավ 1938 թ. Մոսկվայում, Մարյանը չի մասնակցել։

10. Ըստ երևույթին, Լուսիկ, Մարիկ և Ջարիկ անունների առաջին վանկերից բաղկացած Լուսազար հավաքական անունը, որը հորինել էր Մարյանը, այնքան էլ դուր չէր գալիս ընտանիքի անդամներին։

279. ԼՈՒՍԻԿ, ՍԱՐԳԻՍ ԵՎ ՂԱԶԱՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆՆԵՐԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Մարյանի ընտանեկան արխիվում։

Տպագրվում է առաջին անգամ։

1. Տե՛ս նամակ 270, ծանոթ. 1։

2. Տե՛ս նամակ 272, ծանոթ. 1։

280. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Դրամբյանի ընտանեկան արխիվում։

1. Խոսքը 1937 թ. Համամիութենական պուշկինյան ցուցահանդեսին Մարյանի ներկայացնելիք աշխատանքի մասին է։ Տե՛ս նամակ 274, ծանոթ. 1 և 2։

2. Տե՛ս նամակ 274, ծանոթ. 3։

3. Նկատի ունի ԽՍՀՄ նախարարների խորհրդին առընթեր Արվեստի գործերի կոմիտեն (1936-1946)։

4. Տե՛ս նամակ 270, ծանոթ. 1։

5. Տե՛ս նամակ 278, ծանոթ. 8 և 9։

6. Տե՛ս նամակ 277, ծանոթ. 11։

7. 1937 թ. ո՛չ մամուլում, ո՛չ ցուցահանդեսների տեղեկատուում Ռենդրամոդի ցուցահանդեսի մասին տեղեկություն չգտանք։

281. ԼՈՒՍԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Մարյանի ընտանեկան արխիվում։

Տպագրվում է առաջին անգամ։

1. Տե՛ս նամակ 257, ծանոթ. 1։

2. Տե՛ս նամակ 375, ծանոթ. 6։

3. Նկատի ունի Ղազարոս Աղայանին։

4. Խոսքն Ավետիք Իսահակյանի մասին է, որը նոր էր վերադարձել արտասահմանյան վտարանդիությունից և ընտանիքով ապրում էր «Երևան» հյուրանոցում։

282. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Դրամբյանի ընտանեկան արխիվում։

Տպագրվում է առաջին անգամ։

1. Տե՛ս նամակ 266, ծանոթ. 1։

2. Խոսքը ՀԽՍՀ Կենտկոմին առընթեր արվեստի կոմիտեի մասին է։

3. Խոսքը համապատասխանաբար Հայաստանի խորհրդային նկարիչների միության և Հայաստանի կերպարվեստի պետական թանգարանի (այժմ՝ Հայաստանի ազգային պատկերասրահ) մասին է։

4. Նկատի ունի Ջաքար Բաշինջաղյանին, որը եղել է 1936-1971-ին Երևանի պետական համալսարանի քաղաքատնտեսության ամբիոնի վարիչ։

283. ԼՈՒՍԻԿ, ՍԱՐԳԻՍ ԵՎ ՂԱԶԱՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆՆԵՐԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Մարյանի ընտանեկան արխիվում։

Տպագրվում է առաջին անգամ։

1. Տե՛ս նամակ 272, ծանոթ. 1։

2. Տե՛ս նամակ 278, ծանոթ. 6։

284. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Դրամբյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս նամակ 268, ծանոթ. 4:
2. Տե՛ս նամակ 274, ծանոթ. 3:
3. Խոսքը Միանո Գալստյանի մասին է:

285. ԼՈՒՍԻԿ, ՍԱՐԳԻՍ ԵՎ ՂԱԶԱՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆՆԵՐԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը հունգարացի գրող Մատե Զալկայի ընտանիքի մասին է: 1936 թ. աշնանը Զալկան մեկնեց Մադրիդ և 1937 թ. հունիսին գտնվեց Իսպանիայի ազատագրման համար մղվող մարտերում:
2. Խոսքը բանասեր և թարգմանիչ Լևոն Խալաթովի մասին է:
3. Նկատի ունի Հին Արբատի Կարմանիցկի նրբանցքի N 5/2 տանը գտնվող իր արվեստանոցը: Այստեղ Սարյանն ապրեց և ստեղծագործեց մինչև 1970 թ., այնուհետև արվեստանոցն անհատույց հանձնեց Մոսկվայի քաղաքապետին: Տե՛ս նաև նամակ 257, ծանոթ. 1:
4. Տե՛ս նամակ 270, ծանոթ. 1:
5. Խոսքը, հավանաբար, Ա. Ռիբնիկովի մասին է:
6. Տե՛ս նամակ 274, ծանոթ. 1:
7. Հավանաբար, Սարյանը նկատի ունի Երևանում բացված պուշկինյան ցուցահանդեսը: Տե՛ս նամակ 274, ծանոթ. 3:
8. Տե՛ս նամակ 272, ծանոթ. 1:

286. ԼՈՒՍԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Նկատի ունի «Պուշկինի հանդիպումը Գրիբոյեդովի դիակին Հայաստանի լեռներում» (կտ., յուղ., 130 x 199) էսքիզը, որը ցուցադրվեց 1937 թ. Երևանում բացված պուշկինյան ցուցահանդեսում: Տե՛ս նամակ 274, ծանոթ. 1: Այդ կտավին Սարյանը անդրադարձավ 1947 թ. և ավարտական վիճակի հասցրեց ստեղծագործական գաղափարը: Նկարի վրա գրված է երկու տարեթիվ՝ 1937-1947 թթ.:

287. ՂԱԶԱՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս նամակ 285, ծանոթ. 3:
2. Նկատի ունի իր եղբորը՝ Հովհաննես Սարյանին:

288. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Դրամբյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Նկատի ունի «Գարնանային օր» (1929 թ., կտ., յուղ., 70 x 69, ՀԱՊ) նկարը:
2. Խոսքը «Երեխաներ և մրգեր» (1928 թ., կտ., յուղ., 115 x 15, ՀԱՊ) նկարի մասին է:

3. 1937 թ. փետրվարին Լենինգրադից Մոսկվա տեղափոխվեց Կ. Պետրով-Վոդկինի ստեղծագործության 30-ամյակին նվիրված նտահայաց ցուցահանդեսը:

4. Տե՛ս նամակ 277, ծանոթ. 12:
5. Տե՛ս նամակ 280, ծանոթ. 7:

289. ԼՈՒՍԻԿ, ՍԱՐԳԻՍ ԵՎ ՂԱԶԱՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆՆԵՐԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս նամակ 270, ծանոթ. 1:
2. Տե՛ս նամակ 266, ծանոթ. 1:
3. Տե՛ս նամակ 274, ծանոթ. 1:
4. 1937 թ. հունիսին Սարյանը մասնակցեց է Մոսկվայի Կարմիր բանակի տանը բացված՝ Սոչիում գտնվող Ծանր արդյունաբերության ժողովրդի առողջարանի ձևավորման էսքիզների ցուցահանդեսին: Վերջինիս համար պանոյի ստեղծման աշխատանքներում Սարյանին օգնում էին Ա. Ռիբնիկովը և նրա ուսանողուհի Տամարա Ֆյոդորովնան: Տե՛ս նամակ 291:
5. Խոսքը ՀԽՍՀ նկարիչների միության նախագահության մասին է:

290. ԱԼԵՔՍԵՅ ՌԻԲՆԻԿՈՎԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ԳԱՌՊԱ, ֆ. 2005, ց. 1, գործ 69, թ. 1:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս նամակ 289, ծանոթ. 4:

291. ԱԼԵՔՍԵՅ ՌԻԲՆԻԿՈՎԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ԳԱՌՊԱ, ֆ. 2002, ց. 1, գործ 69, թ. 2:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս նամակ 289, ծանոթ. 4:

292. ԱԼԵՔՍԵՅ ՌԻԲՆԻԿՈՎԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ԳԱԿՌՊԱ, ֆ. 2002, ց. 1, գործ 69, թ. 3:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս նամակ 289, ծանոթ. 4:

293. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Դրամբյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը Սարյանի Կատարիին քրոջ որդու՝ 28-ամյա Ռուբեն Սամարցյանի մահվան մասին է:
2. Տե՛ս նամակ 266, ծանոթ. 1:
3. Նկատի ունի «Հոլիս» (1935 թ., կտ., յուղ., 59 x 81) և «Բլրակ» (1935 թ., կտ., յուղ., 60 x 73) նկարները:
4. Խոսքը Պ. Հ.Նաբատովի մասին է:
5. Խոսքը «Խրոհիղային գրավյուրա» ցուցահանդեսի մասին է, որը բացվեց 1937 թ. Մոսկվայում, ոչ թե Արևմտյան նոր արվեստի թանգարանում, այլ Պրոլետարական շրջանի Մշակույթի պալատում:
6. Սարյանը նկատի ունի 1937 թ. նոյեմբերի 7-ին Երևանի նկարչի տանը բացված գեղարվեստական ցուցահանդեսը, որը նվիրված էր ԽՍՀՄ սահմանադրու-

թյանը և բաղկացած էր երեք բաժիններից՝ գեղանկարչություն, քանդակագործություն և գրաֆիկա: Ցուցահանդեսին մասնակցել է նաև Սարյանը:

7. Նկատի ունի «Միքայել Նալբանդյանի դիմանկարը» (1937 թ., կտ., յուղ., 87 x 70, ԳԱԹ):

294. ԼՈՒՍԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Նկատի ունի Մարկ Գրիգորյանին:

295. ՀՈՎՍԵՓ ԿՈՒՍԻԿՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ԳԱԹ, Հովսեփ Կուսիկյանի ֆ., N 1046:

Տպագրվել է ՀՀ ԳԱԱ 2005, 1 (168) էջ 262:

1. Խոսքը Գ. Կուսիկյանի մասին է:

2. Ռոստով քաղաքն ընդարձակվելով, իր մեջ է առնում հայերի կողմից 1779 թ. հիմնված Նոր Նախիջևան քաղաքը, որն ստանում է Ռոստովի Պրոլետարական շրջան անվանումը: Սարյանը ցավով է ընդունում այդ լուրը:

296. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Դրամբյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս 1937 թ. նամակ 293, ծանոթ. 7: Խոսքը Հայաստանի գրականության պետական թանգարանի (այժմ՝ ԳԱԹ) մասին է:

2. Տե՛ս նամակ 274, ծանոթ. 4: Այս նկարը Մ. Սարյանի ընտանիքի սեփականությունն է:

297. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Դրամբյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը «Բանվորների և կոլտնտեսականների հանդիպումը Չորագետում» (1937 թ., կտ., յուղ., 300 x 200, ՀԱՊ) նկարի մասին է:

2. Սարյանն աշխատում էր «Այգեկութ» (կտ., յուղ., 150 x 178, Մոսկվա, Գլինկայի անվ. երաժշտական թանգարան) մեծադիր կտավի վրա, որը 1939 թ. հուլիսին ներկայացվեց Մոսկվայում բացված «Սննդարդյունաբերության» ցուցահանդեսում («Սոցիալիզմի ինդուստրիա» ցուցահանդեսի ենթաբաժին):

3. Տե՛ս նամակ 278, ծանոթ. 9:

4. Նկատի ունի: «Քաղաքապետների ժամը հայկական դիվիզիայում» (1938 թ., կտ., յուղ., 165,5 x 104, ՍԸՀ) նկարը:

5. Խոսքը Հայկական ԽՍՀ Կենտկոմին առընթեր արվեստի կոմիտեի մասին է:

6. Նկատի ունի Ռոստովի Մ. Գորկու անվ. դրամատիկական թատրոնի համար Ֆ. Գոռյանի «Տիգրան» դրամայի ձևավորումը: Ներկայացման պրեմիերան տեղի ունեցավ 1938 թ. մարտի 10-ին: Բեմադրող-ռեժիսորն էր Յու. Չավադսկին, ձևավորումն իրականացրին Մ. Սարյանը և Մ. Վինոգրադովը:

7. Ակնարկում է «Սոցիալիզմի ինդուստրիա» ցուցահանդեսը: Տե՛ս նամակ 266, ծանոթ. 1:

8. Խոսքը Սեդրակ Առաքելյանի մասին է: Տե՛ս նաև նամակ 301, ծանոթ. 5:

1938

298. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ՀԱՊ, ՀՉԲ, ֆ. 118, ինվ. 15271, N 316, թ. 9:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս նամակ 297, ծանոթ. 4:

299. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ՀԱՊ, ՀՉԲ, ֆ. 118, ինվ. 15271, N 316, թ. 10-11:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը 1937 թ. նոյեմբերին Մոսկվայի Տրետյակովյան պատկերասրահում բացված ՎԽՍՀ կերպարվեստի ցուցահանդեսի մասին է:

2. Հավանաբար, Սարյանը նկատի ունի 1936 թ. նոյեմբերին Թիֆլիսի «Մետեխի» Արվեստի թանգարանում կայացած՝ «Վրացական արվեստը հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը» ցուցահանդեսը:

3. 1938 թ. ապրիլի 2-ին Տրետյակովյան պատկերասրահում կայացավ հանդիպում ՎԽՍՀ կերպարվեստի ցուցահանդեսի մասնակիցների հետ, որին ներկա էր նաև Սարյանը:

4. Խոսքը 1937 թ. ամռանը կայացած հայ և վրաց նկարիչների հանդիպման մասին է: Այն տեղի ունեցավ Թբիլիսիից Երևան տեղափոխված «Անդրկովկասի բուլշևիկյան կուսակցությունների պատմությունը» ցուցահանդեսի բացման օրերին:

5. «Սոցիալիզմի ինդուստրիա» գեղարվեստական ցուցահանդեսը, որը ծրագրված էր բացել Հոկտեմբերյան հեղափոխության 20-ամյակի կապակցությամբ, անհայտ պատճառներով հետաձգվեց մինչև 1939 թ. մարտը:

6. Խոսքը 1938 թ. մայիսի 6-ին Մոսկվայում կայանալիք Բանվոր-գյուղացիական Կարմիր բանակի (Рабоче-Крестьянская Красная Армия) և Ռազմա-ծովային նավատորմի 20-ամյակին նվիրված գեղարվեստական ցուցահանդեսի մասին է, որին Սարյանը չի մասնակցել:

7. Տե՛ս նամակ 297, ծանոթ. 4:

8. Ծանրաբեռնված լինելով ստեղծագործական և հասարակական աշխատանքով, Սարյանը հրաժարվեց համագործակցել այդ խորհրդին առընթեր Գեղարվեստական ինստիտուտի հետ:

9. Տե՛ս նամակ 270, ծանոթ. 1:

10. 1937 թ. Փարիզյան միջազգային ցուցահանդեսին ներկայացված Ժողովրդական տան (այժմ՝ Օպերայի և բալետի ազգային թատրոն) նախագծի համար Ա. Թամանյանին ետմահու շնորհվեց Մեծ ոսկե մեդալ (Grand prix):

11. Խոսքը Ա. Սվիրինի «Миниатюра Древней Армении» («Հին Հայաստանի նկարչությունը») գրքի մասին է, որը լույս տեսավ Մոսկվայում 1939 թ. Ռ. Դրամբյանի առաջաբանով:

12. Խոսքն ազգագրական այն մոտիվների մասին է, որոնք ցուցադրվել էին 1937 թ. Փարիզյան միջազգային ցուցահանդեսում և այնուհետև պետք է ցուցադրվեին 1938 թ. Մոսկվայի Գեղարդյունաբերության ինստիտուտի կողմից կազմակերպվող գեղարվեստական տեքստիլի ցուցահանդեսում:

300. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Դրամբյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Ե. Թադևոսյանի ետմահու ցուցահանդեսը բացվեց 1938 թ. Հայաստանի կերպարվեստի պետական թանգարանում (այժմ՝ Հայաստանի ազգային պատկերասրահ):

2. Տե՛ս նամակ 299, ծանոթ. 11:
3. Տե՛ս նույն տեղում, ծանոթ. 3:
4. Տե՛ս նույն տեղում, ծանոթ. 4:

301. ՄՈՒՇԵՎ ԱՂԱՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ԳԱԹ, Մուշեղ Աղայանի ֆոնդում (անմշակ):

1. Խոսքը «Սոցիալիզմի ինդուստրիա» ցուցահանդեսի կազմակերպիչների մասին է:

2. Տե՛ս նամակ 299, ծանոթ. 5:

3. «Սոցիալիզմի ինդուստրիա» ցուցահանդեսին Մարյանը ներկայացրել էր 1935 թ. ստեղծած չորս աշխատանք՝ «Ալավերդի» (կտ., յուղ., 72 x 100, ՀԱՊ), «Աշխատանքից հետո», «Կիրովական» (կտ., յուղ., 81 x 65), «Ալավերդու գործարանի արտադրամասերը» (կտ., յուղ., 64 x 81):

4. Խոսքը Ռուբեն Սամարցյանի մասին է:

5. «Սոցիալիզմի ինդուստրիա» ցուցահանդեսի բացման հետաձգումը հնարավորություն տվեց Հ. Գրիգորյանին, Է. Մարգարյանին, Գ. Գյուրջյանին նորից ներկայացնել ժյուրիին իրենց աշխատանքները և մասնակցել այդ ցուցահանդեսին:

6. Տե՛ս նամակ 267, ծանոթ. 8:

7. Խոսքը Աղբրեջանական արվեստի տասնօրյակի ժամանակ Մոսկվայում ներկայացված Ռ. Հաջիրեկովի «Քյոո օլլի» օպերայի մասին է, որի հիմքում ընկած է Մերձավոր Արևելքի ժողովուրդների նույնանուն հերոսական էպոսը:

8. Քյոո օլլին (Կույրի որդին) ժողովրդի երջանկության և արդարության համար պայքարող հերոս է:

9. Ա. Տիգրանյանը ձեռնամուխ չեղավ «Քյոո օլլի» օպերայի հայկական տարբերակի ստեղծմանը:

10. Հայ արվեստի տասնօրյակին ներկայացվեցին Ա. Տիգրանյանի «Անուշ», Ա. Սպենդիարյանի «Ալմաստ» (Մարյանի ձևավորմամբ), Հ. Ստեփանյանի «Լուսաբացին» օպերաները և Ա. Խաչատրյանի «Երջանկություն» բալետը:

11. Խոսքը Թաթուլ Ալբունյանի մասին է:

12. 1938 թ. տասնօրյակի նախօրյակին Վ. Արիստակեսյանն արտրվեց:

13. Խոսքը Սրբուհի Լիսիցյանի մասին է:

14. XX դարասկզբին Ռուսաստանում լայն տարածում էին գտել Էմիլ-ժակ Դակրյոզի դիթմի և երաժշտության դասավանդման մեթոդը, ինչպես նաև ամերիկյան պարուհի Այսեդորա Դունկանի նորամուծությունները պարարվեստի ասպարեզում: Ուսանելով Մոսկվայի Գեղարվեստական խոսքի և պարի ստուդիայում (1911–1917) Սրբուհի Լիսիցյանը կրել է թե՛ մեկի, թե՛ մյուսի ազդեցությունը: 1923 թ. Թիֆլիսում Լիսիցյանը հիմնադրել է դիթմո-պլաստիկայի ինստիտուտը:

15. Մարյանը հանձն է առնում Համամիութենական գյուղատնտեսական ցուցահանդեսի «ՀԽՍՀ» տաղավարի ձևավորման առանցքը կազմող մոտ 50

քառ.մ. մակերես ունեցող «Հայաստան» պանոյի ստեղծումը: Արվեստաբան Բորիս Տերնովեցն իր «Չորս պանո» հոդվածում այսպես է գնահատել Մ. Մարյանի այս աշխատանքը. «Исключительно по нарядности и красоте панно “Армения”, выполненное нар. худ. республики Мартиросом Сарьяном. Громадное панно (до 50 кв. метров) замыкает собою центральный зал павильона. Его тона как бы заполняют своим звучанием пространство всего павильона, насыщают его, придают ему праздничность. Сарьян давно известен как тончайший колорист. В новой работе художник развернул свое богатое красочное дарование [...]».

Сарьян сумел создать действительно обобщенный, подлинно синтетический образ родной страны, образ, убеждающий правдой внутренней жизни, волнующий и запоминающийся»:

(«Իր ճոխությամբ ու գեղեցկությամբ բացառիկ է ժող. նկարիչ Մ. Մարյանի ստեղծած «Հայաստան» պանոն: Ծավալուն պանոն (մինչև 50 քառ. մետր) պարփակում է իրենով կենտրոնական դահլիճը: Նա իր երանգների հնչեղությամբ կարծես լցնում է ամբողջ տաղավարի տարածքը, հագեցնում այն և հաղորդում տոնական տրամադրություն: Մարյանը, որպես նրբագույն կոլորիստ, վաղուց է հայտնի: Իր նոր աշխատանքում նկարիչը զարգացրեց իր գունազգացողության շնորհիվ [...]»:

Մարյանը կարողացել է ստեղծել իր հարազատ երկրի ընդհանրացված՝ իրապես սինթետիկ կերպարը, կերպար, որ համոզիչ է իր ներքին կյանքի ճշմարտությամբ, հուզիչ է և հիշվող») (Борис Терновец, Четыре панно, “Советское искусство”, 1939, 29 авт.).

302. ՎԻԿՏՈՐ ՄԻԿԱԵՐԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Վ. Միդերի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. 1938 թ. Մոսկվայում սկսվեցին Խորհուրդների պալատի շինարարության և ներքին ձևավորման նախապատրաստական աշխատանքները, որոնց մեջ ներգրավված էին ժամանակի ակամավոր ճարտարապետները, քանդակագործները, նկարիչները: Հաղորդում այն մասին, որ Մ. Մարյանը հրավիրվել է ձևավորելու Խորհուրդների պալատի մեծ դահլիճը, հրապարակվել է «Խորհրդային Հայաստան» թերթում (1940, 25 հոկտեմբերի): Սակայն Խորհուրդների պալատի շինարարության ծրագրերն այդպես էլ չիրագործվեցին:

2. Տե՛ս նամակ 301, ծանոթ. 15:

3. 1939 թ. անցկացվելիք ՀԽՍՀ արվեստի դեկադայից առաջ Մոսկվայում տեղի ունեցավ ապագա մասնակիցների մրցույթը:

4. Տե՛ս նամակ 289, ծանոթ. 4:

1939

303. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Դրամբյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը, հավանաբար, վերաբերում է 1937 թ. «Բանվորների և կոլտնտեսականների հանդիպումը Չորագետում» (կտ., յուղ., 300 x 200, ՀԱՊ) աշխատանքին,

որի մասին Մարյանը մանրամասն գրել է Ռ. Դրամբյանին ուղղված 1937 թ. դեկտեմբերի 20-ի իր նամակում (տե՛ս նամակ 297):

2. Խոսքը Ջավեն Գրիգորյանի մասին է:

3. Նկատի ունի Հայաստանի կերպարվեստի պետական թանգարանը (այժմ՝ Հայաստանի ազգային պատկերասրահ): 1925-1951 թթ. Ռ. Դրամբյանն այդ թանգարանի տնօրենն էր:

4. Նկատի ունի ՀԽՍՀ Նախարարների խորհրդի մշտական ներկայացուցչությունը Մոսկվայում:

5. Ռ. Դրամբյանն ընդառաջեց Մարյանի խնդրանքին, և վերոհիշյալ աշխատանքը ձեռք բերվեց Հայաստանի կերպարվեստի պետական թանգարանի (այժմ՝ Հայաստանի ազգային պատկերասրահ) կողմից:

6. Խոսքը «Նինա Քոմուրջյանի դիմանկարի» մասին է: Կտավի ետևում Մարյանն իր ձեռքով գրել է «Նինայի դիմանկարը»: Ամենայն հավանականությամբ, պատկերվածը Նինա Թազեխուլախովան է, որն ամուսնանալուց հետո փոխել է իր օրիորդական ազգանունը: Տե՛ս նաև հատոր I, էջ 13-14: Ն. Քոմուրջյանի դիմանկարը (1917, կտ., յուղ., 66 x 70) ձեռք է բերվել Ա. Քոմուրջյանից 1967 թ.՝ Մարյանի թանգարանի կողմից:

7. Խոսքը Մարյանի Հովսեփ Մանթաշեհի դիմանկարի մասին է (1915, կտ., տեմպ., 88 x 88, ՀԱՊ):

8. Մարյանը նկատի ունի Ա. Սպենդիարյանի «Ալմաստ» օպերայի Մոսկվայում կայանալիք բեմադրության համար կատարած իր ձևավորումները:

304. ՆԱԴԵԺԴԱ ԴՈՔԻՉԻՆԱՅԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ՌՊԳ ԶԲ, ֆ. 420, գործ 14, վավ. 80:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Ս. Մ. Կիրովի և Գ. Կ. Օրջոնիկիձեի պատմահուշային թանգարանի տնօրեն Տ. Սուրգովտը, որը Մարյանին պատվիրել էր «Հայաստան» ջրաներկ բնանկարը, հեռացվեց աշխատանքից, իսկ նրան փոխարինած Դերբենյովը չկարողացավ Մարյանի հետ համաձայնության գալ (տե՛ս նամակ 308): 1940 թ. այս աշխատանքը «Լեռնային բնանկար» (1940, թուղթ. ջրաներկ, 62,5 x 86) անվան տակ միութենական թանգարանային ֆոնդը փոխանցում է Օրջոնիկիձեի (այժմ՝ Վլադիկավկազ) Մ. Տուգանովի անվան Գեղարվեստի համրապետական թանգարանին:

1940

305. ԼՈՒՍԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Մարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Ստալինյան մրցանակը Մարյանին շնորհվեց 1941 թվականին՝ Ա. Սպենդիարյանի «Ալմաստ» օպերայի ձևավորման համար (1939):

2. 1940 թ. փետրվարին լրանալու էր Մ. Մարյանի ծննդյան 60-ամյակը: Հավանաբար, այդ առիթով Մարյանը ծրագրում էր կազմակերպել իր անհատական ցուցահանդեսը, սակայն դա չիրագործվեց:

3. Հավանաբար, Ռ. Դրամբյանը մտադիր էր սկսել Մ. Մարյանի անձնական արխիվը պատկերասրահին հանձնելու գործընթացը:

4. Մարյանին մրցանակ շնորհելու մասին խոսակցություններն սկիզբ առան Մոսկվայում կայացած մշակութային տասնօրյակին ներկայացված «Ալմաստ» օպերայի սարյանական ձևավորման առնչությամբ: Տե՛ս նույն նամակի ծանոթ. 1:

306. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Դրամբյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքն այն հայկական մանրանկարների մասին է, որոնք ցուցադրվել էին 1939 թ. Մոսկվայում հայ արվեստի տասնօրյակի ժամանակ բացված ՀԽՍՀ կերպարվեստի ցուցահանդեսում և պետք է ցուցադրվեին Լենինգրադում: Այդ ցուցահանդեսը բացվեց Էրմիտաժում մեծ ուշացումով՝ 1940 թ. հունիսին:

2. «Այգեկութ» (1937, կտ., յուղ., 150 x 178, Մոսկվա, Մ. Գլինկայի անվ. երաժշտական մշակույթի թանգարան) և «Դեղձահավաք» (1938, կտ., յուղ., 130 x 160: Մոսկվա, Հեղափոխության պետական թանգարան) նկարները Լենինգրադում չեն ցուցադրվել: Տե՛ս նաև նամակ 296, ծանոթ. 2:

3. Խոսքն Արևմտյան նոր արվեստի թանգարանի տնօրենի մասին է:

307. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Դրամբյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս նամակ 306, ծանոթ. 1:

2. Հավանաբար, խոսքն Ա. Սպենդիարյանի «Ալմաստ» օպերայի որոշ էսքիզների մասին է, որոնց հեղինակը Մարյանն էր:

3. Մարյանն ակնարկում է բիբլիական առասպելը, ըստ որի Հոռնի կուսակալ Պիղատոսը լվանում է ձեռքերը՝ ամբոխին հանձնելով Հիսուսին (ՄՄՏԹ 27:24):

308. ՆԱԴԵԺԴԱ ԴՈՔԻՉԻՆԱՅԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ՌՊԳ ԶԳ, ֆ. 420, թթ. 14, վավ. 80:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը Ս. Կիրովի և Գ. Օրջոնիկիձեի պատմահուշային թանգարանի տնօրեն Դերբենյովի մասին է:

2. Տե՛ս նամակ 304, ծանոթ. 1:

3. Խոսքը Ռ. Դրամբյանի մասին է:

309. ՀՈՎՍԵՓ ԿՈՒՍԻԿՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ԳԱԹ, Հովսեփ Կուսիկյանի ֆոնդ:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. 1940 թ. սկսած Մարյանը ձեռնամուխ է լինում իր հուշերի շարադրմանը: Նա վարում է օրագրային և ծոցատետրային գրառումներ, որոնց մի մասը հրատարակում է 1966 թ. Երևանում՝ «Գրառումներ իմ կյանքից» առանձին գրքով: Գիրքը ռուսերենից հայերեն թարգմանեց և խմբագրեց Վ. Մաթևոսյանը: Մարյանի գրառումների բնագիր տեքստը պահպանվում է նկարչի ընտանեկան արխիվում:

310. ՍԱՐԳԻՍ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Նկատի ունի Դուխովսկայային:
2. Խոսքը Մինաս Սարգսյանի մասին է:
3. Նկատի ունի հենց իր հասցեատեր Մարգիս Սարյանին:
4. Սարյանի կրտսեր որդին՝ Ղազարոսը, գտնվում էր Կիևում, զինծառայու-

թյան մեջ:

311. ԱՐԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ա. Սարգսյանի և Հ. Կոչոյանի տուն-թանգարանի արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքն Արա Սարգսյանի «Մանուկ Աբեղյան» (1926 թ., բրոնզ, 34 x 26 x 28, ՀԱՊ) և «Մարիամ Ասլանյան» (1928 թ., բրոնզ, 30 x 16 x 24, ՀԱՊ) դիմաքանդակների մասին է, որոնք ցուցադրվել էին ՀԽՍՀ կերպարվեստի ցուցահանդեսի ժամանակ Մոսկվայում և Լեհիցորադում (1939-1940):

2. Խոսքը ԽՍՀՄ ժողովրդական դերասան Ռ. Ն. Սիմոնովի դիմանկարի (1939, կտ., յուղ., 100 x 80) մասին է, որը Սարյանից ձեռք էր բերել Մոսկվայի Արևելքի թանգարանը:

3. Տե՛ս նամակ 267, ծանոթ. 8:

312. ՍՄԲԱՍ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

Տպագրվում է առաջին անգամ ըստ ՄՍՏԹ-ում պահվող պատճենի:

1. Ստալինյան մրցանակը դեռ նոր էր կյանք մտնում և դրա շնորհման կարգի հաստատումը գործընթացի մեջ էր: «Ստալինյան մրցանակի հաստատման մասին» հրամանը հրապարակվեց միայն 1941 թվականի մարտի 26-ին: Առաջին անգամ Ստալինյան մրցանակներ շնորհվեցին 1941 թ. մարտին՝ վերջին հինգ տարիների լավագույն աշխատանքների համար:

2. Ակնարկվում է ՀԽՍՀ նկարիչների միությունը:

3. 1941 թ. մարտին Սարյանին շնորհվեց III կարգի Ստալինյան մրցանակ «Ալմաստ» օպերայի ձևավորման համար (1939 թ.):

4. Խոսքը ԽՍՀՄ նկարիչների միության կազմկոմիտեի մասին է:

5. 1940 թ. լրացավ Փ. Թերլենեզյանի 75-ամյակը: 1941 թ. ապրիլի 6-ին Երևանում բացվեց նրա աշխատանքների ցուցահանդեսը:

6. Խոսքը՝ Գաբրիել Գյուրջյանի մասին է:

7. Նկատի ունի ՀԽՍՀ նկարիչների միությունը:

8. Խոսքը Հայկուհու մասին է:

9. Ակնարկվում է «Հայաստանի կերպարվեստը 20 տարում» հոբելյանական ցուցահանդեսը, որ բացվեց 1940 թ. դեկտեմբերին:

313. ԱՆՆԱ ԳԱՆՈՒՑԿԻՆԱՅԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ՏՊՊ ՁԲ, ֆ. 4, գործ 135:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Սարյանի՝ երգչուհի Վերա Դուխովսկայայի դիմանկարի (1933, կտ., յուղ., 130 x 80) գտնվելու վայրն անհայտ է:

2. Խոսքը Սարյանի «Իմ ընտանիքը» (1929, կտ., յուղ., 102 x 80, ՏՊՊ) նկարի մասին է:

3. Նկատի ունի իր «Դաշնակահար Կոնստանտին Իգումնովի դիմանկարը» (1934, կտ., յուղ., 73 x 59,5, ՀԱՊ):

4. Նկատի ունի «Կինոռեժիսոր Ս. Էյզենշտեյնի դիմանկարը» (1940, կտ., յուղ., 63 x 51), «Պարուհի Գ. Ուլանովայի դիմանկարը» (1940, կտ., յուղ., 66 x 54, ՄՍՏԹ) և «Դերասան Կաչալովի դիմանկարը» (1940, կտ., յուղ., 62 x 52, ՍԸՀ) երեք դիմանկարները: Չնայած որ Սարյանն այդ դիմանկարներն անվանում է ճեպանկարներ, սակայն դրանցից երկուսը՝ Ուլանովայինն ու Էյզենշտեյնինը, ավարտում արժեքավոր ստեղծագործություններ են և բազմիցս ցուցադրվել են:

314. ԼՈՒՄԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. 1941 թ. հունվարի 7-ին Մոսկվայի Տրետյակովյան պատկերասրահում բացվեց «Խորհրդային նկարիչների լավագույն ստեղծագործությունների ցուցահանդես»-ը, որին մասնակցել է նաև Սարյանը:

1941

315. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Դրամբյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս նամակ 303, ծանոթ. 3:

2. 1939 թ. Սարյանն ընդգրկված էր ՀԽՍՀ ժողովմիտրիին առընթեր արվեստի գործերի վարչության պետին կից գիտական խորհրդի կերպարվեստի սեկցիայի մեջ: Աշխատանքի բերումով հաճախ լինելով Մոսկվայում՝ նա իր հեղինակությամբ և գործի իմացությամբ բազում հարցեր էր կարգավորում Հայաստանի և Կենտրոնի համապատասխան կազմակերպությունների միջև:

3. Նկատի ունի ԽՍՀՄ նկարիչների միության կազմկոմիտեն: 1934-1954 թթ. կազմկոմիտեն ղեկավարել է նկարիչ Ա. Մ. Գերասիմովը:

4. ՀԽՍՀ մշակույթի նախարարության նկարչական շրջիկ արվեստանոց-ցուցահանդեսը հիմնադրվել է 1939 թ., Գ. Գյուրջյանի նախաձեռնությամբ: Այն կազմակերպում էր արշավախմբեր Հայաստանի տարածքով և նրա սահմաններից դուրս թեմատիկ նկարներ և բնանկարներ ստեղծելու նպատակով: Յուրաքանչյուր նկարիչ շրջիկ արվեստանոցի ցուցահանդեսային ֆոնդին պետք է համձներ մեկ աշխատանք: Հավաքված նկարների հիման վրա կազմակերպում էին շրջիկ ցուցահանդեսներ, իսկ նկարների մի մասն անվերադարձ նվիրաբերվում էր գրադարաններին, ակումբներին, դպրոցներին:

5. Տե՛ս նամակ 305, ծանոթ. 2:

6. Տե՛ս նամակ 302, ծանոթ. 1:

7. 1941 թ. ծրարված Գյուրջյանի ցուցահանդեսական ցուցահանդեսը չկայացավ պատերազմի պատճառով:

8. Հավանաբար, Սարյանն անդրադառնում է հետին թվով իր 60-ամյակը նշելու ոմանց առաջարկին:

9. Տե՛ս նամակ 314, ծանոթ. 1:

10. Տե՛ս նամակ 312, ծանոթ. 9:
11. Խոսքը «Հայաստանի կերպարվեստը 20 տարում» հորեյլանական ցուցահանդեսի կազմկոմիտեի մասին է:
12. Նամակում հիշատակվող Գ. Յակուլովի նկարը ՀԱՊ-ը ձեռք չի բերել:

316. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Դրամբյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքն Ավ. Իսահակյանի 65-ամյակի մասին է, որը տոնվեց Երևանում մեծ շուքով:

2. Սարյանին ուղղված իր նամակում Դրամբյանը հայտնում է այն մասին, որ պատրաստվում է Լիդիա Դուրնովոյի հետ միասին հայ մանրանկարչությանը նվիրված ելույթ ունենալ Մատենադարանում: Դրամբյանի ուսումնասիրության նյութն էր Կիլիկիայի մանրանկարչական դպրոցը, իսկ Դուրնովոյինը՝ Խիզանյան դպրոցը: Ն. Սվիրիդը, Ռ. Դրամբյանը և Դուրնովոն սկիզբ դրեցին հայ մանրանկարչական արվեստի գիտական ուսումնասիրմանը:

3. Դեռևս 1939 թ. խոսվում էր այն մասին, որ Սարյանին շնորհվելու է Ստալինյան մրցանակ՝ Ա. Սպենդիարյանի «Ալմաստ» օպերայի ձևավորման համար: Սակայն այդ որոշումն ընդունվեց միայն 1941 թ. մարտին: Տե՛ս նաև նամակ 312, ծանոթ. 1, 2:

4. Կարմիր բանակին նվիրված ցուցահանդեսը, որը պետք է բացվեր փետրվարի վերջին, չկայացավ: Ավելի ուշ՝ 1941 թ. դեկտեմբերին, Երևանի նկարչի տանը բացվեց «Հայաստանի նկարիչները Հայրենական մեծ պատերազմին» ցուցահանդեսը, որին մասնակցել է նաև Սարյանը:

5. Հավանաբար, Սարյանը նկատի ուներ բռնադատված զինվորականների դիմանկարները:

6. Խոսքը Սարյանի Խ. Աբովյանի դիմանկարի (1940, թղթ., տուշ, ջր., 42 x 31,5, ՄՄՏԹ) մասին է:

7. Ակնարկվում է ԳԱԹ-ի «Խաչատուր Աբովյան» (1941, կտ., յուղ., 96 x 71) դիմանկարը:

317. ՄՄԲԱՏ ՄԱՐԳԱՅԱՆԻՆ

Տպագրվում է առաջին անգամ ըստ ՄՄՏԹ-ում պահվող պատճենի:

1. Խոսքը վերաբերում է Հայաստանի նկարիչների միության անդամների վերագրանցման հաստատմանը (տե՛ս նամակ 315):
2. Խոսքը Հայաստանի խորհրդային նկարիչների միության մասին է:

318. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Դրամբյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Սարյանը նկատի ունի «Երևանի Ժողտան շինարարության հողային աշխատանքները» (1930, կտ., յուղ., 57 x 73, Մոսկվա, ՏՊՊ) և «Ժողտան հողային աշխատանքները» (1931, կտ., յուղ., 61 x 50, ՄՄՏԹ) իր երկու նկարները:
2. Տե՛ս նամակ 303, ծանոթ. 3:
3. «Ալմաստ» օպերայի ձևավորման Սարյանի էսքիզների մի մասը՝ այդ

քվում I, II և III գործողությունների դեկորները, ինչպես նաև Ալմաստի, Թաթուլի և Գայանեի զգեստների էսքիզները ձեռք է բերել ՀԱՊ-ը:

4. Սարյանի ձևավորմամբ «Ալմաստը» ներկայացվել է Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի թատրոնի (այժմ՝ Հայաստանի օպերայի և բալետի ազգային թատրոն) բեմում 1939–1969 թթ.:

5. Խոսքն «Աշնանային ծաղիկներ և մրգեր» (1939, կտ., յուղ., 100 x 198, ՏՊՊ) նկարի մասին է:

6. 1941 թ. Մոսկվայում բացվեց Կ. Ե. Վորոշիլովի 60-ամյակին նվիրված գեղարվեստական ցուցահանդեսը, որին մասնակցել է Սարյանը:

7. «Նկարիչները Կ. Ե. Վորոշիլովին» հոդվածում Յա. Դ. Ռոմանը, մասնավորապես, գրել է. «В том же разделе (картины, не связанные с основной тематикой) выставки – изумительные “Цветы” М. С. Сарьяна». («Ցուցահանդեսի այդ նույն (հիմնական թեմայի հետ չառնչվող նկարների) բաժնում Մ. Ս. Սարյանի հիասքանչ «Ծաղիկներ»-ն են») («Советское искусство», 1941 թ., 1 փետրվարի):

319. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Դրամբյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս նամակ 303, ծանոթ. 3:
2. Խոսքը, հավանաբար, Հովի. Այվազովսկու «Արարատյան դաշտավայրը» (1882, կտ., յուղ., 82 x 110, Լ. Մաքսակովայի հավաքածու, Մոսկվա) նկարի մասին է:
3. Խոսքը Հ. Այվազովսկու «Նոյը իջնում է Արարատից» (1889, կտ., յուղ., 129 x 218, ՀԱՊ) նկարի մասին է:
4. Մ. Սարյանը նկատի ունի Վ. Սուրենյանցի «Եկեղեցում» (1892, կտ., յուղ., 36 x 26,5) նկարը, որը, ինչպես վկայում է ՀԱՊ-ի արխիվում պահպանվող արձանագրությունը, «Գնված է ժող. նկարիչ Մ. Սարյանի միջոցով (1941 թ. հուլիսի 12-ին) 400 ռուբլով»:
5. Խոսքը Ստալինյան մրցանակի ներկայացված Սարյանի 1939 «Ալմաստ» օպերայի բեմադրության համար արված էսքիզների մասին է:
6. Տե՛ս նամակ 316, ծանոթ. 6:

320. ԻԳՈՐ ԳՐԱԲԱՐԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ՏՊՊ ՉԲ, ֆ. 106, վավ. 10524:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Ի. Գրաբարը մի խոսք ռուս նկարիչների հետ եվակուացվել էր Թբիլիսի:
2. Յան Բիրզգալը եղել է Միմֆերոպոլի գեղարվեստական թանգարանի հիմնադիրն ու տնօրենը: Պատերազմի սկզբին եկել է Հայաստան՝ ուղեկցելով Միմֆերոպոլի և Թեոդոսիայի (Այվազովսկու) պատկերասրահներից եվակուացվող նկարները: Մինչև պատերազմի ավարտն աշխատել է Հայաստանի կերպարվեստի պետական թանգարանում (այժմ՝ Հայաստանի ազգային պատկերասրահ) որպես գիտաշխատող:
3. Ակնարկվող ցուցահանդեսը նվիրված էր Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության 25-ամյակին, բայց խորագրված էր «Հայրենական մեծ պատերազմ»: Այն բացվեց Երևանի Նկարչի տանը նոյեմբերի 15-ին: Հայ նկարիչներից բացի մասնակցում էին Յա. Պ. Բիրզգալը, Մ. Ն. Մոխր, Բ. Ն. Շիրոկորադը, Գ. Դ. Յուստերը:

321. ՀՈՎՍԵՓ ԿՈՒՍԻԿՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է ԳԱԹ, Հովսեփ Կուսիկյանի ֆոնդ:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի առաջին իսկ օրերից Ղազարոս Սարյանը, որն արդեն մոտ երկու տարի ծառայել էր Կարմիր բանակում, հայտնվեց մարտական գործողությունների ամենաթեժ հատվածներից մեկում՝ Բելոռուսյան ճակատում: Նա հնարավորություն չի ունեցել հարազատներից նամակ ուղարկելու: 1942 թ. հուլիսի 14-ին Սարյանը հարցում է անում իր որդու՝ Ղազարոսի ճակատագրի մասին և ստանում VII զենիթահրանքային գնդի զինկոմ Գրիբինյուկի հետևյալ պատասխանը. «Сообщаю, что сын Народного художника Армении Сарьяна Мартироса Сергеевича, старший сержант Сарьян Л. М. жив, здоров и находится во вверенном мне полку. Активный участник самодеятельности, отважный и инициативный воин Красной Армии. Передайте большое спасибо отцу за воспитание сына» («Հայտնում եմ, որ Հայաստանի ժողովրդական նկարիչ Մարտիրոս Մերգենիչ Սարյանի որդին՝ ավագ սերժանտ Լ. Մ. Սարյանը, ողջ-առողջ է և ծառայում է ինձ ենթակա գնդում: Ինքնագործունեության ակտիվ մասնակից է, Կարմիր բանակի խիզախ և նախաձեռնող զինվոր: Խորին շնորհակալությունս հայտնեք հորը՝ որդու դաստիարակության համար»): Տե՛ս նաև նամակ 323:

322. ՄԵՐԳԵՅ ԿԱՐԱ-ՄՈՒՐՋԱՅԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է ՀԱՊ, ՀՉԲ, ֆ. 118, ինվ. 3072, N (116)1, քք. 1-2:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Գ. Բոյաջևի մեծագրությունը Պետրոս Աղամյանի (1849-1891) մասին այդպես էլ լույս չտեսավ, իսկ գրքի ձեռագիրն անհայտ կորավ:

323. ՂԱԶԱՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Սարյանի անձնական արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:
1. Տե՛ս նամակ 321, ծան. 1:

324. ՂԱԶԱՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվել է՝ «Лазарь Сарьян – письма с фронта» («Ղազարոս Սարյան՝ նամակներ ռազմաճակատից», կազմող և առաջաբանի հեղինակ՝ Արաքսի Սարյան)։ Ե. 2005, էջ 15-16:

- 1. Տե՛ս նամակ 321, ծանոթ. 1:
- 2. Խոսքը Հովհաննես Սարյանի մասին է:

325. ՄԻՆԱՅԻԼ ԲԱԲԵՆՉԻԿՈՎԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ԳԱԿՊԱ, ֆ. 2094, ց. 1, գործ 363, քք. 2-3:
Տպագրվում է առաջին անգամ:
1. Բարենչիկովը մտադիր էր հողված գրել Սարյանի մասին և կարիք ուներ որոշ վավերագրական և փաստացի նյութերի:

2. Խոսքը Կ. Ն. Իգումնովի մասին է, որը մի շարք մշակութային գործիչների հետ պատերազմի սկզբին տեղափոխվել էր Երևան:

3. Խոսքը «Կոմպոզիտոր Ա. Սպենդիարյանի դիմանկար»-ի (1943, կտ., յուղ., 140 x 90, 2007 թվականից Մ. Սարյանի տուն-թանգարան) մասին է:

Մ. Սարյանի 1943-1944 թթ. անտիպ գրառումներում պահպանվել է դիմանկարի ստեղծման պատմությանը վերաբերող հետևյալ հիշատակումը. «В последнее время начал писать для оперы портрет А. Спендиарова. Первый случай, когда я согласился написать портрет по фотоматериалу. Согласился я лишь потому, что отлично знал и помнил его. Я решил искупить свой грех перед Спендиаровым, которого не написал при жизни, несмотря на неоднократные упоминания с его стороны. Я задумал изобразить его на фоне алмастовского пейзажа. [...] На первом плане, по пояс, фигура Спендиарова. Мне кажется, портрет удался композиционно и по содержанию» («Վերջերս օպերայի համար սկսել եմ նկարել Ա. Սպենդիարովի դիմանկարը: Առաջին դեպքն է, որ ես համաձայնվեցի նկարել լուսանկարչական նյութերի հիման վրա: Համաձայնվեցի միայն նրա համար, որ շատ լավ էի ճանաչում և հիշում նրան: Ես որոշեցի մեղքս քավել Սպենդիարովի առջև, որին կենդանության օրոք չէի նկարել, չնայած որ նա բազմիցս ինձ հիշեցրել էր: Ես մտածեցի պատկերել նրան «Ալմաստ»-ի բնանկարներից մեկի ֆոնի վրա: [...] Առաջին պլանում՝ մինչև գոտկատեղ, Սպենդիարովի ֆիգուրն է: Ինձ թվում է, որ դիմանկարն ինձ հաջողվեց կոմպոզիցիայի և բովանդակության առումով») (Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվ):

4. Ա. Սպենդիարյանի «Խանդութ» բալետը բեմադրվեց Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի թատրոնում 1945 թ.: Լիբրետտի հեղինակներն էին Ա. Գուլակյանը և Լ. Լավրովսկին, ռեժիսորը՝ Ի. Արբատովը: Սարյանը վատառողջ լինելու պատճառով հրաժարվեց «Խանդութ»-ի ձևավորումից: Այն իրականացրին նկարիչ Կ. Մինասյանը և Ի. Արբատովը:

5. Խոսքը Գրիգոր Հարությունյանի մասին է:

326. ՂԱԶԱՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Սարյանի արխիվում:
Տպագրվել է՝ Ղազարոս Սարյանը և նրա ժամանակը, կազմող՝ Ա. Սարյան: Երևան, 2001, էջ 116: Տե՛ս նաև նամակ 321, ծանոթ. 1:

327. ԱՐԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ա. Սարգսյանի և Հ. Կոչոյանի տուն-թանգարանի արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Հայաստանի արվեստագետների ստեղծագործությունների ցուցահանդեսը, որը պետք է բացվեր 1943 թ. նոյեմբերին Մոսկվայում, հետաձգվեց: Բացումը կայացավ Տրետյակովյան պատկերասրահում 1944 թ. սեպտեմբերի 15-ին: Ցուցահանդեսը բաղկացած էր 3 բաժիններից՝ գեղանկարչություն, քանդակ, գրաֆիկա: Մասնակիցների թվում էր նաև Սարյանը:

2. Սարյանը նկատի ունի 1943 թ. նոյեմբերի 8-ին Տրետյակովյան պատկերասրահում բացված «Հերոսական ճակատ և թիկունք» Համամիութենական գեղարվեստական ցուցահանդեսը, որին ինքը չի մասնակցել:

3. Տե՛ս նամակ 325, ծանոթ. 4:
4. Հայ արվեստի և գրականության տասնօրյակը Մոսկվայում կայացավ միայն 1956 թ. հունիսի 1-ից 10-ը՝ առաջին տասնօրյակից 13 տարի անց:
5. ՀԽՍՀ Գիտությունների ակադեմիան հիմնադրվեց 1943 թվականի նոյեմբերի 29-ին ԽՍՀՄ հայկական մասնաճյուղի (Արմֆան) հիմքի վրա: ՀԳԱ հիմնադիր անդամների թվում էին Ա. Իսահակյանը, Մ. Աբեղյանը, Ալիխանյան եղբայրները, Վ. Համբարձումյանը և ուրիշներ: ՀԳԱ առաջին նախագահն էր Հովսեփ Օրբելին (1943-1947):

1944

328. ՀՈՎՍԵՓ ՕՐԲԵԼՈՒՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ, ըստ սևագրության:

1. Սարյանը շնորհավորում է Հ. Ա. Օրբելուն ՀԽՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի հիմնադրման (1943 թ., նոյեմբերի 29) և Հայաստանի ԳԱ առաջին պրեզիդենտ ընտրվելու կապակցությամբ:
2. Օրբելու խնդրանքով Սարյանի այս նամակին պատասխանեց Վ. Հ. Համբարձումյանը: Ընդհակառակը հայտնելով շնորհավորանքների համար, Համբարձումյանը մասնավորապես գրում է. «*Можете быть уверены, что указанные в Вашем письме две кандидатуры в состав Академии будут фигурировать на очередных выборах в Академию*» («Կարող եք համոզված լինել, որ Ակադեմիայի հերթական ընտրություններին կմասնակցեն Ձեր կողմից առաջադրված Ակադեմիայի կազմի մեջ ընդգրկվելիք երկու թեկնածուները») (1944 թ. հունիսի 30, Երևան, Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվ):

329. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԵՍԱՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ԳԱԹ, Խ. Եսայանի ֆ., N2702/379, 4 էջ:

1. Տե՛ս նամակ 327, ծանոթ. 1:
2. Տե՛ս նույն տեղում:
3. Խոսքը Հայկանուշ Դանիելյանի մասին է:
4. Խոսքը Հովհաննես Եղիազարյանի մասին է:
5. Խոսքը Սարյանի Աննա քրոջ թոռան՝ Սարգիս Տեր-Սարգսյանի մասին է, որը վերադարձել էր ռազմաճակատից վիրավորված և հիվանդ: Սակայն տիֆի ախտորոշումը չհաստատվեց:
6. Հայաստանում Գեղարվեստների ակադեմիա չի հիմնվել: Գուցե խոսքը Երևանի գեղարվեստա-թատերական ինստիտուտի մասին է, որը հիմնադրվեց 1945 թ., այժմ՝ Երևանի գեղարվեստի ակադեմիա:

330. ՎԱՀՐԱՄ ԳԱՅՖԵՃՅԱՆԻՆ ԵՎ ԵՂԻՇԵ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Է. Գայֆեճյանի անձնական արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Նամակը թվագրվում է ըստ բովանդակության: 1943 թ. նոյեմբերի կեսերից մինչև 1944 թ. հուլիսը Սարյանն ապրեց և աշխատեց Մոսկվայում: Երևանում Գեղարվեստի ուսումնարանում նրան մոտ կես տարի փոխարինում էին Վ. Գայֆեճյանը և Ե. Հովհաննիսյանը:

331. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Դրամբյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. 1944 թ. Սարյանը ստեղծում է արվեստի և գրականության մի շարք հայտնի գործիչների՝ Արամ Խաչատրյանի, Միխայիլ Լոգինսկու, Մարիետա Շախինյանի, Ալեքսեյ Ջիվլեեզովի, Աբրահամ Էֆրոսի, Սուրեն Քոչարյանի, Կարո Հալաբյանի դիմանկարները:
2. Տե՛ս նամակ 327, ծանոթ. 1:
3. Խոսքը Մոսկվայում կազմակերպված հայ արվեստի վարպետների համերգի մասին է:
4. Տե՛ս նամակ 327, ծանոթ. 1:
5. Նկատի ունի Հայաստանի կերպարվեստի թանգարանը:

332. ԱՐԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻՆ ԵՎ ՄՀԵՐ ԱԲԵՂՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ա. Սարգսյանի և Հ. Կոչոյանի տուն-թանգարանի արխիվում:

1. Տե՛ս նամակ 327, ծանոթ. 1:

333. ԶԱՎԵՆ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Իգարելյա Աղայանի անձնական արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս նամակ 327, ծանոթ. 1:
2. Տե՛ս նամակ 331, ծանոթ. 1:

334. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Դրամբյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս Խալաթով Լևոն:
2. 1936 թ. Հայաստանի կերպարվեստի պետական թանգարանի հրավերով Լ. Դուրնովոն տեղափոխվել էր Երևան և մի խումբ նկարիչների օգնությամբ վերականգնել մի շարք հայկական հուշարձանների որմնանկարներ, այդ թվում և Էջմիածնի տաճարի, և ընդօրինակել մոտ 300 մանրանկար և դաջվածք: 1945 թ. ստացել է ՀԽՍՀ արվեստի վաստակավոր գործչի կոչում: Հեղինակել է «Հին հայկական մանրանկարչություն» (Ե., 1952) և «Հայկական նկարչություն» (Ե., 1967) գրքերը:
Հավանաբար, ծրագիր կար արդեն 1944-1945 թթ. բացել ՀԽՍՀ ԳԱ արվեստի պատմության և տեսության սեկտորը: Սակայն դա հնարավոր եղավ անել միայն 1948 թ.: Սարյանը ղեկավարեց սեկտորի աշխատանքները 1948-1951 թթ.: Ե՛վ Ռ. Դրամբյանը, և՛ Լ. Դուրնովոն աշխատել են այդ սեկտորում:
3. Տե՛ս նամակ 331, ծանոթ. 1:
4. Նկատի ունի Երանոսի և Մարիամ Ասլամազյաններին:
5. Խոսքը 1944 թ. ապրիլին Երևանում կայացած Շեքսպիրյան համամիութենական 6-րդ կոնֆերանսի մասին է:

335. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԵՍԱՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է ԳԱԹ, Խաչատուր Եսայանի ֆ., N 2702 /379, 6 էջ:
Տպագրվել է՝ TB Канал, 2002, 10-16 հունիսի:

1. Տե՛ս նամակ 327, ծանոթ. 1:
2. Մոսկվայում Սարյանի ստեղծագործությունների անհատական ցուցահանդեսը կազմակերպելու մտահղացումն իրագործվեց միայն 1956 թ.:
3. Հայրենական պատերազմի ավարտին հույս կար, որ Խորհրդային բանակը կանցնի Թուրքիայի սահմանը և կազատագրի Արևմտյան Հայաստանը, սակայն Ստալինը վերջին բույսին հրաժարվեց այդ ծրագրից:

336. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Դրամբյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը Սարյանի ապագա հարսի՝ Սարյան (Լեսնիկովա) Գալինա Լվովնայի մասին է: Ղազարոսի հետ ծանոթացել են ռազմաճակատում 1942 թ., ամուսնացել՝ 1944 թ., ունեցել են երեք զավակ՝ Կատարինե, Ռուբեն և Ռուզան, բաժանվել են 1968 թ.: 1964-1967 թթ. Գ. Սարյանը մասնակցել է Սարյանի տուն-թանգարանի կառուցման և կազմակերպման աշխատանքներին:
2. 1944 թ. հուլիսին Մոսկվայի Արևելյան մշակույթի թանգարանում բացվեց Միության հանրապետությունների, ավտոնոմ հանրապետությունների ու մարզերի նկարիչների ցուցահանդեսը, որին մասնակցել է նաև Սարյանը:
3. Խոսքը Ասլանազյան քույրերի՝ Երանուհու և Մարիամի մասին է:
4. Խոսքը Գաբրիել Գյուրջյանի մասին է:
5. Տե՛ս նամակ 335, ծանոթ. 1:
6. Տե՛ս նամակ 335, ծանոթ. 2:
7. Նամակը մնացել է անավարտ՝ Սարյանի վատառողջ լինելու պատճառով: Այն ավարտել և ստորագրել է Լուսիկ Սարյանը:

337. ԱՐԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ա. Սարգսյանի և Հ. Կոջոյանի տուն-թանգարանի արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Սարյանին ուղղված իր նամակում Ա. Սարգսյանը մանրամասն գրում է Երևանի Գեղարվեստական (Գեղարվեստա-թատերական) ինստիտուտի ստեղծմանն առնչվող հարցերի մասին և առաջարկում նրան ստանձնել գեղանկարչական բաժնի ղեկավարությունը:
2. Տե՛ս նամակ 335, ծանոթ. 2:
3. Տե՛ս նամակ 336, ծանոթ. 2:
4. Տե՛ս նույն նամակի ծանոթ. 1:

338. ԳՐԻԳՈՐ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԻՆ

Մեքենագիր պատճենը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:
Նամակում ակնարկվող գեղարվեստա-արհեստակցական ուսումնարանը Երևանում բացվեց 1966 թ.: Մարտիրոս Սարյանը կատարեց բացման հանդիսավոր արարողությունը՝ կտրելով մուտքի ժապավենը և ինքն էլ վարեց առաջին դասը:

339. ԼՈՒՍԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը Ջիմ Թորոսյանի մասին է:
2. Տե՛ս նամակ 335, ծանոթ. 3:
3. Նկատի ունի Սարգիս Սարյանի թեկնածուական թեզը՝ նվիրված խոսակական Վերածննդի գրող Մ. Բանդելյոյի ստեղծագործությանը:
4. Սարգիս Սարյանին հասցեագրված նամակը չի պահպանվել:

340. ԼՈՒՍԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Պատերազմի տարիներին Վաչիկն աշխատել է Սարյանների տանը որպես խոհարար:
2. Խոսքը Վաղարշ Վաղարշյանի մասին է:
3. Խոսքը Հակոբ Խաչատրյանի մասին է:
4. 1945 թ. Մոսկվայում լույս տեսավ Ավ. Իսահակյանի բանաստեղծությունների ընտրանին՝ Ս. Խիտարովայի առաջարկով: Գրքում զետեղված էր Մ. Սարյանի «Ավետիք Իսահակյան» (1930 թ., թրթ., մատ., Ավ. Իսահակյանի տուն-թանգարան) դիմանկարը:
5. Խոսքն Արա Սարգսյանի և նրա տիկնոջ՝ Եվգենիայի մասին է:
6. Տես նամակ 335, ծանոթ. 3.

341. ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԻՍԱԿՈՎԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է ԳԱՌՊԱ, ֆ. 2259, ց. 1, գործ 810
Տպագրվում է առաջին անգամ:

342. ՀՈՎՍԵՓ ՕՐԲԵԼՈՒՆ

Ինքնագիրը (սևագիր) պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվել է՝ ՀՀ ԳԱԱ 2005, 1 (168) էջ 263-265:

1. 1945 թ. Գառնիում Մ. Սարյանը և բուսաբան Յ. Դավթյանը տեղի գերեզմանոցում հայտնաբերում են մի սրբատաշ քար հունական արձանագրությամբ: Պարզվեց, որ դա Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» 90-րդ գլխում հիշատակվող Խոսրովի որդի՝ Տրդատ IV թագավորի հայերեն բառերով, բայց «հելլենական գրերով» արված արձանագրությունն է՝ «Արև. Տրդատ Արքա Մեծն Հայաստանի»:
2. Խոսքը Նիկոլայ Յակովլևիչ Մադի մասին է, որը 1909-1911 թթ. պեղել ու բացել է Գառնիի հեթանոսական տաճարի ավերակները: Բայց նա չի զբաղվել Գառ-

նիի ամրոցի և հին բնակավայրի պեղումներով: Գառնիի կանոնավոր պեղումներն սկսեցին ձեռնարկվել միայն 1949 թվականից ՀԽՍՀ ԳԱ հնագիտական արշավախմբի կողմից՝ Բ. Ն. Առաքելյանի ղեկավարությամբ: Այն, ինչ հայտնաբերվեց այդ պեղումների ժամանակ, ամբողջապես հաստատեց Մ. Սարյանի՝ դեռևս 1945 թ. արված կանխագուշակումները Գառնիի հնագույն բնակավայր լինելու մասին:

3. Խոսքը կարմրավուն տուֆից կառուցված քրիստոնեական վաղ շրջանի՝ 4-5 դդ., կիսավեր եռանակ բազիլիկ տաճարի մասին է, որը գտնվում է Հայաստանի Անիի շրջանի Անիպենզա ավանի մոտ:

4. Չիթհանքը հատուկ շինություն էր, որտեղ գյուղացիները ձեռք էին պատրաստում:

1946

343. ԱՐԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ա. Սարգսյանի և Հ. Կոչոյանի տուն-թանգարանի արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը, հավանաբար, Հայաստանի նկարիչների միության 1945 թ. գործունեության վերստուգման և հաշվետվության մասին է:

2. Տե՛ս նամակ 315, ծանոթ. 5:

3. Նկատի ունի Արմեն Սարգսյանին:

344. ՄՈՒՇԵՂ ԱՂԱՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է ԳԱԹ, Մուշեղ Աղայանի ֆոնդում (անմշակ):

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը Սարյանի ավագ եղբոր՝ Հովհաննես Սարյանի մասին է:

2. Նվարդ Թումանյանը Մ. Աղայանի երկրորդ կինն էր: Նամակում խոսքը

Հ. Թումանյանի գերդաստանի մասին է:

345. ՀՈՎՍԵՓ ՕՐԲԵԼԻՆ

Ինքնագիրը (սևագիր) պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվել է՝ ՀՀ ԳԱԱ 2005, 1 (168) էջ 265-366:

1. Խոսքը Կամիլա Վասիլևնա Տրևերի մասին է:

2. Սկսած 1906 թ., Հ. Օրբելին մասնակցել է Անիի բոլոր պեղումներին, իր գործուն մասնակցությունն է բերել Անիի թանգարանի ստեղծմանը, եղել այդ թանգարանի վարիչը: Նրա աշխատասիրությամբ ստեղծված թանգարանի ցուցամուշնեթի մանրագինն նկարագրությունն այսօր այնտեղ ժամանակին հավաքված մասունքների հնագիտական, պատմական և հայագիտական բարձր արժեքի միակ վկայությունն է: Անիի ինստիտուտը և թանգարանը բարբարոսաբար ոչնչացվեցին թուրքերի կողմից՝ Անիի գրավման ժամանակ: Հնարավոր եղավ փրկել մասունքների միայն չնչին մասը և արձանագրությունների հետ առնչվող շատ կարևոր նյութեր:

346. ԼԱՎՐԵՆՏԻ ԲԵՐԻԱՅԻՆ

Ինքնագիրը (սևագիր) պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվել է՝ ՀՀ ԳԱԱ 2005, 1 (168) էջ 267:

347. ՍԵՐԳԵՅ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՎԻՆ

Ինքնագիրը (սևագիր) պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվել է՝ ՀՀ ԳԱԱ 2005, 1 (168) էջ 267-268 :

1. Խոսքը Սերգեյ Շահումյանի մասին է:

2. Խոսքն Անաստաս Միկոյանի մասին է:

3. Տե՛ս նամակ 346:

4. 1946 թ. նոյեմբերին Մ. Սարյանն ընտրվել էր ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի

II գումարման պատգամավոր:

348. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԿՈՇՏՈՅԱՆՑԻՆ

Ինքնագիրը (սևագիր) պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

349. ԳՐԻԳՈՐ ԶԱՄԲԱԽՉՅԱՆԻՆ

Մեքենագիր պատճենը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Չամբախչյանը Հայաստանին նվիրաբերել է ֆրանսիական նկարիչների երեք աշխատանք՝ Թեոդոր Ռուսսոյի «Մթնշաղմ անտառում» (կտ., յուղ., 90 x 116), Արուֆ Մոնտիչելլիի «Ձրոսանք» (փայտ., յուղ., 40 x 50), Էժեն Բուդենի «Ծովային նավահանգիստ» (կտ., յուղ., 36 x 58): Սարյանին ուղղված իր նամակում Չամբախչյանը մասնավորապես գրել է. «Դուք, ավելի քան որևէ մեկը, կհասկանաք, թե որքան թանկ է ինձ համար իմ հավաքածուն, որը դարձել է իմ հոգեկանի ատրուշանը, առանց որի չեմ պատկերացնում իմ գոյությունը» (1925 թ., ապրիլի 7, Երևան, Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվ):

2. Միայն 1947 թ. Հայաստանի պետական թանգարանի արվեստի բաժինը վերանվանվեց Հայաստանի պետական պատկերասրահի:

3. Սարյանի անհանգստությունը բացատրվում է նրանով, որ Չամբախչյանն իր նամակում չէր գրել, թե ինչպես պետք է նվիրաբերված նկարները տեղափոխվեն Երևան: Սարյանին ուղղված իր հաջորդ նամակում Գ. Չամբախչյանը հայտնում է, որ նկարներն ուղարկված են Հայաստան AOKC-ի գծով:

350. ԱՐԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ա. Սարգսյանի և Հ. Կոչոյանի տուն-թանգարանի արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը ՀԽՍՀ նկարչական ֆոնդում թույլ տված չարաշահումների մասին է: Տե՛ս նամակ 351:

351. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԵՍԱՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ԳԱԹ, Խաչատուր Եսայանի ֆ. 2702/379:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

352. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԵՍԱՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ԳԱԹ, Խաչատուր Եսայանի ֆ. 2702/379:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Նկատի ունի Մուրեն Ստեփանյանին:

2. 1945 թ. հունիսին Երևանում հիմնադրվեց Պետական գեղարվեստական ինստիտուտը:

Սարյանին ուղղված 1945 թ. հունիսի 10-ի իր նամակում ինստիտուտի տնօրեն Արա Սարգսյանը գրում է. «Հայ ժողովրդի պատմության մեջ առաջին անգամ այդ երազն իրականացավ: Քեզ ծանոթ է, անշուշտ, այն, որ Մոսկվայում ԿԵՄ (բարձրագույն դպրոցների կոմիտեն) համաձայնել է թույլ տալ միայն ինստիտուտ բացել, այն էլ՝ քանդակի, նկարչության, գրաֆիկայի ֆակուլտետներով: [...] Հայկական գեղ. ինստիտուտի անունը սերտորեն կապված պետք է լինի մեր մեծագույն արվեստագետի՝ Սարյանի հետ, ամենապատվավոր տեղը նրանց է լինելու մեզ մոտ, դրա համար ինստիտուտի հիմքը լինելու է, անկասկած, Սարյանը: [...] Ես ուզում էի հարցնել քեզ, որ հոկտեմբերին, որ ինստիտուտի բացումը լինի, դու լինեիր հանդիսավոր բացումը կատարողը: Մա պատմություն է» (Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում):

1947

353. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Դրամբյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. 1947 թ. ՀՊՊ-ն Հ. Միրիմանյանից գնել է 18-րդ դարի անհայտ նկարչի «Հովհաննես Մկրտչի զուխը» (կտ., յուղ., 54 x 66):

354. ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ԲԱՐԽՈՒԴԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Սարյանի անձնական արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը Մոսկվայում կառուցվելիք Խորհուրդների պալատի ներքին հարդարման մասը հանդիսացող «Ժողովուրդների բարեկամություն» գործերի մատիտանկար էսքիզի մասին է: Քանի որ դեռևս մինչև պատերազմը ծրագրված Խորհուրդների պալատի կառուցումն այդպես էլ չիրականացավ, ապա և Սարյանին հանձնարարված գործերն էսքիզները՝ մատիտանկար, այնուհետև նաև յուղանկար, կյանքի չկոչվեցին:

2. Նկատի ունի Խորհուրդների պալատի ներքին հարդարման աշխատանքների համար պատասխանատու հանձնաժողովի չինովնիկներին, որոնց մեծ մասը արվեստից հեռու մարդիկ էին:

3. Խոսքը Աշխեն Բարխուդարյանի մասին է:

4. Խոսքը, հավանաբար, Խորհուրդների պալատի արհեստակցական արհեստանոցների մասին է:

5. Խոսքը Մարկ Գրիգորյանի մասին է:

6. Խոսքն Ալեքսանդր և Աշխեն Բարխուդարյանների մասին է:

355. ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐԻ ՊԱԼԱՏ

Մեքենագիր պատճենը պահվում է Ռ. Սարյանի անձնական արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս նամակ 354, ծանոթ. 1:

Մատիտանկար էսքիզի պահպանման վայրն անհայտ է:

2. Գորելնուն պատկերված կանայք, տղամարդիկ և երեխաները Մ. Սարյանի մոտիկ բարեկամներն են՝ իր թոռները, քույրերի և եղբայրների զավակներն ու թոռները:

3. Մատիտանկար էսքիզի նկարագրությունն ամբողջապես համապատասխանում է Մ. Սարյանի արվեստանոցում պահվող «Ժողովուրդների բարեկամությունը» (1947–1948 թթ., կտ., յուղ., 149 x 298,5) գործերի համար արված յուղանկար էսքիզին: Նամակում հիշատակվող զինվորն ու գյուղացին այդ էսքիզում պատկերված չեն:

4. Սովարաթթե էսքիզի պատրաստումը գործերի աշխատանքային փուլերից է:

5. Տե՛ս նամակ 354, ծանոթ. N3:

356. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Դրամբյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Ակնարկվում է «Արարատը գարնանը» (1945 թ., կտ., յուղ., 75 x 117, ՀԱՊ) աշխատանքը:

2. Նկատի ունի «Ակադեմիկոս Ստ. Մալխասյանի դիմանկարը» (1943 թ., կտ., յուղ., 50 x 80, ՀԱՊ) և «Ծովակալ Հ. Իսակովի դիմանկարը» (1943 թ., կտ., յուղ., 50 x 80, ՀԱՊ):

3. Խոսքը, հավանաբար, «Ծաղկած ծառեր» (1947 թ., կտ., յուղ., 73 x 100, ՀԱՊ) նկարի մասին է:

357. ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԲԱՂՐԱՄՅԱՆԻՆ

Մեքենագիր պատճենը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. 1947 թ. հուլիսին Սարյանն իր տիկնոջ՝ Լուսիկ Լազարևայի հետ հյուրընկալվեց Հ. Բաղրամյանի անտանոցում՝ Ռիգայում: Այստեղ նա ստեղծեց «Մարշալ Բաղրամյանի անտանոցը Ռիգայում» (թղթ., ջր., 44,5 x 32, ՍԸՀ), «Մարշալ Հ. Բաղրամյանի դիմանկարը» (թղթ., մատ., սանգինա, 28,7 x 27,4, ՍԸՀ) գործերը և սկսեց աշխատել «Մարշալ Բաղրամյանի դիմանկար»-ի (1947 թ., կտ., յուղ., 103 x 92,5, ՀԱՊ) վրա, որն ավարտեց նույն թվականին՝ Մոսկվայում:

358. ԱՐԱ ՄԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ա. Սարգսյանի և Հ. Կոջոյանի տուն-թանգարանի արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս նամակներ 350 և 351:

2. Խոսքը Սիեր Արեդյանի մասին է:

3. Խոսքը վերաբերում է ՀԽՍՀ կերպարվեստագետների միության II համագումարին, որը տեղի ունեցավ 1947 թ. նոյեմբերի 26-28-ը Երևանում: Այդ համագումարում Սարյանն ընտրվեց միության վարչության նախագահ:

4. Նկատի ունի Ա. Մ. Գերասիմովին:

5. Խոսքը Եվգենիա Սարգսյանի մասին է:

6. Խոսքը Արմեն Սարգսյանի մասին է:

359. ՀՈՎԱՍԵՓ ՕՐԲԵԼՈՒՆ

Ինքնագիր (սևագիր) պահվում է Մ. Մարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս նամակ 357, ծանոթ. 1:
2. Բ. Բ. Պիոտրովսկին, բացի Կարմիր բլուրից, մասնակցել է նաև Կիրովականի (Վանաձորի), Այգեվանի, Ծովինարի պեղումներին:
3. ՀԽՍՀ ԳԱ հիմնադրման օրվանից՝ 1943 թվականից, ստեղծվեց երաժշտության պատմության և տեսության սեկտորը, որը ղեկավարում էր Քուչմարյանը:
4. Արվեստի ինստիտուտն ստեղծվեց 1958 թ. մինչև այդ գործող արվեստի պատմության և տեսության սեկտորի հիման վրա:
5. 1958 թ., երբ ստեղծվեց Արվեստի ինստիտուտը, Ա. Ջիվեղզովն արդեն վախճանված էր:
6. Նամակն անավարտ է:

360. ԱՐԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ա. Սարգսյանի և Հ. Կոջոյանի տուն-թանգարանի արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս նամակ 286, ծանոթ. 1:
2. Խոսքը ԽՍՀՄ Գեղարվեստների ակադեմիայի սեսիայի մասին է: Այն անցկացվեց 1947 թ. նոյեմբերի 22-24-ին:
3. Նկատի ունի Հոկտեմբերյան հեղափոխության 30-ամյա հոբելյանին նվիրված խորհրդային նկարիչների ցուցահանդեսը: Այն բացվեց 1947 թ. նոյեմբերի 5-ին Մոսկվայի Պետական Տրետյակովյան պատկերասրահում և Պուշկինի անվ. կերպարվեստի թանգարանում: Սարյանը ներկայացրել էր 7 աշխատանք:
4. Հավանաբար, Սարյանի կարծիքը հաշվի էր առնված: Հայաստանի խորհրդային կերպարվեստագետների II համագումարը և Հայաստանի խորհրդային նկարիչների հոբելյանական ցուցահանդեսը բացվեցին միաժամանակ՝ 1947 թ. նոյեմբերի 26-ին: Ցուցահանդեսի բացումը տեղի ունեցավ Երևանի Նկարչի տանը, Սարյանը ներկայացրել էր 3 աշխատանք:

361. ԱՐԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ա. Սարգսյանի և Հ. Կոջոյանի տուն-թանգարանի արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը Երևանի գեղարվեստի պետական ինստիտուտի մասին է՝ այժմ Երևանի գեղարվեստի Ակադեմիա:

1948

362. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԵՍԱՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է՝ ԳԱԹ Խաչատուր Եսայանի ֆ. 2702/379:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս Ռուզան Վարդանյան:

1950

363. ՎԻԿՏՈՐ ՀԱՄԱՐՉՈՒՄՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը (սևագիր) պահվում է Մ. Մարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. ՀԽՍՀ ԳԱ Արվեստի պատմության և տեսության սեկտորի վարիչի պաշտոնում Մ. Մարյանն աշխատեց 1948–1951 թթ.:

364. ՍԱՐԳԻՍ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը (սևագիր) պահվում է Մ. Մարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Հայաստանի երիտասարդ նկարիչներին նվիրված Մարյանի հոդվածը «Литературная газета» («Լիտերատուրնայա գազետա») թերթում այդպես էլ լույս չտեսավ:

2. Տե՛ս նամակ 363, ծանոթ. 1:

3. Ղազարոս Մարյանի «Միմֆոնիկ պոեմ» ստեղծագործությունը նրա դիպլոմային աշխատանքն էր, որի առաջին կատարումը տեղի ունեցավ Մոսկվայի կոմսերվատորիայի դահլիճում: Նամակում խոսքը երևանյան առաջին կատարման մասին է՝ ֆիլիարմոնիայի սիմֆոնիկ նվագախմբի կողմից՝ Մալունցյանի ղեկավարությամբ:

365. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Դրամբյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. 1950 թ. սեպտեմբերին Հայաստանի պատկերասրահի գնման հանձնաժողովը որոշում կայացրեց Վարդուհի Արծաթպանյանից ձեռք բերել նամակում թվարկված Հմայակ Արծաթպանյանի աշխատանքները: Այսօր դրանք պահվում են ՀԱՊ-ում:

366. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Դրամբյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Ֆ. Դ. Օստրոգորադսկուց նկարիչ Կոնցեյի աշխատանքները Հայաստանի պետական պատկերասրահի կողմից ձեռք չեն բերվել:
2. Նկատի ունի Թագուհի Սարյանի (1898 թ., կտ., յուղ., 31 x 26,5) և Աննա Սարյանի (1900 թ., կտ., յուղ., ՍԸՀ) դիմանկարները:

367. ՌՈՒԲԵՆ ԴՐԱՄԲՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Դրամբյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Հավանաբար, խոսքը վերաբերում է «Ակնարկներ հայ կերպարվեստի պատմության մասին» ժողովածուին, որի շուրջ մոտ 30 տարի ծավալվել էին բոլոր վիճաբանությունները: Այն հնարավոր դարձավ լույս ընծայել միայն 1979 թ. ԳԱ հրա-

տարակշիռություն: Ռ. Դրամբյանն այդ գրքի համար գրեց չորս հոդված՝ «XVII-XVIII դդ. արվեստը», «XIX-XX դդ. արվեստը», «1920-1940 թթ. արվեստը» և «1941-1945 թթ. արվեստը»:

2. Խոսքը ՀԽՍՀ ԳԱ արվեստի պատմության և տեսության սեկտորի մասին է, որը ղեկավարում էր Մ. Սարյանը (1948-1951):

3. Լ. Ա. Դուրնովոն վերոհիշյալ ժողովածուի համար գրեց «Միջնադարյան արվեստը» հոդվածը:

4. Ետպատերազմյան տարիներին բարձրացավ ստալինյան ռեակցիայի մի նոր հուժկու ալիք: “Звезда” («Զվեզդա») և “Ленинград” («Լենինգրադ») ամսագրերի մասին ժայռնովյան տխրահռչակ որոշումով սկսվեց բռնապետության գաղափարակիրների մի նոր արշավ արվեստի առաջադեմ, ականավոր գործիչների վրա: Խեղաթյուրվում, նորովի մեկնաբանվում և շարադրվում է ԽՍՀՄ ժողովուրդների արվեստի հին ու նոր պատմությունը: “Советское искусство” («Սովետսկոյե իսկուստվո») թերթի 1950 թ. խմբագրական հոդվածներից մեկում կարելի էր կարդալ. “...Опасной формой проявления упадочного буржуазного искусства является стремление некоторых несомненно отсталых художников к стилизаторству, к ложному реакционному романтизму, идеализации прошлого. Это сказалось в частности в творчестве ряда художников Грузии, Армении, Украины, и т. д.” (Բուրժուական անկումային արվեստի արտահայտության վտանգավոր ձև է հանդիսանում մի քանի նկարիչների, անկասկած, հետամնաց ձգտումը ոճավորելուն, հակումը կեղծ անկախության ռոմանտիզմին և անցյալի իդեալիզացմանը: Դա արտահայտվեց մասնավորապես Վրաստանի, Հայաստանի և Ուկրաինայի մի շարք նկարիչների ստեղծագործությունների մեջ) (“За идейную чистоту советского искусства” («Հանուն սովետական արվեստի գաղափարական մաքրության»), 1949, փետրվարի 5):

368. ՍԱՐԳԻՍ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Մ. Սարյանի թեկնածուական թեզն էր «Մատտեո Բանդելլոյի նովելները», որը նա պաշտպանեց 1950-ական թվականներին:

2. Խոսքը ՀԽՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի մասին է:

3. Կոնստանտին Միմոնովի դիմանկարի (կտ., յուղ., 62,5 x 123) վրա Մարյանն սկսեց աշխատել 1949 թ. Պերեդելկինոյում՝ քանաստեղծի ամասնագետ: 1952 թ. նկարիչը նորից անդրադարձավ դիմանկարին և ավարտեց այն:

4. Մոսկվայի Գեղարվեստի ակադեմիայի ակադեմիկոսների ստեղծագործությունների ցուցահանդեսը քաջվեց միայն 1952 թ., որին Մարյանը ներկայացրեց 4 աշխատանք: Այնուհետև «Կոնստանտին Միմոնովի դիմանկարը» ցուցահանդեսում չի ներկայացվել:

369. ԼՈՒՄԻԿ ԵՎ ՍԱՐԳԻՍ ՍԱՐՅԱՆՆԵՐԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խաչատուր Աբովյանի հուշարձանի (1950, բրոնզ, բազալտ) հեղինակներն են քանդակագործ Մուրեն Ստեփանյանը և ճարտարապետ Գևորգ Թամանյանը, իսկ Նելսոն Ստեփանյանի կիսանդրին (1950, բրոնզ, բազալտ) հեղինակել են քանդակագործ Արա Սարգսյանը և ճարտարապետ Գրիգոր Աղաբաբյանը:

370. ԿԱՍՍԱՐ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Կ. Գրիգորյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը Մարյանի վրձմին պատկանող պարուհի Գալինա Ուլանովայի դիմանկարի (1940 թ., կտ., յուղ., 66 x 54, ՍՍՏԹ) լուսանկարի մասին է:

2. Այնուհետև է Կանսար Գրիգորյանի «Հովի. Թումանյան» մեմուարները (Ленинград, 1950):

3. Կ. Գրիգորյանը գրեց Հովի. Թումանյանի «Փարվանա» պոեմի լիբրետոն: Ղազարոս Մարյանը մտադիր էր այդ լիբրետոյի հիման վրա բալետ գրել, սակայն չի բազործեց այն:

4. ՀԽՍՀ-ի 30-ամյակի կապակցությամբ հայտարարված տասնօրյակի ընթացքում տեղի ունեցան մի շարք միջոցառումներ, այդ թվում՝ «Նոր Երևան» ցուցահանդեսը Հայաստանի պատմության քանգարանում, սովետահայ գրականության երեկո Երևանի պետական համալսարանում, «Հայ ժողովրդի վերածնության տուն» ժողովրդական արվեստի, կերպարվեստի և կիրառական արվեստի ցուցահանդես, սովետահայ կոմպոզիտորների նոր ստեղծագործությունների համերգ Հայֆիլհարմոնիայի Մեծ դահլիճում, որտեղ հնչեց նաև Ղ. Մարյանի «Միմֆոնիկ պոեմը»: «Հայաստանի կերպարվեստը 30 տարում» ցուցահանդեսը Պետական պատկերասրահում, որին մասնակցել է նաև Մ. Մարյանը:

371. ԱՆԴՐԵՅ ԼԵԲԵԴԵՎԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է ԳԱՌՊԱ, ֆ. 2711, g. 1, գործ 123, թ. 1:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը Հայաստանի պետական պատկերասրահի մասին է:

372. ՌՈՒԲԵՆ ԳՐԱՄԵՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը (սևագիր) պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը «Ա. Գ. Միանսարյանի դիմանկար»-ի (1935, թուղթ, մատիտ, 40 x 32, ՀԱՊ) մասին է:

2. Խոսքը Վ. Վ. Շլեյովի մասին է:

3. Խոսքը ԽՍՀՄ Գեղարվեստի ակադեմիայի արվեստի պատմության և տեսության ինստիտուտի կողմից պատրաստված «Սովետական կերպարվեստը» դասագրքի մասին է: Պատմաբան և արվեստի տեսաբան Վ. Վ. Շլեյովի հեղինակած «Խորհրդային Հայաստանի արվեստը» հոդվածում հայ կերպարվեստի պատմությունը ներկայացված է շատ սուբյեկտիվ տեսանկյունից, իսկ հայ նկարիչներից շատերի արվեստն ուղղակի խեղաթյուրված էր: ՀԽՍՀ ԳԱ Արվեստի պատմության և տեսության սեկտորի գիտխորհրդի և Հայաստանի նկարիչների միության վարչության կողմից հաստատվում է Պաշտպանական հանձնաժողով, որի մեջ էին ընդգրկված Գ. Գյուրջյանը, Ս. Ստեփանյանը, Ռ. Դրամբյանը, Ե. Մարտիկյանը, Ա. Սարգսյանը՝ վերոհիշյալ դասագրքի հայկական արվեստին նվիրված գլուխը խմբագրելու և ուղղումներ մտցնելու նպատակով:

Սակայն հոդվածի հեղինակ Շլեյովը, օգտագործելով հանձնաժողովի կողմից առաջարկված լրացումները, այնուամենայնիվ, չի փոխում իր միտումները, սխալ, ոչ օբյեկտիվ կոնցեպցիան հայ արվեստի և հայ նկարիչների վերաբերյալ:

Հանձնաժողովի անդամ Ա. Մարգարյանը ՀԽՍՀ Նախարարների խորհրդին կից արվեստի վարչության պետ Գ. Հովհաննիսյանին ուղղված 1952 թ. ապրիլի 4-ի գրության մեջ առաջարկում է Հայաստանի կողմից նշանակել պաշտոնական խորհրդատուներ, որոնք կհայտնեն իրենց մասնագիտական կարծիքը: Քանի որ հողվածի տեքստը շարունակում է չհամապատասխանել հանձնաժողովի կողմից ուղղված և խմբագրված տեքստին, ապա միակ ելքը մնում է այն, որ ԽՍՀՄ Գեղարվեստի ակադեմիայի արվեստի պատմության և տեսության ինստիտուտը, որի աշխատակիցն է հանդիսանում Շլեյտլը, իր հաշվին Մոսկվա հրավիրի խորհրդատուներին, դասագրքի խմբագիրների հետ համատեղ հարցը լուծելու համար (պատճենը հանձնված էր Մ. Սարյանին և պահպանվում է նրա արխիվում):

4. Խոսքը «Հայ արվեստագետների միության» (ՀԱՄ) կերպարվեստագետների առաջին միավորման մասին է, որը հիմնադրվել է 1916 թ. Թիֆլիսում: ՀԱՄ-ի կազմակերպմանը մասնակցել են Ե. Թադևոսյանը, Մ. Սարյանը, Փ. Թերլեմեզյանը, Ս. Խաչատրյանը, Գ. Լևոնյանը և ուրիշներ: Այն համախմբել է մաս արտասահմանում գործող հայ արվեստագետներին: ՀԱՄ-ի պատվավոր անդամ կարող էին լինել բոլոր ցանկացողները՝ առանց ազգային խտրականության: Առաջին պատվավոր անդամը Վ. Դ. Պոլենովն էր: Իր գործունեության տարիներին ՀԱՄ-ը կազմակերպել է վեց ցուցահանդես, որտեղ ներկայացվել են Վ. Դ. Պոլենովի, Մ. Ա. Վրուբելի, Ի. Ի. Լևիտանի, Վ. Ե. Բորիսով-Մուսատովի և այլոց հեղինակած գործերը: Մարյանը ստեղծել է այդ միության խորհրդանշանը, մասնակցել բոլոր ցուցահանդեսներին: Երևանում Հայաստանի կերպարվեստի աշխատողների ընկերության հիմնադրումից՝ 1924 հետո թվականից ՀԱՄ-ը վերածվեց Հայարտանման ընկերության: Հայ արվեստագետների միության մասին տե՛ս նաև հ. 1, ն. 55, ծանոթ. 3:

373. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԵՍԱՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է ԳԱԹ, Խաչատուր Եսայանի ֆ. 2702/378, 1 էջ:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Ակնարկվում է 1950 թ. դեկտեմբերի 20-ին Մոսկվայի Տրետյակովյան պատկերասրահում կազմակերպվելիք Համամիութենական գեղարվեստական ցուցահանդեսին ներկայացվող աշխատանքների ժյուրին:

2. Վերոհիշյալ ցուցահանդեսին Մ. Սարյանը ներկայացրեց 2 աշխատանք՝ «Բամբակահավաքը Արարատյան դաշտում» (1949, կտ., յուղ., 73 x 100, ՀԱՊ) և «Արարատը Միսյան գյուղից» (1949, կտ., յուղ., 49 x 64, ՀԱՊ):

3. Խոսքը Արարատ Դարիբյանի մասին է:

4. Խոսքը Ռուզան Վարդանյանի մասին է:

374. ԼՈՒՍԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս նամակ 363, ծանոթ. 1:

2. Նամակից երևում է, որ Մարյանը մտադրություն չունեի գնալ Մոսկվա, այդ իսկ պատճառով խնդրում է հարազատներին ներկա գտնվել Ակադեմիայում անցկացվելիք քննարկմանը և իրեն տեղյակ պահել մանրամասների մասին:

375. ԼՈՒՍԻԿ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը (սևագիր) պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը Խաչատուր Կոչտոյանցի մասին է:

2. Կոչտոյանցը ցանկություն էր հայտնել ձեռք բերել Մարյանի «Գարնանամուտ» (կտ., յուղ., 50 x 65, 1947 թ.) բնանկարը: Այժմ այն գտնվում է Կոչտոյանցների ընտանիքում:

3. Արտեմ Ալիխանյանը եղել է Մարյանի արվեստի երկրպագու և բարեկամը: 50-ական թվականներին Ալիխանյանը Մարյանից ձեռք բերեց մի շարք նկարներ: Դա թե՛ նյութական, թե՛ բարոյական աջակցություն էր Մարյանի համար, որի հանդեպ՝ սկսած 1947 թ., ի թիվս արվեստի մի շարք առաջադեմ գործիչների, կիրառվում էր «ռուբլիով խեղդելու» քաղաքականությունը:

Նամակում խոսքն Արտեմ Ալիխանյանի կողմից ձեռք բերված «Արշալույսը Արագածի գագաթին» (1950, կտ. յուղ. 30.5 x 40.5) և Գ. Շոստակովիչի համար ձեռք բերված «Աշտարակի կամուրջը» (1933, կտ., յուղ., 60 x 73) նկարների մասին է: Ակնարկվող երկու նկարների գտնվելու վայրն այսօր անհայտ է:

4. Մարյանը նկատի ունի Աննա Ախմատովայի դիմանկարը (կտ., յուղ., 100 x 81, ՍԸՀ), որը նա ստեղծել էր 1946 թ.՝ բանաստեղծուհու կյանքի ամենադժվարին օրերին, երբ նրա որդին՝ Լև Գումիլյովը բանտարկված էր, իսկ իր հանդեպ ստալինյան ռեպրեսիվ մեքենան սանձարձակել էր անմախաղեպ մի արշավ: Ա. Ախմատովայի դիմանկարի ստեղծումը Մարյանի կողմից թե՛ իր ձայնն էր անարդարության դեմ, թե՛ մեծ բանաստեղծուհուն բարոյապես սատար կանգնելու ցանկության արտահայտություն:

5. Նամակում Մարյանը ցանկություն է հայտնում տնտեսական խնայողության անցնել, որպեսզի ժամանակին մասնավոր անձանց վաճառված իր բարձրարժեք աշխատանքները ետ գնելու հնարավորություն ունենա, քանզի դրանց վերջնական հանգրվանը պետք է դառնար ապագայում ստեղծվելիք իր տուն-թանգարանը:

6. 1964 թ., Հայաստանի կառավարության որոշման համաձայն, սկսվեց Մ. Սարյանի թանգարանի շինարարությունը ճարտարապետ Մ. Վ. Գրիգորյանի մախազով: Լուսիկ Մարյանն արդեն բավականին ծեր էր և վատառողջ, իսկ Մարգիս Մարյանը դեռևս 1962-ին կնքել էր իր մահկանացուն: Նկարչի որդին՝ Ղազարոս Մարյանը նշանակվեց ապագա թանգարանի տնօրեն և գլխավորեց շինարարական աշխատանքները:

1967 թ. թանգարանի բացումից երկու ամիս առաջ Ղազարոս Մարյանը թանգարանի տնօրինությունը հանձնեց Ը. Խաչատրյանին, որն էլ ղեկավարեց այդ մշակութային օջախը մինչև 2003 թ.: 2004 թվականից թանգարանի տնօրինությունը ստանձնեց Ռ. Մարյանը:

376. ԱՐՄԵՆ ԹԱԽՏԱԶՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Մարյանի անձնական արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս նամակ 363, ծանոթ. 1:

377. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԵՍԱՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է ԳԱԹ, Խաչատուր Եսայանի ֆ., N2702/382, 3 էջ:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը Ռուբեն Սարյանի մասին է:
2. Նկատի ունի ատամնաբույժ Կարպիս Պետրոսյանի դիմանկարը (1951, կտ., յուղ.), որի պահպանման վայրն անհայտ է:

378. ՆԻՆԱ ԹԱԶԵՆՈՒԼԱՆՈՎԱՅԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս Ռուբեն Սարյան:
2. Նինայի ամուսինը:
3. Տե՛ս Մարիամ Թագեխուլախովա:
4. Նինայի մտերիմներից՝ գուցե որդին:

1952

379. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԵՍԱՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է ԳԱԹ, Խաչատուր Եսայանի ֆ., N 2702/382, 4 էջ:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

380. ԳԵՈՐԳԻ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը (սևագիր) պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս նամակ 372, ծանոթ. 3
2. Տե՛ս նամակ 372:
3. Խոսքը Չավեն Գրիգորյանի մասին է:
4. Խոսքը ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նստաշրջանի մասին է:
5. 1952 թ. Սարյանն ստեղծեց հայ գործիչների մի շարք դիմանկարներ, այդ թվում՝ Ա. Մալանի, ճարտարապետ Հ. Մարգարյանի, քանդակագործ Ն. Նիկողոսյանի, վիրաբույժ Ռ. Պարոնյանի, բանաստեղծներ Մ. Կապուտիկյանի և Գ. Սարյանի դիմանկարները:
6. Մոսկվայում հայ արվեստի տասնօրյակը 1952 թ. չկայացավ:

381. ՂԱԶԱՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. 1952 թ. ապրիլի 11-ին Երևանի ֆիլիարմոնիայի փոքր դահլիճում տեղի ունեցավ Ք. Կարա-Մուրզայի հիշատակին նվիրված երեկո: Բացման խոսքով հանդես եկավ Ա. Սարյանը:
2. Տե՛ս նամակ 380, ծանոթ. 6:

382. ՍԱՐԳԻՍ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. 1952 թ. մարտին Երևանում ստեղծվեց հանձնաժողով՝ նշելու Լեոնարդո

դա Վինչիի ծննդյան 500-ամյակը: Մ. Սարյանը նշանակվել էր այդ հանձնաժողովի նախագահ: «Մովետական Հայաստան» ամսագրից դիմել էին Սարյանին Լեոնարդո դա Վինչիի մասին հոդված գրելու առաջարկով: Սարյանը նպատակահարմար է գտնում, որպեսզի հոդվածը գրվի իր որդու՝ Սարգսի կողմից, որը իտալական Վեռածենդի գրականության մասնագետ էր և խորը գիտելիքներ ուներ նաև այդ շրջանի արվեստի մասին:

2. Սարգիս Սարյանին նշված թերթի կողմից պատվիրված Լեոնարդո դա Վինչիի 500-ամյակին նվիրված հոդվածն այդպես էլ լույս չտեսավ:

3. Մ.Սարյանի «Լեոնարդո դա Վինչի» հոդվածը լույս տեսավ 1952 թ. «Մովետական Հայաստան» ամսագրի N5, էջ 26-27:

383. ԱՐՄԵՆ ԹԱԽՏԱԶՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Սարյանի արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Սարյանը օրագրային գրառումներ է արել, որոնք մասամբ տպագրվեցին 1964 թ. «Ленинградская правда» («Լենինգրադական պրավդա») թերթի հոկտեմբերի 1-ի համարում «Многоцветное пламя» («Բազմազույն բոց») խորագրով, 1952 թ. էրմիտաժ կատարած իր այցի մասին:

2. Խոսքը Կազիմիրա Բասկիչի մասին է:
3. Խոսքը Չախար Բասկիչի մասին է:
4. Խոսքը Ալիսա և Լևոն Թախտաջյանների մասին է:
5. Տե՛ս նամակ 380, ծանոթ. 6 :
6. Քանի որ 1952 թ. հայ արվեստի տասնօրյակը Մոսկվայում չկայացավ, ապա տասնօրյակին ներկայացվելիք հայ նկարիչների թուցիկ ցուցահանդեսը, որն ակնարկում է Սարյանը, նույնպես տեղի չունեցավ:

384. ԱՆՆԱ ԳԱԼՈՒԿԻՆԱՅԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է ԳԱՌՊԱ, ֆ. 4 , գործ 135
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. 1952 թ. Սարյանը ստեղծեց մի շարք բնանկարներ, որոնց թվում՝ «Արարատը Դվինից» (կտ., յուղ., 54 x 71, Ա. Ալիխանյանի հավաքածու, Մոսկվա), «Արարատը Դվինից երեկոյան» (կտ., յուղ., 54 x 81,5, Մոսկվա, Մ. Լոմոնոսովի անվ. պետական համալսարան), «Արարատյան դաշտավայրը Դվինից» (կտ., յուղ., 54 x 82, ՀԱՊ):

2. Խոսքը 1951 թ. դեկտեմբերին Մոսկվայի պետական Տրետյակովյան պատկերասրահում բացված Համամիութենական գեղարվեստական ցուցահանդեսի մասին է, որին Սարյանը մասնակցել է մեկ աշխատանքով՝ «Գարնանային ծաղիկներ» (1951 թ., կտ., յուղ., 65 x 100, Սանկտ Պետերբուրգ, Արմեն Թախտաջյանի հավաքածու):

3. Տե՛ս ծանոթ. 2:

385. ԱՎԵՏԻԷ ԻՍԱՀԱԿՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը (սևագիր) պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

386. ՍԱՐՅԱՆՆԵՐԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Թվագրվում է բովանդակությամբ համապատասխան: 1952 թ. օգոստոս ամսին Մ. Սարյանը մոտ 10 օր ապրեց Դսեղում: Ստեղծեց իր հայտնի «Քարինջ գյուղը Թումանյանի լեռներում» բնանկարը և մի շարք էտյուդներ, գծանկարներ ու ջրանկարներ:

2. Խոսքը Հ. Թումանյանի ազգականների մասին է:

387. ԳԱԼԻՆԱ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահպանվում է Ռ. Սարյանի արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը Սարյանի Թագուհի քրոջ աղջկա՝ Մարիամ Բոյաջյանի և Սարգիս Սարյանի մտերիմ ընկերոջ՝ Ռազմիկ Ալավերդյանի մասին է:

388. ԳԱԼԻՆԱ ՍԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Սարյանի արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Նամակում ակնարկվում է ԽՍՀՄ Գեղարվեստի ակադեմիայի անդամների ցուցահանդեսը, որը տեղի ունեցավ 1952 թ. նոյեմբերի 20-ին Մոսկվայում՝ Գեղարվեստի ակադեմիայի դահլիճներում: Մարյանի կողմից այդ ցուցահանդեսի համար ուղարկված հինգ բնանկարներից ցուցադրվեցին չորսը՝ «Արագածի լանջերից» (1951 թ., կտ., յուղ., 54 x 73, Մոսկվայի Տրետյակովյան պետական պատկերասրահ), «Արարատը Դվինից» (1952 թ., կտ., յուղ., 55 x 81, Ա. Ի. Ալիխանյանի ընտանիքի հավաքածու, Մոսկվա), «Թումանյանի լեռներում» (1952 թ., կտ., յուղ., 60 x 73), «Տանձենիների պուրակ» (1952 թ., կտ., յուղ., 60 x 81):

2. Վերոհիշյալ ցուցահանդեսում Մարյանի դիմանկարներից ոչ մեկը չի ցուցադրվել:

3. 1952 թվականին Ղազարոս Մարյանն աշխատում էր «Միմֆոնիկ պատկերների» ստեղծման վրա, որն ավարտեց 1956 թվականին:

4. Հնագետ-պատմաբան Կարո Ղաֆադարյանի արշավախումբը դեռևս 1946 թվականից ղեկավարում էր միջնադարյան Հայաստանի մայրաքաղաք Դվինի պեղումները: Մարյանը, լինելով հայ պատմական հնությունների ջատագովը և նաև Հնությունների պահպանության կոմիտեի նախագահը, մեծ հետաքրքրությամբ էր հետևում արշավախմբի աշխատանքներին, որոնք 1952 թվականին մոտենում էին ավարտին: Հոկտեմբերի վերջին տասնօրյակը Մ. Սարյանը Կ. Ղաֆադարյանի հետ անցկացրեց Դվինում: Այստեղ նա ստեղծեց մի շարք կտավներ, որոնց թվում՝ «Արարատյան դաշտավայրը Դվինից» (կտ. յուղ., 54 x 82, ՀԱՊ), «Դվինի պեղումները» (կտ. յուղ., 47 x 65, մինչև 2006 թիվը գտնվում էր Կ. Ղաֆադարյանի ընտանեկան հավաքածուում), «Արարատը Դվինից» (կտ. յուղ., 54 x 71, Մոսկվա, Ա. Ալիխանյանի հավաքածու), «Արարատը Դվինից երեկոյան» (կտ. յուղ., 54 x 81.5, Մոսկվա, Մ. Լոմոնոսովի անվան պետական համալսարան):

5. Տե՛ս նամակ 363, ծանոթ. 1:

389. ԱՐՄԵՆ ԹԱԽՏԱԶՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Սարյանի արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. 1952 թ. դեկտեմբերի 2-5-ին Սյունազարդ դահլիճում կայացավ Խաղաղության կողմնակիցների IV համամիութենական կոնֆերանսը, որին մասնակցեց նաև Մ. Սարյանը:

2. Տե՛ս նամակ 388, ծանոթ. 1:

3. Խոսքը Մարյանի 1951 թ. «Գարնանային ծաղիկներ» (կտ., յուղ., 65 x 100) աշխատանքի մասին է: Տե՛ս նաև նամակ 384, ծանոթ. 3:

1953

390. ՍՈՂՈՍՄՈՆ ՍՈՂՈՍՄՈՆՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը (սևագիր) պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս նամակ 372:

391. ԿԱՏԱՐԻՆԵ ՍԱՄԱՐՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

392. ԱՐՄԵՆ ԹԱԽՏԱԶՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Սարյանի արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս Բասկիչ Կ.Կ.:

2. Խոսքը Համամիութենական գեղարվեստական ցուցահանդեսի մասին է, որը գործել է Տրետյակովյան պետական պատկերասրահում 1951 թ. դեկտեմբերի 20-ից մինչև 1952 թ. մայիսի 26-ը: Մասնակցել է նաև Մարյանը:

393. ՂԱԶԱՐՈՍ ՍԱՐԳԻՍ, ԵԿԱՏԵՐԻՆԱ ՍԵՐԳԵՅԵՎՆԱ,

ԳԱԼԻՆԱ, ԿԱՏԱՐԻՆԵ, ՌՈՒԲԵՆ ՍԱՐՅԱՆՆԵՐԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը Մոսկվայի Հայկական նրբանցքում գտնվող Հայկական մշակույթի տան մասին է, որը զբաղեցնում էր նախկին Լազարյան ճեմարանի շենքը: Այժմ դա ՀՀ դեսպանատունն է Ռուսաստանի Դաշնությունում:

2. Ա. Բաբաջանյանի «Տրիոն» Ստալինյան մրցանակի չարժանացավ:

3. 1950 թ. Ղազարոս Մարյանն ավարտեց Մոսկվայի կոմսերկատորիան և վերադառնալով Երևան՝ իր ակտիվ մասնակցությունը բերեց Հայաստանի կոմպոզիտորների միության աշխատանքներին, 1955–1956 թթ. որպես նախագահ:

4. Խոսքը Յոլակ Դավթյանի մասին է:

5. Մարյանի մոտ աշխատում էր որպես այգեպան:

6. Նկատի ունի Ստալինի մահից հետո հայտարարված հայտնի համամեթոդը:

7. Ն. Նիկողոսյանը և Ա. Բաբաջանյանը չդարձան 1953 թ. Ստալինյան մրցանակի դափնեկիրներ:

394. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԵՍԱՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է ԳԱԹ, Խաչատուր Եսայանի ֆ. 2702/382, 4 էջ:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

395. ԱՐՄԵՆ ԹԱԽՏԱԶՅԱՆԻՆ

Ինքնագիրը պահվում է Ռ. Սարյանի արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

396. ԿԱՍԻԼԼԱ ՏՐԵՎԵՐԻՆ

Ինքնագիրը (սևագիր) պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվել է՝ «Պատմա-բանասիրական հանդես», ՀՀ ԳԱԱ 2005, 1 (168) էջ
268-269:

1. Խոսքը վերաբերում է Կ. Մ. Տրևերի “Очерки по истории культуры Древней Армении”. Ծ.-խ. 1953 («Ակնարկներ Հին Հայաստանի մշակույթի պատմության») գրքին:

2. Հավանաբար, խոսքը «Միս-Մասիս» (1953, կտ., յուղ., 48 x 68, Մոսկվա, Հ. Հարությունյանի հավաքածու) աշխատանքի մասին է:

3. Հանգամանորեն վերլուծելով «Հելլենիզմ» տերմինը, Կ. Մ. Տրևերը հանգում է այն եզրակացության, որ հելլենիստական շրջանում Արևելքի մի շարք երկրների մշակույթների ինքնությունը շարունակում էր պահպանվել և զարգանալ: Այսպես, հին հայկական մշակույթը, ստեղծագործաբար յուրացնելով հելլենիստական արվեստի առանձնահատկությունները, իր ուրույն նվաճումներով և բարձր մակարդակով չէր զիջում հարևան հելլենիստական պետությունների մշակույթներին (վերոհիշյալ աշխատություն, էջ 19): Նամակից երևում է, որ Մ. Սարյանը լիովին կիսում է Կ. Տրևերի այս տեսակետը:

4. Գառնիի ամրոցը այցելել, հետազոտել և նկարագրել են օտարերկրյա ճանապարհորդներ Մորիերը, Ռ. Կեր-Պոտերը, Դյուբուա դե Մոնպերյոն, ռուսներից՝ Ն. Ա. Մուրավյովը, Ա. Ս. Ուվարովը, Վ. Ն. Միսոնը և Յ. Ի. Սմիռնովը: Գառնիով զբաղվել է նաև Ն. Մառը, բայց, իմանալով Սարյանի հարգալից վերաբերմունքը նրա վաստակի հանդեպ, բացառվում է Մառին այս ցուցակի մեջ որպես «պատահական բուրժուական գիտնական» ընդգրկելը:

397. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԿՈՇՏՈՅԱՆՑԻՆ

Ինքնագիրը (սևագիր) պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:
Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խ. Կոշտոյանցի հավաքածուում եղած Սարյանի նկարը կոչվում է «Գարնամաճուտ», որի վրա պատկերված են ծաղկած դեղձենիներ: Գուցե խոսքը նույն նկարի մասին է: Տե՛ս նամակ 375, ծանոթ. 2:

2. Հավանաբար, Մ. Սարյանը նկատի ունի իր «Արշալույսը Արագածի գագաթին (1950, կտ., յուղ., 30,5 x 40,5) և «Մուղնին ու Արագածը գարնանը» (1951, կտ., յուղ., 54 x 71) աշխատանքները: Երկուսն էլ մինչև 1990-ականները գտնվում էին Ալիխանովների հավաքածուում (Մոսկվա):

3. 1953 թ. պեղումների ժամանակ Գառնիի ամրոցի տարածքում հայտնաբերվեց III դ.մ.թ. բաղնիք, որի հատակը ծածկված էր հունական դիցաբանական ֆեմայի խճանկարով (2,9 x 2,925) 0,5 քառ սմ մեծության 15 երանգների բնական քարերով:

4. 1952 թ. հունվարի վերջից մինչև 1953 թ. փետրվար Սարյանը Ի. Ս. Կոշտոյանցի հետ հանգստացել է ԽՍՀՄ ԳԱ «Ուզկոյե» առողջարանում: Այդ ժամանակաշրջանում Սարյանն օրագիր է պահել, որտեղ նկարագրել է այդ մերձմուսկովյան (այժմ արդեն Մոսկվայի սահմանների մեջ մտած) գեղատեսիլ վայրը՝ Տրուբեցկոյ իշխանների տոհմական պալատն ու կալվածքը, ինչպես նաև իր ամենօրյա զբոսանքները, հանդիպումները և աշխատանքը: Օրագիրը դեռևս մնում է անտիպ:

398. ՎԱՍԻԼԻ ԲԱԶՇԵԵՎԻՆ

Ինքնագիրը (սևագիր, անթվակիր) պահվում է Մ. Սարյանի ընտանեկան արխիվում:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

- Արեղյան Մհեր (Մեհեր) Մամուկի (1909-1994) - գեղանկարիչ, գրաֆիկ – 95, 122, 303, 310, 375, 518, 525
- Աբովյան Գևորգ Արշակի (1897-1965) - գրող, քննադատ, 1934-1936 թթ. ԽՍՍՀ Լուսժողովոմի տեղակալ – 85, 493
- Աբովյան Խաչատուր Ավետիքի (1809-1848) - գրող, հայ նոր գրականության հիմնադիր, մանկավարժ – 267, 272, 394, 514, 528
- Աբրամով Մոլոմոն Աբրամովիչ - Մոսկվայի գեղարվեստական հրատարակչության տնօրեն – 66, 491
- Աբրամովի – 122
- Ագրիյան Լազար Սամսոնի (1911 -) - գեղանկարիչ, գրաֆիկ – 123
- Ադամյան Արշակ Աբգարի (1884 - 1956) - գեղագետ, երաժշտագետ, դիրիժոր – 101
- Ադամյան Պետրոս Հերոնիմոսի (1849-1891) - ողբերգակ դերասան, գեղանկարիչ – 278, 516
- Ալաջալով (Ալաջայան) Մանուկ (Էմանուիլ) Քրիստափորի (1882-1934) - գեղանկարիչ – 195
- Ալավերդյան Ռազմիկ Բեհրուդի (1916-1968) - ճարտարապետ, շինարար – 447, 534
- Ալթունյան Թաթուլ Տիգրանի (1901-1973) - խմբավար, մանկավարժ – 216, 346, 508
- Ալթունյան Ստեփան Ջարմայրի (1893-1945) - գրաֆիկ – 346
- Ալիխանյան Աբրահամ Խահակի (1904-1970) - ֆիզիկոս, ակադեմիկոս – 479, 518, 533, 534, 536
- Ալիխանյան Արտեմ Խահակի (1908-1978) - ֆիզիկոս, ակադեմիկոս – 415, 419, 531, 518, 534, 536
- Ախիկյան Վրթանես Գալուստի (1872-1936) - գեղանկարիչ, մանկավարժ – 58, 85, 405, 490, 493
- Ախմատովա (Գորենկո) Աննա Անդրեևնա (1889-1966) - բանաստեղծ – 25, 415, 531
- Աղաբաբյան Գրիգոր Գարեգինի (1911-1977) - ճարտարապետ – 528
- Աղաբաբյան Գեորգի (Գևորգ) Գերասիմի (1904-1966) - զինեզործ – 227
- Աղայաններ - ճարտարապետ, Ֆրեյդուն Աղայանի (1876-1944) ընտանիքը – 197
- Աղայան Անահիտ Ղազարոսի - Ղազարոս Աղայանի դուստրը առաջին անունով – 98, 496
- Աղայան Բելլա (Իգաբելլա) Հովսեփի (1922) - խեցեգործ, նկարչուհի Սուսաննա Աղայանի դուստրը – 519
- Աղայան Լևոն Մուշեղի (1922-1985) - օդաչու, լրագրող, Մուշեղ Աղայանի որդին – 99, 496
- Աղայան Ղազարոս Ստեփանի (1840-1911) - գրող, մանկավարժ, հրապարակախոս, Լուսիկ Մարյանի հայրը – 496, 503
- Աղայան Մուշեղ Ղազարոսի (Լազարի) (1888-1966) - երաժշտագետ, կոմպոզիտոր, Ղազարոս Աղայանի որդին – 40, 53, 55, 99, 105, 155, 158, 211, 213, 218, 347, 422, 435, 522
- Աղայան Սուսաննա Միքայելի (1900-1958) - նկարիչ՝ կիրառական արվեստի գծով – 313
- Աղայան (Ջրվանդյան) Վանանուշ (1899-1972) - Մուշեղ Աղայանի կինը – 68, 293
- Աղայաններ - Մուշեղ Աղայանի ընտանիքը – 337

- Այվազովսկի Հովհաննես (Իվան) Կոնստանտինի (1817-1900) - ծովանկարիչ – 271, 272, 515
- Անանյան Պատո (Պատվական) Ալեքսանդրի (1911-1991) - նկարիչ – 98
- Աննա Անդրեևնա - տե՛ս Ախմատովա
- Աշխեն - տե՛ս Բարխուդարյան Աշխեն
- Աշխեն - տե՛ս Թումանյան Աշխեն
- Առաքելյան Բարեկեն Նիկողայի (1912-2004) - պատմաբան, հնագետ – 522
- Առաքելյան Սեդրակ Առաքելի (1884-1942) - գեղանկարիչ – 122, 203, 213, 506
- Առուշյան Միքայել Ավետի (1897 - 1961) - քատրոնի նկարիչ, գրաֆիկ – 20
- Ասլամազյան Երանոսի Արշակի (1909-1998) - գեղանկարչուհի – 317, 519, 520
- Ասլամազյան Մարիամ Արշակի (1907-2006) - գեղանկարչուհի – 317, 519, 520
- Ասլամազյաններ - տե՛ս Երանոսի և Մարիամ Ասլամազյաններ – 325
- Ավետիսյան (Ոսկանյան) Ավետ Մարկոսի (1897-1971) - դերասան – 332
- Ավետիսյան (Մարյան) Ուստիանե Սերոբի (1921-1981) - Մ. Մարյանի Սերոբ եղբոր աղջիկը – 27
- Արա - տե՛ս Մարգարյան Արա
- Արբատով Իլյա Իլյիչ (Յաղոբյան Եղիա Եղիայի) (1894-1967) - բալետի դերասան, բալետմայստր – 517
- Արիստակեսյան Վահրամ Ավագի (1898-1978) - պարուսույց-բալետմայստր – 216, 508
- Արծաթյանյան Հմայակ Աբրահամի (1878-1919) - գեղանկարիչ – 30, 389, 527
- Արծաթյանյան Վարդուհի Մեմյոնի - Արծաթբանյան Հմայակի կինը – 390, 527
- Արմիկ, Արմեն - տե՛ս Մարգարյան Արմեն
- Արպենին - Պետերատի (Մոսկվա) աշխատակից – 116
- Աֆրիկյան Կոնստանտին Արմենակի (1917-1973) - բժիշկ, Արգնիի բուժմիավորման տնօրեն – 423
- Բաբաջանյան Առոն Հարությունի (1921-1983) - կոմպոզիտոր – 465, 466, 468, 535
- Բաբենչիկով Միխայիլ Վասիլևիչ (1890-1957) - արվեստաբան, թատերագետ, քննադատ – 287, 516
- Բաժան Միկոլա (Նիկոլայ) Պլատոնովիչ (1904-1983) - ուկրաինացի բանաստեղծ, թարգմանիչ, հասարակական գործիչ – 325
- Բախշեն Վասիլի Նիկողայևիչ (1862-1958) - գեղանկարիչ, մանկավարժ – 482
- Բախրուշին Յուրի Ալեքսևիչ (1896 - 1973) - պարարվեստի պատմաբան 59, 60, 63, 70, 74, 75, 77, 79, 490, 491
- Բաղդամյան Հովհաննես (Իվան) Քրիստափորի (Խաչատուրի) - (1897-1982) - ոսպնական գործիչ, ԽՍՀՄ մարշալ, կրկնակի հերոս – 373, 377, 525
- Բանդելլո Մատտեո (1485-1561) - իտալացի գրող, հումանիստ – 333, 521
- Բաշինջաղյան Գևորգ Ջաքարի (1857-1925) - գեղանկարիչ – 125, 134, 170, 405, 406, 407, 454, 499
- Բաշինջաղյան Ջաքար Գևորգի (1895-1971) - տնտեսագետ, մանկավարժ, Գ. Ջ. Բաշինջաղյանի որդին – 405, 407, 503, 533
- Բասևիչ Կազիմիրա Կոնստանտինովնա - պետերբուրգցի կոլեկցիոներ – 420, 439, 440, 441, 453, 460, 472, 533, 534

Բարխուդարյան Ալեքսանդր Բարսեղի (1889 -) - հրապարակախոս, թարգմանիչ – 367, 372, 524

Բարխուդարյան Աշխեն - Ա. Բ. Բարխուդարյանի կինը – 367, 524

Բարխուդարյան Լևոն Ալեքսանդրի - Ա. Բ. Բարխուդարյանի որդին – 367

Բարխուդարյաններ - Ալեքսանդր Բարխուդարյանի ընտանիքը – 337, 524,

Բեզլարով (Բեզլարյան) Սերգեյ Նիկիտովիչ (1898-1949) - գեղանկարիչ – 110

Բելի (Բուզան) Անդրեյ (Բորիս) Նիկոլաևիչ (1880-1934) - բանաստեղծ, արձակագիր, սինվոլիզմի տեսաբան – 36, 38

Բեյբուտով Վալերի Միխայլովիչ (1885-1961) - թատրոնի բեմադրիչ – 156

Բեյբուտովա-Կուզնեցովա Ելենա Միխայլովնա (1892-1970) - նկարչուհի, Պավել Կուզնեցովի կինը, Վալերի Բեյբուտովի քույրը – 16

Բեսկին Օսիպ Միխայլովիչ (1900 - ?) – քննադատ, արվեստաբան – 268

Բերիա Լավրենտի Պավլովիչ (1899-1953) - պետական, կուսակցական գործիչ – 28, 353, 356, 357

Բիզե Ժորժ (1838-1875) - ֆրանսիացի կոմպոզիտոր – 12, 492

Բիրզգալ Յան (Իվան) Պետրովիչ (1898-1968) - նկարիչ, թանգարանային գործիչ – 274, 515

Բոգոտադ Ռոզա Յակովլևնա – 409

Բոյաջևի Գրիգոր Ներսեսի (1909-1974) - թատերագետ, թատերական քննադատ – 322, 516

Բոյաջև (Բոյաջյան/Դոխանյան) Մարիամ Գալուստի (1903-1994) - Մ. Սարյանի թագուհի քրոջ աղջիկը – 447, 534

Բորիսով – 380

Բորիսով-Մուսատով Վիկտոր Էլպիֆորովիչ (1870-1905) - ռուս գեղանկարիչ – 530

Բրիկ (Կազան) Լիլյա (Լիլի) Յուրևովնա (Ուրիննա) (1891-1978) - Վ. Մայակովսկու մուսան – 29

Բրուտյան Գևորգ Արշակի (1888-1952) - գրաֆիկ – 261, 346

Բուբնով Անդրեյ Սերգեևիչ (1883 - 1940) - սովետական պետական և կուսակցական գործիչ, 1929-1937 թթ. ՌՍՖՍՀ Լուսժողկոմ – 96, 99

Բուզանա (Վասիլևա) Կլավդիա Նիկոլաևնա - Անդրեյ Բելլու կինը – 36, 38

Բուդաղյան Գևորգ Երվանդի (1899 - 1978) - երաժշտական գործիչ – 98

Բուրեն Էժեն (1824-1898) - ֆրանսիացի գեղանկարիչ – 359, 523

Բունիաթյան Նիկողայոս Գաբրիելի (1874-1943) - ճարտարապետ – 197, 488, 499

Բուտովսկի Ս. - դերասան և ռեժիսոր – 488

Բուրջալյան (Բուրջալով) Արշակ Սերգեյի (1880-1946) - ռեժիսոր – 98, 488

Գաբրիելյան (Տեր-Գաբրիելյան) Ավետ Կարայի (1899-1983) - ջութակահար, մանկավարժ – 302, 309

Գաբրիելյան Գալուստ (1906-1969) - օպերային երգիչ – 302, 309

Գաբրիելյան Հովհան Համբարձումի (1876-1946) - բժիշկ – 97, 496

Գազիկ - Մարյանների այգեպանը – 284, 467

Գալակտիոնով – 330

Գալաճյան Հովհաննես (Իվան) Միքայելի - լեյտենանտ – 338, 339

Գալստյան Միսն Մեսրոպի (1914 - 2000) - գեղանկարիչ – 166, 174, 504

Գալինա, Գալուչկա - տե՛ս Սարյան Գալինա

Գալուբաշկա - տե՛ս Սարյան Գալինա

Գալուչկինա Աննա Սերգեևնա - արվեստաբան, 1924-1969 թթ. Տրետյակովյան պատկերասրահի սովետական արվեստի բաժնի վարիչ – 252, 253, 443

Գասպարբեկ Սաթենիկ Խոսրովի (1901 -) - օպերային երգչուհի – 183

Գասպարբեկյան-Վահրամյան - տե՛ս Վահրամյան-Գասպարբեկյան

Գասպարյան (Խաչատրյան) Գոհար Միքայելի (1924 - 2007) - օպերային երգչուհի – 478

Գայֆեճյան Վահրամ Մկրտչի (1879-1960) - գեղանկարիչ, մանկավարժ – 122, 166, 243, 304, 305, 409, 518

Գատով Ալեքսանդր Բորիսովիչ (1899-1972) - բանաստեղծ, թարգմանիչ – 88, 91, 93, 494, 495

Գեմին – 364

Գերասիմով Ալեքսանդր Միխայլովիչ (1881-1963) – ռուս գեղանկարիչ – 15, 375, 261, 525, 513

Գերասիմով Սերգեյ Վասիլևիչ - (1885-1964) - գեղանկարիչ – 16

Գյուրջյան Գաբրիել Միքայելի (1892-1987) - գեղանկարիչ, մանկավարժ – 95, 122, 212, 249, 261, 325, 346, 380, 382, 496, 508, 512, 513, 520, 529

Գյուրջյան Հակոբ Մարգարի (1881-1948) - քանդակագործ – 39

Գոսյան Ֆյոդոր Սերգեևիչ (1904-1958) - դրամատուրգ պոետ, մանկավարժ – 506

Գոնչարով Անդրեյ Դմիտրիևիչ (1903-1979) – նկարիչ, գրաֆիկ – 279

Գրաբար Իգոր Էմանուիլովիչ (1871-1960) – գեղանկարիչ, արվեստաբան, ակադեմիկոս – 22, 274, 380, 382, 515

Գրեչնև Յակով Ալեքսեևիչ (1882-1961) - Օդեսայի պետական օպերայի գլխավոր ռեժիսոր 1927-1937 – 46, 49, 50, 488, 489

Գրիբենյուկ Միխայիլ Իվանովիչ - զինկոմ, Ղազարոս Մարյաի հրամանատարը պատերազմի տարիներին – 280, 516

Գրիբոյեդով Ալեքսանդր Սերգեևիչ (1795-1829) – գրող, դիվանագետ – 138, 139

Գրիգորի Արտեմևիչ – տե՛ս Հարությունյան Գրիգոր

Գրիգորյան Ջավեն Տիգրանի (1910- 1992) - պատմաբան, պետական, կուսակցական գործիչ, ՀԽՍՀ կուլտուրայի մինիստր – 433, 532

Գրիգորյան (Տեր-Գրիգորյան) Կամսար Ներսեսի (1911 -) - գրականագետ – 398, 529

Գրիգորյան Հրահատ (Հատիկ) Արսենի (1898-1966) – նկարիչ, գրաֆիկ – 123, 212, 226, 508

Գրիգորյան Հրաչյա (1907-1969) - բանասեր – 39

Գրիգորյան Մարկ Վլադիմիրի (1900-1978) - ճարտարապետ – 197, 367, 506, 524, 531

Գուլակյան Արմեն Կարապետի (1899-1960) - ռեժիսոր, դրամատուրգ, թատերական գործիչ, մանկավարժ – 517

Գունիլով Լև Նիկոլաևիչ (1912-1992) - ռուս գիտնական, պատմաբան-ազգագրագետ, բանաստեղծ, Ա.Ախմատովայի որդին – 531

Դակլոզ Էմիլ-Ժակ (1865-1950) – ֆրանսիացի կոմպոզիտոր, մանկավարժ – 508

Դանիելյան Հայկանուշ Բաղդասարի (1893-1958) - երգչուհի, մանկավարժ – 98, 302, 309, 518

Դավթյան Յուլյակ Ստեփանի - բուսաբան – 343, 467, 521, 535
 Դեմիրճյան Դերենիկ Կարապետի (1877-1958) – 29, 488
 Դերբենյով - Վլադիկավկազի Ս. Կիրովի և Գ. Օրջոնիկիժձեի թանգարանի աշխատակից – 239, 510, 511
 Դյուբուա-դե-Մոնպերե Ֆրեդերիկ (1798-1850) - ֆրանսիացի երկրաբան, հնէաբան, ճանապարհորդ – 536
 Դոբրչինա Նադեժդա Եվսեննա (1884-1949) - Պետերբուրգի գեղարվեստական բյուրոյի հիմնադիր, Ռուսական թանգարանի գիտաշխատող – 130, 228, 239
 Դոխասանյան (Մարյան) Թագուհի (Տանյա) Սարգսի (1874-1942) - Մ. Մարյանի քույրը – 98, 281, 496, 527, 534
 Դուլիսանյան Ալեքսանդր Պողոսի (1910-1968) - կոմպոզիտոր-դաշնակահար – 302
 Դոբրիձե - վրաց նկարիչ – 502
 Դրամբյան Ռուբեն Գրիգորի (1891-1991) - արվեստաբան, թանգարանային գործիչ – 15, 29, 30, 58, 68, 80, 85, 107, 125, 128, 133, 151, 165, 170, 174, 181, 193, 195, 198, 200, 202, 205, 207, 210, 226, 232, 234, 237, 239, 260, 266, 269, 271, 308, 316, 318, 320, 324, 366, 372, 389, 391, 392, 399, 403, 404, 493, 496, 510, 511, 514, 519, 528, 529
 Դրոզդով Ալեքսանդր Միխայլովիչ (1895-1963) – գրող – 388
 Դուխովսկայա Վերա Իոսիֆովնա (1903-1982) – երգչուհի – 241, 252, 512
 Դունկան Այսեդորա (1878-1927) - ամերիկյան պարուհի – 508
 Դուրնովո Լիդիա Ալեքսանդրովնա (1885-1963) - արվեստաբան, նկարիչ-ռեստավրատոր – 30, 316, 317, 393, 514, 519, 528

 Եղիազարյան Հովհաննես (1895-1959) - կոմպոզիտոր – 302, 518
 Եսայան – 85
 Եսայան Խաչատուր Հակոբի (1909-1977) - գեղանկարիչ, թատրոնի նկարիչ – 291, 301, 320, 362, 364, 365, 383, 409, 422, 429, 469
 Եվլանով Ա. Ի. – 89

 Ջալկա Մատե (1896-1937) - հունգարացի գրող – 175, 504
 Ջալկա Վ. Խ. – Մ. Ջալկայի կինը
 Ջանբախչյան (Ջանսպարճեան) Գրիգոր Հակոբի (1889-1962) - արվեստաբան, կուլեկցիոներ – 359, 523
 Ջավադսկի Յուրի (1894-1977) - ռեժիսոր, 506
 Ջավեն - տե՛ս Վարդանյան Ջավեն
 Ջարդարյան Հովհաննես Սլյուշի (1918-1992) - նկարիչ – 25
 Ջարիկ - տե՛ս Մարյան Ղազարոս
 Ջարյան Կոստան Խաչատուրի (1885-1969) - բանաստեղծ, գրող – 487
 Ջարյան Նաիրի (Եղիազարյան Հայաստան Եղիազարի) (1900-1969) - գրող – 276
 Ջարյան (Ղազանջյան) Ռուբեն Վարուսի (1909-1994) - գրականագետ, թատերագետ, ակադեմիկոս – 267
 Ջոհրայ Գրիգոր Խաչիկի (1861-1915) - գրող, հրապարակախոս, իրավագետ, հասարակական-քաղաքական գործիչ – 487
 Ջոշչենկո Միխայիլ Միխայլովիչ (1895 - 1958) - գրող, երգիծաբան – 25
 Ջորյան (Առաքել) Ստեփան Եղիայի (1889 - 1967) - գրող – 17, 18

Էյզենշտեյն Սերգեյ Միխայլովիչ (1898-1948) - կինոռեժիսոր, արվեստաբան, մանկավարժ – 23, 253
 Էյֆերտ Վլադիմիր Ալեքսանդրովիչ (1884-1960) - նկարիչ, արվեստաբան, 1936-1939 թթ. Պուշկինի անվ. Կերպարվեստի թանգարանի տնօրեն – 243
 Էրենբուրգ Իլյա Գրիգորիչ (1891-1967) - գրող, հրապարակախոս, հասարակական գործիչ – 29
 Էֆրոս Աբրամ Մարկովիչ (1888-1954) - արվեստաբան, քննադատ, գրականագետ, թատերագետ, թարգմանիչ – 15, 20, 21, 24, 493, 501, 519

 Թադևոսյան Եղիշե Մարտիրոսի (1870-1936) - նկարիչ – 98, 210, 405, 406, 454, 496, 508, 530
 Թաթուլով Արմաշե Թաթևոսի (1895- ?) - քիմիսահայ կուսակցական գործիչ – 101
 Թազեխուլախովա (Թազեխուլախյան) Մարիամ Վարդերեսի (1895-) - Մ. Մարյանի մորաքրոջ թոռը – 426
 Թազեխուլախովա (Թազեխուլախյան) Նինա Վարդերեսի (1892-) - Մ. Մարյանի մորաքրոջ թոռը – 425, 510, 532
 Թաիրովա (Թաիրյան) Յուլիա Միքայելի - Մ. Մարյանի քիմիայան ծանոթուհիներից – 68
 Թախտաջյան Ալիս - Արմեն Թախտաջյանի կինը – 533
 Թախտաջյան Արմեն Լևոնի (1910-2010) - բուսաբան, ակադեմիկոս – 418, 439, 452, 459, 471, 533
 Թամանյան Ալեքսանդր Հովհաննեսի (1878-1936) - ճարտարապետ, նկարիչ, Երևանի վերակառուցման գլխավոր հատակագծի (1924) հեղինակ – 30, 83, 84, 125, 408, 423
 Թամանյան Գևորգ Ալեքսանդրի (1910-1993) - ճարտարապետ, Ա. Թամանյանի որդին – 528
 Թամարա Ֆեոդորովնա - նկարիչ-վերականգնող – 190, 505
 Թարյան (Թարխարարյան) Ստեփան Միքայելի (1899-1954) - նկարիչ, քանդակագործ – 122, 243, 244, 381
 Թավրիզյան Միքայել Արսենի (1907-1957) - դիրիժոր – 302
 Թերզիբաշյան Վահագն Մարտիրոսի (1908 -?) - քանդակագործ – 122
 Թերլեմեզյան Փանոս Պողոսի (1865-1941) - գեղանկարիչ – 210, 213, 249, 405, 454, 412, 530
 Թոթովենց Վահան Հովհաննեսի (1894-1937) - գրող – 11
 Թոթեն Մոսե (1870-1950) - վրացի նկարիչ – 208, 455, 460
 Թորամանյան Թորոս Հարությունի (1864-1934) - ճարտարապետ, հայկական ճարտարապետության գիտական ուսումնասիրության հիմնադիր – 342, 487, 488
 Թորոսյան Ջին Պետրոսի (1926) - ճարտարապետ – 331, 521
 Թումանյան Աշխեն Հովհաննեսի (1891-1968) - Հովհ. Թումանյանի դուստրը – 198
 Թումանյան Հովհաննես (1869-1923) - բանաստեղծ – 11, 19, 407, 454, 464, 487, 493, 522, 529, 534
 Թումանյան Նվարդ Հովհաննեսի (1892-1957) - գրականագետ, Հ. Թումանյանի դուստրը – 168, 351, 522

 Ժենյա - տե՛ս Մարգարյան Եվգենիա

Իգումնով Կոնստանտին Նիկոլաևիչ (1873-1948) - դաշնակահար – 288, 513, 517
 Իզմար Նատալյա Մերգեննա (1893-1967) - նկարիչ – 490
 Իոզանտոն Բորիս Վլադիմիրովիչ (1893-1973) - գեղանկարիչ – 261
 Իոսիֆ Արզարովիչ – տե՛ս Օրբելի Հովսեփ
 Իսազուլյան Վաչե Հովհաննեսի (Իվանովիչ) (1893-1973) - քիմիկոս, ակադեմիկոս – 322
 Իսակով Հովհաննես Ստեփանի (1894-1968) – ծովակալ, զինվորական գործիչ, զիտ-նական – 338
 Իսակովա Օլգա Վասիլևնա - Հովհաննես Իսակովի կինը – 339
 Իսահակյան Ավետիք Սահակի (1875-1957) - բանաստեղծ – 11, 19, 29, 158, 169, 262, 266, 276, 335, 444, 487, 493, 502, 503, 514, 518, 521
 Իսահակյան (Քոչարյան) Սոֆյա Մինասի (1882-1967) - Ավետիք Իսահակյանի կինը – 444
 Իվան Մերգենիչ - տե՛ս Սարյան Հովհաննես
 Իվանով Մերգեյ Իվանովիչ (1885-1942) - նկարիչ – 12, 490
 Լազար - տե՛ս Սարյան Ղազարոս
 Լանսերե Եվգենի Եվգենիչ (1875-1946) - գեղանկարիչ, գրաֆիկ – 249
 Լավրովսկի (Իվանով) Լեոնիդ Միխայլովիչ (1905-1967) - ռուսական բալետի արտիստ, պարուսույց, մանկավարժ – 288, 517
 Լեբեդև Նիկոլայ Ալեքսեևիչ (1897-1978) – կինոգետ, արվեստաբան, 1947-1955 ԽՍՀՄ ԳԱ Կերպարվեստի տեսության և պատմության ինստիտուտի տնօրեն – 399
 Լենտուլով Արիստարիս Վասիլևիչ (1882-1943) – գեղանկարիչ – 59, 490
 Լեոնարդո դա Վինչի (1452-1519) - իտալացի նկարիչ, քանդակագործ, ճարտարապետ, զիտնական – 437, 439, 533
 Լեոնով Ա. Ի. - Արևմտյան նոր արվեստի թանգարանի տնօրեն – 235
 Լիսիցյան Մրդուկի Ստեփանի (1893-1979) - ազգագրագետ, արվեստաբան, մանկավարժ – 216, 217, 508
 Լյաշկևիչ – 360
 Լյուսիկ (Լյուսյա) Լազարևնա - տե՛ս Սարյան Լուսիկ
 Լոգինսկի Միխայիլ Լեոնիդովիչ (1886-1955) - բանաստեղծ, թարգմանիչ – 24, 519
 Լունաչարսկի Անատոլի Վասիլևիչ (1875-1933) - սովետական պետական և կուսակցական գործիչ, գրող, քննադատ – 15, 20, 493, 501
 Լուսնիչկա - տե՛ս Սարյան Լուսիկ
 Լևիտան Իսահակ Իլյիչի (1860-1900) - ռուս գեղանկարիչ – 530
 Լեոնյան Գարեգին Ջիվանու (1872-1947) - գրականագետ, արվեստաբան, «Գեղարվեստ» հանդեսի խմբագիր – 39, 331, 530
 Խալաթյան Լևոն Արտավազդի (1923-1984) - արվեստաբան, թատերագետ – 492, 497, 504
 Խալաթով (Խալաթյան) Լևոն Գրիգորի (1890-1949) - բանասեր, թարգմանիչ – 175, 519
 Խանգաղյան Նատալիա - դաշնակահարուհի, կոնցերտմայստեր – 302
 Խանին – 375

Խաչատրյան Արամ Իլիայի (Եղիայի) (1903-1978) - կոմպոզիտոր, դիրիժոր, մանկավարժ – 24, 216, 508, 519
 Խաչատրյան Հակոբ (Յակով) Մամոնի (1884-1960) - հրապարակախոս, խմբագիր, թարգմանիչ, Մարիետա Շահինյանի ամուսինը – 10, 160, 331, 334, 502, 521
 Խաչատրյան Շահեն Գևորգի (1934) – արվեստաբան, 1967-2003 թթ. Մ. Սարյանի տուն-թանգարանի տնօրեն – 531
 Խաչատրյան Սարգիս Կարապետի (1886-1947) – գեղանկարիչ – 530
 Խաչատուր Մերգենիչ - տե՛ս Կոչարյան Խաչատուր
 Խաչվանքյան Տաճատ Հակոբի (1896-1940) - գրաֆիկ – 121, 122
 Խիլկևիչ Յունգվալդ - Օդեսայի պետօպերայի ռեժիսոր – 50, 488
 Խիտարովա Մոֆյա Մովսեսի (1908-1998) - գրականագետ, թարգմանիչ – 335, 521
 Խոջամիրյան Երվանդ Խաչատուրի (1889-1938) - պետական և կուսակցական գործիչ – 157, 161, 502
 Խորենացի Մովսես (V դար VI դարի սկիզբ) - պատմիչ – 521
 Խոսապենկո Միխայիլ Բորիսովիչ (1904-1986) - գրականագետ, հասարակական գործիչ, ակադեմիկոս – 263, 326
 Խրուշչով Նիկիտա Մերգենիչ (1894-1971) - պետական, կուսակցական գործիչ – 324
 Ծատուրյան Ալեքսանդր Հովսեփի (1865-1917) - բանաստեղծ, թարգմանիչ – 18
 Կազիմիրա Կոնստանտինովնա - տե՛ս Բասևիչ Կազիմիրա
 Կամիլլա Մատվեննա - տե՛ս Տրևեր Կամիլլա
 Կամսարական Կարեն - (-1937) - Պետքանգարանի կերպարվեստի բաժնի աշխատակից – 18, 85, 100, 493
 Կարա-Դարվիչ (Գենջյան Հակոբ) (1872-1930) - գրող, թարգմանիչ, ֆուտուրիզմի տեսաբան – 53
 Կարա-Մուրզա Մերգեյ (1878-1956) - թատերական քննադատ – 278
 Կարա-Մուրզա Քրիստափոր (Խաչատուր) Մարգարի (1853-1902) - կոմպոզիտոր, բանահավաք, երաժշտական գործիչ – 434, 532
 Կազանովիչ Լազար Մոխեսևիչ (1893 - 1991) - սովետական պետական, կուսակցական գործիչ – 213
 Կաչալով (Շվերուբով) Վասիլի Իվանովիչ (1875-1948) - դերասան – 23, 253
 Կապուտիկյան Սիլվա Բարունակի (1919-2006) - բանաստեղծ, գրող, հասարակական գործիչ – 532
 Կատար - տե՛ս Մամարցյան Կատարինե
 Կատյա, Կատյոնա - տե՛ս Մամարցյան Կատարինե
 Կարապետյան Սահակ Կարապետի (1906-1987) - ֆիզիոլոգ, անասնաբույժ, սելեկցիոներ, ակադեմիկոս – 297
 Կարեն - տե՛ս Կամսարական Կարեն
 Կարինյան (Գաբրիելյան) Արտաշես Բալաքի (1886-1982) - պետական գործիչ, բանասեր, պատմաբան – 56, 489
 Կարպիս - տե՛ս Պետրոսյան Կարպիս
 Կերթենց (Լեբեդև) Պլատոն Միխայլովիչ (1881-1940) - կուսակցական, պետական գործիչ, պատմաբան, լրագրող, 1936-1938 թթ. ԽՍՀՄ Ժողովմարտիին առընթեր արվեստի գործերի կոմիտեի նախագահ – 159, 382

Կիմիկ – տե՛ս Հովհաննիսյան Կիմ
 Կիրպուտին Վալերի Յակովլևիչ (1898-1997) - գրականագետ, քննադատ, հրապարակախոս – 91, 93, 495
 Կլավդիա Նիկոլաննա - տե՛ս Բուզանա Կլավդիա
 Կոմարով Վլադիմիր Լեոնովիչ (1869-1945) - գիտնական, ակադեմիկոս, 1943 թ. ԽՍՀՄ ԳԱ պրեզիդենտ – 332
 Կոմիտաս (Սողոմոնյան Սողոմոն Գևորգի) (1869-1935) - կոմպոզիտոր, գիտնական, երգիչ, խմբավար, բանաստեղծ – 487
 Կոնյունկով Սերգեյ Տիմոֆեևիչ (1874-1971) - քանդակագործ – 16
 Կոնստանտին Սերգեևիչ – տե՛ս Ստանիսլավսկի Կոնստանտին
 Կոնչալովսկի Պյոտր Պետրովիչ (1876-1956) - նկարիչ – 16, 29
 Կոչտոյանց Խաչատուր Սերգեյի (Սեդրակի) (1900-1961) - ֆիզիոլոգ, ակադեմիկոս – 355, 357, 415, 478, 481, 531, 536, 537
 Կոչտոյանց Վլադիմիր Խաչատուրի – Խ. Կոչտոյանցի որդին – 481
 Կոջոյան Հակոբ Կարապետի (1883-1959) - գրաֆիկ, գեղանկարիչ – 121, 122, 218, 380
 Կորին Պավել Դմիտրիևիչ (1892-1967) - գեղանկարիչ – 16
 Կորնեն Բորիս Իվանովիչ – լրագրող, հրապարակախոս – 121, 498
 Կրիվեն – Օդեսայի պետական թատրոնի տնօրեն – 44, 46
 Կուզնեցով Պավել Վարֆոլոմեևիչ (1878-1968) - գեղանկարիչ – 7, 16, 29, 34, 41, 152, 153, 175, 248, 487, 488, 501
 Կուլինցի Արիսիա Իվանովիչ (1841-1910) - գեղանկարիչ – 30, 391, 527
 Կուսիկյան Գոհար - Հովսեփ Կուսիկյանի կինը – 197, 506
 Կուսիկյան Հովսեփ Կարապետի (1890-1964) - լեզվաբան, բանասեր, մանկավարժ – 179, 241, 275
 Կուտատելաձե Ապոլոն Կարամանովիչ (1899/1900-1972) - նկարիչ – 208
 Հազարապետյան Լևոն Հակոբի (1881-1946) - գրաֆիկ, դասավանդել է Գևորգյան ճեմարանում – 405
 Հալաբյան Կարո Միմոնի (1897-1959) - ճարտարապետ, մանկավարժ, ակադեմիկոս – 24, 292, 519
 Հալաբյան Վիկտորիա - Կարո Հալաբյանի կինը – 292
 Համբարձումյան Վիկտոր Համազասպի (1908-1996) - աստղաֆիզիկոս, ակադեմիկոս, ՀԽՍՀ ԳԱ պրեզիդենտ (1947-1993) – 29, 385, 518
 Հայնե Հայնրիխ (1797-1856) - գերմանացի բանաստեղծ – 114
 Հայկուհի – 251
 Հաջիբեկով Ուզեիր Ադոլֆ Հուսեին օղլի (1885-1948) - աղբրեջանցի կոմպոզիտոր, մանկավարժ, երաժշտական-հասարակական գործիչ – 508
 Հասրաթյան Էդրաս Հասրաթի (1903-1981) - ֆիզիոլոգ, ակադեմիկոս – 479
 Հարությունյան Ալեքսանդր Գրիգորի (1920) - կոմպոզիտոր – 302
 Հարությունյան (Հարությունով) Գրիգոր Արտեմի (1900-1957) - պետական, կուսակցական գործիչ – 227, 288, 329, 331, 397, 517
 Հարությունյան Համազասպ Հովակիմի (1902-1971) - դիվանագետ, տնտեսագետ, կոլեկցիոներ – 479

Հարությունով Սերգեյ Գրիգորևիչ – 355, 357
 Հիտլեր Շիլլգրուբեր Ադոլֆ (1889-1945) - գերմանական նացիոնալ-սոցիալիստական կուսակցության ղեկավար, գերմանական պետության ղեկավար (1933-1945) – 324
 Հովհաննես - տե՛ս Սարյան Հովհաննես
 Հովհաննիսյան Աննա Հովհաննեսի (1903-1977) - թարգմանչուհի, բանաստեղծ Հ. Հովհաննիսյանի դուստրը – 139
 Հովհաննիսյան Գևորգ Հարությունի - ՀԽՍՀ Միմիստրների խորհրդին առընթեր արվեստի հարցերի վարչության պետ – 432, 530
 Հովհաննիսյան Կիմ Արտեմի - ՀԿԿ Կենտկոմի պատասխանատու աշխատող – 237
 Հովհաննիսյան Եղիշե (1906-1976) - մշակութային գործիչ – 518
 Հովհաննիսյան Շավարշ Արամի (Հովհաննես Շավարշ) (1908-1980) - գրաֆիկ – 166
 Հովհաննիսյան Ռուսեթ Հովհաննեսի (1907-1971) - գրականագետ, մանկավարժ – 464
 Հովսեփ (Բոսիֆ) Արզարովիչ - տե՛ս Օրբելի
 Ղամբարյան Մարիա Ստեփանի (1925) - դաշնակահարուհի, մանկավարժ – 302
 Ղարիբյան Արարատ Սմբատի (1903-1952) - գրաֆիկ – 121, 122, 409, 530
 Ղաֆադարյան Կարո Գրիգորի (1907-1976) - հնէաբան – 534
 Ղևոնդյան Գևորգ (Գեորգի) Արտեմի (Արտեմևիչ) (1895-1959) - բժիշկ, ՀԽՍՀ առողջապահության մինիստր (1951-1959) – 224
 Ճապիկ – Սարյանն իր կնոջը ճապոնուհու նմանեցնելով, նրան այդպես էր կոչում, նաև ճապոն կամ ճապո
 Մադաթով – 423
 Մազմանյան Միքայել Դավթի (1899-1971) - ճարտարապետ, նկարիչ – 119
 Մաթևոսյան Վիլիելմ Հարությունի (1930-2001) - արվեստաբան – 511
 Մալան Սերգեյ Ալեքսանդրովիչ - ակնաբույժ – 532
 Մալունցյան Միքայել (1903-1973) - խմբավար, երկար տարիներ ղեկավարել է Հայաստանի սիմֆոնիկ նվագախումբը – 527
 Մակովեցկայա Եվգենիա Նիկոլաննա - ԽՍՀՄ ծանր արդյունաբերության կոմիսար, Ի. Ի. Մեժլաուկի տեղակալը – 185
 Մանասյան Գրիգոր (1914 -) - բանասեր, թարգմանիչ – 361, 362
 Մանվելյան Միքայել Գևորգի (1877-1944) - դերասան, դրամատուրգ, արձակագիր – 488
 Մանուկյան (Սարյան) Սվետլանա Մաթևոսի (1936) - բանասեր, Մ. Սարյանի Սերոբ եղբոր թոռը – 27
 Մահարի Գուրգեն (Աճեմյան Գրիգոր Գրիգորի) - (1903-1969) - գրող, հրապարակախոս – 11, 493
 Մաշկովցև Նիկոլայ Գեորգիևիչ (Եգորովիչ) (1887-1962) - արվեստի պատմաբան, քննադատ, թանգարանային գործիչ – 15, 65, 92, 491, 493, 424
 Մառ Նիկոլայ Յակովլևիչ (1864-1934) - արևելագետ, հայագետ, լեզվաբան, հնէաբան, ակադեմիկոս – 342, 521, 536
 Մարգարյան Հովհաննես Մարգսի (1901-1963) - ճարտարապետ – 532

Մարիա Յակովլևնա – 136
Մարիամ – տե՛ս Բոյաջյան Մարիամ (Մարուսյա)
Մարկ - տե՛ս Գրիգորյան Մարկ
Մարտիկյան Եղիշե Ավետիսի (1904-1988) - արվեստաբան – 529
Մեծաուկ Իվան Իվանովիչ (Գուբելման Մենեյ Իգորաիլիչ (1891-1938) - պետական
և կուսակցական գործիչ, ԽՍՀՄ ծանր արդյունաբերության կոմիսար – 159,
185
Մելիքյան Հովհաննես (Հովիկ) Մամիկոնի (1902-1953) - գրող, գրականագետ – 242
Մելիքյան Ռոմանոս Հովակիմի (1883-1935) - կոմպոզիտոր, մանկավարժ, հասարա-
կական գործիչ – 52, 55, 56, 488, 499
Մելիք-Փաշան (Մելիք-Փաշայան) Ալեքսանդր Շամիլի (1905-1964) - դիրիժոր – 156
Մերկուրով Սերգեյ Դմիտրիի (1881-1952) - քանդակագործ – 244, 247, 248, 261
Միանսարյան Աննա Գերասիմի - Գևորգ Միանսարյանի կինը – 404
Միանսարյան Գևորգ Միքայելի (1881-1959) - իրավաբան, մանրանկարիչ – 53, 76,
404, 405, 589
Միդլեր Ջինաիդա Սուլոմոնովնա - Վիկտոր Միդլերի առաջին կինը – 224
Միդլեր Վիկտոր Մարկովիչ - գեղանկարիչ, թանգարանային գործիչ – 16, 41, 99, 116,
160, 176, 177, 187, 227, 500
Միլյավսկայա – 368
Միկոյան Անաստաս Հովհաննեսի (Իվանովիչ) - պետական, կուսակցական գործիչ –
356, 523
Մինասյան Կարապետ Հարությունի (1908-1966) - բեմանկարիչ – 517
Միրիանյան Հովհաննես - ինժեներ – 366, 524
Միրզոև – 100
Միտիկ – 100
Միքայելյան Կարեն Մարգսի (1883-1942) - գրող, թարգմանիչ, պետական, հասարա-
կական գործիչ – 85
Մկրտչյան Հարություն Գաբրիելի (1903-1992) - գրող, գրականագետ, գրական թան-
գարանի տնօրեն (1937-1940) – 195, 267, 272
Մկրտչյան Շողիկ Հովհանի (1911- 2000) - երգչուհի, ժողովրդական երգերի կատա-
րող – 100, 101
Մոխ Միխայիլ Նիկոլաևիչ - ռուս նկարիչ, գրաֆիկ – 515
Մոնտիչելլի Ադոլֆ (1824-1886) - ֆրանսիացի նկարիչ – 359, 523
Մորիեր Ջեյմս (1780-1849) անգլիացի դիվանագետ, գրող – 536
Մուխիմա Վերա Իգնատիևնա (1889 - 1953) - քանդակագործ – 29
Մուշեղ, Մուշիկ - տե՛ս Ադայան Մուշեղ
Մուրավյով Ա. - ռուս գրող, պատմաբան, ճանապարհորդ – 536
Յակուլով (Յակուլյան) Գեորգի Բոգդանովիչ (1884-1928) - գեղանկարիչ, գրաֆիկ,
թատրոնի նկարիչ, արվեստի տեսաբան – 20, 30, 264, 514
Յարուսլավսկի Եմելյան Միխայլովիչ (1878-1943) – պետական, կուսակցական գոր-
ծիչ, ակադեմիկոս – 159, 257
Յուստեր Գ.Դ. - թատրոնի նկարիչ – 515
Յուրի Ալեքսեևիչ - տե՛ս Բախարուշին Յուրի

Յուրի Նիկոլաևիչ - տե՛ս Տինյանովսկի Յուրի

Նաբաբով (Նաբաբյան) Պարույր Հովհաննեսի (Իվանովիչ) - Երևանի նկարչի տան
տնօրեն – 165, 195, 505
Նալբանդյան Դմիտրի Արշակի (1906-1992) - գեղանկարիչ – 311, 375
Նեստերով Միխայիլ Վասիլևիչ (1862-1942) - գեղանկարիչ – 261
Նիկիֆորով – 365
Նիկողոսյան Նիկողայոս Բագրատի (1918) - քանդակագործ, ակադեմիկոս – 468,
532, 535
Շավարշ Հովհաննես - տե՛ս Հովհաննիսյան Շավարշ
Շահազիզ Երվանդ Ալիմի (1856-1951) - պատմաբան, գրականագետ, մանկավարժ
– 29, 298
Շահին Էդգար Պետրոսի (1874-1947) - գրաֆիկ, օֆորտիստ, 1893 թ.-ից ապրել և
ստեղծագործել է Փարիզում – 125, 197, 498, 499, 500
Շահինյան Անդրանիկ Խաչատուրի (1906-1967) - պետական, կուսակցական գործիչ
– 234, 261, 333
Շահինյան Մարիետա Սերգեյի (1888-1982) - գրող, հրապարակախոս, հասարակա-
կան գործիչ – 10, 16, 24, 160, 335, 478, 493, 501, 502, 519
Շահվերդյան Ռուբեն Իսահակի (1900-1976) - նկարիչ, խեցեգործ – 332
Շահումյան Լևոն Ստեփանի (1904-1971) - կուսակցական աշխատող, ժուռնալիստ,
պատմաբան – 399, 400, 523
Շահումյան Սուրեն Ստեփանի (1904-1971) - կուսակցական, ռազմական գործիչ –
355
Շարբաբյան Գրիգոր (Գիգո) Միքայելի (1884-1948) - գեղանկարիչ, թատրոնի նկա-
րիչ – 405, 407
Շաքարյան Ալեքսանդր Նիկոլայի (1912-1984) - թատրոնի նկարիչ – 255, 346
Շելեստովա Եկատերինա Միխայլովնա - ռեժիսորի օգնական – 263, 264
Շեստակով Նիկոլայ Իվանովիչ – նկարիչ – 195
Շիրոկորադ Բորիս Նիկոլաևիչ (1907-1998) - ռուս նկարիչ, գրաֆիկ – 515
Շիրվանզադե (Մովսիսյան) Ալեքսանդր Միմասի (1858-1935) - գրող, դրամատուրգ –
407, 454, 487
Շլեյով Վ. Վ. - պատմաբան – 407, 432, 454, 529, 530
Շկվարիկով Վ. Ա. - ճարտարապետ, արվեստաբան – 295, 301
Շմարինով Դեմենտի Ալեքսեևիչ (1907 - 1999) - նկարիչ, գրաֆիկ, հասարակական
գործիչ – 326
Շոստակովիչ Դմիտրի Դմիտրիևիչ (1906-1975) - կոմպոզիտոր, դաշնակահար, ման-
կավարժ, երաժշտական-հասարակական գործիչ – 25, 29, 415, 531
Շտերնբերգ Դավիթ Պետրովիչ (1881-1948) - գեղանկարիչ, գրաֆիկ – 102, 108, 116
Չաչիկով Ալեքսանդր Միխայլովիչ (1893-1941) - բանաստեղծ, արձակագիր, թարգ-
մանիչ – 89, 494
Չարենց (Մողոմոնյան) Եղիշե Արգարի (1897-1937) - բանաստեղծ, գրող, մշակութա-
յին գործիչ – 11, 15, 66, 86, 92, 491, 493, 494, 495
Չիլինգարյան Արմեն Արշակի (1910-1986) - գեղանկարիչ – 166, 226, 410

Չոպանյան Արշակ Հովհաննեսի (1872-1954) - գրող, թարգմանիչ, բանասեր, քննադատ, հասարակական գործիչ – 33, 39, 487
Չուբար(յան) Եղիա Գասպարի (1897-1938) - լրագրող, հրապարակախոս, «Խորհրդային Հայաստան» թերթի խմբագիր – 55, 56, 489
Չուբար Վլաս Յակովևիչ (1891-1939) - պետական գործիչ, ՌԽՍՀ ԺԿԽ-ի նախագահ (1923-1934) – 55, 489

Պաստեռնակ Բորիս Լեոնիդովիչ (1890-1960) - գրող, բանաստեղծ, Նոբելյան մրցանակի դափնեկիր – 25
Պարոնյան Ռուբեն Լազարի (1894-1978) - վիրաբույժ – 532
Պաուստովսկի Կոնստանտին Գեորգիևիչ (1892-1968) - գրող – 25
Պետրոսյան Կարայիս – 532
Պետրով-Վոդկին Կուզմա Սերգենիչ (1878-1939) - գեղանկարիչ – 182, 189, 505
Պերելման - չինովնիկ – 99
Պիտոտովսկի Բորիս Բորիսովիչ (1908-1990) - հնէագետ, արևելագետ, պատմաբան, 1964-1990 թթ. Էրմիտաժի տնօրեն – 377, 526
Պողոթնի Վլադիմիր Աֆանասևիչ (1887-1944) - դերասան – 12
Պոլենով Վասիլի Դմիտրիևիչ (1844-1927) - ռուս գեղանկարիչ – 530
Պրոկոֆև Սերգեյ Սերգենիչ (1891-1953) - կոմպոզիտոր – 25
Պունին Նիկոլայ Նիկոլևիչ (1888-1937) - արվեստաբան – 15, 493
Պուշկին Ալեքսանդր Սերգենիչ (1799-1837) - բանաստեղծ, գրող – 137, 139, 140, 145, 151, 160, 165, 176, 500, 501

Ջանիբեկյան (Տեր-Խաչատրյան) Գուրգեն Ջանիբեկի (1897-1978) - դերասան, ռեժիսոր – 242
Ջափարիձե Ուլա Մադաթիևիչ (1906-1963) – վրաց գեղանկարիչ, գրաֆիկ – 208
Ջիվելեզով Ալեքսեյ Կարապետի (1875-1952) - պատմաբան, արվեստաբան, գրականագետ, թատերագետ, թարգմանիչ – 24, 298, 378, 519

Ռադիսով Պավել Ալեքսանդրովիչ (1887-1967) - գեղանկարիչ, բանաստեղծ – 102, 108, 117
Ռազմիկ - տե՛ս Ալավերդյան Ռազմիկ
Ռաշմաճյան Սեդրակ Տիգրանի (1907-1978) - գեղանկարիչ – 122, 166
Ռեմբրանդտ Հարմենս Վան Ռեյն (1606-1669) - հոլանդացի գեղանկարիչ, գրաֆիկ – 167, 183, 439, 503
Ռիբինկով Ալեքսեյ Ալեքսանդրովիչ (1887-1949) - նկարիչ-ռեստավրատոր – 188, 190, 191, 249, 504, 505
Ռիմա - տե՛ս Սերբրյակովա Ռիմա
Ռիմսկի-Կորսակով - 11, 490
Ռոմադին Նիկոլայ Միխայլովիչ (1903 - 1987) - գեղանկարիչ – 20
Ռոմանոս - տե՛ս Մելիքյան Ռոմանոս
Ռոմաս Յակով Դորոֆևիչ (1902-1969) - գեղանկարիչ – 269, 515
Ռուբեն - տե՛ս Սարյան Ռուբեն
Ռուբեն Գրիգորևիչ - տե՛ս Դրամբյան Ռուբեն
Ռուզան - տե՛ս Վարդանյան Ռուզան

Ռումյանցև Պավել Իվանովիչ (1894-1962) - օպերայի մեներգիչ, ռեժիսոր – 12, 62, 70, 72, 80, 86

Ռուսո Թեոֆոր (1812-1867) - ֆրանսիացի նկարիչ – 359, 523

Սազանդարյան Տաթևիկ Տիգրանի (1916 - 1999) - երգչուհի, մանկավարժ – 302, 309
Սահինյան Անուշ Առաքելի (1889-1961) - գեղանկարիչ – 261, 346
Սամարցյան (Սարյան) Կատարինե Սարգսի (1888-1976) - Մ. Սարյանի քույրը – 27, 193, 231, 281, 332, 367, 455, 505

Սամարցյան Ռուբեն Ասատուրի (1910-1937) - ճարտարապետ, Մ. Սարյանի Կատարինե քրոջ որդին – 40, 53, 211, 488, 499, 505, 508

Սամվելյան Վարդան Տիգրանի (1901-1956) - երգահավաք, երգիչ, երաժշտագետ – 243

Սայաթ-Նովա (Հարություն Սայադյան) (1712 - 1795) - բանաստեղծ, աշուղ – 11
Մաշիկ – 101

Մալոնջյան Բուրաստան Մուրադի - բուսաբան – 467

Մարաջև (Մարաջյան) Կոնստանտին Սողոմոնի (1877-1954) - դիրիժոր, մանկավարժ, հասարակական գործիչ – 156, 302

Մարգիս - տե՛ս Սարյան Մարգիս

Մարգսյան (Սարյան) Աննա Մարգսի (1872-1933) - Մ. Սարյանի քույրը – 518

Մարգսյան Արա Միհրանի (1902-1969) - քանդակագործ, թատերական նկարիչ, մանկավարժ, եղել է Հայաստանի նկարիչների միության նախագահ (1932-1937) – 100, 101, 122, 124, 134, 170, 174, 213, 242, 244, 291, 295, 303, 310, 326, 336, 346, 360, 365, 375, 378, 380, 382, 497, 499, 512, 520, 521, 524, 225, 528, 529, 530

Մարգսյան Արմեն Արայի (1936-2002) - քանդակագործ Արա Մարգսյանի որդին – 101, 347, 376, 497, 521, 522, 525

Մարգսյան (Մկրտչյան) Եվգեն Միմոնի (1908-199) - դերասանուհի, Արա Մարգսյանի կինը – 101, 125, 336, 376, 497, 521, 525

Մարգսյան Էդվարդ Գևորգի (1908-1990) - գեղանկարիչ – 166, 212, 508

Մարգսյան Մինաս Մարգսի (1914-1993) - արվեստաբան – 241, 433, 512

Մարգսյան Մարգիս Գաբրիելի (1921) - ինժեներ, Մ. Սարյանի Աննա քրոջ թոռը – 518

Մարգսյան Մմբատ Գևորգի (1909-1951) - քանդակագործ – 95, 244, 267

Մարգսյան Փանոս - կուսակցական գործիչ, Հայաստանի նկարիչների միության պատասխանատու քարտուղար – 218

Մարիկ - տե՛ս Սարյան Մարգիս

Մարյան (Հարությունյան) Արաքսի Արծրունու (1937) - երաժշտագետ, մանկավարժ, Մ. Սարյանի հարսը, Ղազարոս Սարյանի երկրորդ կինը – 23, 516

Մարյան Գալինա Լվովնա (1924 - 2008) - Մ. Սարյանի հարսը, Ղազարոս Սարյանի առաջին կինը – 27, 367, 435, 447, 449, 464, 465, 467, 520

Մարյան (Բաղդասարյան) Գեղամ Բաղդասարի (1902-1976) - բանաստեղծ – 360, 532

Մարյան Լուսիկ Ղազարոսի (1893-1974) - Մ. Սարյանի կինը, գրող Ղ. Աղայանի դուստրը – 10, 16, 24, 28, 30, 31, 32, 36, 38, 40, 51, 53, 56, 93, 96-98, 101, 105, 110, 114, 117, 125, 141, 145, 148, 149, 151-153, 155, 160, 162, 167, 168, 171,

173, 176, 177, 179, 184, 196, 209, 218, 222-224, 231, 232, 237, 252, 254, 262, 276, 288, 291, 292, 294, 295, 308, 321, 325, 327, 331, 334, 336, 365, 367, 377, 380, 381, 396, 397, 400, 412, 413, 415, 416, 422, 429, 437, 439, 444, 460, 496, 501, 502, 520, 531

Մարյան Կատարինե Լազարի (1945) - բալետի պարուհի, Մ. Սարյանի ավագ թոռնուհին – 27, 367, 464, 520

Մարյան Հովհաննես Մարգարի (1870-1946) - հաշվապահ, Մ. Սարյանի եղբայրը – 97, 105, 155, 169, 175, 179, 231, 232, 267, 281, 284, 332, 347, 348, 504, 516, 522

Մարյան Ղազարոս (Լազար) Մարտիրոսի (1920-1998) - կոմպոզիտոր, մանկավարժ, 1962-1988 թթ. Հայաստանի պետական կոնսերվատորիայի ռեկտոր, Մարտիրոս Մարյանի կրտսեր որդին – 23-25, 40, 98-100, 105, 118, 145, 149, 153, 160, 162, 163, 167, 169, 171, 174, 176, 178, 184, 222, 237, 242, 275, 280, 284, 287, 289, 294, 308, 314, 324, 325, 388, 398, 422, 426, 434, 445, 449, 450, 464, 465, 501, 502, 512, 516, 517, 527, 528, 531, 534, 535

Մարյան Ռուբեն Ղազարոսի (1946) - դաշնակահար, մանկավարժ, Մ. Սարյանի թոռը – 27, 367, 400, 422, 426, 445, 464, 467, 520, 532

Մարյան Ռուզան Լազարի (1959) - արվեստաբան, 2004 թ. Մ. Սարյանի տուն-թանգարանի տնօրեն, Մ. Սարյանի թոռը, – 520, 531

Մարյան Սարգիս Մարտիրոսի (1917-1962) - բանասեր, Մ. Սարյանի ավագ որդին – 31, 40, 98, 100, 102, 105, 116, 145, 149, 153, 155, 160, 162, 167, 169, 171, 174, 184, 222, 233, 240-242, 275, 281, 295, 302, 303, 322, 333, 334, 336, 367, 387, 395-397, 400, 412, 413, 416, 426, 435, 437, 439, 485, 464, 466, 467, 501, 502, 512, 521, 531, 533

Մարյան Սերոբ Մարգարի (1911 - 1984) - Մարյանի եղբայրը – 27

Մաուրով Պավել Պետրովիչ - նկարիչ-ռեստավրատոր – 10, 181

Սերեբրյակովա Ռիմա - Մարյանների ընտանիքի բարեկամ – 147, 172

Սերեբրյակյաններ – լրագրող Գեորգի Սերեբրյակովի ընտանիքը – 337

Սերով Վալենտին Ալեքսանդրովիչ (1865-1911) - նկարիչ, գրաֆիկ, Մ. Սարյանի ուսուցիչը – 23, 483

Սիանանթո (Ատոմ Յարջանյան), (1878-1915) - բանաստեղծ – 487

Սիմոն – տե՛ս Գալստյան Սիմոն

Սիմոնյան Բարսամ – 433

Սիմոնով Կոնստանտին (Կիրիլ) Միխայլովիչ (1915-1979) - գրող, հասարակական գործիչ – 29, 395, 528

Սիմոնով Ռուբեն Նիկոլայի (1899-1968) - դերասան, ռեժիսոր – 16, 156, 502, 512

Սիստև Պյոտր Մատվեևիչ – 365, 536

Սմիրնով Յ. Ի. – 536

Սողոմոնյան Սողոմոն Ալեքսանդրի (1907 - 1978) - գրականագետ, խմբագիր – 454

Սոֆիկ – տե՛ս Իսահակյան Սոֆյա

Սպենդիարյան(ով) Ալեքսանդր Աֆանասի (1871-1928) - կոմպոզիտոր, դիրիժոր, մանկավարժ – 11, 19, 20, 40, 45, 222, 488, 508, 510, 514, 517

Սվիրին Ալեքսանդր Նիկոլայի (1886-1976) - արվեստաբան – 130, 174, 208, 210, 211, 499, 507, 514

Ստալին (Ջուղաշվիլի) Իոսիֆ Վիսարիոնովիչ (1879-1953) - պետական, հեղափոխական գործիչ, ԽՍՀՄ ղեկավար (1922-1953) – 19, 26, 27, 31, 371, 458, 520

Ստանիսլավսկի (Ալեքսեև) Կոնստանտին Սերգեևիչ (1863-1938) - դերասան, ռեժիսոր, թատրոնի տեսաբան – 11-13, 59, 62, 71, 72, 77, 78, 80, 490-492

Ստանիսլավսկի Վլադիմիր Սերգեևիչ – թատրոնի գործիչ, Կ. Ս. Ստանիսլավսկու եղբայրը – 62

Ստեփանյան Հարո Լևոնի - (1897-1966) - կոմպոզիտոր, երաժշտական-հասարակական գործիչ – 11, 502, 497, 508

Ստեփանյան Սուրեն Լևոնի (1895-1971) - քանդակագործ, քննադատ, մանկավարժ – 9, 122, 194, 213, 364, 365, 380, 382, 523, 528, 529

Ստեփանյան – 292

Ստրավինսկի Իգոր Ֆյոդորովիչ (1882-1971) - կոմպոզիտոր, դիրիժոր – 67, 491

Մունդուկյան Գաբրիել Մկրտումի (1825-1912) - դրամատուրգ, հասարակական գործիչ – 502

Մովսիսյան Պ. - «Դեռիգրատ» մանկական հրատարակչության գեղարվեստական բաժնի վարիչ – 144

Մուրզուկ Տիխոն Ստանիսլավովիչ - Ս. Կիրովի և Գ. Օրջոնիկիձեի թանգարանի հիմնադիրն ու առաջին տնօրենը – 239

Մուրենյան Վարդգես Հակոբի (1860-1921) - գեղանկարիչ, գրաֆիկ, քեմանկարիչ, թարգմանիչ – 30, 210, 272, 405, 454, 515

Մուրիկով Վասիլի Իվանովիչ (1848-1916) - գեղանկարիչ – 160, 183, 502

Վահրամյան-Գասպարբեկյան Գրիգոր Խոսրովի (1900-1965) - գեղանկարիչ – 183

Վաղարշյան Վաղարշ Բոգդանի (Տեր-Պետրոսյան Վաղարշակ Բախշիի) (1894-1959) - դերասան, ռեժիսոր, դրամատուրգ – 332, 334, 521

Վանուշ - տե՛ս Աղայան Վանանուշ

Վաչիկ - Մարյանների մոտ աշխատել է որպես խոհարար (1941-1945) – 334

Վարդանյան Զավեն Ղևոնդի (1907-1977) - կլարնետիստ, երաժշտագետ, մանկավարժ, հասարակական գործիչ – 295, 301, 302, 303, 308, 310, 363, 365

Վարդանյան Ռուզաննա (Ռուզան) Տիգրանի (1897-1957) - դերասանուհի – 303, 322, 383, 410, 429, 527, 530

Վարդապետյան Ա. - ՀԽՍՀ Կենտկոմին առընթեր արվեստի բաժնի վարիչ – 170

Վարուժան Դանիել - (1884-1915) - բանաստեղծ – 487, 521

Վիկտորիա - տե՛ս Հալաբյան Վիկտորիա

Վլադիմիր Սերգեևիչ – տե՛ս Ստանիսլավսկի Վլադիմիր Սերգեևիչ

Վինոգրադով Մ. - նկարիչ – 506

Վորոշիլով Կլիմենտ Եֆիմովիչ (1881-1969) - զինհրամանատար, պետական, կուսակցական գործիչ – 515

Վրուբել Միխայիլ Ալեքսանդրովիչ (1856-1910) - ռուս գեղանկարիչ – 530

Տանյա - տե՛ս Դոխսանյան Թագուհի

Տաալին Վլադիմիր Եվգրաֆովիչ (1885-1953) - գեղանկարիչ, գրաֆիկ, թատերական նկարիչ – 499

Տինյանովսկի Յուրի Նիկոլայի - գրականագետ, պուշկինագետ – 139-141, 500

Տեր-Գաբրիելյան Սահակ Միրզայի (1886-1937) - պետական, հասարակական գործիչ – 35-37, 83

Տեր-Միքելով (Տեր-Միքայելյան) Միքայել (1874-1949) - ճարտարապետ – 455, 457

Տերնովեց Բորիս Նիկոլանիչ (1884 - 1941) - արվեստաբան – 19, 509

Տիգրանյան Արմեն Տիգրանի (1879-1950) - կոմպոզիտոր, դիրիժոր – 216, 508

Տիգրանով (Տիգրանյան) Գևորգ Գրիգորի (1908 - 1991) - երաժշտագետ, մանկավարժ – 302

Տիխոմիրով - արվեստաբան – 249

Տիխոնով Նիկոլայ Մեմյոնովիչ (1896-1979) - գրող, հասարակական գործիչ – 114

Տիշլեր Ալեքսանդր Գրիգորևիչ (1898 - 1980) - գեղանկարիչ, գրաֆիկ, թատրոնի նկարիչ, քանդակագործ – 20

Տիտով – 327

Տրևեր Կամիլյա Վասիլևնա (1892-1974) - պատմաբան, արևելագետ, ԽՍՀՄ ԳԱ թղթակից անդամ (1943) – 129, 342, 345, 351, 474, 522, 536

Տուգենհոլտ Յակով Ալեքսանդրովիչ (1882-1928) - քննադատ, արվեստաբան – 15

Ցագարելի Աքսենտի – 502

Յոլակ - տե՛ս Դավթյան Յոլակ

Ուլանովա Գալինա Սերգեևնա (1909-1998) - քալեսի արտիստուհի, պարուսույց – 23, 253, 398

Ուլյանով Նիկոլայ Պավլովիչ (1875 - 1949) - գեղանկարիչ, գրաֆիկ – 7, 13, 16, 492

Ուվարով Ա. Ս. – 136

Ուրարտու (Տեր-Խաչատրյան) Այծեմնիկ Համագասպի (1899-1974) - քանդակագործ – 122

Փիլոսովյան (Փիլոսով) – 250, 361

Փիրուզյան Արամ Սերգեյի (1907-1998) - պետական, կուսակցական գործիչ – 227

Քալանթար Լևոն Ալեքսանդրի (1891-1959) - թատերական գործիչ, բեմադրիչ, թատերագետ-մանկավարժ, Հայաստանի Պետքատրոնի հիմնադիր – 488

Քելչիյան Հակոբ Նազարի (1910-1975) - նկարիչ՝ գորգի գծով – 208

Քեպինով (Քեպինյան) Գրիգոր Հովհաննեսի (1886-1966) - քանդակագործ – 19, 231

Քոմուրջյան Նինա - տե՛ս Թագեխուլախովա Նինա

Քոչար Գևորգ Բարսեղի (1901-1973) - ճարտարապետ – 119, 498

Քոչար Հրաչյա (Գաբրիելյան Հրաչյա Քոչարի) (1910-1965) - գրող, հրապարակախոս – 101

Քոչարյան Մուրեն Հովակիմի (1904-1979) - էստրադայի արտիստ, ասմունքող – 24, 264, 519

Քուշնարյան (Կուշնարյով) Քրիստափոր Ստեփանի (1890-1960) - կոմպոզիտոր, երաժշտության տեսաբան, մանկավարժ – 216, 526

Օդինցով Վիկտոր Պետրովիչ (1876-1938) - ակնաբույժ – 98,

Օստրոգորադսկի Ֆյոդոր Դմիտրիևիչ (1881 - 1967) - թատերական գործիչ – 62, 63, 70, 391, 527

Օրբելի Հովսեփ Աբգարի (1887-1961) - արևելագետ, հնէագետ, հասարակական գործիչ, ՀԽՍՀ ԳԱ առաջին պրեզիդենտը (1943-1944), 1934-1951 թթ. Լենինգրադի պետական Էրմիտաժի տնօրեն – 24, 28, 29, 129, 237, 297, 342, 351, 352, 377, 479, 518, 522

Ֆադեև Ալեքսանդր Ալեքսանդրովիչ (1901 - 1956) - գրող, 1946-1954 ԽՍՀՄ Գրողների միության նախագահ – 29

Ֆավորսկի Վլադիմիր Անդրեևիչ (1886-1964) - գրաֆիկ, մանկավարժ, արվեստի տեսաբան – 499

Ֆիրդուսի Աբդուլկասիմ (մոտ 940-1020 կամ 1030) - պարսից բանաստեղծ – 11, 496

Ֆորտունատով Յուրի Ալեքսանդրովիչ (1911 - 1984) - երաժշտագետ, մանկավարժ, կոմպոզիտոր – 466

ՆԿԱՐԱՑԱՆԿ

1. Աղասի Խանջյան և Սահակ Տեր-Գաբրիելյան, 1929 թ., թուղթ, ածուխ, 11x15, ՍԸՀ, Երևան
2. Գարեգին Լևոնյան, 1929 թ., թուղթ, ածուխ, 15x17, ՍԸՀ, Երևան
3. Վար, 1929 թ., թուղթ, տուշ, 12x17, ՄՄՏԹ, Երևան
4. Վիկտոր Միդլեր, 1929 թ., թուղթ, մատիտ, 20x15,5, ՍԸՀ, Երևան
5. Ա. Սպենդիարյանի «Ալմաստ» օպերայի ձևավորման էսքիզ Օդեսայի թատրոնի համար, 1930 թ., թուղթ, մատիտ, 22x22,8, ՍԸՀ, Երևան
6. Ա. Սպենդիարյանի «Ալմաստ» օպերայի առաջին գործողության ձևավորման էսքիզ, 1930 թ., թուղթ, գուաշ, 50x81, ՏՊՊ, Մոսկվա
7. Արագած, 1925 թ., թուղթ, տուշ, 26x25, ՀԱՊ
8. Ռոմանոս Մելիքյան, 1923 թ., թուղթ, մատիտ, 47x39, ԳԱԹ, Երևան
9. Լուսիկ Սարյան, 1930 թ., Երևան, լուսանկար
10. Արագած, 1929 թ., թուղթ, տուշ, 17x12, ՄՄՏԹ, Երևան
11. «Ոսկե աքլորիկ» օպերայի համար Շենախինյան թագուհու զգեստի էսքիզ, 1931 թ., թուղթ, ջրաներկ, բրոնզ, 34x24,5, Բախրուշինի անվ. պետական կենտրոնական թատերական թանգարան, Մոսկվա
12. «Ոսկե աքլորիկ» օպերայի համար գաճաճի զգեստի էսքիզ, 1931 թ., թուղթ, ջրաներկ, 34,5x25, մասնավոր հավաքածու, Անգլիա
13. Նիկոլայ Մաշկովցև, 1941 թ., թուղթ, մատիտ, 9x14, ՍԸՀ, Երևան
14. Եղիշե Չարենցի դիմանկարը, 1933 թ., թուղթ, ածուխ, սանգինա, 26,5x21, ՄՄՏԹ, Երևան
15. Արևելյան ծաղիկներ, 1916 թ., կտավ, տեմպերա, 84,5x74,8, ՄՄՏԹ, Երևան
16. «Կարմեն» օպերայի համար վաճառողուհու էսքիզ, 1931 թ., թուղթ, մատիտ, 20x12,5, ՍԸՀ, Երևան
17. «Կարմեն» օպերայի ձևավորումներ: Երիտասարդ բանվորուհի: Ցունիզա, 1931 թ., թուղթ, մատիտ, 20x12,5, ՍԸՀ, Երևան
18. Գեղջկական շուրջպար, 1929 թ., թուղթ, տուշ, 17x12, Բ. Օլյունի ընտանիքի հավաքածու, Սանկտ Պետերբուրգ
19. Ռիմսկի-Կորսակովի «Ոսկե աքլորիկ» օպերայի երկրորդ գործողության ձևավորման էսքիզ, 1930 թ., թուղթ, ջրաներկ, 42x49, ՍԸՀ, Երևան
20. Գուրգեն Մահարու «Մանկություն և պատանեկություն» գրքի կազմանկար, 1930 թ., թուղթ, տուշ, ջրաներկ, 27x21, ՄՄՏԹ, Երևան
21. «Ապրե՛ք, երեխեք, բայց մեզ պես չապրե՛ք», 1929 թ., թուղթ, ջրաներկ, տուշ, 14x19,3, ՍԸՀ, Երևան
22. Հայկական գյուղ, 1929 թ., թուղթ, տուշ, 17,8x13,5, ՄՄՏԹ, Երևան
23. Ալեքսանդր Թամանյան, 1929 թ., թուղթ, մատիտ, 15x11, ՍԸՀ, Երևան
24. Լեոնարշավ, 1932 թ., թուղթ, մատիտ, սանգինա, 26,5x42, ՍԸՀ, Երևան
25. Դեպի առաջ, 1932 թ., թուղթ, մատիտ, սանգինա, 26x43, ՍԸՀ, Երևան
26. Ե. Չարենցի տանը: Չախից աջ՝ Մ. Մազմանյան, Մ. Սարյան, Ե. Չարենց, Ի. Չարենց, Երևան, 1928 թ., լուսանկար
27. Մոսկվա, 1934 թ., թուղթ, ջրաներկ, 30x40, ՍԸՀ, Երևան
28. Ե. Չարենցի «Երկիր Նաիրի» գրքի կազմաշապկի դրվագ, 1933 թ., թուղթ, ջրաներկ, 20x30, գտնվելու վայրն անհայտ է
29. Ե. Չարենցի «Երկիր Նաիրի» գրքի նկարազարդումներից, 1933 թ., թուղթ, տուշ, ջրաներկ, 20x26, Ե. Չարենցի տուն-թանգարան, Երևան
30. Ֆիրդուսու «Ռոստամ և Սոհրապ» պոեմի կազմաշապկի դրվագ, 1934 թ., թուղթ, տուշ, ջրաներկ, 22x31, ՍԸՀ, Երևան
31. «Քաջ Նազար» հեքիաթի նկարազարդում, 1936 թ., թուղթ, տուշ, 15x19, Հ. Թումանյանի տուն-թանգարան, Երևան
32. Արշակ Բուրջալյանի դիմանկարը, 1925 թ., թուղթ, մատիտ, 54x47, ԳԱԹ, Երևան
33. Դազախստան, 1934, թուղթ, գունավոր մատիտ, 15x20, ՍԸՀ, Երևան
34. Թուրքմեններ, 1934 թ., թուղթ, ածուխ, գունավոր մատիտ, 21x29,5, ՍԸՀ, Երևան
35. Աշխաբադ: Գորգագործներ: Էսքիզ, 1934 թ., թուղթ, գունավոր մատիտ, 21x30, ՍԸՀ, Երևան
36. Աշխաբադ, 1934 թ., թուղթ, գունավոր մատիտ, 21x30, ՍԸՀ, Երևան
37. Աշխաբադում: Շտերները և Ռադիմով, 1934 թ., թուղթ, գունավոր մատիտ, 21x29,7, ՍԸՀ, Երևան
38. Թուրքմենական աուլում, 1934 թ., թուղթ, գունավոր մատիտ, 15x23, ՍԸՀ, Երևան
39. Գծանկարներ, 1934 թ., թուղթ, ածուխ, գունավոր մատիտ, 16x19,5, ՍԸՀ, Երևան
40. Լուսիկ Սարյան, Երևան, 1934 թ., լուսանկար
41. Թուրքմեն, 1934 թ., թուղթ, գունավոր մատիտ, 20,3x15, ՍԸՀ, Երևան
42. Բարխաններ, 1934 թ., թուղթ, գունավոր մատիտ, 21x29,5, ՀԱՊ, Երևան
43. Հ. Ստեփանյանի «Քաջ Նազար» օպերայի բեմանկար, 1935 թ., թուղթ, ջրաներկ, գուաշ, 52x78, Բախրուշինի անվան պետական կենտրոնական թատերական թանգարան, Մոսկվա
44. Մ. Սարյան, Ա. Թամանյան, Մ. Մազմանյան, Երևան, 1935 թ., լուսանկար
45. Փանոս Թերլեմեզյան, 1929 թ., թուղթ, մատիտ, 15x11, ՍԸՀ, Երևան
46. Կամիլա Տրևեր, 1936 թ., թուղթ, մատիտ, ջրաներկ, 42x30, ՍԸՀ, Երևան
47. Մարտիրոս և Լուսիկ Սարյաններ, Մոսկվա, 1936 թ., լուսանկար
48. Ընդունելություն Սարյանի պատվին խորհրդային նկարիչների լենինգրադյան բաժանմունքում, 1936 թ., լուսանկար
49. Մ. Սարյանի անհատական ցուցահանդեսը Մոսկվայում, 1936 թ., լուսանկար
50. Արգնի, 1937 թ., թուղթ, մատիտ, 47x19, ՍԸՀ, Երևան
51. Աննա Հովհաննիսյանի դիմանկարը, 1939 թ., թուղթ, ջրաներկ, 32x25, ՄՄՏԹ, Երևան
52. Պուշկինի հանդիպումը Գրիբոյեդովի դիակի հետ Հայաստանի լեռներում, 1936 թ., թուղթ, մատիտ, ածուխ, 22x32, ՍԸՀ, Երևան
53. Պուշկինը Գրիբոյեդովի դիակի հետ հանդիպելուց հետո, 1936 թ., թուղթ, մատիտ, 15,5x23, ՍԸՀ, Երևան
54. «Հերկող Օհանի որդին» հեքիաթի նկարազարդում, 1933 թ., թուղթ, ջրաներկ, 18,7x12,5, ՄՄՏԹ, Երևան
55. «Տարօրինակ կինը» հեքիաթի նկարազարդում, 1933 թ., թուղթ, ջրաներկ, տուշ, 18,4x12, ՄՄՏԹ, Երևան
56. «Դեղին ջուր» հեքիաթի նկարազարդում, 1933 թ., թուղթ, ջրաներկ տուշ, 19x13, ՀԱՊ, Երևան

57. «Հուրի Փերին» հեքիաթի նկարազարդում, 1933 թ., թուղթ, ջրաներկ, տուշ, 19x13, ՀԱՊ, Երևան
58. «Բժիշկ Լոխմանը» հեքիաթի նկարազարդում, 1933 թ., թուղթ, տուշ, ջրաներկ, 18,4x12,2, ՄՍՏԹ, Երևան
59. «Կիկոսի մահը» հեքիաթի նկարազարդում, 1936 թ., թուղթ, տուշ, ջրաներկ, 20x15, ՀԱՊ, Երևան
60. «Ժողովրդական արհեստների ծաղկում» պանոյի դրվագ, 1936 թ.
61. «Ժողովրդական արհեստների ծաղկում» պանոյի դրվագ, 1936 թ.
62. «Հայաստան» պանոյի էսքիզը Նյույորքյան ցուցահանդեսի համար, 1937 թ., թուղթ, մատիտ, 21x15,5, Երևան
63. Պուշկինի հանդիպումը Գրիբոյեդովի դիակի հետ Հայաստանի լեռներում, 1936 թ., կտավ, յուղաներկ, 90x130, ՍԸՀ, Երևան
64. Ելենա Բեյրուտովան և Պավել Կուզնեցովը, 1953 թ., թուղթ, ածուխ, մատիտ, 42x29, ՍԸՀ, Երևան
65. «Օխիկ» հեքիաթի նկարազարդումներ, 1937 թ., թուղթ, տուշ, ջրաներկ, 40x30: ՀԱՊ, Երևան
66. Արվեստաբան Ռուբեն Դրամբյանի դիմանկարը, 1934 թ., կտավ, յուղաներկ, 60x50, ՍԸՀ, Երևան
67. Նկարիչ Վահրամ Գայֆեճյանի դիմանկարը, 1954 թ., կտավ, յուղաներկ, 47x41, ՍԸՀ, Երևան
68. «Անահիտ» հեքիաթի նկարազարդումներ, 1937 թ., թուղթ, ջրաներկ, տուշ, 40x30, ՀԱՊ, Երևան
69. Ավետիք Իսահակյանի դիմանկարը. 1929 թ., թուղթ, ածխամատիտ, 27x20, ԳԱԹ, Երևան
70. Նվարդ Թումանյանի դիմանկարը, 1929 թ., թուղթ, ածուխ, 30x23, ՍԸՀ, Երևան
71. Մարտիրոս և Լուսիկ Մարյանները, 1936 թ., լուսանկար
72. Հայկական ժողովրդական հեքիաթներ զրքի ֆորագ, 1933 թ., թուղթ, տուշ, ջրաներկ, 21,2x31,2, ՄՍՏԹ, Երևան
73. Աջից ձախ՝ Հովհաննես, Ղազարոս, Լուսիկ, Մարտիրոս և Սարգիս Մարյաններ, Երևան, 1938 թ., լուսանկար
74. Երեխաներն ու մրգերը, 1928 թ., կտավ, յուղաներկ, 116x115,5, ՀԱՊ, Երևան
75. Գարնանային օր, 1929 թ., կտավ, յուղաներկ, 71x70,5, ՀԱՊ, Երևան
76. «Ժողովրդական արհեստների ծաղկում» պանոյի դրվագ, 1936 թ.
77. Ալավերդու պղնձաքիմիական կոմբինատ. 1932 թ., կտավ, յուղաներկ, 133x200, Չեյաքինսկի մարզային պատկերասրահ
78. Կատյա, 1952 թ., թուղթ, ջրաներկ, 21x15,5, ՄՍՏԹ, Երևան
79. Հունիս, 1935 թ., կտավ, յուղաներկ, 59x81, Պրիմորիեի պետական պատկերասրահ, Վլադիվոստոկ
80. Չորավոր, 1934 թ., թուղթ, մատիտ, 16x21, ՍԸՀ, Երևան
81. Միքայել Նալբանդյանի դիմանկարը, 1937, կտավ, յուղաներկ, 87x70, ԳԱԹ, Երևան
82. Չորագետ, 1937 թ., թուղթ, ջրաներկ, 44,5x30, ՍԸՀ, Երևան
83. Մ. Մարյանը «Չորագետ» պանոն նկարելիս, 1937 թ., լուսանկար
84. Քաղպարապանուք. էսքիզ, 1932 թ., թուղթ, մատիտ, 44,5x30, ՍԸՀ, Երևան

85. Ծամբար, 1932 թ., թուղթ, ջրաներկ, 31x45,5, ՍԸՀ, Երևան
86. Մ. Մարյանին շնորհված «Գրան պրի» դիպլոմը, 1937 թ.
87. Իրակլի Թոփձե, 1952 թ., թուղթ, ածուխ, սանգինա, 15x21, ՍԸՀ, Երևան
88. Քաղժամ հայկական դիվիզիայի ճամբարում, 1932 թ., թուղթ, մատիտ, 44,5x30, ՍԸՀ, Երևան
89. Պրոֆեսոր Քրիստափոր Քուշնարյովի դիմանկարը, 1938 թ., կտավ, յուղաներկ, 41x33, ՍԸՀ, Երևան
90. Թաթուլ Ալթունյան, 1951 թ., թուղթ, ածուխ, սանգինա, 21,5x16
91. ՀԽՍՀ տաղավարը գյուղատնտեսական ցուցահանդեսում, 1938 թ., Մ. Մարյանի «Հայաստան» պանոի ֆոնի վրա Գ. Քեպիմովի հեղինակած Ստալինի արձանը
92. Լուսիկ և Մարտիրոս Մարյանները Մոսկվայի արվեստանոցում, 1944 թ., լուսանկար
93. Նինա Քոնուրջյանի դիմանկարը, 1917 թ., կտավ, յուղաներկ, 66x69,5, ՄՍՏԹ, Երևան
94. Հովսեփ Մանթաշևի դիմանկարը, 1915 թ., կտավ, տեմպերա, 88x88, ՀԱՊ, Երևան
95. Հայաստան: Արարատ. 1933 թ., թուղթ, ջրաներկ, 19,5x28, ՄՍՏԹ, Երևան
96. Չախից աջ՝ Հովհաննես, Կատարինե, Մարտիրոս Մարյանները, Երևան, 1946 թ., լուսանկար
97. Դեղձահավաքը կոլտնտեսությունում, 1938 թ., կտավ, յուղաներկ, 130x160, Ռուսաստանի արդի պատմության պետական կենտրոնական թանգարան, Մոսկվա
98. Խաղողահավաք, 1937 թ., կտավ, յուղաներկ, 150x178, Մ. Ի. Գլինկայի անվ. երաժշտության մշակույթի պետական կենտրոնական թանգարան, Մոսկվա
99. Չարիկը բայանահար, 1944 թ., թուղթ, ջրաներկ, 44x31, ՍԸՀ, Երևան
100. Մարիկի դիմանկարը, 1931 թ., թուղթ, ածուխ, սանգինա, 29,5x23,5, ՍԸՀ, Երևան
101. Սերգեյ Մերկուրով, 1949 թ., թուղթ, մատիտ, 19x24, ՍԸՀ, Երևան
102. Ա. Սպենդիարյանի «Ալմաստ» օպերայի երկրորդ գործողության էսքիզներից մեկը, 1939 թ. թուղթ, գուաշ, 48x65, ՍԸՀ, Երևան
103. Մ. Մարյան, լուսանկար
104. Միքայել Գյուրջյանը և Արա Մարգարյանը, 1951 թ., թուղթ, մատիտ, սանգինա, 15,5x20, ՍԸՀ, Երևան
105. Դաշնակահար Կոնստանտին Իգումնովի դիմանկարը, 1934 թ., կտավ, յուղաներկ, 73x59,5, ՀԱՊ, Երևան
106. Դերասան Վ. Ի. Կաչալովի դիմանկարը. էտյուդ, 1940 թ., կտավ, յուղաներկ, 62x52, ՍԸՀ, Երևան
107. Լուսնիչկա, 1944 թ., թուղթ, մատիտ, 31x43,5, ՍԸՀ, Երևան
108. Գյուլ լեռների ստորոտին, 1937 թ., թուղթ, գունավոր մատիտ, 19x24, ՍԸՀ, Երևան
109. Ավ. Իսահակյան, 1930 թ., թուղթ, ածխամատիտ, 27x20, Ավ. Իսահակյանի տուն-թանգարան, Երևան
110. Մարտիրոս Մարյան և Ավետիք Իսահակյան, Երևան, 1948 թ., լուսանկար
111. Խաչատուր Աբովյանի դիմանկարը, 1939 թ., թուղթ, ջրաներկ, 43x32, ՍԸՀ, Երևան

112. Աշնանային ծաղիկներ և մրգեր, 1939 թ., կտավ, յուղաներկ, 100x198, ՏՊՊ, Մոսկվա
113. Ա. Սպենդիարյանի «Ալմաստ» օպերայի համար Թաթուլի զգեստների էսքիզներ, 1938-1939 թթ, թուղթ, մատիտ, գուաշ, բրոնզ, 47x29, ՀԱՊ, Երևան
114. Իգոր Գրաբար, 1955 թ., թուղթ, մատիտ, սանգինա, 20x14,5, ՍԸՀ, Երևան
115. Ֆաշխատական բորենիները. պակաստի էսքիզ, 1941 թ., թուղթ, ածուխ, 20x14,5, ՍԸՀ, Երևան
116. Նկարչի քրոջ՝ Թագուհի Դոխսանյանի դիմանկարը, 1941 թ., թուղթ, ածուխ, 20x14,5, ՍԸՀ, Երևան
117. Նկարչի եղբոր՝ Հովհաննես Մարյանի դիմանկարը, 1941 թ., թուղթ, սանգինա, ածուխ, 62,5x47,5, ՍԸՀ, Երևան
118. Աշտարակ, 1933 թ., թուղթ, մատիտ, 14x21, ՍԸՀ, Երևան
119. Ինքնադիմանկար, 1943 թ., կտավ, յուղաներկ, 54x40, ՄՍՏԹ, Երևան
120. Ինքնադիմանկար. էսքիզ, 1943 թ., թուղթ, սանգինա, ածուխ, 27,5x39, ՍԸՀ, Երևան
121. Արվեստաբան Միխայիլ Բաբենչիկովի դիմանկարը, 1944 թ., թուղթ, սանգինա, ածուխ, 63x48, ՍԸՀ, Երևան
122. Կոմպոզիտոր Ա. Սպենդիարյանի դիմանկարը. 1943 թ., կտավ, յուղաներկ, 174x100, ՄՍՏԹ, Երևան
123. Ճակատային զինվորներ, 1943 թ., թուղթ, ածուխ, 22x31, ՍԸՀ, Երևան
124. Մարտական ընկերներ, 1944 թ., թուղթ, ածուխ, 22x31, ՍԸՀ, Երևան
125. Ստալինգրադ, 1943 թ., թուղթ, ջրաներկ, 27,5x39,5, ՍԸՀ, Երևան
126. Ճարտարապետ Կարո Հալաբյանի դիմանկարը, 1944 թ., կտավ, յուղաներկ, 80x65, ՀՀ ճարտարապետների միություն, Երևան
127. Դեպի Մոսկվա տանող ճանապարհի հանգույցում, 1943 թ., թուղթ, ածուխ, 22x31, ՍԸՀ, Երևան
128. Չախից աջ՝ Արամ Խաչատրյան, Ալեքսեյ Ջիվելեզով, Մարտիրոս Մարյան, Ռուբեն Յոլյան, Մոսկվա, 1945 թ., լուսանկար
129. Երվանդ Շահազիզ, 1929 թ., թուղթ, ածուխ, 15x11, ՍԸՀ, Երևան
130. Խմբավար Կոնստանտին Մարաջևի դիմանկարը, 1940 թ., կտավ, յուղաներկ, 41x33, ՀԱՊ, Երևան
131. Երգչուհի Տաթևիկ Սազանդարյանի դիմանկարը, 1955 թ., կտավ, յուղաներկ, 73x54, ՍԸՀ, Երևան
132. Երգչուհի Հայկանուշ Դանիելյանի դիմանկարը, 1946 թ., թուղթ, ածուխ, սանգինա, 40x30, ՀԱՊ, Երևան
133. Ջութակահար Ավետ Գաբրիելյանի դիմանկարը. 1941 թ., թուղթ, ածուխ, սանգինա, 62x47,5, ՍԸՀ, Երևան
134. Մ. Մարյանը նկարում է Արամ Խաչատրյանին, Մոսկվա, 1944 թ., լուսանկար
135. Չարիկը, 1944 թ., թուղթ, ջրաներկ, 34x25,5 ՍԸՀ, Երևան
136. Մ. Մարյանը նկարում է Մարիետա Շահինյանի դիմանկարը, Երևան, 1944 թ., լուսանկար
137. Նկարչուհի Բեյլա Աղայանի դիմանկարը, 1944 թ., թուղթ, ածուխ, 44x31, ՍԸՀ, Երևան

138. Մ. Մարյանը նկարում է Լիդիա Դուրնովոյի դիմանկարը, Երևան, 1958 թ., լուսանկար
139. Կիև, 1944 թ., թուղթ, ջրաներկ, 31x44,5, ՍԸՀ, Երևան
140. Ղազարոս և Գալինա Մարյանները, լուսանկար, Կիև, 1944 թ.
141. «Իմ երգը», 1944 թ., կտավ, յուղաներկ, 100x152, ՍԸՀ, Երևան
142. Գրիգոր Հարությունյան, 1950 թ., թուղթ, մատիտ, 21,5x15, ՍԸՀ, Երևան
143. Լուսիկ Մարյանի դիմանկարը, 1942 թ., թուղթ, ածուխ, 62,5x47, սանգինա, ՍԸՀ, Երևան
144. Արարատը գարնանը, 1945 թ., կտավ, յուղաներկ, 75x117, ՀԱՊ, Երևան
145. Սարգիս Մարյանի դիմանկարը, 1942 թ., թուղթ, ածուխ, սանգինա, 63,5x48, ՍԸՀ, Երևան
146. Ծովակալ Հովհաննես Իսակովի դիմանկարը, 1943 թ., կտավ, յուղաներկ, 65x80,5, ՀԱՊ, Երևան
147. Գառնիի տաճարի ավերակները, 1945 թ., կտավ, յուղաներկ, 54x73, Ա. Մանուկյանի հավաքածու, Երևան
148. Ակադեմիկոս Հովսեփ Օրբելի, 1953 թ., թուղթ, ածուխ, 14x12, ՍԸՀ, Երևան
149. Աղավնի, 1937 թ., թուղթ, մատիտ 8,5x15, ՍԸՀ, Երևան
150. Մ. Մարյանն իր եղբայրների՝ Հովհաննեսի, Մերոբի, Սահակի հետ, Երևան, 1941 թ., լուսանկար
151. Մ. Մարյանը և Հ. Օրբելին Ախուրյանի շրջանում, 1929 թ., լուսանկար
152. Գառնիի աղբյուրի մոտ, 1945 թ., կտավ, յուղաներկ, 58x44, մասնավոր հավաքածու, Մոսկվա
153. Մարտիրոս և Լուսիկ Մարյանները Բ. Պիտրովսկու հետ Թալիշում, 1952 թ., լուսանկար
154. Մ.Մարյանը մերձնոսկովյան Բարվիխա առողջարանում, 1946 թ., լուսանկար
155. Ակադեմիկոս Խաչատուր Կոչտոյանցի դիմանկարը, 1949 թ., թուղթ, ածուխ, սանգինա, 40x29,5, ՍԸՀ, Երևան
156. Մ. Մարյանն իր արվեստանոցի պատշգամբում, Երևան, լուսանկար
157. Բանաստեղծ Գեղամ Մարյանի դիմանկարը, 1947 թ., թուղթ, ածուխ, սանգինա, 39x27,5, ՍԸՀ, Երևան
158. Նկարիչ Միսոն, 1949 թ., թուղթ, մատիտ, 20x15, ՍԸՀ, Երևան
159. Մ. Մարյանն իր առանձնատան այգում, Երևան, լուսանկար
160. «Ժողովուրդների բարեկամություն» գորելենի էսքիզի դրվագ, 1951 թ., կտավ, յուղաներկ, 150x300, ՍԸՀ, Երևան
161. Մարշալ Հովհաննես Բաղդասարյանի դիմանկարը, 1947 թ., թուղթ, ածուխ, սանգինա 39x27,5, ՍԸՀ, Երևան
162. Լուսիկը պատուհանի առջև, Ռիգա, 1947 թ., կտավ, յուղաներկ, 68x57, ՍԸՀ, Երևան
163. Պատշգամբ, Ռիգա, 1947 թ., թուղթ, ջրաներկ, 44,5x32, մասնավոր հավաքածու, Լոնդոն
164. Նկարիչ Հակոբ Կոջոյանի դիմանկարը, 1949 թ., թուղթ, ածուխ, 20x15, ՍԸՀ, Երևան

165. Աշտարակ, 1933 թ., թուղթ, մատիտ, 14x21,5, մասնավոր հավաքածու, Լոնդոն, Երևան
166. Սպաստ-Պեսկովսկի վանքը Մոսկվայում, գտնվելու վայրը անհայտ է
167. Վիկտոր Համբարձումյան, 1957 թ., թուղթ, ածուխ, 21x15, ՍԸՀ, Երևան
168. Մ. Սարյանը և Վիկտոր Համբարձումյանը, Մոսկվա, 1950 թ., լուսանկար
169. Ջարիկի դիմանկարը, 1955 թ., թուղթ, ջրաներկ, 31,5x29,5, ՍԸՀ, Երևան
170. Նկարչի քրոջ՝ Աննա Սարյանի դիմանկարը, 1900 թ., կտավ, յուղաներկ, 45x37, ՍԸՀ, Երևան
171. Նկարչի քրոջ՝ Թագուհի Սարյանի դիմանկարը, 1898 թ., կտավ, ստվարաթուղթ, յուղաներկ, 31x26,7, ՄՍՏԹ, Երևան
172. Մ. Սարյանը Երևանի իր արվեստանոցում, լուսանկար
173. Գրող Կոնստանտին Սիմոնովի դիմանկարը, 1949 թ., կտավ, յուղաներկ, 62,5x123, ՍԸՀ, Երևան
174. Երևան, 1947 թ., թուղթ, ջրաներկ, 15,8x12,5, ՄՍՏԹ, Երևան
175. Գևորգ Միանսարյանի դիմանկարը, 1929 թ., գտնվելու տեղն անհայտ է
176. Աննա Միանսարյանի դիմանկարը, 1935 թ., թուղթ, մատիտ, 40x32, ՀԱՊ, Երևան
177. Հայ արվեստագետների միության հիմնադիրները: Չախից աջ՝ Ե. Թադևոսյան, Վ. Մուրենյանց, Մ. Սարյան, Լ. Հազարասլետյան, նստածը՝ Փ. Թերլեմեզյան, Թիֆլիս, 1916 թ., լուսանկար
178. Չախից աջ՝ Մ. Սարյան, Խ. Եսայան, Օ. Ջարդարյան, 1949 թ., լուսանկար
179. Հայաստանի նկարիչների մոտ. 1949թ., թուղթ, ածուխ, սանգինա, 20x15, ՍԸՀ, Երևան
180. Կոմպոզիտոր Դմիտրի Շոստակովիչ, 1951 թ., թուղթ, ածուխ, գունավոր մատիտ, 20x14, ՍԸՀ, Երևան
181. Բանաստեղծուհի Աննա Ախմատովա, 1946 թ., թուղթ, ածուխ, 55x47, ՏՊՊ, Մոսկվա
182. Ակադեմիկոս Արմեն Թախտաջյանի դիմանկարը, 1951 թ., կտավ, յուղաներկ, 75x85, ՍԸՀ, Երևան
183. Մուղին և Արագածը գարնանը, 1951 թ., կտավ, յուղաներկ, 53x72, Ա. Ալիխանովի ընտանիքի հավաքածու, Մոսկվա
184. Ռուբեն Սարյանի դիմանկարը, 1951 թ., թուղթ, ջրաներկ, 19,5x15, ՍԸՀ, Երևան
185. Մ. Սարյանն իր կրտսեր քրոջ՝ Կատարինեի և թոռների՝ Ռուբենի և Կատյայի հետ, Երևան, 1948 թ., լուսանկար
186. Սևանի ծաղիկները, 1942 թ., կտավ, յուղաներկ, 99x79, Արևելքի ժողովուրդների արվեստի պետական թանգարան, Մոսկվա
187. Չախից աջ՝ Խ. Կոչտոյանցը, Ավ. Իսահակյանը, Մ. Սարյանը և Ա. Վենցյովան՝ խաղաղության կողմնակիցների առաջին կոնֆերանսի մասնակիցներ, Մոսկվա, 1949 թ., լուսանկար
188. Մ. Սարյանը կնոջ՝ Լուսիկի և որդու՝ Ղազարոսի հետ, Երևան, լուսանկար
189. Մ. Սարյանը որդու՝ Սարգիսի հետ, Երևան, լուսանկար
190. Արմեն Թախտաջյանի դիմանկարը, 1952 թ., թուղթ, մատիտ, 29x19, ՍԸՀ, Երևան

191. Լենինգրադ. էտյուդ, 1951 թ., ստվարաթուղթ, յուղաներկ, 25x35, ՍԸՀ, Երևան
192. Արարատը Դվինից, 1952 թ., կտավ, յուղաներկ, 53x72, Ա. Ալիխանովի ընտանիքի հավաքածու, Մոսկվա
193. Չախից աջ՝ Ավ. Իսահակյան, Լ. Սարյան, Ս. Իսահակյան, Մ. Սարյան, Երևան, 1951 թ., լուսանկար
194. Ճանապարհին, 1952 թ., թուղթ, ջրաներկ, 30x30, ՍԸՀ, Երևան
195. Մարտիրոս և Լուսիկ Սարյանները Դվինում, 1952 թ., լուսանկար
196. Գալինա Սարյանի դիմանկարը, 1953 թ., կտավ, յուղաներկ, 92x60, ՍԸՀ, Երևան
197. Ներքին Դվին, 1952 թ., կտավ, յուղաներկ, 54x82, ՄՍՏԹ, Երևան
198. Լավվար, 1952 թ., կտավ, յուղաներկ, 54x73, ՏՊՊ, Մոսկվա
199. Մոսկվա: Արվեստանոցի պատուհանից, կտավ, յուղաներկ, գտնվելու վայրը անհայտ է
200. Նկարչի քույրը՝ Կատարինեն, 1957 թ., թուղթ, ածուխ, սանգինա, 24,4x33,1, ՄՍՏԹ, Երևան
201. Դերասան Մուրեն Բոչարյանի դիմանկարը, 1932 թ., թուղթ, գուաշ, 50x40, ԳԱԹ, Երևան
202. Քանդակագործ Նիկողայոս Նիկողոսյանի դիմանկարը, 1952 թ., կտավ, յուղաներկ, 75x63, Կրասնոդարի գեղարվեստի թանգարան
203. Կոմպոզիտոր Առնո Բաբաջանյանի դիմանկարը, 1951 թ., կտավ, յուղաներկ, կտավ, յուղաներկ, 65x54, ՍԸՀ, Երևան
204. ԽՍՀՄ գեղարվեստի ակադեմիայում: Չախից աջ՝ Պ.Պ. Կոնչալովսկի, Կ. Ֆ. Յոուն, Ա. Ա. Դեյնեկա, Ֆ. Ս. Բոգորոդսկի, Մ. Ս. Սարյան, 1953 թ., լուսանկար
205. Արարատ, 1945, կտավ, յուղաներկ, 57x73, Արևելքի ժողովուրդների արվեստի պետական թանգարան, Մոսկվա
206. Էզրաս Հասրաթյանի դիմանկարը, 1949 թ., թուղթ, մատիտ, 20,5x15, ՍԸՀ, Երևան
207. Գոհար Գասպարյանի դիմանկարը, կտավ, յուղաներկ, 52x73, ՍԸՀ, Երևան
208. Չմեռ: Ուզկոյե: Էտյուդ, 1951 թ., ստվարաթուղթ, յուղաներկ, 24x35, ՍԸՀ, Երևան
209. Վասիլի Բախչենի դիմանկարը, 1953 թ., թուղթ, ածուխ, 14x20, ՍԸՀ, Երևան
210. Դրվագ գրքի կազմի էսքիզից, 1935, թուղթ, ջրաներկ, 35,6x36, ՍԸՀ, Երևան
211. Արագիլ, 1940, թուղթ, սանգինա, 14x18,5, ՍԸՀ, Երևան

ՆԵՐՊԻՐՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

1. Հողային աշխատանքներ Երևանի Ժողովան շինարարության համար, 1930 թ., կտ., յուղ., 57x73, ՏՊՊ, Մոսկվա
2. Հանգստի ժամ, 1930 թ., կտ., յուղ., 54x73, ՏՊՊ, Մոսկվա
3. Չարիկը և Սարիկը, 1928 թ., կտ., յուղ., 38x55, ՄՍՏԹ, Երևան
4. Նոնենի, 1930 թ., կտ., յուղ., 60x72,5, ՄՍՏԹ, Երևան
5. Վիկտորիա Հալաբյանի դիմանկարը, 1931թ., կտ., յուղ., 46x61, ՄՍՏԹ, Երևան
6. «Իմ տունը կառուցվում է», 1932 թ., կտ., յուղ., 65x81, ՍԸՀ, Երևան
7. «Մեր տունը», 1940 թ., կտ., յուղ., 97x 146, ՍԸՀ, Երևան
8. Ինքնադիմանկար դիմակով, 1933 թ., կտ., յուղ., 46x61, Արևելքի ժողովուրդների արվեստի պետական թանգարան, Մոսկվա
9. «ACADEMIA» հրատարակչության «Հայկական ժողովրդական հեքիաթներ» ժողովածուի II հրատարակչության կազմաշապիկը, 1933 թ., թուղթ, ջր., 25x39, ՍԸՀ, Երևան
10. Ֆրոնտիսպիս, 1937 թ., թուղթ, ջր., 40x30, ՀԱՊ, Երևան
11. Փերի թռչունը, 1933 թ., թուղթ, ջր., 18,5x12,5, ՄՍՏԹ, Երևան
12. Ֆիրդուսու «Ռոստամ և Սոհրաբ» գրքի կազմաշապիկ, 1934 թ., թուղթ, տուշ, ջր., 22x31, ՍԸՀ, Երևան
13. Ֆիրդուսու «Ռոստամ և Սոհրաբ» գրքի ֆորգազ, 1934 թ., թուղթ, ջր., տուշ, 22x30, ՍԸՀ, Երևան
14. Ֆիրդուսու «Ռոստամ և Սոհրաբ»-ի նկարազարդում, 1934 թ., թղթ., ջր., տուշ, 22x14, ՍԸՀ, Երևան
15. Բակ Աշխաբադում, 1934 թ., կտ., յուղ., 54x73, ՄՍՏԹ, Երևան
16. Բակ թուրքմենական աուլում: 1934 թ., կտ., յուղ., 54x73,8, ՄՍՏԹ, Երևան
17. Լուսիկ Սարյան: Երեք դիմանկար, 1935 թ., կտ., յուղ., 90x131, ՍԸՀ, Երևան
18. Ալմաստի զգեստի էսքիզ Ա. Սպենդիարյանի «Ալմաստ» օպերայի 4 գործողության համար, 1938 թ., թուղթ, մատ., ջր., 52x30,5, ՀԱՊ, Երևան
19. Ալմաստի զգեստի էսքիզ Ա. Սպենդիարյանի նույնանուն օպերայի 3 գործողության համար, 1938 թ., թուղթ, մատ., ջր., 52x30,5, ՀԱՊ, Երևան
20. Թաթուլի զգեստի էսքիզ Ա. Սպենդիարյանի «Ալմաստ» օպերայի 3 գործողության համար, 1938 թ., թուղթ, մատ., ջր., 51x28,5, ՀԱՊ, Երևան
21. Շահի զգեստի էսքիզ Ա. Սպենդիարյանի «Ալմաստ» օպերայի 4 գործողության համար, 1938 թ., թուղթ, մատ., ջր., 52,7x30,5, ՀԱՊ, Երևան
22. Ծաղրածուի զգեստի էսքիզ Ա. Սպենդիարյանի «Ալմաստ» օպերայի համար, 1938 թ., թուղթ, մատ., ջր., 47,5x31, ՀԱՊ, Երևան
23. Ա. Սպենդիարյանի «Ալմաստ» օպերայի 1 գործողության բեմանկար, 1938 թ., թուղթ, մատ., ջր., 49x80,5, ՀԱՊ, Երևան
24. Ա. Սպենդիարյանի «Ալմաստ» օպերայի 2 գործողության բեմանկար, 1938 թ., թուղթ, մատ., ջր., 50x80, ՀԱՊ, Երևան
25. Ա. Սպենդիարյանի «Ալմաստ» օպերայի 4 գործողության բեմանկար, 1938 թ., թուղթ, մատ., ջր., 50 x80, ՀԱՊ, Երևան
26. Կինոբեմադրիչ Ս.Էյզենշտեյնի դիմանկարը, 1940 թ., կտ., յուղ., 62x51, պահպանման վայրն անհայտ է
27. Գարտարապետ Ա. Թամանյանի դիմանկարը, 1933 թ., կտ., յուղ., 73x92, ՀԱՊ, Երևան
28. Պոետ Ավ. Իսահակյանի դիմանկարը, 1940 թ., կտ., յուղ., 89x89, ՀԱՊ, Երևան
29. Նկարչի կյանքից /Լուսիկ Սարյանի կիսադեմը/, 1941 թ., կտ., յուղ., 73x92, ՍԸՀ, Երևան
30. Լուսիկ Սարյանի դիմանկարը, 1941 թ., կտ., յուղ., 94x120, ՀԱՊ, Երևան
31. Գարնանային օր, 1942 թ., կտ., յուղ., 97x162, ՍԸՀ, Երևան
32. «Իմ երգը», 1944 թ., կտ., յուղ., 100x152, ՍԸՀ, Երևան
33. Աշնանային ծաղիկներ և մրգեր, 1939 թ., կտ., յուղ., 97,5x196, ՏՊՊ, Մոսկվա
34. Ակադեմիկոս Հովսեփ Օրբելու դիմանկարը. 1943 թ., կտ., յուղ., 73x64,5, ՀԱՊ, Երևան
35. Աննա Ախմատովայի դիմանկարը, 1946 թ., կտ., յուղ., 100x81, ՍԸՀ, Երևան
36. Արարատը և Հոլիսիմեն, 1945 թ., կտ., յուղ., 52,5x65, ՀԱՊ, Երևան
37. Ծաղկած ծիրանենիներ, 1945 թ., կտ., յուղ., ՍԸՀ, Երևան
38. Աշնանային նատյուրմորտ, 1944 թ., կտ., յուղ., 101x150, ՍԸՀ, Երևան
39. Նատյուրմորտ: Մրգեր, 1941 թ., կտ., յուղ., 97x147,5, ՄՍՏԹ, Երևան
40. Ինքնադիմանկար: Երեք հասակ, 1943 թ., կտ., յուղ., 96,5x146, ՄՍՏԹ, Երևան
41. Արարատյան դաշտավայրը, 1945 թ., կտ., յուղ., 96x129, Արևելքի ժողովուրդների արվեստի պետական թանգարան, Մոսկվա
42. Աղբյուրի մոտ: Թումանյան գյուղ, 1952 թ., կտ., յուղ., 54x81, Հ. Թումանյանի տուն-թանգարան, Երևան
43. Քարինջ և Թումանյան գյուղերի լեռները, 1952 թ., կտ., յուղ., 54x81, Հ. Թումանյանի տուն-թանգարան, Երևան
44. Ժողովուրդների բարեկամություն, 1952 թ., կտ., յուղ., 296x148, ՍԸՀ, Երևան
45. Ապրիլյան բնանկար, 1944 թ., կտ., յուղ., 54x73, Հ. Բաղրամյանի ընտանեկան հավաքածու, Մոսկվա
46. Ծաղկած դեղձենի և խնձորենի, 1947 թ., կտ., յուղ., 46x62, ՍԸՀ, Երևան
47. Բուսաբանական այգում, 1951 թ., կտ., յուղ., 46x65, կտ., յուղ., ՀԱՊ, Երևան

Նկարչի կյանքը նամակներում (1929-1953) 7

1929

- 221. Արշակ Չոպանյանին – փետրվարի 2, Երևան 33
- 222. Павлу Кузнецову – Эривань, 8 февраля 33
Պավել Կուզնեցովին – փետրվարի 8, Երևան 34
- 223. Андрею Белому – Эривань, 22 февраля 34
Անդրեյ Բելին – փետրվարի 22, Երևան 36
- 224. Андрею Белому – Эривань, 25 марта 37
Անդրեյ Բելին – մարտի 25, Երևան 38
- 225. Արշակ Չոպանյանին – ապրիլի 26, Երևան 39
- 226. Գարեգին Լևոնյանին – հոկտեմբերի 29, Երևան 39
- 227. Մուշեղ Աղայանին – նոյեմբերի 8, Երևան 40

1930

- 228. Виктору Мидлеру – Эривань, август 41
Վիկտոր Միդլերին - օգոստոս, Երևան 41
- 229. Кривеню – Эривань, 15 сентября 42
Կրիվենին – սեպտեմբերի 15, Երևան 44
- 230. Кривеню – Эривань, 18 ноября 45
Կրիվենին – նոյեմբերի 18, Երևան 46
- 231. Якову Гречневу – Эривань, 2 декабря 47
Յակով Գրեչնյովին – դեկտեմբերի 2, Երևան 49
- 232. Լուսիկ Սարյանին – դեկտեմբերի 20, Օդեսա 51
- 233. Լուսիկ Սարյանին – դեկտեմբերի 30, Օդեսա 53
- 234. Մուշեղ Աղայանին – դեկտեմբերի 31, Օդեսա 55

1931

- 235. Рубену Драмбяну – Москва, 18 января 57
Ռուբեն Դրամբյանին – հունվարի 18, Մոսկվա 58
- 236. Юрию Бахрушину – Эривань, май 58
Յուրի Բախրուշինին – մայիս, Երևան 59
- 237. Юрию Бахрушину – Эривань, 6 мая 60
Յուրի Բախրուշինին – մայիսի 6, Երևան 61
- 238. Федору Остроградскому – Эривань, 8 мая 62
Ֆյոդոր Օստրոգրադսկուն – մայիսի 8, Երևան 63
- 239. Николаю Машковцеву – Эривань, 10 июня 64
Նիկոլայ Մաշկովցևին – հունիսի 10, Երևան 65

- 240. Рубену Драмбяну – Москва, 25 сентября 68
Ռուբեն Դրամբյանին – սեպտեմբերի 25, Մոսկվա 68
- 241. Федору Остроградскому – Эривань, 10 декабря 69
Ֆյոդոր Օստրոգրադսկուն – դեկտեմբերի 10, Երևան 70
- 242. Павлу Румянцеву – Эривань, 18 декабря 71
Պավել Ռումյանցևին – դեկտեմբերի 18, Երևան 72

1932

- 243. Юрию Бахрушину – Эривань, 4 января 74
Յուրի Բախրուշինին – հունվարի 4, Երևան 74
- 244. Юрию Бахрушину – Тифлис, 22 января 75
Յուրի Բախրուշինին – հունվարի 22, Թիֆլիս 75
- 245. Юрию Бахрушину – Тифлис, 20 февраля 76
Յուրի Բախրուշինին – փետրվարի 20, Թիֆլիս 77
- 246. Юрию Бахрушину – Эривань, 7 марта 78
Յուրի Բախրուշինին – մարտի 7, Երևան 79
- 247. Рубену Драмбяну – Эривань, 7 мая 79
Ռուբեն Դրամբյանին – մայիսի 7, Երևան 80

1933

- 248. Сааку Тер-Габриеляну – Эривань, 22 февраля 82
Սահակ Տեր-Գաբրիելյանին – փետրվարի 22, Երևան 83
- 249. Рубену Драмбяну – Железноводск, 8 июля 84
Ռուբեն Դրամբյանին – հուլիսի 8, Ժելեզնովոդսկ 85

1934

- 250. Կարեն Միքայելյանին – հունվարի 10, Երևան 86
- 251. Александру Гатову – Эривань, 22 января 87
Ալեքսանդր Գատովին – հունվարի 22, Երևան 88
- 252. Александру Чачикову – Эривань, 20 февраля 88
Ալեքսանդր Չաչիկովին – փետրվարի 20, Երևան 89
- 253. Александру Гатову – Эривань, 4 марта 89
Ալեքսանդր Գատովին – մարտի 4, Երևան 91
- 254. Александру Чачикову – Эривань, 14 апреля 91
Ալեքսանդր Չաչիկովին – ապրիլի 14, Երևան 92
- 255. Александру Гатову – Эривань, 14 апреля 92
Ալեքսանդր Գատովին – ապրիլի 14, Երևան 93
- 256. В Правление Союза Советских Художников Армении, тов. Мгеру Абебяну и Смбуату Саркисяну – Москва, 24 апреля 94
Հայաստանի խորհրդային նկարիչների միության վարչություն՝ ընկ. Մեդր Արեղյանին և Սմբատ Սարգսյանին – ապրիլի 24, Մոսկվա 95

257. Լուսիկ Սարյանին – մայիսի 17, Երևան.	96
258. Լուսիկ Սարյանին – հունիսի 5, Երևան.	98
259. Արա Սարգսյանին – օգոստոսի 13, Թիֆլիս-Մոսկվա	100
260. Լուսիկ Սարյանին – հոկտեմբերի 23, Աշխարադ	101
261. Рубену Дрампяну – Ашхабад, 27	106
Ռուրեն Դրամբյանին – հոկտեմբերի 27, Աշխարադ	107
262. Լուսիկ Սարյանին – նոյեմբերի 23, Աշխարադ	110
263. Лусик Сарьян – Ашхабад-Москва, 9-12 ноября	110
Լուսիկ Սարյանին – նոյեմբերի 9-12, Աշխարադ-Մոսկվա	114

1935

264. Միրայել Մազմանյանին – օգոստոս, Երևան	119
265. Борису Корнееву – Эривань, 7 октября	121
Բորիս Կորնեևին – հոկտեմբերի 7, Երևան	121

1936

266. Արա Սարգսյանին – մայիսի 19, Մոսկվա	122
267. Արա Սարգսյանին – հունիսի 20, Մոսկվա	124
268. Рубену Дрампяну – Москва, 3 июля	126
Ռուրեն Դրամբյանին – հուլիսի 3, Մոսկվա	128
269. Рубену Дрампяну – Ленинград, 26 июля	131
Ռուրեն Դրամբյանին – հուլիսի 26, Լենինգրադ	133
270. Марие Яковлевне – Ереван, 30	135
Մարիա Յակովլևնային – սեպտեմբերի 30, Երևան	136
271. Анне Иоанисян – Ереван, 5 ноября	138
Աննա Հովհաննիսյանին – նոյեմբերի 5, Երևան	139
272. П. Суворову – Ереван, 1 декабря	141
Պ. Սովորովին – դեկտեմբերի 1, Երևան	144
273. Լուսիկ, Սարգիս և Ղազարոս Սարյաններին – դեկտեմբերի 28, Մոսկվա	145

1937

274. Լուսիկ, Սարգիս և Ղազարոս Սարյաններին – հունվարի 1, Մոսկվա	149
275. Լուսիկ, Սարգիս և Ղազարոս Սարյաններին – հունվարի 9, Մոսկվա	152
276. Լուսիկ, Սարգիս և Ղազարոս Սարյաններին – հունվարի 12, Մոսկվա	153
277. Լուսիկ, Սարգիս և Ղազարոս Սարյաններին – հունվարի 17- 18, Մոսկվա	155

278. Լուսիկ, Սարգիս և Ղազարոս Սարյաններին – հունվարի 23, Մոսկվա	160
279. Լուսիկ, Սարգիս և Ղազարոս Սարյաններին – հունվարի 28, Մոսկվա	162
280. Рубену Дрампяну – Москва, 31 января	163
Ռուրեն Դրամբյանին – հունվարի 31, Մոսկվա	165
281. Լուսիկ Սարյանին – փետրվարի 3, Մոսկվա	167
282. Рубену Дрампяну – Москва, 4 февраля	169
Ռուրեն Դրամբյանին – փետրվարի 4, Մոսկվա	170
283. Լուսիկ Սարյանին – փետրվարի 4, Մոսկվա	171
284. Рубену Дрампяну – Москва, 5 февраля	173
Ռուրեն Դրամբյանին – փետրվարի 5, Մոսկվա	174
285. Լուսիկ, Սարգիս և Ղազարոս Սարյաններին – փետրվարի 14, Մոսկվա	174
286. Лусик Сарьян – Москва, 22 февраля	177
Լուսիկ Սարյանին – փետրվարի 22, Մոսկվա	177
287. Ղազարոս Սարյանին – փետրվարի 26, Մոսկվա	178
288. Рубену Дрампяну – Москва, 26 февраля	179
Ռուրեն Դրամբյանին – փետրվարի 26, Մոսկվա	181
289. Լուսիկ Սարյանին – մարտի 18, Մոսկվա	184
290. Алексею Рыбникову – Москва, 19 апреля	188
Ալեքսեյ Ռիբնիկովին – ապրիլի 19, Մոսկվա	188
291. Алексею Рыбникову – Москва, 3 мая	189
Ալեքսեյ Ռիբնիկովին – մայիսի 3, Մոսկվա	190
292. Алексею Рыбникову – Москва, 14 июля	190
Ալեքսեյ Ռիբնիկովին – հուլիսի 14, Մոսկվա	191
293. Рубену Дрампяну – Москва, 12 ноября	191
Ռուրեն Դրամբյանին – նոյեմբերի 12, Մոսկվա	193
294. Լուսիկ Սարյանին – նոյեմբերի 16, Մոսկվա	196
295. Հովսեփ Կուսիկյանին – նոյեմբերի 24, Մոսկվա	197
296. Рубену Дрампяну – Москва, 16 декабря	198
Ռուրեն Դրամբյանին – դեկտեմբերի 16, Մոսկվա	198
297. Рубену Дрампяну – Москва, 20 декабря	199
Ռուրեն Դրամբյանին – դեկտեմբերի 20, Մոսկվա	200

1938

298. Рубену Дрампяну – Москва, 14 января	204
Ռուրեն Դրամբյանին – հունվարի 14, Մոսկվա	205
299. Рубену Дрампяну – Москва, 17 февраля	205
Ռուրեն Դրամբյանին – փետրվարի 17, Մոսկվա	207

300. Դրամյան Դրամյան – Մոսկվա, 6 ապրիլի	209
Ռուսերի Դրամյանին – ապրիլի 6, Մոսկվա	210
301. Մուշեղ Աղայանին – ապրիլի 8, Մոսկվա	211
302. Վիկտոր Միդլեր – Երևան, 8 դեկտեմբեր	219
Վիկտոր Միդլերին – դեկտեմբերի 8, Երևան	222

1939

303. Դրամյան Դրամյան – Մոսկվա, 24 յունի	225
Ռուսերի Դրամյանին – հունիսի 24, Մոսկվա	225
304. Նադեժդա Դոբրոչինային – Մոսկվա, 16 դեկտեմբեր	227
Նադեժդա Դոբրոչինային – դեկտեմբերի 16 Մոսկվա,	228

1940

305. Լուսինե Սարգսյան – Մոսկվա, 5 յանվար	229
Լուսինե Սարգսյանին – հունվարի 5, Մոսկվա	231
306. Դրամյան Դրամյան – Երևան, 27 յանվար	233
Ռուսերի Դրամյանին – հունվարի 27, Երևան	234
307. Դրամյան Դրամյան – Երևան, 22 փետրվար	235
Ռուսերի Դրամյանին – փետրվարի 22, Երևան	237
308. Նադեժդա Դոբրոչինային – Երևան, 23 մարտ	238
Նադեժդա Դոբրոչինային – մարտի 23, Երևան	239
309. Հովսեփ Կուսիկյանին – մարտի 29, Երևան	240
310. Սարգիս Սարգսյանին – Երևան, 20 մայիս	240
Սարգիս Սարգսյանին – մայիսի 20, Երևան	241
311. Արա Սարգսյանին – հունիսի 13, Մոսկվա	242
312. Սմբատ Սարգսյանին – օգոստոսի 12, Մոսկվա	244
313. Աննա Գալուշկինային – Երևան, 8 դեկտեմբեր	250
Աննա Գալուշկինային – դեկտեմբերի 8, Երևան	252
314. Լուսինե Սարգսյան – Մոսկվա, 31 դեկտեմբեր	253
Լուսինե Սարգսյանին – դեկտեմբերի 31, Մոսկվա	254

1941

315. Դրամյան Դրամյան – Մոսկվա, 10 յանվար	257
Ռուսերի Դրամյանին – հունվարի 10, Մոսկվա	260
316. Դրամյան Դրամյան – Մոսկվա, 21 փետրվար	264
Ռուսերի Դրամյանին – փետրվարի 21, Մոսկվա	266
317. Սմբատ Սարգսյանին – փետրվարի 21, Մոսկվա	267
318. Դրամյան Դրամյան – Մոսկվա, 23 փետրվար	268
Ռուսերի Դրամյանին – փետրվարի 23, Մոսկվա	269
319. Դրամյան Դրամյան – Մոսկվա, 9 յունի	270
Ռուսերի Դրամյանին – հունիսի 9, Մոսկվա	271

320. Իգորյու Գրաբարյու – Երևան, 10 դեկտեմբեր	273
Իգորյու Գրաբարյանին – դեկտեմբերի 10, Երևան	274

1942

321. Հովսեփ Կուսիկյանին – հունվարի 1, Երևան	275
322. Սերգեյու Կարա-Մուրզե – Երևան, 24 մայիս	277
Սերգեյու Կարա-Մուրզային – մայիսի 24, Երևան	278
323. Լազարյու Սարգսյան – Երևան, 16 օգոստոս	279
Լազարյու Սարգսյանին – օգոստոսի 16, Երևան	280

1943

324. Լազարյու Սարգսյան – Երևան, 28 յունի	282
Լազարյու Սարգսյանին – հունիսի 28, Երևան	284
325. Միխայիլ Բաբենչիկովին – Երևան, 5 օգոստոս	286
Միխայիլ Բաբենչիկովին – օգոստոսի 5, Երևան	287
326. Լազարյու Սարգսյան – Երևան, 17 օգոստոս	288
Լազարյու Սարգսյանին – օգոստոսի 17, Երևան	289
327. Արա Սարգսյանին – դեկտեմբերի 9, Մոսկվա	291

1944

328. Իոսիֆու Օրբելու – Մոսկվա, 25 յանվար	296
Հովսեփ Օրբելուն – հունվարի 25, Մոսկվա	297
329. Խաչատուր Եսայան – Մոսկվա, 13 փետրվար	298
Խաչատուր Եսայանին – փետրվարի 13, Մոսկվա	301
330. Վառլամ Գայֆեջյանի և Եղիշե Հովհաննիսյանի	
– Մոսկվա, օգոստոսի 1943 – օգոստոսի 1944	303
Վառլամ Գայֆեջյանի և Եղիշե Հովհաննիսյանի	
– 1943-ի վերջ 1944-ի սկիզբ, Մոսկվա	304
331. Դրամյան Դրամյան – Մոսկվա, 6 մարտ	306
Ռուսերի Դրամյանին – մարտի 6, Մոսկվա	308
332. Արա Սարգսյանին և Սիեր Արեղյանին – մարտի 23, Մոսկվա	310
333. Վառլամ Գայֆեջյան – Մոսկվա, 21 ապրիլ	311
Չավեն Կարդանյանին – ապրիլի 21, Մոսկվա	313
334. Դրամյան Դրամյան – Մոսկվա, 22 ապրիլ	314
Ռուսերի Դրամյանին – ապրիլի 22, Մոսկվա	316
335. Խաչատուր Եսայան – Մոսկվա, 6 յունի	318
Խաչատուր Եսայանին – հունիսի 6, Մոսկվա	320
336. Դրամյան Դրամյան – Մոսկվա, 6 յունի	322
Ռուսերի Դրամյանին – հունիսի 6, Մոսկվա	324
337. Արա Սարգսյանին – հունիսի 16, Մոսկվա	326

1945	
338. Григору Арутюняну – 23 փետրվարի, Մոսկվա	328
Գրիգոր Հարությունյանին – փետրվարի 23, Մոսկվա	329
339. Լուսիկ Սարյանին – ապրիլի 5, Երևան	331
340. Լուսիկ Սարյանին – ապրիլի 8, Երևան	334
341. Ивану Исакову – Ереван, 2 августа	337
Հովհաննես Իսակովին – օգոստոսի 2, Երևան	338
342. Иосифу Орбели – Ереван, 4 сентября	339
Հովսեփ Օրբելուն – սեպտեմբերի 4, Երևան	342

1946	
343. Արա Սարգսյանին – հունվարի 2, Մոսկվա	346
344. Մուշեղ Աղայանին – մայիսի 18, Մոսկվա	347
345. Иосифу Орбели – Москва, 15 июня	349
Հովսեփ Օրբելուն – հունիսի 15, Մոսկվա	351
346. Лаврентию Берия – Ереван, 30 июля	353
Լավրենտի Բերիային – հունիսի 30, Երևան	353
347. Сергею Арутюнову – Ереван, 29 августа	354
Սերգեյ Հարությունովին – օգոստոսի 29, Երևան	355
348. Хачатуру Коштоянцу – Ереван, 29 августа	356
Խաչատուր Կոշտոյանցին – օգոստոսի 29, Երևան	357
349. Григору Замбахчяну – Ереван, 9 сентября	358
Գրիգոր Չամբախչյանին – սեպտեմբերի 9, Երևան	359
350. Արա Սարգսյանին – հոկտեմբերի 21, Մոսկվա	360
351. Хачатуру Есаяну – Москва, 24 октября	361
Խաչատուր Եսայանին – հոկտեմբերի 24, Մոսկվա	362
352. Хачатуру Есаяну – Москва, 31 октября	364
Խաչատուր Եսայանին – հոկտեմբերի 31, Մոսկվա	364

1947	
353. Ռուրեն Դրամբյանին – մարտի 9, Մոսկվա	366
354. Ալեքսանդր Բարխուդարյանին – ապրիլի 9, Երևան	367
355. Дворец Советов – Ереван, 9 апреля	369
Խորհուրդների Պալատ – ապրիլի 9, Երևան	371
356. Ռուրեն Դրամբյանին – ապրիլի 26, Մոսկվա	372
357. Ивану Баграмяну – Ереван, 15 мая	373
Հովհաննես Բաղրամյանին – մայիսի 15, Երևան	373
358. Արա Սարգսյանին – հունիսի 11, Մոսկվա	375
359. Иосифу Орбели – Рига, 30 июля	376
Հովսեփ Օրբելուն – հուլիսի 30, Ռիգա	377

360. Արա Սարգսյանին – օգոստոսի 31, Մոսկվա	378
361. Արա Սարգսյանին – սեպտեմբերի 18, Մոսկվա	382

1948	
362. Խաչատուր Եսայանին – նոյեմբերի 2, Մոսկվա - Սոչի	383

1950	
363. Виктору Амбарцумяну – Ереван, 12 мая	384
Վիկտոր Համբարձումյանին – մայիսի 12, Երևան	385
364. Саркису Сарьяну – Ереван, июнь	386
Սարգիս Սարյանին – հունիս, Երևան	387
365. Рубену Дрампяну – Ереван, 1 сентября	389
Ռուրեն Դրամբյանին – սեպտեմբերի 1, Երևան	389
366. Рубену Дрампяну – Ереван, 1 сентября	390
Ռուրեն Դրամբյան – սեպտեմբերի 1, Երևան	391
367. Рубену Дрампяну – Ереван, 1 сентября	392
Ռուրեն Դրամբյան – սեպտեմբերի 1, Երևան	392
368. Саркису Сарьяну – Ереван, 26 сентября	393
Սարգիս Սարյանին – սեպտեմբերի 26, Երևան	394
369. Լուսիկ և Սարգիս Սարյաններին – նոյեմբերի 11, Երևան	396
370. Камсару Григоряну – Ереван, 5 декабря	397
Կամսար Գրիգորյանին – դեկտեմբերի 5, Երևան	398
371. Андрею Лебедеву – Ереван, 5 декабря	399
Անդրեյ Լեբեդևին – դեկտեմբերի 5, Երևան	399
372. Рубену Драмбяну – Москва, 15 декабря	400
Ռուրեն Դրամբյանին – դեկտեմբերի 15, Մոսկվա	403
373. Хачатуру Есаяну – Москва, 16 декабря	408
Խաչատուր Եսայանին – դեկտեմբերի 16, Մոսկվա	409

1951	
374. Лусик Сарьян – Ереван, 7 апреля	411
Լուսիկ Սարյանին – ապրիլի 7, Երևան	412
375. Лусик Сарьян – Москва, 1 мая	414
Լուսիկ Սարյանին – մայիսի 1, Մոսկվա	415
376. Армену Тахтаджяну – Ереван, 4 мая	417
Արմեն Թախտաջյանին – մայիսի 4, Երևան	418
377. Хачатуру Есаяну – Ереван, 26 июля	420
Խաչատուր Եսայանին – հուլիսի 26, Երևան	422
378. Нине Тазехулаховой – Ереван, 10 ноября	424
Նինա Թազեխուլախովային – նոյեմբերի 10, Երևան	425

1952

379. Хачатуру Есаяну – Узкое, 10 января	427
Խաչատուր Եսայանին – հունվարի 10, Ուզկոյե	429
380. Георгию Оганисяну – Ереван, 10 февраля	431
Գեորգի Օգանիսյանին – փետրվարի 10, Երևան	432
381. Лазарю Сарьяну – Москва, 28 февраля	434
Ղազարոս Սարյանին – փետրվարի 28, Մոսկվա	434
382. Саркису Сарьяну – Ереван, 3 апреля	436
Սարգիս Սարյանին – ապրիլի 3, Երևան	437
383. Армену Тахтаджяну – Ереван, 23 мая	438
Արմեն Թախտաջյանին – մայիսի 23, Երևան	439
384. Анне Галушкиной – Ереван, 22 июля	441
Աննա Գալուշկինային – հուլիսի 22, Երևան	443
385. Ավետիք Իսահակյանին – հուլիսի 30, Երևան	444
386. Սարյաններին – օգոստոս, Դսեղ	445
387. Галине Сарьян – Москва- Ереван, 30 сентября	446
Գալինա Սարյանին – սեպտեմբերի 30, Մոսկվա-Երևան	447
388. Галине Сарьян – Ереван, 15 октября	447
Գալինա Սարյանին – հոկտեմբերի 15, Երևան	449
389. Армену Тахтаджяну – Москва, 10 декабря	450
Արմեն Թախտաջյանին – դեկտեմբերի 10, Մոսկվա	452

1953

390. Սողոմոն Սողոմոնյանին հունվարի 26, Երևան	454
391. Катарине Самарцын – Москва, 21 февраля	455
Կատարինե Սամարցյանին – փետրվարի 21, Մոսկվա	457
392. Армену Тахтаджяну – Москва, 1 марта	458
Արմեն Թախտաջյանին – մարտի 1, Մոսկվա	459
393. Лазарю, Саркису, Екатерине Сергеевне, Галине, Катарине, Рубену Сарьянам – Москва, 28 марта	461
Ղազարոս, Սարգիս, Եկատերինա Սերգեևնա, Գալինա, Կատարինե, Ռուբեն Սարյաններին – մարտի 28, Մոսկվա	464
394. Хачатуру Есаяну – Москва, 9 апреля	468
Խաչատուր Եսայանին – ապրիլի 9, Մոսկվա	469
395. Армену Тахтаджяну – Москва, 16 апреля	470
Արմեն Թախտաջյանին – ապրիլի 16, Մոսկվա	471
396. Камилле Тревер – Ереван, 27 октября	472
Կամիլլա Տրեվերին – հոկտեմբերի 27, Երևան	474
397. Хачатуру Коштоянцу – Ереван, 18 ноября	476
Խաչատուր Կոշտոյանցին – նոյեմբերի 18, Երևան	478
398. Василию Бакшееву – 1953	481
Վասիլի Բաքշեևին – 1953 թ	482

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆ

ՆԱՄԱԿՆԵՐ
Հատոր երկրորդ
1929-1953

Տեքստը պատրաստեց, կազմեց,
խմբագրեց, ծանոթագրեց
և առաջաբանը գրեց
ՌՈՒԶԱՆ ՍԱՐՅԱՆԸ

МАРТИРОС САРЬЯН

ПИСЬМА
Том второй
1929-1953

Подготовка текста, составление,
редактирование, предисловие
и примечания
РУЗАН САРЬЯН

Սրբագրիչ՝	Ա. Պապյան
Չեկագրումը՝	Ն. Հայրապետյանի
Շապիկ և կազմաշտիկի ձևավորումը՝	Վ. Քոչարի
Նկարների գունաշտկումը՝	Ա. Ուռուտյանի

Տպագրված է «Տիգրան Մեծ» հրատարակչություն ՓԲԸ տպարանում